

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SOSYALİZM - BİRİNCİ KİTAP

SOSYALİZM NEDİR

RIZA YÜRÜKOĞLU

SOSYALİZM - BİRİNCİ KİTAP

Sosyalizm Nedir

Rıza Yürükoğlu

Yazarın Öteki Kitap ve Broşürleri

- Durgunda Bir Kurşun (Şiirler) 1967
Emperyalizmin Zayıf Halkası Türkiye 1978
Proletarya Entarnasyonalizmi 1979
Üçüncü Program ve Görevlerimiz 1979
Açık Mektup 1980
Sınıf Savaşının Vardığı Aşama ve
Komünist Partisin Taktikleri 1980
Propaganda ve Ajitasyonun Güncel Sorunları 1980
Sosyalizm Üstün Gelecektir 1980
Bu Kavga Gelecek Kavgasıdır 1981
Kankun Konferansı ve Düşündürdükleri 1982
Yaşayan Sosyalizm 1982
Sosyalizm ve Demokrasi 1983
Durum ve Görevlerimiz 1982
İyi Öncü Değil, Kötü Artçı Bile Değil 1984
Faşizmin Çözülüşü 1984
Kırkın Yarısı I – II 1986
Örgüt ve Örgütçü 1986
Tarihin Savaş Çağrısı 1987
Yayına Dönük Eğitim Seferberliği 1990
Okunacak En Büyük Kitap İnsandır 1990
Faşizm ve Burjuva Demokrasisi 1991
Sosyalizmin Çözülüşü Üzerine Üç Makale 1993
Doğu Asya Krizi 1998
Türkiye Komünist Partisi 6. Program Taslağı 1999

Yayına hazırlayanların notu

Değerli okuyucular,

Üç ciltlik bu çalışmanın nasıl ortaya çıktığını anlatan böyle bir yazıyı, gönül isterdi ki yazarın kendisi yazsın. Ne yazık ki, TKP tarihinin bu en önemli fikir adamı genç yaşında aramızdan ayrıldı. Onu 11 Aralık 2001 tarihinde yitirdik.

Türkiye halkı onu en çok, kendi isteği doğrultusunda, Türkiye Komünist Partisinin bütün parçalarının katılımıyla, Heybeliada'dan denize serpilen kül-leriyle tanıdı. Umarız bu çalışma, halkımızın onu fikirleriyle de daha iyi tanınması açısından katkıda bulunur.

Daha önce basılmış olan birinci kitaptaki yazım hatalarını düzelttik, alıntılar gözden geçirdik, dipnotları yeniden düzenledik.

İkinci ve üçüncü kitaplar bilgisayar dosyaları halindeydi. Kitapların planları çıkarılmış ve bölüm bölüm dosyalar açılmıştı. Dosyalarda kabaca iki kategori malzeme seçiliyordu:

1) Bölümü yazarken yararlanılacak Türkçe ve İngilizce metinler. Bunların bazıları üzerinde redaksiyon çalışması yapılmıştı.

2) Yazımı bitmiş ya da yarım kalmış özgün metin parçaları. Bazısı bütün içinde yerini almış, bazısı ise ait olduğu yere bağlanmayı bekliyordu.

Metinleri böylece tasnifleyerek ilerledikçe, yazarın berrak mantığının kendini pırıl pırıl ortaya koyduğunu gördük. Parçalar âdeta kendiliğinden yan yana gelip bütününü yükselttiler. Metin içinde veremediğimiz birinci kategori malzemelerin en önemlilerini her bölümün sonuna ek olarak koyduk.

Üçüncü kitap ikinciye nazaran daha az işlenmişti. Ancak bu kitapta ele alınan fikirlerin dergilerde çıkan makalelerde geliştirilmiş olduğunu gördük. Bir bakıma üçüncü kitap makalelerle sürdürülmüştü. Bu tespitten hareketle son makalelerini kitaba ekledik.

Bu üç kitap ve makaleler, aslında Yürükoğlu yoldaşın önerdiği programın teorik arka plan çalışmasıdır. Bir başka deyişle bütün bu çalışmalar gelip programla hayata müdahale kılavuzluğuna yükselmiştir. Bu açıdan bakınca, Program ve Programatik Tezlerin üzerinde yıllarca çalışılan asıl eser olduğunu anlıyoruz. Onun için “Program Taslağı” ve “Programatik Tezler Taslağı”nı kitap dizisine “Sonsöz” olarak aldık.

Yazarın kendisi yaşasaydı ve bu çalışmayı o tamamlasaydı, sonuç mutlaka bundan çok daha iyi olurdu. Ayrıca kendisi son yazım sırasında bazı konularda bizim öngöremeyeceğimiz değişiklikler de yapabiliirdi.

Kitaba eleştiri yönelteceklerin bu durumu akılda tutarak, kitaptaki fikirler üzerinde, kişiselliğe düşmeden, üretken, yararlı bir tartışma yürütmelerini bekleriz. Bu, ömrü boyunca komünizmi ilerletecek fikir tartışmasından yana olmuş, özellikle son yıllarında ise bunun hasretini çekmiş yazar için de güzel bir anma niteliği taşıyacaktır.

Onun anısı önünde saygıyla, sevgiyle eğiliyoruz.

İÇİNDEKİLER

Açıklamalar	i
Önsöz	iii
1. Komünizmin Ekonomisi ve Bilimsel Öngörü	1
1.1. <i>Komünizm Teorisinde İlk Adımlar (1843-1849)</i>	2
1.2. <i>Kapitalist Sömürü İnceleniyor (1857-1859)</i>	25
1.3. <i>Ekonomik Teori Tamamlanıyor (1861-1865)</i>	38
1.4. <i>Komünist Ekonominin Bilimsel Öngörüsü (1870'ler)</i>	65
1.5. <i>Sonuç</i>	85
2. Komünist Üretim Biçimi	87
2.1. <i>Komünizmin Alt Aşaması: Sosyalizm</i>	88
2.2. <i>Türdeş Toplum: Komünizm</i>	116
3. Komünizme Geçişin Genel Önkoşulları	131
3.1. <i>Kapitalizmin “Sınırı” Sorunu</i>	133
3.2. <i>Kapitalizmin Sonu Geldi mi?</i>	145
4. Sosyalizmde Meta İlişkileri ve Değer Yasası	161
4.1. <i>Değer Teorisi</i>	162
4.2. <i>Sosyalizmde Meta Üretimi Olamaz</i>	168
4.3. <i>Sosyalizmin Başlangıç Döneminde Meta İlişkileri</i>	176
5. Sosyalizme Hazır Olmayan Toplum ve Sosyalizm	187
5.1. <i>Üretken Güçler ve Üretim İlişkileri</i>	187
5.2. <i>Devlet Sektörü</i>	199
5.3. <i>Ekonomik Özne ve Hukuksal Özne</i>	215
5.4. <i>Fiyatlar ve Emek Zamanı Üzerinden Hesaplar</i>	224
5.5. <i>Sonuç: Mülkiyet ve Bağımlılık</i>	233
6. Sosyalizmde Devlet ve Demokrasi	235
6.1. <i>Proletarya Diktatörlüğü Tarihsel Bir Eğilimdir</i>	236
6.2. <i>Proletarya Diktatörlüğünün Oluşumu ve Ortadan Kalkışı</i>	246
6.3. <i>Proletarya Diktatörlüğünün Temel Yönü – Demokrasi</i>	259

7. Dünya Devrimi	299
7.1. Dünya Devriminin Marksist Anlayışı	299
7.2 .Dünya Devrimi Yeniden Tanımlanıyor	327
7.3. Kapitalist Ülkeler İşçi Sınıfı İçin Tek Geçerli Strateji	352
Ekler	359
Ek 1. TKP Merkez Komitesi	
Durum Değerlendirmesi – Şubat 1990	361
Ek 2. Rant Teorisi	365
Ek.3. Manifesto’da Kapitalizmden Komünizme Geçiş Süreci	373
Ek 4. Ekonomik Yasaların Kendini Ortaya Koyuş Biçimi	377

SOSYALİZM – BİRİNCİ KİTAP

Sosyalizm Nedir

*Ülkesinden hiçbir zaman ayrılmamış bir “sürgünden”
İçerideki sürgünlere*

AÇIKLAMALAR

Kitapta yararlanılan alıntıların kaynakları, dipnotlarda Türkçe olarak ama Üçüncü Kitabın sonunda bulunan Kaynakça bölümünde yayınlandıkları dilden verilmiştir.

Kitapta yer alan özel adlar, okunma kolaylığı düşünülerek Türkçe okunuşlarıyla verilmiş, adın ilk kullanıldığı yerde adın kendi dilindeki yazılışı parantez içinde verilmiştir.

Kitapta polemiklerden dikkatle kaçınılmıştır. Okuyucunun farklı fikir ve yaklaşımları polemiğin yardımı olmadan yakalayacağına inanıyoruz ve böyle bir kitapta yapılacak polemiğin, ne denli farklı yaklaşımlar taşırılsa taşısınlar, birlikte mücadele etmek durumunda olan devrimci güçlerin arasındaki dostluğa yardımcı olmayacağını düşünmekteyiz.

Kitapta “Sovyetik” ya da “Sovyet sistemi” kavramları yalnızca Sovyetler Birliğini anlatır biçimde kullanılmamış, Sovyetler Birliğine ne denli karşı olurlarsa olsunlar, tarihsel, ideolojik ve pratik çerçeveleri açısından Sovyet pratiği sınırları dışına çıkamamış olan Maocu, Arnavutlukçu ve Troçkist akımları ya da ülkeleri de anlatır biçimde kullanılmıştır.

- * “*Marks–Engels Toplu Yapıtları*”, METY olarak,
- * “*Marx–Engels Collected Works*”, MECW olarak,
- * “*Marks–Engels Seçme Yapıtları*”, MESY olarak.
- * “*Marx–Engels Selected Works*”, MESW olarak ve
- * “*Lenin Toplu Yapıtları*”. LTY olarak kısaltılmıştır.

Kitapta bazı alıntılar, ele alınan konuların iç bütünlüğünü sağlama açısından, birkaç yerde yinelenmiştir.

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği sosyalist bir ülke olmaktan çıkmış mıdır?
Çıkmadığı varsayımından hareket etmek durumundayız.
Yoksa yeniden kapitalizme dönüşü olmayan bir düzenin nasıl
kurulacağını düşünmemiz gerekir
Sadun Aren¹

Dünya sosyalist sistemi hızlı bir çöküş (...) içindedir.
Bu durum, asıl olarak Sovyetler Birliğiyle bağlıdır.(...)
Bu Marksizmin iflası değil, Marksizmi uygulamayanların
iflasıdır.
TKP Merkez Komitesi^{2, α}

Şeylerin dış görünüşüyle özü doğrudan üstüste düşseydi,
tüm bilim gereksiz olurdu.
K. Marks³

Sovyetler Birliği ve sosyalist sistemin çöküşü ve bunun yanı sıra dünya komünist partilerinin tümünde yaşanan krizler, Marksistler için önemli teorik sorular ortaya çıkardı. Örneğin, başlarda başarılı gider gibi gözüken “sosyalist kuruculuk” sonunda neden başarısız oldu? Yanlışlık, “Leninci yeni tip parti”de mi, Marksizmin sosyalizm üzerine olan fikirlerinde mi, yoksa bu fikirlerin uygulanış biçiminde miydi? Karşılaşılan ve doğru çözüm üretilemeyen sorunlar, sosyalizmin henüz

¹ Sunuş Yerine, *Marksizm ve Gelecek*, Güz 1990.

² *Durum Değerlendirmesi* – Şubat 1990.

^α TKP Merkez Komitesi Durum Değerlendirmesi, getirdiği çözümlemelerle bizce çok açıdan dikkate değer bir belgedir. Bu metnin geniş bir özeti Ek 1’de verilmiştir.

³ Kapital, C. 3, s. 817.

zamanı gelmemiş bir düşünce olması ya da geri bir ülkede uygulanmaya çalışılması anlamında, asıl olarak nesnel miydi, yoksa komünist topluma geçiş sürecini anlayıştaki teorik yetersizlikten kaynaklanan, asıl olarak öznel sorunlar mıydı?

Sovyetler Birliğinin böyle bir dönemeçte, bu biçimde ve bu hızla yıkılacağını hiç kimse beklemiyordu. Sovyet düşmanlığını var oluş biçimi yapmış olanlar dahil. Bizim ülkemizde de, hiç kimse böyle bir yıkılış beklememişti.^α

Ancak, sosyalist ülkelerdeki sistemlerin çöküşü reddedilemez bir duruma gelince, ortalığı birdenbire “açıklamalar” sardı. Bunlar arasında, başlıca üç açıklama biçimi yaygınlaştı:

1. Birinci açıklama, dünya burjuvazisinin ve artık onunla “dost” yaşamak isteyenlerin açıklamasıydı. Şöyle diyordu: “Hayalci bir sistemdi, insan doğasına ve topluma tersti, dolayısıyla, işleyebilmesi zaten beklenmezdi.”
2. İkinci açıklama, çöküşü, yapılan hatalarla, “iharetler”le, hatta CIA ilişkileriyle açıklamaktı. Bu açıklama, asıl olarak, her zaman Sovyetçi yörüngede kalmış ve hiçbir zaman da bu sisteme özde bir eleştiri getirmemiş çevrelerin, en başta da Rus yoldaşların açıklamasıydı.
3. Üçüncü açıklama, “Kautski ve Plehanof doğrudur, geri bir ülkede sosyalizm kurulamazdı, hatta işçi sınıfı erki elinde uzun süre de tutamazdı” diyen açıklamadır. Dünya devrimci hareketi içinde aşağı yukarı her çevreden, bu görüşü öne sürenler çıkmaktadır. Bunların kimisinin dili keskin, niyeti ise temizdir.⁴ Kimisi açıktan sosyal demokrasiye sapmıştır.

^α Örneğin, bir yanda Sovyetler Birliğinde deprem iyice hızlanmış, gidişin yönü iyice açığa çıkmışken, aynı anda Yalçın Küçük, Gorbaçov’un uygulamalarını bir “devrim” olarak değerlendiriyordu! Sadun Aren de, Sovyetler Birliğinde geri dönüşün olanaksız olduğunu düşünüyor ve şöyle söylüyordu: “Sovyetler Birliği sosyalist bir ülke olmaktan çıkmış mıdır? Çıkmadığı varsayımından hareket etmek durumundayız. Yoksa, yeniden kapitalizme dönüşü olmayan bir düzenin nasıl kurulacağını düşünmemiz gerekir.” (Sadun Aren, “Sunuş Yerine”, Marksizm ve Gelecek, Güz 1990)

⁴ Bkz. Coşkun Adalı, “Reel Sosyalizmin Çözülüşü Üzerine Tezler”, Sosyalizmin Sorunları Üzerine Açılım Tartışmaları, Kriz Nasıl Aşılabilir? II, Sorun Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992.

Bizim bu kitapla getirdiğimiz açıklama ise dördüncü bir açıklama biçimidir: “Geri bir ülkenin sosyalizme dayattığı olanaksızlıklar temelinde yapılan vahim yanlışlar.” Yani ikinci ve üçüncü açıklamaların bizce düzgün bir birleşimi.

Üçüncü açıklama biçimiyle anlaşılmadığımız temel nokta şuradadır: Bu görüş, “Sovyetler Birliği tarihsel geriliğini yenemedi”de dursa, bir sorun olmazdı, çünkü bu noktada kaba determinizm yoktur. “Yenemedi” sözcüğü, yenme olasılığını da içinde taşır. Ne var ki, tartışma içinde bir yer geliyor, “yenemedi”, “yenemezdi”ye dönüşüyor. Dolayısıyla, nesnel olarak vardığı nokta, kadercilik, fatalizm ve laf ebeliği oluyor. İşte orada ayrılıyoruz.

İkinci ya da üçüncü açıklama biçimiyle tatmin olanların, söylediklerine güç katmak için sık sık öne sürdükleri gerçek dışı bir iddia vardır: “Hiç bilinmeyen bir alanda teoriyi oluşturmak, tarihin bu acımasız baskısı altında sosyalizmin ekonomi politiğini kurmak gibi bir görev vardı.”^a

“Hiç bilinmeyen bir alanda teoriyi oluşturmak, sosyalizmin ekonomi-politiğini kurmak,” bunlar doğru iddialar değildir. “Hiç yapılmamış yaparak, sosyalist bir toplum kurmak” dense doğru olurdu. Marksizmin önerilerinin her anlamda dışında, keyfiliklerle dolu bir pratik yaşanmışsa, buna, “hiç bilinmeyen bir alanda teori oluşturmak” denemez!

Sonra, sosyalizm, teorik olarak bilinmeyen bir alan da değildir. Doğaldır ki, pratiğe vurulduğu zaman, önceden görülmemiş açılar görülür, ilerleyecek yolları ilerletilir ve değişmesi gereken yolları değiştirilir ama o başka bir şeydir. Böyle bir teori vardır, Marks’da sosyalizmin siyasal ekonomisi vardır. Hem de, hiçbir el kitabında bulamayacağınız denli uzun ve detaylı olarak vardır.

Marks ve Engels, kapitalizmle ilgili ne söylemişlerse, onun gelecek toplumdaki karşısını da vererek ilerlemişlerdir. Akıl yürütme anlamında değil, kapitalizmin işleyişlerini ve tarihsel eğilimlerini saptayınca, bilimsel bir bakış, bilimsel öngörü anlamında. Sovyet enstitülerinde yaşam sürdüren o binlerce bilim adamına düşen, uyduruk kitaplar yazmak yerine bu yazılanları süzüp güncel içinde ortaya koymak,

^a Örneğin Silber şöyle diyor: “Haklı bir nedenle, Marks ve Engels bu konu üzerinde geniş olarak yazmadılar. (İlk dönem yazıları ise fantazi edebiyatı denemeleri olarak değerlendirilmesi gereken bazı gençlik manzumeleri taşır.)”

bunların pratikle uyuşmayan yanlarını çözümllemek ve teorinin gereken yönlerini geliştirmekti.

Marksist teorinin *hangi* dedikleri yapılmadı? *Neden* yapılmadı? İşte, temel amaçlarımızdan birisi, bunu bulmak olmalıdır.

Bakın, üçüncü açıklama biçimine örnek verdiğimiz Coşkun Adalı iddiasını nerelere götürüyor:

“Sonuçta şunu söylüyorum. Reel sosyalizmin kuruluşunu, doğuşundan günümüze kadar, Marks, Engels ve Lenin’den oluşan (...) üç kişilik bir politbüro gerçekleştirmiş olsaydı bile, bugün ulaşılan sonuçtan daha farklı bir sonuç ortaya çıkmazdı. ‘Bu denli güçlü bir öznel faktörün varlığı, reel sosyalizmin ömrünü daha uzatırdı’ demek bile mümkün değildir.”

Burada determinizm kadercilik düzeyine çıkıyor: Doğru bir teorik anlayış temelinde, doğru bir siyasal liderlik de yıkılmayı önleyemezdi, hatta ömrünü bile uzatamazdı! Bunun adı, “fatalizm”dir. Sanki kötü bir kader var. Oysa, 1917 ile çöküş arasında belki en az on tane de kurtuluş momentleri sayılabilir.

Bir ülkede işçi sınıfı iktidarı ele geçirmişse, evet doğru, daha postane görmemiş ülke, seçim sandığı görmemiş ülke, kentleri elektrik görmemiş ülke, ama sosyalizme yürümenin *minimum* koşulları var demektir. Hele erki koruyabilmek! Onun “minimum” koşulu ne olsa gerek?... Herhalde, doğru bir liderlik, değil mi? Bunları reddedince, “zaten yaşayamazdı” deyince nereye varılır? “Devrim sonunda başarıya ulaşamayacağı için boşuna kan dökülüyor, bekleyelim, kapitalizm her şeyi geliştirsin”e varılır. Adalı’nın böyle bir eğilimi yoktur ama fatalist determinizmin tutarlı sonucu burasıdır.

Bir ülkede işçi sınıfı, iktidarı ele geçirebiliyorsa, yanlışlar yapmaz ortama uygun reçeteler geliştirebilirse, erkini koruyabilir ve en az bir iki metropol ülkede devrimlerin gerçekleşmesini beklemek üzere “zaman kazanabilir.” Son derece zordur ama yapabilir.

Evet, geçmiş yıllarda hep birlikte inandığımız gibi, işçi sınıfının bir ülkedeki varlığı, o ülkenin sosyalizm için “olgunlaştığının” ölçütü değildir. Ancak, yine de o durumda belli bir endüstrileşme, merkezileşme ve yoğunlaşma var demektir. Üzerine yaslanarak ileri doğru yürünecek, doğru bir siyasetle yıkılmadan yürünecek bir *minimum* taban var demektir.

Bu noktada, teorinin ve siyasetin can alıcı rolüne geliyoruz. Bir komünist, siyasetin, siyasal kararların sonuç belirleyici önemini nasıl

reddeder, nasıl küçümser? İçinde bulunduğumuz çağın komünistinin tanımında, aktif iradi müdahaleyle tarihi hızlandırmak vardır.^α

Moskova Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve bir yazar olan Paşintsef Yoldaş, 10 Ekim 1993 tarihinde TKP'lilere verdiği bir seminerde şunları söylüyor:

“Son aldığımız bilgilere göre bugün, Mercedes üretiminin dörtte biri Rusya'ya gidiyor. Hepinizin takdir edebileceği gibi, 30 dolar ya da 50 dolar ücret alan işçiler ve öğretmenler Mercedes sahibi olamazlar. Bu Mercedesleri kim satın alıyor? Listenin başında eski SBKP'nin çeşitli bölgelerdeki birinci sekreterleri yer alıyor. Bunları bugün, eski Sovyetler Birliğinin çeşitli bölge ve cumhuriyetlerinin başındaki devlet adamları olarak görüyoruz.

“Yeltsin SBKP'nin politbüro üyesiydi. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayef, o Cumhuriyet'teki komünist partisinin sekreteriydi. Şevardnadze Gürcistan Komünist Partisi'nin birinci sekreteriydi. Ukrayna devlet başkanı olan Kravçuk, Ukrayna Komünist Partisi'nin sekreteriydi. Yani bugün, eski politbüro, tüm komünist parti sekreterleri, iktidardadır. Fakat Batılı liderler nedense bu komünist liderlere saldırmıyorlar. Çünkü bunlar uzun süreden beri komünist değiller. Bunlar proletarya diktatörlüğünün bürokratik devlete dönüşümü süreci içinde komünizme ihanet ettiler. Bunlar devleti soydular ve büyük miktarda servet biriktirdiler. Bugünkü sürecin ana halkası bu kesimin mülkiyeti eline geçirmesi ve erkte gücünü göstermesidir.”^β

Büyük Ekim Devrimi'nin akıllara durgunluk veren kahramanlıkları, inanılmaz özverisi ve yaratıcılığı bu noktalara nasıl ve neden geldi?

Siyaset belli bir sahnede, verili bir sahnede oynanır. O tarihsel ve sosyo-ekonomik sahneyi beğenmiyor, değiştirmek ve daha güzel bir dekor koymak istiyor olabiliriz. Ama verili sahneyi birdenbire kendi isteğimize göre değiştiremeyiz. Doğru davranırsak, sahneyi ancak yavaş yavaş değiştirebiliriz. Uzun zaman alacaktır ama devraldığımız sahneyi değiştirme şansımız vardır.

^α Gelecek çağların komünist tanımı da, o çağların gereklerine göre yapılacaktır. Ancak, şurası şimdiden bellidir ki, o tanımlarda, aktif iradi müdahalenin, “sınıfa dışarıdan bilinç taşıma”, “yukarıdan aşağıya örgütlenme” gibi yönleri yer almayacaktır.

^β TKP Arşivi ses bandı.

Bu nedenle, siyaset işin her zaman *ana* noktasıdır. Tüm gerilikler ya da ilerilikler, tarihsel–ekonomik koşullar, her şey sonunda gelir siyasal kararlarda kristalize olur. Siyaset, tüm sınıf kavgasının, tüm toplumsal uğraşın can damarıdır. Siyaset, her türlü koşulun gelip bağlandığı, birleştiği, kendini anlattığı yerdir. Kaba determinizm ise siyaseti ancak küçümser.

Örneğimizi, yukarıdaki sahne benzetmesinin sınırlılığı içinde sürdürsek, 1920’lerin sonlarında Buharin’in yolundan gidilseydi şu anlama gelirdi: Şu tek iskemleyi 15 dakikada aşırı yavaşça sahneden dışarı çıkarayım anlamına gelirdi. Peki, Stalin’in yolundan gitmek ne anlama geldi? Şu 6 koltuğu, 12 iskemleyi bir tekmeyle salona, seyircilerin arasına atalım da hemen kurtulalım anlamına geldi. Aşırı hızlandırılmış ve hedefleri zaman zaman çok yanlış belirlenmiş bir endüstrileştirme,^a halka karşı zorbalıkla yürütülen bir kolektivizasyon, vb. Açıkçası, siyasal kararlar, devralınan sahnenin gereklerine uymadı. Demek ki, Sovyetler Birliğinde, tarihten devralınan sahneye uygun siyasal karar mekanizması işlemedi. Sovyetler Birliğinin yıkılma nedeni, son çözümlemede, siyasal kararlardır, siyasettir. Bu saptamayı reddeden her çeşit çözümleme, tarihsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal gericiliğe açılır.

Siyaseti küçümsemeye varan her çeşit değerlendirme yanıltır. Siyaseti küçümsersen, ekonomik koşulların, insanların bilincine yeni sistemin gerekliliğini sokmasını beklersin. Ne var ki, komünizmin alt yapısı iyice olgunlaştığında, insanlar komünistlerin öncülüğüne gerek duymadan ne yoldan yürümeleri gerektiğini zaten görürler. Lenin’in *öncü parti* teorisinin temel fikri olan, “bilincin işçi sınıfına dışardan verilmesi” gereği de buradan çıkar, tarihe biraz erken gelip, gitmek istediğin yere daha az zaman kaybederek, sarhoş bir gidiş yaşamadan gitmek isteğinden çıkar. Bunlar siyasal kararlara bağlıdır. Bunlar, toplumun komünizme hazır olmadığı bir dönemde, doğru kararlara o noktaya daha erken varabilmenin sorunsalı içindedir.

Stalin’in “çözümleri” olmasaydı (onlar da gökten düşmedi, günün çeşitli dayatmalarına bulunan yanıtlardı), bugünlere gelinmezdi. Sonun başlangıcı o siyasetlerdeydi. Gorbaçov’la başlamadı, Hruşçov’la da başlamadı, orada başladı. Stalin, sahneyi bir tekmede değiştireceğim demeseydi, çok başka olabilirdi. Nerede, hangi Marksizmde yazar, köylünün zorla, kümes hayvanıyla, koşumuyla kolektifleştirileceği?

^a Ki buna da hep birlikte, “sosyalist endüstrileşme” dedik! Fabrikalar kurarak endüstrileşmenin, sosyalisti nasıl olur diye düşünmedik. Sosyalizmin, endüstrileşme gibi bir görevi olur mu diye sormadık.

Nerede yazar, Stalin'in zorladığı tempoda bir endüstrileşme için, sürekli olarak gelir dağılımını köyün zararına düzenlemek?

Eh biraz zorlama oldu ama köylü 10–15 yıl içinde yeni yaşantısını kabullendi sanıyoruz. Neden Sovyetler Birliği gibi bir ülke, devrimden 70 yıl sonra bile yiyecek sorununu çözemedi? Neden, 1917'den yıkılana dek, aşılamamış en büyük sorun, yiyecek sorunu oldu? Oysa, Sovyetlerin tahıl ambarları kaç tane dünyayı beslerdi. Bunun altında zorla kolektifleştirme yatar.

Verili ekonomik sahne bir anda, iradi kararlar ve iktidarı alıştaki gibi *zor kullanımıyla* değiştirilemez. Bu bir tarihsel gelişme sorunudur. Başka bir yaklaşım, köylüyü çalışmaya itebilirdi. Sovyet tarımındaki ziyana akıllar almaz. O ziyana kaç ülke yeni baştan kurulurdu. Demek ki bu aktörler, biz bu işi yaparız diyerek çıktıkları tarih sahnesinin isteklerini yerine getiremediler. Çeşitli dayatmalara buldukları yanlış yanıtları, doğruların yerine koydular.

Bu söylediklerimiz karşısında ne deniyor? Bakın ne deniyor ^a:

“Sosyalizm politik nedenlerle tepeden çözülmüştür’, yani ‘izlenen politik çizgi (...) sosyalizmi tepeden çözmüştür’, problematiği yanlıştır. (...) Sosyalizm politik nedenlerle çözüldüyse, bu Marksizm nasıl bir ‘berbat’ teoridir ki, pratiğe her uygulandığında (Sovyetler, diğer sosyalist ülkeler) bir aşama geliyor, hep oportünist bir çizgi ve oportünist bir kadro üretiyor? O zaman sakın oportünizm, Marksizmin özünde var olan bir bileşen olmasın? (...) İşin kötüsü, nasıl oluyor da kırk yıldır kendini sosyalist olarak gören ve bütün politik formasyonunu parti içinde alan bir yönetici bir günde en azılı burjuva politikacısı oluveriyor? (...)”

“Bir de üst yönetim tarafından bakalım. 70 yıldır sosyalizmin kumanda köprüsündeki bütün kadrolar, ihanetin doruklarında dalaşan Gorbacov dahil, pratiklerini hep Marksizm–Leninizm üstüne oturttuğunu iddia etti. (...) Bir teorinin ancak pratikte sınanabileceğini söyleyen teorinin kendisi. Teorisiyle pratiğinin bir bütün oluşturduğunu söyleyen de teorinin kendisi. Yani bu pratiği kendisinin bir parçası haline getiren de teorinin kendisi. Bu durumda, ‘onlar yanlış yaptı, teori doğrudur, yanlış uygulanmıştır’ demek, hem

^a Örnekler için sık sık Adalı’ya başvurmanın nedeni, Adalı’nın fikir namusuna sahip bir insan olması ve düşüncesini çiğnemedi, yuvarlamadan açıkça ortaya koymasıdır. Dolayısıyla, yanlışlar da en açık biçimiyle onun yazısında yakalanabilmektedir.

metodolojik açıdan yanlış, hem de hiçbir şeyi, özellikle gelecekte ne yapabileceğimiz sorusunu yanıtlamıyor. (...) Yarın Türkiye’de öyle bir sosyalizm kurarız ki, geri dönüp ‘Rusya’daki bir sapmaydı, doğru uygulama budur’ diyebiliriz. Ama o güne kadar, reel sosyalizmin çözülüşünü bu yanlış problematik içinde anlamamıza olanak yoktur.”⁵

SBKP yönetimi yaptıklarının teoriden çıktığını iddia ediyorsa, biz daha iyisini yapmadan onu eleştiremeyiz! Eleştiremeyiz, çünkü bizim de teoriyi doğru uygulayacağımızın bir garantisi yok! Bu kadar mantık cambazlığı olmamalı.

Bir kez, birisi yaptıklarının teoriden çıktığını söylüyorsa, o yapılanlar teoride söylenenlerle karşılaştırılabilir. Bu son derece bilimsel bir tutum olur. Sonra, eleştirememenin nedeni, daha iyisini yapacağımızın bir garantisinin olmamasıdır. Yani eleştirimizin haklılığı ya da haksızlığı, yine bizim bir zaafımız nedeniyle yapıp yapamayacağımıza bağlanmış oluyor. Bu, eleştirinin önünü kesmek için alınan bir önlemdir. Hiçbir eleştiri, değerlendirme, yapılanlardan sonuçlar çıkarma hakkımız yok! Tek bir hakkımız var, daha iyisini yapmak. Ne ki, daha iyisini yapmanın tek yolunun da, yapılan yanlışları anlamak olduğu, bilerek unutulmak isteniyor. Yapılanları değerlendirmeden, teorinin dediklerine vurmadan, eleştirmeden nasıl daha iyisini yapacağız? Bilimsellik bu mudur? Bu yaklaşıma ancak “süper eklektik” denebilir.

Yukarıdaki alıntıda değinilmesi gereken önemli bir nokta daha var. Marksizm nasıl bir teori ki, onu savunanlar zamanla hep oportünist oluyor, “o zaman sakın oportünizm, marksizmin özünde var olan bir bileşen olmasın” diyor. Sonra da, bu “yanlış bir sorudur” diyerek, kendisi bu soruyu doğru bulmuyor. Oysa böyle bir soru sorulabilir, sorulmalıdır, son derece meşrudur.

Gerçekten, komünist harekette Bernştayn’dan Kautski’ye, Avrupa partilerinden SBKP’ye, Çin Komünist Partisine kalıcı bir oportünizm hastalığı olduğu görülüyor. Dünyadaki her yeni ve önemli gelişme, bu hastalığı yeniden yeniden üretiyor. O zaman sakın oportünizm, Marksizmin özünde var olmasın? Bu soruya yanıt vermek gerekir. Evet, biz, sosyalizm siyasal kararlar nedeniyle çözülmüştür diyoruz ve o, “yanlıştır” denen soruya varıyoruz. Tarihte sürekli olarak oportünizm baş verdiyse, bu soru yanlış olamaz. Olsa olsa, yanıtları yanlış ya da doğru olabilir. Mantık oyunları ile sağlam teorik konumlara varılamaz.

⁵ Coşkun Adalı, agy.

Marksizm ne zaman belli bir yığınsallaşma yaşıdıysa, oportünizm çok ciddi bir tehlike olarak belirmiştir. Bundan kurtulmuş bir hareket tarihte yoktur. Bolşevikleri de bir bütün olarak ele alırsak, Lenin'in yaşamıyla bağlamazsak, onlar da oportünist oldular, hem de en kötüsünden. Neden böyle oluyor? Bu soruyu sorunca, oportünizm Marksizmin içinde bir şeydir sonucuna mı çıkılır? Ne ilgisi var!

Bu durum yalnızca şunu anlatıyor: Marksizm, yani işçi sınıfı sosyalizminin bilimi, uygulama açısından aslında daha ileri bir gelişme düzeyinin düşüncesidir. Bugün bile hala ileri, piyoner düşüncedir. Tam saati çalmamış düşüncedir. Dünya kapitalizminin vardığı noktada bugün bile böyledir. Dolayısıyla, dünyanın varabildiği gelişme düzeyinin ürettiği düşünceler, bu öncü düşünceye sürekli olarak ve her yanından, her şeyle sızıyor.

Yıllar önce partimiz bir belgiyi çok sık kullanıyordu: “*Oportünizm sızar!*” Bunun bir anlamı vardı. Neden sızar? Çünkü dışarısı oportünizm. Dışarısı başka koşullarda biçimlenmiş. Sen onun içine bir komünist partisi oturtuyorsun, ama kapıyı her açıta oportünizm (burjuva ideolojisi) sızıyor. Hiç kimsenin aşılmasına da olanak yok, 40 yıl iyi komünist olursun, sonra yine sızabilir. Yığınsallaştıkça bundan kaçınabilmek de zorlaşıyor. Küçük partilerde, kadrolarda bu hastalıktan sakınabilmek bir derece kolaydır, çünkü toplumsal gelişmesi henüz yeterli olmayan bir dünyada, bu hastalıktan sakınabilmenin tek yolu olan, *teoriyi iyi öğrenmek* sağlanabilir. Ama yığınlar, teoriyi bu kapsamda öğrenemez. Yığınsallaşan parti de, bir anlamda yığın olur.

Yığınsallaşmayla oportünizmin tarihteki reddedilemez bağı, komünizmin hala tam anlamıyla tarihin gündeminde acilleşmediğini kanıtıyor. Devrimin ve sosyalizm kuruculuğuna başlamanın değil *ama dünya-tarihsel bir aşama olarak* komünizmin acilleşmediğini kanıtıyor. Kapitalizm henüz tüm potansiyelini tüketmemiştir ve de tüm potansiyelini tüketmeyen hiçbir sistem dünyadan yok olmaz. Oportünizmin dünya komünist hareketinde bu kadar kalıcı olmasının nedeni budur. Bunu bu şekilde anlamadık mı, bilerek bilmeyerek kurulan tuzağa düşülür, aşırı determinist bir yöne kayılır. Onun da mantıksal varağı, komünistliği bırakmak olmalıdır, çünkü komünistler olarak yapacak pek bir şeyimiz kalmaz.

Eski sosyalist ülkelerin komünist partilerinin büyük çoğunluğu bugün artık “komünist partiler” olarak yoklar. Kendilerini Marksist-Leninist olarak nitelemiyorlar. Hatta birçoğu kendilerini işçi sınıfı

partisi olarak bile görmüyor. Eski partilerden bir ölçüde ayakta kalan çevreler ise, eski adlarıyla ya da devamlılığı çağrıştıran adlarla, komünist geleneği sürdürmeye çalışıyorlar.

Benzer süreçler, sosyalist ülkeler dışındaki ülkelerde, hatta Sovyetler Birliğinin yıkılmasından da önce başlamıştı.

Bugün Çin, Küba, Kuzey Kore ve Vietnam'daki komünist partiler de dahil olmak üzere, kendilerini Marksist-Leninist olarak tanımlayan partilerin aralarında da büyük yaklaşım farkları olduğunu vurgulamak gerekir.

Belli ki, dünya komünist hareketi derin bir krizdedir. Ancak bu, Marksizmin krizi değildir. Bir bilim olarak Marksizm, yeni toplumsal oluşumları, teorisini ilerleterek elbette ki, yanıtlamak zorundadır. Ne var ki, ancak kasıtlı sınıf düşmanları, değişen koşulların bu yansımalarından, "Marksizmde kriz" sonucunu çıkarabilirler. Marksizmin krizinden söz edenler, bilerek bilmeyerek, ayrıntıların değişimini, teorisinin genel açıklama gücünün yok olmasıyla karıştırıyorlar ve burjuva partikülerizmine^a düşüyorlar.

Komünist partilerdeki kriz, dünyanın ekonomik siyasal sorunlarındaki değişimlerle ve buna bağlı olarak da bu partilerin üyelerinin kendilerini değerlendirmelerinin değişmesiyle ortaya çıktı. Öyleyse kriz, ortaya çıkan değişimlerin teorik kavranışının güçsüzlüğünü sergilemektedir. Sosyalizmin kuruluşunda önceden düşünülmemiş zorlukların, yeterince hesaba katılmamış olguların öne çıkması, beklentilerle çatıştı ve değerlendirmeleri kolayca burjuva dünya görüşüne açtı.

Bu nedenle, Sovyetler Birliğinde sosyalizmin çözülüşünün nedenlerini anlayabilmek, Marksizmi doğru öğrenmeyi, doğru anlamayı gerektirir. Bugün, pragmatik (ya da oportünist) olmayan, kapitalizmi yıkma amacını yitirmeyen komünist bir program için *ön koşul*, yaşadığımız gerçekliğin sonuçlarını teoriye katmaktır. Ve bu da, bir ülkede, bir kitapta bitirilebilecek bir görev değil, toplu düşüncenin uzun dönemli çalışmasını isteyen bir görevdir.

Sovyetler Birliğindeki sistemin çöküşünden gerekli dersleri çıkarmayan, bu dersleri kendi teori ve pratiğine, kendi programına aktarmayan hiçbir işçi partisinin uzun dönemli gelişme şansı yoktur. Kısa dönemli başarılar herkesin önüne çıkar, bunlar kimseyi aldatmamalıdır.

Sovyetler Birliğinde sosyalizmin çözülüşünün nedenlerini anlamak, kendi ülkemizde nasıl bir sosyalizm amaçladığımızı ve iktidarda hangi adımları atacağımızı ortaya koyabilmek için de zorunludur. Bu da çok

^a Birleşik bir dünya tanımından kopuk, tek tek bilgi parçalarına odaklanmak.

önemlidir, çünkü yaşanan büyük yenilgiden sonra, genel geçer tekerlemelerle kendimize karşı da, işçi sınıfına karşı da inandırıcı olamayacağımız açıktır.

Bu nedenle bu birinci kitapta, Marksizmin sosyalizm ve komünizmle ilgili teorik önermelerinin bir sunuşunu vermeye çalıştık. Doğal olarak, bu arada yer yer uygulamaya da değinmek durumunda olduk. Ancak, sosyalist toplum kurmadaki ilk büyük girişimin başarısızlığının nedenleri üzerinde, tarihsel bir döküm anlamında, asıl olarak ikinci kitapta duracağız. Üçüncü kitapta da, Marksizmin teorik önermelerini ve yaşanan sosyalizm deneyinden çıkan sonuçları birleştirerek, ülkemiz için daha ileri teorik ve pratik çalışmalara yol açacak yaklaşımlar getirmeye çalışacağız.

Diyalektik ve tarihsel materyalizmin teorik gücü ve ondan çıkarılması gereken siyasal sonuçlar, yaşadığımız büyük tarihsel çöküşten zarar görmemiştir. Ana hatları yüz elli yıldan fazla bir süre önce hazırlanmış da olsa, Marksist teorinin, bugünün gerçeğini anlamada ve yarının süreçlerini görebilmekte tek geçerli araç olarak, insanlığa, artan bir başarıyla hizmet ettiği görülecektir.

Yüzyıl sonra, *bugünün* değerlendirilmesi, mutlaka daha doğru ve daha güzel yapılacaktır. Ama bugün “zaman makinesine” binip, yüzyıl sonrasından bugüne bakamayız. Yüzyıl sonranın koşullarıyla mı, yüzyıl sonranın insanı olarak mı bakacağız? Bugünün insanıyız! Bugün yapabileceğimiz tek şey vardır: Tarihi anlamak, tarihin bugünü nasıl biçimlendirdiğini anlamak, bugünü anlamak ve böylece, işleyen *eğilimleri* bulabilmek. İşte o eğilimler, bugün ancak onlar, yalnızca onlar, yarını da anlatmaktadır.

Hegel, “tarihten öğrenilecek tek ders, kimsenin tarihten ders çıkarmadığıdır” diyor. Doğru değil elbette. Ama, tarihten öğrenmek isteyen, tarihi öğrenmelidir. Bu kitapta öne sürülen görüşlerle kimse anlaşmak zorunda değildir, çünkü *doğrular kimsenin tekelinde değildir* ama anlaşmazlıklar kanıtlarla birlikte öne getirilmeli, izlenimler ve duygularla yönlendirilmemelidir. Böyle bir tartışma, konunun daha iyi anlaşılmasına ve derinleştirilmesine de yardımcı olur. Ne için mücadele edildiğini bilmede, kavramların netleşmesi vazgeçilmezdir.

Elinizdeki kitabın, Sovyetler Birliğindeki sistemin çözülüşüyle de derin bağı olan ama asıl olarak devrim ve sosyalizm aşaması konularını ilgilendiren *beş temel vargısı* vardır:

1. Her toplumsal formasyon gibi, kapitalizmin de, ötesinde yaşayamayacağı nesnel bir sınırı vardır.
2. Sosyalizme, ileri kapitalist ülkelerin tümünde ya da en azından dengeyi değiştirebilecek birkaçında aşağı yukarı eş zamanlı bir devrimle geçilecektir. (Bu, tekil ülkelerde devrimler olanaksız demek değildir.)
3. Tek ülkede, yalnızca komünizm değil, sosyalizm de olamaz.
4. Komünizmin alt aşaması sosyalizm de, meta üretiminin yer almadığı, değer yasasının işlemediği bir toplumdur.
5. Komünizmin alt aşaması sosyalizm, sınıfların ortadan kalkmış olduğu bir toplumdur.

Açıkça söylemeliyim ki, bu vargıların hiç birisinde üç dört yıl öncesine dek aynı düşüncede değildim.

Birinci konu düşünce alanıma hiç girmemişti.

İkinci konu hakkında pek çoğumuzun sık sık yinelediği bir anlayış içindeydim: “Marks’ın zamanında doğru olan bu tez, kapitalizmin emperyalizme büyümesiyle, kapitalizmin ‘eşitsiz gelişme yasası’ nedeniyle (sanki bu yasa Marks’ın zamanında işlemiyordu) artık doğruluğunu yitirmiştir” diyordum.

Üçüncü konuda, yine çoğumuz gibi, tek ülkede sosyalizm olabilir ama komünizm olamaz diyordum. Tek ülkede sosyalizmin olamayacağı düşüncesini, Troçki’nin bir “yaratımı” olarak öğrenmiştim.

Dördüncü ve beşinci konularda ise, “sosyalizm sınıflı bir toplumdur, dolayısıyla meta üretiminin kalkması yönünde ilerleyen ama meta üretiminin yer aldığı bir toplumdur” diyordum ve öyle de yazdım. Bu konulardaki düşüncelerimin değişmesinde bana ilk ikazları yapan sevgili Emine Engin’e teşekkür borçluyum. Bu konularla ilgili olarak partiye bıraktığı yayınlanmamış çalışmadan da geniş ölçüde yararlandığımı söylemeliyim.

Son olarak kişisel bir not düşmek istiyorum. Sovyetler Birliğinde sosyalizmin çözülüşünü çalışmaya başlarken, bu konuda önemli zorluklarla karşılaşacağımı düşünmüyordum. Otuz yıldır ilgilendiğim, öğrendiğim bir konuydu. Dahası, konunun yalnızca akademik bir konu olmaması, büyük güncel öneme sahip pratik bir konu da olması, çalışmamı bir an önce bitirip yayınlamamı gerektiriyordu. Ne var ki, daha birinci kitabın ortaya çıkması dört yılı aşkın bir zaman aldı.

Bunun bir nedeni, günlük çalışmalar, yaşanan sorunlar nedeniyle zaman zaman çalışmaya ara vermek durumunda kalmamdır.

Bir nedeni de şudur: Önceleri, konuyu tek bir kitapta ele alıp sunmayı düşünüyordum. Ancak, çalışma süreci içinde giderek anladım ki, tek bir kitabın boyutları konunun hakkını vermeye yetmeyecektir. Gereksinim duyduğumuz şey, Sovyetler Birliğinde sosyalizmin çözülüşüyle ilgili olarak yayınlanmakta olan kısa, özet görüş bildirimlerine bir yenisini eklemek değildir. Asıl gereksinim duyulan, o milyonlarca somut olgu ve olayların altında yatan ve onların tümünü birleştiren, tüm raslantısal olay ve olgulara anlamlarını kazandıran *kızıl şeridi* ortaya koymaktır. Görünürdeki olguları, yaşanan olayları belirleyen ama kendileri ortada görünmeyen, aşağılarda çalışan *temel eğilimleri* incelemektir. Konunun birbirinden kopuk çeşitli yönlerini tek tek ele alıp incelemek yerine, bu değişik yönler ya da alanlar arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu dediklerimi yapabilme uğraşı içinde, çalışmanın boyutları üç kitaba büyüdü.

Böylelikle, önüme aşırı zorlu bir görev koymuş oldum. Bunda ne derece başarılı olduğuma ise okuyucu karar verecektir.

1. KOMÜNİZMİN EKONOMİSİ VE BİLİMSEL ÖNGÖRÜ

Soru 2: Komünistlerin amacı nedir?

Yanıt: Toplumu, onun her üyesinin, kendini geliştirebileceği, tüm yeteneklerini ve güçlerini tam bir özgürlük içinde ve böylece toplumun temel koşullarını engellemeden kullanabileceği biçimde örgütlemektir.

F. Engels⁶

Günümüzde pek çok yazar, Marks'ın ve Engels'in sosyalizm ve komünizm konularında çok az şey yazdığını, dolayısıyla Marksizm'de yeterli bir sosyalizm kurgusu bulunmadığını iddia etmektedirler.

Bu iddia sahiplerinin bir bölümü, Marks'ın gelecek hakkında “spekülasyon” yapmaktan özellikle kaçındığını, “bilimsel” tutum aldığını söylerken, bir bölümü de, önceden bilinemez bir gelecek hakkında “spekülasyon” yaptığını ve bu kurulan hayallerin de yanlış çıktığını söylüyorlar. İki görüşün de vardığı nokta aynıdır: Marksizm'de geçerli bir komünizm teorisi yoktur.

İki iddia da yanlıştır. Marks ve Engels, komünizm ve onun alt aşaması olan sosyalizm üzerinde gerektiği ve o gün görülebileceği denli durmuşlardır. Vardıkları sonuçları ise, dünyadaki tüm gelişmeler doğrultmaktadır. Bunu görebilmek için, hem de Marks ve Engels'in sosyalizm ve komünizm üzerine düşüncelerinin nasıl biçimlendiğini ve neler olduğunu anlayabilmek için, önce Marks ve Engels'in araştırmalarında komünizm teorisinin oluşumunu izleyeceğiz. Ve bunu, olabildiğince kronolojik sırayı izleyerek yapmaya çalışacağız.

⁶ F. Engels, Komünist İnanca İkrar Taslağı, 1847, *METY*. C. 6, s. 96-103.

Bu bölüm bize Marks ve Engels'in, 1) sosyalizmin siyasal ekonomisi üzerinde, hatta detaylı bir miras bıraktıklarını, 2) sosyalizmin ve komünizmin belirleyici özelliklerine nasıl ulaştıklarını, yani onları bilimsel öngörüye ulaştıran metodolojilerini, 3) ve bu belirleyici özelliklerin neler olduğunu anlatacaktır.

Bu bölümün, siyasal ekonomiye özel ilgi duymamış okuyucu için sıkıcı ve belki de ağır geleceğini biliyoruz. Ancak, sosyalizm ve komünizmle, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Türkiye devriminin izlemesi gereken yolla ilgili tüm soruların yanıtlarının temelini bu bölümde olduğunu söylemeliyiz. Bu nedenle, bu bölümün özel bir çabayla, kalem kağıtla çalışarak, çıkan sonuçları not ederek okunmasını öneririz.

1.1 Komünizm Teorisinde İlk Adımlar (1843-1849)

Bizim için komünizm yerleştirilecek bir düzen, gerçeğin kendisini uyarlaması gereken bir *ideal* değildir. Biz komünizm diye bugünkü durumu kaldırıp atan *gerçek* harekete diyoruz. Bu hareketin koşulları, bugün var olan temelden çıkar.

K.⁷Marks

Komünist Ekonomi

Marks ve Engels'in bir ömür süren çalışmaları içinde komünist toplumla ilgili önemli açınımlar taşıyan ilk yapıt, Engels'in 1843'de yazdığı, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları*'dır. Biz de bu bölüme, bu kitapla başlayacağız ve konumuz açısından getirdiği önemli fikirlere kısaca değineceğiz.

⁷ K. Marks, *Alman İdeolojisi*

Engels, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları*’nda özel mülkiyetin mantığını ve toplumsal üretimin örgütleyicisi olarak kapitalist rekabeti inceler.

Engels, kapitalist rekabeti incelediğinde, şu sonuca varır: Rekabet, mantığı gereği, kaçınılmaz olarak tekeli varsayar ve tekeli yaratır.^{8, α} Rakiplerin her birinin, tekelleşmeyi amaçlamaktan başkaca bir çıkış yolu yoktur. Ancak öte yanda, bu *rakipler bütünü*, tekelden zarar görür ve bu nedenle tekeli ortadan kaldırmak zorundadır:

“Rekabetin karşıtı tekeldir. Tekel, Merkantilistlerin savaş narasıydı. Rekabet, liberal ekonomistlerin savaş narasıydı. Bu anti tezin de içi boş bir antitez olduğunu görmek kolaydır. Hiç bir rakip, ister işçi olsun, ister kapitalist ya da toprak sahibi, tekol olmayı istemeden edemez. Her küçük rakip gurubu, tüm öteki-lerine karşı kendi tekeliğini istemeden edemez. Rekabet kişisel çıkara dayalıdır ve kişisel çıkar ise tekelliliği üretir. *Kısacası rekabet tekele varır. Öte yanda tekel, rekabet dalgasını kıramaz, hatta kendisi rekabeti üretir.* Örneğin, ithalat yasaklarının ya da yüksek gümrük duvarlarının kaçakçılık rekabetini üretmesi gibi. Rekabetin çelişkisi aynen özel mülkiyetin çelişkisi gibidir. Kişilerin çıkarı her şeye sahip olmaktadır ama bütünüün çıkarı herkesin eşit miktar almasındadır. Dolayısıyla, genel ve kişisel çıkarlar taban tabana terstir. Rekabetin çelişkisi şuradadır ki, birey tekelleşmeyi istemeden edemezken, bütün, böyle bir tekelleşmeden kaybetmek zorundadır ve bu nedenle onu kaldırmak zorundadır. Dahası, rekabet zaten tekeli varsayar – yani, mülkiyetin tekeliğini (burada liberallerin ikiyeüzürlülüğü bir kez daha su yüzüne çıkıyor). Mülkiyet tekeli var olduğu sürece, tekel sahipliği de aynı şekilde haklıdır – çünkü tekel var olduğunda aynı zamanda da mülkiyettir. Öyle ise, temel tekele dokunmazken küçük tekellere saldırmak ne acınası yarım önlemdir. Ve buna ekonomistlerin yukarıdaki önermesini de eklersek, yani tekelleştirilemeyen hiç bir şey bir değere sahip değildir (ve bu yüzden böyle bir tekelleşmeye izin vermeyen hiç bir şey rekabet

⁸ 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*’nda da Marks, sermayenin, “az ellerde” toplanmasının, rekabetin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu yazar. *METY*, C. 3, s. 251.

^α Demek ki, tekel kapitalizmin ayrılmaz bir özelliğidir. İddia edildiği gibi, emperyalizmle doğan bir özellik değildir. Bu iddiayı ilerideki sayfalarda ele alacağız.

alanına çıkamaz) o zaman rekabet tekeli varsayar saptamamız tamamen doğrudur.”⁹

Engels, burjuva toplumundaki anarşiyi, geleceğin toplumundaki bilinçli üretimle karşılaştırır ve şöyle der: “Üretenler, tüketicilerin ne miktarda gereksinim duyduğunu bilseler, üretimi ona göre örgütleseler ve aralarında bölüşseler, rekabet dalgalanmaları ve bunun krize dönüşme eğilimi de ortadan kalkar.”¹⁰ Komünist toplumda ise, “rekabet,” yalnızca “tüketimin üretkenlikle ilişkisi” anlamında var olacaktır.¹¹ “Toplum, elindeki araçlarla ne üretebileceğini hesaplayacak ve bu üretken gücün tüketici yığınla ilişkisine göre üretimi ne denli düşürüp yükselteceğini, *lükse ne denli izin verip ne denli kısacağını* belirleyecektir.”¹² Demek ki komünist toplum koşullarında rekabet, üretimle tüketimin toplumu ilerletici yarışmasından başka bir şey olmayacaktır.

Anahatlar’da Engels, özel mülkiyetin ve rekabetin ortadan kalktığı koşullarda, siyasal ekonominin en önemli kategorilerinin (değer, rant, vb.) nasıl “işleyeceği”, daha doğrusu işlemeyeceği üzerinde de durur. Bu nedenle, Engels’in bu çalışmasının büyük bir bölümü, komünist toplumun bilimsel öngörüsü yönünde atılmış önemli bir adımdır.

Bu çalışma, bilimsel öngörüğü hayal kurmaktan ayıran yöntemin de ilk kullanılışıdır. Söz konusu yöntem şöyledir: *Tüm ekonomik süreçlerin maddi özünü toplumsal biçimini ayırmak*. O tarihten itibaren Marks ve Engels, bu yöntemi tüm çalışmalarında, komünist ekonominin bilimsel öngörüsü için temel almışlardır.

Ekonomik süreçlerin maddi özünü toplumsal biçimini ayırma yöntemi, genel bir diyalektik yöntemin özel durumlara uygulanmasıdır. Bilimsel araştırmanın o genel diyalektik yöntemi de şöyledir: *İncelemeye alınan bütünü parçalamak ve onun çelişkili parçalarını algılamak*.

Tüm çalışmalarında bu bilimsel diyalektik yöntemi uygulayarak Marks ve Engels, toplumsal üretimi, üretken güçlerle (maddi öz), üretim ilişkilerinin (toplumsal biçim) çelişkili birliği olarak değerlendirdiler. Kapitalizm altında toplumsal servetle ilgili olarak Marks, *Kapital*’de şöyle yazdı: “Kullanım değerleri, zenginliğin toplumsal biçimi ne olursa olsun, tüm zenginliklerin özünü teşkil eder. İnceleyeceğimiz toplum biçiminde bunlar, (kullanım değerleri - RY), buna ek

⁹ Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları, *METY*, C. 3, s. 432-33, (abç.)

¹⁰ *Agy.*, s. 434.

¹¹ *Agy.*, s. 435.

¹² *Agy.*, s. 435, (abç)

olarak, bir de değişim değerinin maddi taşıyıcısıdır.”¹³ Yani, metanın kullanım değeri, onun maddi özüdür, değer ise onun toplumsal biçimidir. Bir başka örnekle, artık emek maddi özür, artık değer onun toplumsal biçimidir.

Maddi öz ve toplumsal biçim ayrımı, Marksizmin eskiyip eskime-diği, Marks ve Engels’in bugünün sorunlarına çözümler önerip öneremeyecekleri ve yarını görüp göremeyecekleri gibi sorular açısın-dan da can alıcı bir önem taşır. Çünkü, tüm ekonomik süreçlerdeki maddi öz, “tüm toplumsal üretim biçimlerine”¹⁴ ortak temeli verir. Tüm ekonomik süreçlerin maddi özü, tüm toplumsal üretim biçimlerinde aynıdır. Bu nedenle, söz konusu yöntem, komünist ekonomi ve toplumla ilgili tüm öngörülerin altında yatan ve onları “hayal kurma”dan ayıran bilimsel yöntemdir.

Kapitalizmin önemli kategorilerini rekabetten ayırarak ele almak, bunları, üretken güçlerin gelişmesi tarafından belirlenen maddi öz açısından ele almak anlamına gelir. Kapitalizmden komünizme (bir toplumsal-ekonomik formasyondan ötekine) geçişte de, kapitalizmin temel ekonomik kategorilerinin maddi özü korunur. Bu nedenle, kapitalizm altında işleyen ekonomik süreçlerin maddi özünün incelen-mesi, bu süreçlerin komünist toplumda alacağı karakteri öngörmede olağanüstü önemli bir ilerlemedir.

Anahatlar değeri de inceler. Ancak, daha o yıllarda Marksist siyasal ekonomi henüz tam anlamıyla biçimlenmemiştir. Bu nedenle, Engels, hala burjuva siyasal ekonomik kavramları kullanarak, değeri, “üretim maliyetlerinin yarara olan ilişkisi” diye tanımlar. “Değerin ilk uygulan-ması, bir şeyin üretilip üretilmeyeceğine, yani, yararın üretim maliyet-lerini karşılayıp karşılamayacağına karar verilmesidir.”¹⁵ Kapitalizm koşullarında, bir nesnenin yararı, ancak değişim sürecinde, yani kaçınılmaz olarak yanlış belirlenir. “Bu (özel mülkiyet) bir kez aşıldıktan sonra ise, artık şu anda var olduğu biçimiyle bir değişim sorunu olamaz. Değer kavramının pratik uygulaması, artık giderek artan biçim-de, üretim hakkındaki kararlarla sınırlanacaktır ve olması gereken de budur.”¹⁶ *Anahatlar*’daki bu paragraf, *değer yasasının etki alanının, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin yok edilme sürecine bağlı olarak, adım adım sınırlanış süreci* hakkında çok önemli ipuçları verir.

¹³ Metalar ve Para, *Kapital*, C. 1, s. 44.

¹⁴ *Kapital*, C. 3, s. 876.

¹⁵ Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları, *METY*, C. 3, s. 426.

¹⁶ *Agy.*, s. 426.

Engels, *Anahatlar*'da, özel mülkiyetin hüküm sürdüğü burjuva toplumunda, değer yasasının kendini ancak, fiyatların değerden farklılaşması biçiminde ortaya koyabileceğini de söylemiştir.

Yıllar sonra Engels, *Anti-Dühring*'de şöyle demiştir:

“Ta 1844'te^a belirttiğim gibi (...) komünist bir toplumda siyasal ekonomik değer kavramından geriye yalnızca üretime ilişkin kararları vermede emeğin harcanmasıyla, onun yararlı sonuçlarının dengelenmesi kalacaktır (...) Bununla birlikte, bu saptamanın bilimsel olarak doğrulanması, ancak Marks'ın *Kapital*'iyle olanaklı olmuştur.”¹⁷

8 Ocak 1868'da Marks, Engels'e şöyle yazar:

“Gerçekten, *hiçbir toplum biçimi*, toplumun kullanımındaki çalışma zamanının, üretimi, şöyle ya da böyle düzenlemesini engelleyemez. Ancak ne var ki bu düzenleme, toplumun, çalışma zamanı üzerindeki doğrudan ve bilinçli denetimiyle değil, (ki bu ancak ortak mülkiyetle olanaklıdır), senin de daha önce belirttiğin gibi, meta fiyatlarının hareketiyle olur.”¹⁸

Anti-Dühring'den ve Marks'dan yaptığımız bu alıntılar, Engels'in *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları*'ndaki hipotezinin, daha sonraları Marksist değer teorisinde nasıl yerini aldığını göstermesi açısından da ilginçtir.

Anahatlar'da Engels, bilimi, üretimin “düşünsel ögesi” olarak ele alır. Kapitalist, bilimsel ilerlemenin meyvelerine bedava, çaba harcamadan el koyar; bu nedenle “bilim, burjuva ekonomistini ilgilendirmez, (...) bilimsel ilerlemeler onun rakamlarının dışına çıkar. Ama rasyonel bir düzende (...) düşünsel öge tabii ki üretimin öğeleri içindedir ve üretim maliyetleri içinde de yerini bulacaktır”¹⁹ der.

Daha sonraları, *Kapital*'in taslaklarında Marks, söz konusu dönüşümün daha kapitalizm altında gerçekleşmeye başladığını, dolayısıyla bilimin kapitalisti de “ilgilendirdiğini” gösterir. Yine de, Engels şu anlamda doğrudur ki, bilimlerin olağanüstü gelişimi ancak “rasyonel bir

^a *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları*, Ekim-Kasım 1843'de yazılmış, 1844'de yayınlanmıştır. Engels'in, 1843 yerine 1844 tarihini vermesinin nedeni budur.

¹⁷ *Anti-Dühring*, Moskova 1975, s. 367-68.

¹⁸ *Marks-Engels Seçme Yazışmalar*, Moskova 1975, s. 187, (abç.)

¹⁹ *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları*, *METY*, C. 3, s. 427-28.

düzende”, yani komünist toplumda olanaklıdır. Bugün bilimlerde gördüğümüz büyük ilerleme onun yalnızca habercisidir.

Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları’nda Engels, bilimin gelişme yasasını şöyle formüle eder:

“Bilim en azından nüfusun arttığı hızda artar. Nüfus bir önceki neslin büyüklüğüne orantılı olarak artar, bilim ona bir önceki nesilden devredilen bilgi oranında, yani doğal koşullar altında o da geometrik bir biçimde artar.”²⁰

Bilimin sınır tanımaz gelişimi ve doğa güçlerinin giderek artan bir biçimde toplum tarafından egemenlik altına alınması, “bu ölçülemez üretken kapasite, bilinçli olarak ve tüm insanlığın çıkarı için kullanılırsa, insanlığın payına düşen emeği kısa sürede minimuma düşürür.”²¹ Engels’in *Anahatlar*’da öne sürdüğü bu önemli fikir de daha sonra *Kapital*’de kanıtlanmış ve geliştirilmiştir.

Engels’e göre bilimsel ilerleme, Maltüsçü (Malthus) nüfus teorisini çürüten ve çürütecek olan temel öğedir. “İnsanlığın emrindeki üretken güç ölçülemez. Toprağın verimliliği, sermaye, emek ve bilimi uygulayarak sonsuzca geliştirilebilir.”²² Ancak bu üretken kapasitenin insanlığın yararına tam anlamıyla kullanılması için toplumun temel bir dönüşüm yaşaması gerekmektedir.²³

Buraya dek değindiğimiz fikirlerle, 1843-44’de Marks ve Engels, “bilimsel komünizm teorisinin ekonomik temelleri” alanında ilk adımları attılar. Ve de bunu, daha kendi ekonomik teorilerini ortaya koymadan önce yapabildiler. Çünkü burjuva siyasal ekonomisinin klasiklerinin görüşlerinden yola çıktılar. Yine de, Marksist teorisinin geliştirilmesi için, bu teorisinin organik bir parçası olan ekonomik doktrinin oluşturulması gerekiyordu.^a

Marks’ın, tüm ekonomik ve toplumsal süreçlerde maddi üretimin önceliği düşüncesine ulaşması, kapitalist üretimin ve ücretli emeğin incelenmesini çalışmalarının merkezi durumuna getirdi. Kapitalist sömürünün özünü (kapitalistin, işçinin emeğinin ürününe el koyması) ortaya koyabilmek, ancak bu yolla olanaklıydı. Marks bu sorunu,

²⁰ Agy, s. 440.

²¹ Agy., s. 436.

²² Agy., s. 436.

²³ Agy., s. 439.

^a Tarihsel sürecin materyalist anlayışı ve bilimsel komünizm teorisini, Marksist teorisinin öteki parçalarıdır.

sonunda “artık değer teorisi”ne varan uzun yılların çalışmalarıyla, 1857-58’lerde çözdü. Fakat daha 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*’nda, “emeğin kendine yabancılaşması” olarak nitelediği, kapitalist sömürü sürecinin genel bir tanımını verebildi.

Bilimsel Komünizm Teorisi

1845-46’da, Marks ve Engels, ortak çalışmaları olan *Alman İdeolojisi*’nde, maddi üretimin yapısını incelemeyi sürdürdüler. Toplumsal maddi üretimin, üretken güçlerle üretim ilişkilerinin diyalektik birliğini temsil ettiğini ortaya koydular. Bu birlikte, belirleyici rolü, üretimin maddi özünü oluşturan üretken güçler üstlenmiştir; üretimin toplumsal biçimi demek olan üretim ilişkileri ise ikincildir.

Üretken güçlerin ulaştığı gelişme düzeyinin en açık göstergesi, işbölümünün düzeyidir:

“Her yeni üretken güç, bilinen üretken güçlerin yalnızca bir uzantısı olmadığı durumda, (örneğin yeni alanları tarıma açmak gibi), işbölümünün bir adım daha gelişmesine neden olur.” Ve bu yeni işbölümü, en başta mülkiyet biçimleri olarak karakterize edilen, üretim ilişkilerinde değişime yol açar. “İşbölümünün gelişmesindeki çeşitli aşamalar, aynı zamanda bir o denli farklı mülkiyet biçimleridir. Yani, işbölümünde yaşanan aşama, aynı zamanda, emeğin maddelerine, gereçlerine ve ürünlerine ilişkin olarak, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini de belirler.”²⁴

Üretken güçlerle üretim ilişkileri arasında, geniş zamanda daima belirli bir uygunluk vardır. Üretim ilişkilerinin gelişmesi, üretken güçlerin gelişmesine uygun olarak gider. Her ne denli ötekenden etkilenseler de, *üretim ilişkilerini belirleyen üretken güçlerdir*.

Tam da bu nedenle, toplumsal üretimde, üretken güçlerle üretim ilişkileri arasında içsel bir çelişki vardır. Bu içsel çelişki, üretken güçlerin gelişmesinin, üretim ilişkilerinin düzeyini sürekli olarak aşıp geçmesinden ve dolayısıyla aralarındaki uygunluğun sürekli olarak bozulmasından doğar. Dahası, üretken güçler tarafından belirlenen üretim ilişkileri de, siyasal ve ideolojik üstyapıyı ve toplumsal bilincin çeşitli biçimlerini belirlediğinden, bu içsel çelişki, üretim ilişkileriyle,

²⁴ Alman İdeolojisi, *METY*, C. 5, s. 32, (abç.)

toplumsal bilinci anlatan öteki (maddi olmayan) toplumsal ilişkiler arasındaki uygunluğu da bozar. “(...) Bu üç moment, üretken güçler, toplumsal düzey ve bilincin düzeyi, birbirleriyle çelişkiye girebilirler ve girmek zorundadırlar(...)”²⁵ Belirli bir toplumsal üretim yapısı, belirli bir sınıf yapısına denk düştüğünden, söz konusu çelişki toplumdaki çeşitli sınıflar arasında ortaya çıkar.²⁶

Bu nedenle, *gelişen üretken güçlerle geride kalmış toplumsal biçim arasındaki çelişki, tüm tarihsel çatışmaları belirler ve belirli bir tarihsel dönem için üretimin maddi özüyle toplumsal biçimi arasında göreceli bir uygunluk kuran toplumsal devrimlerin de nedeni olur.*

Üretken güçlerle üretim ilişkileri arasındaki özetlediğimiz bu etkileşim mekaniğine, Marks ve Engels, o günün burjuva toplumunu inceleyerek varmışlardır. Bunun sonucunda da, bilimsel komünizm teorisinin temel özelliklerini ortaya koyabilmişlerdir.

Alman İdeolojisi’nin birinci bölümünde formüle edildiği biçimiyle, bilimsel komünizm teorisinin anahtar nitelikteki ilk tezleri şunlardır.^a

Kapitalist toplum, üretken güçlerle üretim ilişkileri arasındaki uzlaşmaz çelişkiyle karakterize olur. Doğası gereği, büyük çaplı üretim, üretken güçlerin toplumsal kullanımını öngörür. Ancak, kapitalizmde üretim, özel mülkiyet çerçevesi içinde geliştiğinden, bunun tam olarak gerçekleşmesi olanaksızdır. Özel mülkiyet koşulları altında büyük ölçekli endüstrinin gelişmesi, yalnızca sermayeyle emeğin arasının daha da açılmasına, “emekle sermayenin ayrışmasına” yol açar. Çünkü özel mülkiyet, “başkalarının işgücünü kullanma gücünden”, yani, emeğin sermaye tarafından sömürülmesinden başka bir anlama gelmez.²⁷ Üretken güçlerin kapitalizm altında gelişmesi, toplumun ezici çoğunluğunu proleterleştirir.²⁸ Kapitalizmin içindeki, üretken güçlerle üretim ilişkileri arasındaki bu uzlaşmaz çelişki, sosyalist devrimin temelini yaratır.

Özel mülkiyete dayalı bir toplumsal işbölümünü ele aldığımızda, üretken güç, yalnızca insanların iradesinden bağımsız olmakla kalmayan,

²⁵ Agy., s. 45.

²⁶ Agy., s. 40.

^a Aşağıdaki paragraflarda geçen “komünizm” sözcüğü, Marks ve Engels tarafından, genel olarak komünizm ve onun alt aşaması olan sosyalizm arasında bir ayrım yapmadan, komünist toplumun iki aşamasını da anlatır biçimde kullanılmıştır.

²⁷ Alman İdeolojisi, METY, C. 5, s. 86, 46.

²⁸ Agy., s. 74.

ama aynı zamanda onlara hükmeden bir “toplumsal güce” dönüşür. İnsan eyleminin ürününün, insanlara hükmeden bir güce dönüşmesini Marks “yabancılaşma” olarak tanımlar. Yalnızca komünizm, bu yabancılaşmayı ortadan kaldırma yeteneğine sahiptir.

Komünizmin maddi ön koşulu, üretken güçlerin “muazzam büyümesi” ve “yüksek derecede gelişmesi”dir. Böylece ütopyik komünizmin tersine, bilimsel komünizm, “en geniş işbölümü”ne ve büyük ölçekli endüstrinin gelişmesine dayalı kapitalist gelişmeyi, ilerici olarak değerlendirir. Çünkü, toplumsal düzeyde *özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, yalnızca büyük ölçekli endüstrinin gelişmesiyle olanaklıdır.*^α

Yalnızca üretken güçlerin gelişmesinin yüksek bir düzeyinde, bu güçlerle kapitalist toplumsal ilişkiler arasındaki uzlaşmaz çelişki gerçekten “dayanılmaz” bir durum alır; toplumsal işleyişlerin yabancılaşması, “insanların buna karşı devrim yaptığı güç” durumuna gelir. “Üretim aracıyla özel mülkiyet arasındaki bu çelişki, yalnızca büyük ölçekli endüstrinin ürünüdür ve hatta bu çelişkiyi yaratabilmesi için bu endüstrinin üst düzeyde gelişmiş olması gerekir. Bu nedenle, *yalnızca büyük ölçekli endüstriyle, özel mülkiyetin kaldırılması olanaklı olur.*”²⁹

Dahası, üretken güçlerin yüksek düzeyde gelişmesi, dünya çapında insanlar arasındaki evrensel ilişkiler için de koşuldur. “*Yerel bireylerin yerine, dünya-tarihsel, ampirik olarak evrensel bireylerin*” geçmesi için *koşuldur.*³⁰ Marks ve Engels’e göre, “*bu olmadan komünizm ancak yerel bir olgu olarak yaşayabilir (...)*”³¹, bu demektir ki, **yaşayamaz.**

Marks ve Engels komünist devrimi, ancak “egemen halkların ‘hep birlikte’ ve aynı anda” başlatabilecekleri *dünya-tarihsel bir süreç* olarak değerlendirdiler.³² “Egemen halklar”dan kastettikleri de, gelişmiş kapitalist ülkelerin halklarıydı.

Nasıl “proletarya (...) ancak dünya-tarihsel olarak” var olabilirse, “onun eylemi, komünizm de, ancak ‘dünya-tarihsel’ bir varlık gösterebilir.”³³

^α Bunun gerisi, Sovyet deneyinde izlediğimiz gibi, yalnızca ekonomiye volüntarist karışımlardır ve uzun dönemde beklenenin tersine sonuçlar doğurur.

²⁹ Alman İdeolojisi, METY, C. 5, s. 63-64. (abç.)

³⁰ Agy., s. 49.

³¹ Agy., s. 49.

³² Agy., s. 49.

³³ Agy., s. 49.

Dahası, yalnızca üretken güçlerin gelişmesinin yüksek bir düzeyinde, komünizme bir ön koşul oluşturan, tüketim maddelerinin bolluğuna ulaşılabilir. “(...) Genelinde, insanlar, kendilerine yeterli nitelik ve nicelikte yiyecek içecek, barınma ve giyecek bulamadıkları müddetçe, özgürleştirilemezler.”³⁴ Üretken güçlerin böyle bir düzeyde gelişmişliği olmadan, “yalnızca yoksulluk, gereksinim genelleştirilir ve yoklukla birlikte gereksinimler için mücadele yeniden başlar ve tüm o eski pis işler zorunlu olarak yeniden doğar.”³⁵

Şu noktaya özellikle dikkat edilmelidir ki, Marks ve Engels, insanlığın gerçek özgürlüğünün koşullarını ortaya koyarken, tarihsel koşullarla birlikte, endüstrinin, ticaretin ve tarımın düzeyiyle birlikte, “karşılıklı ilişkilerin (...) düzeyi”ni de^{36, α} belirtirler. *Komünizmin maddi ön koşullarının, üretken güçlerin belli bir gelişme düzeyi yanında, üretim ilişkilerinin de belli bir düzeyini içerdiği* fikri, daha sonra 1857-58’de, *Kapital*’in ilk taslağında geliştirilmiştir.

Komünist devrim, bireylerin belirli bir çalışma biçimine bağımlılığını yok eder. Ücretli emeğin ortadan kaldırılması proleterlerin kendilerini birey olarak ortaya koymalarını olanaklı kılar.^{37, β}

İşte bu getirilen fikirler kapsamı içinde, sosyalizm bilimsel bir temel kazanmış ve ütopyadan bilime dönüşmüştür. 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* da, ütöpik sosyalist fikirleri eleştiriyordu. Ancak, Marks ve Engels, toplumsal üretimi asıl olarak *Alman İdeolojisi*’nde incelemişler, tarihsel materyalizm teorisini geliştirmişler, böylece bilimsel komünizmin ana tezlerini ortaya koyabilmişler ve ütöpik sosyalizm eleştirisini derinleştirmişlerdir:

“Bizim için komünizm yerleştirilecek bir düzen, gerçeğin kendisini uyarlaması gereken bir ideal değildir. Biz komünizm

³⁴ Agy., s. 38

³⁵ Agy., s. 49.

³⁶ Agy., s. 38.

^α “Karşılıklı ilişkiler”, o dönemde, Marks ve Engels’in başka şeyler yanında, üretim ilişkilerini belirtmek için kullandıkları bir kavramdır.

³⁷ *Alman İdeolojisi*, METY, C. 5, s. 47, 64, 77-80.

^β Marks’ın 1860’larda, büyük ölçekli endüstrinin gelişmesinin toplumsal sonuçlarına ilişkin yaptığı daha ileri araştırma, kapitalist üretimde bilimsel gelişmelerin yaygın uygulanmasının, olumsuz sonuçları yanında, işçinin çok yönlü hareket yeteneğini geliştirdiğini ve meslek değiştirebilmesini olanaklı kıldığını göstermiştir.

diye bugünkü durumu kaldırıp atan gerçek harekete diyoruz. Bu hareketin koşulları, bugün var olan temelden çıkar.”³⁸

“Komünizm, önceki tüm öteki hareketlerden farklı olarak, bir önceki üretim ilişkilerinin ve insanlar arası ilişkilerin temelini tersine çevirir. İlk kez, doğal olarak varılmış aşamaları, önceki insanların yaratımları olarak bilinçle ele alır, onları doğal karakterlerinden soyundurur ve birleşmiş bireylerin gücüne teslim eder. Onun örgütlenmesi, bu nedenle, *asıl olarak ekonomiktir*, birliğin koşullarının maddi üretimidir; var olan koşulları birlik koşullarına dönüştürür.”³⁹

Alman İdeolojisi ancak Marks ve Engels’in ölümünün ardından yayınlanabilmiştir. Ama orada getirilen düşünceler, 1840’ların sonlarından itibaren tüm çalışmalarda şöyle ya da böyle ele alınmış ve geliştirilmiştir. Özellikle, *Felsefenin Sefaleti* (1847), *Ücretli Emek ve Sermaye* (1847), *Komünizmin İlkeleri* (1847) ve *Manifesto*’da (1848). Şimdi bu çalışmaları değerlendirelim.

Artık Değer Teorisi

Marks, *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında Prudon’un (Proudhon) düşüncelerini eleştirirken, bir önceki dönemde elde ettiği teorik sonuçları temel olarak almakla kalmamış, bunları aynı zamanda büyük ölçüde geliştirmiştir.

Prudon, zorunlu eşdeğerli değişimin, burjuva toplumu çerçevesinde bile, kapitalist sömürüyü yok etmeye yetenekli olacağını söylüyordu. Oysa, maddi üretimin her şeyin önünde geldiği gerçeğini ortaya çıkarması, Marks’ı, daha 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*’nda, kapitalist sömürünün özünün kapitalist üretim sürecinde aranması gerektiğini vurgulamaya yöneltmişti. Şimdi bu sonuç, Prudon’un iddiasının tam tersi yönde, çok önemli bir özellik daha kazanıyor: Zorunlu eşdeğerli değişimin kapitalist sömürüyü yok etmesi ne demek, kapitalist sömürünün özü, işçi ve kapitalist arasındaki eşdeğerli değişim

³⁸ Agy., s. 49.

³⁹ Agy., s. 81, (abç)

kapsamında ortaya çıkmaktadır ve böyle de ortaya konmak zorundadır.^{40, α}

Marks, *Felsefenin Sefaleti* ve sonra *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı yapıtlarında bu sorunu çözmede ilk önemli adımları attı. Şöyle dedi: “Emek, alınıp satılabildiği ölçüde, öteki metalar gibi bir metadır, bu nedenle de bir değişim değeri vardır (...) Meta olarak emeğin değeri vardır ve üretmez.”⁴¹ Marks burada, daha sonra kullanacağı terminoloji ile söylersek, “işgücü” metasının değeri ile kullanım değerini birbirinden ayırmaktadır.

Marks, *Ücretli Emek ve Sermaye*’de kapitalist sömürü sürecini inceleyen, işçinin sahip olduğu, yalnızca “çalışma yeteneği”dir (işgücü), der. Sermaye ve emek arasında yapılan değişimin sonucu olarak, kapitalistler, işçinin işgücünün, “üretken gücünün” denetimine sahip olurlar.

Marks, kapitalist sömürünün genel tanımından, onun işleyiş mekanizmasını açıklamaya ilerlemiştir. Bunu yapabilmesi için en önemli koşullardan birisi, “işgücü” metasının kullanım değeri ile değerini ayırbilmektir: Kullanım değeri emeğin ürününde, değer ücretlerde anlatım kazanır:

“İşçi, emeğinin karşılığında, yaşayabilme araçlarını alır, oysa kapitalist, verdiği yaşama araçları karşılığında işçinin üretken eylemini alır. Bu üretken güç öyle bir şeydir ki, bu süreçte işçi yalnızca tükettiğini yerine koymaz, aynı zamanda birikmiş emeğe, eskiden sahip olduğundan daha büyük bir değer kazandırır.”⁴²

Marks burada, artık değer teorisinin temel sorunsalına varmıştır: Kapitalist sömürüyü, eşdeğerli değişim kapsamı içinde anlatmak, yani *değer yasası*.^β

⁴⁰ Felsefenin Sefaleti, *METY*, C. 6, s. 124.

^α Fiyatların değerlerden kaçınılmaz farklılığı, hiçbir şekilde değer yasasının işleyişinde bir rahatsızlığa işaret değildir. Tam tersine, bu yasanın kendini ortaya koyuşunun zorunlu biçimidir.

⁴¹ Felsefenin Sefaleti, *METY*, C. 6, s. 130.

⁴² Ücretli Emek ve Sermaye, *METY*, C. 9, s. 213.

^β Marks’ın kapitalist üretim biçiminin geçerli bir teorisini kurabilmesine olanak sağlayan faktör, onun bu teoriyi *değer yasasına* oturtmuş olmasıdır. Bu yasa ilk önce, onu tutarlı uygulayamayan burjuva siyasal ekonomisinin klasikleri tarafından formüle edilmiştir. Siyasal ekonomi tarihinde, kapitalist sömürünün çelişkili mekanizmasını değer yasası temelinde ilk açıklayan Marks’dır. Marks’ın değer teorisini tutarlı uygulayışı, aynı zamanda, kapitalist ekonominin ikinci merkezi sorununu çözümünde de kendini açıkça

Felsefenin Sefaleti yapıtında geniş bir bölüm, toplumun gelişmesinde üretken güçlerle üretim ilişkileri arasındaki karşılıklı ilişkilere ayrılmıştır. Bu bölümde Marks, iki yönlü amaç izler. Birincisi, “proletaryanın kurtuluşu ve yeni toplumun biçimlenmesi için gerekli maddi koşulları yakalamaya” çalışır.⁴³ İkincisi, bu karşılıklı ilişkileri, üretimin maddi içeriği ve toplumsal biçimi arasındaki ilişki açısından değerlendirirken, komünist ekonominin temel özelliklerinden bazılarını da tanımlar. Marks’ın çalışmasının bu iki yönü birbiriyle derinden bağlıdır. İleriye bakış, öngörü, *var olan* ve işleyen ve *hem de gelecek toplumun maddi ön koşullarını oluşturan* ekonomik süreçlerin incelenmesine dayandırılmıştır. Bilimsel öngörü ile ütopya arasındaki fark da işte burada yatar.

Marks, 1840’ların son yarısındaki çalışmalarında, burjuva toplumunda işçi sınıfının ekonomik durumunun ve kapitalistlerle işçilerin sınıf çıkarları arasındaki antagonizmanın ardında yatan ekonomik öğelerin kapsamlı bir incelemesini yapar. Toplumdaki üretken güçler ilerleyip geliştikçe, işçi sınıfının durumunun, kapitalist sınıfa oranla kötülediğini ve de *yatırılan sermayede yaşayan emeğin payının azaldığını* saptar.

Marks bu çalışmalarda, burjuva toplumunda üretken güçlerin gelişmesinin dört sonucu olduğunu gösterir:

1. “İşçinin konumu, kapitaliste görece olarak kötüler”.
2. İşçinin emeği, “giderek artan biçimde basit emeğe dönüşür”.
3. Ücretler giderek artan biçimde dünya pazarındaki dalgalanmalara bağımlı olur ve işçilerin konumu giderek daha fazla oynaklaşır.
4. “Üretken güçlerin gelişim sürecinde, sermaye ile emek arasındaki ilişkinin yapısından zorunlu olarak yükselen bir genel yasa vardır

gösterir: Ortalama kar oranı ile üretim fiyatının oluşumunu, değer yasası temelinde açıklar.

Değer teorisinin, Marks’ın ekonomik doktrininde oynadığı temel rol, onun zamanındaki bazı burjuva ekonomistler tarafından da anlaşılmıştır. Onlar da anlamışlardır ki, Marks ile mücadele edebilmede tek görev, değer teorisini çürütmektir. Çünkü, değer teorisini kabul eden, Marks’ın ondan demir gibi bir mantıkla üretilen tüm sonuçlarını da kabul etmek zorundadır. Bu nedenle, Marks’ı eleştirenler, artık değer teorisine doğrudan çok ender saldırmışlardır. Asıl olarak hep emek değer teorisine uğraşmışlardır. Bir kez temeli yıkarlarsa, tüm yapının kaçınılmaz olarak çökeceğini görmüşlerdir.

⁴³ *Felsefenin Sefaleti*, METY, C. 6, s. 177.

ki, üretken sermayenin makine ve ham maddeye dönüşen bölümü, yani sermaye denen şey, ücretlere ayrılan bölüme orantısız bir biçimde büyür.”⁴⁴ (Bu saptama, o tarihlerde Marks’ın, kapitalist birikimin genel yasasının formülasyonuna çok yakınlaştığını da anlatır.)

Felsefenin Sefaleti yapıtında Marks, siyasal ekonominin bazı temel kategorileriyle, şu amaçla ilgilenir: Bu kategorilerin dile getirdiği ekonomik süreçlerde gizlenmiş olan, komünist toplumun maddi ön koşullarını anlamak ve gelişmelerini izlemek. Bu izlemenin sonucunda, Marks, kapitalist fabrikanın, “evrensellik gereğini, bireyin bütünsel gelişimine doğru bir eğilimi” yarattığını söyler. “Otomatik işyeri, uzmanları ve zanaatkar ahmaklığını yok ediyor”⁴⁵ der.

Daha sonra, kapitalist fabrikadaki işbölümünü incelediğinde, yine önemli bir sonuca varır: Bu biçimdeki bir işbölümü, onun merkezileşmiş yönetimi açısından, gelecek toplumun örgütsel yapısının proto tipini vermektedir. Şöyle der: “zenginliğin üretilmesi için en iyi örgütlenmiş toplum, hiç kuşkusuz, toplumun değişik üyelerine görevleri, önceden belirlenmiş bir kurala göre dağıtan tek bir işverenin olduğu örgütlenmedir.”⁴⁶

Sosyalist Aşama Gereği

Komünizmin İlkeleri ve *Komünist Partisi Manifestosu*, Marks ve Engels’in bilimsel komünizm teorisini geliştirme süreci içinde 1840’larda vardıkları sonuçları içerir. Aynı zamanda bu çalışmalar, bilimsel komünizm teorisini, kapitalizmden komünizme geçiş dönemi açısından da geliştirir.

Manifesto, kapitalizmin genel gelişim sürecinin ana hatlarını çizer, temel yasalarını tanımlar. Ve burjuvazinin tarihsel rolünü gösterir: “(Burjuvazi - RY) üretim gereçlerini ve dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla bağlı toplumdaki tüm ilişkileri sürekli biçimde devrimcileştirmeden var olamaz.”⁴⁷ Ama öte yanda, burjuvazinin geliştirdiği üretken

⁴⁴Ücretler, *METY*, C. 6, s. 422, 432. (abç.)

⁴⁵*Felsefenin Sefaleti*, *METY*, C. 6, s. 190.

⁴⁶*Agy.*, s. 184.

⁴⁷Komünist Parti Manifestosu, *METY*, C. 6, s. 487.

güçler, kapitalist üretim ilişkilerince engellenir. Bu engellemenin en açık kanıtı, burjuva ekonomisini sürekli sarsan periyodik ekonomik krizlerdir.

O zamanki kapitalist üretimi tanımlayarak Engels, 1847’de şöyle yazar:

“Geniş ölçekli endüstri, makinelerin gelişimi, haberleşme ve dünya ticareti öyle dev ölçüler alıyor ki, bunların tekil kapitalistlerce kullanımı günden güne daha fazla olanaksızlaşıyor. Dünya pazarının yükselen krizleri bunun en çarpıcı kanıtıdır. Bugünkü üretim ve değişim *biçimini* karakterize eden üretken *güçler* ve değişim *araçları*, günden güne, bireysel değişimin ve özel mülkiyetin yönetebileceğinin ötesine büyüyorlar. Yani, tek sözcükle, endüstrinin, tarımın ve değişimin komünal yönetiminin, endüstri, tarım ve değişim için nesnel zorunluluk olacağı an yaklaşıyor. *Özel mülkiyet bu nedenle kaldırılacaktır.*^{48, α}

Marks ve Engels, özel mülkiyeti kaldırabilmek için zorunlu olan kapitalist gelişme düzeyi sorununu, daha sonra, *Kapital*’in ilk taslağında detaylı olarak incelediler. Ve çalışmalarının bu ilk dönemlerinde bile, “büyük ölçekli endüstri, kendisini özel mülkiyetin engellerinden tamamiyle kurtaracak denli ilerlemediği sürece, ürünlerin şu anda var olanın dışında hiçbir başka biçimde dağıtımına izin vermez”⁴⁹ diye bildiler.

Kapitalist toplumun, uzlaşmaz çelişkiler içindeki gelişimi, yeni bir toplumsal örgütlenmeyi giderek zorunlu kılacaktır. O yeni örgütlenmede, “endüstriyel üretim, birbirleriyle rekabet içindeki fabrika sahibi bireyler tarafından değil, belirli bir plana göre ve herkesin gereksinimlerine göre tüm toplum tarafından yönetilecektir.” Ama bunun için, özel mülkiyetin kaldırılması gerekir.

İşte bu nedenle, toplumsal düzeyde *özel mülkiyetin ortadan kaldırılması*, “endüstrinin gelişmesini zorunlu olarak izleyen, tüm toplumsal sistemin dönüşümünün en özlü ve karakteristik özeti, ve bu nedenle de, (...) komünistler tarafından temel istem olarak öne sürülür.”⁵⁰

⁴⁸ Komünistler ve Karl Heinzen, *METY*, C. 6, s. 304, (abç)

^α Dikkat edilirse bu alıntı, üretken güçlerin sosyalist devrim için hazır olduğunu söylemiyor, “o an yaklaşıyor” diyor. Marks’ın 1850’lerin sonlarıyla 1860 yıllarının başları arasında geliştirdiği ekonomik krizler teorisi, bu saptamada da belirli düzeltmeler yapılmasını olanaklı kılmıştır. (abç)

⁴⁹ *Agy.*, s. 305, (abç.)

⁵⁰ Komünizmin İlkeleri, *METY*, C. 6, s. 347-348.

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi, özel mülkiyetin kaldırılması, üretken güçlerin gelişimi ve sosyalist ekonomiye geçiş sürecinde bir *başlangıç* olarak değil, *ekonomik gelişmenin zorunlu kıldığı bir sonuç* olarak ele alınmaktadır.

Komünizmin İlkeleri'nde Engels, yukarıda altını çizdiğimiz gerçeği, çok daha açık biçimde dile getirmiştir:

“Özel mülkiyeti hemen kaldırmak, “var olan üretken güçleri, ortak mülkiyeti kurabilmek için gerekli olan düzeye *bir hamlede* yükseltmek ne denli olanaksızsa, o denli olanaksızdır. Bu nedenle, proleter devrimi (...) var olan toplumu ancak tedrici olarak dönüştürecek ve özel mülkiyeti de ancak bunun için gerekli olan miktarda üretim araçları yaratıldığında kaldırabilecektir.”⁵¹

Manifesto'da da Marks ve Engels, proletarya diktatörlüğünün tarihsel görevini şöyle formüle ederler:

“Proletarya siyasal üstünlüğünü, tüm sermayeyi burjuvazinin elinden adım adım çekip almak, tüm üretim gereçlerini devletin, yani yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek ve üretken güçler bütününe olabildiğince hızlı arttırmak için kullanacaktır.”⁵²

Bu söylenenlerden şu çok önemli sonucu çıkarabiliriz ki, özel mülkiyetin kaldırılması, “kararla” yapılabilecek bir dönüşüm değildir. Özel mülkiyetin kaldırılması, ekonomik gelişmenin zorunlu kılmasıyla atılması gereken bir adımdır. Ve de her durumda, tedricen, adım adım, bir süreç olarak gerçekleştirilebilir. Bu sürecin uzunluğu, ülkenin gelişme düzeyiyle bağlıdır.

Manifesto, proletaryanın siyasal erke sahip olduktan sonra uygulaması gereken *sosyalizme geçiş önlemleri programının* da ana hatlarını verir. Bu programın Engels tarafından *Komünizmin İlkeleri*'nde sunulan ilk versiyonu on iki madde içerirken, *Manifesto*'da bu sayı ona indirilmiştir. Bu programdan çıkan şudur ki, sosyalizm döneminin temel görevleri, üretim ve dağıtım araçlarının toplumsallaştırılması, çalışma zorunluluğunun yaşama geçirilmesi, üretken güçlerin hızla geliştirilmesi, sınıfların kaldırılması ve kentle köy arasındaki karşıtlığın giderilmesidir.

⁵¹ Agy., s. 350.

⁵² Komünist Partisi Manifestosu, *METY*, C. 6, s. 504.

Kapitalizmden sosyalizme ve ardından komünizme geçiş önlemleri, özel mülkiyetin sonul yok edilişine bir süreç içinde götürür. “Nihayet, tüm sermaye, tüm üretim ve tüm değişim ulusun elinde toplandığında, özel sahiplik de otomatik olarak yok olmuş olacaktır, para gereksizleşecektir ve üretim o denli artmış ve insanlar da o denli değişmiş olacaktır ki, eski toplumsal ilişkilerin son kalan biçimleri de yok olabilecektir.”⁵³

Böylece Engels ve Marks, ilk kez *Komünizmin İlkeleri* ve *Komünist Manifesto*’da, sosyalizm döneminin, özel mülkiyetin kaldırılmasının ve asıl olarak da üretken güçlerin komünizme gereken düzeye geliştirilmesinin ancak tedrici olarak sağlanabileceği olgusunun zorunlu kıldığı bu tarihsel aşamanın, ayrıntılı bir tanımını verdiler. Bu tanımlama şu gerçeği anlatır: Kapitalizm, üretken güçleri, komünizm için gerekli düzeye yükseltemez. Bu sorunu sosyalizm döneminde proletarya çözmelidir.

Engels *Komünizmin İlkeleri*’nde, “özel mülkiyetin sonul yok edilişinin sonuçları” üzerinde ayrıntılı olarak durur. Komünist toplumun temel özelliklerini şöyle belirtir:

Birincisi, toplum, “tüm üretim güçlerinin ve haberleşme araçlarının kullanımını ve de üretimin değişim ve dağıtımını özel kapitalistlerin elinden alacak ve bunları, eldeki olanakları ve de tüm toplumun gereksinimlerini yansıtan bir plana göre yönetecektir.”

İkincisi, “o zaman genişletilmiş üretim (...) hiçbir biçimde yeterli olamayacaktır ve çok daha fazla artırılması gerekecektir. (...) Toplumun o andaki gereksinimlerinin üzerinde yapılacak olan fazla üretim, (...) yeni gereksinimler, hem de aynı zamanda bunları karşılamının yollarını yaratacaktır. Yeni ilerlemelerin hem koşulu, hem de gerekçesi olacaktır. (...)”

Üçüncüsü, “(...) toplum, tüm üyelerinin gereksinimlerini karşılayabilecek bir dağıtım örgütlemeyi sağlayabilecek miktarda ürünler üretecektir. Böylece, toplumun çeşitli uzlaşmaz sınıflara bölünmesi gereksizleşecektir. (...) Sınıflar işbölümü yoluyla doğdular ve bugüne dek bilinen şekliyle işbölümü tümüyle yok olacaktır. Çünkü endüstriyel ve tarımsal üretimi anlatılan düzeye çıkarmak için, yalnızca mekanik ve kimyasal araçlar yeterli değildir; bu araçları harekete geçirecek insanların yetenekleri de o ölçüde geliştirilmelidir. (...) Eğitim, gençlerin tüm üretim

⁵³Komünizmin İlkeleri, *METY*, C. 6, s. 351.

süreçlerini hızlı bir biçimde özümsemelerini, toplumun gereksinimleri ya da kendi istekleri doğrultusunda, endüstrinin bir dalından ötekine geçebilmelerini sağlayacaktır. (...)

“Böylece, toplumun komünist örgütlenmesi, üyelerine, çok yönlü geliştirilmiş yeteneklerini çok yönlü uygulayabilme olanağı verecektir. Bununla birlikte, çeşitli sınıflar ister istemez yok olacaktır. (...) Kentle köy arasındaki uzlaşmazlık da aynı biçimde yok olacaktır.”⁵⁴

Bunları şu genel sonuç izler:

“Üretken güçlerin ortak ve planlı kullanımı için toplumun tüm üyelerinin genel örgütlülüğü; üretimin herkesin gereksinimlerini sağlayacak bir düzeye genişlemesi; belirli kesimlerin gereksinimlerinin, öteki kesimlerin zararına tatmin edilmesi durumunun yok edilmesi; sınıfların ve çelişkilerinin kökünden yok edilmesi; o güne dek hüküm süren iş bölümünün kaldırılmasıyla, endüstriyel eğitimle, eylemlerin değişmesiyle, herkesin birlikte yarattığı güzelliklere herkesin katılmasıyla, köyle kentin iç içe geçmesiyle, toplumun tüm üyelerinin yeteneklerinin çok yönlü gelişimi – işte özel mülkiyetin kalkmasının başlıca sonuçları bunlardır.”⁵⁵

Bu ayrıntılı tanımlamanın *Manifesto*’da son derece güzel bir özeti şöyle verilmiştir:

“Sınıflar ve sınıf uzlaşmazlıklarıyla eski burjuva toplumu yerine, bireyin özgür gelişmesinin tüm toplumun özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir örgütlenmeye sahip olacağız.”⁵⁶

Marks ve Engels o dönemde de komünizmin, önde gelen kapitalist ülkelerin ancak tümünde ya da çoğunluğunda aynı anda zafere ulaşabileceğine inandılar:

“Komünist devrim (...) ulusal olmayacaktır; tüm uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya’da, aynı anda gerçekleşecek bir devrim olacaktır.”⁵⁷

⁵⁴ Komünizmin İlkeleri, *METY*, C. 6, s. 352-53, (abç.)

⁵⁵ *Agy.*, s. 354.

⁵⁶ Komünist Partisi Manifestosu, *METY*, C. 6, s. 506.

⁵⁷ Komünizmin İlkeleri, *METY*, C. 6, s. 352.

Ekonomik Teorinin İlerletilmesi

Şimdi, Marks ve Engels'in 1840'ların ikinci yarısında, özellikle *Felsefenin Sefaleti* ve *Ücretli Emek ve Sermaye*'de, bilimsel komünizmin ekonomik temellendirilişi için geliştirdikleri düşünceleri özetleyelim. Marks, *Felsefenin Sefaleti*'nin, ekonomik teorisinin tohumunu oluşturduğunu söylemiştir. Aynı şey, *Ücretli Emek ve Sermaye* için de geçerlidir.

Bu yapıtlar, Marks'ın ileride getireceği artık değer teorisinin birçok önemli ögesini içerir: Birincisi, kapitalist sömürüyü değer yasası çerçevesinde, eşdeğerlerin değişimi temelinde açıklar. İkincisi, henüz tam olgun biçimi içinde olmasa da, emek ve işgücü arasındaki farkı koyar.

1840'ların ikinci yarısında Marks, kapitalist sömürünün, “yabancılaşmış emek süreci” olarak genel bir tanımından, onun işleyiş mekanizmasını açıklamaya geçmişti. Ancak, bunu yapabilmesi için önce kendi değer yasasını geliştirmesi ve metayı kapitalizmin temel hücresi olarak incelemesi gerekiyordu. Çünkü, özel bir meta olarak işgücünün ikili karakteri (bu metanın kendi değerini yenilemesi yanında, artık değer de yaratması), ancak metanın kendisi incelendikten sonra araştırılabilirdi.

Marks, *Felsefenin Sefaleti*'nde ve 1840'ların sonlarındaki öteki yapıtlarında hala genel olarak Rikardocu değer yasasından hareket ediyordu. Klasik ekonomik teoriyi henüz terk etmemişti, kendi teorisini henüz geliştirmemişti. Dolayısıyla, *Felsefenin Sefaleti*'nde, değer in tüm temel tanımları, Rikardo'nunkilerle aynıdır. Örneğin Marks, rekabet koşulları altında bir şeyin değeri, “üretilebileceği en kısa zamanla” belirlenir demiştir.⁵⁸ Bu, değer in, zorunlu emek ürünü olarak tanımıdır.

Şimdi, *Felsefenin Sefaleti*'nden uzun bir alıntıyla hem bu dediğimizi ve hem de Marks'ın teorisini kurma yönünde attığı büyük adımı izleyelim.

“En ucuz şeyler en çok kullanıldığından, en kullanışlı şeyler onlardır demek, alkollü içkilerin üretim maliyetleri düşük olduğu için çok kullanılmaları, onların kullanışlı olmalarının en belirgin kanıtıdır demekle eş anlamlıdır. Proletaryaya, patatesin etten daha besleyici olduğunu söylemektir. Mevcut durumu kabullenmek demektir. Kısacası, toplumu anlamadan, toplum için Bay Prudon'la birlikte özür dilemek anlamına gelir.

⁵⁸ Alman İdeolojisi, *METY*, C. 5, s. 136.

“Uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin kalmadığı, sınıfların ortadan kalktığı geleceğin toplumunda kullanım, üretim için gereken en kısa zamanla belirlenmeyecek, tersine bir malın üretilmesi için ayrılan zaman onun toplumsal yararlılığının derecesiyle belirlenecektir. (...)”

“Değerin emek zamanıyla ölçülmesinin sonucu olarak hangi bağlamda ‘oran’ dan söz etmenin doğru olacağını gördük. Şimdi de, Bay Prudon tarafından ‘oran yasası’ denen bu zamanla ölçmenin nasıl bir orantısızlık yasasına dönüştüğünü göreceğiz.

“Önceden iki saatte üretilen bir şeyin bir saatte üretilmesini sağlayacak her yeni keşif, pazarda benzer çeşitten tüm malların değerini düşürür. Rekabet üreticiyi, iki saatin ürününü bir saatin ürünü kadar ucuz satmaya zorlar. Rekabet, ürünün göreceli değeri onu üretmek için harcanan emek zamanıyla belirlenir diyen yasayı yaşama geçirir. Böylece pazarlanabilirlik değerini ölçmeye hizmet eden emek zamanı, işgücü değerinin sürekli azalması yasası halini alır. Dahası da var. Yalnızca pazara getirilen metallerin değil, fakat aynı zamanda üretim araçlarının ve koca fabrikaların da değeri düşer. Zaten bu gerçek Rikardo tarafından da şöyle dile getirilmişti:

“‘Üretimin olanaklarını sürekli arttırarak bazı metallerin değerini daha üretilmeden sürekli düşürüyoruz.’ (...)”

“Bir noktanın vurgulanması önemlidir ki; değeri belirleyen, bir şeyi üretmek için harcanan süre değil, onun üretilmesi için olanaklı olan en kısa süredir ve bu en kısa süre de rekabet sayesinde belirlenir. Bir an için rekabetin kalktığını ve bunun sonucu olarak, bir metanın üretimi için gerekli minimum emeği belirleyecek bir aracın olmadığını düşünelim. Ne olacaktır? Bir malın üretiminde altı saat harcamak, Bay Prudon’a göre, aynı malı bir saatte üreten kişiden altı kat daha fazlasını talep etmek için yeterli neden olacaktır. ‘Orantılı ilişki’ yerine, iyi ya da kötü olduğuna bakmaksızın ilişkilere bağlı kalırsak, orantısız ilişkiyi getirmiş oluyoruz.

“Emeğin sürekli değer kaybı, metaları emek zamanıyla değerlendirmenin yalnızca bir yanı, bir sonucudur. Fiyatların aşırı artışı, aşırı üretim ve endüstriyel anarşinin daha bir çok başka özelliği de bu değerlendirme biçimiyle açıklanabilir.

“Fakat değerin ölçütü olarak kullanılan emek zamanı en azından Bay Prudon’un çok hayran olduğu ürünlerin oranlı çeşitliliğini yaratıyor mu?

“Tam tersine, tekeller tüm yeknesaklığı içinde peşi sıra birbirini izler ve ürünler dünyasını istila eder, tam da herkesin bildiği tekellerin üretim araçları dünyasını istilasını gibi. Yalnızca endüstrinin bir kaç dalında, örneğin pamuk endüstrisinde olduğu gibi, çok hızlı bir ilerleme kaydedilebilir. Bu ilerlemenin doğal bir sonucu, örneğin pamuk ürünlerinin fiyatlarında hızlı bir düşüştür. Fakat pamuk fiyatları düştükçe keten fiyatları göreceli olarak artmak zorundadır. Sonuç ne olur? Ketenin yerini pamuk alır. Bu yolla keten Kuzey Amerika’nın hemen hemen tümünde dışlanmış. Ve böylece, ürünlerin orantılı çeşitliliği yerine pamuğun egemenliğine varmış oluruz. (...)

“Talep ve arz arasındaki doğru orantı (...) yok olalı çok oldu. (...) O yalnızca üretim araçlarının çok sınırlı olduğu, değişimin çok kısıtlı yapıldığı dönemlerde olanaklıydı. Büyük ölçekli endüstrinin doğuşuyla birlikte bu uygun orantı son buldu ve üretim kaçınılmaz olarak kesintisiz bir refah, depresyon, kriz, duraklama, yeniden refah, vb., olaylar zincirinden geçmek zorunda kaldı. (...)

“Üretimi doğru ya da aşağı yukarı doğru orantıda tutan neydi? Arza egemen olan, ondan önce gelen talepti. Üretim, tüketimi çok yakından izliyordu. Elinin altındaki araçların bizzat kendisi tarafından hızla artan bir ölçekte üretime zorlanan büyük ölçekli endüstri artık talebi bekleyemez. Üretim tüketimin önünde yürür, arz talebi mecbur eder.

“Bugünün toplumunda, bireysel değişime dayanan endüstride, bu kadar sefaletin kaynağı olan üretim anarşisi, aynı zamanda tüm ilerlemenin de kaynağıdır.

“Böylece, biri ya da ötekisi:

“Ya günümüzün üretim araçlarıyla geçmiş yüzyılların uygun orantılarını isteyeceksin, ki bu durumda hem gerici, hem de ütöpiksinsin.

“Ya da anarşisiz ilerleme isteyeceksin: Bu durumda da üretken güçleri korumak için bireysel değişimi terk etmek zorundasın.

“Bireysel değişim yalnızca geçmiş yüzyılların küçük ölçekli endüstrisi ve onun bağlantısı olan ‘uygun orantı’ ile tutarlıdır. Bunun dışında, büyük ölçekli endüstri ve onun tüm sefalet ve anarşisiyle beraber düşünülebilir.

“Zaten, değer in emek zamanıyla belirlenmesi – Bay Prudon’un bize geleceğin yeniden yaşam verici formülü diye sunduğu formül – bu yüzden günümüz toplumunun ekonomik ilişkilerinin yalnızca bilimsel bir anlatımıdır, ki bu da Bay Prudon’dan çok önce Rikardo tarafından açıkça ve tam olarak yapılmıştır.”⁵⁹

Ancak, *Felsefenin Sefaleti*’nde, zorunlu emek kavramı daha henüz en genel biçimi içinde ele alınmıştır. Henüz Marks’ın, ‘kapitalizm koşullarında toplumsal emeğin özel karakteri’ doktrininin içsel bir parçası değildir. *Felsefenin Sefaleti*, Marks’ın emek değer teorisini, Rikardo’nun teorisinden ayıran temel tanımı da içermemektedir.^α Bir başka deyişle, değer yaratan emek olarak soyut emek kavramı, *Felsefenin Sefaleti*’nde yoktur.^β

Marks, *Ücretli Emek ve Sermaye* yapıtına bağlı olarak yazdığı *Ücretler* (1847) adlı kısa elyazmasında, kapitalizmde işçi sınıfının durumuyla ilgili çalışmalarında ciddi bir ilerleme sağladı. İsviçreli ekonomist Şerbuliyez’in çalışmalarından yola çıkarak, sermayenin organik bileşiminin önemli bir eğilimine işaret etti: Giderek üretim araçlarına harcanan değişmez sermayenin payının büyümesi ve giderek ücretlere harcanan değişken sermayenin payının, yani canlı emeğin payının ise düşmesi.

Marks ve Engels, devrimin, üretken güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çatışmadan doğduğunu gösterdiler ve bu çatışmanın en açık belirtisi ekonomik krizdir dediler. Şu sonuca vardılar:

“Yeni bir devrim ancak yeni bir kriz sonucunda olasıdır. Aynı zamanda da, kriz denli kaçınılmazdır.”^{60, α}

⁵⁹ K.Marks, *Felsefenin Sefaleti*, *METY*, C. 6, s. 134-212.

^α O temel tanım şöyledir: Bir metanın değeri, toplumsal karakterini ancak değişim sürecinde kanıtlayan, toplumsal olarak zorunlu emek harcaması ile belirlenir.

^β Marks emeğin ikili karakteri üzerine görüşünü ve böylece burjuva toplumda emek ürününün ikili karakteri fikrini ilk kez *Kapital*’in ilk taslağında geliştirdi ve böylece Rikardo’nun değer teorisini terk etti.

⁶⁰ Değerlendirme, *METY*, C. 10, s. 510.

Marks ve Engels, 1840'daki yapıtlarında, özellikle *Alman İdeolojisi*'nde, yalnızca tarihin materyalist algılanmasını ve bilimsel komünizm teorisini değil, Marks'ın daha sonra *Kapital*'i yazarken bu iki teoriyi kanıtlamada kullandığı *metodolojik* ilkeleri de geliştirdiler. Yinelemek pahasına da olsa, örneğin, bu yapıtlarda, tarihin materyalist açıklamasının belkemiğini oluşturan, üretken güçlerle üretim ilişkilerinin diyalektik bütünlüğünü gösteren çözümlemeler. Toplumsal üretim kategorisinin bu "parçalanışı", Marksist teorinin, her toplumsal olgunun maddi özünün onun toplumsal biçiminden ayırt edilmesi gerektiğini belirten temel metodolojik ilkesini anlatır. Bu yaklaşım, olguları tarihsel açıdan, yani gelişim süreci içinde ele almayı olanaklı kılar. Aynı zamanda gelişmenin kaynağını da, olguların maddi özünü toplumsal biçimi arasındaki çelişki olarak ortaya çıkarır.

Marks ve Engels, 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* ve *Alman İdeolojisi*'nde, toplumsal üretimin "makro çözümleme"sini, yani genel bir çözümleme sundular. Üretken güçler, üretimin maddi özünü, üretim ilişkileri ise toplumsal biçimini oluşturur dediler. Bilimsel komünizm teorisini, toplumsal üretimin bu "makro çözümleme"sinden doğrudan çıkartılmış bir sonuçu.

Bunun ardından doğal olarak, tarihin materyalist açıklamasının ve ondan doğrudan doğan bilimsel komünizm teorisinin daha kapsamlı bir ekonomik temellendirilmesi görevi öne geldi. Marks ve Engels, 1840'lı yılların ikinci yarısındaki yapıtlarında bu temellendirmenin tekil öğelerini sundular. Görev asıl olarak Marks'ın *Kapital*'de, kapitalist üretimin "mikro çözümleme"sini sunuşuyla tamamlandı. Bu, Marks'ın kapitalist üretimin işleyiş mekanizmasını belirleyebilmesini ve böylece burjuva toplumunun hareketini belirleyen ekonomik yasaları, ve gelişme eğilimlerini ortaya çıkarabilmesini sağladı. Bunlar, bilimsel komünizm teorisinin ekonomik temellendirilmesinde belirleyici oldu.

Marks, ekonomik teorisini *Kapital*'de geliştirirken, tarihin materyalist anlayışını oluştururken kullandığı aynı metodolojik ilkedan yola çıktı: Her ekonomik kategoriyi soyuttan somuta giderek, üretken güçlerin gelişmesini yansıtan maddi öze, üretim ilişkilerini yansıtan toplumsal biçimin diyalektik bütünlüğü içinde ele aldı.

^a Şu nokta ilginçtir: Marks'ın *Herr Vogt* (1860) adlı çalışması yukarıda alıntı olarak verdiğimiz bölümü de içermektedir. Fakat orada Marks, son cümleyi dışarıda bırakmıştır. Yani, devrimin ekonomik krizle bağı fikrini korumuş ama her kriz devrim doğurmaz demek istemiştir.

Felsefenin Sefaleti ve Ücretli Emek ve Sermaye zaten açıkça bu metodolojik ilkeyi izliyordu. Makineleri, sermayeyi ve öteki her şeyi esas olarak şeyler ya da para toplamı olarak gören burjuva ekonomistlerden farklı olarak Marks, makine kullanımından ve sermayeden, toplumsal üretim ilişkileri olarak söz etti.⁶¹

Marks, ekonomik çalışmalarının soyuttan somuta ilerleyişinin her aşamasında, bilimsel komünizm teorisinin ekonomik temellendirilmesini de geliştirdi. Bu çalışma sürecinin tümü, bir bütün olarak, bilimsel komünizm teorisinin eksiksiz bir ekonomik kanıtlamasını verir. Şimdi, bilimsel komünizmin daha da geliştirilmesi ve kanıtlanması için bir zorunluluk durumunu alan, kapitalist üretim biçiminin yeniden incelenmesini görelim.

1.2. Kapitalist Sömürü İnceleniyor (1857-1859)

Marks, kapitalist ekonomiyi 15 yıl inceledikten sonra çok kısa bir sürede, Ekim 1857 ile Mayıs 1858 arasında, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Temelleri* (Grundrisse) adıyla bilinen uzun elyazmasını yazdı. Bu, *Kapital*'in ilk taslağıydı.

Grundrisse, Marksizmin tarihinde çok önemli bir yer tutar. Marks, değer teorisini ve onu temel alarak artık değer teorisini ilk kez burada geliştirdi. Böylece, tarihin materyalist anlayışı yanında ikinci büyük buluşunu yaparak, sosyalizmi ütopya olmaktan çıkarıp bilim durumuna getirdi.

Marks, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Temelleri*'ni daha sonra *Kapital*'de yoğun olarak kullandı. Fakat yine de, önemli miktarda malzeme *Kapital*'in dışında kaldı. Asıl olarak da, bilimsel komünizm teorisinin kanıtlanmasını ilgilendiren çok sayıdaki can alıcı bölüm dışarıda kaldı.

Bunları örnekleyecek olursak, bir kez, Marks *Grundrisse*'de burjuva toplumunun ekonomik hareket yasasını ortaya koydu ve bu toplumun devrimci dönüşümünün kaçınılmazlığını gösterdi. Bu dönüşümle ilgili sorunlar *Grundrisse*'de, *Kapital*'de olduğundan çok daha detaylı bir biçimde ele alındı. Sonra, Marks *Grundrisse*'yi 1857 dünya ekonomik krizinin doruk noktasında yazdı. Krizin devrimci duruma yol aç-

⁶¹ Felsefenin Sefaleti, *METY*, C. 6, s. 183; Ücretli Emek ve Sermaye, *Seçme Yapıtlar*, C. I, s. 160.

bileceğine inandığından bu çalışmayı bitirmekte acele etti. Örneğin, 8 Aralık 1857’de Engels’e şöyle yazdı: “Tüm gece ve her gece deli gibi çalışıyorum, ki tufandan önce hiç olmazsa ana hatları berraklaştırebileyim.”⁶² Bu durum, Marks’ın, *Kapital*’in bu ilk taslağında komünist toplumun doğuşuyla ilgili sorunlara neden bu denli ilgi gösterdiğini de açıklar. Üçüncüsü ise, Marks *Kapital*’in bu ilk taslağı üzerinde çalışırken, bir yandan da hala daha genel bir çerçevede bilimsel komünizm teorisiyle ve ekonomik teorinin sorunlarıyla ilgileniyordu. Bunu yaparken de, kapitalizm öncesi formasyonlarla ilgili verilerle, geleceğin komünist toplumunu karşılaştırıyordu. Daha sonraları, teorisini geliştirdikçe, özel olarak ekonomik sorunlar üzerinde çok daha fazla durmak zorunda kaldı. Bu nedenlerle, özellikle bilimsel komünizm teorisinin sorunları söz konusu olduğunda, *Grundrisse* kapsamlı olarak çalışılmalıdır.

Grundrisse’nin temel özelliği, burjuva ekonomisini *inceleme* sürecini yansıtmasıdır. Oysa *Kapital* ekonomik teorinin sistematik bilimsel sunuluşudur:

“Doğal olarak sunuşun yöntemi, araştırmanınkinden farklı olmalıdır. Araştırma, farklı gelişme biçimlerini inceleyebilmek, bunların içsel bağlantılarını bulabilmek için, malzemeleri detayı ile ele almalıdır. Ancak bu yapıldıktan sonra gerçek hareket yeterli biçimde açıklanabilir. Bu iş başarılı olarak yapılmışsa, konu ideal biçimde aynadaki gibi yansıtılmışsa, o zaman konu bir *a priori* kurgu olarak önümüze gelir.”⁶³

Marks burada araştırmayla sunuş arasındaki biçim farkından söz etmektedir, yoksa her ikisi de aynı soyuttan somuta yükseliş bilimsel yöntemini kullanır.

Marks bu yöntemin karakteristik özelliklerini ilk olarak 1857 Ağustosunda, bitmemiş *Giriş* elyazmasında verdi. Bu bilimsel yöntemin Hegel’ce getirilen idealist yorumunu eleştirirken şunları gösterdi:

Birincisi, soyuttan somuta yükseliş, araştırmanın her aşamasında kaçınılmaz olarak somuttan soyuta bir hareketle öncelenir. Her seferinde gerçeklik, teorinin bir sonraki halkasını kurmada başlangıç noktası görevini görür. İkincisi, soyuttan somuta yükseliş, genel olarak gerçek tarihsel süreci yansıtır. Araştırma aşamasıyla başlar ve sunuşla, yani somutun bilimsel yeniden üretimiyle tamamlanır. Bu nedenle

⁶² Marks’dan Engels’e Mektup, 8 Aralık 1857, *METY*, C. 40, s. 217.

⁶³ *Kapital*, C. 1, s. 28.

araştırma süreci, soyuttan somuta yükselişin yanında, her aşamada araştırmanın başlangıç ögesi olarak somuttan soyuta hareketi de içerir. Bunu anlamak, Marks'ın ekonomik teorisini gerçekten yaratıcı bir biçimde çalışabilmek için son derece önemlidir.

Daha sonra, “değer” ve “artık değer” teorileri, Marks'ın, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*'in birinci cildinde yer aldı. Bu yapıtlar, kapitalist üretim biçiminin “gerçek hareketini” yansıttıklarından ve teorik araştırmanın başlangıç aşamasını dışarıda bıraktıklarından, *Grundrisse* karşısında önemli bir üstünlüğe de sahiptirler.

Bu nedenle, ancak Marks'ın ekonomik mirasının tümü üzerinde yapılacak bir çalışma, Marksist ekonomik doktrin hakkında doğru bir fikir verebilir.

Artık Değer Teorisi Sosyalist Devrimin Zorunluluğu

Marks'ın, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Temelleri*'nde (*Grundrisse*, 1857-58) değer teorisini geliştirmesi ve burjuva toplumunun temel “ekonomik hücre” olarak metayı keşfetmesi,^a onun kapitalist ilişkileri derinlemesine inceleyebilmesine izin vermiştir.

Marks'ın kapitalizmi incelemesindeki başlangıç noktası, değer ilişkileri olduğundan, aynen kapitalizmin gerçeğinde olduğu gibi, teoride de “değer” kavramı sermaye kavramından önce gelmiştir:

“Sermaye kavramını geliştirmek için işe emekten değil, değerden ve de aslında dolaşım içinde zaten gelişmiş bulunan değişim değerinden başlamalıyız. İnsanlığın çeşitli ırklarından bir bankere, ya da doğadan buhar makinesine geçiş ne denli olanaksızsa, emekten sermayeye doğrudan geçiş de o denli olanaksızdır.”⁶⁴

Marks, daha sonra, geliştirmek ve daha sağlam temellere oturtmak üzere bu konuya yeniden yeniden dönmüş, her seferinde yeni ve daha

^a Metanın ekonomik hücre olarak önemi, kullanım değeri olarak toplumun maddi üretken güçleriyle, değer olarak üretim ilişkilerinin çelişkili birliğini ve mücadelesini içermesinden kaynaklanır. Metanın analizi, bu nedenle, toplumdaki can alıcı çelişkilerin anlaşılması, bu çelişkilerin altında yatan derin süreçlerin ortaya konulması için gereklidir.

⁶⁴ *Grundrisse*

ileri sonuçlar elde etmiştir. *Grundrisse*'de değer teorisinin, emekle sermaye arasındaki değişimin incelenmesine uygulanması, Marks'ın artık değer teorisini formüle etmesinin ve kapitalist sömürü mekanizmasını açıklamasının önünü açmıştır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin özünü oluşturan olgu, emekle sermaye, işçiyle kapitalist arasındaki ilişkililerdir. Bu ilişkilerin incelenmesindeki zorluk, görüntülerin gerçeklikle keskin bir çatışma içinde olmasındandır. İşçiyle kapitalist arasındaki esas olarak eşdeğersiz olan değişim, değer yasasının çerçevesinde, eşdeğerli değişim temelinde gerçekleşir. "Sermaye, başkalarının emeğini, değişim olmadan, eşdeğer olmadan, fakat değişim görünümü altında gasp etme gücüdür."⁶⁵ Marks'ın kapitalist sömürü mekanizmasını incelemesi de, kapitalist üretimin maddi özü ile toplumsal biçimi arasındaki farktan yola çıkar.^a Marks, emekle sermaye arasındaki ilişkinin, niteliksel olarak farklı iki süreç içerdiğini gösterir:

1. İşçi ile kapitalist arasında, toplumsal kapitalist biçimden yükselen değişim;
2. Kapitalistin, sermayeyi yenileyen ve çoğaltan üretken gücü almasının ardından, üretimin maddi içeriğinden yükselen asıl emek süreci.

Sermaye ile emek arasındaki değişimde ilk eylem, tamamen dolaşım içinde yer alan bir değişimdir. İkincisi ise, değişimden niteliksel olarak farklı bir süreçtir. Marks'ın, emekle sermaye arasındaki ilişkinin toplumsal biçimiyle maddi özü arasına çektiği bu çizgi, şu gerçeğin belirlenmesini sağlamıştır: Emek, üretim sürecinin maddi içeriğini oluşturduğundan ve bu süreç sırasında ortaya çıktığından, işçinin kapitaliste sattığı, emeği değildir. Üretim araçlarının sahibi olmadığından, işçi, kendi emeğinin ya da bu emeğin ürününün de sahibi olamaz. O yalnızca kendi emek kapasitesinin sahibidir ve kapitaliste sattığı da emeği değil bu emek kapasitesidir, işgücüdür.

Marks, işgücü metasını, Prudonizmin (Prudhon) eleştirisi sırasında geliştirdiği değer teorisi temelinde incelemiştir. İşgücü kapitaliste değeri üzerinden satılır. O değer işçinin kendini üretmesi için gerekli

⁶⁵ .Agy.

^a Bu incelemenin en önemli yönü, sermayenin sabit ve değişken sermaye olarak ayrılmasıdır, ki ilk olarak *Grundrisse*'de işlenmiştir. Bilimsel komünizm teorisi açısından bu ayrım, yalnızca işçinin emeğinin, değer ve artık değer yarattığının kanıtını verir.

maddeleşmiş emek miktarınca belirlenir, çünkü işçi tarafından satılan metanın kullanım değeri işçinin kendisinden ayıramaz. Bu bağlamda Marks, sermayeye karşıt olarak işçinin emeği, “kullanıldığı belirli amaca kesinlikle kayıtsız olan, her amaca uyarlanabilen soyut emektir” der. Marks’ın büyük önem verdiği, işçinin çok yönlü mobilitesinin ekonomik temeli de burada yatar. Dolayısıyla işçinin ekonomik işlevi böyle bir emeğin, yani sermaye için kullanım değeri olan emeğin taşıyıcısı olmaktır. Kapitalist, işçinin emek sürecinde, belli bir değer yaratma kapasitesi demek olan işgücü metasının kullanım değerine sahip olur. Bu kullanım değerinin realize oluşu, “bir nesne olarak değil bir aktivite olarak, kendisi bir değer olarak değil, değerın canlı kaynağı olarak” var olan canlı emek sürecinde gerçekleşir.

Artık değer, üretim sürecinde canlı emek tarafından yaratılan değer ile kapitalistin işçiye ücret olarak ödediğinin arasındaki farktır. Yaşamsal koşullarından biri eşdeğerli değişim olan değer yasası, canlı emeğin tüketimi sonucunda yaratılan değerın, işgücünün değerini aşmasıyla tümüyle uyumludur. Bu değerlerin büyüklükleri, birbirinden tümüyle bağımsızdır. İşçi, değer yaratan faaliyeti, bu faaliyetin sonuçları ne olursa olsun, daha önceden belirlenmiş bir değerle değiştirir.

Grundrisse’de ortaya konulan artık değer öğretisinin bu temel ilkeleri, Marks’ın kapitalist toplumun hareketinin ekonomik yasasını ortaya koyabilmesine yol açmıştır. Bu da bilimsel komünizm teorisini temellendirmede belirleyici bir önem taşımıştır.

Kapitalist toplumun hareket yasalarının ortaya konabilmesi, büyük ölçüde, Marks’ın teorisini kurarken kullandığı tarihsel yaklaşımdan, mantıksal ve tarihsel çözümlemeyi bir araya getiren araştırma metodundan kaynaklanmıştır. Marks şöyle demiştir:

“Bizim metodumuz, tarihsel incelemenin devreye girmesi gereken noktaları ya da üretim sürecinin yalnızca bir tarihsel biçimi olarak burjuva ekonomisinin, kendi alanının dışına düşen daha önceki tarihsel üretim biçimlerine bir bakış atmaya izin verdiği noktaları gösterir (...) Öte yanda, bu doğru değerlendirme metodu, aynı şekilde, şimdiki üretim ilişkileri biçiminin ortadan kalkışının ve yeni başlamakta olan bir hareketin görüş alanımız içine girdiği (böylelikle geleceğe ait bir şeye işaret ettiği) noktalara da götürür.”⁶⁶

⁶⁶ *Grundrisse*

Böylece, Marks'ın kullandığı ekonomik araştırma yönteminin kendisi, kapitalist üretim biçimini incelemekten daha öteye gitmenin ve kapitalizm öncesi formasyonlarla komünist toplum üzerine bilimsel öngörülerini de kucaklayan bir siyasal ekonomi oluşturmanın *gereğini* dayattı. Marks bu görevi *Grundrisse*'de yerine getirdi.

Marks, kapitalist sınıfın, işçiler tarafından yaratılan artık değere el koyarken, değer yasasıyla tamamen uyum içinde olduğunu gösterdi. Bu durum, kapitalist sömürünün, “kötü patronlardan” değil, kapitalist üretim ilişkilerinin özünden kaynaklandığını anlatır.

Tam da bu nedenle, kapitalizmin yasaları temelinde ortaya çıktığı için, sömürü, burjuva toplumu çerçevesinde ortadan kaldırılamaz. Böylece, *artık değer yasasının değer yasasıyla kopmaz bağı* gibi görüş-nüşte soyut teorik bir önermeden, *kapitalist sistemin devrimle alaşağı edilmesi* zorunluluğuna ilişkin son derece önemli bir sonuca varılır.

Sermayenin elde edilebilecek en yüksek artık değer yaratma isteği, önce yaşayan emeğin (yani işçi sayısının) arttırılmasıyla, ikinci olarak zorunlu emek harcamasının en düşük düzeye indirilmesiyle gerçekleştirilir. “Bu nedenle, hem çalışan nüfusu arttırmak, hem de bunun bir bölümünü artık nüfusa çevirmek sermayenin eğilimidir.”⁶⁷ Sermayenin bu nesnel eğilimi, mutlak ve göreceli artık değer kategorileriyle kendini anlatır.

İşgününün zorunlu emek zamanının dışına uzatılmasıyla yaratılan *mutlak artık değer*, belirli bir emek verimliliği düzeyinde ortaya çıkar. Oysa, kapitalist gelişme sürecinde zorunlu emek zamanının azalması sonucunda ortaya çıkan *göreceli artık değer*in büyümesi, emek verimliliğinin artma dinamiğini yansıtır. Ne var ki, Marks'ın gösterdiği gibi, emeğin sermaye tarafından giderek artan sömürüsüne eşlik eden üretken güçlerin muazzam gelişmesi, aynı zamanda gelecekteki komünist toplumun *maddi öğelerinin yaratılması* ve birikmesi anlamına da gelir. Sosyalist devrimi olanaklı kılacak olan da bu maddi öğelerin varlığıdır. “Eğer (kapitalist - RY) toplumda, sınıfsız toplumdaki üretimin maddi koşullarını ve bunlara denk düşen değişim ilişkilerini gizlenmiş bir biçimde bulmasaydık, (kapitalist toplumu - RY) tüm yok etme çabaları Donkişotvari bir hayalcilik olurdu.”⁶⁸

Kapitalizmde, gelecek toplumun maddi ön koşulları, *artık emek sürecinde* yaratılır. Marks bunu, sermayenin büyük tarihsel işlevi olarak görür. Bu kategorinin toplumsal biçimi, işçi sınıfının sömürüsüdür.

⁶⁷ Agy.

⁶⁸ *Grundrisse*

Maddi içeriği ise, üretken güçlerin gelişmesi sonucunda, salt işçiyi yaşatmak için gerekli zamanın üzerinde potansiyel bir serbest zaman yaratılmasıdır. Kapitalizm altında üretken güçlerin büyümesi sayesinde, mutlak zorunlu gereksinimlerin tatmini için gerekli olan emek zamanının üzerinde (miktarı, üretken güçlerin gelişmesinin değişik aşamalarında değişen) bir serbest zaman kalır. Bunun sonucunda, artık emek çalıştırılırsa artık ürünler üretilebilir. Kapitalist üretim biçimi bu artık ürünleri artık değere çevirir, fakat aynı zamanda, tarihte ilk kez olarak, artık emeği başka amaçlar için kullanma olanağını da yaratır.

“(Sermayenin) tarihsel misyonu, bir yanda gereksinimler, gerekli olanın üzerinde ve ötesinde emek demek olan artık emeğin kendisinin, bireysel gereksinimlerden kaynaklanarak evrensel bir gereksinim olduğu noktaya kadar geliştirildiğinde; öte yanda evrensel çalışkanlık sermayenin birbirini izleyen kuşaklara uyguladığı katı disiplinle geliştirilip yeni kuşağın ortak özelliği durumuna geldiğinde ve nihayet, bu çalışkanlık – sermaye tarafından, onun zenginleşmek için sürdürdüğü sonu gelmez uğraşısı içinde ve bunda başarıya ulaşmasını sağlayacak yegane koşullar altında, üretken güçlerin sürekli olarak iteklenen gelişmesi sayesinde – bir yanda, genel zenginliğin elde edilmesi ve korunmasının bir bütün olarak toplumun yalnızca az bir miktar emek zamanını gerektirdiği ve öte yanda, çalışan toplumun, kendi giderek artan yeniden üretimi, gittikçe gelişen bolluk içindeki yeniden üretimi sürecine karşı bilimsel bir tutumu benimsediği bir noktaya kadar ilerlediğinde; yani, *şeylerin kendisi için yapabileceklerini insanın bizzat kendisinin yaptığı türden emeğe son verildiğinde*, tamamlanmış olur.”⁶⁹

Bu gerçekten olağanüstü alıntıda Marks, komünist toplumun kapitalizmin bağrında gelişen *ön koşullarını* formüle etmektedir. Sermaye, “hem üretimde, hem de onun tüketiminde aynı derecede yetenekli olan zengin bireyselliğin gelişmesinin maddi öğelerini yaratır”, yani, “bireyin üretken güçlerinin evrensel, tam bir gelişiminin tüm maddi koşullarını” yaratır.

Yine Marks’ın gösterdiği gibi, kapitalizm tarihsel misyonunu yerine getirip, emeğin kapsamlı toplumsallaşmasını tamamlayınca, insanlığın daha ileriye gitmesine engel olur. Marks, “(...) Genel olarak üretimin yapısında değil, fakat sermaye üstüne kurulu üretimde bir **sınır vardır**”

⁶⁹ Agy. (abç)

der. “(Sermaye) üretken güçlerin gelişmesinin mutlak biçimi de değildir, üretken güçlerin gelişmesiyle mutlak olarak denk düşen bir zenginlik biçimi de değildir.”⁷⁰

Marks *Grundrisse*’de, komünist toplumun kapsamlı bir betimlemesini vermiştir. Sosyalizm ve komünizmin nasıl bir gelişme düzeyi istediğini göstermiştir.

Zaman Tasarrufu Yasası Komünizmde Emek

Sermaye, bir yandan zorunlu emek zamanını en aza indirmeye çalışırken, öte yanda her yolla artık emek zamanını arttırmaya çalışır ve zorunlu emek zamanını giderek artan oranda ona bağımlı kılar. Bunun sonucu olarak, sermaye, “tüm toplum için emek zamanını giderek küçülen bir minimuma indirmek ve böylece herkesin gelişmesi için gerekli serbest zamanı vermek için, toplumun isteğe göre kullanılabilir zamanını yaratmada araç olur.”⁷¹ Ama kapitalizmde serbest zaman, kapitalistin artık değer elde etmek için kullandığı artık emeğe dönüşmüştür.^α Oysa, *serbest zaman komünist toplumun bir ön koşuludur*. Komünizm, zorunlu ve artık emek ilişkisini yok eder, “böylece artık ürünün kendisi zorunlu olarak belirir ve maddi üretim herkese öteki aktiviteler için artık zaman bırakır.”^{72, β}

Bunun ardından, bir yanda zorunlu emek zamanı toplumsal bireyin gereksinimleriyle ölçülecek, öte yanda toplumsal üretken güç o denli hızlı gelişecektir ki, üretim artık herkesin zenginliğiyle hesaplanacağı halde, herkesin istediğince kullanabileceği zaman da artacaktır. Çünkü gerçek zenginlik, tüm bireylerin gelişmiş üretken gücüdür. Ondan sonra

⁷⁰ *Grundrisse*, (abç)

⁷¹ *Agy*.

^α Günümüzde yaşanmakta olan bilimsel ve teknolojik devrim koşullarında, kapitalizm altında bile, serbest zamanın belli ölçülerde özgürleştirilmesi, işgücünün eskimemesi için tek yol olan yeni bilgileri edinmek için zorunlu hale gelmektedir.

⁷² *Grundrisse*

^β İlk kez burada değinilen, komünist toplumda artık emeğin, zorunlu emeğe dönüşeceği fikri, daha sonra *Kapital*’in birinci ve üçüncü ciltlerinde geliştirilmiştir.

da, artık kesinlikle emek zamanı değil, *istendiğince kullanılacak zaman* zenginliğin ölçüsü olacaktır. Yani, *serbest zaman, aynı zamanda, komünist üretim biçiminin nesnel amacıdır*. Marks, bu amaçla tam bir uyum içinde, komünist toplumu şöyle tanımlar: “Bireylerin evrensel gelişmesine ve onların toplumsal zenginliği anlamındaki ortak, toplumsal üretkenliğinin buna bağımlı kılınmasına dayalı özgür bireysellik.”⁷³

Kapitalist üretim biçiminin düzenleyicisi olan değer yasası, komünizmde, *zaman tasarrufu yasası* ile yer değiştirir. Komünizmde de, zaman ögesi yaşamsal önemini sürdürür ve tek bir bireyde olduğu gibi, toplumun da kapsamlı gelişmesi, eğlencesi ve faaliyetleri, zaman tasarrufuna dayanır. Bu nedenle Marks, şu sonuca varır:

“Zaman tasarrufu, aynı zamanda emek zamanının çeşitli üretim dalları arasında planlı dağıtımı, bu nedenle, eğer komünal üretim temel olarak alınacaksa birinci ekonomik yasa olarak kalır. Hatta çok daha yüksek derecede bir yasa durumuna gelir. Ama bu, değişim değerinin, (...) emek zamanla ölçülmesinden *özel olarak farklıdır*.”⁷⁴

Bu anlamda, *meta değer ilişkilerinin maddi özünü anlatan zaman tasarrufu yasası*, komünist üretimin düzenleyicisi olarak işler. Kapitalizmde toplumsal üretim, çalışma zamanının toplum tarafından planlı, bilinçli denetlenmesiyle değil, üreticilerin dışında, kendiliğinden, değerden farklılaşan pazar fiyatları aracılığıyla düzenlendiğinden, değer ilişkileri, zaman tasarrufu yasasının işleyişini çarpıtır. Bunun karşısında, komünist toplumun bu yasanın işleyişinde doğrudan çıkarı vardır, çünkü ancak maksimum emek tasarrufu, komünist toplumun yukarıda değindiğimiz amacına ulaşmayı sağlayabilir: “Serbestleştirilen zamanın ve herkes için yaratılan araçların olanaklı kıldığı, bireyselliklerin özgür gelişmesi (...) bireylerin artistik, bilimsel, vb., gelişmesi.”⁷⁵

Komünist toplumda, üretim sürecindeki emeğin yapısı kökünden değişir. Emek, dış zorlamayla yapılan bir çalışma olmaktan, iç motivasyonla yapılan bir çalışmaya dönüşür. Fakat bu, “hiçbir biçimde, Furiye’nin (Fourier) tasarımı olduğu gibi (...) yalnızca eğlence, yalnızca zevk anlamına gelmez. Gerçek özgür çalışma, örneğin bestecilik, aynı zamanda cehennemi bir ciddi iştir, en yoğun enerji harcamadır.”⁷⁶

⁷³ Grundrisse

⁷⁴ .Agy, (abç.)

⁷⁵ .Agy

⁷⁶ .Agy.

Komünist toplumda emeğin karakterinin değişmesi, her şeyden önce, emek zamanı tasarrufu ve serbest zamanın artmasının sonucu olarak bireyin gelişmesinin, bu kez dönüp en önemli üretken güç olarak, emeğin üretken gücünü etkilemesinden kaynaklanır. Bu nedenle, komünist toplumda, serbest zamanla emek zamanı, kapitalizmde olduğu gibi birbirleriyle çatışmazlar, tersine birbirlerini olumlu etkilerler. Komünizm, “hiçbir biçimde *tüketimden kaçınma değil*, üretken gücün ve yeteneklerin, dolayısıyla da tüketim araçlarının ve yeteneklerinin gelişmesidir.”^{77, α}

Marks, komünist toplumun üretim ilişkilerini çözümlerken, bu toplumun doğasında içkin bulunan, emeğin “komünal karakterini” vurgular. Bu “komünal karakter”, toplumsal üretimin temelini oluşturur. Dolayısıyla, emek sürecine katılan bireyin, ürettiği ürünü mübadele etmesinin gereği yoktur. “Onun ürünü, *değişim değeri değildir*.”⁷⁸

Dağıtım araçları ve ilişkilerinin, üretim faktörlerinin ters yüzünden başka bir şey olmadığı gerçeğinden hareketle Marks, “*orantılı üretim*” koşullarında, “para sorununun tamamen ikincil bir sorun durumuna geleceğine, özde kuponlar mavi mi yeşil mi olsun, kağıttan mı metalden mi yapılsın, ya da toplumsal muhasebe defterleri nasıl tutulsun sorunu durumuna geleceğine”⁷⁹ işaret eder.

Birey, emeğinin sonucu olarak, özgül bir ürün değil, fakat “komünal üretimden belli bir pay” elde eder. Değişim değerlerinin değişiminde zorunlu olarak ortaya çıkan emeğin bölünmüş örgütlenişi (işbölümü) yerine, üretim, bireyin ortak tüketimdeki payını doğrudan sağlayacak biçimde örgütlenir.

Marks, böyle bir komünist emek örgütlenişinin yerine getirmesi gereken bazı görevlere de işaret eder. Birincisi, fiilen harcanan emek zamanı miktarı belirlenmelidir. İkincisi, “ortalama emek araçlarıyla” bir ürünün hangi sürede üretilmesi gerektiği saptanmalıdır. Üçüncüsü, üreticilerin emeklerinin eşit ölçüde üretken olacağı koşulların sağlanması (dolayısıyla, emek araçlarının dağıtımının eşitlenmesi ve düzenlenmesi) zorunludur. Dördüncüsü, üretimin değişik dallarına

⁷⁷ Agy., (abç)

^α Marks burada tüketim kavramını “*Genuss*” sözcüğüyle anlatır. Öyleyse, buradaki tüketim, maddi, entellektüel ve kültürel tüketimlerin tümünü kapsamaktadır. Çünkü “*Genuss*” sözcüğü yalnızca tüketimi değil, zevk almayı, doyum almayı da içerir.

⁷⁸ Agy.

⁷⁹ Agy.

ayrılacak emek zamanı miktarı belirlenmelidir. Kısacası, emeğin komünist örgütlenmesi, “üretimin bir bütün olarak ve ortakların gereksinimlerini giderebilecek oranlarda düzenlenmesini” güvenceye almalıdır.⁸⁰

Ve Marks, “burjuva ekonomik sistemi nasıl ancak adım adım geliştirse, onun kendini yadsıması, ulaşacağı sonul sonuç da aynı biçimde *derece derece* gelecektir” demiştir.⁸¹

Özetlersek, *Kapital*’ın ilk taslağında Marks, komünizmin maddi ön koşullarının, kapitalizm altında artık emek süreci içinde kendini gösterdiğini belirtmiştir. Maddi içeriği açısından artık emek, zenginliğin ölçüsü ve bireyin özgür gelişmesinin temel koşulu olan serbest zaman potansiyelini temsil eder.

Değer yasasının maddi özünü oluşturan zaman tasarrufu yasası, komünal üretimde de birinci ekonomik yasa olarak sürer. Toplumun kendi emek zamanı üstündeki planlı, bilinçli denetimi, zaman tasarrufu yasasının optimum işleyişini güvenceye alır. Dahası, bu aynı zamanda, komünist üretimin amacı (serbest zaman, bireyin gelişmesi ve bunların sonucunda emeğin gerçekten özgür emek olması) tarafından da teşvik edilir. Bu bağlamda Marks, komünizmde emeğin karakterine özel bir dikkat gösterir. Komünist emeği, kolektif emek ve üretimin yönetimi olarak tanımlar.

Görüldüğü gibi Marks, komünizm üstüne bilimsel öngörülerini, kapitalist toplum içinde biçimlenmekte olan komünizmin maddi önkoşullarına dayanarak öne sürmüştür.

Ekonomik Krizler ve Burjuva Toplumunun Gelişimi

Marks’ın 1857-58’de *Grundrisse*’de getirdiği ekonomik teori, 1840’da öne sürdüğü bilimsel komünizm teorisini yalnızca kanıtlamakla kalmadı, aynı zamanda onu genişletmeyi ve geliştirmeyi de sağladı.

Marks ve Engels, devrimci durumun doğuşunu doğrudan ekonomik krizle bağladılar. *Manifesto*’da, “her periyodik gelişlerinde, tüm burjuva toplumunun varlığını sınava sokan ticaret krizleri”nden söz ettiler.⁸² Ancak, 1840’larda, ileride geliştirecekleri ekonomik krizler teorisinin

⁸⁰ Agy.

⁸¹ Agy.

⁸² Komünist Parti Manifestosu, *METY*, C. 6, s. 489.

bazı başlangıç ilkelerini oluştururken, henüz bu krizlerin yıkıcı gücünü olduğundan fazla değerlendirmiyorlardı.

1849 Aralık ayında Marks, devrimci olayların, ekonomik teorisini bitirmesine izin vermeyeceğini düşünüyordu. 19 Aralık'ta Weydemeyer'e (Weydemer), "hiç kuşku yok ki, üç ya da belki iki sayı çıktığında, bir dünya yangını araya girecek ve siyasal ekonomiyi geçici olarak bitirme olanağı yok olacak"⁸³ diye yazıyordu. 1850'de Marks ve Engels'in şu yazdıklarını daha önce alıntı olarak vermiştik: "Yeni bir devrim ancak yeni bir krizin sonunda olanaklıdır. Ancak bu da (devrim de-RY) kriz denli mutlaklıdır."⁸⁴ Bu alıntıda devrimin krizle bağı son derece açıktır.

1850'nin ikinci yarısından itibaren Marks kendisini tümüyle ekonomik çalışmalara verdi. Bu çalışmalar, yeni bir ekonomik krizin gelmekte olduğunu iki yıl öncesinden, 1855'de, söyleyebilmesini sağladı. (Söz konusu kriz 1857'de geldi.) Marks ve Engels yine bunun bir devrimci durumla sonuçlanacağını düşündüler. Engels 27 Eylül 1856'da Marks'a şöyle yazdı: "Tüm Avrupa'da endüstri harap durumda, tüm dallarda fazla üretim var, (...) tüm mülk sahibi sınıflar çorbanın içinde, burjuvazinin tam bir iflası, savaş ve sefahat bilmem kaçınıcı derecede. Ben de tüm bunların 1857'de biteceğini düşünüyorum."⁸⁵ Temmuz 1857'de Marks, "devrimin hızla ilerlediğini" söyledi.⁸⁶

Ekim 1857'de Marks, ekonomik teorisi üzerinde "deliller" gibi çalışmaya başlamıştı. "Büyük tufandan önce", devrimden önce, işçi sınıfının siyasal ekonomisinin ilkelerini oturtmaya çalışıyordu. Ne var ki, 1857 krizi devrimci duruma yol açmadı.

Yukarıda alıntılar olarak verdiğimiz bu parça parça düşünceler sonucunda Marks, krizler teorisini, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Temelleri*'ni (1857-58) ve asıl olarak *Artık Değer Teorileri*'ni (1862) yazarken oluşturdu. Kapitalizmde üretim fazlası krizlerinin temel özelliğinin, ritmi sabit sermayenin yenilenmesi tarafından belirlenen periyodik olarak meydana gelmeleri olduğunu gösterdi. Dahası, "burjuva ekonomisinin tüm çelişkilerinin"⁸⁷ yoğunlaşması ve zora dayanan bir uyarlaması olarak ekonomik krizin, aynı zamanda üretken güçlerin gelişiminin hızlanmasına hizmet ettiğini de gösterdi. Krizler,

⁸³ Marks'dan Weydemeyer'e Mektup, 19 Aralık 1849, *METY*, C. 38, s. 219.

⁸⁴ Değerlendirme, *METY*, C. 10, s. 510.

⁸⁵ Engels'den Marks'a Mektup, 27 Eylül 1856, *METY*, C. 40, s. 74.

⁸⁶ Marks'dan Engels'e Mektup, 11 Temmuz 1857, *METY*, C. 40, s. 145..

⁸⁷ *Artık-Değer Teorileri, İkinci Kısım*, Moskova 1971, s. 510.

“kapitalist üretimi ileriye, kendi sınırlarının ötesine sürüklüyor ve kendi sınırları içinde ancak çok yavaş sağlanabilecek olan üretken güçlerin gelişimine ulaşmak için onu 45 numaralık çizme giymeye zorluyor.”⁸⁸

Ekonomik kriz, kapitalist toplumun ekonomik çelişkilerini gösterir ama kendi başına kapitalist üretim biçiminin gelişme potansiyelini tükettiğini anlatmaz. İçinde taşıdığı uzlaşmaz çelişkilere rağmen kapitalizmin, üretken güçleri geliştirme yönündeki muazzam iç kapasitesini Marks iyi biliyordu.^α

Bu sonuçlar temelinde, 1859’da, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı*’nın ilk basımının önsözünde Marks, toplumsal formasyonların, üretken güçlerin gelişimi için yarattıkları olanaklar nedeniyle oluşan yaşama gücü üzerine ünlü önermesini formüle etti:

“Hiçbir toplumsal düzen, geliştirmeye yetenekli olduğu tüm üretken güçler yeterince geliştirilmeden yok edilemez ve hiç bir daha ileri üretim ilişkileri, varlığının maddi koşulları eski toplum içinde olgunlaşmadan, öncekinin yerini alamaz.”⁸⁹

Bu önermeye ulaşmasında büyük önem taşıyan öge, hiç kuşkusuz, Marks’ın o sıralarda artık değer teorisini formüle etmesiydi. Ortalama kar ve üretim fiyatı teorisini ve de ekonomik krizler teorisini geliştirmesi (1862’de, *Artık değer Teorileri*’nde), Marks’ı bu sorun üzerinde berraklaştırmıştı.

Marks’ın kapitalist toplumun gelişiminde ekonomik krizlerin rolü hakkındaki değişen görüşünün önemli bir kanıtı, Nikolay Daniyelson’a (Nikoli Danielson) 10 Nisan 1879’da yazdığı mektuptur.

Bu mektupta Marks, “bugün yaşanmakta olan İngiliz endüstriyel krizi zirveye ulaşmadan, ikinci cildi hiçbir koşul altında yayınlamamalıyım”^β der. “Olgular bu kez dikkate değer, geçmiştekilerden çok yönüyle farklı (...) Bu nedenle bunları ‘üretken bir biçimde’, yani ‘teorik’ olarak kullanabilmek için, olayların gidiş sürecini olgunluğa varana dek izlemek zorunlu. (...) Bu kriz ne yana gelişirse gelişsin (...)

⁸⁸ *Artık-Değer Teorileri, ÜçüncüKısım*, Moskova 1975, s. 122.

^α 1881’de de, “toplumun egemen düzeninin kaçınılmaz çözülüşüne, gözlerimin önünde devam eden çözülmeye (...) ve aynı zamanda üretim araçlarında gerçekleşen muazzam olumlu gelişmeye” işaret etti. *Seçme Yazışmalar*, s. 318.

⁸⁹ *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı*, Moskova 1977, s. 21, (abç.)

^β O sıralarda Marks, Kapital’in ikinci ve üçüncü ciltlerini, ikinci cilt olarak yayına hazırlıyordu.

öncekiler gibi geçecek ve refahın tüm çeşitlenmiş aşamalarıyla yeni bir endüstriyel döngüyü başlatacak.”^{90, a}

Marks’ın buradaki kriz görüşü 1840 ve 50’lerdekinden farklıdır. Henüz hala, bunları kapitalist ekonominin önemli bir olgusu olarak görmektedir ama *her* krizi doğrudan devrimci duruma bağlamamaktadır. *Kapital*’in yayınlanmamış ciltlerini yayınlamak için acele etmiyor. Tersine, yayınlanmalarını geciktiriyor.

1.3. Ekonomik Teori Tamamlanıyor (1861-1865)

Haziran 1859’da Marks, çalışmasının birinci bölümünü, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı* adıyla yayınladı. 1857-58 elyazmalarını temel alan yapıt, değer teorisini ve para teorisini ortaya koydu.

1861 yaz aylarında Marks, çalışmasının ikinci bölümüne başladı. Bu amaçla, 1857-58 elyazmalarını yeniden okudu ve sermaye bölümü için detaylı bir plan hazırladı. Bu planda, topladığı malzemeyi dört bölüme ayırdı: “Sermayenin üretim süreci”, “sermayenin dolaşım süreci”, “sermaye ve kar” ve “çeşitli” (çoğunlukla ekonomik teorilerin tarihine ilişkin malzeme). Bu bölümlere, *Kapital*’in son biçiminin temelini oluşturdu.

Komünist Üretimin Amacı Serbest Zaman:

Marks’ın, ekonomik teorisini yaratmasındaki başlangıç noktasının, burjuva klasik siyasal ekonomisinin taşıdığı bilimsel öğeler olduğuna daha önce değinmiştik.

Rikardo’yu izlediklerini söyleyen Rikardocu sosyalistler, hem klasik burjuva siyasal ekonomisinin yetmezlikleri, hem de kendi metodolojik hataları nedeniyle, kapitalizm altında toplumsal gelişmenin çelişkili “biçim”ini, “özüyle” karıştırdılar. Rikardo’nun emek değer teorisinden, sermaye işçinin aldatılmasından başka bir şey değildir, “emek ise her şeydir” sonucunu çıkardılar. Rikardo, zorunlu emek zamanındaki

⁹⁰ Marks’dan Danyelson’a Mektup, 10 Nisan 1879, *Seçme Yazışmalar*. s. 296.

^a Burada sözü edilen kriz, ABD ve Almanya’da odaklaşan 1873 dünya ekonomik krizidir. 1870’lerin sonunda kriz İngiltere’ye de sıçramıştır.

azalmayı, yalnızca artık emeği arttırma aracı olarak görürken, Rikardocu sosyalistler, kapitalizm altında artık emeğin tamamen kaldırılması yolunda ütopyacı istemler öne sürdüler.^α

Öte yanda ise, Rikardocu sosyalistler, serbest zamanın, kişinin yeteneklerini geliştirme alanı yarattığı için, toplumun gerçek zenginliği olduğu yönündeki önemli sonuca ulaştılar. Marks, bu fikri kendi ekonomik teorisi temelinde geliştirdi. “Emek zamanı, değişim değeri dışarda tutulsa bile, daima zenginliğin yaratıcı özü ve onun üretim maliyetinin ölçüsü olarak kalır. Fakat serbest zaman, harcanabilir zaman, dışsal bir amaca ulaşma basıncıyla yönlendirilen ve gerçekleştirilmesi kişinin eğilimine göre doğal bir zorunluluk ya da toplumsal bir görev olarak görülen emeğin tersine, kısmen ürünlerden tad alabilmek, kısmen de serbest faaliyet için, zenginliğin kendisidir.” Dahası, gelecek toplumda emek zamanı da, serbest zamanın temeli olarak, “çok daha farklı, serbest bir karakter” alacaktır: “Aynı zamanda harcanabilir zamana da sahip bir insanın emeği, bir yük hayvanı gibi çalışaninkinden çok daha yüksek nitelikli olsa gerek.”⁹¹ Serbest zamanı, komünist toplumun zenginliği ve komünist üretimin gerçek hedefi olarak gören bu önermeler, Marks’ın 1857-58’de elde ettiği sonuçları tamamlayıcı niteliktedir.

Emeğin Sermayeye Biçimsel ve Gerçek Bağımlılığı

Şimdi, bilimsel komünizmin ekonomik temellendirilişinde yeni bir aşamayı, 1863-65 elyazmalarını, onun da özellikle *Kapital*’in birinci cildiyle ilgili bölümünü ele alalım. Bu bölüm, “*Altıncı Bölüm. Doğrudan Üretim Sürecinin Sonuçları*” adını taşıyor.

Söz konusu bölümde Marks, kapitalist üretim biçiminin gelişiminde ve dolayısıyla kapitalist sömürünün yoğunlaşmasında en önemli iki aşama olarak, emeğin sermayeye *biçimsel* ve *gerçek* bağımlılığı üzerinde durur.^β

^α *Kapital*’in Üçüncü cildinde Marks, bu istemin yerine getirilemeyeceğini gösterdi.

⁹¹ *Artık Değer Teorileri, Bölüm 3, s. 257.*

^β Marks bu aşamaları ilk olarak 1861’de, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı* üzerinde çalışırken ele aldı.

Emeğin sermayeye *biçimsel* bağımlılığı, kapitalist üretim ilişkilerinin, kendinden önceki üretim biçimlerinden devraldığı temel üzerindeki egemenliğiyle belirlenir. Kapitalizmin gelişimindeki bu ilk aşamanın maddi anlatımı, mutlak artık değerdir. Kapitalizmde emek, emek süreciyle emeğin sömürülmesinin birliğidir.

İşte, “sermaye, yani emeği kullanma aracı”, “emeği çalıştırma araçları”, “işveren” ve bunun gibi kavramlar, emeğin sermayeye biçimsel bağımlılığını yansıtır. Kapitalistin işçi üzerinde uyguladığı denetimin baş amacı, işçinin, belirli bir ortalama yoğunluk derecesinde, emek zamanını toplumsal olarak zorunlu emek zamanı biçiminde sürekli harcamasını garanti altına almaktır. Sürekli emeği, dolayısıyla sürekli artık değeri garantilemek için, yatırılan sermaye miktarı, emek sürecini, belirli sınırlar içinde, realizasyon sürecinden bağımsızlaştırmaya yetecek denli büyük olmalıdır.

Dahası, kapitalist, işçinin emek yoğunluğunu en yükseğe çıkarmak için uğraşır, çünkü ortalamanın üzerindeki her artış artık değer yaratır. Kapitalist, işçinin emek sürecini, ücretlerin yeniden üretimi için zorunlu emek zamanı sınırının ötesine olabildiğince uzatmak için de uğraşır, çünkü buradaki her uzama kendisine artık değer yaratan ek emektir.

Kapitalist ilişkilerin egemenliği, hızla, emeğin sürekliliğini ve yoğunluğunu arttırmaya, üretimde sürekli bir artışa ve üretken güçlerde sürekli bir büyümeye yol açar. Emeğin sermayeye *gerçek bağımlılığının* maddesel anlatımı olan, görelî artık değer üretimi gelişir. “Biçimsel bağımlılığın, yani emek sürecinin sermayeye doğrudan bağımlılığının genel karakteristiği, hangi teknolojik biçim altında olursa olsun sürer. Ancak, bu temel üzerinde, emek sürecinin gerçek yapısını ve bu sürecin içinde bulunduğu gerçek koşulları değiştiren, bir teknolojik ya da bir özel üretim biçimi – kapitalist üretim biçimi – doğar. Ve ancak bu doğuşla, emeğin sermayeye *gerçek bağımlılığı* ortaya çıkar.”

Değer yasasının ve artık değer yasasının işlemesi, – kapitalistin, ürünün toplumsal ve bireysel değeri arasındaki fark biçiminde ortaya çıkan ek artık değer elde etmesi – emeğin sermayeye biçimsel bağımlılığının, *gerçek bağımlılığa* dönüşümünü hızlandırır.

Böylece, emeğin sermayeye biçimsel bağımlılığı (ki bu kapitalizmin gelişmesinin ilk aşamalarında ortaya çıkar), gerçek bağımlılığın ortaya çıktığı gelişmiş kapitalizm koşullarında bile, kapitalist sömürünün temeli olmaya devam eder. Bu nedenle kapitalist üretim biçimi, mutlak ve görelî olmak üzere iki artık değer biçimiyle karakterize edilir.^α

^α Marks bu iki biçimi ilk kez 1857-58 *Elyazmaları*’nda incelemiştir.

Sermaye, üretimin bir alanından ötekine geçişte, kendisi için en elverişli koşulları sağlamaya çalışır. Her şeyden önce, işgücünü kendi istediği koşullarda satın almasının ya da ona kendi bildiğince el koymasının önünde engel oluşturan tüm yasal ve geleneksel engelleri, şu yoldan ya da bu yoldan, ortadan kaldırır. Bir ülkede kapitalizm ne denli gelişmişse, işgücünün değişebilirliğine, mobilitesine olan istem de o denli artar. Bu istem, kapitalist üretim biçiminin çok önemli ve kalıcı bir eğilimidir. Marks, bu eğilimin, bireyin çok yönlü gelişiminin ön koşullarını oluşturmada büyük öneme sahip bir eğilim olduğunu vurgular.

Marks, altıncı bölümde, kapitalist toplumda üretken ve üretken olmayan emek sorununu da, emeğin sermayeye biçimsel ve gerçek bağımlılığı açısından inceler. 1861-63 *Elyazmaları*'nda başladığı analizi sürdürerek, “emeğin sermayeye gerçek bağımlılığı geliştikçe (...) bireysel işçi yerine, toplumsal düzeyde birleşmiş bir işgücünün, toplam emek sürecinde giderek daha fazla asıl rolü üstlendiğini” söyler. Tüm bunlar, üretken emeğin sınırlarını, menajerin, mühendisin, teknokratın ve gözetimcinin emeğini de içerecek biçimde genişletir. Öte yanda ama, her ücretli emek, üretken emek değildir. Emeğin üretken yapısı, onun maddi içeriğinden kalkarak belirlenmez. Kapitalist üretim biçiminde üretken emek, bir şey üreten emek değil, yalnızca artık değer yaratan emektir.

Marks üretken emeği incelerken, çeşitli meta üretimi, entellektüel üretim ve servis dallarını incelemenin dışında tutmuştur. Çünkü o dönemde, ya bu dallarda, el sanatları üretimi gibi, önceki üretim biçimleri egemendir, ya bu dallar “ancak biçimsel olarak” sermayeye bağlanmış “geçiş biçimleri”dir, ya her ne kadar içlerinde kapitalist sömürü yer alıyorsa da, bunlar “tüm kapitalist üretimle karşılaştırıldığında anlamsız olacak kadar küçük bir yer tutarlar”, ya da kapitalist üretim bu dallarda “çok sınırlı ölçüde” uygulanmaktadır. Özetle, Marks, böyle durumların “kapitalist üretim bir bütün olarak ele alındığında hesaba katılmaması” gerektiğini söyler.

İşçinin köleleştirilmesinin, emeğin sermayeye gerçek bağımlılığının önemli bir yönü, sermayenin bilime, “toplumsal gelişmenin ortak zihinsel ürünü” olarak el koyması olgusudur. Bilim işçiye yabancılaştırılmış ve “bireysel işçilerin bilgisi ve hüneri”nin yanında, üretime uygulanmıştır. Bilimin ve doğa güçlerinin büyük ölçekli toplumsal üretime uygulanması, kapitalist üretimde emek sömürsünün ana araçlarından biridir.

Burada Marks, *Kapital*'in birinci cildinde yer alan, kapitalist birikimin genel yasasının klasik formülasyonuna iyice yaklaşmıştır.

Şöyle der: “Kapitalist üretimin yasası (...) değişmez sermayenin, değişken sermayeye ve artık değere, net ürüne oranla artmasıdır. İkincisi, net ürünün, sermayenin yerini alan ürün parçasına, yani ücretlere oranla büyümesidir.” Başka bir deyişle, *işçi sınıfının üretimdeki göreceli oranı düşer*, göreceli koşulları kötüye gider ve burjuva toplum gelişirken işçi sınıfının sömürsü yoğunlaşır.

Emeğin sermayeye gerçek ve biçimsel bağımlılığıyla ilgili olarak Marks, bir de, biçimsel bağımlılığın, üretken güçlerde ve gereksinimlerde, önceki üretim ilişkilerinin sınırını aşan ve üretim ilişkilerini kapitalist ilişkiye dönüşmeye zorlayan belli bir gelişmişlik düzeyini öngördüğünü belirtir. Emeğin sermayeye bu biçimsel bağımlılığı temelinde, sermayenin emek üzerindeki gerçek egemenliği gelişir ve “tam bir ekonomik devrim gerçekleşir.” Bu ise bir yanda egemenliği kalıcılaştırır, öte yanda, “kapitalist üretim biçiminin çelişkili yapısının yerini alacak yeni bir üretim biçiminin gerçek koşullarını ve böylece yeni şekillenen toplumsal yaşam sürecinin ve dolayısıyla yeni bir toplum biçiminin maddesel temelini” yaratır.

Bu fikirler, özellikle “emeğin sermayeye biçimsel ve gerçek bağımlılığı” ayrımı, komünizmin ilk evresi olan sosyalizmi değerlendirenken önemle akılda tutmamız gereken fikirlerdir.

Kapitalizmin Çelişkileri Komünist Toplumun Maddi Ön koşulları

Kapital’in üçüncü cildinde Marks, ekonomik olguları, toplumun yüzeyinde ortaya çıktıkları biçimler içinde, yani olguların gerçek durumunu çarpıtan ve gizleyen biçimleri içinde inceler. Burada kapitalist üretim sürecinin bir bütün olarak değerlendirilmesi, maliyet fiyatı kategorisinin (üretim maliyetleri) incelenmesiyle başlar.

Maliyet fiyatı kategorisinin maddi özü, bir metanın maliyet fiyatının hiçbir şekilde yalnızca kapitalist muhasebede var olan bir kategori olmadığını anlatır. Kapitalizm altında bu kategori, işçinin işleyen sermayenin bileşken parçası olduğu gerçeğini yansıtır. Bu açıdan bakınca, artık değer, yatırılan sermaye toplamının ürünü olarak görünür ve dönüşmüş bir biçim olan kar biçimini alır. Kar, artık değerın ödenmeyen emekten kaynaklandığını gizleyen bir biçimdir. Dahası, kar oranı nicelik olarak artık değer oranından her zaman daha düşüktür. Maliyet fiyatı, bir metanın piyasa fiyatının en alt sınırıdır, bu nedenle

kapitalist açısından da, onun değeridir. Dolayısıyla, burjuva siyasal ekonomisinde artık değer, satış fiyatının değer in üstünde kalan fazlası olarak, satış sürecinde doğan artık olarak görünür.

Marks'ın maliyet fiyatını incelemesi, onun, kapitalist üretim biçiminin işgününü uzatma ve emeğin yoğunluğunu arttırma eğilimlerini belirleyen önemli öğeleri saptayabilmesini sağlamıştır. İşgününün uzaması, değişmez sermaye kullanımında ekonomi sağladığından, işgününü uzatmak, fazla mesai ödes e bile, kapitalist için karlıdır. Makinaların eskimesi de bunu destekler. Kapitalist üretim biçimi, işçinin yaşamıyla oynamayı, onun yaşam koşullarını kötüleştirmeyi, değişmez sermaye kullanımında ekonomi yapmak, dolayısıyla kar oranını yükseltmek olarak görür.

Değerin üretim fiyatına ve karın ortalama kara dönüşmesi sonucunda, kapitalist üretim ilişkilerinin anlaşılması daha da güçleşir. Böylece kar kendi kaynağından tümüyle koparken, bu dönüşüm, “değerin de temelini gizlemeye hizmet eder.” Ortalama kar ve üretim fiyatı kategorileri, işçi sınıfının toplam sermaye tarafından, *kapitalistler sınıfı tarafından ortaklaşa sömürüldüğü* gerçeğini yansıtır. Marks bu konuda, ilk kez 1862’de formüle ettiğı düşünceleri geliştirerek şu çok önemli fikri getirir: “Burada, (...) aralarındaki rekabet nedeniyle kendi aralarında en ufak bir dostluk olmadığı halde, kapitalistlerin işçi sınıfının bütünü karşısında neden gerçek bir farmason topluluğı oluşturduğunun matematiksel olarak kesin kanıtını buluruz.”⁹²

“Kar oranının düşmesi eğilimi yasası”nı incelerken Marks, bu eğilimin değişken sermayede, yalnızca değişmez sermayeye oranla bir düşmeye işaret ettiğini belirtir. Yoksa, iki sermayede de mutlak bir artış olabilir. Bir başka deyişle bu yasa, sermayenin sömürdüğü toplam emek kütleğinde mutlak bir büyümeyi, dolayısıyla artık değer kütleğinde mutlak bir büyümeyi dışlamaz. Marks bu yasayı, “ikili yasa” olarak tanımlar. Kar oranındaki düşme, aynı anda karın mutlak kütleindeki büyümeye tamamen uyumludur. Ve bu yalnızca *olabilir* değil, kapitalist üretim temelinde, geçici dalgalanmalar bir yana bırakılırsa, *olmak zorundadır*. Kapitalizmde, değişmez ve değişken sermaye arasındaki farkın büyümesi, kaçınılmaz olarak *çalışan nüfus artığı* yaratır. Daha sonra Marks bunu *Kapital*’in birinci cildinde detaylı olarak göstermiştir. Burada ise, bu sonuca yalnızca kar oranının düşmesi eğilimi yasasının bir sonucu olarak varmaktadır.

⁹² *Kapital*, C. 3, s. 168, 198.

Bu yasaya karşı koyabilmek için kapitalistler, özellikle işgününü uzatma ve emeği yoğunlaştırma yoluyla, sömürüyü arttırmak için yapabildikleri her şeyi yaparlar. Ancak, artık değer oranını yükselten aynı öğeler, özellikle de emek verimliliğindeki artış, aynı zamanda kar oranını düşürücü etki yapar. “Artık değer oranındaki yükselme ve kar oranındaki düşme, ikisi de kapitalizm altında emek verimliliğinin gelişmesinin kendini ortaya koyduğu özel biçimlerdir.” Bu ikilik, kapitalist ekonomide, derinlerde işleyen süreçleri iyice gizler. Emeğin sermaye tarafından sömürülmesi oranındaki yükselmeye, burjuva toplumunun yüzeyinde, bu yükselmenin karşılığı olan, kar oranındaki düşme eşlik eder. Kar oranının düşme eğilimi yasasının bu ikiliği raslantısal ya da geçici değildir. Çünkü, kapitalist üretim biçiminin uzlaşmaz çelişkilerini, en başta da, üretimin toplumsal karakteriyle onun sonuçlarına el koymanın özel kapitalist biçimi arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi yansıtır.

Kar, kapitalist üretimin dürtüsüdür. Bu nedenle, kar oranının düşme eğilimi, kapitalizm altında, üretken güçlerin gelişmesinin ancak belirli sınırlar içinde ilerlediği anlamına gelir. “Kapitalist üretim biçiminin sınırlılığının ve yalnızca tarihsel, geçici karakterinin (...)” kanıtıdır. Kar oranının düşme eğilimi ancak krizler ve var olan sermayenin periyodik değer yitirmesi yoluyla, o da geçici olarak önlenir. Üretimin büyümesi ya da küçülmesinin, toplumsal gereksinimlerin karşılanmasına değil, kar elde etmeye bağlı olduğu kapitalizm koşullarında başka türlü olamaz.

Marks, çalışmalarının şimdi ele almakta olduğumuz aşamasında, kapitalizmin temel çelişkisini incelerken şu sonuca varır: Kapitalizm altında, “günde 12-15 saat çalışmak zorunlu olmaktan çıktığı anda (...) işgücü gereksizleşir (...) Üretken güçlerde, işçilerin mutlak sayısını düşürecek, yani tüm toplumun, toplam üretimi daha kısa bir zaman aralığında gerçekleştirmesini sağlayacak bir gelişme, **devrimi getirir**, çünkü nüfusun çoğunluğu bundan kaybeder.”⁹³

Kapitalist toplumu belirleyen üretim anarşisi, kapitalistlerin üretimi düzenlemeye çalışmalarını getirir. Marks buna, ham maddelerin üretimini düzenlemek için kurulan birlikleri örnek gösterir. Yine de, gerçek anlamda kollektif bir düzenleme, “kapitalist üretimin yasalarıyla uzlaşmaz, sonuna dek bir hayal olarak kalır, ya da ancak büyük basınç ve kargaşa dönemlerinin istisnai işbirliğine sınırlı kalır.” Marks bunları 1865’de yazar.

⁹³ *Kapital*, C. 3, s. 218, 240, 242, 263. (abç.)

Marks, maddi koşulları kapitalizm tarafından yaratılan komünist toplumun üretim ilişkilerini, bu söylediklerimiz temelinde ele alır.

Artık emeği, onun maddi özü ile toplumsal biçiminin birliği içinde ele alınırken Marks şöyle yazar: “Genel olarak artık emek, verili gereksinimlerin üzerinde harcanan emek, her zaman var olacaktır. Kapitalist sistemde de, köleci vb., sistemde de bu ama antagonist bir biçim alır ve buna toplumun bir katmanının mutlak çalışmazlığı eşlik eder.”⁹⁴

Bu tez, komünist toplumda da artık emeği, “verili gereksinimlerin üzerinde harcanan emek” olarak ele almak gerektiğini anlatır. Ancak, komünist toplumda bu artık emek, artık değer olarak ortaya çıkmaz. Komünist toplumda, “kazalara karşı sigorta olarak, ve nüfus artışını ve gereksinimlerin gelişmesini izleyebilmek için, yeniden üretim sürecinin zorunlu ve giderek artan biçimde genişlemesi (ki buna kapitalist açısından birikim denir) için belirli bir nicelikte artık emek ayırmak gereklidir.”⁹⁵

Kapitalizm artık emeği, üretken güçleri ve üretim ilişkilerini geliştirecek, yeni ve daha yüksek biçimin öğelerini yaratacak yönde kullanır. Böylece, “toplumun daha ileri biçiminde, genel olarak maddi emeğe harcanan zamanı çok daha azaltmayı olanaklı kılan maddi araçları, embriyonik koşulları yaratır.”⁹⁶

Bu bağlamda, Marks, daha 1857-58’lerde formüle ettiği, komünist üretim biçiminin amacıyla ilgili fikirlerini geliştirir. “Aslında,” der, “özgürlük alanı ancak zorunluluk ve dünyevi mülahazalarca belirlenen emeğin bittiği yerde başlar; yani doğası gereği, gerçek maddi üretim alanının dışındadır.”⁹⁷ Maddi üretim alanı, “zorunluluk alanı”dır, çünkü “tüm toplumsal formasyonlarda ve olası tüm üretim biçimleri altında” insan, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek ve doğayla boğuşmak zorundadır. Gereksinimler genişledikçe, bu gereksinimleri tatmine hizmet eden maddi üretim alanı da, ve özellikle üretken güçler de genişler.

“Bu alanda (maddi üretim alanında – RY) özgürlük ancak toplumsallaşmış insan olmayı; doğayla ilişkilerini akılcı düzenleyen, doğa ve onun kör güçleri tarafından yönetilmek yerine, onu kendi ortak denetimleri altına alan birleşmiş üreticiler olmayı; ve bunu en az enerji harcayarak ve insan yapısına en elverişli koşullar altında elde etmeyi içerir. Fakat bu, ne olursa

⁹⁴ Agy., s. 819.

⁹⁵ Agy., s. 819.

⁹⁶ Agy., s. 819.

⁹⁷ Agy., s. 820.

olsun, hala bir zorunluluk alanıdır. Bunun ötesinde, kendi içinde amaç olan insan enerjisinin gelişmesi, gerçek özgürlük alanı başlar. Ama bu ancak söz konusu zorunluluk alanını taban yaparak gelişebilir. Bunun temel ön koşulu işgününün kısalmasıdır.”⁹⁸

Demek ki Marks’a göre, komünist toplumsal formasyon, birincisi, maddi üretim alanındaki emeğin yapısını temelinden değiştirir ve ikincisi, bu alanı, toplumun ve toplumsal üretimin gerçek amacı olan, bireyin her yönlü gelişimi için zorunlu bir taban olarak kullanır.

Marks, değer ile ücretlerin komünist toplumda tutacakları yeri belirlerken de, yine maddi öz ile toplumsal biçim ayrımını kullanır. “Kapitalist üretim biçimi kaldırıldıktan sonra” der, “ama toplumsal üretim sürerken, değer belirlenmesi hala şu anlamda sürer ki, emek zamanının düzenlenmesi ve toplumsal emeğin çeşitli üretim gurupları arasında dağıtımı, sonuç olarak da tüm bunları kapsayan muhasebe her zamankinden çok daha büyük önem kazanır.”⁹⁹

Bu söylenenlerden, pek çok yazar, sosyalizmde de değer yasasının işlediği, meta üretiminin sürdüğü sonucunu çıkartırlar. Oysa Marks, toplumsal bir biçim olan değer değil, onun maddi özü olan emek zamanı ölçütünün süreceğini söylemektedir.

Marks’ın komünist topluma ilişkin olarak ücretleri inceleyiş biçimi, onun, teorisini, komünist formasyonun bilimsel öngörüsü için nasıl kullandığını gösterir:

“Gayet tabii, ücretler kendi genel tabanına indirgense, yani üreticinin emek ürününün, emekçinin bireysel tüketimine geçen parçasına indirgense; bu parçayı onun kapitalist sınırlılıklarından kurtarsak ve bir yanda toplumun var olan üretkenliğinin izin verdiği (...) ve öte yanda bireyselliğin tam gelişmesinin istediği tüketim hacmine genişletsek; dahası, artık emeği ve artık ürünü, toplumun var olan üretim koşulları altında, bir yanda bir sigorta ve rezerv fonu yaratmak ve öte yanda yeniden üretimi toplumsal gereksinimlerin dikte ettiği çapa sürekli büyütebilmek için gereken düzeye indirsek; son olarak, birincisine zorunlu emeği ve ikincisine de artık emeği, yani toplumun olgunlaşmamış ya da çalışamaz durumdaki üyeleri için çalışabilenlerin daima vermeleri gereken emek niceliğini koysak, yani hem ücretlerle artık

⁹⁸ Agy., s. 820.

⁹⁹ Agy., s. 851.

değeri ve hem de zorunlu ve artık emeği özel kapitalist karakterinden çıkarsak, o zaman kesinlikle bu biçimler değil, onların yalnızca tüm toplumsal üretim biçimleri için ortak olan özleri geriye kalır.”¹⁰⁰

Demek ki Marks, komünist toplumda “ücretlerin” düzeyini, ekonomik gelişmenin her aşaması için, şu öğelerin optimal korelasyonuna bağlar: Bir yanda işçinin emek verimliliğinin düzeyi, öte yanda, bireyin olabildiğince tam gelişmesi gereği, toplumun gereksinimleriyle uyumlu biçimde sürekli genişletilmiş yeniden üretim gereği, bir sigorta ve rezerv fonu kurma gereği. Böylece, kapitalist ekonomiden komünist ekonomiye geçiş sırasında, ücretler kategorisi radikal değişim geçirir. Komünizmde işgücü meta olmadığından ve değere sahip olmadığından, ücretler de, değerın irrasyonel bir biçimi ve işgücünün fiyatı olmaktan çıkar.

Değerden Üretim Fiyatlarına

Bu bölümde, *Artık değer Teorileri*’nde Marks’ın, ortalama kar ve üretim fiyatı teorisini işlediği bölümleri ele alacağız. Marks’ın, değerden piyasa değerine ve oradan da üretim fiyatına nasıl adım adım ilerlediğini göreceğiz.

Artık değer Teorileri’nde Marks, değeri, “insan eyleminin (emek) belirli bir toplumsal biçimi” olarak tanımlar. “Değerler olarak metalar toplumsal büyüklüklerdir, yani ‘şeyler’ olarak taşıdıkları ‘özellikler’den mutlak olarak farklıdır. Değerler olarak, yalnızca insanların üretken eylemler içindeki ilişkileridir.”¹⁰¹

Değer yaratan emek, nitel açıdan toplumsal emek olarak karakterize edildiğinde, onun nicel yönü de otomatik olarak buradan çıkar. Bu şu anlama gelir ki, metalar, ancak bunları üretmek için toplumsal olarak gerekli olan emek ya da emek zamanı miktarını içerirler.

Değerden üretim fiyatlarına ilerleyebilmek için Marks, önce, değer kavramını kapitalist üretim biçimi koşulları için belirlemek zorundaydı. Çünkü meta yalnızca kapitalizmde üretim biçiminin temelidir. Hatta işgücü bile metadır. Bu nedenle Marks, değer yasasını, kapitalist üretim koşullarından çıkarak ortaya koyar.

¹⁰⁰ Agy., s. 876.

¹⁰¹ *Artık Değer Teorileri*, C. 3, Birinci Bölüm, s. 129.

Marks, kapitalist üretimin ürünleri olarak metaların, basit meta ekonomisinde üretilen metarlardan farklı olduğunu gösterir.

Kapitalizm koşullarında, “her tekil meta, sermayenin ve onun tarafından yaratılan artık değerin belirli bir bölümünü temsil eder.”¹⁰² Üretim süreci içinde yaratılan artık değerin tümünün realize olabilmesi için, o dalın tüm metalarının, yatırılan sermayenin değeri ile artık değeri karşılayan bir toplumsal değerden satılmaları zorunludur. Eğer metaların yalnızca bir bölümü satılırsa, bu, satılan her metanın, değerinin altında satılmış olduğu anlamına gelir. Bunun sonucunda da, artık değer realize olmaz, ya da tam olarak realize olmaz. Hatta öyle durumlar olabilir ki, yatırılmış sermaye bile tümüyle geriye alınamayabilir.

Böylece, kapitalizmde, toplumsal olarak zorunlu emek zamanı kavramı temel bir değişiklik geçirir. Bir dalın toplam üretiminin yalnızca belirli bir parçası için toplumsal olarak zorunlu emek zamanı harcansa, oysa dalın tümü için emek miktarı çok fazla olsa, yani toplumsal olarak zorunlu miktarı aşsa, bu daldaki metaların toplumsal değeri, bunların tekil değerlerinin toplamından daha düşük olur.

Böylece Marks, üretilen malın toplumsal ve tekil değeri arasında bir ayrım yapar. Bir malın değeri, o daldaki tüm üretilen malların toplumsal değeri ile oluşur. Bir mal biriminin toplumsal değeri, o dalda üretilen toplam toplumsal değer, toplam birim sayısına bölünmesiyle elde edilir.

Aynı zamanda toplumsal ve tekil olarak zorunlu emek zamanı arasında da bir ayrım yapmak gerekir. Biri toplumsal değere, öteki tekil değere dayanır. Bir dalda artı bir üretim varsa, her üretim birimi için yalnızca zorunlu emek zamanı da harcansa, tekil zorunlu emek zamanlarının toplamı, toplumsal olarak zorunlu emek zamanından fazla olur. Bu durumda üretilen malın toplumsal değeri, tekil değerinden daha azdır.

Bir daldaki metaların bu şekilde saptanan toplumsal değerini Marks, “piyasa değeri” olarak adlandırır. “Bu *ortak* değer, metaların *piyasa değeridir*, piyasada aldıkları değerdir.”¹⁰³

Piyasa değeri, söz konusu dalın içindeki kapitalist rekabet sonucunda ortaya çıkar:

¹⁰² Agy., s. 113.

¹⁰³ Agy., s. 196.

“*Piyasa fiyatını* üretim koşulları ortalamasının belirlemesi ve böylece üretim fiyatını (ki bu, ortalamanın altındadır), *fiyatın* ve hatta *değerin* üstüne çıkarması (Marks burada malın tekil değerini kastetmektedir), kapitalist üretimin *rekabetçi* doğasından kaynaklanır, böylece o, doğal bir yasa değil, toplumsal bir yasadır.”¹⁰⁴

Marks, üretim dalının tekil ya da özel üretim koşullarını üç ana guruba ayırır:

1. O dalın ortalamasından daha iyi koşullarda üreten üreticiler: Bunların emeklerinin üretkenliği, dalın ortalamasının üzerindedir.
2. Kendi dallarındaki genel üretim koşullarıyla aynı tekil koşullarda üreten üreticiler: Bunların emeklerinin üretkenliği kendi dallarındaki ortalama ile aynıdır.
3. Ortalamadan daha kötü koşullarda üreten üreticiler. Bunların emeklerinin üretkenliği kendi dallarının ortalamasının altındadır.

Dolayısıyla, piyasa değeri, birinci ve üçüncü guruptaki ürünlerin tekil değerleri arasında oynayabilir.

Dalın içindeki rekabet, bu sınırlar içinde, belirli bir piyasa değeri düzeyi yaratır. “Dolayısıyla, ortalama değeri kimin kesin olarak belirleyeceği, sınıfların *orantısız büyüklüğüne* bağlıdır.”^{105, α}

Piyasa değeri, bu sözü edilen sınırları aşamaz: “Piyasa değeri, *en az üretken* sınıfın ürününün tekil değerinden *hiç bir zaman daha yüksek olamaz*. Daha yüksek olsaydı, bu yalnızca, piyasa fiyatının piyasa değerinden daha yüksek olduğunu gösterirdi. Oysa, piyasa değeri gerçek değeri temsil etmek zorundadır.”¹⁰⁶ Öte yanda, piyasa değeri hiçbir zaman en üretken sınıfın ürettiği malın tekil değerinden de daha düşük olamaz.

Piyasa değeri, “toplumsal üretim alanının toplam metalarının gerektirdiği toplumsal emek zamanının tümü”¹⁰⁷ tarafından belirlendiğine göre, piyasa değerinin yukarı aşağı oynayabileceği sınırlar da, piyasa değerinin belirlenmesiyle belirlenir.

Toplam toplumsal emek zamanı hangi sınırlar içinde oynayabilir?

¹⁰⁴ Agy., s. 86.

¹⁰⁵ Agy., s. 196. (abç.)

^α “Orantısız büyüklük”ten Marks çeşitli kapitalist grupların pazara ulaşan toplam üründeki oransal payını anlamaktadır.

¹⁰⁶ Agy., s. 260.

¹⁰⁷ Agy., s. 197.

Üretim dalının tüm kapitalistlerinin üçüncü guruba girdiklerini düşündüğümüzde, toplam toplumsal emek zamanı tüm kapitalistlerin tek tek harcadıkları emek zamanlarının toplamına eşittir. Bu toplam, toplumsal emek zamanının ulaşabileceği en yüksek miktardır. Tersine, kapitalistlerin tümü birinci gruba girerse, toplam toplumsal emek zamanı en düşük düzeyde olur, bu guruba giren kapitalistlerin tek tek harcadıkları emek zamanı toplamına eşittir. Bir üretim dalında her üç guruptan kapitalistlerin bulunduğu olağan koşullarda ise, toplam toplumsal emek zamanı, olabilecek en yüksek ve en düşük düzeylerin arasında bir yerde oluşur. Bu koşullarda, toplam toplumsal emek zamanının olabilecek en yüksek düzeyle, en düşük düzey arasında hangi düzeye daha yakın olacağı, o üretim alanında şu ya da bu guruptan kapitalistlerin toplam üretimdeki paylarına bağlıdır.

Marks'ın piyasa değeri tanımından hareketle, toplam toplumsal olarak zorunlu emek zamanının büyüklüğü ve böylece piyasa değerinin büyüklüğü, toplumsal üretim sisteminin bütününde, bu belirli dalın tuttuğu yerin özel önemine de bağlıdır. Söz konusu üretim dalında ortalama üretim koşulları egemense, fakat üretilen malların toplam miktarı bu dala “ayrılan” toplumsal olarak zorunlu zamanı aşyorsa, ürünlerin piyasa değeri, bu daldaki ürünlerin çoğunluğu ortalama koşullarda üretilmiş bile olsalar, bu ortalamayla değil, en iyi üretim koşullarına göre ölçülür.

Fakat piyasa değeri ancak üretim dalındaki ürünlerin tek tek değerleriyle aynı sınırlar içinde oynayabilir. “Piyasa değeri *kendinden daha yüksek* olamaz.”¹⁰⁸ Böylece tekil değerle piyasa değeri arasındaki fark, değer yasasının ihlalinin göstermez.

Piyasa değerini ve oynayabileceği sınırları böylece tanımladıktan sonra Marks, bir üretim dalı içindeki rekabeti inceler.

Bir üretim dalı içindeki rekabet, o daldaki standart piyasa değerini belirler ve birinci guruptaki kapitalistlerin, belirli büyüklükte bir artı kâr, ekstra artı değer elde etmelerini sağlar. Serbest rekabet koşullarında, bu artı karın geçici bir karakteri vardır. Çünkü, “geri” kapitalistler, yeni teknolojik gelişmeleri uygulamaya soktukça, üretim koşullarını düzelttikçe, giderek geriliklerinin üstesinden gelerek birinci guruptakilere yaklaştıkça, bu fazla kâr da giderek ortadan kalkar. Fakat, ekstra artı değer, doğası gereği geçici olması, onun yok olmasını getirmez. Bu koşullarda artık, tekil kapitaliste değil tüm kapitalistlere ait olur.

¹⁰⁸ Agy., s. 263.

Başka bir deyişle, yukarıda sözünü ettiğimiz üç ana üretici gurubunun bileşimi sürekli olarak değişir. Artık kar için yapılan mücadele, rekabetin temel itici gücüdür.

Birinci guruptaki kapitalistler rekabetçi mücadelede en iyi koşullara sahiptirler. En yüksek emek verimliliğine sahiptirler ve piyasa değeri birinci guruptaki tekil değere yöneldiği için pazara egemen olurlar ve öteki kapitalistlerin ürünlerini pazar dışına iterler.

Tüm bunlardan, piyasa değerinin önemli bir özelliği çıkar: Piyasa değeri, değer ve artık değerın yeniden dağıtımında bir öge değildir; gerçekten üretilen değeri ama kapitalist koşullarda üretilen değeri temsil eder.

Kapitalist rekabet altında, değerin toplumsal karakteri yalnızca aynı çeşit metalar için tek piyasa değerinin ortaya çıkmasıyla belirebilir. Bu durum, piyasa değerinin sık sık “sahte toplumsal değer” olması nedeniyle ortaya çıkar.^{109, α}

Kapitalizmde, ürünün piyasa değeri, onun için fiilen harcanan emek zamanından farklıdır. Toplumsal değer, piyasa değeri, tekil değerden farklılaşır. Bu durum, kapitalizmin doğasındaki soyut ile somut emek arasındaki, değer ile kullanım değeri arasındaki çelişkilerin büyümesi olgusundan kaynaklanır.

Marks, “sahte toplumsal değer”ın oluşma sürecini bir örnekle açıklar.^β

Bir üretim dalında, farklı üretim koşullarına sahip dört ayrı kapitalistler gurubunun yer aldığını varsayalım. Diyelim ki, ikinci gurup o dalın tüm ürünlerinin %60’ını üretiyor, dolayısıyla da piyasa değerini belirliyor. Marks piyasa değerinin nasıl ortaya çıktığını şöyle açıklıyor:

Bu durumda ortalama değer (540: 20) ancak 27 iken, ürün birimin piyasa değeri 30 para birimine eşittir. Piyasa değeri ile tekil değer arasındaki fark, (600-540), burada, 60 para birimi olarak görünür.

Tekil değerle piyasa değeri arasındaki bu fark, o dalın ürünlerinin, harcanan emek zamana orantılı bir fiyattan değil, daha yüksek fiyattan satıldıklarını gösterir. Böylece toplum kaynaklarının bir bölümünü yitirir ve kapitalistlere artık kar öder. Bu durum piyasa değerinin çelişkili yapısını da anlatır ve Marks’ın onu “sahte toplumsal değer”

¹⁰⁹ *Kapital*, C. 3, Birinci Bölüm, s. 645.

^α “Sahte toplumsal değer” terimi henüz *Artık-Değer Teorileri*’inde kullanılmamış da olsa, Marks burada, kapitalizmde piyasa değerinin tekil değerden nasıl farklılaştığının detaylı bir açıklamasını verir.

^β Kolaylık açısından biz Marks’ın rakamlarını biraz değiştirdik.

diye tanımlamasına yol açar. Piyasa değeri, tekil kapitalistlerin, toplumun sırtından kendilerini zengin etme aracıdır.

Daha *Grundrisse*'de Marks, çeşitli üretim dallarına yatırılan aynı miktarlardaki sermayelerin farklı nicelikte artık değerler elde edeceğine işaret eder. Bunun başlıca nedeni, üretim dallarında *sermayenin organik bileşiminin* aynı olmamasıdır. Bundan da şu sonuç çıkar ki, aynı miktar sermayelerin ürettiği metaların değerleri birbirlerinden çok farklı olabilir ve metalar değerleri üzerinden satıldıklarında bu durum değişik kar oranlarına yol açar.

Belirli bir dalın sermayesinin toplam artık değer içindeki payı, (yani karı), o dalın toplam sermaye içindeki payı tarafından düzenlenir. Bu düzenleme süreci değişik dalların kapitalistleri arasındaki rekabet sonucunda ortaya çıkar ve üretilmiş artık değerın yeniden dağıtımını getirir.¹¹⁰

Daha sonra Marks, “ortalama kar” kategorisinin, “piyasa değeri” kategorisinden farklı olarak, artık değerın, değişik üretim dalları arasındaki dağıtım kategorisi olduğunu gösterir. Artık değerın ortalama kar olarak düzenlenmesi, artık değerın toplam kütesinde hiçbir değişiklik yaratmaz. Ortalama karların toplamı, artık değerın toplamına eşittir. Ortalama kar, değerın emek zamanı tarafından belirlenmesi olgusuna dayanır. Ve ortalama karın büyüklüğü de, onun tarafından belirlenir. “Bu artık değerın belirlenmesi, emek zamanının değerinin belirlenmesine bağlıdır. Bu olmadan, ortalama kar, hiçbir şeyin ortalaması değildir, yalnızca bir hayaldir. O zaman da kolayca % 1000 de, 10 da olabilir.”¹¹¹

Böylece Marks, “*üretim fiyatı*” kategorisini incelemek için gerekli tüm koşulları artık kurmuştur. Üretim fiyatı, dönüştürülmüş değer biçimidir ve piyasa fiyatlarının çevresinde oynadığı merkezdir. Kapitalizmde, sınır getirilmemiş rekabet koşulları altında, metalar değerleri üzerinden satılamazlar, üretim fiyatları üzerinden satılmaları gerekir. “Tam da bir metanın değeri emek zamanı tarafından belirlendiği için, o metanın ortalama fiyatı (...) hiçbir zaman değerine eşit olamaz. Ortalama fiyatın belirlenmesi, emek zamanı tarafından belirlenen değerden türediği halde bu böyledir.”¹¹²

Üretim fiyatı, maliyet fiyatıyla ortalama karın toplamına eşittir. Daha önce tekil değer ve piyasa değerinden konuşan Marks burada tekil

¹¹⁰ Agy., s. 21.

¹¹¹ Agy., s. 182.

¹¹² Agy., s. 26.

üretim fiyatıyla piyasa üretim fiyatı arasındaki farkı gösterir. Daha sonra, “piyasa değeriyle ilgili olarak söylenen her şey, gerekli değişikliklerle, üretim fiyatı için de geçerlidir” der.¹¹³

Çeşitli üretim dalları içindeki kapitalist guruplarının elde ettikleri artıkar (ekstra artıkar değeri), tekil üretim fiyatı ile piyasa üretim fiyatı arasındaki farka eşittir.

Bir örnekle gösterelim. Belirli bir üretim dalının ürettiklerinin pazar değeri, $80c + 20v + 20s = 120$ olsun.^a Bu dalda tekil bir sermaye daha ileri makineler içerirse, onun organik bileşimi o dalın ortalamasının üstüne çıkar. Dolayısıyla, onun artıkar değeri oranı da daha yüksek olur. Bu sermayenin ürününün tekil değeri o zaman $80c + 10v + 20s = 110$ olur. Tekil değerle piyasa değerinin arasındaki fark 10’dur. Bu fark, piyasa maliyet fiyatı ile tekil maliyet fiyatı arasındaki farka eşittir (100 - 90).

Ortalama kar oranının %15 olduğunu varsayalım. Ürünün piyasa fiyatı 115, tekil üretim fiyatı 103,5 ($90 + 15/100 \times 90$) olur. Tekil üretim fiyatı ile piyasa üretim fiyatı arasındaki fark 11,5’dir. Yani, tekil değerle piyasa değeri arasındaki farka pek eşit değildir, tekil maliyet fiyatı ile piyasa maliyet fiyatı arasındaki farka da eşit değildir. Çünkü, tekil üretim fiyatı ile piyasa üretim fiyatı arasındaki fark, yalnızca tekil ve piyasa maliyet fiyatları arasındaki farkla değil, genel kar oranının düzeyi tarafından da düzenlenir. Düşük bir genel kar oranıyla (ör. %10) bu fark 11 olur, genel kar oranı %5 olursa tekil ve piyasa üretim fiyatı arasındaki fark 10,5 olur, yani ürünün tekil ve piyasa değeri arasındaki farka daha da yaklaşır.

Şimdi, Marks’ın, ortalama kar ve üretim fiyatı üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçlarının kısa bir özetini verebiliriz. Marks, *Artıkar Değer Teorileri*’nde, rekabetin iki yönlü etkisinin (belirli bir üretim dalı içindeki ve değişik dallar arasındaki rekabetin), iki çeşit sermaye göçüyle ve fiyatların eşitlenmesinde iki çeşit hareketle sonuçlandığını anlatır.¹¹⁴

Birinci çeşit sermaye göçü, “aynı işte *genel fiyat düzeyini* ve değişik işler arasında *genel kar düzeyini* yaratır.”¹¹⁵ Metaların tekil değerleri piyasa değerlerine ve üretim fiyatlarına dönüştürülür. Bu hareketler, tekil değerler önce piyasa değerlerine ve sonra da bu piyasa değerleri piyasa üretim fiyatına dönüşürmüş gibi düşünülmemelidir.

¹¹³ *Kapital*, C. 3, s. 206.

^a c = değişmez sermaye, v = değişken sermaye, s = artıkar değeri.

¹¹⁴ *Agy.*, s. 115.

¹¹⁵ *Agy.*, s. 200.

Değişik üretim dallarının kendi içlerindeki ve dallar arasındaki rekabet aynı anda gerçekleşir. Bu eş zamanlı hareketin en önemli sonucu, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşmesidir. Marks önce değişik üretim dallarının kendi içlerindeki rekabeti, sonra da dallar arası rekabeti inceler. Ve gösterir ki, tekil dalların içindeki rekabet, tekil değerleri piyasa değerine dönüştürür ve dallar arası rekabet, tekil değerleri tekil üretim fiyatına ve piyasa değerini piyasa üretim fiyatına dönüştürür. Bu ikili rekabetin genel sonucu, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşmesidir. Ancak, tek sonucu bu değildir.

İkinci çeşit sermaye göçü de rekabetin iki yönlü hareketinin bir sonucudur ve Marks tarafından “yüzey hareketi”¹¹⁶ olarak adlandırılmıştır. Bu sermaye göçü, piyasa fiyatlarının,^a çevresinde dalgalandığı merkez olan üretim fiyatlarıyla eşitlenmesini getirir.

Kendi bütünlüğü içinde, sermayenin bu göçü, değerleri üretim fiyatlarına dönüştürür ve somut kapitalist rekabet koşulları altında, piyasa fiyatının üretim fiyatlarından sapmalarını sıfırlar, ki, “toplam toplumsal emek zamanı farklı üretim alanları arasında toplumsal gereksinime göre dağıtılır”.

Burada ilgi çekici bir nokta, Marks’ın, “soyutlama” yöntemini somut ekonomik araştırmaya nasıl uyguladığıdır. Marks bu ekonomik araştırma yöntemini şöyle tanımlamıştır. “Ekonomik biçimlerin analizinde ne mikroskoplar, ne de kimyasal araçlar işe yarar. Her ikisinin de yerini soyutlamanın gücü almalıdır.”^{117, β}

Neden soyutlama olmaksızın bilimsel inceleme yapmak olanaksızdır? Çünkü şeylerin özleri ile dışa vurumları çakışmaz.

Marks her zaman, konu açısından yalnızca ikincil önem taşıyan ve yalnızca ekonomik olgunun incelenmesine engel olan durumlardan soyutlama yapar. Olgunun doğası, daha az önemli pek çok özelliğin ardında gizli kalacağından, bu soyutlama olmadan ekonomik sorunların araştırılabilmesi olanaksızdır. Yalnız şu noktayı da belirtmek gerekir ki,

¹¹⁶ Agy., s. 201.

^a Marks bunları “gerçek piyasa fiyatları” olarak adlandırır çünkü bunlar gerçekten yüzeyde, meta pazarında var olan fiyatlardır.

¹¹⁷ *Kapital*, Birinci Basıma Önsöz, C. 1, s. 8.

^β Lenin: “Somuttan soyuta ilerleyen düşünce (doğru olduğunda) gerçeklikten uzaklaşmaz, tersine ona daha yakınlaşır (...) Tüm bilimsel (...) soyutlamalar doğayı daha derinden, daha doğru ve daha tamam yansıtır. Somut gözlemlerden soyut düşünceye ve bundan da eyleme geçiş – doğrunun algılanmasına, nesnel gerçekliğin algılanmasına diyalektik yaklaşım budur.”

Marks'ın soyutladığı ikincil özellikler, yalnızca belli bir bağlamda ikincildirler. Başka bir açıdan bakıldığında ise, birinci derecede önem taşıyabilirler.

Bunu gösteren bir örnek verelim. Eğer konu burjuva toplumunun genel bir değerlendirilmesi ise, dış ticaret dikkate alınmamalıdır. Dış ticaret kapitalizmde gerçekten büyük bir rol oynar ama bu sorun açısından dışsal bir öğedir. Bu, Marks'ın, tüm önemli açılardan kapitalist üretim biçiminin teorisini ele alırken neden dış ticarete değinmediğinin de açıklamasıdır.

Marks dış ticaretten soyutlama yapar ama aynı zamanda dış ticaretin ve dünya pazarının, “aynı anda kapitalist üretimin hem ön koşulu ve hem de sonucu” olduğunu vurgular.¹¹⁸ Gerçekten de, dış ticaret olmasaydı, kapitalist üretim son derece güdük kalırdı.

Böylece, bilimsel çalışmada soyutlamanın işlevi, ekonomik araştırmanın her aşamasında, inceme konusu açısından dışsal kalan faktörleri dikkate almamak ve olgunun temel (içsel), birincil özellikleri üzerine yoğunlaşmaktır.

Birçok doğa yasası gibi, tüm ekonomik yasalar ve kategoriler ve aslında tüm toplumsal yasalar, gerçek yaşamda kendilerini eğilimler olarak gösterirler. Bununla birlikte Marks, teorik kategorilerin ekonomik olguları tam olarak yansıttıklarını, bu yansıtmanın yalnızca “yaklaşık” olduğunu bir saniye bile unutmadan, varsayar. Bu yapılmazsa, teorik çözümleme tümüyle olanaksızlaşır.

Bu söylediklerimiz, Marks'ın ortalama kar örneğinde izlenebilir. Marks ortalama kar için, “o hiçbir zaman doğrudan verilmiş bir şey olarak bulunmaz, yalnızca çelişkili oynamaların (*oscillations*) ortalama sonucudur” ve “gerçek, farklı kar hadlerinin eşitlenmesi hareketinde belirleyici bir eğilim olarak var olur” der.¹¹⁹ Bununla birlikte Marks, ortalama karın, teoride, tam olarak ölçülebilecek cinsten, oldukça özgün bir büyüklük olduğunu varsayar.

Marks şöyle demiştir: “Tüm bu çözümleme boyunca biz, fiyatlardaki yükselme ve düşmenin, değerler gerçek dalgalanmalarını anlattığı varsayımından yola çıkarız.”¹²⁰ Demek ki, henüz değerler üretim fiyatlarına çevrilmesini dikkate almaz. Bu noktada, teoride piyasa fiyatlarıyla üretim fiyatlarının çakıştığından söz etmek zorunludur.

¹¹⁸ *Artık Değer Teorileri*, C. 3, Birinci Bölüm, s. 253.

¹¹⁹ *Agy.*, s. 463.

¹²⁰ *Kapital*, C. 3, s. 111.

Bu koşul, ilk bakışta değer teorisinin temelleriyle çelişiyor görünecektir. Değer teorisinin temel tezine göre, değer ve fiyat temelden farklıdır. *Kapital*'in ilk cildinde Marks, “fiyatla değer büyüklüğü arasındaki nicel uyumsuzluk, ya da ilkinin ötekenden sapması olasılığı, fiyat biçimin kendisinde mündemiştir,” der.¹²¹ Tam da, piyasa fiyatlarıyla değer arasındaki bu farktır ki, kendiliğinden kapitalist meta ekonomisi koşulları altında değer yasasını ortaya koyar.

Bununla birlikte, piyasa fiyatlarıyla metaların değerlerinin, ya da – daha yüksek bir çözümleme düzeyinde – piyasa fiyatlarıyla metaların üretim fiyatlarının çakışması ön koşulu, Marks'ın değer teorisi için büyük önem taşır.

Marks burada tam olarak ne söylemektedir? En başta şunu söylemektedir: Kapitalist ekonomide bir metanın değeri ancak fiyatla, yani para biçimindeki değerle ifade edilebilir. Bu anlamda değer, fiyattan başka bir biçimde temsil edilemez. “Bir metanın miktar olarak eşitinin, onun fiyatını oluşturan para miktarıyla ifade edilmesi bir totoloji olduğundan”¹²², fiyat değer anlatımıdır.

Fiyatların değerlerden sapsmasının nedeni nedir? Bunun açıklaması kapitalist ekonominin kendiliğindenliğinde, metaların realize olduğu, satıldığı koşullarda yatar. Fiyat bir metanın değerinden saptığında, artık doğal olarak değer uygun bir anlatımı olmaktan çıkar.

Kapitalist meta üretiminde değer, yalnızca onun para biçiminde anlatımı olan fiyat biçiminde var olmasına karşın, Marks, değer teorisinin geliştirilmesi görevini önüne koyduğunda, fiyatla değer üst üste düştüğünü varsaymak durumundadır. Çünkü yalnızca bu durumda fiyat değer uygun bir anlatım biçimidir.

Emek değer teorisiyle Marks, kapitalist üretimin tüm süreçlerini değer üzerinde temellendirir. Demek ki, doğrudan üretim süreciyle ilintili kategoriler, değeri (ya da değer parçası olarak artık değeri) yeterli biçimde yansıtmak zorundadır. Bu konuda, değer teorisi, örneğin tüm üretim fiyatları toplamının, ya da tüm piyasa fiyatları toplamının, değerlerin toplamına eşit olduğunu öngörür. Yalnızca fiyatın değerle çakıştığı koşulda, fiyat, değeri yeterli biçimde anlatır ve yalnızca bu durumda fiyat doğrudan üretim sürecinin bir kategorisidir. Değer teorisi, “piyasa fiyatı” kategorisi için bu koşulu gerekli olarak saptayabilir, çünkü olağan serbest rekabet koşulları altında, piyasa fiyatlarının değerden sürekli olarak sapsması olanaksızdır.

¹²¹ *Kapital*, C. 1, s. 102.

¹²² *Agy.*, s. 101.

Bu, siyasal ekonominin doğrudan üretim sürecini yansıtan öteki kategorileri için de geçerlidir. Örneğin, artık değerin dönüştürülmüş biçimi olan kâr, artık değere eşittir ve “artık değerle kâr aslında aynı şeydir.”¹²³ Kârın ortalama kâra ve değerin üretim fiyatına dönüşmesi ise, yalnızca “sermayenin elde ettiği artık değerin tümünü değişik meslekler ya da değişik üretim alanlarındaki değişik sermayeler arasında dağıtma” sorunudur. Yani, piyasa değeri ve kâra karşıt olarak, ortalama kâr bir dağıtım kategorisidir. Ortalama kârların toplamı, artık değerlerin toplamına eşittir.

Üretim fiyatının ise ikili karakteri vardır. Bir yanda, doğrudan üretim sürecini anlatır çünkü onu oluşturan parçalardan biri maliyet fiyatıdır, fakat aynı zamanda dağıtımın bir kategorisidir çünkü ortalama kârı içerir. Aynı durum, kâr ile artık değer arasındaki ilişki için de geçerlidir. Burada açıkça görülür ki dağıtım, üretimin yalnızca başka bir yönüdür ve bunun içindir ki aynı kategoriler hem üretim, hem de dağıtım ilişkilerini anlatırlar.

Yine de, piyasa fiyatı ve piyasa değeri ve kâr kategorileri ile ortalama kâr ve üretim fiyatı kategorileri arasında önemli bir farklılık vardır. Olağan rekabet koşulları altında, genel olarak piyasa fiyatı değere, kâr da artık değere eşittir. Oysa, ortalama kâr ve üretim fiyatı, artık değer ve değere ancak istisnai, özel durumlarda eşit olurlar ve genel olarak farklılaşırlar. İşte bu da, bunları dağıtım kategorileri olarak karakterize eder.

Piyasa fiyatlarının değerle aynı olması koşulu, Marks’ın teorisinin en önemli gereksinimlerinden biridir. İşçi sınıfı ile kapitalistler arasındaki uzlaşmaz çelişki, kapitalistin metaları değerlerinin üstünde fiyatla satarak işçiyi aldatmasından kaynaklanmaz (ki bu dolandırıcılık da yaygındır). Emekle sermaye arasındaki uzlaşmazlık, kapitalistin, eşdeğerlilerin değişim yasasının, değer yasasının kesin çerçevesi içinde kalmakla beraber, artık değere karşılıksız el koymasından kaynaklanır. Kâr da artık değere dayalıdır. Metaların piyasa fiyatlarının, değerleriyle aynı olmamasından kaynaklanan kâr, yalnızca artık değerin yeniden bölüşümünü anlatır.

Yeniden üretim sürecini incelerken Marks, bu sürecin taşıdığı orantısızlıkları dışarıda tutar. Oysa, kapitalist gerçeklikte, orantılı üretim “doğal olarak hiçbir zaman yoktur.” Ancak, “bu araştırmanın tümünde,

¹²³ *Kapital*, C. 3, s. 47.

tüm metallerin satıldığı ve de değeri karşılığında satıldığı varsayılmıştır.”¹²⁴

Ortalama kâr ve üretim fiyatının oluşması sürecinin incelenmesinde, Marks, değişik üretim dallarında iş gününün eşit uzunlukta olmamasını dışarda tutar. Bu dikkate alınsaydı, değişik dallarda artık değer kütlelerinin eşit olmadığını da kabul etmek gerekirdi. Oysa burada amaç, değişik organik kompozisyonların, tekil dallarda üretilen artık değer kütlesi üzerinde ne gibi bir etkisi olduğunu göstermektir.

Artık Değer Teorisinin Tamamlanması

Marks’ın ortalama kar ve üretim fiyatı teorisini geliştirdiği *Artık değer Teorileri*’ne döndüğümüzde, burada asıl yeri rant teorisinin ve özellikle de mutlak rant teorisinin tuttuğunu görürüz. Bunun nedeni, toprak rantının Marks’ın ekonomik teorisinde tuttuğu çok önemli yerdir. Bu önem, mutlak rant teorisinin, ortalama kar ve üretim fiyatı teorisinden bir çıkarsama olup, böylelikle ikincinin doğruluğu için mihenk taşı oluşturmasından kaynaklanır. Ortalama kar ve üretim fiyatı teorisi, üretimin değeri ile fiyatının doğrudan çakışmadığı ve yalnızca üretim fiyatlarının toplamının, değerlerin toplamına eşit olduğu olgusuna dayanır.

Tarımsal ürünlerin üretim fiyatı ile değeri arasındaki fark, mutlak ranttır.

Mutlak rant teorisinde, Marks, ortalama kar ve üretim fiyatı teorisinin doğrulanmasını bulmuştur. Ortalama kar ve üretim fiyatı teorisini kanıtlamada rant teorisinin gördüğü işlev, Engels’e 9 Ağustos 1862 tarihli bir mektupta Marks tarafından şöyle anlatılmıştır:

“Teorik olarak kanıtlamam gereken tek şey, değer yasasını ihlal etmeden, mutlak rantın olanaklılığıdır. Bu fizyokratlardan bugüne dek teorik tartışmanın çevresinde döndüğü noktadır. Rikardo bu olanağı reddediyor, ben olur diyorum. Aynı zamanda, onun bu reddedişinin, teorik olarak Adam Smit’ten alınmış yanlış bir dogma – maliyet fiyatları ve metallerin değerlerinin varsayılan aynılığı – üzerine temellendiğini söylüyorum.”¹²⁵

¹²⁴ *Artık Değer Teorileri*

¹²⁵ Marks’dan Engels’e Mektup, 9 Ağustos 1862, *Seçme Yazışmalar*, s. 125-26.

Marks mutlak rantı, değer ve üretim fiyatı arasındaki fark olarak tanımlamakta ve böylece ortalama kar ve üretim fiyatı yasasının değer yasası temelinde işlediğini, dolayısıyla bununla bir çelişki içinde olmadığını göstermektedir. Bu, Marksist değer ve artık değer teorisinin gelişiminde ve genel olarak Marksist ekonomi teorisinin kanıtlanmasında önemli bir ögedir.

Tüm bunlar Marks'ın neden *Kapital*'in üçüncü cildinde çoğunlukla diferansiyel rant üzerinde dururken, *Artık değer Teorileri*'nde mutlak rant sorununa yoğunlaştığını açıklar. *Kapital*'in üçüncü cildinde Marks toprak rantını artık değerden türemiş biçimlerden biri olarak sunar. Kapitalist üretim açısından mutlak rant ve ona dayanan toprak sahipleri sınıfı gereksiz birşey olduğundan, Marks, kapitalist üretim biçiminin uygun bir anlatımı olan diferansiyel rantla başlar. *Artık değer Teorileri*'nin ise, üstlendiği göreve uygun bir yapısı vardır. Bu görev, rant teorisinin, Marks'ın genel ekonomik teorisini kanıtlaması görevidir. Bu nedenle, *Artık değer Teorileri*'nde, rant teorisinin özel sorunları, değer ve artık değer, ortalama kar ve üretim fiyatı teorilerinin genel sorunlarıyla bağlanmıştır.

“Ortalama kar ve üretim fiyatı” teorisi, bu çalışmada, genel (soyut) bir biçim alır, böylece iki biçim de serbest rekabete bir engel yaratmaz.

Kapitalist tarım, toprağın özel mülkiyeti tekelinin, rekabetin kısmen sınırlandırılmasına yol açtığı bir daldır. *Artık Değer Teorileri*'nde tanımlandığı gibi, toprak rantı teorisinde, ortalama kar ve üretim fiyatı genel teorisi, tekelin var olduğu ve işlediği özel bir duruma uygulanmıştır. Marks 1861/63 *Elyazmaları* üzerinde çalışırken, üçüncü bölümün taslağında, yani gelecek *Kapital*'in üçüncü bölümü için hazırladığı taslakta, rant bölümüne, “toprak rantı (değer ile üretim fiyatı arasındaki farkın örneklenmesi)” başlığını vermiştir. Engels'e 2 Ağustos 1862'de yazdığı bir mektubunda¹²⁶ da, rantı, ortalama kar ve üretim fiyatı yasasının bir örnekleme olarak belirtir.

Dolayısıyla, 1861/63 *Elyazmaları*'nda geliştirildiği biçimiyle rant teorisi, doğrudan ortalama kar ve üretim fiyatı teorisine ve de bunun sonucunda, artık değer teorisinin tamamlanmasına bağlanmıştır. Bunlar bizi, Marks'ın bu teoriyi, ama 1861/63 *Elyazmaları*'nda yapıldığı kadarıyla ve ortalama kar ve üretim fiyatı sorununa doğrudan bağlı bölümleri göz önünde tutarak, nasıl çözümlediğini öğrenmeye zorlar.

¹²⁶ Marks'dan Engels'e Mektup, 2 Ağustos 1862, *Seçme Yazışmalar*, s. 120-23

Marks'ın rant teorisinin, genel ekonomik teorisinde oynadığı rol, şimdiye dek söylenenlerle de sınırlı değildir. Rant teorisinde Marks, kapitalist üretim biçimi içindeki *kapitalist tekel* teorisini geliştirmiştir.

Tekelcilik öncesi kapitalizm çoğunlukla serbest rekabet olarak tanımlanır ama bu, rekabetin tekelden ayrı ve onsuvar oluşunu anlatmaz. Aslında, bir bütün olarak kapitalist üretim biçimi, belli başlı üretim araçlarında kapitalist sınıfın sahiplik tekeli üzerine oturmuştur.^α

Ek 2'de söylenenlerle birlikte, 1861/63 *Elyazmaları*'nda Marks'ın, ortalama kar ve üretim fiyatı teorisini ve rant teorisini (değer ve artık değer dönüştürülmüş biçimlerini) koyarak, değer ve artık değer teorisini nasıl bir aşama daha geliştirdiğinin dökümünü vermeye çalıştık. Ve gördük ki Marks, değer ve artık değer kapitalist toplumun yüzeyinde nasıl gözüktüğünü, kapitalist rekabetin ve kapitalist tekelin somut koşulları altında nasıl değiştiklerini ortaya koymuştur.

1863'den sonra Marks tüm dikkatini ekonomi üzerine yaptığı çalışmasını basıma hazırlamaya yoğunlaştırdı. 1865'te, *Kapital*'in üçüncü cildinin elyazmasını tamamladı. Burada, ekonomik çalışmasının bütünlüğüyle uyum içinde, ortalama kar ve üretim fiyatı teorisi ve toprak rantı teorisini tanımladı.

Biraz geriye dönersek, Marks, değer ve artık değer teorisini ilk olarak *Grundrisse*'de geliştirmişti. Daha sonra, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı*'da ve *Kapital*'in birinci cildinde tamamladı. Değer ve artık değer yasası teorisinin bu sonraki tanımlamaları içerik olarak *Grundrisse*'de olduğundan daha tamdır. Ancak konu, Marks'ın 'yaratıcı laboratuvarını' anlamak ve ekonomik teorisini nasıl işlediğini öğrenmek olduğunda, *Grundrisse*'nin önemi tartışılmaz. *Artık Değer Teorileri*'nde ise durum farklıdır. *Artık Değer Teorileri*, *Kapital*'i bir dizi temel sorunda tamamlamaktadır.

Üretken ve Üretken Olmayan Emek

“Üretken emek” son derece soyut bir kavramdır ama tanımlanmasının ampirik bir önemi vardır. Üretken ve üretken olmayan emek arasında ayırım yapabilmek, çeşitli ekonomik (ve ekonomik olmayan) alanların ve bu alanlarda çalışanların rollerini ve önemlerini doğru değerlendirme açısından zorunludur.

^α Rant konusunda daha geniş bilgi için Ek 2'ye bakınız.

Kendinden önceki siyasal ekonomiyi, özellikle de Adam Smit ve Deyvid Rikardo'nun görüşlerini inceledikten sonra Marks, üretken emeğe ikili bir tanım getirir:

1. Toplumsal biçimini hiç dikkate almadan, kullanım değerleri yaratan emek süreci açısından;
2. Emeğin toplumsal biçimi ve bunu yaratan toplumsal sistemin ekonomik ilişkileri açısından.

“Tüm süreci, sonucu açısından, ürünü açısından incelersek, açıktır ki, hem emek gereçleri, hem de emek öznesi üretim araçlarıdır ve de emeğin kendisi üretken emektir.”¹²⁷ Fakat öte yanda, Marks, dipnotunda da der ki, “neyin üretken emek olduğunu bu şekilde yalnızca emek süreci açısından belirleme yöntemi, kapitalist üretim sürecine doğrudan uygulanamaz.”¹²⁸ Aynı fikri, on dördüncü bölümün başlangıcında da yineler.¹²⁹

Birinci tanımı ele alalım. Bu tanım, tüm toplumsal üretimin sonul amacının, insan gereksinimlerini doyuran nesneler, yani kullanım değerleri yaratmak olduğu anlayışından çıkar. Ve yalnızca, “işgücünden bağımsız olarak, gerçekleştirilen emeğin değerini koruyan ve arttıran” emeği, üretken olarak tanır.¹³⁰ Genel olarak konuşursak, değer artımı, üretken emeğin zorunlu bir yönü değildir. “Ürettiği kendi tükettiğine eşit olan işçi üretkendir. Ürettiğinden fazlasını tüketen işçi ise üretken değildir.”¹³¹

Doğal olarak, genişletilmiş yeniden üretim için, toplumsal ve bireysel gereksinimlerin her an durmaksızın büyüyen çapını doyurabilmek için, yalnızca tüketilen maddelerin yenilenmesi yeterli değildir. Marks burada yalnızca düşüncesini olabildiğince açık ortaya koymaya çalışmaktadır. Ve mutlak anlamdaki üretken emekle, kapitalist anlamdaki üretken emeği (artık değer yaratmadan üretken olunmaz) birbirinden ayırmaktadır.

Üretken emek üstüne bilimsel düşünceler zaman içinde değişmiştir. Merkantilistler, masrafından daha fazla para getiren dışsattım ürünleri alanlarında çalışan emeğe üretken demişlerdir. Fizyokratlar için tek üretken emek, tarımdaki emektir. Adam Smit bu sınırları aşmıştır. Daha geniş bir yaklaşım geliştirmiş ve endüstri işçisinin emeğinin

¹²⁷ *Kapital*, C. 1, s. 176.

¹²⁸ *Agy.*, s. 176.

¹²⁹ *Agy.*, s. 476.

¹³⁰ *Artık Değer Teorileri*, C. 1, Moskova 1975, s. 396.

¹³¹ *Agy.*, s. 152-53.

üretkenliğini göstermeye çalışmıştır. Böylece, Marks'ın şu sonuca varabilmesinin temelini döşemiştir: “Emeği metalar üreten emekçi, üretken emekçidir. Ve gerçekten de böyle bir emekçi, ürettiğinden daha fazlasını, kendi emeğinin masrafından daha fazlasını tüketmez.”¹³²

“Bu nedenle” der Marks, “işgücünü hesabın dışında tutarak, üretimi belirli miktarda emek ya da emek zamanı harcanmasını gerektiren metalar, maddi ürünler üreten emek, üretken emektir. Bu maddi ürünler, şeyler biçimini aldıkları sürece tüm sanat ve bilim ürünlerini, kitapları, resimleri, heykelleri vb., kapsar.”¹³³

Üretken olmayan emek, sonuçları açısından değil, süreç olarak kullanım değeri taşıyan, maddelerde kristalize olmayan yararlı ve amaçlı insan eylemidir. Bu, genel olarak ‘servisler’ başlığı altında toplanan, gerçekleştirildiği anda kaybolan emektir. Marks bu başlık altına, sahte ya da gerçek, anlamlı ya da sapık, çok çeşitli servisleri koyar. Üretken ve üretken olmayan emek arasındaki farkı belirtirken şöyle der:

“Birincisi, (işgücünün kendisini yaratan emek dışında) şeyler biçiminde var olan tüm maddi ve entellektüel zenginliği – kitapları da, eti de – kapsar. İkincisi, bireyin herhangi bir gerçek ya da hayali gereksinimini ya da hatta bireye kendi isteğine rağmen dayatılan gereksinimleri karşılayan emekleri kapsar.”¹³⁴

Bu anlamda, üretken olmayan emek, üretken emekten şöyle de ayrılır ki, onu ortaya koyan emekçinin ödeneceği doğrudan maddi fonlar yaratmaz. Yani üretken olmayan emeği kendisi değil, üretken emek besler ve yaşatır:

“Tüm üretken emekçiler, her şeyin sonunda birincisi, üretken olmayan emekçilerin ödenmesi için gerekli araçları yaratırlar. Ve ikinci olarak, hiç emek harcamayanlarca tüketilecek ürünleri üretirler.”¹³⁵

Doğaldır ki, servisler alanının üretken olmayan emekçileri, “gelirlerin (ücretler ve karların) kendi paylarına düşenini, üretken emek tarafından üretilen metalaradaki ortaklıklarını bedava almazlar. Bu

¹³² Agy., s. 164.

¹³³ Agy., s. 172.

¹³⁴ *Artık Değer Teorileri*, C. 1, s. 173

¹³⁵ Agy., s. 185.

paylarını satın almaları gerekir”¹³⁶ Ayrıca, faaliyetleri toplumsal açıdan gerekli bile olsa, toplumsal ürünün üretimiyle de bir ilgileri yoktur. Marks’ın dediği gibi, hizmetçilerin ve metreslerin değeri, hatta var olabilmesi, tamamıyla üretken emekçilerin net ürününe bağlıdır. “Bunların fiyatlarıyla değerleri birbirleriyle pek az ilgilidir.”¹³⁷

“Üretken emekçinin işgücü, emekçi için bir metadır. Üretken olmayan emekçi için de öyledir. Fakat üretken emekçi, kendi işgücünü satın alan için metalar üretir. Üretken olmayan emekçi ise meta değil, yalnızca kullanım değeri, hayali ya da gerçek kullanım değeri üretir. Üretken olmayan emekçinin karakteristiğidir ki, o müşterisi için hiçbir meta üretmez, tersine ondan metalar alır.”¹³⁸

Maddi ürünün, metalaşmış kullanım değerinin yaratılmasına katılan düşünsel emek konusu da böyledir. Marks, işçilerin yanı sıra, mühendisleri ve üretimin örgütleyicilerini de (kapitalistler değil) üretken emekçiler kapsamında sayar.¹³⁹ Marks’a göre, metaların üretiminde işlevi olan her çeşit emek üretkendir. Metaların üretiminde rolü olmayan emek üretken değildir.

Üretim teknolojisinde ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak, önceden üretken olan bazı işlevler yok olurken, bazı önceden üretken olmayan emek biçimleri de üretkenleşir. Şarkıcıları ya da müzisyenleri alın. On dokuzuncu yüzyılda Marks’ın görüşü şöyleydi: Müzikle profesyonel olarak ilgilenenler arasında, yaratımlarını nota kağıdına geçiren besteci ile müzik aletleri yapımcısı üretken emekçi idiler. Öte yanda, yalnızca bir başkasının müziğini yeniden çalan icracılar, üretken olmayan emekçilerdi.¹⁴⁰

Tabii, ses kaydının bulunması durumu kökünden değiştirdi. Artık yorumcu sanatlar da Bah’in (Bach) sanatı ya da Stradivari kadar metalaşmıştır. İcracı, metalar olarak alınıp satılan bu maddi ürünlerin üretimine katılmaktadır. Bu nedenle, özellikle günümüzdeki bilimsel

¹³⁶ Agy., s. 158.

¹³⁷ Agy., s. 211.

¹³⁸ *Artık Değer Teorileri*, C. 1, s. 160.

¹³⁹ Agy., s. 156-57, 295.

¹⁴⁰ “Reçete yazan doktorun üretken olmayan emekçi olması, buna karşılık o reçeteyi yapan eczacının üretken emekçi olması garip gelebilir. Aynı şekilde, kemani çalan müzisyen değil ama yapan usta üretken emekçidir.” *Artık Değer Teorileri*, C. 1, s. 185.

teknolojik devrim koşullarında, üretken olmayan emeğin üretken emeğe dönüşebileceği önemle akılda tutulmalıdır.

Marks'ın üretken emeğe getirdiği ikinci tanım, birinciden farklı olarak, toplumsal üretimin sonul amacına değil, toplumsal üretimin, ekonomik olarak, dolayısıyla siyasal ve ideolojik olarak da egemen olan sınıfın çıkarları tarafından belirlenen doğrudan amacına dayanır.

Burjuva toplumunun, “üretken ve üretken olmayan emeği” der Marks, “emekçinin konumundan değil, tamamıyla para sahibinin konumundan, kapitalistin konumundan düşünülür.” Ve bu söylediğini şöyle açıklar: “Üretken işçinin emeğinin gömülü olduğu metanın kullanım değeri, en gereksiz çeşitten bir şey olabilir. Metanın maddi özelliklerinin, tam tersine, belirli bir toplumsal üretim ilişkisinin anlatımı olan doğasıyla hiçbir bağı yoktur. Bu emek tanımı, emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, onun belirli toplumsal biçiminden çıkartılmıştır.”¹⁴¹ İşte tam da bu nedenle kapitalist üretimde emek, metalaşmış maddi ya da spiritüel ürün yarattığı için değil, “artık değer, ücretler olarak aldığına eşit miktarın üstünde ve ötesinde yeni değer ürettiği” için üretken sayılır.¹⁴² Bu nedenle, emek süreci açısından üretken emek burada toplumsal biçimi açısından üretken emekle üst üste düşmez.

Marks *Artık Değer Teorileri*'nde şöyle yazar: “Örneğin bir aktör, ya da hatta bir palyaço, bu tanıma göre, bir kapitalistin (bir girişimci) hizmetinde çalışırsa ve ona, ücret biçiminde aldığından daha fazla emek veriyorsa, üretken emekçidir. Öte yanda, kapitalistin evine gelerek pantolonlarını yamayan, dolayısıyla ona yalnızca kullanım değeri üreten terzi üretken olmayan emekçidir. Birincinin emeği sermayeyle, ikincininki gelirle değiştirilir. Birincinin emeği artık değer yaratır, ikincininkinde gelir tüketilir.”¹⁴³ Müşterisinin evinde çalışan terzi, kapitalist açısından, üretken emekçi değildir, çünkü kiralananmış emekçinin temel ölçütünü karşılamaz, ‘başkası için zenginlik’ üretmez.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Artık Değer Teorileri*, C. 1, s. 158.

¹⁴² *Agy.*, s. 202.

¹⁴³ *Agy.*, s. 157.

¹⁴⁴ *Agy.*, s. 225.

1.4. Komünist Ekonominin Bilimsel Öngörüsü (1870ler)

Engels'in *Kapital*'in ikinci cildini hazırlamasına temel oluşturan 1870 *Ekonomik Elyazmaları*, Marks'ın ekonomik teorisini geliştirmesinin tarihini tamamlar. Bu elyazmaları üstündeki çalışma, en başta da yeniden üretim teorisiyle ilgili bölümler, en azından 1879'a dek sürmüştür. Yeniden üretim teorisinin temel ilkeleri Marks tarafından çok daha önce, 1857-58 elyazmalarında ve özellikle 1861-65'dekilerde formüle edilmişti. Buna rağmen bu teori, *Kapital*'in ikinci cildindeki klasik biçimini tam olarak 1870'lerde aldı.

Komünist Üretim Biçiminin Genel Tanımlanışı (1867)

Buraya dek göstermeye çalıştığımız gibi, Marks, ekonomik teorisini geliştirdiği ölçüde, bilimsel komünizm teorisi için gerekli kanıtları da üretmiştir. *Kapital*'in şimdi inceleyeceğimiz birinci ve ikinci ciltleri, Marks'ın ekonomik teorisinin önemli bir bölümünü, sunuş süreci içinde, yani soyuttan somuta çıkışı sürecinde incelemeyi olanaklı kılmaktadır. Şimdi, Marks'ın, teorisini kuruşunun bu aşamasında ilk kez formüle ettiği, bilimsel komünizm teorisinin ekonomik kanıtlanışının öğelerini yakalamaya çalışalım.

Kapital'in birinci cildinde, soyuttan somuta başlangıç noktası, burjuva toplumunun temel “ekonomik hücresi” olan metadır. Marks, metanın bu işlevini 1857-58 *Elyazmaları* üzerinde çalışırken aydınlatmıştır.

Metanın, kullanım değeri ile değerinin diyalektik birliği olarak çözümlenmesi, burjuva üretim biçiminin tarihsel olarak koşullanmış olduğuna ve bu üretim biçiminin en genel biçimi olarak metanın toplumsal biçiminin (onun değer biçimi) de tarihsel olarak geçici olduğuna götürür.^α

Marks komünist toplumun, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ve bunu izleyen, emeğin ve bunun sonucunda emek ürününün de, doğrudan toplumsal ve planlı doğasıyla belirlendiğini söylemiştir.

^α Marks bu sonuca ilk olarak 1859'da *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı*'nın ilk bölümünde ulaşmıştı.

Toplumsal ürünün bir bölümü üretim araçları olarak kullanılır, öteki bölümü kişisel tüketim için tüketim araçları olarak dağıtılır. “Bu dağıtımın biçimi, toplumun üretken örgütlenmesi ve üreticilerin eriştiği tarihsel gelişme derecesi değiştikçe değişecektir.”¹⁴⁵

Böyle bir tarihsel aşama ile, “meta üretimi” arasında bir paralellik kurabilmek için, Marks, dağıtımın yapılan işe göre olacağını, yani “geçim araçlarında her bir üreticinin payının, onun emek zamanıyla belirleneceğini” belirtir. Ve bu koşullar altında emek zamanının ikili rolünü ortaya koyar:

1. “(Emek zamanın - RY) belirli bir toplumsal plana göre dağıtılması, yapılması gereken değişik işler ve toplumun çeşitli istemleri arasındaki düzgün orantıyı sağlar.”¹⁴⁶
2. Aynı zamanda, “ortak emeğin her birey tarafından yaratılmış payının ve her bireyin, bireysel tüketime yönelen toplam ürünlerdeki payının ölçüsü olarak”¹⁴⁷ işlev görür.

Bundan çıkan sonuç şudur ki, tekil üreticilerin, emekleri ve emeğin ürünleri açısından toplumsal ilişkiler son derece basittir ve kolayca anlaşılabilir. Bu yalnızca üretim için değil, dağıtım için de böyledir.

Marks, toplumsal ilişkilerin bu basitliğinin ve anlaşılabilirliğinin maddi bir tabanı olduğunu vurgular:

“Toplumun yaşam süreci, ki maddi üretim sürecine dayalıdır, özgürce birleşmiş insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli biçimde düzenlenen üretim olarak değerlendirilmedikçe, kendisini saran mistik peçeyi kaldırıp atamaz. Bunu yapabilmek de ama, toplum için belli bir maddi temeli, ya da kendileri de uzun ve zahmetli bir gelişme sürecinin kendiliğinden oluşmuş ürünleri olan bir dizi var oluş koşulunun varlığını gerektirir.”¹⁴⁸

Demek ki, daha teorisinin soyuttan somuta yükselişinin ilk aşamasında, kapitalizmin “ekonomik hücre”sini çözümleme sırasındayken, Marks, komünist toplumun oldukça detaylı bir tanımını verir.

Doğrudan toplumsal olmayan ve toplumsal karakterini yalnızca paraya çevrilme sürecinde açık eden emeğe dayalı bir toplum olarak

¹⁴⁵ *Kapital*, C. 1, s. 83.

¹⁴⁶ *Agy.*

¹⁴⁷ *Agy.*

¹⁴⁸ *Agy*, s. 84.

burjuva toplumunun tarihsel olarak geçiciliğini keşfetmek, Marks’a, burjuva toplumunun anti tezine dönüşmesi sonucunda ortaya çıkacak olan “doğrudan toplumsal emek” konusunu ortaya getirme olanağını vermiştir.

Gelecekteki toplumun tanımlanmasına gelince, Marks, bu toplumu “gelişen” bir toplum olarak değerlendirmiştir. Bu gelecek toplumun gelişmesindeki aşamalar,^α başlıca, toplumun üretken örgütlenmesinin karakteriyle, üreticilerin tarihsel gelişme düzeyiyle ve bunların sonucu olarak da, bireysel tüketim araçlarının dağıtım biçimiyle birbirinden ayrılır.

Yıllar sonra, 1890’da, Engels şöyle diyecekti:

“Dağıtımın yöntemi, özünde, dağıtılacak *ne kadar* şey olduğuna bağlıdır. Bu da *mutlaka* üretimin ve toplumsal örgütlenmenin ilerlemesiyle değişmek durumundadır, ki böylelikle dağıtım yöntemi de değişime uğrayacaktır. Oysa, tartışmalara katılan herkes tarafından ‘sosyalist toplum’ sürekli değişim ve ilerleme içinde bir şey olarak değil, bir kere oldu mu değişmeyen ve bu yüzden de değişmeyen bir dağıtım yöntemine sahip bir oluşum olarak algılanıyordu. Gerçekçi olarak yapılacak tek şey ise, 1) *başlangıçta* uygulanacak dağıtım yöntemini keşfetmeye çalışmak ve 2) daha sonraki gelişmenin *genel eğilimini* bulmaya çalışmaktır.”¹⁴⁹

İşte bu, tam da Marks’ın, *Kapital*’in birinci cildinde ve ardından *Gota Programının Eleştirisi*’nde yaptığıdır. Komünizmde dağıtım yönteminin gelişmesindeki ilk aşamanın (yani sosyalizm dönemindeki dağıtımın), yapılan işe göre dağıtım olduğunu göstermiş, eğilimin gereksinimlere göre dağıtıma büyüme olduğunu saptamış ve bu gelişmenin gerekli koşullarını açıklamıştır.

Yapılan işe göre dağıtım aşaması, gelecek toplumun ilk ve başlangıç aşamasıdır (sosyalizm aşaması) ama Marks’ın çok açık koyduğu gibi, *bu aşama da meta ilişkilerinin yokluğuyla belirlenir*. Doğrudur,

^α Daha 1850’de, 1848-49 devriminin sonuçlarını çıkardığında, Marks, komünist toplumun gelişmesindeki değişik aşamalar fikrini getirmiştir. Londra’daki ‘Alman İşçilerinin Eğitim Birliği’nde verdiği derslerde Marks, komünizmin olgunlaşana dek çeşitli aşamalardan geçmesi gerektiğini söylemiştir.

¹⁴⁹ Engels’den Şimit’e Mektup, 5 Ağustos 1890, *MESY*, C. 3, s. 484.

yapılan işe göre dağıtım, “meta üretimiyle bir paralellik” kurmaya olanak verir ama emeğin ürünü metaya dönüşmemektedir.

Marks, komünist toplumun gelişmesinin iki aşaması olduğu düşüncesini daha sonra (1875’de) *Gota Programının Eleştirisi*’nde tam olarak ortaya getirmiştir. Komünist toplumun ilk aşaması olan sosyalizmi değerlendirirken, bu aşamada da bireysel emeğin, dolaylı biçimde değil, doğrudan biçimde toplam emeğin tamamlayıcı parçası olduğuna işaret etmiştir. Bu alanda, yapılan işe göre dağıtımda Marks, meta değişimini düzenleyen ilkeyle yalnızca bir paralellik, benzerlik görmüştür. Ama hemen, bunun gerçekten bir meta değişimi *olmadığını* da vurgulamıştır.¹⁵⁰

Marks, komünist toplumun gelişmesinin hatta bu ilk aşamasında bile üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin egemen biçim olduğu varsayımından yola çıkmıştır.¹⁵¹

Bu sorunun yorumlanmasında, günümüz yazarları arasında yaygın bir yanılgıya rastlanmaktadır. Bu görüşe göre Marks, geleceğin toplumunda, kapitalist ekonominin bir kategorisi olarak değer var olmayacağını, ama sosyalist üretimin bir kategorisi olarak değer var olacağını söylemiştir.

Oysa, Marks, *komünist toplumun iki aşamasında da değer kategorisinin hiçbir biçim altında var olmayacağını* çok net biçimde söylemiştir. Emek kategorisinin, yalnızca, üretim sürecinde harcanan emek miktarını ölçme gereksinimini yansıtan, maddi içeriğinin kalacağını söylemiştir.

Altını önemle çizmek gerekir ki, *komünist toplumda (her iki aşamasında da), meta üretiminin olmayacağı* tezi, Marks’ın ekonomik teorisinin en önemli sonuçlarından birisidir.

Marks bu sonuca daha, *Kapital*’in ilk varyantında ulaşmıştır.

Marks ve Engels, komünist toplum için her zaman, meta-para ilişkilerinin maddi özüyle, toplumsal biçiminin ayrılığının altını çizmişlerdir. Bu nedenle, 1861-63 *Elyazmaları*’nda Marks, kapitalizmden komünizme geçiş döneminin özelliklerini belirlerken, tamamıyla sosyalist üretime gönderme yapar.¹⁵² Meta-para ilişkilerinin *maddi özünün* yok olmadığını vurgularken, “değişim değerinin kaldırıldığı durumlarda bile, emek zamanı her zaman (...) üretim (...) maliyetinin ölçüsü olmaya devam eder” der.¹⁵³ Komünizmde meta-para ilişkilerinin

¹⁵⁰ Gota Programının Eleştirisi, *MESY*, C. 3, s. 17-19.

¹⁵¹ *Kapital*, C. 1, s. 82-83; *MESY*, C. 3, s. 17-18.

¹⁵² *Artık Değer Teorileri*, C. 3, s. 118.

¹⁵³ *Agy.*, s. 257.

maddi özünün yaşayacağını söylemek, hiçbir biçimde, bu ilişkilerin eski toplumsal (değer) biçiminin de yaşayacağını söylemek değildir.

Öyleyse, sosyalizmde de, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin egemenliği ve emeğin toplumsal karakteri şunu varsayar: “İnsanların toplumsal üretimdeki ilişkileri, kendilerini, ‘şeylerin değerleri’ olarak anlatmazlar.

Ürünlerin meta olarak değişimi, işgücünün değişiminin bir yöntemidir, her bireyin emeğinin diğerlerinin emeğine bağımlılığını anlatır ve belli bir toplumsal emek yada toplumsal üretim biçimine koşuttur.”¹⁵⁴ İşte bu nedenle, komünist toplumda (her iki aşamasında da) meta üretiminin olmayacağı sonucu, Marks’ın tarihsel yaklaşımıyla tam bir uyum içindedir.

Aynı zamanda, bu teori, Sovyetler Birliği’nde ve öteki sosyalist ülkelerde her zaman var olmuş olan meta üretimini, teoriyi çarpıtmadan açıklayabilmek için de gerekli hareket noktalarını verir. Bunları ilerideki bölümlerde ele alacağız.

Marks’ın, *Kapital*’in birinci cildinin birinci bölümünde komünist toplumu geneliyle tanımlamasını, işaret ettiği bir noktaya bir kez daha dikkat çekerek bitirelim:

Komünist toplumda emek zamanının, değişik üretim dalları arasında, toplumun çeşitli ve değişik isteklerine göre dağıtılması nesnel bir gereksinimdir.¹⁵⁵

Temmuz 1868’de L. Kugelman’a yazdığı bir mektupta Marks, bu gereksinimi “doğal yasa” olarak adlandırır ve burjuva toplumunun yürürlükteki koşulları altında, “üretimin bilinçli toplumsal düzenlemesi diye bir şey olmadığının”¹⁵⁶ altını çizer.

Komünist toplumda ise bu düzenleme, toplumsal olarak planlanmış biçimde uygulanır. Komünist üretim biçiminin temel ekonomik üstünlüğü de, büyük ölçekli üretim için en uygun biçim olan bu planlamada yatar.^{α, β}

¹⁵⁴ Agy., s. 129.

¹⁵⁵ *Kapital*, C. 1, s. 82.

¹⁵⁶ Marks’dan Kugelman’a Mektup, 11 Temmuz 1868, *Seçme Yazışmalar*, s. 197.

^α Bugünkü bilimsel ve teknolojik devrim koşulları altında, üretken güçlerin gelişmesi de, spontane piyasa işleyişinden bilinçli planlanmış düzene geçmeyi gerektiriyor. Ürünlerin giderek artması ve değişme hızı ve modern üretimin yeniden planlanmasındaki zorluklar, piyasa talebinin verdiği sinyallerin giderek daha yanıltıcı olmasını getiriyor. Sinyaller geç geliyor.

Kapital'in birinci cildinin yedinci bölümünde, Marks, kapitalizmin içinde var olan, değişik emek çeşitlerini eşitleme yönündeki bir eğilime işaret eder. Bu eğilim kendisini en tam biçimde kapitalist fabrikada ortaya koyar. Makine sistemleri aracılığıyla yapılan üretim, işçilerin giderek daha fazla olarak değişik işlere kayabilmelerini, bir makineden ötekine geçebilmelerini sağlar. Marks'ın, kapitalizmdeki bu eğilimi yakalaması, onun, işçinin emeğine, “niteliksiz ortalama emek” olarak bakabilmesini getirmiştir.

Üretimde makine kullanımı kaçınılmaz olarak bir bölüm işçiyi üretimden dışarı atar. İşgücü fiyatını değerinin altına düşürebilmeyi olanaklı kılan bir nüfus artışı oluşturur. Böylece, işçilerle, üretim araçları ve emek ürünleri arasında, “yoğun bir çelişki” gelişir. Kapitalist, makineyi, “grevleri, sermaye otokrasisine karşı işçi sınıfının o periyodik başkaldırmalarını bastırmada güçlü bir silah” olarak kullanır. Bununla bağlı olarak Marks, bir dizi teknolojik buluşların doğrudan doğruya işçi sınıfının grev mücadelesinin etkisiyle yapıldığını ortaya koyar.¹⁵⁷

Büyük ölçekli üretime devrimci karakterini veren, onun teknik temeline doğa bilimlerinin uygulanmasıdır. İşte bu nedenle, işgücünün acımasızca ziyan edilmesinin yanı sıra, işçinin tam anlamıyla hareketliliği, onun iş değiştirebilme yeteneği de doğar.

“Modern endüstri (...) getirdiği felaketler aracılığıyla, üretimin temel yasası olarak, işin çeşitliliğinin, dolayısıyla işçilerin bu çeşitli işler için yatkın hale gelmesinin ve dolayısıyla bu yeteneklerinin en geniş ölçüde gelişmesinin kabul edilmesi zorunluluğunu dayatır. Üretim biçimini bu yasanın normal işleyişine uydurmak, toplum için bir ölüm kalım sorunu haline gelir. Gerçekten modern endüstri, toplumu, yaşam boyu tek ve aynı ıvır zıvır işi yineleyerek güdükleşen ve böylece bir parça-insan haline gelen bugünün parça-işçisinin yerini, değişik işlere yatkın, üretimdeki her değişimi karşılamaya hazır ve yerine

Daha doğru bir koyuşla, dünün ekonomisine uygun bir hızla geliyor ama bu bugün yeterli değildir. Ne ki, kapitalizm, ulusal ekonomiyi yönetmek için o köhne meta-değer mekanizmasını değiştirmeye yetenekli değildir. Ancak bu mekanizmanın kısmi bir dönüşümünü yapabilmektedir.

^β Buraya dek söylenenlerin ışığında, “*pazar sosyalizmi*” revizyonist kavramının mutlak bilimsel geçersizliği ve burjuva doğası çok açıktır.

¹⁵⁷ *Kapital*, C. 1, s. 400, 399, 402-04, 407, 410.

getirdiği çeşitli toplumsal görevleri, kendi doğal ve sonradan kazanılmış yeteneklerine serbestçe uygulama alanı sağlayan bir şey olarak benimseyen tam anlamıyla gelişmiş bireyi koymayı, bir ölüm kalım sorunu halinde zorlamaktadır.

“İşçi sınıfı iktidara geldiği zaman ki bu kaçınılmaz bir şeydir hem teorik hem pratik teknik eğitimin, işçi sınıfı okullarında layık oldukları yeri alacağına hiç kuşku yoktur. Eski tip işbölümünün ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak olan böyle bir devrimci oluşumun, kapitalist üretim biçimi ve işçinin bu biçim içinde aldığı ekonomik statü ile taban tabana ters olduğuna da hiç kuşku yoktur.^a Ancak, belli bir üretim biçiminin içinde yatan uzlaşmaz çelişkilerin tarihsel gelişimi, bu üretim biçiminin çözülüp dağılarak yerine bir yenisinin kurulmasını sağlayan tek yoldur.”¹⁵⁸

Kapital’in birinci cildi, bilimsel komünizm teorisinin ekonomik temellendirilmesine ve geliştirilmesine can alıcı bir katkı yapmıştır. Komünizmin ekonomik öngörüsü için, gelecek toplumun gelişmesinde, dağıtım biçiminin yapılan işe bağlı olacağı bir aşamanın var olacağı saptaması en büyük önemi taşır. Bu fikir daha sonra *Gotha Programı’nın Eleştirisi*’nde daha da açılmıştır.

Komünist Toplumun Gelişmesinin Ekonomik İlkeleri

Burada, kapitalist yeniden üretimin antagonistik toplumsal biçimiyle, maddi özünü ele alıp incelerken, Marks’ın, komünist toplum ekonomisinin en önemli yönlerini nasıl öngördüğüne ilişkin birkaç örnek vereceğiz.

Kapital’in ikinci cildinde, dolaşım sürecinin analizinde, Marks, kapitalist ekonominin antagonist yapısının ana göstergelerinden biri olarak

^a Marks’ın, komünist toplumda eski işbölümünün ortadan kalkacağı tezi, sık sık, o toplumda bireyler için çeşitli alanlarda derinleşme olmayacağı biçiminde yorumlanmaktadır. Marks’ın, komünist toplumda bireyi, emek sürecinin değişen gereksinimlerine tamamıyla uyabilen, her yönüyle gelişmiş birey olarak tanımlaması, bu konuda ışık tutucudur. *Anti-Dühring*’i ele alırken bu soruna yeniden döneceğiz.

¹⁵⁸ *Kapital*, C. 1, s. 458.

krizler teorisini geliştirmeyi sürdürür.^α Para sermayenin dolaşımı, kapitalist üretimin ardındaki amacın “para yapma” olduğunu en açık biçimde anlatır. Gerçek üretim süreci, yalnızca aradaki halkadır. “Bu nedenle, kapitalist üretim biçimine sahip tüm uluslar, dönemsel olarak üretim sürecinin müdahalesini dışlayan ateşli bir para yapma uğraşına kapılırlar.”¹⁵⁹

Kapitalist üretim biçiminde bir de üretimle tüketim arasında bir uzlaşmaz çelişki vardır. Bu çelişki, şu olguda kendini dışa vurur: Üretilenlerin miktarı, doyurulacak gereksinimlerin çeşitliliği tarafından değil, doğrudan doğruya üretimi durmaksızın genişletme dürtüsü tarafından belirlenir. Metalar üretken ya da bireysel tüketim alanlarına transfer olmayıp, dolaşım alanında meta sermaye biçiminde dururken de, genişletilmiş yeniden üretim gerçekleşebilir. Bu durum, geniş ölçüde, kapitalist üretim biçiminin, işgücü fiyatını en aza indirme eğilimi nedeniyledir. Yani, metaların realize olmaları, “genel olarak toplumun tüketici gereksinimleriyle değil, fakat büyük çoğunluğunun her zaman yoksul olduğu ve her zaman da yoksul kalmak zorunda olduğu bir toplumun tüketici gereksinimleriyle sınırlanmıştır.”¹⁶⁰ Pazarın, meta sermaye ile dolması, “krizin patlaması”¹⁶¹ sonucunu verir.

Krizin gelişmesinde büyük önem taşıyan bir olgu da, sermayenin yeniden üretiminin sürekliliğinde sık sık ortaya çıkan kesintiler ve toplumsal sermayenin devresel olarak değer yitirmesidir. Toplumsal sermayenin bu devresel değer yitirmesi, kapitalist üretimin temel ilkesi olan, “sermaye değerinin giderek büyümesi” ilkesini tehlikeye sokar. Dolaşımın zamanı üzerine yürüttüğü çalışma, Marks’ın daha *Kapital*’in birinci cildinde işaret ettiği eğilimi doğrulamıştır: “İşi gece de sürdürmek gerekir” çünkü ancak o zaman değer ve artık değer kesintisiz üretimi garanti altına alınır.¹⁶²

Üretimin maliyetlerini incelemesi, Marks’ın, bunlar arasında, üretim sürecinden değil de, üretimin toplumsal ölçeğinden doğan maliyetleri ayırabilmesini sağlamıştır. Üretim sürecinin “ideal sentezi ve denetimi olarak muhasebe, süreç bireysel yapısını yitirdikçe ve toplumsal bir ölçek aldıkça daha zorunlu olur. (...) (Muhasebe - RY) kolektif

^α Marks, ilk kez 1862’de, kapitalist yeniden üretim süreciyle kriz arasındaki bağın kapsamlı bir tanımını yapmıştır.

¹⁵⁹ *Kapital*, C. 2, s. 152.

¹⁶⁰ *Agy.*, s. 320.

¹⁶¹ *Agy.*, s. 78.

¹⁶² *Agy.*, s. 107-08, 126, 242.

üretimde, kapitalist üretimde olduğundan daha zorunludur”. Marks aynı yöntemi, üretken olmayan maliyetleri incelerken de kullanmıştır. Ve bunlar arasında, yalnızca kapitalist meta üretimine ait olmayan, “tüm toplumsal üretimlerde var olan” maliyetleri (örneğin, üretim araçlarının ve geçim araçlarının rezervlerinin oluşumu) ayırmıştır.

Ancak, kapitalist üretim biçimi, zorunlu olarak, meta arzının aşırı büyümesiyle karakterize olur. Çünkü, kapitalist üretimin ölçeği, asıl olarak ürüne olan taleple değil, genişletilmiş kapitalist yeniden üretimin koşullarıyla, sermayenin kendisini büyütme çabasıyla belirlenir. Bunun sonucunda ortaya çıkan, pazarda meta sermayenin miktarındaki artıştır.¹⁶³

Kapital’in, sabit ve döner sermaye ile ilgili bölümünde Marks, kapitalizmde içkin olan “üretken güçlerin muazzam israfı” üzerinde durur. Bu israfın, “hiçbir şeyin bir toplumsal plana göre yapılmamasından” kaynaklandığını söyler.

Yeniden üretim sürecinde değişmez ve değişken sermayenin hareketini incelemesi, Marks’ın, devresel krizlerin maddi temelini ortaya koyabilmesini sağlamıştır. Bu maddi temel, değişik üretim dallarındaki değişmez sermayenin birbiriyle bağlı biçimde yenilenmesi devreleri tarafından belirlenir. Yeni sermaye yatırımlarının başlangıç noktası olarak kriz, gelecek kriz için de yeni bir maddi temel yaratır.^{164, α}

Toplumsal yeniden üretim sürecinin çözümlenmesinde Marks, bu sürecin önemli bir yönü olarak, uzun dönemli sermaye yatırımlarına büyük önem verir. Bu bağlamda, şöyle yazar:

“Eğer toplumu kapitalist değil, komünist bir toplum olarak düşünürsek, bir kez ortada ne para sermaye diye bir şey olacaktır, ne de bundan doğan alışverişleri örten sahtelik. O zaman sorun, toplumun, toplam yıllık üretimden, emek, üretim araçları ve geçim araçları çektikleri halde, herhangi bir üretim ya da geçim aracı sağlamadıkları gibi, uzun bir süre, bir yıl ya da daha uzun bir süre, herhangi yararlı bir etki de yaratmayan örneğin demiryolları yapımı gibi işkollarına zarar vermeden, ne kadar emek, üretim aracı ve geçim aracı yatırabileceğini önceden hesaplama gereksiniminden ibaret olacaktır. Oysa, toplumsal

¹⁶³ *Agy.*, s. 137-38, 142-43, 147-48.

¹⁶⁴ *Agy.*, s. 189.

^α Üçüncü bölümde, Marks’ın daha 1870’lerde gözlediği bir eğilimden söz edilir: Kriz devreleri arasında geçen zaman, teknolojik gelişmenin hızlanmasına paralel olarak kısalmaktadır.

aklın her zaman kendisini *post festum* ortaya koyduğu kapitalist toplumda büyük çalkantılar yer alabilir ve sürekli olarak alır da.”¹⁶⁵

Dolayısıyla, kapitalist toplumda bu sorun, üretim sürecinde sürekli bozuklukların ve krizlerin kaynağıdır.

Oysa, komünist toplum, olağanüstü uzun dönemli sermaye yatırımlarını bile üstlenebilmede, öteki toplumsal biçimler karşısında büyük bir üstünlüğe sahiptir. Üretim sürecinin bazen 100-150 yıl aldığı, yani insan yaşamının sınırlarını da aştığı ormancılık, bu söylediğimize güzel bir örnektir. Bu durumda komünist toplum için sorun, “basitçe, toplumun ne kadar hektarı ekimden ve otlak alanından ormana ayırabileceğidir.”¹⁶⁶

Komünist toplumda bu durum neden böyledir? Çünkü, komünist üretim biçiminde, işgücünün ve üretim araçlarının uzun dönemli yatırımı sorunu, o belirli emek sürecinin toplumsal biçiminden değil, maddi karakterinden doğar:

“Kapitalist üretimde de, toplumsallaşmış üretimde de, daha kısa çalışma dönemli iş dallarındaki emekçiler, daha önce olduğu gibi, karşılığında herhangi bir ürün vermeksizin, ancak kısa süreler için ürün çekerler. Oysa daha uzun çalışma dönemli iş dallarında herhangi bir şey vermeden daha uzun bir süre için ürün çekerler. Demek ki bu durum, belirli emek sürecinin toplumsal biçiminden değil, maddi karakterinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal üretimde para sermaye ortadan kaldırılmıştır. İşgücü ile üretim araçlarını farklı üretim dallarına toplum dağıtmaktadır. Üreticiler ise, tüketim maddelerinin toplumsal arzından, kendi emek zamanlarına tekabül eden bir miktarı çekme hakkını kendilerine tanıyan bir kağıt makbuz alacaklardır. *Bu makbuzlar para değildir. Dolaşıma girmezler.*”^{167, α}

Burjuva ekonomistlerinin, “yüksek ücretler, genelde yüksek fiyatlar demektir” yollu iddialarını reddederken, Marks, tüm ücretler yükseltile bile, olacak olanın, yeni yaratılmış değerın ücretlerle artık değer arasında yeniden dağılımı olduğunu vurgular. Ücretlerde bir artış,

¹⁶⁵ *Kapital*. C. 2, s. 318-19.

¹⁶⁶ *Agy.*, s. 247.

¹⁶⁷ *Agy.*, s. 362, (abç.)

^α Burada Marks, komünizmin gelişmesindeki, dağıtımın yapılan işe göre olduğu ilk aşama hakkında konuşmaktadır.

işçilerin tükettikleri metaların fiyatlarının artışına neden değildir, bu artışın sonucudur.¹⁶⁸

Öte yanda Marks, ücretlerdeki artışın, krizi yok etmeye olanak verdiği yollu görüşü de reddeder.^β Ve şöyle yazar: “Bunalımların, daima ücretlerin genel olarak yükseldiği ve işçi sınıfının, yıllık ürünün tüketime ayrılan bölümünden daha büyük bir pay aldığı bir dönemde hazırlandığına işaret etmek yeterlidir.”¹⁶⁹

Marks, teorisinin, komünist toplumun ekonomisi için de geçerli olduğunu özellikle vurgulamıştır. “Üretimin kollektif olması ve meta üretimi biçimini taşıyamaması durumunda, konunun kendisini ne denli farklı bir şekilde ortaya koyacağını daha ilerideki bir çözümlemeye bıraktığını”¹⁷⁰ söylemiş ama bunu yapmaya ömrü yetmemiştir. Fakat, yeniden üretim konusuyla bağlı olarak yaptığı tek tek hatırlatmalar bile, onun komünizmde yeniden üretimi gözünde nasıl canlandırıldığını anlamamıza yeterlidir.

Örneğin, Birinci Bölümün ürününün, bu departmanın çeşitli dalları arasındaki hareketini incelerken, böyle bir hareketin, “üretim kapitalist değil sosyalize olmuş olsaydı”¹⁷¹ da yine var olacağını söylemiştir. Değişmez sermayenin yenilenmesini incelerken, bunun sürekli bir göreceli fazla üretimi varsaydığına işaret etmiştir. Komünist toplumda, “bu çeşit bir fazla üretim, toplumun, kendi yeniden üretiminin maddi araçları üzerinde denetim sahibi olması demektir. Fakat kapitalist toplumda bu, anarşinin bir ögesidir.”¹⁷²

Genişletilmiş yeniden üretim koşullarında üretim araçları üretimindeki öncelikli büyüme yasasının kanıtlanması, Marks’ın, *Kapital*’in ikinci cildinde işlediği, yeniden üretim teorisinde merkezi bir yer tutar.

Şunu da eklemek gerekir ki, üretim araçları üretiminin öncelikli büyümesi yasası, Birinci Bölümün büyüme oranının her zaman İkinci Bölümünden yüksek olacağı anlamına gelmez. Toplumsal üretimin bu iki bölümü birbiriyle kopmazcasına bağlıdır. Bu nedenle, herhangi birisindeki tek yanlı bir gelişme, tüm ekonominin olağan gelişimini tehlikeye atar. Birinci Bölümün tek yanlı gelişmesi, toplumun tüketiminde kısıntı

¹⁶⁸ Agy., s. 344.

^β Bu görüş özellikle Rodbertüs’ün, krizleri işçi sınıfının yetersiz tüketimine bağlayan teorisinden kaynaklanır.

¹⁶⁹ Agy., s. 415; ayrıca bakınız. s. 345-46, 349-50.

¹⁷⁰ Agy., s. 455.

¹⁷¹ Agy., s. 428.

¹⁷² Agy., s. 473.

getirir. İkinci Bölümün tek yanlı gelişmesi, basit yeniden üretim oranlarına götürür, ki o noktadan sonra tüketim maddeleri üretiminde yeniden daha fazla bir büyüme ancak üretim araçları üretiminde daha hızlı bir büyüme ile olanaklı hale gelir.

Bilimsel Komünizmin Ekonomik Kanıtlanışı

Gota Programının Eleştirisi'nde (1875) Marks, genişletilmiş yeniden üretim teorisini, komünist toplumun ekonomisi için yorumlamıştır.

*Kapital'*de gerçekleştirdiği ekonomik araştırma temeli üzerinde, *Gota Programı'nda* Marks, komünist toplumun alt ve üst aşamalarının temel özelliklerini tanımlamıştır. Buna göre, komünist toplumun iki aşamasında da, ki “üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalıdır, üreticiler ürünlerini mübadele etmezler. Ürünlere uygulanan emek de burada bu ürünlerin değeri değildir (...) çünkü artık (...) tekil emek dolaylı bir biçimde değil, toplam emeğin tamamlayıcı bir parçası olarak doğrudan vardır.”¹⁷³

Komünizmin alt aşamasını değerlendirirken Marks, bu aşamanın geçici karakterinden yola çıkar:

“Burada karşı karşıya olduğumuz, kendi temelleri üstünde gelişmiş biçimiyle değil, tam tersine, kapitalist toplumdaki çıktığı biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan (ekonomik, moral ve entellektüel) hala rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini taşır. Buna uygun olarak, bireysel üretici topluma ne vermişse – belirli kesintiler yapıldıktan sonra – toplumdaki o kadarını geri alır.”¹⁷⁴

Bu söylenenlerden şu sonuç çıkar ki, sosyalist toplumda ‘yapılan işe göre dağıtım’ ilkesi geçerlidir.

Komünizmin alt aşamasının zaaflarına gelince, bunlar, uzun doğum sancıları ardından kapitalist toplumdaki yeni doğmuş bir toplumda kaçınılmazdır. “Hak, toplumun ekonomik yapısından ve onun tarafından koşullandırılan kültürel gelişmesinden hiçbir zaman daha yüksek olamaz.”¹⁷⁵

¹⁷³ *Gota Programının Eleştirisi*, *MESY*, C. 3, s. 17, (abç.)

¹⁷⁴ *Agy.*, s. 17.

¹⁷⁵ *Agy.*, s. 19.

Aynı zamanda Marks, komünizmin ilk aşamasında, eş değerli değişimin içeriğinde ve biçiminde ortaya çıkan değişme üzerinde durur. Eş değerli değişimin içeriğinde ortaya çıkan değişme kendini şu olguda yansıtır: “Değişmiş koşullar altında hiç kimse kendi emeğinden başka bir şey veremez” ve de “bireysel tüketim araçları dışında hiçbir şey bireylerin mülkiyetine geçemez.” Eş değerli değişimin biçimindeki değişiklik, şu olguda görünür ki, “meta değişimindeki eş değerli değişim yalnızca bir ortalama olarak – tekil durumlarda değil – var olurken, şimdi artık ilke ve pratik birbiriyle çatışma içinde değildir.”¹⁷⁶ Bu söz konusu ilke, sosyalist toplumdaki eşdeğerli değişimin *planlı* doğasına işaret eder. Ardından, komünizmin ikinci aşamasının şu güzel tanımı gelir:

“Komünist toplumun üst aşamasında, bireyin işbölümüne kölece bağımlılığının ve bununla birlikte kafa ile kol emeği arasındaki antitezin yok olmasının ardından; emeğin yalnızca bir yaşam aracı değil, yaşamın temel gereksinimi olmasının ardından; bireyin her yönlü gelişmesiyle birlikte üretken güçlerin de artmasının ve kooperatif zenginliğin tüm ırmaklarının daha bolca akmasının ardından – işte ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabilir ve toplum sancaklarına şunu yazabilir: Herkesten yeteneği kadar, herkese gereksinimi kadar”¹⁷⁷

Kapital'de işlenen ‘yeniden üretim teorisi’ temelinde ve dağıtımın, toplumsal üretimin temel koşullarının yalnızca bir sonucu olduğu olgusundan hareket ederek, Marks, komünist toplumda toplam toplumsal ürünün dağıtımının özelliklerini formüle eder: Harcanan üretim araçlarının yerine konması; üretimin genişlemesi; rezerv fonu; yönetim giderleri; gereksinimlerin ortak doyurulması; çalışmayacak durumdakiler için fonlar; bireysel tüketim.

Bu bağlamda, küçük burjuva sosyalistlerinin öne sürdükleri, komünist toplumda (her iki aşamasında da) *eşitlikçi dağıtım* kavramlarını eleştirir: “Vulgar sosyalizm (...) dağıtımı, üretim biçiminden bağımsız olarak ele almayı, dolayısıyla sosyalizmi asıl olarak dağıtımın çevresinde dönen bir şey olarak sunmayı, burjuva ekonomistlerden devralmıştır.”¹⁷⁸

¹⁷⁶ *Agy.*, s. 19.

¹⁷⁷ *Agy.*, s. 19.

¹⁷⁸ *Agy.*, s. 20.

Burjuva toplumundaki sınıf mücadelesinin ve geçmiş devrimlerin incelenmesine dayanan yeniden üretim doktrininin bağlarken, Marks, kapitalizmden komünizme geçişte özel bir geçiş aşamasının tarihsel kaçınılmazlığını saptadıktan sonra, bu aşamaya uygun devlet biçimini de göstermiştir:

“Kapitalist ve komünist toplum arasında, birinin ötekine devrimci dönüşümü dönemi yatar. Buna uygun olarak bir de siyasal dönüşüm dönemi vardır ki, bundaki devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz.”¹⁷⁹

Engels’in 18-28 Mart 1875 tarihinde Ogust (August) Bebel’e yazdığı mektup, *Gota Programı* ile doğrudan ilintilidir. Burada Engels, devletin sınıflar üstü doğası hakkındaki tezleri eleştirirken şu fikrin altını çizer:

“Proletarya, devleti kullandığı sürece, özgürlük adına değil, düşmanlarını bastırmak için kullanır ve özgürlükten söz etmek olanaklı hale geldiği anda, bu anlamda devlet ortadan kalkar.”¹⁸⁰

1876 ile 1878 arasında Engels, *Anti-Dühring*’i yazdı ve bu kitapta *Kapital*’in birinci cildindeki materyali geniş ölçüde kullandı. Bunu yalnızca Marks’ın ekonomik doktrininin popülerize etmek için değil, aynı zamanda bu doktrini komünist ekonomi açısından ortaya koymak için yaptı.

Engels, kapitalizmin siyasal ekonomisinin temel görevlerinden biri olarak şunu gösterdi: “Hareketin çözülmekte olan ekonomik biçimi içinde, geleceğin yeni üretim ve değişim örgütlenmesinin öğelerini” açık etmek.¹⁸¹ Bu görevin, *Kapital* çalışması boyunca nasıl yerine getirildiğini daha önce görmüştük. Ve yine görmüştük ki, bunu yapabilmenin metodolojik temeli, Marks ve Engels tarafından daha 1845-46’da (*Alman İdeolojisi*’nin birinci bölümünde), toplumsal üretimi “parçalamaları” ile sağlanmıştı.

Toplumsal üretimi “parçaladılar” ve onu, üretken güçlerle üretim ilişkilerinin birliği olarak incelediler. Üretken güçler toplumsal üretimin maddi özünü, üretim ilişkileri de toplumsal biçimini veriyordu. On yıl sonra, 1857’de, Marks, bu şekilde ele alınan toplumsal üretimi, siyasal ekonominin konusu olarak belirledi.

¹⁷⁹ Agy., s. 26.

¹⁸⁰ Engels’den Bebel’e Mektup, 18-28 Mart 1875, *Seçme Yazışmalar*, s. 275-76.

¹⁸¹ *Anti-Dühring*, s. 180.

Toplumsal üretimin, üretken güçlerle üretim ilişkilerinin birliği olarak algılanması, bir toplumsal formasyondan ötekine tedrici tarihsel geçişi gözde canlandırabilmeyi ve her toplumsal formasyonun kendine özgü doğasını ayırt edebilmeyi olanaklı kılar. Bu algılama biçimi, siyasal ekonomiye ilk kez Marks ve Engels tarafından getirilmiştir.

Üretim ilişkilerinin maddi taşıyıcısı olarak üretken güçler, siyasal ekonominin konusu dışında tutulursa, ekonomik çözümleme, tüm toplumsal üretimlerin (sosyalist üretim de içinde olmak üzere) temel çelişkisi olan, üretken güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi gözden kaçırır. Oysa bu temel çelişki, toplumsal üretimin gelişmesinin ve son çözümlemede toplumun bir bütün olarak gelişmesinin kaynağıdır.

Marksist siyasal ekonomide, üretken güçler her zaman işin merkezi olmuştur. Üretim ilişkileri ise ancak bu ilişkilerin maddi taşıyıcısı olan üretken güçlerin karşısına konduğunda anlaşılabilir, anlam taşıyabilir. Bu anlamda Marks'a göre, *üretken güçler üretim biçimini yaratır*. Tersini olamaz!

Anti-Dühring'de konduğu şekliyle, Engels'in, komünist toplum koşullarında değeri (daha doğrusu, değer maddi içeriğini) nasıl yorumladığına ilişkin önemli fikirlerini okuyalım:

“Toplumun, üretim araçlarına sahip olduğu ve bunları üretim için doğrudan işbirliği içinde kullandığı andan itibaren, her bireyin emeği, yararlı yapısı ne denli çeşitli olursa olsun, başından itibaren ve doğrudan toplumsal emek olur. Dolayısıyla, ürünün içerdiği toplumsal emek miktarını artık dolaylı bir yoldan saptamak gerekmez; günlük deney, ortalama olarak ne kadar gerektiğini doğrudan gösterir. (...) Doğrudur, o zaman bile, her bir tüketim maddesinin üretimi için ne kadar emek gerektiğini toplumun bilmesi hala zorunlu olacaktır. Üretim planını, özellikle işgücü de içinde olmak üzere, elindeki üretim araçlarına göre düzenlemek zorundadır. Sonunda, çeşitli tüketim maddelerinin yararlarının birbirleriyle ve bunların üretimi için gereken emek miktarlarıyla karşılaştırılması, planı belirleyecektir. İnsanlar her şeyi çok basitçe, o çok övünülen ‘değer’in karışması olmadan, yönetebileceklerdir.”¹⁸²

Bu, Marks'ın ekonomik teorisinde, geleceğin *toplumunda değer yasasının kaderiyle* ilgili elde edilen sonucun yoğunlaşmış bir özetidir. Engels'in bu sözleri ancak şöyle yorumlanabilir: Komünist toplumda

¹⁸² *Anti-Dühring*, s. 366-67, (abç.)

değer kategorisi hiçbir biçim altında yoktur, onun yalnızca maddi özü kalmıştır. Bu da kendisini, üretim sürecinde harcanan emek miktarını ölçme gereksiniminde gösterir. 1884’de, “ekonomik değer” diye yazar Engels, “meta üretiminin bir kategorisidir ve onunla birlikte *yok olur*. Meta üretimi öncesinde yoktu. Emekle ürün arasındaki ilişki, meta üretimi öncesinde de, sonrasında da, kendisini *değer* biçiminde ortaya koymaz.”

Bir de, Engels’in, Marks’ın komünist toplumda dağıtım biçimine ilişkin ekonomik teorisinden çıkardığı şu sonuç büyük önem taşır. Şöyle der Engels:

“İnsanın işgücünü *meta* olmaktan kurtarmayı hedefleyen sosyalizm için, emeğin bir değer sahibi olmadığını ve de olamayacağını kavramak çok önemlidir. Bu kavrayışla birlikte, gelecekte yaşama gereksinimlerinin dağıtımını bir çeşit yüksek ücret gibi düzenleme girişimleri – Bay Dühring’e işçilerin ilkel sosyalizminden miras kalan – yerle bir olur. Bundan bir kavrayış daha çıkar ki, dağıtım, yalnızca ekonomik düşüncelerle yönlendirildiği kadarıyla, üretimin çıkarları tarafından düzenlenecektir ve de üretim, toplumun *tüm* üyelerinin yeteneklerini maksimum evrenselleştirmeyle geliştirmelerine, korumalarına ve çalıştırmalarına izin veren bir dağıtım biçimi ile en çok özendirilir.”¹⁸³

Burada Engels, daha sonraları *komünist toplumsal formasyonun temel ekonomik yasası* diye adlandırılan önermeyi ortaya getirir. Engels’in formülasyonu, işgücünün sosyalizmde de meta olduğunu iddia edenlere verilmiş en güzel yanıttır. Ayrıca burada, Engels’in, üretimle dağıtım arasındaki kopmaz bağa yaptığı vurgu da büyük önem taşımaktadır.

Nitelikli emeğin ödenmesi söz konusu olduğunda, Engels’e göre, “işçinin kendisinin, fazla ödenme istemi olmaz”, çünkü komünist toplumda tüm eğitim giderleri toplum tarafından karşılanır ve “dolayısıyla, meyveler da – nitelikli emek tarafından üretilen değerler – ona aittir.”¹⁸⁴

Son olarak, bir şey daha ekleyelim. *Anti-Dühring’in* hazırlık malzemeleri, Engels’in, komünist toplumda öznel ögenin rolüyle ilgili önemli bir görüşünü de taşır:

¹⁸³ *Anti-Dühring*, s. 238-39.

¹⁸⁴ *Agy.*, s. 240.

“İnsanların fikir ve kavramlarının kendi yaşam koşullarını yarattığı anlayışı (...) tüm geçmiş tarih tarafından reddedilir (...) Yalnızca yakın ya da uzak bir gelecekte, insanların, toplumsal sistemi değiştirme zorunluluğunu (...) değişen koşullara bakarak önceden anlayabilmeleri, değişim kendini, onlar bilincinde olmasalar da, ya da böyle bir değişimi istemeseler de dayatmadan, değişimi istemeleri ölçüsünde, bu anlayış gerçeklik kazanabilir.”¹⁸⁵

Bilincin komünist toplumda oynayacağı önemli rol, Marks ve Engels tarafından defalarca vurgulanmıştır. Örneğin Marks, komünist üretimin, “toplumun, kendi iş zamanı üzerindeki doğrudan ve bilinçli denetimi”¹⁸⁶ yoluyla düzenlenmesinden ve “üretimin bilinçli toplumsal düzenlenmesinden” söz eder.¹⁸⁷

Kapital’in ikinci cildine yönelik 1870’lerin elyazmaları, Marks’ın bu eşsiz yapıtını ortaya koymasındaki son aşamayı oluşturur.

Kapital’in ikinci cildinde Marks, kapitalist ekonominin işleyiş mekanizmasını, birbiriyle uzlaşmaz çelişki içindeki maddi özü ile toplumsal biçimini açıklar ve komünist toplum ekonomisinin çok sayıdaki önemli yönünü öngörür.

Marks’ın, toplumsal yeniden üretim sürecini incelemesinden çıkardığı sonuçlar çok önemlidir. Bu sonuçlar şunlardır: Endüstri ve tarımda, üretim araçlarıyla işgücünün uzun dönemli yatırımı sorunu; toplam toplumsal ürünün hareketini yöneten yasaları açık eden basit ve genişletilmiş yeniden üretim modelleri; realizasyon süreci için zorunlu bir koşul olarak rezervler sorunu. Bu saydığım alanlar, komünist ekonomide planlama için teorik temeli verirler.

Marks’ın Teorisi ve Lenin

Marks ve Engels’in olağanüstü bir çalışmayla ulaştıkları sonuçlar, daha sonra, Lenin için başlangıç noktası olmuştur. Lenin’in 1890’lardaki

¹⁸⁵ Agy., s. 409.

¹⁸⁶ Marks’dan Engels’e Mektup, 8 Ocak 1868, *Seçme Yazışmalar*, s. 187

¹⁸⁷ Marks’dan Kugelman’a Mektup, 11 Temmuz 1868, *Seçme Yazışmalar* s. 197.

çalışmaları ve bunların ardından gelen, *Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı kitabı, Marks’ın araştırma yönteminin doğrudan bir uygulanmasıdır. 1893’de Lenin şöyle diyordu:

“Kapitalizmin genelde nasıl geliştiğini açıklamanın, Rusya’da kapitalizmin gelişmesinin ‘olasılığı’ (ve zorunluluğu) sorununu aydınlatmaya en ufak bir yardımı olmaz.”¹⁸⁸

Yine Lenin’in 1894’de dediği gibi:

“Marks’ın teorisinin Rusya’ya uygulanması, ancak MATERYALİST yöntemin ve TEORİK siyasal ekonominin yerleşmiş pratiklerini KULLANARAK, Rusya’nın üretim ilişkilerini ve bunların evrimini İNCELEMEK olabilir.”¹⁸⁹

Böylece Lenin, çalışmalarının en başından, Marks’ın teorisinin ve yönteminin gerçekten yaratıcı bir uygulanması için zorunlu yaklaşımları formüle etmiş ve bunlara yaşamının sonuna dek sadık kalmıştır. Bu, onun, Marks’ın doktrinine kesinkes sadık kalarak teoriyi yeni tarihsel koşullar altında geliştirebilmesini sağlamıştır.

Kapitalizmin yeni bir gelişme aşamasına (emperyalizme) yükseldiği, Lenin’den de önce Engels tarafından saptanmıştı. Engels’in, 1880ler ve 1890larda, *Kapital*’in üçüncü cildine koyduğu notlar ve eklemeler bunun kanıtıdır. Bu eklemelerde Engels, kapitalist işletmelerde ortaya çıkan “yeni biçimler”den (endüstriyel ve mali tekellerden, artan sermaye ihracından ve dünyanın en büyük anonim şirketlerce bölüşülmesinden) söz eder.¹⁹⁰

Bundan da daha önemlisi, Marksist ekonomik teori, Lenin’in emperyalizmi inceleyebilmesi için gerekli olan tüm noktaları içerir. O nedenle de, Lenin, “emperyalizm, genel olarak kapitalizmin temel karakteristiklerinin gelişmesi ve doğrudan devamı olarak ortaya çıkmıştır”¹⁹¹ der. Daha sonraları, “katışıksız emperyalizm” kavramına karşı çıkarken de şunları söyler:

“Kapitalizmin temel tabanının var olmadığı bir katışıksız emperyalizm, hiçbir zaman var olmadı, hiçbir yerde yoktur ve hiçbir zaman var olmayacaktır. Bu, ticari firma birlikleri, karteller, tröstler ve finans kapitalizm üzerine tüm söylenenlerin

¹⁸⁸ Pazar Sorunu Üzerine, *LTY*, C. 1, s. 89.

¹⁸⁹ ‘Halkın Dostları’ Kimlerdir, *LTY*, C. 1, s. 266-67.

¹⁹⁰ *Kapital*, C. 3, s. 470, 489, 909-10.

¹⁹¹ Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, *LTY*, C. 22, s. 265.

yanlış bir genellemesidir. Finans kapitalizmi, altında eski kapitalizmin temellerinin hiçbirinin var olmadığı bir olgu olarak ele alır.”¹⁹²

Dolayısıyla, Marks’ın ekonomik teorisinin formüle ettiği, kapitalizmi ilgilendiren tüm temel önermeler, emperyalizm çağında da geçerlidir. Bu nedenle de, Lenin şöyle yazmıştır: “(...) Emperyalizmin en derin temeli tekeldir. Bu kapitalist tekeldir, yani kapitalizmden büyümüş ve kapitalizmin, meta üretimi ve rekabetin genel çevreni içinde ve bu genel çevrenle sürekli ve çözülmez bir çelişki içinde var olan tekeldir.”¹⁹³

Ekonomik olarak tekelin egemenliği, tekелci süper karların üzerinde olduğu tekел fiyatları yoluyla sağlanır.

Lenin her zaman Marks’ın araştırmalarında uyguladığı metodolojik ilkelerden yola çıkmıştır. Özellikle de, kapitalist üretim biçiminin en katıksız biçimi içinde incelenmesini öngören ilkeden. Yani, incelemeyi sağlıklılaştırabilecek ikincil üçüncül olguları dışlayarak. (Bilimsel soyutlama.)

Emek değeri teorisine dayalı olan Marksist siyasal ekonomide bilimsel soyutlama yönteminin uygulanması, ekonomik çözümlemede şu iki noktanın varsayılmasını gerektirir:

1. Metanın değeri ile onun pazar fiyatının eşit olduğu,
2. Değerle (ya da artık değerle), değer (ya da artık değer) doğrudan belirlenmesini oluşturan kategorilerin (yani piyasa değeri ve kar gibi, üretim sürecini doğrudan yansıtan kategorilerin) eşit olduğu.

Değerle üretim fiyatı, artık değerle ortalama kar arasında doğrudan bir eşitliğin yokluğu, üretim fiyatı ve ortalama kar gibi kategorilerin, bu konuştuğumuz kapsamda, daha önceden yaratılmış bulunan değer ve artık değer dağıtımıyla ilgili oldukları anlamına gelir.

Şimdi, konumuz açısından, yani bilimsel komünizm teorisinin ekonomik kanıtları açısından, Lenin’in emperyalizm teorisinin bazı yönlerini ele alalım.

Tekelci süper karın kaynaklarını anlamaya çalışırken, ikincil olgular olarak yeniden dağıtım olgularıyla, temel olgular olarak değer oluşumu olguları arasında kesin bir ayırım yapmak gerekir. “Tekelin ana işlevi, fiyatları değer üstüne çıkarmada ve orada tutmada değil, değer oluşumu sürecinin kendisini etkilemedir. Sermayenin özgür göçünü

¹⁹² Parti Programı Üzerine Rapor, RKP(B) 8. Kongresi, LTY, C. 29, s. 165.

¹⁹³ Emperyalizm, LTY, C. 22, s. 276.

engelleyerek ve teknolojik gelişmenin koşullarını ve meyvelerini denetleyerek, tekel, tekel değerlerin ortalama toplumsal değer düzeyine düşürülmesine müdahale eder, (...) emek ürünlerinin toplumsal değerinin düşmesini engeller ve böylece, üretken güçlerin düzenli ve sürekli büyümesini engeller.”

Tekel fiyatları teorisi asıl olarak soyut bir teoridir. Dolayısıyla, tekelci fiyat kategorisini saf biçimi içinde ele alır. Açıklamasının özellikle ilk aşamalarında, yeniden dağıtım gibi ikincil olgulardan kendisini soyutlar. Tekel fiyatının değerden ya da üretim fiyatından herhangi bir farklılaşması, değerın yeniden dağıtım alanına girer, yani soyut teori için ikincil önemdedir. Nasıl Marks, kendi soyut değer teorisinde değerın (ya da üretim fiyatının) ve piyasa fiyatının eşitliğini varsaymışsa, soyut tekelci fiyat teorisinde de, tekel fiyatıyla üretim fiyatının eşitliği temel varsayım olarak alınmalıdır.

Yeniden dağıtım, hiç kuşkusuz, tekel fiyatının oluşumunda muazzam bir rol oynar. Lenin, tekellerin hem ekonomik ve hem de siyasal egemenlik gayretini bu bağlamda vurgulamıştır.

Tekel fiyatının değerın yeniden dağıtımının bir aracı olması, böylelikle uzun dönemler için tekellerin, tekeldışı işletmelerdeki işçilerin yarattıkları değerın bir parçasına el koymaları, Marksist araştırmalarda geniş olarak işlenmiştir. Zorunlu ürünün bir bölümünün tekellere aktarımı, tekel ve tekeldışı işletmelerin karlarının yeniden dağıtım ve az gelişmiş ülkeler halklarının sömürülmesi (...) Sorun yalnızca tekelin kendi alanı dışında yaratılan değeri nasıl kaptığını göstermek değil, fakat aynı zamanda *tekelin kendisinin tekelci süper karları nasıl yarattığını* göstermektir. Lenin’in emperyalizm teorisi bu iş için yolu gösterdiği halde, değer yasasının işleme alanı içinde tekelci süper karların oluşumu sorunu çok daha az incelenmiştir.

Lenin’in gösterdiği gibi, emperyalizm, üretimin toplumsallaşmasında muazzam bir ilerleme sağlamıştır. Dahası, tekelci işletmeler teknolojik açıdan en ileri işletmelerdir. Dolayısıyla, bunların maliyet fiyatları, iş kolundaki ortalama, toplumsal maliyet fiyatından çok daha düşüktür. (Bunu ilk gösteren de Marks’tır.)

Emperyalizmde, tekelci süper karın önemli bir kaynağı, teknolojik ilerleme yoluyla üretim maliyetlerini düşürmekte yatar. Bu durumda, tekel fiyatı, tekeci süper karlar elde etmeye olanak verir. Hatta tekelci fiyat düşerken bile tekelci süper karlar artabilir. Bu, tekelci işletmede üretim maliyetlerinin ne denli düştüğüne bakar. Maliyetler tekel fiyatından daha fazla düşmüşse, tekelci süper karlar yükselir.

Lenin, emperyalizmdeki bu teknolojik ilerleme yoluyla tekелci süper karların arttırılabılmesinin, *emperyalizmdeki çürüme eğilimine karşı duran bir gelişme kaynağı* olduğunu söyler.¹⁹⁴ Aynı zamanda, tekелci üretim fiyatından, bu büyük oranda şişirilmiş “sahte toplumsal değer”den kaynaklanan tekелci süper karlar, emperyalizm altında, toplumun teknolojik ilerlemesinin meyvelerine, bir avuç tekелci tarafından el konulduğunu da gösterir.

Lenin, tekellerin varlığının, rekabeti ortadan kaldırmadığını, tam tersine şiddetlendirdiğini göstermiştir. Bu, emperyalizmde de, ortalama kar ve üretim fiyatı kategorilerinin sürdüğü anlamına gelir. Tekellerin varlığı, karları ortalama kara ve değeri üretim fiyatına getirmeyi engeller ama bu eğilimi yok edemez. İşkolu içindeki ve değişik iş kolları arasındaki rekabet, tekellerin fiyatları istediklerince belirlemeleri önünde fren işlevi görür. Rekabetteki herhangi bir zayıflama, fiyatların dev gibi sıçramasına yol açar ve finans oligarşisinin zenginlemesine yardım eder.

Lenin’in emperyalizm teorisinin, Marks’ın ekonomik teorisinin organik bir devamı olması, günümüzde bilimsel komünizm için temel önem taşır. Emperyalizm çağı, Lenin’in gösterdiği gibi, çalışan halkın sömürsünde muazzam bir yoğunlaşma getirmiştir. Bu demektir ki, Marks’ın teorisinden çıkan sosyalist devrimin kaçınılmazlığı sonucu, Lenin’in emperyalizme ilişkin açıklamaları tarafından da tümüyle doğrulanmıştır.

1.5. Sonuç

Marks’ın teorisi her zaman güncel ve canlı kalabilen bir teoridir çünkü kapitalist toplumun temel, belirleyici özelliklerini yansıtmaktadır. Bunu yapabilmek için de, kapitalist toplumun geçici, ikincil önemdeki yönlerini bir yana koymuştur. Bu anlamda, yüksek derecede soyut bir teoridir.

Örneğin Marks, *Kapital*’de burjuva toplumunun yapısını incelerken, kapitalist üretim biçiminin mutlak egemenliğini varsaymıştır. Oysa, o dönemde bu hiçbir ülkede böyle değildi.

Marks’ın teorisinin bu yüksek derecedeki soyutluğu ve genelliği, *onun en büyük üstünlüğüdür*. Böyle olması, bu teoriyi, hiç eskimeyen

¹⁹⁴ Emperyalizm, *LTY*, C. 22, s. 276.

bir teori yapar ve formüle edildiği koşullardan çok farklı koşullara başarıyla uygulanabilmesinin olanağını verir.

Fakat aynı zamanda, bu genel ve soyut yapısı nedeniyle Marks'ın teorisi somut koşullara (örneğin somut ülkelere) doğrudan uygulanamaz. Somut gerçeklik, soyut teorik modelden geniş ölçüde farklı olacağı için, bu teori, somut koşulların incelenmesinde yalnızca başlangıç noktalarını verir.

Bu teorinin, somut ve tekil ülkelerin ekonomik gelişmelerinin sorunlarını çözmeye uygulanabilmesi için, Marks, ekonomik teorisini belirlemeye ve açıklamaya büyük bir çaba harcamıştır. Klasik Britanya kapitalizmi temelinde geliştiği için, ekonomik teori, Rusya ya da Türkiye gibi “klasik olmayan”, az ya da orta gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmesinin eğilimlerini inceleyebilmek için, belli sayıda ara halkalara gerek gösterir. Bu ara halkalar tek bir yolla bulunabilir: Gerçek ekonomik süreçler incelenerek. Teorik modeli gerçek ekonomiye doğrudan uygulamaya kalkışmak ise, teorinin doğrulanmadığı gibi bir sahte sonuca götürür.

Marks, *Oteçestvenniye Zapiski*'nin yayın kuruluna gönderdiği mektupta bu gerçeği şu sözlerle anlatır: “Rusya'nın ekonomik gelişmesini değerlendirebilmek için Rusça öğrendim ve yıllarca bu konuyla ilgili resmi ve öteki yayınları çalıştım.”¹⁹⁵ Aynı mektupta, iki sayfa sonra da, “en büyük üstünlüğü tarih dışı olmak olan genel tarihsel-felsefi teoriyi bir anahtar olarak kullanarak”¹⁹⁶ bir olguyu anlayabilmenin olanaksızlığını vurgular.

¹⁹⁵ Marks'dan *Oteçestvenniye Zapiski* Yazı Kuruluna Mektup, Kasım 1877, *Seçme Yazışmalar*, s. 292.

¹⁹⁶ *Agy.*, s. 294.

2. KOMÜNİST ÜRETİM BİÇİMİ

Özel mülkiyet düşüncesini ortadan kaldırmak için, komünizm düşüncesi yeterlidir. Gerçek özel mülkiyeti ortadan kaldırmak ise, gerçek komünist eylem ister. Tarih buna götürecektir; ve bu hareket, teorik olarak şimdiden biliyoruz ki, kendini aşan bir harekettir, gerçekte çok zahmetli ve uzun bir süreç oluşturacaktır. Ancak başlangıçta, bu tarihsel hareketin sınırlı karakterinin bilincini ve aynı zamanda hedefini kazanmış olmaya gerçek bir ilerleme olarak bakmak zorundayız. Ve bu öyle bir bilinçtir ki, olduğundan daha ötesine ulaşır.

K. Marks¹⁹⁷

Komünizmde toplum, “üretken süreci, anlaşılmış ve dolayısıyla kendi ortak akıllarınca denetim altına alınmış ‘bir yasa olarak’ ortak denetimine alacaktır.

K. Marks¹⁹⁸

Marksist siyasal ekonomide, üretken güçler her zaman en önemli ve belirleyici dinamik olarak ele alınır. Üretim ilişkileri ise, ancak onların maddi temeli olan üretken güçlerle birlikte bir anlam taşırlar. Böyle olduğu için de, üretken güçler özünde üretim ilişkisi demektir. Marks, sık sık unutilan bu gerçeği *Kapital*’de şöyle anlatır:

“Değişik ekonomik çağları ayırt etmemize olanak veren şey, yapılan maddeler değil, bu maddelerin nasıl yapıldığı ve hangi aletlerle yapıldığıdır. Emek aletleri, yalnızca insan emeğinin ulaştığı gelişme derecesinin ölçütünü vermekle kalmaz, aynı zamanda emeğin *hangi toplumsal koşullar altında* yürütüldüğünün de göstergesidir.”¹⁹⁹

¹⁹⁷ 1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları, *METY*, C. 3, s. 313.

¹⁹⁸ *Kapital*, C. 3, s. 252.

¹⁹⁹ *Kapital*, C. 1, s. 175–176. (abç)

Hepimizin bildiği gibi, komünist üretim biçimi (sosyo-ekonomik formasyon olarak), sosyalizm ve komünizm olarak alt ve üst aşamalardan oluşur. Yukarıdaki paragrafta ve alıntıda dile getirilen gerçeği bu açıdan değerlendirirsek şu sonuca varırız ki, komünizmin alt ve üst aşamalarını belirleyen temel farklılık, üretken güçlerdeki farklılıktır. Üretim ilişkileri bir aşamadan ötekine, giderek olgunlaşır, derinleşir ve tabii ki o ölçülerde de değişir ama asıl fark üretken güçlerde ortaya çıkar.

Komünist üretim biçiminde neden sosyalizm diye bir alt aşamaya gerek olduğu sorusunun yanıtı da burada yatar.

2.1. Komünizmin Alt Aşaması: Sosyalizm

Sosyalist Aşamaya Neden Gerek Vardır? Komünizmin iki aşaması, üretken güçlerin çok yüksek bir gelişmesi temelinde, asıl olarak, toplumdaki üretken güçlerin ve dolayısıyla üretim örgütlenmesinin karakteriyle, üreticilerin gelişme düzeyiyle ve bunların sonucu olarak, bireysel tüketim araçlarının dağıtım biçimiyle birbirinden ayrılır. Engels 1890'da şöyle yazmıştır:

“Dağıtım yöntemi, özünde, dağıtılacak *ne kadar* şey olduğuna bağlıdır. Bu da *mutlaka* üretimin ve toplumsal örgütlenmenin gelişmesiyle değişmek durumundadır. (...) Bugünden yapılabilecek tek şey, 1) *başlangıçta* uygulanacak dağıtım yöntemini keşfetmeye çalışmak ve 2) daha sonraki gelişmenin *genel eğilimini* bulmaya çalışmaktır.”²⁰⁰

Marks da *Kapital*'in birinci cildinde ve *Gota Programı*'nda o gün için yapılabilecek tek şeyi yapmış ve “katkıya göre dağıtım”ın, komünizmde dağıtım biçiminin ilk aşaması olduğunu göstermiş ve eğilimin gereksinimlere göre dağıtım yönünde olduğunu belirlemiştir. Komünizmin ilk aşamasında uygulanacak olan “katkıya göre dağıtım” da şöyle gerekçelendirmiştir:

“Burada karşı karşıya olduğumuz, kendi temelleri üstünde gelişmiş biçimiyle değil, tam tersine, kapitalist toplumdaki çıktığı biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan (ekonomik, moral ve entellektüel) hala rahminden çıktığı

²⁰⁰ Engels'den Şimit'e Mektup, 5 Ağustos 1890, *MESY*, s. 393.

eski toplumun doğum izlerini taşır. Buna uygun olarak, bireysel üretici topluma ne vermişse – belirli kesintiler yapıldıktan sonra – toplumdaki o kadarını geri alır.”²⁰¹

Komünizmin maddi ve teknik temelini karakterize eden emek gereçleri, bugünden görülebildiği kadarıyla, elektronik ve kendi kendini denetleyen makinelerin otomatize sistemleri olacaktır. Kapitalizmin varabileceği en yüksek aşamada da, komünizmin bu üst aşamasını sağlayacak üretken güçlere, dünya çapında varılamaz. (Çünkü insan emeğini tümüyle dışlayan bir toplumsal üretim sisteminde sömürü ortadan kalkar.) Bunu yaratacak bir ara aşama, sosyalizm aşaması gerekir.

Bu söylenenlerden şu önemli gerçeğe ulaşırız ki, *sosyalizm, özünde, kapitalizmden devralınan üretken güçler temelinde işleyen komünizmdir*. Doğal olarak bu durum, sosyalizm aşamasına, kapitalizmden ekonomik, moral ve entellektüel bir dizi kalıntı, tutarsızlık ve zaaf taşır. Son çözümlemede bu kalıntıların da nedeni, sosyalizm aşamasındaki komünizmin, “kendi temelleri üzerinde değil, kapitalizmden çıktığı biçimiyle,” kapitalizmden devraldığı üretken güçler temelinde işliyor olmasıdır.

Bu nedenle, sosyalist aşamayı reddetmek, kapitalizmin üretken güçleri temelinde komünizm kurulabilir demektir!^α

Sınıfsız Toplum

Sosyalist toplum sınıfsız toplumdur. Marks’ın düşüncesine göre, komünist toplumun alt aşaması olan sosyalist toplum da sınıfsız bir toplumdur. Ancak, Marks ve Engels’in, bu konudaki görüşlerini çok yerde açıkça yazmış olmalarına karşın, sosyalizmde sınıflar konusu, Lenin’in zamanından günümüze dek, en çok saptırılan konuların başında gelmektedir.^β Üç dört yıl öncesine dek biz de aynı düşünce-deydik.

²⁰¹ Gota Programının Eleştirisi, MESY, C. 3, s. 17.

^α Örneğin, Yalçın Küçük, Marks’ın sosyalizm diye bir aşamayı çok fazla düşünmeden ve incelemeyen yersiz yere öne sürdüğünü söylemektedir!

^β En çok saptırılan ikinci konu ise, “sosyalizmde meta üretimi” konusudur. Dördüncü bölümün konusudur.

Marksist yazarların büyük bir çoğunluğu, sosyalizmin sınıflı bir toplum olduğunu söylerler.^a Evet, bu sınıflar artık kapitalizmin sınıfları değildir, komünizme ilerleyen, sömürünün olmadığı bir toplumun, değişmiş, kendine özgü sınıflarıdır. Ama yine de ‘sosyalizm sınıflı bir toplumdur...’ derler.

Bu büyük yanlış yapanlar, asıl olarak Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ülkelerdeki somut durumu açıklayabilmek için, Marks ve Engels’in yazdıklarını görmezden gelmişlerdir. Oysa, eski sosyalist ülkeler, çözümlenmesinde yeni açılımlar gerektiren geri ülkelerdi. O ülkelerin somutuna bakarak Marksist teoriyi değiştirmeye kalkışmak, ağır bir yanıltı.

Sınıflar sömürü ilişkisi içinde var olurlar. Sömürünün olmadığı yerde sınıflar da olmaz. Sosyalizmde sömürü yoktur, dolayısıyla sınıflar da yoktur.

Ancak, sömürünün ve onu yaratan özel mülkiyetin ortadan kalkışı, üretken güçlerde bunu yaratabilecek bir gelişmeyle, o büyük toplumsal ilerleyişle bağlanmadan ele alınırsa, bir bakanlar kurulu kararıyla özel mülkiyetin ve sömürünün “kaldırılabilir” olduğu sanılır. Ne var ki, zamanı gelmediği için, bu ilişkiler ortadan kalkmazlar, yeni biçimler ve görüntüler altında varlıklarını sürdürürler. O ortama, gerçeklere gözlerini yummadan bakanlar da, sınıfların varlığını görürler. Ama hani özel mülkiyet, sömürü ve sınıflar kaldırılmıştı!.. O zaman, ya bu gördüğünüze, “sosyalizm değildir” diyeceksiniz ya da “bu sosyalizmdir, sosyalizmde sınıflar vardır, komünizm sınıfsız toplumdur” diyeceksiniz. Ne yazık ki, büyük bir çoğunluk seçimini bu ikinci almaşıktan yana yapmıştır.

Kapitalist üretim biçiminin temel üretim ilişkisi, ücretli emek üzerine kurulu sömürü ilişkisidir. Kapitalizm, emekçinin üretim araçlarından koparılmasıyla karakterize olur. Kapitalist üretim biçimi, üretim araçlarının bireysel ya da kollektif sahipliğinin hukuksal biçimleri açısından, çok sayıda değişimler yaşayabilir. Teknolojik devrimlere bağlı olarak, yine bir dizi dönüşümler geçirebilir, emek sürecinin örgütlenmesinde devrimler görebilir. Böylesi gelişimlerin sonucunda da, tüm meslek ve dolayısıyla eğitim sistemi ve emekçilerin emek pazarıyla ilişkileri, köklü bir biçimde değişime uğrayabilir, vb. Ancak ne olursa olsun, tüm bu değişimler her zaman temel üretim ilişkisinin, yani kapitalist ücret işçiliğinin, tarih içindeki gelişmesinden başka birşey değildir.

^a Üç dört yıl öncesine dek biz de aynı düşüncedeydik.

Kapital'in birinci cildinde Marks, sosyalist toplumu şöyle tanımlar:

“Şimdi üretim araçlarının ortak kullanımıyla işlerini yürüten özgür bireyler toplumunu (...) göz önüne getirelim. Burada tüm bireylerin tekil işgüçleri bilinçli olarak toplumun birleşik işgücü olarak kullanılıyor.

“Toplumumuzun ürünlerinin toplamı, toplumsal üründür. Bunun bir bölümü, yeni üretim araçları olarak kullanılıyor ve toplumsallığını koruyor. Ama öteki bölümü üyeler tarafından, yaşam araçları olarak tüketiliyor. Bu bölümün aralarında dağıtımı bu nedenle zorunludur. Bu dağıtım, toplumun üretken örgütlenmesi ve üreticilerin eriştiği tarihsel gelişme düzeyine göre çeşitli biçimler alabilir. Salt meta üretimiyle karşılaştırma yapabilmek için, her tekil üreticinin yaşam araçlarındaki payının, kendi emek zamanıyla belirlendiğini varsayalım. Emek zamanı bu durumda ikili bir role sahip olacaktır. Onun belli bir toplumsal plana göre paylaştırılması, yapılması gereken farklı işler ve toplumun çeşitli gereksinimleri arasındaki doğru dengenin korunmasını sağlar. Öte yandan, her bireyin toplumsal emeğe yaptığı katkının ve toplam ürünün bireysel tüketime ayrılmış bölümünden alacağı payın ölçülmesine de yarar. Bireysel üreticilerin hem emekleriyle, hem de onun ürettikleriyle ilgili toplumsal ilişkileri bu durumda çok basit ve anlaşılır bir durumdadır ve bu yalnızca üretim için değil, dağıtım için de böyledir.”²⁰²

Yukarıdaki alıntının, komünizmi değil sosyalizmi anlattığını, üreticinin aldığı, topluma yaptığı katkıya bağlı oluşundan anlamaktayız. Komünizmde ise, üreticinin aldığı, hak kavramına (yani topluma yaptığı katkının karşılığını almayı hakketmesi) bağlı değildir, gereksinimi kadar alır. Yukarıdaki alıntıda Marks'ın söylediğine göre sosyalizm, “üretim araçlarının ortak kullanımına” dayalı sınıfsız bir toplumdur ve meta üretimi yoktur. Yoksa yanlış mı okuyoruz?

Komünist toplumun ilk aşamasının (sosyalizm) kapitalizm ve komünizmden ayrıldığı yönlerin en özlü anlatımını, Marks'ın *Gota Programının Eleştirisi*'nde buluruz. İki sayfa yukarıda birkaç cümlesini verdiğimiz bölümden şimdi daha uzun bir alıntı okuyalım:

“Burada karşı karşıya olduğumuz, kendi temelleri üstünde gelişmiş biçimiyle değil, tam tersine, kapitalist toplumdan çıktığı

²⁰² *Kapital*, C. 1, s. 78–79, (abc)

biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan (ekonomik, moral ve entellektüel) hala rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini taşır. Buna uygun olarak, bireysel üretici topluma ne vermişse – belirli kesintiler yapıldıktan sonra – toplumdaki o kadarını geri alır. Topluma vermiş olduğu, kendi bireysel emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal işgünü, bireysel emek saatlerinin toplamından oluşur. Bireysel üreticinin bireysel emek zamanı, toplumsal işgününe kendi katkısı olan bölümdür, bundaki payıdır. Toplumdan, (ortak fon için harcadığı emeği ayırdıktan sonra) şu kadar emek harcamıştır diye *bir sertifika alır ve bu sertifikayla tüketim araçlarının toplumsal stokundan emeğinin maliyeti kadar bir miktar çeker*. Topluma belli bir biçimde verdiği emek miktarını, bir başka biçimde geri alır.

“Açıktır ki, burada eşdeğerlilerin değişimi söz konusu olduğu için, meta değişimini düzenleyen ilkenin aynısı geçerlidir. *İçerik ve biçim değişmiştir*, çünkü yeni koşullarda birincisi, kimse emeğinden başka bir şey veremediği gibi, ikincisi, bireylerin mülkiyetine de bireysel geçim araçlarından başka hiçbir şey geçememektedir. Ama bu ikincisinin tek tek üreticilere dağıtımı söz konusu olduğu kadarıyla, meta eşdeğerlilerinin değişiminde geçerli ilkenin aynısı yürürlüktedir. Bir biçim altındaki şu kadar emek, bir başka biçim altındaki eşit miktarda emekle değiştirilir.

“Dolayısıyla, buradaki eşit hak, ilke düzeyinde hala burjuva haktır. Ancak ilke ile pratik artık çatışma halinde değildir. Meta değişiminde ise eşdeğerlilerin değişimi yalnızca ortalama olarak vardır, tekil durumlarda yoktur.

“Bu ileri adıma karşın, bu eşit hak hala bir burjuva kısıtlamayla damgalanmıştır. Üreticilerin hakkı, harcadıkları emeğe orantılıdır. Eşitlik, ölçmenin eşit bir ölçü (yani emek) kullanılarak yapılmasından ibarettir.

“Oysa bir kişi bir başkasından fiziksel ya da zihinsel olarak üstün olabilir ve aynı zaman içinde daha çok emek harcayabilir ya da daha uzun zaman emek harcayabilir. Oysa emeğin bir ölçü olabilmesi için, yoğunluğuyla ya da süresiyle tanımlanması gerekir, yoksa ölçü olmaktan çıkar. Bu eşit hak, eşitsiz emek için eşit olmayan bir haktır. *Sınıf ayrımları gözetmemektedir, çünkü herkes, herkes gibi işçidir* ama eşit olmayan bireysel yetenekleri ve dolayısıyla üretici kapasiteyi doğal ayrıcalıklar olarak sessizce

gözetmektedir. Bu yüzden, her hak gibi, bu da içeriğinde bir eşitsizlik hakkıdır. Doğası gereği hak, ancak eşit bir ölçünün uygulanmasından ibaret olabilir. Fakat eşit olmayan bireyler (ki eşitsiz olmasalar, farklı bireyler olmazlar) ancak eşit bir ölçüye vurularak ölçülebirlirler. Eşit bir görüş açısına sokarak, yalnız belli bir yanlarından, örneğin bu durumda yalnızca işçi sayılmalarından kalkarak, başka hiçbir özelliklerine bakmadan, başka her şeyi göz ardı ederek ölçülebirlirler. Dahası, bir işçi evlidir, ötekisi değildir. Birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır, vb. Dolayısıyla eşit bir emek harcayarak ve böylece toplumsal tüketim fonunda eşit bir paya sahip olarak, biri ötekenden gerçekte daha fazla alıyor olacaktır, daha zengin olacaktır, vb. Tüm bu kusurlu yönlerin aşılabilmesi için, hakkın eşit olacağına eşitsiz olması gerekir.

“Ne var ki bu kusurlu yönler, kapitalist toplumdan uzun doğum sancıları sonucunda çıktığı andaki biçimiyle komünist toplumun ilk aşamasında kaçınılmazdır. Hak, toplumun ekonomik yapısından ve bunun belirlediği kültürel gelişmeden asla yüksek olamaz.

*“Komünist toplumun üst aşamasında, bireyin işbölümüne kölece bağımlılığının ve bununla birlikte kafa ile kol emeği arasındaki antitezin yok olmasının ardından; emeğin yalnızca bir yaşam aracı değil, yaşamın temel gereksinimi olmasının ardından; bireyin her yönlü gelişmesiyle birlikte üretken güçlerin de artmasının ve kooperatif zenginliğin tüm ırmaklarının daha bolca akmasının ardından – işte ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabılır ve toplum sancaklarına şunu yazabilir: Herkesten yeteneği kadar, herkese gereksinimi kadar!”*²⁰³

Marks’ın bu olağanüstü güçlü anlatımı hiçbir kuşkuyla yer bırakmadan göstermektedir ki, sosyalizm aşaması, sınıfların yer almadığı bir toplumdur.

Görüldüğü gibi Marks, en olgun yapıtları arasında başta gelen *Kapital* ve *Gota Programı*’nda, sosyalizmi özel mülkiyetin, sömürünün ve sınıfların yok olduğu bir aşama olarak ele almaktadır.

Sosyalist toplumun, komünist toplumla arasındaki başlıca farklılık, daha önce de söylediğimiz gibi, üretken güçlerin, henüz kapitalizmden

²⁰³ Gota Programının Eleştirisi, MESY, C. 3, s. 17–19. (abç)

devralınanlar olması, komünizme uygun üretken güçlerin henüz tam anlamıyla üretime sokulmamış olmasındadır. Dolayısıyla, üretim, “herkese gereksinimi kadar” ilkesini yaşama geçirebilecek düzeye büyümemiştir ve bu nedenle “hak” kavramı, “verdiğin kadarını alma” ilkesi, daha hala geçerliliğini korumaktadır. Demek ki, sosyalizmin komünizmden temel farkı, üretken güçlerin düşük düzeyidir. Ancak o da sınıfsız bir toplumdur.

Dahası, yine ısrarla unutulmuş bir gerçeğin daha altını çizelim: Sosyalizmde *para da yoktur*, kişinin harcadığı emeği gösteren bir sertifika vardır. Bu sertifika para değildir çünkü dolaşıma girmez, alınıp satılmaz.

Sosyalizm aşamasında, Marks’ın “burjuva hak” dediği kavram, insanların neyi yapmaya, neyi istemeye ve neyi elde etmeye hakları olduğu anlayışı, ekonomik gelişmenin yetersiz düzeyi nedeniyle sürmektedir. Herkesin ancak topluma verdiği kadarını almaya hakkı vardır. Ve ancak o kadarına (daha fazlasına değil) hakkı olacağı için de, bu, kısıtlayıcı bir haktır. Hak, katkıya bağlanmıştır. Bu kısıtlamanın aşılması emek üretkenliğinin yükselmesine, dolayısıyla üretimin daha az zamanda daha iyi ve daha çok yapılmasına bağlıdır. Dolayısıyla, hak ve hukuk, sosyalizmde de işçinin üretim araçlarıyla ve emeğinin sonuçlarıyla ilişkisini düzenlemektedir.

Sermaye denen ekonomik kategorinin toplumsal *biçimi*, işçinin zorunlu emeğinde ve kapitalistin artık değere el koymasında, yani işçi sınıfının sömürsünde kendini ortaya koyar. Sermayenin maddi özü ise, üretken güçlerin gelişmesinin sonucu olarak, işçiyi yalnızca yaşatmanın üzerinde ve ötesinde bir potansiyel serbest zamanın yaratılmasında kendini gösterir. Kapitalizm altında, “zorunlu gereksinimlerin doyurumu için gereken emek zamanının ötesinde bir serbest zaman (miktarı, üretken güçlerin düzeyine göre değişen) kalır. Bunun sonucunda, artık emek sürdürülürse, artık ürünler üretilebilir.”²⁰⁴ Kapitalist üretim biçimi bu artık ürünleri, artık değere dönüştürür ama aynı zamanda, ilk kez olarak, artık emeği başka amaçlar için kullanabilme olanağını da yaratır.

Sosyalizmde sınıflar konusunda bir noktaya daha işaret etmek istiyoruz. Sınıflar sosyalizm aşamasında kalkar ve olgun sosyalizm sınıfsız bir toplumdur ama bu bir anlamda *nominal* bir sınıfsızlıktır. Sınıfların, yalnızca üretim araçları karşısında eşitlenmesi anlamında bir sınıfsızlıktır. Ancak bu eşitlenme, henüz büyük ölçüde, kapitalizmden devir alınan üretken güçler temelinde ortaya çıkmıştır. (Ve unutmayalım ki, insan, üretken güçler arasında en önemlisidir.) Dolayısıyla,

²⁰⁴ *Grundrisse*, s. 34, 506.

emeğin içeriğindeki farklılıklar, kafa-kol emeği çelişkisi ve emekteki nitelik farkları ve çeşitli toplumsal katmanlar (örneğin bürokrasi ve aydınlar) hala sürmektedir. Tüm bu eşitsizliklerin yok olması anlamında, türdeş toplum anlamında sınıflar ise, ancak komünizm aşamasında ortadan kalkar.

Türdeş Olmayan Toplum. Sosyalist toplum, sınıfsız bir toplumdur ama henüz *türdeş*, eşitsizliğin tümüyle ortadan kalktığı bir toplum değildir. Sosyalizm, maddi temelleri ortadan kalktığı ölçüde, her türlü eşitsizliğin yok olma sürecinde olduğu bir toplumdur. Dolayısıyla, bu toplumda kafa-kol emeği ayrımı ve *işbölümü* sürer ve bu nedenle de sosyalizm türdeş bir toplum değildir.

Buharin'in *Dönüşüm Aşamasının Ekonomisi* adlı kitabına yazdığı kenar notlarda Lenin, "antagonizm ve çelişki kesinlikle aynı şeyler değildir, sosyalizmde birincisi yok olur, ikincisi kalır" der. (Sosyalizmde sınıfların olmayacağını buradan da anlamaktayız. Çünkü sınıflar arası çelişkiler hiçbir zaman *uzlaşır* çelişkiler olamaz, her zaman *antagonist* niteliktedir.)

Sınıflar, üretken güçlerdeki gelişmenin *zorunlu* kıldığı bir gelişme aşamasında, esas olarak üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin kalkmasıyla kalkar. Sınıfsız toplum olabilmesi için, kafa ve kol emeği arasındaki çelişkinin yok olması gerekmez. Türdeş topluma ise işbölümünün kalkmasıyla varılır.

Tarihsel olarak işbölümünün, artık ürünün ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin belirmesiyle ortaya çıkan sınıfların tanımında mülkiyet doğal olarak çok önemli bir yer tutar. Ne var ki, mülkiyet, kendi başına bir ölçüt değil, bir türevidir. Lenin, *Büyük Başlangıç* adlı makalesinde, sınıfı tanımlamada şu dört ögeyi belirtmiştir:

1. Üretim sisteminde tuttuğu yer;
2. Üretim araçlarına olan ilişkisi;
3. Emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadığı rol;
4. Toplumsal zenginlikten alınan payın miktarı ve alışı yöntemi.

Bu dört ölçütün dördü de aslında aynı olgunun, üretim sisteminde tutulan yerin, değişik yönleridir. Bu yönler üzerinde yeterince dikkatle düşünmeden, sınıfın tanımını tek bir mülkiyet ögesine indirgeyen yaklaşım, bu anlamda legal, hukuksal bir çerçeveye hapsolmuş demektir. Tek başına ele alındığında mülkiyet, hukuksal bir konudur ve yukarıdaki ölçütlerle hiçbir bağlantı kurulmadan, bir yasa düzenlemesiyle kaldırılabilir ya da kurulabilir. Ne var ki, üretim aracı sahipliğini, toplumsal işbölümünden bu şekilde kopartarak, sınıfı anlayamayız. Tarihsel olarak

ve her yaşanan an olarak sınıfı durmaksızın üreten toplumsal işbölümüdür.

Bugünkü biçimiyle işbölümü yok olmadan, kafa ve kol emeği arasındaki çelişki yok olmaz, devlet ve onun bürokrasisi ortadan kalkmaz, türdeş topluma varılamaz.

Marks, Engels ve Lenin, “sınıfsız toplum”dan söz ettikleri çoğu yerde, “türdeş toplum”u kastetmişlerdir. Okunan metinlerde “sınıfsız toplum” genellemesinin sosyalizmi mi, komünizmi mi anlattığını çıkarmak, okurun dikkatini ilgilendirir, çünkü sosyalizm de, komünizm de sınıfsız toplumdur.

Örneğin, *Büyük Başlangıç* adlı makalesinde Lenin, sınıfların ortadan kalkmasına, kafa ve kol emeği arasındaki farkın ortadan kalkmasını ölçüt olarak getirir. Okuyalım:

“‘Sınıfların kaldırılması’ ne demektir? Kendine sosyalist diyen herkes, bunu sosyalizmin sonul hedefi olarak görüyor. Ama bunun anlamına kafa yoranlar hiç de herkes değildir. Sınıflar, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde tuttukları yerle, üretim araçlarına olan ilişkileriyle (ki bu çoğu durumlarda yasalarla saptanmış ve formüle edilmiştir), emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rolleriyle ve dolayısıyla toplumsal zenginliğin kendilerine düşen payının miktarıyla ve bunu elde ediş biçimiyle birbirlerinden ayrılan büyük insan topluluklarıdır. Sınıflar, belirli bir toplumsal ekonomide tuttukları farklı yerler sayesinde, *birinin ötekine el koyabildiği insan topluluklarıdır.*

“Açıktır ki, sınıfları tam olarak ortadan kaldırmak için, sömürücüleri, toprak sahipleriyle kapitalistleri alaşağı etmek yetmez. Onların mülkiyet haklarını ortadan kaldırmak yetmez. Ayrıca üretim araçları üzerindeki tüm özel mülkiyeti kaldırmak, kent ile kırsal arasındaki ayrımı ve kol emekçileri ile kafa emekçileri arasındaki ayrımı da kaldırmak gerekir. Bu çok uzun bir zaman süresi ister.”²⁰⁵

Yukarıdaki alıntıda sözü edilen, “sınıfların kaldırılması”, kafa ile kol emeği ayrımını ortadan kaldırmadığına göre, Marks, Engels ve Lenin’in çok yerde yaptıkları gibi, bu alıntıda da, “sosyalist toplum” tanımlama-

²⁰⁵ Büyük Başlangıç, LTY, C. 29, s. 421. (abç)

sının, türdeş toplumu, komünist toplumu anlatır biçimde kullanıldığını görüyoruz.

Meta Üretimi Olmayan Toplum: Sosyalist toplum, meta üretiminin yer almadığı bir toplumdur. Bu konuyu dördüncü bölümde geniş olarak ele alacağız.

Komünizme Dönüşüm Toplumu

Sosyalizm genel olarak, “işçi sınıfının iktidarı, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ve planlı ekonomi” diye tanımlanır. Bu, sosyalizmi kendisinden önceki sömürücü toplumsal sistemlerden ayıran belli başlı özellikleriyle belirlemektir ve yanlış değildir. Ancak, hepsi bu kadar değildir, hatta sosyalizm aşamasının gerçek özünü ve ayrıcalığını veren özellikler asıl olarak bunlar değildir. Çünkü, bunlar sosyalizmin, sınıf kavgası tarihi içindeki özgül yerini, sınıf kavgası sorununu açıklamamaktadır.

Lenin şöyle demiştir:

“Teorik olarak, kuşkusuz kapitalizm ile komünizm arasında, toplumsal ekonominin bu her iki biçiminin özelliklerini ve öğelerini barındırmak zorunda olan belirli bir geçiş dönemi yatar. Bu geçiş dönemi, ölmekte olan kapitalizmle doğan komünizm arasında – ya da bir başka deyişle, yenilmiş fakat yok edilmemiş kapitalizmle doğmuş ama henüz çok güçsüz komünizm arasında – mücadele dönemi olmak zorundadır.”²⁰⁶

Tüm bir tarihsel çağı kapsayan bu dönüşüm süreci sosyalizmdir. Sosyalizm, kapitalizmden komünizme geçiş dönemidir. “Sosyalizm” diye, tarihte kendine özgü bağımsız yer tutan bir toplumsal–ekonomik yapı, bir üretim biçimi yoktur. Dolayısıyla, sosyalizm ancak bir dönüşüm süreci olarak, komünizme referans verilerek tanımlanabilir.

Sosyalizm, her çeşit özelliğiyle yaşanacak, “bitirilecek” ve bir sonraki aşamaya geçilecek cinsten bir “aşama” değildir. Sosyalizmden komünizme geçiş, sürekli ilerleyen ve genişleyen bir dönüşümdür. Biri bitip öteki başlamaz, sosyalist üretim biçimi diye bir şey yoktur. Sosyalizm, içinde kapitalist toplumun kalıntılarını taşıyan komünizmdir.

²⁰⁶ Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Siyaset, *LTY*, C. 30, s. 107.

Komünizmin ilk aşamasının, *devletin varlığında* temsil olan kapitalist toplumdan devraldığı kalıntıları üç yönde ele alabiliriz.

Birincisi, her zaman bir baskı aracı olan devletin varlığının kendisi kapitalist toplumdan bir kalıntıdır. Bu gerçeği Lenin şu sözlerle anlatır:

“İlk döneminde ya da ilk aşamasında komünizm henüz tam bir ekonomik olgunluğa erişmiş, kapitalizmin geleneklerinden ve kalıntılarından tamamen kurtulmuş olamaz. Bundan dolayı, komünizmin, ilk aşamasında ‘burjuva hukukunun dar çevrenini’ koruması yönündeki ilginç olguyla karşılaşırız. Tabii, tüketim mallarının dağıtımına ilişkin burjuva hukuku, kaçınılmaz olarak burjuva devletin varlığını öngörür. Çünkü hukukun kurallarını uygulatacak bir aygıt olmaksızın, hukuk hiçbir şey değildir.

“Dolayısıyla, komünizmde belli bir süre yalnız burjuva hukuku değil, burjuvazisiz burjuva devleti de kalacaktır! Bu bir paradoks, hatta Marksizmin olağanüstü derin içeriğini çalışmaya en ufak bir çaba harcamamış insanların onu suçladığı türden diyalektik bir kelime oyunu gibi görünebilir.

“Oysa, yeninin içinde eskinin kalıntılarının varlığını koruması, hem doğada, hem de toplumda, yaşamın her adımında karşımıza çıkar. Ve de Marks, keyfi olarak komünizme bir küçücük ‘burjuva hukuku’ sokmamış, yalnızca kapitalizmin rahminden çıkan bir toplumda ekonomik ve siyasal olarak kaçınılmaz olana işaret etmiştir.”²⁰⁷

İkincisi, kapitalist toplumun kalıntıları bir de, devletin temsil ettiği kafa–kol emeği ayrımıyla belirlenir. Aydınlar, siyasal kadrolar, yöneticiler, vb. Bu kesimler de komünizme dek kalkmayacaktır. Bu sorunun unutulmuş yanı, bu kesimlerin işçi sınıfı ile ilişkilerinin doğurduğu ekonomik, siyasal ilişkiler biçimlenmesidir. Bu biçimlenme, sınıfsal ilişkilerin hukuksal anlatımı olan mülkiyet ilişkilerinde olduğu gibi “kaldırılır” cinsten değildir, tüm bir eğitim ve “meslek” sistemidir.

Üçüncü olarak, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti bile sosyalizmde kapitalizmle komünizmin öğelerinin birlikte var olduğunu anlatır. Devlet mülkiyeti, “proletarya devleti” aşamasının belirleyici, en tutarlı, komünizme en hızlı dönüşümü sağlayan mülkiyet biçimidir. Ancak kendisi komünizmin değil, kapitalizmin bir öğesidir. Komünizmin kapitalizmden devraldığı, kendi amacına en uygun gelen bir öğedir.

²⁰⁷ Devlet ve Devrim, LTY, C. 25.

Komünizmin “mülkiyet” biçimi (turnak içinde yazıyorum çünkü o aşamada bu kavram da anlamsızlaşacaktır) devlet mülkiyeti değil, tüm bireylerinin üretken emek içine girdiği, toplu üreticilerin ortak mülkiyetidir.

Yaklaşan Felaket’te Lenin’in yazdıklarını hatırlayalım: “Sosyalizm, devlet-kapitalist tekelliliğin bir adım ötesinden başka bir şey değildir. Bir başka deyişle, sosyalizm, tüm halkın çıkarlarına hizmet etmesi sağlanan ve o ölçüde kapitalist tekellilik olmaktan çıkmış devlet-kapitalist tekellilikten başka bir şey değildir”.

Görüldüğü gibi Lenin bu küçük alıntıda her şeyi söylemektedir. Ne var ki, 1920’lerden bu yana komünistler bu sözlerin anlamını hep bir yanıla vurguladılar. Devlet-tekellci kapitalizminin, sosyalizmin nesnel ön koşullarının olgunlaştığı anlamına geldiğini söylediler. “Bundan böyle her pencereden sosyalizm bakar”, vb. Ancak öteki yanını, kurulan sosyalizmin ne olduğunu, komünizme geçişte nasıl kapitalizmin öğeleri üstüne oturan bir dönüşüm aşaması olduğunu anlatan yanını unuttular.

Lenin bu sözlerle şunu söylüyor: Proletarya “devlet”i altında devlet mülkiyeti, tüm halka hizmet etmesi nedeniyle, ama *ancak o ölçüde* kapitalist olmaktan çıkmıştır. “O ölçüde” sözleri devlet mülkiyetinin, kapitalist karakterini tam olarak yitirmediğinden başka bir şey anlatmaz. Mülkiyetin kapitalist karakterini tamamiyle yitirmesi ya da daha doğru bir deyişle mülkiyetin yok olması, ancak işbölümünün ortadan kalkması, yani tüm insanların üretken emek içine girmesi ile, devletin ortadan kalkmasıyla tamamlanacaktır.

Devlet mülkiyeti, kendi içinde bir amaç değildir. Tüm halkın ortak mülkiyetine, komünizme geçişte, proletaryanın kapitalizmden alarak kullandığı, kendi amaçlarına hizmet ettirdiği, geçiş aşamasının en tutarlı mülkiyet biçimidir. Ancak, tam da bu nedenle, devlet mülkiyeti, sosyalizm aşamasında, gerileyen kapitalizmle ilerleyen komünizmin kavgasını temsil eder.

Bu kavganın uçları ya da tarafları nelerdir? Bilindiği gibi devlet mülkiyeti sosyalizmde tüm halkın mülkiyetini temsil eder. Ama temsil eder, kendisi değildir. Bu nedenle, işgücü ile üretim araçları arasındaki ayrılığı tam anlamıyla ortadan kaldırmamıştır. İşçi, üretim araçlarının mülkiyetini, kendi adına kullanması için devletine vermiştir.

Zaten toplumun üzerinde bir kurum olan devlet bürokratikleşirse, işçi sınıfından uzaklaşırsa, o ölçüde işgücü ile üretim araçlarının bütünleşmesi nominalleşir, kağıt üzerinde kalır. Bu, kavganın eskiye dönük ucudur. Önlemi, rıza demokrasisi değil, yığınların aktif

demokrasisi yoluyla, işçi sınıfıyla devletin bütünleşmesini giderek derinleştirmektedir.

Sosyalizmde bu bütünleşmenin nesnel temeli vardır. Üretim araçlarının proletarya diktatörlüğünün mülkiyetine girmesi tarihte ilk kez yığınlarla devlet arasındaki uçurumu kapatma olanağı sağlamıştır. Emek alanıyla siyaset alanını birbirine bağlamıştır. Daha da öte, devletin yok olup gitmesi siyasal sorunuyla, işbölümünün kaldırılması ekonomik sorununu birbirine bağlamıştır. Bu da kavganın ileriye, komünizme dönük ucudur.

Söylediklerimizden temel bir sonuç çıkar: Toplumsal yaşamın demokratikleşmesi, halkın demokratik pratiğinin genişlemesi, sosyalizmin, yani proletarya devletin komünizme, yani devletsiz topluma geçebilmesinin en önemli koşullarından biridir.

Sosyalizm, kapitalizmle komünizm arasındaki, içinde kendi özgül çelişkilerini taşıyan devrimci dönüşüm dönemidir. Sosyalizm, devlet açısından yapılacak bir tanımlamayla, proletarya diktatörlüğüdür. Sınıf kavgasının dünya ölçeğinde ve başlangıç dönemlerinde ülke içinde de sürdüğü bir dönemdir.

Sosyalizm döneminde yaşanan bu kendine özgü sınıf kavgasında uluslararası ve ülke içi güçler dengesine ve izlenen sınıf siyasetine göre, kapitalizme geri dönmek, yerinde saymak ve komünizme yürümek olasılıkları vardır.

Marks'ın bazı formülasyonları çok ilginç ve önemlidir. Örneğin, sosyalizmi, *“henüz kendi temelleri üzerinde gelişmemiş komünist toplum”* olarak tanımlar. Sosyalizmde işçilerin üretim araçlarıyla ve emeklerinin ürünleriyle ilişkisini hala *“hukuk”* (buna *“burjuva hukuku”* der Marks, çünkü kapitalizmin ortaya çıkmasından, hukukun da ortadan kalkacağı komünizm aşamasına dek, tüm hukuk burjuvadır) düzenler. Sosyalizmden komünizme ilerledikçe toplumsal işbölümü dönüşüme uğrar ve bu dönüşümün tamamlandığı oranda düzen *“kendi temelleri”*ne kavuşur.

Sosyalizm, ciddi eksiklikler taşıyan komünist toplumdur. Örneğin, sosyalizm üretim araçlarının bireylerce elde tutulması *“adaletsizliğini”* ortadan kaldırır, ama tüketim maddelerinin gereksinimlere göre değil de *“harcanan emek miktarına göre”* dağıtılmasının taşıdığı adaletsizliği bir anda ortadan kaldıramaz.²⁰⁸ *“Ve bu nedenle komünist toplumun ilk döneminde ‘burjuva hakkı’ tümüyle değil, ancak bir bölümüyle, ekonomik*

²⁰⁸ Devlet ve Devrim, LTY, C. 25, s. 466.

devrimin ulaştığı nokta ölçüsünde, yani yalnızca üretim araçları için yok edilmiştir.”²⁰⁹

Marks’ın, herhangi bir yeni toplumsal sistemin oluşumuyla ilgili olarak söyledikleri çok anlamlıdır:

“Anımsanmalıdır ki, yeni üretken güçler ve üretim ilişkileri yoktan var olmazlar, havadan ya da kendini beğenmiş bir fikrin rahminden çıkmazlar. Var olan üretim gelişmesinin, devralınmış, geleneksel mülkiyet ilişkilerinin içinde ve bunlarla çatışarak gelişirler.”²¹⁰

“Eğer oturmuş bir burjuva sistemde, her ekonomik ilişki bir başka burjuva ekonomik biçimi varsayarsa ve böylece her önerme aynı zamanda bir başlangıçsa, demek ki bu durum her organik sistem için de geçerlidir. Kendi bütünlüğü içinde bu organik sistemin önkoşulları vardır ve bütünlüğe doğru gelişmesi, toplumun tüm öğelerini kendine boyun eğdirmesi ya da henüz var olmayan organları yaratması demektir. Bu yolla, tarihsel gelişimi içinde, sistem bütünselliğe ulaşır. Bu bütünselliğin doğuşu, onun gelişme sürecinin bir momentidir.”²¹¹

Yeni düzen nasıl gelecek ya da sosyalizmin, komünizme bir dönüşüm süreci oluşunun en güzel anlatımı. Aşağıda, Engels’in *Komünizmin İlkeleri* adlı yapıtından uzun bir alıntı veriyoruz. Bu alıntı yalnızca Marks ve Engels’in yeni düzenin ortaya çıkışının nasıl olacağı hakkındaki düşüncelerinin çok dikkate değer bir sunuşu değil, aynı zamanda, sosyalizmin, komünizme dönüşüm süreci oluşunun da çok güzel bir anlatımıdır.

“Soru 13: Düzenli olarak ortaya çıkan ticaret krizlerinden ne gibi sonuçlar çıkarılabilir?

“Yanıt: Birincisi, geniş ölçekli endüstri, henüz gelişmesinin başlangıç aşamalarındayken bizzat kendisi serbest rekabeti yaratmıştır ama bugün artık serbest rekabeti aşmıştır. Rekabet ve genel olarak da endüstriyel üretimin bireyler tarafından sürdürülmesi, geniş ölçekli endüstri için bir ayak bağı haline gelmiştir. Bu ayak bağını koparmak zorundadır ve koparacaktır

²⁰⁹ Agy., s. 467.

²¹⁰ Grundrisse, s. 189.

²¹¹ Agy.

da.^a Geniş ölçekli endüstri, bugünkü temelde sürdürüldüğü sürece, ancak her yedi yılda bir tekrarlanan genel karmaşa aracılığıyla yaşamını sürdürebilir. Bu karmaşa her ortaya çıkışında tüm uygarlığı tehdit etmekte, yalnızca proleterleri sefaletle itmekle kalmayıp aynı zamanda çok sayıda burjuva için de yıkım olmaktadır. Bu nedenle, ya geniş ölçekli endüstrinin kendisinden vazgeçilecektir, ki bu kesinlikle olanaksızdır ya da toplumun tamamen yeniden örgütlenmesi zorunludur. Bu yeni toplumda endüstriyel üretim artık birbirleriyle rekabet eden bireysel fabrika sahipleri tarafından değil, herkesin gereksinimine uygun olarak ve belli bir plan çerçevesinde, tüm toplum tarafından yönetilecektir.

“İkinci olarak, geniş ölçekli endüstri ve onun olanaklı kıldığı sınırsız yaygın üretim öyle bir toplumsal düzen yaratabilir ki, yaşamın gereksinimleri o kadar çok üretilebilir ki, toplumun her bireyi tüm gücünü ve yeteneklerini tam bir özgürlük ortamında geliştirebilir ve kullanabilir. Bu nedenle, geniş ölçekli endüstrinin bugünkü toplumda tam da tüm sefaleti ve ticaret krizlerini yaratan özelliği, farklı bir toplumsal örgütlenmede bu sefaleti ve yıkıcı dalgalanmaları yok edecektir. (...)”

“Soru 14: Bunun ne tür bir yeni toplumsal düzen olması gerekecek?

“Yanıt: Her şeyden önce, endüstrinin ve genelde tüm dallardaki üretimin birbirleriyle rekabet eden tek tek bireylerin elinden alınması gerekecek ve onun yerine üretimin bütün bu dallarının bir bütün olarak toplum tarafından, yani toplum yararı için, belli bir toplumsal plana göre ve toplumun tüm üyelerinin katılımıyla, yürütülmesini sağlaması gerekecektir. Bu nedenle rekabeti kaldırıp yerine birleşmeyi koyacaktır. *Özel mülkiyet, endüstrinin bireyler tarafından yürütülmesinin kaçınılmaz sonucu* olduğundan ve de rekabet, endüstrinin özel mülk sahipleri tarafından yürütülme biçimi olduğundan, özel mülkiyet endüstrinin bireylerce yürütülmesinden ve rekabetten ayrılmaz. Bu nedenle özel mülkiyetin de ortadan kaldırılması gerekecektir. Onun yerini tüm

^a Ve de koparmıştır. Kredi sermayesinin, anonim şirketlerin ortaya çıkışı ve giderek günümüzde uluslararası tekellere varması, geniş ölçekli endüstrinin özel mülkiyeti kapitalizmin sınırları içinde “olumsuzundan” ortadan kaldırması, onun yerini “kollektif kapitalist” işletmenin alması anlamına gelir.

üretim araçlarının ortak kullanımı, tüm üretilenlerin ortak anlaşmaya göre dağıtımı ya da mülkiyetin ortaklığı olacaktır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerçekten de endüstrinin gelişmesinin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkacak toplumsal sistemin dönüşümünün en özlü ve tipik özetidir. Ve bu nedenle de Komünistler tarafından haklı olarak temel istem olarak öne sürülmektedir.

“Soru 17: Özel mülkiyeti bir çırpıda ortadan kaldırmak mümkün olacak mıdır?

“Yanıt: Hayır, böyle bir şey, *varolan üretken güçleri mülkiyetin ortaklığını yerleştirmek için gerekli düzeye bir çırpıda çıkarmak* gibi olanaksızdır. Bu nedenle, büyük olasılıkla yaklaşımakta olan proleter devrimi, var olan toplumu ancak derece derece dönüştürecektir. Ve *özel mülkiyeti ancak üretim araçları gerekli miktarda yaratıldığında ortadan kaldıracabilecektir.*

“Soru 18: Bu devrim nasıl bir yol izleyecektir?”^a

“Yanıt: Her şeyden önce demokratik bir anayasa ve böylece de, doğrudan ya da dolaylı olarak, proletaryanın siyasal yönetimini getirecektir. Proletaryanın halkın çoğunluğunu oluşturduğu İngiltere’de doğrudan, halkın çoğunluğunun yalnız proleterlerden değil fakat küçük köylülerden ve de kent küçük burjuvalarından oluştuğu Fransa ve Almanya’da ise dolaylı olarak. Bu küçük köylüler ve kent küçük burjuvaları yeni yeni proleterleşmektedirler ve tüm siyasal çıkarlarında giderek artan bir biçimde proletaryaya bağımlı duruma gelmektedirler ve bu nedenle yakında proletaryanın istemlerine uymaları gerekecektir. Bu belki ikinci bir kavgayı içerecektir, fakat bu kavga yalnızca proletaryanın zaferiyle sonuçlanabilir.

“Eğer demokrasi özel mülkiyete doğrudan saldırmak ve proletaryanın yaşam gereçlerini garanti altına almak için gerekli diğer önlemlerin gerçekleştirilmesi için derhal kullanılmayacaksa, proletaryaya pek fazla bir yararı olmaz. Bu önlemlerin önde gelenleri ve halihazırdaki koşulların daha şimdiden gerekli kıldıkları, şunlardır:

^a Aşağıda okuyacağınız maddeler daha sonra Manifesto’da da ele alınmış ve bazı değişikliklerle yinelenmiştir. Manifesto’daki daha olgun ve kesin biçimiyle de okumak ve yukarıdaki metinle bir karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır. Bakınız: Ek 3.

“1. Giderek artan vergilendirme, yüksek veraset vergileri, ikincil düzeydeki (kardeşler, yeğenler, vb.) mirasın kaldırılması, zorunlu borçlanma vb yöntemlerle özel mülkiyeti sınırlamak.

“2. Toprak sahiplerini, fabrika sahiplerini, büyük demiryolu ve gemicilik şirketlerini, kısmen devlet endüstrisinin rekabeti aracılığıyla, kısmen de doğrudan tazminat ödeyerek satın alma aracılığıyla tedricen mülksüzleştirmek.

“3. Halk çoğunluğuna karşı çıkanların ve ülke dışına kaçanların mallarına el koymak.

“4. Ulusal kurumlarda ve fabrikalarda, atölyelerde proleterlerin işgücünü ya da çalışmasını örgütlemek. Böylece, işçiler arasındaki rekabete son vermek ve var oldukları sürece fabrika sahiplerini devletle aynı yüksek ücretleri ödemeye mecbur etmek.

“5. Özel mülkiyet tümüyle ortadan kaldırılana dek toplumun tüm üyelerine çalışmayı zorunlu kılmak. Özellikle tarımda olmak üzere, endüstriyel ordular oluşturmak.

“6. Devlet sermayeli bir ulusal banka aracılığıyla kredi ve bankacılık sistemlerini devletin elinde merkezîleştirmek. Tüm özel bankaları ve bankacıları yasaklamak.

“7. Ulusal fabrikaları, işletmeleri, demiryollarını ve gemileri arttırmak, işlenmemiş tüm toprakları işlemek. Halihazırda işlenen toprakları ise, ülkenin elindeki sermayenin ve işçilerin artışıyla orantılı olarak geliştirmek.

“8. Anne bakımına zorunlu gereksinimleri biter bitmez tüm çocukları ulusal kuruluşlarda ve giderleri ülke tarafından karşılayarak eğitmek. Eğitimi üretimle birleştirmek.

“9. Tarımda ve endüstride çalışan vatandaş topluluklarının birlikte oturabilecekleri büyük yerleşim birimlerini ulusallaştırılmış araziler üzerinde inşa etmek ve kentsel ve kırsal yaşamın avantajlarını birleştirip her birinin tek yanlılığını ve dezavantajlarını yok etmek.

“10. Sağlığa aykırı ve kötü inşa edilmiş tüm binaların ve şehir semtlerinin yıkılması.

“11. Meşru ve gayri meşru çocuklara eşit miras hakkı.

“12. Tüm ulaşım araçlarını ulusun elinde toplamak.

“Tabii bu önlemlerin hepsi bir anda uygulanamaz. Fakat biri her zaman bir ötekine götürecektir. Özel mülkiyete ilk radikal

saldırı gerçekleştirildikten sonra, proletarya kendini hep daha ileriye gitmek, tüm sermayeyi, tüm tarımı, tüm endüstriyi, tüm ulaşımı ve tüm değişimi devletin elinde toplamak zorunda hissedecektir. Tüm bu önlemler de aynı sonuçları getirecektir ve gerçekleştirebilmeleri ve merkezîleştirici sonuçlarının gelişmesi, *ülkenin üretken güçlerinin proletaryanın emeği tarafından arttırıldığı oranda* olacaktır. Sonunda, tüm sermaye, tüm üretim ve tüm değişim ulusun ellerinde toplanınca, *özel mülkiyet otomatik olarak yok olacak*, paranın varlığı gereksizleşecek, üretim öyle artmış ve insanlar o denli değişmiş olacaktır ki eski toplumsal ilişkilerin son kalıntıları da yok olup gidebilecektir.

“Soru 20: Özel mülkiyetin nihai olarak ortadan kaldırılmasının sonuçları neler olacaktır?”

“Yanıt: Her şeyden önce, toplumun, tüm üretken güçlerin ve iletişim araçlarının kullanımını ve de ürünlerin değişim ve dağıtımını özel kapitalistlerin elinden alıp, tüm toplumun gereksinimlerine ve eldeki olanaklara uygun olarak bir plan çerçevesinde idaresiyle birlikte, geniş çapta üretim endüstrisinin bugün neden olduğu şeytani sonuçların da hepsi yok olacaktır. Krizler son bulacaktır; bugünkü toplum düzeninde artık üretimin ve bunca sefaletin kaynağı olan genişletilmiş üretim o zaman yeterli bile olmayacak ve çok daha fazla genişletilmesi gerekecektir. Toplumun acil gereksinimlerinin ötesinde yapılan fazla üretim, sefalet yaratmak yerine herkesin gereksinimlerinin karşılanması anlamına gelecek, yeni gereksinimler ve aynı zamanda bunların tatmini için gerekli araçları yaratacaktır. Yeni ilerlemelerin koşulu ve nedeni olacak ve bu ilerlemelere de, şimdiye kadar olduğu gibi, toplum düzeninde kargaşaya neden olmadan ulaşacaktır. Özel mülkiyetin baskısından kurtulmasıyla birlikte geniş ölçekli üretim endüstrisi öyle bir düzeye erişecektir ki, onun bugünkü gelişmişlik düzeyi, aynen manüfaktür sisteminin günümüzdeki geniş ölçekli endüstriyel üretim karşısında kaldığı gibi, önemsiz kalacaktır. Endüstrinin bu gelişimi, herkesin gereksinimlerini karşılamak üzere topluma yeterli miktarda ürün sağlayacaktır. Aynı şekilde özel mülkiyetin baskısından ve toprağın parsellenmesinden çeken tarım da mevcut olan gelişmelerin uygulanmasıyla ve bilimsel ilerlemeler aracılığıyla yeni bir ivme kazanacak ve topluma bol miktarda ürün sunacaktır.

“Böylece toplum, tüm üyelerinin gereksinimlerinin karşılanması için dağıtımın düzenlenmesine yetecek miktarda ürün

üretecektir. *Toplumsal çeşitli uzlaşmaz sınıflara bölünmesi de böylece yapaylaşacaktır.* Yalnızca yapay olmakla da kalmayacak, yeni toplum düzeniyle uyumsuz olacaktır. Sınıflar işbölümüyle ortaya çıktılar ve işbölümü bugüne kadar var olan biçimiyle tümünden yok olacaktır. Çünkü endüstriyel ve tarımsal üretimi anlatılan düzeye getirmek için mekanik ve kimyasal araçlar tek başına yeterli değildir; bu araçları kullanacak insanların yeteneklerinin de ona uygun düzeye geliştirilmesi gerekir. Geçen yüzyılda nasıl köylüler ve manüfaktür işçileri tüm yaşam biçimlerini değiştirdilerse, geniş ölçekli üretim endüstrisine dalmakla birlikte bizzat kendileri de bambaşka insanlar oldularsa, üretimin tüm toplum tarafından ortak yönetimi ve bunun sonucu olarak üretimde ortaya çıkacak yeni gelişmeler de çok farklı insanları hem gerektirecek hem de üretecektir. Üretimin ortak yönetimi, insanların bugün oldukları durumlarında: her biri üretimin tek bir dalında ayağına zincir vurulmuş ve sömürülürken, ötekilerinin de yalnızca tek bir dalda çalışabilme pahasına her biri yeteneklerinin yalnızca birini geliştirmişken, gerçekleşemez. Günümüzdeki endüstri bile böylesi insanlardan giderek daha az oranda yararlanmaktadır. *Toplumsal tümü tarafından ve belli bir plana göre yürütülen endüstri, insanların her alanda gelişmiş olduklarını ve tüm bir üretim sistemini denetleyecek kadar yetenekli olduklarını varsayar.* Böylece bir insanı köylü, bir ötekisini ayakkabıcı, bir üçüncüsünü fabrika işçisi, dördüncüsünü borsacı yapan işbölümü, ki makineler tarafından altı oyulmaya çoktan başlanmıştır, tamamen ortadan kalkacaktır. Eğitim, genç insanların tüm üretim sistemine çabukça alışmalarını, endüstrinin bir dalından ötekine toplumun gereksinimleri uyarınca ya da kendi eğilimleri nedeniyle geçmelerini olanaklı kılacaktır. Böylece, bugün var olan işbölümünün onların her birine vurduğu tek yanlılık damgasından kurtulmuş olacaklardır. Bu nedenle, toplumun komünist örgütlenmesi üyelerine, tam anlamda geliştirdikleri yeteneklerinin tümünü uygulayabilme şansını verecektir. Çeşitli sınıflar bu gelişmeyle birlikte zorunlu olarak yok olacaklardır. Demek ki, *toplumun komünist örgütlenmesi bir yandan sınıfların varlığıyla uyumsuzdur, öte yandan bu toplumun yerleştirilmesi sınıfları ortadan kaldırmanın araçlarını getirecektir.*

“Bundan, kent ve kır arasındaki uzlaşmazlığın da ortadan kalkacağı sonucu çıkar. Tarımsal ve endüstriyel üretimin iki farklı

sınıf yerine aynı insanlar tarafından yapılması bile halihazırda, tamamen maddi nedenlerle, komünist örgütlenişin temel bir koşuludur. Tarımla uğraşan nüfusun kentler dışında dağınık olarak bulunması ve de endüstriyel nüfusun büyük kentlere doluşması, tarımın ve endüstrinin gelişmemiş olduğu bir aşamaya tekabül eder. Bu da her türlü gelişmeye engeldir ve daha şimdiden kendisini şiddetli olarak hissettirmektedir.

“Toplumun tüm üyelerinin, üretici güçlerin planlı ve ortak olarak kullanılması amacıyla genel birliği, herkesin gereksinimlerini karşılayacak biçimde üretimin yaygınlaştırılması, bazı kesimlerin gereksinimlerini karşılamak uğruna diğerlerinin fedası edilmesi koşulunun kaldırılması, sınıfların ve aralarındaki uzlaşmazlıkların tamamen ortadan kaldırılması, bugüne kadar var olan işbölümünün kaldırılmasıyla, endüstriyel eğitimle, etkinliklerin değiştirilmesiyle, herkes tarafından üretilenin yine herkes tarafından paylaşılmasıyla ve de kırsal ve kentlerin birleşmesi aracılığıyla toplumun tüm üyelerinin becerilerinin tam olarak geliştirilmesi işte özel mülkiyetin kaldırılmasının temel sonuçları bunlardır.”²¹²

Okuduğumuz bu dikkate değer alıntı çok şey anlatmaktadır. En başta, görüldüğü gibi, Marks ve Engels, *ortak mülkiyeti bir gecede ve ülkenin iradesine karşı getirmeyi değil*, yalnızca amacın ve ona ulaşmada gerekli yol ve yöntemlerin saptanmasını amaçlamışlardır.²¹³

Yine aynı alıntıdan kolaylıkla görüldüğü gibi, sosyalizmden komünizme geçmenin temelinde büyük ölçekli endüstrinin gelişmesi yatmaktadır.

Büyük ölçekli endüstrinin (yani üretken gücün) gelişmesi süreci nasıl işleyecektir? İktidarı alan işçi sınıfı en başta ve hemen ekonominin ve toplumun yeniden örgütlenebilmesi için özel mülkiyete *ekonomik* saldırı başlatacaktır. Önce büyük işletmeleri, bankaları, ulaşımı, yani Lenin’in deyimiyle, “ekonominin yüksek tepelerini” devletleştirecektir. Bunlar ve alıntıda sayılan öteki yöntemlerin tümü, ekonomiyi bir anda değil, adım adım, derece derece dönüştürmeye yönelik önlemlerdir. (Özellikle ikinci madde, burjuvaziyi tasfiyede kullanılacak yöntemler açısından çok ilginç ve öğreticidir.)

²¹² F. Engels, Komünizmin İlkeleri, Ekim 1847, *METY*, C. 6, s. 337–347, (abç)

²¹³ F. Engels, Elberfeld Söylevleri, *METY*, C. 4, S. 255.

Alıntıda önerilen önlemlerin dördüncü maddesinden anladığımıza göre, bu ilk devletleştirmelerin hemen ardından devlet sektörü için plan uygulamasına geçilecektir.

Bu önlemler temelinde üretimin ölçeği ve kapasitesi genişleyecek (yani üretken güçler gelişecek) ve herkese yetecek bir üretim düzeyine ulaşılacaktır. İşte o zaman ve ancak o zaman özel mülkiyet ve onunla birlikte bugünkü biçimiyle işbölümü “OTOMATİK OLARAK” ortadan kalkacaktır. Ancak, bu aşamaya ulaşılabilmesi için yalnızca üretim araçlarının gelişmesi yetersizdir, bunun yanı sıra insanın da gelişmesi gerekir.

İşte toplumun bu aşamaya varmasıyla kapitalizmin silinmez özelliği olan ekonomik krizler tarihe karışacak, üretken güçler ve üretim yeniden ve iyice gelişecek ve insan yenilenecektir. (Yalnızca insanın yenilenmesinin nesillerin işi olduğu açıktır.)

Bu gelişmeler temelinde sınıflar kalkacak, para kalkacak, kır/kent çelişkisi ortadan kalkacaktır^a. Marks ve Engels’in, *Alman İdeolojisi*’nde belirttikleri gibi:

*“Kentle kır arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılması, komünal yaşamın ilk koşullarından biridir ve bu koşulun kendisi de, bir bakışta herkesin görebileceği gibi, yalnızca irade yoluyla sağlanamayacak bir yığın maddi ön koşullara bağlıdır.”*²¹⁴

Bu büyük değişimler, üretken güçlerdeki gelişmeyi daha da hızlandıracak ve böylece üretim herkese gereksinimi kadar vermeye olanak sağlayacaktır. Sürecin bu noktası, işbölümünün, kafa-kol emeği çelişkinin ve devletin kalkacağı, yeni insanın ortaya çıkacağı aşamadır.

Marks ve Engels, yeni toplumun oluşumunu böyle bir *spiral yükseliş* içinde değerlendirmişlerdir.

^a “Kafa ile kol emeğinin en önemli ayrımı, kentle kır ayrımıdır. Kentle kır arasındaki çelişki barbarlıktan medeniyete geçişle başlar (...) Kentlerin doğuşu ayna zamanda yönetim, polis, vergiler, vb., kısacası belediyelerin ve böylece genel olarak siyasetin doğuşunu da beraberinde getirir. Nüfusun işbölümüne ve üretim araçlarına dolaysız olarak bağımlı iki büyük sınıfa bölünmesi ilk kez bu aşamada belirginleşir. Zaten kentler, doğuşlarıyla birlikte nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, zevklerin, gereksinimlerin toplanma alanlarını yansıtırken, kırsal kesimler de tam tersini, soyutlanmışlığı ve ayrımı anlatmıştır.” K. Marks, F. Engels, *Alman İdeolojisi*, METY, C. 5, s. 64.

²¹⁴ Agy, s. 64. (abç)

Böyle bir etki-tepki içinde yükselen süreçte sosyalizmin kesin olarak nerede bitip, komünizmin nerede başladığını kim, nasıl saptayabilir? Hiç kimse böyle kesin bir sınır, kesin bir an gösteremez, çünkü sık sık yinelediğimiz gibi, sosyalizm, komünizme sürekli bir devrimci dönüşüm sürecidir, biri bitip öteki başlamaz. Ne diyordu Engels: TOPLUMUN KOMÜNİST ÖRGÜTLENMESİ BİR YANDAN SINIFLARIN VARLIĞIYLA UYUMSUZDUR, ÖTE YANDAN BU TOPLUMUN YERLEŞTİRİLMESİ SINIFLARI ORTADAN KALDIRMANIN ARAÇLARINI GETİRECEKTİR.

Birkaç sayfa önceki bir dipnotta, “kredi sermayesinin, anonim şirketlerin ortaya çıkışı ve giderek günümüzde uluslararası tekellere varması, geniş ölçekli endüstrinin özel mülkiyeti kapitalizmin sınırları içinde ‘olumsuzundan’ ortadan kaldırması”dır demiştik. İşte, komünizm, özel mülkiyetin ‘olumlusundan’ aşılmasıdır.

Marksizmin temel kaynaklarında, zaman zaman birbiriyle çelişir gibi görünen pasajlara rastlamak olanaklıdır. Örneğin bir yanda, sosyalizmde meta üretimi ve değişiminin olmadığını, sınıfların olmadığını okurken, bir başka sayfada, “komünizm sınıfsız toplumdur” cümlesine rastlamışızdır. Aslında, bu belirlemeler arasında, özde bir çelişki yoktur ama bir koşulla. Marks ve Engels’in, “sınıfsız toplum”la bazen sınıfların ortadan kalkışını, bazen de türdeş toplumu kastettiklerini unutmazsak. Tabii, bu kavramların nerede neyi anlattıklarını çikarmak, okuyucuya düşen bir görevdir.

Bu bölümü son bir noktanın tartışmasıyla kapatalım. “Sosyalizm diye kendine özgü bir aşama yoktur; sosyalizm, komünizme devrimci dönüşümdür; biri bitince ötekisi başlamaz.” Bunları artık ezbere biliyoruz ama düşüncemize yeterince uygulamıyoruz. “Üretim araçları üzerinden özel mülkiyeti kaldırmak, devletin son bağımsız eylemidir” demek, bundan sonra devlet giderek yok olacak demek değil midir? Demek ki, devletin yok olma sürecinin başlaması için komünizm beklenmiyor. Çünkü komünizm diye sosyalizmden bambaşka bir şey yok, işçi sınıfı devleti eline aldığı anda komünizm başlıyor.

Ancak, bu komünizm, anasının (yani kapitalizmin) rahminden yeni çıkmış bir komünizmdir. Dün kapitalizmdi, bugün nasıl, işçi sınıfının erki ele geçirmesiyle birlikte, birdenbire tam bir komünizm olacaktır? Olamaz, çünkü kapitalizmin geliştirebileceği en yüksek üretken güçler düzeyinde de komünizm kurulamaz. Kurulamaz, çünkü komünizmin istediği bolluk, o üretken güçler düzeyinde sağlanamaz.

Sosyalizm, komünizmden, kapitalizmden devraldığı üretken güçler temelinde işlemesiyle farklıdır. (İnsan da dahil olmak üzere.) Komünizmin kendi temelleri üzerinde değil de, kapitalizmin temelleri

üzerinde işlediği dönemdir sosyalizm. Komünizme uygun temellerin yaratılması süreci ise, kendisini defalarca yadsıyarak *spiral* bir biçimde ilerleyecektir.

Erkin ele geçirilmesinin ardından, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılmasıyla birlikte, yani sınıfların yok olması sürecinde, devlet de yok olmaya *başlar*. Sınıfların kalkması sürecine nezaret eder, sınıfları ekonomik bir süreç içinde kaldırır ama aynı süreç içinde kendisi de adım adım erir.

Spiral bir gelişme. Kapitalizmden devralınan üretken güçler temelinde komünizm olmaz ama daha ilk andan çeşitli komünist işleyişler de başlar. Bunun getirdiği bir ivmeyle, gelişmenin önündeki özel mülkiyet engeli kaldırıldığı için, hızlı bir gelişme sağlanır. İnsan da değişmeye başlar. İşte bu spiral süreçte belirli bir anda, belirli bir noktada toplum üst aşamaya geçer.

Sınıfların kalkması başka, türdeş toplum başkadır. Sosyalizmde sınıflar kalktığı halde, emeğin içeriğindeki farklılaşmalar sürmektedir. Kafa-kol emeği arasındaki farklılıklar sürmektedir. Aydın katmanı sürmektedir. Devlet yönetme hala bir uzmanlık işi olduğundan, bürokrasi sürmektedir. Sınıfların ortadan kalkması, ülke içinde devlete olan gereksinimi ortadan kaldırmamıştır. Ancak, artık bu devlet, eski kavramlar içinde anlaşılamaz. O artık sönme, erime, yok olma süreci içine girmiş bir devlettir. Tüm sosyalizm dönemi boyunca varlığını sürdürecektir ama eski Sovyet kitaplarının yazdıkları gibi, “giderek güçlenerek” değil, “giderek eriyerek”, her gün bir başka görevini topluma devrederek sürdürecektir.

Bir nokta daha var. Bu konuları düşünürken sürekli olarak ülke içini düşünüyoruz ve dolayısıyla, devletin ortadan kalkışının “uluslararası” koşullarını ayrı bir düşünce kompartımanında ele alıyoruz.^α Bu bizi, “uluslararasılığın” ülke içindeki duruma olan etkilerine yeterli dikkati vermemeye götürüyor. Oysa, “uluslararası” açıdan bakıldığında, tek ülkede devletin ortadan kaldırılamayacağı çok açıktır. Tek ülkede proleter devrimi olur, proletarya diktatörlüğü kurulur. Ama sosyalizm kurulamadığı sürece, o kurulan da gerçek anlamda bir proletarya diktatörlüğü olmaz. Mutlaka toplumda var olan öteki sınıflara dönük büyük ödümler taşıyan bir devlet olması gerekir. Tek ülkede meta üretimi kaldırılamaz. Tek ülkede sınıflar kaldırılamaz. Tek ülkede sosyalizm kurulamaz.

^α Sosyalist aşamayı gerçekleştirebilmenin bu bölümde değinmediğimiz can-
alıcı önemdeki boyutu evrenselliştir. Bu boyutu 7. bölümde ele alacağız.

Sosyalizmde Üretim Örgütlenmesinin Genel Biçimleri

Sosyalizm döneminde ekonomide alınan önlemler temel olarak “toplumsallaştırma” kapsamındadır. Toplumsallaştırmadan, asıl olarak üretim araçlarının, artık yönetici sınıf olarak örgütlenmiş işçi sınıfının eline geçmesini anlarız.

Bu geçiş hangi somut biçimler içinde olabilir? Devletleştirme (ya da millileştirme), üretim araçlarının toplumsallaştırılmasında temel biçimdir. (Millileştirme kavramı yapıları iyi anlatmaz. Çünkü, ulusla devleti, yani yönetici sınıfın örgütlenmesini birbirine karıştırır.) Devletleştirme, devletin sınıf karakterine bağlı olarak çok farklı sınıf özü taşıyabilir. Bu nedenle, burjuva millileştirmeleriyle proleter devletleştirmelerini birbirine karıştırmamak gerekir. Burjuva millileştirmeleri, devlet kapitalizmini yaratır. Proleter devletleştirmeleri, sosyalizmi yaratır.

Aynı durum, belediyeleştirme için de geçerlidir. Aslında, belediyeleştirmeyi devletleştirmeden ayrı algılamak da doğru değildir. “Yerel özyönetim” denen sistem, her çeşit sınıflı toplumda (yani devletin var olduğu her toplumda), yönetici sınıfın yerel devlet örgütlenmesinin tamamlayıcı bir parçasından başka bir şey değildir. Bu nedenle, belediyeleştirmenin burjuva ve proleter özlü biçimlerini de birbirine karıştırmamak gerekir.

Belirli bir sınıfın, yalnızca tek bir yönetim biçiminin olabileceğini düşünmek son derece yanlıştır. Her sınıf yere ve zamana göre kendisini değişik koşullar altında bulur. Yönetim yöntemleri ve biçimleri kendilerini bu değişik ortam ve koşullara, en başta da teknolojinin verili koşullarına uydurmalıdırlar. Ancak, mülkiyet ilişkileri ve devletin sınıf karakteri değişmediği sürece, bu değişik yöntem ve biçimlerin sınıf özü hep aynı kalır.

Bu söylediklerimizden şu sonuç çıkar ki, kapitalizmden komünizme toplumsal dönüşüm döneminde (sosyalizmde), endüstriyel yönetim sistemleri, bunların biçim ve yöntemleri, kesinlikle içinden geçilen *somut gelişme aşamasının* isteklerine göre belirlenmeli ve ona göre değişmelidir.

Örneğin, kapitalist sistem altındaki işçilerin kooperatif fabrikalarında Marks, “sermayenin çerçevesi içinde” gelişen toplumsal üretken güçlerin ve emeğin toplumsal karakterinin önemli bir dışa vurumunu

görmüştür.²¹⁵ Marks bu konuya *Kapital*'in üçüncü cildinde de defalarca değinmiştir. Britanya'daki kooperatif işçi fabrikalarının, kapitalistin toplumsal üretimde ne denli gereksiz duruma geldiğini gösterdiğini söylemiştir.²¹⁶

Kooperatifler, *sosyalizme geçiş* aşamasında da yoğun olarak kullanılması gereken bir örgütlenme biçimidir. Kooperatifler, endüstri, tarım ve hizmetlerde küçük ve hatta yer yer orta üretimi birleştirmenin ve büyütmenin, onları daha ileri mülkiyet biçimlerine hazırlamanın en uygun yoludur.

Kapitalist toplumda kurulan ve işleyen kooperatifler (tarımdaki kooperatif çiftlik, endüstrideki ya da değer üretmeyen dallardaki çeşitli biçimlerdeki kooperatifler) *kollektif kapitalist* örgütlenmelerdir. Oysa, proletarya devleti koşulları altında, kullandıkları toprağın ve kullandıkları temel üretim araçlarının devlete ait olduğu bir ortamda, bu kuruluşlar, “sosyalist kuruluşlardan bir fark göstermezler.”²¹⁷ Bu koşullar altında kooperatif çiftlik, “aşağı yukarı her zaman sosyalizmle denk düşer.”²¹⁸

Sosyalizme geçiş aşamasında bu iki toplumsal mülkiyet çeşidi, devlet mülkiyetinin güdümü altında birlikte var olacaktır. Ancak devlet mülkiyeti daha yüksek, daha olgun mülkiyet biçimidir. Bu gerçeği gözden kaçırmak, planlı ekonomiyi yadsımak demek olur. Ekonomik farklılaşmaya, birimler arası rekabetin azmasına, sonunda üretim anarşisine varabilir.

Sosyalist ekonominin merkeziliği ve merkez dışılığı noktasında neler söylenebilir?

Bir kez, şunu iyi biliyoruz ki, “komünizm ülke çapında büyük ölçekli üretimin olabilen en yüksek merkeziliğini gerektirir ve varsayar”²¹⁹ Üretim sürecinin yatay ve dikey gelişmesinin *zorunlu tuttuğu* “olabilen en yüksek merkezilik”, bu zorunluluğun olmadığı durumlarda, yönetsel kararlarla yapılan keyfi merkezileştirmelerde^a olduğu gibi, *bürokratik merkezileşme* değildir. Sosyalist toplumun ve sosyalist ekonominin

²¹⁵ *Artık Değer Teorileri*, 3. bölüm, s. 498.

²¹⁶ *Kapital*, C. 3, s. 383, 384, 387.

²¹⁷ Kooperasyon Üzerine, *LTy*, C. 33, s. 473.

²¹⁸ *Agy*.

²¹⁹ ‘Kamulaştırılmış İşletmelerin Yönetimi İçin Kurallar’ Taslağı Üzerine Yorumlar, *LTy*, C. 42, s. 96.

^a Bu çeşit “merkezileştirme”leri, beşinci bölümde ele alacağız.

merkeziliği, ancak üretim sürecinin yatay ve dikey gelişmesinin çağır-
dığı, *zorunlu tuttuğu*, “olabilen en yüksek merkezilik”tir:

“Biz demokratik merkeziyetçilikten yanayız. Demokratik merke-
ziyetçiliğin bir yanda bürokratik merkeziyetçilikten, öte yanda
anarşizmden ne denli büyük bir farklılık taşıdığı açık seçik
kavranmalıdır. (...)

“Demokratik merkeziyetçiliği bürokrasi ve rutincilikle karıştır-
maktan daha yanlış bir şey yoktur. Bizim şimdi görevimiz,
demokratik merkeziyetçiliği ekonomik alanda uygulamak, demir-
yolları, posta ve telgraf hizmetleri, diğer taşımacılık araçları, vb.,
ekonomik girişimlerde mutlak bir uyum ve birlik sağlamaktır.
Aynı zamanda, gerçekten demokratik bir anlamda anlaşıldığında,
merkeziyetçilik, tarihte ilk kez yaratılan bir olanağı, yalnız özgül
yerel özelliklerin değil, ayrıca yerel yaratıcılığın, yerel girişim-
ciliğin, ortak amaca ilerlemenin çeşitli yol, yöntem ve araçlarının
tam ve önü kesilmeyen bir gelişimini varsayar. (...)

“Yerel farklılıklar, özgül ekonomik formasyonlar, günlük yaşan-
tının biçimleri, nüfusun hazır olma derecesi, belli bir planı
uygulama çabaları tüm bunlar devletin belli bir emek komününün
sosyalizme giden yolunun özelliklerinde mutlaka yansımacaktır.
Bu çeşitlilik arttıkça – yeter ki, egzantrizme dönüşmesin – hem
demokratik merkeziyetçiliğin, hem de sosyalist ekonominin başa-
rılarını daha sağlam ve hızlı bir biçimde sağlamış olacağız.”²²⁰

Ve sosyalist ekonominin gelişmesine paralel olarak merkezi otorite-
nin etkinliği, merkezileşme arttıkça tabanın etkinliği, demokrasi de
artmak zorundadır.

“Tabanda yaratıcı eylem, yeni kamu yaşamının temel ögesidir (...)”
Sosyalizm tepeden fermanla yerleştirilemez. Mekanik bürokratik
yanaşım, onun ruhuna terstir; canlı, yaratıcı sosyalizm, yığınların
kendi ürünüdür.”²²¹

Komünist üretim ilişkileri en başta şu olguyla karakterize olur:
Toplam üretimin iç birliği, üreticilerce, “kendi ortak akıllarınca anlaşıl-
mış ve dolayısıyla denetim altına alınmış bir şekilde, üretim sürecini
kendi ortak denetimleri altına koyan” bir süreç olarak algılanır. Demek

²²⁰ ‘Acil Görevler’ Makalesinin Versiyonu, *LTY*, C. 27, s. 207–208.

²²¹ Sol Sosyalist Devrimcilerin Bir Sorusuna Yanıt, *LTY*, C. 26, s. 288.

ki, komünist üretim, *üreticiler bunları anladıkları için yasa olmaktan çıkmayan yasalara*^α uyumla belirlenir. Komünist toplumu yöneten nesnel yasaları öğrenen üreticiler, üretimi denetim altına alırlar, yani onu yasalara uygun biçimde yürütürler. Komünizmde üretimin genişlemesi ya da daralması, toplumsal gereksinimlere bağlı olarak belirlenir. Komünist toplum, üretimle tüketim arasındaki kapitalizmin kırdığı doğrudan bağı yeniden kurar. Üretim sürecinin maddi içeriğinden doğan ama sürecin aldığı kapitalist biçimin çarpıttığı bir dizi başka ögenin işleyişini de yeniden kurar. Örneğin, “üreticilerin üretimi önceden kavranmış bir plana göre düzenlediği bir toplumda”, emek verimliliği, “metaya giren emeğin toplam niceliğinin” azalmasıyla ölçülecektir. Oysa, kapitalist için emek verimliliğindeki artış, ancak yaşayan emeğin ödendiği parçadaki düşüş, ölü emekteki artıştan büyükse bir anlam taşır. Komünist toplumun tersine, “emek verimliliğinin yükselmesi yasası (...) sermaye için mutlak olarak geçerli değildir.”²²²

Karın, faiz ve işyeri karı olarak ikiye bölünmesi, objektif olarak, işyeri karının, dağıtılan “ücretler” olarak sunulmasına yol açar. Bu bağlamda Marks, “gözetim ve yönetim (*management*)” emeğinin maddi içeriğini ve toplumsal biçimini inceler. Maddi içeriğinde bu, “her kombine üretim biçiminde yerine getirilmesi gereken üretken bir iştir”, çünkü “çok sayıda bireyin işbirliği yaptığı her emek zorunlu olarak süreci eşgüdümleyecek ve birleştirecek bir yönetici irade gerektirir (...)” Bu çeşit emeğin uzlaşmaz biçimi, “doğrudan üretici olarak işçiyle, üretim araçları sahibi arasındaki” çelişkiden kaynaklanır. Bu nedenle, kapitalizm altında her çeşit gözetim ve yönetim, bir yanıyla üretim sürecinin doğal istemini, öteki yanıyla üretici – üretim aracı sahibi çelişkisini yansıtır. Marks, toplumsal üretimin bir görevlisi olarak kapitalistin nasıl gereksiz olduğunu gösteren İngiliz işçilerinin kooperatif fabrikalarını örnek gösterir. “Kooperatif bir fabrikada gözetim emeğinin antagonist yapısı kaybolur, çünkü menajer işçilerin karşısında duran sermayeyi temsil etmek yerine, işçiler tarafından ödenir.” Bu durumda, söz konusu kategorinin yalnızca maddi içeriği kalmıştır, toplumsal biçimi ise kapitalizm altında bile adamakıllı değişmiştir.²²³

1880’lerde, Engels, kooperatiflerin geniş ölçüde geliştirilmesini Almanya’da Sosyal Demokratların programatik bir istemi olarak öne sürmüştür. Amaç, “tüm üretimin tedrici bir biçimde kooperatif üretime

^α Bakınız: Ek 4, Ekonomik Yasaların Kendini Ortaya Koyuş Biçimi.

²²² *Kapital*, C. 3, s. 259, 264, 257, 261, 262.

²²³ *Kapital*, C. 3, s. 383, 384, 387.

dönüştürülmesi”dir. Şöyle demiştir: “Marks ve ben, tam anlamıyla komünist ekonomiye geçişte, bir ara aşama olarak kooperasyonu yaygın biçimde kullanmak durumunda olacağımızdan bir an bile kuşku duymadık.”

Kapitalist üretim çerçevesi içinde sermayenin özel mülkiyet olarak kaldırılmasının bir başka biçimi de anonim sermayedir. Anonim şirkette sermayeye “doğrudan toplumsal sermaye (doğrudan birleşmiş bireylerin sermayesi) biçimi verilmiştir ve onun işleyişi, özel işleyişten farklı olarak, toplumsal işleyiş biçimini almıştır.” Anonim şirket, “sermayenin (...) yeniden tam toplumsal mülkiyete dönüştürülmesinde zorunlu bir geçiş aşaması”dır. Marks ve Engels, işletmenin anonim biçiminden yükselen tekelleşme ve devlet tekelci kapitalizmi eğilimine de işaret etmişlerdir.

Kapitalizmde hem işçilerin kooperatif fabrikaları ve hem de anonim şirketler kredi sistemi temelinde doğdular. Kredi sistemi bir yanda üretimin toplumsal yapısını geliştirir ve böylece yeni üretim biçimine geçişin bağlantısını verir, öte yanda kapitalizmin özel kapitalist el koyma biçiminden doğan uzlaşmaz çelişkilerini geliştirir. Aynı şekilde, anonim şirketler, “kooperatif işletmelerin ulusal çapta genişlemesini” hızlandırırken ve kapitalizmle komünizm arasındaki geçiş biçimini oluştururken, bu geçiş toplumsal mülke az sayıdaki insanlarca el konması biçimi altında yapar ve böylece özel kapitalist el koymanın uzlaşmaz karakterini daha da yoğunlaştırır.²²⁴ İşçilerin kooperatif fabrikaları da, kapitalist üretim biçimi içinde “yeninin ilk filizleri”dir. Bu fabrikalar, fabrika içinde emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırırlar. Ama bunu nasıl yaparlar? “Birleşmiş üreticileri, kendilerinin kapitalisti yaparak, yani onlara kendi emeklerini işletmek üzere üretim araçlarını kullanarak.”

İşte kapitalizmin içinde ortaya çıkan, yeni üretim biçiminin bu maddi öğelerinin sınırlı doğası burada yatar.

Bu bölümde kısaca işaret ettiğimiz bu maddi öğeler, bu örgütlenme biçimleri, işçi sınıfının devleti altında, sınırlı doğalarını büyük ölçüde yitirirler ve ülkenin sosyalizme ilerlemesinde kullanılan vazgeçilmez araçlar olurlar.

²²⁴ Agy., s. 436–440.

2.2.Türdeş Toplum: Komünizm

Komünist toplumun üst aşamasında,
bireyin işbölümüne kölece bağımlılığının ve bununla birlikte
kafa ile kol emeği arasındaki antitezin yok olmasının ardından;
emeğin yalnızca bir yaşam aracı değil, yaşamın temel
gereksinimi olmasının ardından;
bireyin her yönlü gelişmesiyle birlikte üretken güçlerin de
artmasının ve kooperatif zenginliğin tüm ırmaklarının daha
bolca akmasının ardından – işte ancak o zaman
burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabılır ve toplum
sancaklarına şunu yazabilir:
Herkesten yeteneği kadar, herkese gereksinimi kadar!
K. Marks²²⁵

Daha önce de belirttiğimiz gibi, sosyalizmle komünizm arasındaki temel fark, üretken güç farkıdır ama devlet işletmeleri üzerine kurulu bir üretim örgütlenmesiyle, üretim araçlarının tüm topluma ait olması üzerine kurulu bir üretim örgütlenmesi de aynı değildir. Emeğe göre dağıtım üstüne kurulu bir ekonominin örgütlenmesiyle, gereksinimlere göre dağıtım üstüne kurulu bir ekonominin örgütlenmesi aynı değildir. Devlet ekonomisiyle, devletsiz bir ekonomi, kendi kendini yöneten bir ekonomi aynı değildir.

Birinci çeşit örgütlenmeden ikincisine geçiş, başka maddi ve üretken koşullar yanı sıra, emekteki entelektüel ve yaratıcı içeriğin çok yönlü ve büyük bir artışı ister. Aynı zamanda, zenginliğin yaratılışının, çalışma zamanı ve harcanan emek miktarına daha az, çalışma zamanı içinde harekete geçirilen araçların gücüne daha fazla dayanmasını ister. “Ki bu araçların etkinliği, bunları yapmak için gereken doğrudan çalışma zamanına değil, bilimin genel düzeyine ve teknolojinin ilerlemesine ya da bu bilimin üretimde kullanılmasına koşuttur.”²²⁶

²²⁵ *Gotha Programı*

²²⁶ *Grundrisse*, s. 592.

Sınıfsız toplum–komünizmin tanımlanmasında birkaç kaynağa başvuracağız.

Marks, *Kapital*’de komünizmi şöyle anlatır:

“Kapitalizm, bir yandan baskının ve toplumsal gelişmenin (maddi ve entellektüel avantajları dahil) toplumun bir bölümünün sırtından öteki bölümünce tekel altına alınmasının kalktığı bir aşamaya yol açar. Öte yandan, daha yüksek bir toplum biçiminde artık emeğin genel olarak maddi emeğe daha az zaman harcanmasını sağlayıcı biçimde yürütülmesini olanaklı kılacak maddi araçları ve embriyonik koşulları yaratır. Çünkü emek üretkenliğinin gelişmesine bağlı olarak, artık emek, kısa bir toplam işgününde büyük, uzun bir toplam işgününde göreceli olarak az olabilir. Gerekli emek zamanı üç ise ve artık emek de üç ise, toplam işgünü altı demektir ve artık emek oranı yüzde 100’dür. Gerekli emek dokuz ise ve artık emek de üç ise, toplam işgünü on ki demektir ve artık emek oranı sadece yüzde 33.5 kadardır. Demek ki belirli bir zaman içinde, dolayısıyla belirli bir artık emek zamanı içinde de, ne kadar kullanım değeri üretileceği emek üretkenliğine bağlıdır. Toplumun gerçek zenginliği ve yeniden üretim sürecinin sürekli genişlemesi olanağı, artık emek süresine değil, onun üretkenliğine ve içinde yürütüldüğü az çok bereketli üretim koşullarına bağlıdır.

“Aslında özgürlük alanı, ancak emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın fiilen bittiği yerde başlar. Yani işlerin doğası gereği fiili maddi üretim alanının dışındadır. Nasıl ki vahşi insan gereksinimlerini karşılamak, yaşamını sürdürüp yeniden üretmek için doğayla boğuşmak zorundaysa, aynı şekilde uygar insan da, hem de her türlü toplumsal oluşum ve tüm olası üretim biçimlerinde bunu yapmak durumundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte, gereksinimleri de artacağı için bu fiziksel zorunluluklar alanı genişler ama aynı zamanda bu gereksinimleri doyuran üretken güçler de artar. Bu alanda özgürlük, ancak toplumsal insanın, birleşmiş üreticilerin, kör güçler tarafından yönetilmesine doğanın esiri olmak yerine, doğayla alışverişlerini rasyonel bir biçimde düzenlemeleri, doğayı kendi ortak denetimlerine almaları yoluyla olanaklıdır; ve bu da en az enerji harcayarak ve insan doğasına en elverişli ve layık koşullarda elde edilir. Ancak bu yine de bir zorunluluk alanıdır. İşte bunun ötesinde, kendi içinde bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi, gerçek özgürlük alanı

başlar. Ama bu da ancak zorunluluk alanı temelinde boy verebilir. İşgünün kısalması bunun temel önkoşuludur.”²²⁷

Marks ve Engels *Komünist Manifesto*’da şunları söylerler:

“Gelişme süreci içinde sınıf farklılıkları yok olduğu ve tüm üretim bütün halkın dev birliğinin elinde yoğunlaştığı zaman, kamu iktidarı siyasal niteliğini yitirecektir. Gerçek anlamıyla siyasal iktidar, bir sınıfın ötekini ezmek için örgütlü gücünden başka bir şey değildir. Burjuvaziyle olan kapışması içinde proletarya, koşulların zorlamasıyla kendini sınıf olarak örgütlemek, devrim yoluyla kendini egemen sınıf durumuna getirmek ve böylelikle eski üretim koşullarını zor yoluyla silip atmak zorunda kalmışsa, bu demektir ki, eski koşullarla birlikte sınıf antagonizmalarının ve genel olarak sınıfların var olmasının koşullarını da silip atmış, böylelikle bir sınıf olarak kendi üstünlüğünü de kaldırmış olacaktır.

“Sınıflarıyla, sınıf antagonizmalarıyla, eski burjuva toplumunun yerini, tek tek herkesin özgür gelişmesinin, tüm toplumun özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir birlik alacaktır.”

Marks bu alıntıda sınıfsız toplumu türdeş toplum anlamına kullanmaktadır. Bunu, devletin ortadan kalktığını söylemesinden anlamaktayız. Demek ki, kafa–kol emeği ilişkisi de kalkmıştır.

Komünizmin ilk aşamasında (sosyalizm) “herkese çalışması kadar”, yüksek aşamasında (komünizm) “herkese gereksinimi kadar”. Bunlar, bu iki gelişme aşamasının egemen işleyiş ilkelerinin belgilemiş biçimidir. Komünizmi “herkese gereksinimi kadar” belgisinin sözcük anlamları içinde, yalnızca bununla tanımlamaya kalkışmak ise çok yanlış olur.

Komünizmde herkes gereksinimi kadarını alacaktır ve bu gereksinimler, ekonomik ve toplumsal gelişmeye bağlı olarak durmaksızın artacaktır. Ancak, bu gelişme işgününün giderek kısalmasıyla birlikte yürüyecektir. Bunun olabilmesi için, teknolojik gelişme temelinde emek verimliliğinde olağanüstü bir artış ortaya çıkması gerekir. Bu artış, şu ya da bu kapitalist ülkenin şu ya da bu anda ulaştığı ya da ulaşabileceği düzeyle ölçülemez. Bu artış, kapitalizmin ulaştırabileceği en yüksek aşamadan sonra ulaşılacak bir artıştır. Kapitalizmin bu en yüksek düzeyindeki emek üretkenliğini, üretim araçlarını ortak mülkiyete sokarak o noktadan alıp ilerleten sosyalizm aşaması bu ilerlemeyi sağlayacaktır.

²²⁷ *Kapital*, C. 3, s. 819.

Böylece varılacak olağanüstü teknolojik gelişme temelinde, “bolluk” ortaya çıkacak, herkes gereksinimi kadar alabilecektir. Bu olağanüstü teknolojik gelişmenin öteki sonuçlarını da kısaca şöyle özetleyebiliriz: Kafa ve kol emeği arasındaki ayrım ve insanı belirli bir işe mahkum eden işbölümü ortadan kalkacaktır. Bunun sonunda türdeş topluma ulaşılacak, kadın ve çocuk tam olarak kurtulacak, bireyle toplum arasındaki çelişki yok olacaktır. Herkesin tüm yeteneklerini kısıntsız geliştirebileceği koşullar, tam özgürlük ortamı doğacaktır (devletler ve sınırlar, hepsi yok olacaktır):

“Ve nihayet, işbölümü bize şu gerçeğin ilk örneğini sunar: İnsan doğal olarak gelişmiş toplumda kaldığı sürece, yani bireysel ve ortak çıkar arasında bir ayrım var olduğu sürece, bu nedenle de, insanın eylemi gönüllü değil de doğal, bölünmüş olduğu sürece, insanın kendi işi, onun tarafından denetleneceği halde onu köleleştiren karşıt bir yabancı güç durumunu alır. Çünkü işbölümü ortaya çıkar çıkmaz, her insan, kendisine dayatılmış ve ondan kaçamayacağı belirli, özgül bir çalışma alanına sahip olur. Avcıdır, balıkçıdır, çobandır ya da eleştirmendir ve geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa da öyle kalmalıdır. Oysa, kimsenin tek bir eylem alanıyla sınırlı olmadığı, herkesin istediği dalda başarılı olabileceği komünist toplumda, genel üretimi toplum düzenler ve böylelikle bugün bir şey, yarın başka bir şey yapmamı, hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmadan, aklıma estiği gibi, sabah avlanmamı, öğleden sonra balık tutmamı, akşam sığır beslememi, akşam yemeğinden sonra da eleştiri yazmamı olanaklı kılar.”²²⁸

Komünist üretim ilişkileri altında üretim, “toplumun gereksinimlerine düzenlendiği ve onun tarafından denetlendiği için”²²⁹, üretken güçlerin gelişmesinin bir sınırı yoktur. Bilimin ve teknolojinin buluşları hiçbir kısıtlama olmaksızın hem endüstride hem tarımda uygulanabilir.

Kapitalist toplumda makineler, toplumsal emekten tasarruf etmenin ve çalışmayı kolaylaştırmanın aracıdır. “Makinenin kullanımı yalnızca ve yalnızca ürünü ucuzlatma amacıyla sınırlandırılmıştır. Makinenin üretiminde, o makinenin kullanımıyla azaltılan emekten daha az emek harcanmalıdır.”²³⁰ Komünizmde ise, emek üretkenliğinde bir artış olup olmadığının ve dolayısıyla o makinelerin kullanılıp kullanılmayacağının

²²⁸ Alman İdeolojisi, *METY*, C. 5, s. 47.

²²⁹ *Artık Değer Teorileri*, 3. bölüm, s. 118.

²³⁰ *Kapital*, C. 1, s. 392.

ölçütü, birim–ürünün içerdiği toplam emek miktarındaki azalmadır. Kapitalist için böyle bir ölçüt kabul edilemez, çünkü o kullanılan emeğe değil, kullanılan işgücünün değerine ödeme yapar. Bu nedenle de, kapitalist için makine kullanımı, makinelerin değeriyle, bu makinelerin dışarı ittiği işgücünün değeri arasındaki farkla sınırlıdır. “Bu demek ki, komünist toplumda makine kullanımı için, burjuva toplumunda olabildiğinden çok daha değişik bir alan olacaktır.”²³¹

Komünist toplumun ekonomik örgütlenmesinin ilk toplu öngörüsünü, Engels’in Şubat 1845’deki *Elberfeld Söylevleri*’nde buluruz:

“Bireylerin çıkarlarının birbirlerine karşı olmadığı, tam tersine birlik olduğu komünist toplumda, rekabet yok edilmiştir. Özel kazanç yok olur olmaz, (...) ticaret krizleri de kendiliğinden yok olur. (...) Komünist toplumda hem üretim, hem de tüketim hakkında bilgi edinmek kolay olacaktır. Ortalama olarak bir kişinin neye ne denli gereksinim duyacağını bileceğimizden, belirli sayıdaki kişilerin gereksinimlerini hesaplamak kolay olacaktır. Üretim özel üreticilerin değil, toplumun ve onun yönetici organlarının elinde olacağından, *üretimi gereksinimlere göre düzenlemek* de basit bir sorun olacaktır. (...) Merkezi otoritenin, (...) ülkedeki tüm köyler ve kentlerin gereksinimlerini saptaması kolay olacaktır. Böyle bir istatistik bir kez yapıldığında, (ki bir iki yıl içinde kolayca yapılabilir) yıllık ortalama üretim yalnızca artan nüfusa orantılı olarak değişecektir. (...) Komünist toplumda (...) yönetim organı (...) yalnızca toplumsal yaşamın bireysel yönlerini değil, tüm değişik aktiviteleri ve tüm yönleri içinde tüm toplumsal yaşamı yönetecektir.”²³²

Komünist toplumun yeniden üretim sürecindeki en önemli işlevlerinden birisi, toplumsal emeğin, ortak gereksinimler temelinde, değişik üretim dalları arasında bilinçli bir biçimde dağıtımıdır. Yalnızca üretimin, toplumun gerçek, önceden kararlaştırılmış denetimi altında olduğu koşullarda, toplum, belli nesnelerin üretimi için gerekli miktardaki toplumsal emek zamanı ile bu nesnelerin doyurduğu toplumsal gereksinimlerin miktarı arasında bir ilişki kurabilir. Bu ilişkinin kurulabilirliği, toplumsal emeğin nasıl harcandığını hesaplayacak tam

²³¹ Agy., s. 393, dipnot 1.

²³² Elberfeld Söylevleri, *METY*, C. 4, s. 246–48.

gelişmiş bir yöntemi varsayar. Marks *muhasebenin*, “kollektif üretimde, kapitalist üretimde olduğundan daha gerekli olduğuna” dikkat çeker.²³³ Komünist toplumda, “değer belirlemesi önemini şu anlamda korur ki, emek zamanının düzenlenmesi ve toplumsal emeğin çeşitli üretim guruplarına dağıtımı ve sonunda tüm bunları kapsayan muhasebe her zamankinden daha zorunlu duruma gelir.”²³⁴

Grundrisse’de Marks, komünist toplumda özellikle önemli rolü olan *zaman tasarrufu* yasasını formüle eder:

“Kollektif üretimi düşünürsek, zaman belirlemesi doğal olarak önemini korur. Toplum buğday, hayvan besleme vb için ne kadar az zaman ayırırsa, maddi ya da entellektüel, başka şeylerin üretimi için o kadar zaman kazanır. Tek bir bireyde olduğu gibi, onun gelişmesinin, zevklerinin ve faaliyetlerinin *evrenselliği* zaman tasarrufuna bağlıdır. Ayrıca toplumun bütünsel gereksinimlerine uygun bir üretim sağlayabilmek için zamanını yararlı bir biçimde bölmesi gerekir. Aynen bireyin dengeli oranlarda bilgi edinebilmesi ya da faaliyetlerinde karşılaştığı gereksinimleri karşılayabilmesi için zamanını doğru biçimde bölmesi gerektiği gibi. Bu nedenle de, zaman tasarrufu ve emek zamanının üretiminin değişik dallarında planlı dağıtımı kollektif üretimde birinci ekonomik yasa olarak kalır. *Hatta çok daha yüksek düzeyde bir yasa durumuna gelir.* Fakat bu, değişim değerinin (emek ya da emek ürünleri) emek zamanı ile ölçülmesinden *çok farklı bir şeydir.*”²³⁵

Komünist toplumda emek, toplumun tüm üyeleri arasında düzgün biçimde dağıtılacaktır, yani “emeğin genelleşmesi”²³⁶ gerçekleşecektir. Bu yolla ve teknolojik gelişmeyle, iş günü kısalacak ve serbest zaman artacaktır.

Komünizmde de üretim zorunluluğu sürecektir. Bu nedenle, iş gününün bir bölümü maddi üretim alanında üretken emeğe ayrılmak zorundadır.

Emek zamanının sınırı, genişletilmiş yeniden üretimin sağlanabilmesidir. Çünkü halkın sürekli artan gereksinimleri ancak bu yolla karşılanabilir. İşte bu nedenle, artık emek komünizmde de sürecektir:

²³³ *Kapital*, C. 2, s. 135.

²³⁴ *Kapital*, C. 3, s. 830.

²³⁵ *Grundrisse*, (abç)

²³⁶ *Kapital*, C. 1, s. 530.

“Genel olarak artık emek, var olan gereksinimleri karşılamının üstünde ve ötesinde harcanan emek, her zaman var olacaktır. (...) Belli bir miktarda artık emek, kazalara karşı bir sigorta olarak ve yeniden üretim sürecinin zorunlu ve giderek genişleyen yapısı yüzünden gereklidir.”²³⁷

Marks, sigorta fonunun, birikim fonunun ve de çalışamayacak durumda olanları destekleme fonunun bir bölümünü oluşturduğu artık ürünün, kapitalist üretim biçiminin kalkmasından sonra da varolmaya devam etmesinin zorunlu olduğunu söyler.²³⁸ Ancak, komünizmde, “çalışmayanları besleyen tüm emek kalkacaktır.”²³⁹ Komünizmde artık emek, üretken emeğin zorunlu bir bölümüdür. *Artık Değer Teorileri*’nde, “eğer sermayenin olmadığını düşünürsek” diyor Marks, “ve işçinin yarattığı artık emeği, tükettiği değer üzerinde ürettiği değer fazlasını, kendine aldığını düşünürsek, o zaman bu emek hakkında ancak onun gerçekten üretken olduğu, yani yeni değer yarattığı söylenebilir.”²⁴⁰

Kapitalist üretim biçimi kaldırıldığında, kapitalizmde üretken emeğin ana ölçütü olan artık değer de kalkar. Fakat artık değer kalkması, artık emeğin ve artık ürünün de yok olacağı anlamına gelmez. Çünkü tüm artık değer, artık ürün biçimini aldığı halde, kendi başına artık ürün, artık değeri temsil etmez.

Komünizmde zorunlu ve artık emek arasındaki sınır bir ölçüde görecelidir. Çünkü, komünist toplumun insanı için artık emek de, zorunlu emek kadar gereklidir. Bu nedenle Marks, komünist üretim biçiminde gerçekleştirilen zorunlu emek içine, “rezerv ve birikim fonu oluşturan emeği”²⁴¹ de, yani artık emeği de katar.

Komünizmde zorunlu emek de artacaktır, “çünkü, geçim araçları kavramı büyük ölçüde genişleyecek ve emekçi tümüyle değişik bir yaşam standardı isteyecektir.”²⁴² “Tüketim hacmi” bir yanda “toplumun var olan üretkenliğiyle”, öte yanda “biyoreliliğin tam gelişmesinin gerekleriyle”²⁴³ belirlenecektir.

²³⁷ *Kapital*, C. 3, s. 799.

²³⁸ *Agy.*, s. 826.

²³⁹ *Agy.*

²⁴⁰ *Artık Değer Teorileri*, 3. bölüm, s. 370.

²⁴¹ *Kapital*, C. 1, s. 530.

²⁴² *Agy.*

²⁴³ *Kapital*, C. 3, s. 854.

Marks, komünist toplumdaki yeniden üretim sürecini de, en önemli yönleriyle ele almıştır. Marks, bunu yapabilmiştir, çünkü ona göre, kapitalist genişletilmiş yeniden üretimin, “toplumsal biçiminden değil, maddi karakterinden”²⁴⁴ yükselen nesnel yasaları, komünist üretim biçiminde de geçerli olacaktır.

Üretimin temel olarak iki bölüme, üretim araçları üretimi (Birinci Bölüm) ile tüketim araçları üretimine (İkinci Bölüm) bölünmüşlüğü komünizmde de sürer. Dolayısıyla, bu bölümler içindeki ve arasındaki temel oranlar da sürmeye devam eder. Komünist üretimde, “Birinci bölümün ürünleri, kuşkusuz, yeniden üretimi sağlamak amacıyla, aynı düzenlilikle bölümün çeşitli dallarına üretim araçları olarak dağıtılacaktır: Bir bölümü ürün olarak çıktığı alanda kalarak, bir bölümü de üretimin başka yerlerine aktararak ve böylece bu bölümün çeşitli alanları arasında sürekli bir git-geller yaratarak.”²⁴⁵ Marks burada yalnızca Birinci Bölümün (üretim araçları üretimi) içindeki hareketten söz etmektedir. Fakat açıktır ki, komünizmde böylesi hareketler, İkinci bölümün içinde ve Birinci ve İkinci Bölümler arasında da gerçekleşecektir.

Marks, yeniden üretimin süregen bir süreç olarak işlemesini getiren koşulları da incelemiştir. Ve göstermiştir ki, her yıl sabit sermayenin, miktarı duruma göre değişen bir bölümünün yenilenme zorunluluğu sonucu, üretim araçlarında, ham maddelerde ve yiyecekte sürekli bir göreceli üretim fazlası (bir başka deyişle, kalıcı bir arz rezervi yaratılması) zorunludur. “Bu çeşit aşırı üretim, kendisinin yeniden üretiminin maddi araçları üzerinde, toplumun denetimi anlamına gelir. Fakat kapitalist toplumda bu, anarşinin bir unsurudur.”²⁴⁶ “Böyle bir artık kendi içinde kötü değildir, tersine bir avantajdır; ama kapitalist üretimde bir beladır.”²⁴⁷

Komünizm, maddi üretimdeki emeğin yapısını değiştirir. İşçi için, bu “çok yönlü gelişmiş kişi için, (...) yerine getirdiği çeşitli toplumsal görevler, kendi doğal ve kazanılmış güçlerine özgür alan sağlamanın çeşitli yolları”²⁴⁸ haline gelir. Emeğin kendisi üreticilerin ortak denetimi altına koyulur ve rasyonel ve gerçekten özgür emek durumuna gelir.

²⁴⁴ *Kapital*, C. 2, s. 358.

²⁴⁵ *Agy.*, s. 424–25.

²⁴⁶ *Agy.*, s. 469.

²⁴⁷ *Agy.*, s. 468.

²⁴⁸ *Kapital*, C. 1, s. 488.

Yine de, maddi üretimdeki emek bir zorunluluk alanı olmaya devam eder.

İş gününü kısaltmanın en önemli aracı, emek üretkenliğindeki yükselmedir. Daha önceki sayfalarda verdiğimiz uzun bir alıntının bununla ilgili cümlelerini yeniden okuyalım:

“Emek üretkenliği ne denli artarsa, iş günü de o denli kısalabilir.”²⁴⁹

“Çünkü, emek üretkenliğinin gelişmesine bağlı olarak kısa bir iş gününde, artık emek büyük olabilir. (...) Bu nedenle, toplumun gerçek zenginliği ve onu yeniden üretme sürecinin sürekli genişletilme olasılığı artık emek süresine değil, onun üretkenliğine ve yaşama geçirilmesinin az ya da çok bereketli üretim koşullarına bağlıdır.”²⁵⁰

Öte yanda serbest zaman, emek zamanının yapısını önemli oranda etkiler: “İş günü ne denli kısaltılırsa, emeğin yoğunluğu da o denli artabilir.”²⁵¹ “İstediğince kullanabileceği zamana sahip bir insanın emeği, bir yük hayvanından çok daha yüksek nitelikli olmak durumundadır.”²⁵²

Kapital’de Marks, komünist ekonominin temelleri üzerinde eğitimin, aile ilişkilerinin vb., nasıl gelişeceği üzerinde de durmuştur. Komünizmde, “belli bir yaştan üzerindeki her çocuk için, üretken emeğin (...) yalnızca üretimin verimliliğini arttıran yöntemlerden birisi olarak değil, tam gelişmiş insanlar yaratmanın tek yöntemi olarak, eğitim ve sporla birleştirileceğini”²⁵³ söylemiştir. Geleceğin okullarında, “hem teorik hem pratik açılardan teknik eğitim”²⁵⁴ hakkettiği önemi kazanacaktır:

“Modern endüstri, kadına, gençlere ve her iki seksten çocuklara ev alanının dışında, üretim sürecinde önemli bir rol vererek, ailenin ve seksler arası ilişkilerin daha yüksek bir biçimi için yeni bir ekonomik temel yaratır.”²⁵⁵

²⁴⁹ Agy, s. 530.

²⁵⁰ *Kapital*, C. 3, s. 799.

²⁵¹ *Kapital*, C. 1, s. 530.

²⁵² *Artık Değer Teorileri*, 3. bölüm, s. 257.

²⁵³ *Kapital*, C. 1, s. 484.

²⁵⁴ Agy., s. 488.

²⁵⁵ Agy., s. 489–90.

“Kapitalizmde insanların yaşına ya da cinsiyetine bakılmadan toplumsal üretim alanına katılması ‘çürüme ve köleliğe iğrenç bir kaynak’ ise, komünizmde mutlaka ‘insani gelişmenin kaynağı’ haline gelecektir.”²⁵⁶

Komünist Çalışma ve Emeğin ‘Yaşamsal Gereksinim’e Dönüşümü:

Komünizmde üretim süreçlerinin otomasyonu doruk noktasına ulaşacaktır. Üretimin düzenlenmesi ve denetiminde otomatonlar insanın yerini alacaktır. Otomasyon, emek verimliliğinde büyük bir sıçrama yaratacaktır. Otomasyon, toplumsal üretimin geleceğidir, teknolojik gelişmenin ana kanalıdır.

Otomasyonla çalışan bir fabrikada, insan artık, üretimin doğrudan bir ögesi değildir. Birbirleriyle ilişki içinde işleyen gereçlerin genel işleyiş sisteminin dışına çıkmıştır. Onların üzerinde durur. Artık insanın üretim alanındaki işi genel olarak şunları kapsar: Denetimin düşünsel yönleri, herhangi bir bozukluğun nedenlerini arama ve üretim hattının düzenlenmesi. Bir başka deyişle, işçi artık, daha önceleri teknisyen ya da mühendis tarafından yürütülen işlevleri üstlenmiştir. Evrensel işçi tipinin böylece ortaya çıkan çok yönlülüğü, onun işten işe, görevden göreve hiç zorlanmadan atlayabilmesine olanak verir. İşçinin hiçbir zaman peşini bırakmamış olan mesleksel darlık, yerini mesleksel ve teknik özgürlüğe bırakır.

Bugün geline aşamada, otomasyonlu üretimde bile sık sık mekanik (tabii artık fiziksel değil düşünsel olarak) emek öndedir. Komünizmde ise insan, üretim sürecinin düzenleyicisi ve denetleyicisi işlevini üstlenmiştir. Kavramın tam anlamıyla komünist emek olabilmesi için bugün görülen çeşitten düşünsel emeğin de daha çok değişimler geçirmesi gerekir.

Teknolojik ilerlemenin, sonunda belirleyicilik kazanacak bir başka eğilimi daha vardır: Kendi işini kendisi düzene sokan, kendi bozukluklarını tamir eden gereçlerin, her çeşit sibernetik gereçlerin, vb., standardizasyona izin veren türden düşünsel işlemleri de üstlenmeleri. Bu düzeyde, üretimde yer alan insanın hareket alanı daha da genişler. Kendi kendisini denetleyen makineleri yöneterek artık çok daha yüksek sayıdaki teknik süreçleri dolaylı olarak denetleyebilecektir. Artık onun yaptıklarının çok büyük bölümü makinelerce yapılacağından, insan, emek sürecinde gerçekten yerinin doldurulamaz olduğu alana yoğunlaşacaktır: Yeni makineler, yeni modeller, yeni tüketim maddeleri, sanat yapıtları ve insan yaşamının yeni toplumsal ve örgütsel biçimlerini yaratma.

²⁵⁶ Agy., s. 490.

Ancak mekanik düşünsel emeğin azaltılması ve toplumun tüm bireyleri arasında dengeli dağıtılması gibi sorunların tüm toplum çapında gerçekten ve gelişme temelli çözümüyle, herkesin yaratıcılığının önü, sözcüğün gerçek anlamı içinde açılabilir. Böyle bir gelişme içinde, *özel bir toplumsal katman olarak aydınların yok olmasıyla*, yaratıcı ve yaratıcı olmayan emek arasındaki farklılıklar sonunda aşılabacaktır. O koşullarda, komünist toplumun her üyesinin yaratıcılık düzeyi ve katkısı, yalnızca kendi yeteneklerine bağlı olacaktır. Böylesi bir “eşitsizlik” ise, tüm toplumsal yönlerinden arınmış, tamamıyla kişisel bir farklılıktır.

Komünist aşamanın çalışması, karşılıksız çalışmadır. Bunun gerçekleşmesi için iki koşul gereklidir.

Birincisi, ekonomik gelişmenin, bireylerin tüm gereksinimlerini karşılıksız edinebilecekleri bir düzeye yükselmiş olması gerekir. Böyle bir düzeye erişene dek, toplum bireye ancak onun topluma yaptığı katkı kadar verebilir. Toplum, sosyalist aşamada, bireye vereceğini onun katkısına bağlamışsa, doğaldır ki, bireyin çalışması da karşılık için olacaktır.

İkincisi, böyle bir ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme sonunda bireyleri belli rollere sınırlayan işbölümü yok olacak, “yeni insan”, komünist toplumun insanı yetişecektir. İşte o insan için çalışma, “yaşamın en büyük gereksinimi”, zevki durumuna gelecektir. O insan topluma katkısını, karşılık beklemeden yapacaktır. Lenin, bu konuda şöyle demektedir:

“Kavramın net ve dar anlamı içinde komünist emek, toplumun yararı için karşılıksız harcanan emektir. Belirli bir görev olarak, belli ürünlere hak kazanmak amacıyla, önceden belirlenmiş ve yasal olarak saptanmış kotalara göre harcanan emek değil, kotalarla ilgilenmeyen gönüllü emektir. Ödül beklentisi olmadan, koşulu ödül olmadan harcanan emektir. Ortak yarar için çalışmak bir alışkanlık olduğu için ve ortak yarar için çalışmanın bir zorunluluk olduğu bilinci (ki artık bir alışkanlık olmuştur) yerleştiği için harcanan emektir – sağlıklı bir organizmanın gereksinimi olan emektir.”²⁵⁷

İşgününün Kısalması, İş Zamanı ve Serbest Zaman: Marks *Kapital*’de, işgününün kısalmasını, *özgürlüğün* ana koşulu olarak ortaya getirir.²⁵⁸ Emek verimliliğinin yükselmesi, işgününün kısalmasını getirir. Gelişen

²⁵⁷ Eski Toplumsal Sistemin Yıkılmasından, Yeninin Yaratılmasına, *LTY*, C. 30, s. 517.

²⁵⁸ *Kapital*, C. 3, s. 820.

hünerler, işçi başına düşen makine oranının yükselmesi, tüm bunlar, zorunlu emek zamanını, hem mutlak hem görelî olarak yükseltir. Çalışma zamanının kısalması ile zorunlu emek zamanının artması, birbiriyle buluşan eğilimlerdir.

Grundrisse'de Marks, Furiye'nin, "üretimin hoş zaman olacağı" fikrini eleştirir.^α Üretim her zaman ciddi iştir, komünizmde ise çok ciddi iş, en yoğun işgücü harcama olacaktır, der.

Tabii, sosyalizmin ileri evrelerinde ve komünizmde emek süreci büyük bir değişiklik geçirecektir. Serbest zamanın yaratıcısı olarak emek zamanı bambaşka bir yapı kazanacaktır ama yine de o tam bir özgürlük değil, bir "zorunluluk" alanıdır. Maddî üretim alanı, "zorunluluk alanıdır" çünkü "tüm toplumsal formasyonlarda ve olası tüm üretim biçimleri altında" insan, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek ve doğayla boğuşmak durumundadır.

Marks ve Engels, toplumsal üretimin gelişmesi temelinde ulaşılabilecek komünizmin üst aşamasını bir *genel özgürlük* ortamı olarak tanımladılar. Bu geçiş asıl olarak emek üretkenliğini arttıracak teknolojik gelişmeye bağlanıyordu. "Bolluk" ancak böyle bir gelişmenin sonunda gelecek ve ürünü herkese çalışması karşılığında üleştirme zorunluluğu ortadan kalkacaktı.

"Bolluk" kavramını yalnızca üretimin niceliksel artışı olarak anlamamak gerekir. Bilimsel-teknolojik gelişmenin sonucu ortaya çıkacak bu bolluk, "en az enerji harcanarak", en insana layık koşullarda sağlanacaktır. Bolluğa *işgününün alabildiğine kısalmasının* eşlik etmesi komünizmin temel koşuludur.

Günümüzde, ekonominin genel ilerleyişi, makineleşme ve otomasyon, hem işçilerin, hem mühendis, teknisyen ve memurların eğitim-bilgi-kültür düzeylerinde yükselmeyi zorlamaktadır.

Komünizme geçiş için gerekli olan emek üretkenliğinde ortaya çıkacak olağanüstü artış, bu zorlamayla sağlanacaktır. Kafa ve kol emeği arasındaki farkların yok olmasının *nesnel zorunluluğu* da bu zorlamada yatmaktadır. Kafa ve kol emeği arasındaki farklılıklar azaldıkça, emek üretkenliği artacak, emek üretkenliği arttıkça, kafa ve kol emeği arasındaki farklılıklar azalacaktır. Toplumsal emeğin üretkenliğinin artması ise, işgününün giderek kısalmasının ekonomik koşullarını yaratacaktır.

Bu aşamada emek kavramı da temelden değişecektir.

^α Yalçın Küçük'ün kulakları çınlasın!

Yeni İnsan: Kapitalizmde kapitalist, kendisini çalışır durumda tutabilmek için gerekli olan miktardan *daha fazla değer* yaratma özelliği olduğu için, işgücünü satın alır. Kapitalist için, işçinin ne ürettiğinin hiçbir önemi yoktur. O, ürünün kullanım değeriyle ilgilenmez. Bunun karşısında, sosyalizmin en önemli özelliği, sosyalizmde emeğin, işçinin bireysel yeteneklerini yansıtan somut emek olmasıdır. Emek, kullanım değerine dönüşmüştür. Toplumun insana olan özel ilgisinin kökü buradadır.

Marks'a göre, maddi üretimde emek bu yapısını ancak, 1) emeğin toplumsal karakteri sağlanmışsa ve 2) bu emek bilimsel içerikteyse ve evrensel emekse, yani insanın çabası belirli bir biçimde eğitilmiş bir doğa gücü olarak değil, üretim sürecinde yalnızca doğal olarak ilerleyen bir biçim içinde değil, tüm doğa güçlerini yöneten bir biçim içinde aktif yer alan bir özne olduğunda kazanabilir.²⁵⁹

Toplumda emeğin bu yeni yapısı yerleşip kökleşmeden, yeni iş ve yaşam koşulları nesilleri defalarca eğitmeden, bu yeni üretim biçiminin davranış biçimleri, değer yargıları, kısaca kültürel üst yapısı ve *insanı oluşturamaz*, “yeni insan” ortaya çıkmaz. Bu, tüm üretim biçimleri için doğrudur.

Bolluk, kaynak dağıtımı konusundaki çatışmaları kaldırır çünkü her şeyden herkese yeterince vardır. İşte ancak o ortamda yeni insancıl tutumlar boy verir, kişisel çıkar güdüsü söner.

Komünist toplumun “yönetici ilkesi (...) her bireyin tam ve özgür gelişmesidir.”²⁶⁰ *Bireylerin evrensel gelişmesine ve ortak toplumsal üretkenliklerinin, kendi toplumsal mülkiyetleri olmasına dayalı özgür bireysellik!* Marks, komünizmde kişiliğin gelişmesini böyle tanımlar.

Komünist Toplumda Eşitlik: Marksizm, eşitlik, ekonomik eşitlik, türdeş toplum anlamında sınıfların kalkmasıdır der.

Sınıfların kalkması, iktidarın işçi sınıfınca ele geçirilmesiyle eş zamanlı değildir. İşçi sınıfı iktidarı aldığında, sınıfların ortadan kalkma süreci başlar. Bu süreç içinde sömürücü sınıf, burjuvazi, asıl olarak ekonomik yöntemlerle ortadan kaldırılır. Ancak, ekonominin tarım, endüstri ve hizmet sektörlerindeki küçük ve orta üretimin, küçük burjuvazinin ortadan kaldırılması, köyle kent arasındaki farkların (bu alanda en ileri gitmiş ülke olan İngiltere’de bile bu fark, bugün bile, hatırı sayılır durumdadır) kaldırılması uzun bir zamanın işidir.

Sınıfların ortadan kaldırılması da eşitlik sorununu tam olarak çözmez, çünkü toplum çapında ekonomik eşitliği tam anlamıyla

²⁵⁹ Grundrisse, s. 505, Almanca.

²⁶⁰ Agy., s. 592.

getirmez. Tüm sınıflar kalktıktan sonra da kafa–kol emeği çelişkisi sürer, emeğin içeriğindeki farklılıklar ve toplumsal katmanların varlığı sürer ve henüz bolluk gelmemiştir.

Bundan sonrası ise, kafa ve kol emeği ve kır ve kent arasındaki çelişkilerin ve bugünkü biçimiyle işbölümünün ortadan kalkması, yöneten–yönetilen ayrımının yok olması, yani türdeş topluma ulaşma, ekonomik ve kültürel alanda dev boyutlu gelişmeler isteyen uzun bir dönemin işidir.

Türdeş topluma ulaştıktan sonra, yani komünist toplumda, eşitlik, ekonomik ve toplumsal politikalar yoluyla yukarıdan dayatılan bir şey olmayacaktır. *Türdeş toplumun kendisi eşitliktir.*

Türdeş toplumu getirecek olağanüstü ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeleri gözümüzde bir canlandıralım: Bireyin toplumdaki aldığı ve topluma verdiği, katkıya bağlanmaktan çıkmış; toplum, her bireyine, onun gereksinimleri kadar verebiliyor; yöneten–yönetilen çelişkisi yok olmuş; tüm toplum zamanının küçük bir bölümünü üretime harcıyor; ve geniş bir serbest zaman temelinde tüm bireyler tüm yeteneklerini özgürce geliştiriyorlar; kültür, insanlığın o güne dek görmediği bir zenginleşme içinde. İşte eşitlik!

Komünizm İnsancılık ve Doğacılıktır: Komünizm, özel mülkiyetin ve insanın kendine yabancılaşmasının olumsuzundan aşılması ve dolayısıyla, *insanoğlunun özüne*, insan tarafından ve insan için el konmasıdır.

Bu nedenle de komünizm, insanın toplumsal bir varlık olarak, tamamen kendine, kendi özüne dönüşüdür. Bilinçli bir biçimde ve kendinden önceki gelişmelerin tüm zenginliklerini kucaklayarak ulaştığı dönüşüdür. Dolayısıyla komünizm, tam gelişmiş bir doğacılık olarak hümanizme ve tam gelişmiş bir hümanizm olarak da doğacılığa eşittir.

Komünizm, doğayla insan ve insanla insan arasındaki çatışmanın gerçek çözümüdür. Varoluşla öz, objeleştirmeye kendini kanıtlama, özgürlükle zorunluluk, bireyle canlılar alemi arasındaki mücadelenin gerçek çözümüdür.²⁶¹

Komünist Toplumda Tarım: Kapitalist sistem rasyonel bir tarıma karşı çalışır. İlk kez komünist toplumda gerçekten “akılcı bir tarım” olanaklı olacaktır, yani “hammaddelerin üretiminin ortak, her şeyi kapsayan ve uzak görüşlü bir denetimi.”²⁶²

Her şeyin başında, sosyalist devrim toprakta özel mülkiyeti ve onunla birlikte mutlak rantı, yani asalak toprak sahipleri sınıfının

²⁶¹ 1844 Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları, *METU*, C. 3, s. 294 –97.

²⁶² *Kapital*, C. 3, s. 115.

varlığının temelini ortadan kaldıracaktır. “Toplumun daha yüksek ekonomik biçimi açısından, dünyanın tekil bireylerce özel sahipliği, bir insanın bir başka insana özel sahipliği denli saçma gözükecektir.”²⁶³

Daha 1851’de Marks, Engels’e, bir konudan giderek daha fazla emin olduğunu söylüyordu:

“Tarımın reformu, yani aynı zamanda ona dayalı mülkiyet saçmalığının da reformu, yaklaşan dönüşümün alfa ve omegasıdır. Bu olmadan, yaşlı Maltüs hala haklıdır.”²⁶⁴

“Endüstriyi tarımdan daha hızlı geliştirmek, kapitalist üretimin doğasıdır. Bu durum, toprağın doğası nedeniyle böyle değildir. Toprağın, kendi doğasına uygun olarak kullanılması için, değişik toplumsal ilişkiler istemesi nedeniyledir.”²⁶⁵

Engels de, aynı konuda şunları yazmıştır:

“İnsanoğlunun elindeki üretken güç ölçülemeyecek kadar büyüktür. Toprağın üretkenliği sermaye, emek ve bilim uygulanarak sınırsız boyutlarda artırılabilir. En yetenekli ekonomist ve istatistikçilere göre (...) ‘aşırı-nüfuslu’ Büyük Britanya on yıl içinde bugünkü nüfusunun altı katına yetecek düzeyde mısır üretecek duruma getirilebilir. Sermaye gün be gün artıyor; emek gücü nüfus artışıyla büyüyor; ve bilim günden güne artan bir biçimde doğa güçlerini insana hizmet eder konuma getiriyor. Bu ölçülemez üretken kapasite, bilinçli olarak ve bütünü çıkarları için ele alındığında, kısa zamanda insanoğlunun payına düşen emek miktarının minimum düzeye indirilmesini sağlayabilir. *Rekabet olgusuna bırakıldığında (üretken kapasite – RY) aynı şeyi, antitezler kapsamında da olsa, yine yapar.*”²⁶⁶

Komünist toplum ise tarımla endüstriyi birleştirerek yeni ve daha üstün bir sentez oluşturacaktır.²⁶⁷

²⁶³ Agy., s. 757.

²⁶⁴ Engels’e Mektup, 14 Ağustos 1851.

²⁶⁵ *Artık Değer Teorileri*, 2. bölüm, s. 300.

²⁶⁶ Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları, *METY*, C. 3, s. 436.

²⁶⁷ *Kapital*, C. 1, s. 505.

3. KOMÜNİZME GEÇİŞİN GENEL ÖN KOŞULLARI

Hiçbir toplumsal düzen, içinde barındırabileceği tüm üretken güçler gelişmeden yok olmaz. Ve de yeni, daha yüksek üretim ilişkileri, hiçbir zaman, var oluşlarının maddi koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadan ortaya çıkmaz.

K. Marks²⁶⁸

Yeni bir toplum, gökten düşer gibi ortaya çıkmaz. Onun ögeleri, eski toplumun bağrında doğar ve büyür. Kapitalizmin bağrında büyüüp olgunlaşan bu ögeler hangileridir ve bunları görebilmek için nereye bakmalıyız?

Asıl olarak ekonomik bir olgudan konuştuğumuza göre, yeni toplumun ögelerini eski toplumun üretken güçleri ve üretim ilişkileri içinde aramak durumundayız. Şu soruyu sormalıyız: Kapitalist toplumun hangi üretken güçler ve üretim ilişkisi biçimleri, yeni üretimin tabanı olacaktır?

Kapitalizmde, toplumu sosyalist aşamaya taşımaya hazırlanan üretken güçlerin neler olduğuna önceki bölümlerde değinmiştik. Elektronik, bilgisayar, otomasyon ve robotlu üretim. Bunları özellikle üçüncü kitapta uzunca ele alacağız. O nedenle, bu bölümde asıl olarak, “kapitalizmin hangi üretim ilişkisi biçimleri, yeni üretimin tabanı olacaktır” sorusuna yanıt arayacağız.

Yukarıdaki soruya verilecek yanıtla, bir başka soru daha, kapitalizmin sosyalizme yerini bırakması için gereken “olgunluk düzeyi” sorusu da yanıtlanmış olacaktır.

Komünist toplumun *nesnel* ön koşullarından söz ettiğimizde, “olgunlaşma”nın temel ölçütü olarak, genel bir söylemle, sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme düzeyini ve de belirli bir “bütünsel ekonomik aygıt”ın varlığını ölçüt alırız. *Kapital*’in birinci cildinde

²⁶⁸ *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı’ya Önsöz.*

Marks, üretim araçlarının merkezileşmesi ile emeğin toplumsallaşmasını, iki temel moment olarak vurgular:

“Sermayenin tekeli, onunla birlikte ve onun altında doğan ve yeşeren üretim biçimine ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması artık kapitalist kabuklarıyla uyumsuz bir noktaya ulaşır. Bu kabuk kırılıp parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanları çalar. Mülksüzleştiriciler mülksüzleştirilir.”²⁶⁹

Bu iki moment, yeni üretim biçiminin de temelini oluşturur. Tabii ki, bu merkezileşme ve toplumsallaşma kavramları genel kavramlardır ve bunların çok çeşitli gelişme düzeylerinden söz edilebilir. Bunlar arasında hangi düzeyin sosyalizmi çağırıldığının somut ölçütünü, asıl olarak, “*Sosyalizme Hazır Olmayan Toplum ve Sosyalizm*” bölümünde geniş olarak ele alacağız. Burada ise, bölümün gerektirdiği genellik içinde değerlendireceğiz.

Üretimin merkezileşmesi ve toplumsallaşması, komünizmdeki yeni örgütlenmenin temel parçalarıdır. Her toplumsal sistem, insanların ve eşyaların belirli bir örgütlenmesiyle temsil edilir. “Eşyalar”, sisteme dışsal şeyler değil, kendilerine *özgü toplumsal* var oluş taşıyan nesnelerdir. Örneğin, makine, toplumun dışında makine değildir, yalnızca toplumsal emek sistemi içinde makine niteliği kazanır. Bu açıdan bakıldığında, bir sistem olarak toplum, aynı zamanda bir “*insanlar ve eşyalar aygıtı*”dır.

“İnsanlar ve eşyalar aygıtı”nın bir yönü, toplumun maddi-teknolojik temelidir. Tüm üretken güçler bu maddi-teknolojik temelin içindedir. Toplumun işgücü, insan emeği de üretken güçlerin bir parçasıdır. Dolayısıyla, sorumuzun yanıtı açısından asıl önemli olan, “toplumsallaşmış emeğin” incelenmesidir. (Toplumun işgücü, üretim araçlarıyla işgücünden oluşan üretken güçlerin en önemlisidir.) Çünkü, işgücü arasındaki sürekli değişen ilişkiler, aynı zamanda, “insanlar ve eşyalar aygıtı”nın öteki, ikinci yönüdür. Dolayısıyla, yeni yapının temel öğeleri burada aranmalıdır.

Sorun Marks tarafından böyle algılanmıştır. Marks işçi sınıfında, kapitalizmin eğittiği, birleştirdiği ve örgütlediği işçi sınıfında, gelecek üretim ilişkilerinin nesnel tabanını görmüştür.²⁷⁰

Komünist Manifesto’da işçilerin şöyle bir tanımını buluruz:

²⁶⁹ Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi, *Kapital*, C. 1, s. 713.

²⁷⁰ *Kapital*, C. 1, 32. Bölüm.

“Ücretli emek, tümüyle işçiler arasındaki rekabete dayalıdır. Endüstrinin ilerlemesi (...) işçilerin rekabetten kaynaklanan yalıtlanmışlığı yerine, birleşmeden kaynaklanan devrimci birliğini geçirir. Bu nedenle modern endüstrinin gelişmesi, burjuvazinin ayaklarının altından, onun üretiminin ve ürünlere el koyumunun temellerini çekip alır.”²⁷¹

Açık ki, Marks proletaryayı, yalnızca devrimi yapacak güç olarak değil, aynı zamanda kapitalizmin bağrında büyüyen ve komünist üretim biçiminin temelini yaratan kooperatif ilişkilerin cisimlenişi olarak değerlendirir.

Bu değerlendirme çok önemlidir. Kapitalist toplumun içinde, komünist üretim ilişkilerinin “olgunlaşma” süreci, üretim ilişkilerinde gömülü olan kooperasyon ilişkilerinin gelişmesi sürecidir. Doğaldır ki, söz konusu olan bu kooperasyon ilişkileri, toplumun komünizm için “olgunlaşma”sının *minimum* tabanıdır. Bu anlamda, sistematik bir ekonomik örgütlenmenin, örneğin büyük işletmelerin, tekellerin ya da devlet kapitalizminin varlığı, söz konusu ülke için sosyalizmin tam anlamıyla olgunlaştığının değil ama sosyalizm “olasılığının” ampirik bir kanıtıdır.

3.1. Kapitalizmin “Sınırı” Sorunu

Sosyalizm, ona uygun, onu çağıran, onu **zorunlu** kılan üretken güçler üzerinde kurulur. Marks çok önceden ve doğru olarak, yoksulluğu paylaşan bir “sosyalizm”in kesinlikle düşük yapacağını, kısa sürede işlerin “aynı eski çöplüğe” döneceğini söylemiştir.²⁷²

Bunun doğal sonucu olarak, Marks ve Engels, maddi bolluğun, sosyalizmin, eksik ve yanlış öğrendiğimiz gibi yalnızca komünizmin değil, olmazsa olmaz, zorunlu bir koşulu olduğunun altını defalarca çizmişlerdir.

Engels, ünlü bir pasajında, şöyle söyler:

“Radikal bir partinin liderinin başına gelebilecek en büyük felaket, hareketin, temsil ettiği sınıfın egemenliği açısından henüz

²⁷¹ *Kapital*, C. 1, s. 715’deki dipnot.

²⁷² Alman İdeolojisi, *METY*, C. 5, s. 48–49.

olgunlaşmamış bir dönemde yönetimi devralmak zorunda kalmasıdır.”^{273, α}

Sosyalizmin nasıl bir ekonomik taban varsaydığını en iyi *Kapital*’in ünlü bölümünde görebiliriz.

“O andan itibaren (Marks feodal toplumun çözülmesiyle anlatmaya başlıyor – R.Y.) toplumun bağrında yeni güçler ve yeni istemler doğar. Ancak eski toplumsal örgütlenme onları engeller ve aşağı çeker. Yok edilmesi gerekir ve yok edilir. Yok edilmesi, bireyselleşmiş ve dağınık üretim araçlarının toplumsal olarak yoğunlaşmış araçlara, çoğun cüce mülkiyetinin azın dev mülkiyetine dönüşmesi, halkın büyük yığınının topraktan, geçim araçlarından ve emek araçlarından mülksüzleştirilmesi, halk yığınının bu korkunç ve ızdıraplı mülksüzleştirilişi, sermaye tarihinin önsözünü oluşturur. Bu, burada yalnız çağ açıcı nitelikte olan sermayenin ilkel birikim yöntemlerini gözden geçirdiğimiz bir dizi zora dayalı yöntemi kapsar. Dolaysız üreticilerin mülksüzleştirilmesi, acımasız bir vandallıkla ve en melun, en alçak, en bayağı ve en adi derecede iğrenç ihtirasların dürtüsüyle sağlanmıştır. Tekil ve bağımsız olarak emek harcayan bireyin, bir anlamda emeğinin koşullarıyla kaynaşmasına dayalı olarak kazandığı mülkiyetin yerini, başkalarının görünürde özgür emeğinin sömürüsüne, yani ücretli emeğe dayalı kapitalist özel mülkiyet alır.

“Bu dönüşüm süreci eski toplumu tepeden tırnağa yeterince çözdüğü anda, emekçiler proleterleştiği, onların emek araçları da sermayeleştiği anda, kapitalist üretim biçimi kendi ayakları üstünde durduğu anda, emeğin daha fazla toplumsallaştırılması, toprağın ve öteki üretim araçlarının toplumsal olarak sömürülen, dolayısıyla ortak nitelikteki üretim araçlarına daha fazla dönüştürülmesi, özel mülk sahiplerinin de daha fazla mülksüzleştirilmesi, yeni bir biçime bürünür. Artık mülksüzleştirilecek olan, kendisi için çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi iç yasalarının işleyişi, sermayenin merkezileşmesi sonucunda gerçekleşir. Bir kapitalist daima çok kapitalisti öldürür. Bu merkezileşmeyle, yani

²⁷³ *Almanya’da Köylü Savaşı.* (abç)

^α Bu olağanüstü alıntı, geleceği okumak gibi bir şey değil midir? Lenin’in ve ardından Stalin’in kendilerini içinde buldukları ortam, bir anlamda, bu değil midir?

çok sayıda kapitalistin az sayıda kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesiyle elele, emek sürecinin kooperatif biçimi, bilimin bilinçli teknik uygulanması, toprağın yöntemli işlenmesi, emek gereçlerinin ancak ortaklaşa kullanılabilen emek gereçlerine dönüşmesi, tüm üretim araçlarının birleşik, toplumsallaşmış emeğin araçları olarak kullanılarak ekonomi yapılması, tüm halkların dünya pazarının ağına alınması ve bununla birlikte kapitalist düzenin uluslararası niteliği de, giderek artan ölçüde gelişir. Bu dönüşüm sürecinin tüm yararlarına konan ve onları tekeline alan sermaye babalarının sayısının giderek azalmasıyla birlikte, sefalet, ezgi, kölelik, aşağılama ve sömürü büyür. Ama aynı zamanda, sayısal olarak sürekli büyüyen ve kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizmasının disiplinli, birleşik ve örgütlü kıldığı bir sınıf olan işçi sınıfının isyanı da büyür. Sermayenin tekeli, onunla birlikte ve onun altında doğan ve yeşeren üretim biçimine ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması artık kapitalist kabuklarıyla uyumsuz bir noktaya ulaşır. Bu kabuk kırılıp parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanları çalar. Mülksüzleştiriciler mülksüzleştirilir.”²⁷⁴

Toplumsal üretim araçlarının üzerinden özel mülkiyetin kaldırılmasıyla kurulan üretim ilişkisi (sosyalizm) de, bir ilişki biçimidir. Bu ilişki biçiminin kullanılabilmesine olanak tanıyan üretken güçlerin *en alt* sınırı, *minimum* düzeyi, sosyalizmin kapitalizmden devraldığı maki-neli üretimdir.

Bu genellemenin ardından somuta bakınca, üretken güçlerin çok değişik gelişme düzeyleriyle karşılaşırız.

Üretken güçlerin yukarıdaki paragrafta sözünü ettiğimiz minimum düzeyi üzerinde, yeni ilişki biçimi, yani sosyalist üretim ilişkileri kurulabilir. Kendisine gerçekten uygun bir “alt yapı” tam anlamıyla ortaya çıkmadan da uygulanabilir. (Ancak, bunun olabilmesi başka koşulların da varlığını gerektirir. En başta, devrimin evrenselliği koşulunun.) Model ile pratik arasında çıkabilecek bu fark, teorinin öngördüğü gerçek sosyalizmi seçebilmek için, söz konusu toplumda her çeşit toplumsallaşmayı (kamulaştırma vb.) değil, *gerçek toplumsallaşmayı* aramayı gerektirir.

²⁷⁴ Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi, *Kapital*, C. 1, s. 713.

Grundrisse'den aşağıya yaptığımız alıntıda Marks, kapitalizmin bağrında gelişen komünist topluma gerçekten uygun ön koşulları şöyle vermektedir.

“(Sermayenin-RY) tarihsel misyonu, bir yanda gereksinimler, gerekli olanın üzerinde ve ötesinde emek demek olan artık emeğin kendisinin, bireysel gereksinimlerden kaynaklanarak evrensel bir gereksinim olduğu noktaya kadar geliştirildiğinde; öte yanda evrensel çalışkanlık sermayenin birbirini izleyen kuşaklara uyguladığı katı disiplinle geliştirilip yeni kuşağın ortak özelliği durumuna geldiğinde ve nihayet, bu çalışkanlık – sermaye tarafından, onun zenginleşmek için sürdürdüğü sonu gelmez uğraşısı içinde ve bunda başarıya ulaşmasını sağlayacak yegane koşullar altında, üretken güçlerin sürekli olarak iteklenen gelişmesi sayesinde – bir yanda, genel zenginliğin elde edilmesi ve korunmasının bir bütün olarak toplumun yalnızca az bir miktar emek zamanını gerektirdiği ve öte yanda, çalışan toplumun, kendi giderek artan yeniden üretimi, gittikçe gelişen bolluk içindeki yeniden üretimi sürecine karşı bilimsel bir tutumu benimsediği bir noktaya kadar ilerlediğinde; yani, *şeylerin kendisi için yapabileceklerini insanın bizzat kendisinin yaptığı türden emeğe son verildiğinde*, tamamlanmış olur.”²⁷⁵

Marks'ın bu alıntısı, önceki sayfalardaki tüm söylenenleri açıklayan ve doğrulayan çok önemli fikirler içermektedir.

Tarihsel açıdan her üretim biçiminin, ötesinde yaşayamadığı nesnel bir sınır vardır. İnsanlar gökten düşer gibi öyle olsun istedikleri için sistemlerin sonu gelmez. Bunun son derece nesnel, insan iradesinden ve isteginden bağımsız bir oluşumu vardır. Şimdi, bu dediğimizi en güzel biçimde açıklayan uzunca bir alıntı okuyalım ve sonra kaldığımız yerden konuyu sürdürelim.

“Vardığım ve bir kez varınca araştırmalarımın yönlendirme ipliği görevini gören genel sonuç şöyle anlatılabilir:

“Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar vazgeçilmez ve iradelerinden bağımsız olan belirli ilişkilere girerler. Bu üretim ilişkileri, maddi üretken güçlerin belirli bir gelişme aşamasına koşuttur. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, üstünde yasal ve siyasal üst yapının yükseldiği ve

²⁷⁵ *Grundrisse*. (abç)

toplumsal bilincin belirli biçimlerinin karşıt geldiği gerçek temeli oluşturur. Maddi yaşamın üretiminin biçimi, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecini koşullar. İnsanların var oluşunu belirleyen bilinçleri değildir. Tersine, insanların toplumsal var oluşları, bilinçlerini belirler. Gelişmelerinin belli bir aşamasında toplumun maddi üretken güçleri, var olan üretim ilişkileriyle ya da aynı şeyin yasal anlatımı olarak, o güne dek içinde çalıştıkları mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler üretken güçlerin gelişme biçimleri olmaktan çıkıp, onlara ayak bağı olurlar. *O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar.* Ekonomik temelin değişmesiyle, o koca üst yapı da tümüyle aşağı yukarı hızlı bir biçimde dönüşüme uğrar. Bu çeşit dönüşümleri ele alırken, doğal bilimlerin kesinliğiyle belirlenebilen üretimin ekonomik koşullarının maddi dönüşümü ile, insanların bu çatışmanın bilincine varıp, savaşımı yürüttükleri yasal, siyasal, dinsel, estetik ya da felsefi, kısaca ideolojik biçimler arasında bir ayırım her zaman yapılmalıdır. Nasıl bir kişi hakkında görüşümüz o kişinin kendisi hakkında düşündüklerine dayanmazsa, aynı biçimde, böyle bir dönüşüm dönemini de kendi bilinciyle yargılayamayız. Tersine, bu bilincin maddi yaşamın çelişkilerinden, toplumsal üretken güçlerle üretim ilişkileri arasında var olan çatışmadan çıkarak açıklanması gerekir. *Hiçbir toplumsal düzen, içinde barındırabileceği tüm üretken güçler gelişmeden yok olmaz. Ve de yeni, daha yüksek üretim ilişkileri, hiçbir zaman, var oluşlarının maddi koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadan ortaya çıkmaz.* Dolayısıyla insanoğlu önüne ancak çözebileceği görevleri koyar. Çünkü soruna daha yakından bakarsak her zaman görülecektir ki, görevin kendisi ancak çözümünün maddi koşulları varsa ya da en azından *olgunlaşma sürecindeyse* gündeme gelir.”²⁷⁶

Bu anlatım, Marksizmin *toplumsal gelişme yasası* olarak adlandırılır: Toplumsal devrim kavramı, üretim ilişkilerindeki değişim olarak belirlenmiştir.

Kaldığımız yere dönersek, bu söylenenlerden de açıkça anlaşıldığı gibi, kapitalizmin de bir *sonul sınırı* vardır. Bu sonul sınır nerededir? Bir ekonomik–toplumsal sistem, herhangi bir sistem, kendi doğallığı içinde ne zaman yıkılır?

²⁷⁶ K. Marks, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz.* (abç)

Bu soruyu, kısaca şöyle yanıtlayabiliriz: Bir sistem, üretken güçlerin gelişmesine gerçekten *engel* oluşturduğu zaman yıkılır. Dolayısıyla, kapitalizmin de gelişmesinin sonul sınırına gelip gelmediğini anlamamızı sağlayacak olgu, dönüp dönüp aynı yere geliyoruz, üretken güçlerdeki gelişmenin durumudur.

Kapitalizmin, insanlık tarihi açısından misyonu, emeğin kapsamlı toplumsallaşmasını sağlamak ve toplumu sosyalizme hazırlamaktan ibarettir. Ve zaten, kapitalizm bu gelişmeyi sağladıktan sonra, insanlığın daha ileriye gitmesine engel olur.

Şöyle der Marks: “*Genel olarak üretimin yapısında değil, fakat sermaye üstüne kurulu üretimde bir sınır vardır.*”²⁷⁷ Hepimiz biliyoruz ki, sermaye, üretken güçlerin gelişmesinin mutlak, tek ve sonul biçimi değildir; üretken güçlerin gelişmesiyle mutlak olarak denk düşen bir zenginlik biçimi de değildir.

Marks, kapitalist üretim biçiminin, üretken güçlerin gelişmesine getirdiği *nesnel sınırlamalar* olarak dört öge sayar.

1. İşgücünün değeri üzerine, zorunlu emeğin sınırlarının koyduğu sınırlama.
2. Artık emek zamanı üzerine, artık değer sınırlarının koyduğu sınırlama. Emek üretkenliğindeki artışın artık değer kütesine yaptığı etkiyi incelerken, Marks, emek üretkenliği yükseldikçe görece artık değer artış oranlarının düştüğünü göstermiştir. “Sermaye ne denli fazla gelişirse, o denli fazla artık emek yaratır, dolayısıyla, daha az bir oranla bile olsa kendi değerini arttırmak için, yani kendisine artık değer eklemek için, üretken gücünü o denli çılgınca geliştirmek zorundadır.”²⁷⁸
3. Marks, bu bulgular temelinde, “her açıdan modern siyasal ekonominin en önemli yasası” olarak tanımladığı, kar hadlerinin düşme eğilimi yasasını formüle etmiştir.
4. Metayı paraya çevirerek realize etme zorunluluğunun getirdiği sınırlama.
5. Kullanım değerlerinin üretimine, değişim değeri tarafından koyulan sınırlama.

²⁷⁷ *Grundrisse*, (abç)

²⁷⁸ *Agy.*

Kapitalist düzende belirli aralarla sürekli olarak yinelenen üretim fazlası krizleri, yukarıda sıralanan, kapitalist üretim biçiminin, üretken güçlerin gelişmesine getirdiği *nesnel sınırlamaların* ansızın bastıran bir “hatırlatıcısı”ndan başka bir şey değildir. Çünkü, “sermaye geliştikçe, üretime ve dolayısıyla tüketime de, o denli engel olur.”²⁷⁹

Kapitalizmin gelişmesi nereye dek sürebilir? “Temelin kendisi, üretken güçlerin en yüksek gelişmesiyle, dolayısıyla da bireylerin (verili temelde) en zengin gelişmesiyle uyumlu biçimi aldığı anda”, temelin gelişmesinin en üst noktasına erişilir. “Bu noktaya erişilir erişilmez, gelişme düşüşe geçer ve yeni gelişme yeni bir temelde başlar.”²⁸⁰ Marks bunları tüm toplumsal formasyonlar için söyler ama aklında öncelikle, komünizmle yer değiştirecek olan kapitalist sistem vardır.

Burjuva toplumu geliştikçe, egemen üretim biçimi olarak sermayenin altı oyulmaya başlar. Üretken güçlerin gelişmesi, üretim sürecini bilimin teknolojik uygulanışına dönüştürür,^a doğrudan emeği ise, nicel ve nitel anlamda, üretim sürecinin *yalnızca ikincil bir yönü* durumuna sokar. Bu durum, tek belirleyici öge olarak değer yasası üzerine, emek zaman üzerine oturmuş olan kapitalist üretim biçiminin temellerini dağıtır:

“Emek bundan böyle üretim sürecine esasından katılmaz, insan artık üretim sürecini denetleyici ve düzenleyici olarak davranır (...) (İşçi), üretim sürecinin temel aracı olmak yerine, kenarına geçer. (...) Toplumsal bireyin gelişmesi, (bu bireyin-RY) toplumsal bir organizma olarak var olması dolayısıyla doğayı anlayışı ve ona hükmedişi”, giderek üretimin temeli olur. “*Emek, doğrudan biçimiyle zenginliğin büyük kaynağı olmaktan çıktığı anda*, emek zaman da zenginliğin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. Dolayısıyla, değişim değeri de, kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkar. Tıpkı emek sürecine katılmayan azınlığın, insan beyninin evrensel güçlerinin gelişmesinin koşulu olmaktan çıktığı gibi, yığınların artık emeği de genel zenginliğin

²⁷⁹ Agy.

²⁸⁰ Agy.

^a Üretken güçlerin gelişiminin (kapitalizm altında, sabit sermayenin gelişiminin) başta gelen sonuçlarından biri, Marks’ın *Grundrisse*’de öngördüğü gibi, toplumun ortak bilgi birikimi olan bilimi, “doğrudan bir üretim gücü”ne dönüştürme ve “toplumun yaşam” koşullarını “genel aklı denetleme”ye bağımlı kılma eğilimidir. Bugünkü bilimsel ve teknolojik devrimde bu eğilim tam olarak öne çıkmıştır.

gelişmesi için koşul olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla, *değişim değeri üzerine kurulu üretim çöker.*"²⁸¹

Bu nedenle, kapitalizmin *uzlaşmaz çelişkisi* şu olgudur: Sermaye, emek zamanını en aza indirmeye çalışırken, öte yanda zenginliğin tek kaynağı ve *ölçüsü* olarak onu saklı tutmak, korumak zorundadır. Sermaye bir yanda, bilimin ve doğanın tüm güçlerini ve de ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin ve ekonomik ve toplumsal ilişkilerin tümünü, zenginliğin yaratılışını ona harcanan emek zamanından bağımsız kılabilmek için, yardıma çağırır. Öte yanda, yaratılan o muazzam toplumsal güçleri, emek zaman ölçütüyle ölçmek ve yaratılmış olan değeri, değer olarak tutabilmek için, gereken sınırlar içine sokmak istemektedir.

Kapitalizm altında üretken güçlerin gelişmesi, aynı zamanda doğrudan emeğin, ancak değişim aracılığıyla toplumsal emek birimi olarak ortaya çıkan özel emek olma karakterini yitirmesini getirir. Büyük ölçekli endüstri koşullarında, "bireyin emeği (...) aşılmış bireysel emek, yani toplumsal emek karakterini alır. Böylelikle, *bu üretim biçiminin öteki temeli de düşer.*"²⁸²

Burjuva toplumu içinde, bu toplumun ekonomik temelini çökertecek maddi koşullar bu şekilde oluşur. Bu maddi koşullar, aynı zamanda, komünist üretim biçiminin gelişebilmesi için de başlangıç noktalarıdır.

Marks'ın çeşitli yerlerde yazdıklarından bir toparlama ve süzme yapacak olursak, *kapitalizmde sonul sınırın gelmesi için üç koşul* gerekmektedir:

1. Birincisi, kapitalist sistemin *işçiyi giderek üretimin dışına çıkarma* eğiliminin güçlenmesi ve belirli bir olgunluğa erişmesi gerekir. (Dünya kapitalist sisteminin bütününde üretimin tümüyle işçisiz yapılması söz konusu değildir. Tümüyle robotlarla üretim yapan bir kapitalist sistem hayal bile edilemez, çünkü o zaman artık değer kalmaz, sömürü kalmaz.)

Kar, kapitalist üretimin dürtüsüdür. Bu nedenle, kar oranının düşme eğilimi, kapitalizm altında üretken güçlerin gelişmesinin, ancak belirli sınırlar içinde ilerlediğini anlatır. Kar oranının düşme eğilimi, "*kapitalist üretim biçiminin sınırlılığının ve yalnızca tarihsel, geçici karakterinin*" kanıtıdır.

Kar oranının düşme eğilimi ancak krizler ve var olan sermayenin periyodik değer yitirmesi yoluyla, o da geçici olarak önlenir.

²⁸¹ Grundrisse, (abç)

²⁸² Agy.

Marks, kapitalizmin temel çelişkisini incelerken şu sonuca varır: Kapitalizm altında, “günde 12–15 saat çalışmak zorunlu olmaktan çıktığı anda (...) işgücü gereksizleşir. (...) Üretken güçlerde, işçilerin mutlak sayısını düşürecek, yani tüm toplumun toplam üretimi daha kısa bir zaman aralığında gerçekleştirmesini sağlayacak bir gelişme, devrimi getirir, çünkü nüfusun çoğunluğu bundan kaybeder.”²⁸³ Doğal olarak, kapitalizm, yapısı gereği, bir önceki sayfada da işaret ettiğimiz gibi, bu süreci en sonuna, işsiz üretime dek götüremez ama zaten oraya varmadan, oraya yaklaştığı bir noktada ip kopacak ve kapitalizm aşılabacaktır.

2. İkincisi, kapitalizmin *bireyi mülkiyet sahipliğinden uzaklaştırma* eğilimidir. Birkaç sayfa önce *Kapital*’den yaptığımız alıntıda Marks, bu eğilime işaret ediyordu. Ancak bu süreç de kapitalizmde mantıksal sonucuna, üretim araçlarının tek sahipliğine varamaz:

“Değer sermayenin temelini oluşturduğundan ve bu nedenle zorunlu olarak yalnızca bir karşı değer değişimi yoluyla var olduğundan, zorunlu olarak kendisini kendisinden uzaklaştırır. Dolayısıyla, *evrensel* bir sermaye, değişim yaptığı yabancı sermayelerle karşı karşıya gelmeyen bir sermaye – ki o durumda onun karşısında yalnızca ücretli işçiler ya da kendisi durur – olamaz bir şeydir. Sermayeler arasındaki karşılıklı birbirini itme, zaten sermayenin içinde, gerçekleşmiş değişim değeri olarak vardır.”²⁸⁴

Sermaye birçok sermayeler olarak var olmaktadır ve ancak böyle var olabilir ve onun kendini belirlemesi de dolayısıyla bunların karşılıklı ilişkileri olarak ortaya çıkar.²⁸⁵

Dolayısıyla, söz konusu eğilim de kapitalizm altında en sonuna dek, yani tek bir sermayenin, tek bir merkezin yönetimine dek gidemez, ancak, yine o noktaya yaklaşıldığı bir yerlerde ip kopacak ve kapitalizm aşılabacaktır.

3. Üçüncü koşul, *kapitalizmin yayılacağı alan kalmamasıdır*. Lenin’in, İngiliz ekonomist J. A. Hobson’un örneğini izleyerek, yeni sistemi, nitelikçe yeni küresel genişlemesini anlatır biçimde, ‘emperyalizm’ olarak adlandırması bu açıdan çok anlamlıdır.

Belli bir ülkede ya da ülkeler topluluğunda üretken güçlerin tam anlamıyla olgunlaştığını, üretimin toplumsal ilişkilerinin ve planın da dolayısıyla zorunluluk durumuna geldiğini düşünelim. Ancak öte yanda, dünyada kapitalizmin yayılabileceği ya da derinleşebileceği alanlar hala

²⁸³ *Kapital*, C. 3, s. 218, 240, 242, 263.

²⁸⁴ *Grundrisse*, s. 421.

²⁸⁵ *Agy*, s. 414.

varsa, bu ileri ülke ya da ülkeler, öteki ülkelerde yaratılan artık değerın önemli bir bölümünü kendilerine transfer ederek, kendi artık nüfuslarını oralara aktararak (ya da bu karlar temelinde kapsamlı bir sosyal güvenlik ağı yaratarak), yani kendi zorluklarını o geri ülkelere aktararak, kendi sosyalizme olgunlaşmış sistemlerinin ömrünü uzatabileceklerdir.

Kapitalizm yeni alanlara yayılarak (yalnızca kapitalizm öncesini yaşayan alanlar anlamında değil, kapitalizmin ileri düzeylerde gelişmediği yerler anlamında da) hem sorunlarını, açmazlarını, krizlerini buralara aktararak, hem o alanları sömürerek nefes alır, “yaşam öpücüğü” kazanır.

Bu üç koşul da, üretken güçlerin ve üretim ilişkilerinin çok yüksek bir gelişme düzeyini yansıtmaktadır. İşte bu nedenle *Alman İdeolojisi*’nde Marks ve Engels, komünizmin maddi ön koşulunu, “*üretken güçte dev bir artış ve gelişmesinin yüksek bir düzeyi*”²⁸⁶ olarak değerlendirmişlerdir.

Kapitalizmin gelişmesinin sonul sınırına dayanmasını en iyi anlatan olgu, üretken güçlerin tam anlamıyla toplumsallaşmasıdır, tüm ekonomi çapında organik bir bütün olarak çalışmasıdır.

“Üretim araçları ve üretimin kendisi özünde toplumsallaşmıştır. Ancak bunlar bireylerin özel üretimini gerektiren (ki dolayısıyla herkes kendi ürününün sahibidir ve onu pazara getirir) bir el koyma biçimine bağlıdır. Üretim biçimi bu el koyma biçimine, onun dayanağı olan koşulları ortadan kaldırdığı halde, bağlıdır. Yeni üretim biçimine kapitalist karakterini veren bu çelişki, *bugünün tüm toplumsal antagonizmasının tohumunu taşır.*”²⁸⁷

İşte bu çelişki, üretimin giderek toplumsallaşmasıyla, giderek dayanılmazlaşacaktır.

Bir ekonomide ya da bir işkolunda ya da hatta tek bir işletme düzeyinde, üretken güçlerin *tam toplumsallaşmasını* şu üç koşula bakarak anlayabiliriz:

1. İşlediği ürünlere çok çeşitli sektörlerden girdi alması gerekir.
2. Üretimnin bir ülke bütününe ya da bir ülkeler topluluğunu ilgilendirmesi gerekir.
3. Çıktılarının da çeşitli sektörlerle hizmet vermesi gerekir.

²⁸⁶ METY, C. 5, s. 48.

²⁸⁷ Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm, MESY, s. 420.

Ekonomi çapında üretken güçlerin tam anlamıyla toplumsallaştığını, kapitalist gelişmenin sonuna geldiğini, sosyalizm gereğinin tam anlamıyla “olgunlaştığını” kanıtlayan bir gösterge de, söz konusu ekonomide planlamanın *zorunlu* duruma gelmesidir. Toplumda belirli çevrelerce “istenen” ya da belli ölçülerde “yararlı” olacak bir planlamadan değil, onsuz artık ekonominin düzgün işleyemeyeceği bir planlamadan söz ediyoruz. İşte, sözünü ettiğimiz tam toplumsallaşma aşamasında ekonomik plan da *zorunlu* olacaktır.

“Plan her şeyi bilemez, planla ekonomik toplum yönetilemez” gibi düşüncelerin, sosyalizm düşmanı çok yazarın dilinden düşmediği bilinir. Oysa tam tersine, kapitalist gelişmenin sonul sınırına gelmesi için, onun artık plansız işleyemez olduğu, planın zorunluluk olduğu, planın her şeyi bilmek zorunda olduğu bir aşamaya gelmesi gerekir. Bu anti komünist yazarlar, devrimden sonra alelacele “sosyalizmi kurduk” diyen ama daha sosyalizmin alt yapısını bile tam anlamıyla kuramamış ülkelerdeki plan uygulamasının yetersizliklerini, gerçek sosyalizmle gerçek planlamanın yerine geçirerek, bu kurnazlığı yaparak, böyle konuşabilmektedirler.

Her şeyin anahtarı kapitalizmin örgütlenme biçimlerinde gizlidir. Örneğin, anonim şirketlerin ortaya çıkışı, Marks’ın yazdığına göre, “kapitalist üretimin en son gelişiminin bu sonucu, sermayenin yeniden üreticilerin mülkiyetine dönüşmesine doğru, ama artık üretici bireylerin özel mülkiyetine değil, birleşmiş üreticilerin mülkiyetine, doğrudan toplumsal mülkiyet olarak dönüşümüne zorunlu bir geçiş aşamasıdır.”²⁸⁸ Anonim şirket bugün dünya çapına büyümüş ve uluslararası tekel biçimini almıştır. Yarının neler getireceği, bugünkü kapitalist tekelin örgütlenmesinde gizlidir.

Meta değişimi ne zaman kalkacaktır? Yine hemen büyük bir işletmeyi düşünmek durumundayız: Bir şirketin kendi iç bölümleri arasındaki işleyişlerde paranın hükmü var mıdır? Yoktur. O şirket bütününcü ancak dışarıyla olan ilişkilerinde, alışverişinde para geçerlidir. Bu durumu toplum çapına büyüttüğünüz zaman, isterseniz de paranın işlevi kalmaz. Zorlamalar değil, böyle bir gelişme, meta değişiminin sonunu getirecektir.

Örneğin, çok uluslu şirketlerde plan yapılmıyor mu? Girdiler nerelerden ne zaman ne miktarlarda gelecek, ürünler nerelere ne zaman nasıl ve hangi fiyatlardan gidecek, vb. Toplum çapında değil, şirket düzeyinde ama son derece ileri ve kapsamlı bir planlama yapılıyor.

²⁸⁸ *Kapital*.

Burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta, çok uluslu şirketin, böyle kapsamlı bir planlama yapmadan, işleyişini bir gün bile sürdüremeyeceğidir. İşte, ne zaman plan *toplum çapında* böyle bir zorunluluk durumunu alırsa, meta üretimi ve piyasa kategorilerinin kalkma noktasına da o zaman gelinir.

Ancak, şunu unutmamalıyız ki, üretken güçlerin tam toplumsallaşması dendiğinde, sorun tek bir ülkenin sınırları içinde de ele alınıp çözülemez. Üretken güçlerin tam toplumsallaşması, *küresel* bir olgudur. İşte bu nedenle Marks, sosyalizme ancak, ileri kapitalist ülkelerin hiç olmazsa birkaçında topluca geçilebileceğini söylemiştir. Yani, üretken güçlerin tam toplumsallaşması için, dünya çapında öyle bir ekonomik gelişme düzeyi gereklidir ki, bir ülkeler bütününe organik entegrasyonu söz konusu olmalıdır. Kim ne derse desin, Marks'ın öngörüsünün doğru olduğunu, 20. yüzyılın tüm gelişmeleri kanıtlamıştır, kanıtlamaktadır.

Marksizmde bir tarihsel determinizm anlayışı vardır. Tüm insanlık tarihinin sonuçlarından çıkan, komünizmin gelişinin kaçınılmaz olduğu anlayışı vardır. Bir şeyin gelmesinin kaçınılmazlığı ise, ondan önceki şeyin bitişinin kaçınılmazlığı ile belirlenir. İşte, komünizme geçiş için “değişmez” olgunluk düzeyi, kapitalizmin kaçınılmaz sonunun geleceği düzeydir. Sosyalizm, *tarihsel-toplumsal bir aşama olarak, kapitalizmin bıraktığı yerden* başlayacaktır. Kapitalizmin artık ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlayamaz olduğu noktadan sonra başlayacaktır.

Bir kapitalist ülkenin “sürekli” büyüyebileceğini düşünebilmek^α Marksizme yabancıdır. Bugün büyüyebildiğine bakarak ampirik tutum almak, bilimsellik olmaz. Çünkü hiçbir sistem, doğal yaşamının sonuna gelmeden, tüm gelişme olanaklarını tüketmeden yıkılmaz, ama hiçbir gelişme de sonsuz değildir.

^α Örneğin, Yalçın Küçük gibileri!

3.2. Kapitalizmin Sonu Geldi mi?

1858’de Marks, *Cageis’e mektubunda şöyle dedi:*

“Avrupa kıtasında devrim yakındır ve eğer
bu küçük köşede ezilmezse, kısa sürede
sosyalist bir karakter alacaktır.”

K. Marks²⁸⁹

Ne yazık ki, değerlendirmekte olduğumuz konunun bir de özeleştirici yönü vardır ve bundan hiç kaçamayız. Marksistler olarak, kapitalizmin yıkılışının çok yakın olduğunu neredeyse 150 yıldır söylemekteyiz. Bu düşünceler, öngörüler, tarih önünde yanlış çıkmıştır.

Doğaldır ki, bu yanlışlığın tüm kendini ortaya koyuş biçimlerini aynı kefeye koyamayız. Söz konusu yanlışlıklar bazen bilim adamlığı yerine pratik devrimci sabırsızlığın öne çıkması, bazen yaşanan büyük olayların kaçınılmaz olarak bilinçlere öyle yansımaları olarak, ama bazen de en kötüsünden oportünizmin ve hegemonyacılığın yansımaları olarak ortaya çıkmıştır.

Şimdi bu tarihin en önemli duraklarını kısaca ele alalım ve yapılan yanlışları anlamaya çalışalım.

Marks ve Engels, daha 1848’lerde, kapitalizmin, yaşam olanaklarının hızla sonuna gelmekte olduğundan söz ettiler. Tıpkı feodalizmin “mülkiyet ilişkilerinin, gelişen üretken güçlerle uyumsuzlaştığında parçalandığı gibi, benzer bir hareket de gözlerimizin önünde gerçekleşmektedir” dediler.²⁹⁰ Yine 1848’de, kapitalizmin, “sınıf savaşımının kesin anını yaklaştırdığı”²⁹¹ ve Avrupa’da sosyalist devrimin yakın olduğunu söylediler. “Almanya’da gelmekte olan burjuva devriminin, onu hemen ardından izleyecek bir proletarya devrimine başlangıç” olacağını düşünüyorlardı.²⁹² On yıl sonra da, Marks, “kıta Avrupa’ında

²⁸⁹ *Seçme Yazışmalar*, Moskova, 1955.

²⁹⁰ *Komünist Manifesto*, MESY, s.40.

²⁹¹ *Agy.*

²⁹² *Agy.*

devrim yakındır ve hemen de sosyalist bir karakter alacaktır” demek-teydi.²⁹³

Yetmiş yıl sonra Lenin, Marks’ın beklentisinin yanlışlığını *zımnen* kabul ederek, kapitalizmin, asıl sınırına yüzyılın sonuna doğru ulaştığını ve bir sistem olarak hızla sonuna yaklaştığını söyledi. “Yeni kapitalizmin, eskisinin kesinlikle yerini aldığı anı, oldukça kesin biçimde yirminci yüzyılın başı olarak yerleştirebiliriz” dedi.²⁹⁴

Emperyalizm, tekellerin ve finans kapitalin egemenliğinin kurulduğu, sermaye ihracının büyük önem kazandığı, dünyanın Enternasyonal tröstler arasında paylaşımının başladığı, dünyanın tüm alanlarının en büyük kapitalist güçler arasında paylaşımının tamamlandığı aşamadaki kapitalizmdir.

Lenin’e göre bu yeni aşamada kapitalizm artık giderek daha çok “*asalaklık ve çürüme*” ile belirleniyordu. Emperyalizm, kapitalist üretim biçimi için son aşamaydı, çünkü ekonomik yaşamda finans kapitalin egemenliğinin büyümesi ve çeşitli endüstrilerin bir avuç dev korporasyon tarafından denetim altına alınması, kapitalist üretim biçiminin kaldıracabileceği bir durum değildi ve bu nedenle, ekonomik boğulmaya yol açacaktı. Bunun sonucunda, kapitalizmin en büyük gücü – üretken güçleri sürekli olarak devrimcileştirme güdüsü – yok olmaya başlayacaktı. Ve de finans kapitalin karşı koyulmaz gücüyle, sermaye sahipleri neredeyse tamamen endüstri ve ticaret sürecinden çıkarılacaklardı. Dolayısıyla, onlar da üretimden çok spekülasyona yönelecekler ve sistem de giderek daha çok asalaklaşacaktı.

Bu söylenen eğilimlerinin doğruluğunu kanıtlayan sayısız örnekleri, dünya kapitalist ekonomisi içinde her an görmekteyiz. Bunlar arasında en çarpıcı olanı da, üretimden mali spekülasyona olan büyük kayıştır, “sıcak para”daki akıl almaz büyümedir.

Ancak şurası unutulmamalıdır ki, bu söylenenler bir genellemedir, yalnızca bir genellemedir, tarihsel bir *eğilimi doğru olarak* vurgulamaktan öteye acil bir mesaj taşımamaktadır. Bunun böyle olduğunu, Lenin’in bu genellemeyi, şunları ekleyerek sınırlamasından da anlıyoruz: “Çürüme eğilimi, kapitalizmin hızlı büyümesini dışlamaz. (...) Emperyalizm çağında, belli endüstri dalları, burjuvazinin bazı katmanları ve bazı ülkeler daha az ya da daha çok, bu eğilimlerin şimdi birisini sonra bir başkasını gösterirler.”²⁹⁵

²⁹³ Engels’e Mektup, 8 Ekim 1858, *Seçme Yazışmalar*, s. 134.

²⁹⁴ Lenin, *Emperyalizm*.

²⁹⁵ Agy.

Aynı zamanda, uluslarüstü tekellere ve giderek küreselleşen bir dünya ekonomisine karşın, tekil ulus-devletler, kapitalizmin egemen siyasal biçimi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu temel üzerinde de, farklı ulusal sermayelerin birbiriyle mücadelesi yoğunlaşarak sürmektedir. Dolayısıyla, dünya zaten “yeni sömürgelere” ve çeşitli etki alanlarına bölünmüş olduğuna göre, dünyayı yeniden paylaşım mücadeleleri de durmaksızın sürmektedir.

Bu gelişmeler içinde, giderek iç ve dış ögeler sosyalizmi kaçınılmaz olarak bir seçenek olarak öne çıkaracaktır. Tekellerin toplumsallaşmış üretiminin ilerlemiş biçimleri tüm toplumu proleterleştirmektedir. Kapitalizmin dünyaya yayılması da proletaryanın saflarını büyütmektedir. Hatta, üretimin kapitalist toplumsallaşması, en azından en gelişmiş kapitalist ülkelerde, sosyalist bir ekonomi için yapısal temelleri yaratmıştır.

Yeniden Lenin’e dönersek, Lenin’in genellemesini şu satırlar güzel özetlemektedir:

“Emperyalizm, kapitalizmin özel bir tarihsel evresidir. Özgü karakteri üç yönlüdür: Emperyalizm, 1) tekelci kapitalizmdir; 2) asalak ya da çürüyen kapitalizmdir; 3) can çekişen kapitalizmdir. Serbest rekabetin yerine tekellerin geçmesi, emperyalizmin temel ekonomik özelliği, özünün özüdür. (...) Kapitalizmden büyüyen tek el, ölmekte olan kapitalizmdir, sosyalizme dönüşümünün başlangıcıdır. Emperyalizmin emeği sınırsız toplumsallaştırması da aynı sonucu yaratmaktadır.”²⁹⁶

Dolayısıyla Lenin, “emperyalizm toplumsal devrim çağını başlatır” demiştir.²⁹⁷

O dönemde, kapitalizmin ilerlemiş bir çöküş sürecinde olduğu düşüncesi, yalnızca tarihsel bir genelleme olarak değil, acil pratik açısından da, hiç yanlış gözüküyordu. Birinci Dünya Savaşının getirdiği eşi görülmemiş yıkım, emperyalist rekabetin artık kendisini yok edeceği sınıra geldiği düşüncesinin doğruluğunu kanıtlıyor gibiydi. Ardından Rusya’daki Bolşevik utkusu, bu kapitalist çılgınlığa bir almaşığın var olduğunu gösteriyordu. Almanya ve Macaristan’daki devrimler, kapitalizmin, Avrupa’nın başka yerlerinde de yıkılmasının yakınlaştığını düşündürüyordu.

²⁹⁶ Emperyalizm ve Sosyalizmde Bölünme, *LTY*, C. 23, s. 105–7.

²⁹⁷ Programın Gözden Geçirilmesi ve Partinin Adının Değiştirilmesi Üzerine Rapor, *LTY*, C. 27, s. 131.

“Emperyalizm toplumsal devrim çağını başlatır” vargısını, kendi dar sözcük anlamları içinde değerlendirsek, tarihsel ve toplumsal gelişmelerin bu vargıyı desteklemediğini söyleyeceğiz. Kapitalizmin, emperyalist aşamaya yükselmesiyle birlikte, sosyalist devrimler çağı açılmamıştır. Ve Avrupa’nın devrimlere çok yakınlaştığı yıllarda, Lenin’in yazdığı yazılar, onun bu vargıyı sözcük anlamları içinde doğru kabul ettiğinin örnekleriyle doludur.

Ancak, bu vargi, özellikle Emperyalizm kitabının içerdiği düşüncelerle ve genel çözümlemeye birlikte ele alınırsa, bir başka biçimde daha değerlendirilebilir ve değerlendirilmelidir, doğrusu o olur. “Emperyalizm toplumsal devrim çağını başlatır” değil, “*toplumsal devrim çağı emperyalizm döneminde başlar.*” Ya da daha didaktik ama daha iyi açıklayıcı olanı: “Toplumsal devrim çağı, emperyalizmin *son döneminde* açılacaktır.”

İki saptama arasındaki fark açıktır. Kapitalizmin emperyalist aşaması da, her formasyon gibi, uzun bir dönemi, belki de birkaç yüzyılı kapsayacaktır. Ve de emperyalizmin ilk ve hatta orta dönemleri, küresel çapta toplumsal devrimlerin gerçekleşebileceği bir yoğunluk ve derinlikle tanımlanamaz. Üretken güçlerin gelişimi, kapitalizmin sonul sınırına dayanmamıştır. Ama toplumsal devrim çağı, mutlaka emperyalizm döneminde başlayacaktır. Kapitalizmin emperyalist aşamasıyla, sosyalizm arasında başka bir ara halka yoktur.

Konumuzu, Lenin’in, “emperyalizm toplumsal devrim çağını başlatır” saptamasının, bu saptamanın sözcük anlamları içinde kabul edilmiş olduğu noktasından sürdürürsek, bu yanlış kabul, Lenin’in ölümünün ardından, Stalin’in öncülüğünde, “kapitalizmin genel krizi” olarak tanı-nacak teoriye temel oluşturdu.^a Stalin, “can çekişen kapitalizm” tezini, devrimci acillik kavramını da içine katarak, kapitalist sistemi tümüyle kapsayacak biçimde, Lenin’in çözümlemelerinin çok ötesine genişletti:

“Önceleri, tek tek ülkelerde ya da daha doğrusu şu ya da bu gelişmiş ülkede, bir proletarya devrimi için nesnel koşulların varlığı ya da yokluğundan konuşmak kabul edilmiş bir şeydi.

^a “Kapitalist üretim biçiminin çöküşünün dünya-tarihsel süreci ve bunun sosyalizmle devrimci yer değiştirmesi. Kapitalizmin genel krizinin ilk ve en önemli özelliği dünyanın iki sisteme ayrılmış olmasıdır; gelişmekte olan sosyalist sistem ve can çekişen kapitalist sistem. (...) Rusya’da sosyalist ekonomik sistemin yükselmesiyle, kapitalist sistem dünyada hüküm süren tek sistem olmaktan çıktı”. (G. A. Kozlov, *Siyasal Ekonomi: Kapitalizm*, Progress, s. 375)

Şimdi bu görüş artık yeterli değildir. Şimdi entegre bir bütün olarak dünya emperyalist sisteminde devrimin nesnel koşullarından söz etmeliyiz. Bu sistem içinde endüstrisi yeterince gelişmemiş bazı ülkelerin varlığı, eğer sistem bir bütün olarak devrim için olgunlaşmışsa ya da daha doğrusu, sistem bir bütün olarak olgunlaştığı için, devrime aşılabilir bir engel oluşturmaz.²⁹⁸

Ne var ki, o tarihte Avrupa’da devrimler gerçekleşmediği ve hatta ardından kapitalizm için yeni bir hızlı gelişme dönemi açıldığı için, kapitalizmin gelişme yeteneği, yeniden hararetli tartışmalara konu oldu. Tartışmayı, o zamanlar Komintern’in başında bulunan Nikolay Buharin ortaya getirdi. Buharin, 1929 yılında, çok doğru olarak, kapitalizm “yeniden teknolojik gelişmenin sersemletici mucizesini ortaya koyuyor, bilimsel bilgiyi (...) teknolojik devrimin güçlü bir kaldırıcına dönüştürüyor” diye yazdı.²⁹⁹

Kapitalizmin yakın ve orta dönem geleceğine gerçekçi bir bakış olarak Buharin’in söyledikleri, asıl olarak, Sovyet ekonomisinin gitmesi gereken yön üzerine Stalin’le olan tartışmasının içinde öne sürülmüştü. Buharin’in tezine göre NEP’i bu denli erken terk etmek ve tarımda zorla kollektivizasyon yolunu izlemek derin bir hataydı, çünkü uzun bir kapitalist istikrar dönemi, Sovyetler Birliğine, tedrici ve dengeli bir endüstrileşme için zaman vermeye devam edecekti. Stalin ise, bu arada yeni bir dünya savaşının hazırlanmakta olduğunu ve hızlı endüstrileşme olmazsa, Sovyet devletinin de onun kurbanlarından biri olacağını iddia ediyordu.^α

Uzun dönemde, Buharin’in, kapitalizmin tüm olanaklarını tüketmediği görüşü tümüyle doğrulandı. Öte yanda, daha anlık gelişmeler – 1930 Büyük Depresyon, faşizmin yükselişi ve İkinci Dünya Savaşı – Stalin’i haklı çıkarıyor ve sistemin sonuna geldiği fikrini yeniden güçlendiriyordu.

Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı da kapitalizmin çöküşünü getirmede. Tersine, savaş, bilim ve teknolojide ilerlemeler için gerekli itmeyi

²⁹⁸ *Leninizmin Temelleri.*

²⁹⁹ Stephen F. Cohen, *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, s. 255–6.

^α Buharin’in söyledikleri sosyalizme genel yaklaşım açısından, Stalin’in söyledikleri ise acil somut durum açısından daha geçerli tezlerdi. Endüstrileşmeyi sosyalizme eşitlemeden ve Buharin’in bazı önerileri de dikkate alınarak, endüstrileşme yolundan gidilebilirdi. Ne var ki, 1) Buharin’in tüm doğruları da reddedildi, 2) endüstrileşme sosyalizme eşitlendi.

sağlayarak kapitalizmin üretken güçlerinde yeni bir devrime ve üretim kapasitesinde büyük bir genişlemeye yol açtı.

Ne yazık ki, kapitalizmin “çok yakında” yıkılacağı tezi, bu gelişmelerden etkilenmedi. Tersine, komünist teorisyenler, baktıkları yerde daha da derinleşen bir kapitalist kriz gördüler. Sosyalist ekonomik blokun ortaya çıkışı, dünya kapitalist ekonomisinin uluslararası hegemonyasını parçaladı dediler. 1952’deki son önemli kitabında Stalin; “tek, tüm dünyayı saran pazarın parçalanması, ikinci dünya savaşının en önemli ekonomik sonucu olarak görülmelidir” dedi.³⁰⁰

Stalin’in analizindeki anahtar faktör, Çin ve Doğu Avrupa ülkelerinin, kapitalist sistemden ayrılmış ve Sovyetler Birliğiyle birlikte kapitalist kampa karşı birleşik ve güçlü bir sosyalist kamp kurmuş olmalarıdır.

“İki karşıt kampın varlığının ekonomik sonucu, tek, bütünü kapsayan dünya pazarının parçalanmış olmasıdır. Dolayısıyla şimdi biz, karşı karşıya duran, paralel *iki dünya pazarına* sahibiz. (...) Dolayısıyla, dünya kaynaklarının büyük kapitalist ülkeler (Amerika, İngiltere, Fransa) tarafından sömürülmesinin alanı genişlemeyecek, küçülecektir; dünya pazarında satış olanakları kötüleşecek ve de endüstrileri giderek daha çok kapasite altı çalışacaktır. İşte bu, dünya pazarının parçalanmasıyla ilişkili olarak, dünya kapitalist sisteminin genel krizinin derinleşmesinin ne anlattığıdır.”³⁰¹

Bu nedenle, bölümün sonucunda Stalin iki soru sorar:

“İkinci dünya savaşından önce Stalin tarafından öne sürülen, kapitalizmin genel krizi döneminde pazarların görece istikrarıyla ilgili tezin hala geçerli olduğu söylenebilir mi? Lenin tarafından 1916 baharında öne sürülen tezin – *kapitalizmin çürümeye rağmen, ‘genelde öncesinden çok daha hızlı büyümekte olduğu’* – hala geçerli olduğu söylenebilir mi? Söylenemeyeceğini düşünüyorum. İkinci dünya savaşının yol açtığı yeni koşulların ışığı altında, bu iki tezin de geçerliliklerini yitirdikleri kabul edilmelidir.”³⁰²

³⁰⁰ Stalin, *SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*.

³⁰¹ Agy.

³⁰² Agy. (abç)

Stalin'in kendisinden üçüncü şahıs olarak söz etmesinin tuhaflığı bir yana, Lenin'in emperyalizmi değerlendirişinin *en önemli yönü* (hem de en yanlış anlaşılan ve çarpıtılan yönü) olan, “*emperyalizmin genelde öncesinden çok daha hızlı büyümeyi içerdiği*” doğrusunu geçersiz saymaması dikkate değerdir.

Komünist partilerinin doğu Avrupa’da, Çin ve Kuzey Kore’de iktidara gelmesiyle birlikte, Sovyet teorisyenleri, kapitalizmin genel krizinin yeni, *ikinci evreye* geçtiğini iddia ettiler. Bu ikinci aşamada, “sosyalizm dünya sistemi olma yolunda bir ülkenin sınırlarını aştı. (...) Dünya kapitalist sisteminden yeni ülkelerin ayrılması, kapitalist sömürü alanının daha da daralmasına, dünya kapitalizminin geniş pazarları, hammadde kaynaklarını ve sermaye yatırımı alanlarını yitirmesine yol açtı.”³⁰³

Kapitalizmin savaş sonrasındaki olağanüstü toparlanmasından hiç etkilenmeyen Sovyet teorisyenleri, sömürge sisteminin dağılmasını kapitalizmin genel krizinde “*üçüncü evre*” olarak ilan ettiler. Böylece, 1960’ların sonunda dünya Komünist Partileri, kapitalizmin sonunun zamanlamasında hayali bir sıçrama daha yaparak, “emperyalizm ne yitirdiği tarihsel girişimini yeniden kazanabilir, ne de dünyanın gelişmesini tersine çevirebilir. İnsanlığın gelişmesinin ana yönü, dünya sosyalist sistemi, uluslararası işçi sınıfı, tüm devrimci güçler tarafından belirlenmektedir” diye iddia ettiler.³⁰⁴

1970’lerdeki olaylar bu iyimser görüşlere bir ölçüde kredi veriyordu. Bu dönemde Sovyetler Birliği Washington’un stratejik silahlardaki üstünlüğünü yakalayınca, Amerika’nın tartışmasız askeri üstünlüğünün sonu geldi ve “iki kampın” liderleri arasında kabaca eşitlik sağlayan bir durum oluştu.

Aynı zamanda dünya kapitalizmi üçüncü dünyada bir dizi siyasal-askersel geri adımlarla sarsıldı. Bunlar arasında en önemlileri, Hindişin’de Amerika’nın yenilgisi ve hemen ardından Sovyet destekli özgürlük güçlerinin Angola ve Mozambik’deki zaferleridir. Bu geri çekilişler Etyopya, Nikaragua, İran, Afganistan, Granada ve Güney Yemen’de Amerikan yanlısı rejimlerin atılmasına, Libya’da Amerikan karşıtı bir hükümetin iktidara gelmesine yol açtı. Filipinler, Güney Kore, Şili, Pakistan ve Güney Afrika’da Amerikancı rejimler kuşatma

³⁰³ V. Trepelkof, *Kapitalizmin Genel Krizi*, Moskova, 1969, s. 26.

³⁰⁴ *Komünist ve İşçi Partilerinin Uluslararası Konferansının Belgeleri*, Moskova, 1969, s. 13.

altına girdi ve Latin Amerika bir bütün olarak anti Amerikan patlamanın eşiğine geldi.

On yılın sonuna doğru, Sovyetik (Maocu, Arnavutçu ve Troçkistler de dahil olmak üzere) teorisyenlerin, kapitalizmin çöküşünün geri dönüşsüz olduğuna güvenleri sürmekteydi. O yılların ünlü bir yazarı, Çernikof (Chernikov), “1970’lerin olaylarının çözümlemesinden anlaşılabilir ki, devlet tekelci kapitalizmi dünya kapitalizminin sürekli gelişmesini sağlamakta, bilimsel ve teknolojik devrimi sürdürmekte ve kapitalizmin siyasal konumunu istikrarlı duruma getirmekte giderek daha çok acizlik göstermektedir” demektedir.³⁰⁵

Ancak, bir kez daha, değerlendirmeler gerçeklerin önünde koşmuştu. Kapitalist ülkeler, beklenenden çok daha dayanıklı çıktılar. 1980 yıllarında gelişen Amerikan küresel karşı saldırısı, geçen on yılın geri adımlarını tersine çevirmekle kalmadı, Sovyet bloğunun gelişmekte olan iç krizini de azdırdı.

1970’lerin başındaki derin ekonomik bunalım, ardından gelen nispeten zayıf toparlanma, 1980-81’deki yeni resesyon, kapitalizmin kalıcı özelliklerinden olan devresel krizlerinden kurtulamadığını göstermektedir. Dünya kapitalist ekonomisi bu dönem boyunca en önemli üç merkez – Batı Avrupa, Japonya ve ABD – arasındaki değişen ilişkiler yüzünden büyük altüst oluşlar da yaşadı. Dahası, bilim ve teknolojiadaki patlama da dünya kapitalizminin yapısında büyük değişikliklere neden oldu.

Dünya komünist hareketi ise bu olguları, sürekli olarak, tek yönlü bir biçimde açıkladı. Kapitalizmin derinleşmekte olan bir ekonomik açmazda olduğunu “yeni kanıtlarla” göstermeyi sürdürdü. Boris Ponomaryof, “emperyalizmin bir zamanlardaki dünya egemenliğinin bir daha geri gelmemecesine altı oyulmuştur” diye iddia edebildi. Zamanın Sovyet yazınındaki kutlama havası, tufanı yakın gören şu alıntıda izlenebilir:

“Kapitalist sistemin büyümekte olan ekonomik istikrarsızlığı savaş sonrası dönemde hiç olmadığı bir durumdadır. Kapitalizm, ekonomisindeki yapısal krizleri aşmada, acil global ekonomik ve ekolojik sorunları kendi temelinde çözmedeki acizliğini gösteriyor. (...) Devresel ve yapısal ekonomik krizleri, ekonomik sistemin genel bir istikrarsızlığına, dünya kapitalist ekonomisinde büyük altüst oluşlara büyümektedir. (...) Kapitalist ülkelerdeki sınıf kavgası, sosyo-siyasal krizler tüm sistemi temelinden

³⁰⁵ G. Çernikof, *Kapitalizmin Krizi ve Emekçi Halkın Durumu*, s. 180.

sarstığı, tekelci sermayenin yönetimini tehdit ettiği zaman (...) yeni bir devreye girdi.”³⁰⁶

Ancak öldürücü olmak bir yana, bu yapısal krizler, kapitalist ekonomilerde büyük çapta bir reorganizasyona ve yenilenmeye, rasyonalizasyona yol açtılar. Bu değişiklikler, özellikle, en iyi sendikalaşmış ağır endüstri dallarındaki işçi sınıfının pahasına idi. Bu durum, kendisini en ağır biçimde ABD’de ortaya koydu. Orada, bilimsel ve teknolojik devrimin sonuçlarının acımasızca uygulanmaya konulmasıyla, sermaye, endüstriyel işgücü sayısını çok düşürdü, sendikaları şiddetle zayıflattı ve daha önceki dönemlerde kazanılmış birçok toplumsal hakları yok etti. Sonuçta, milyonlarca işçi, ödün vermayla işsizlik arasında seçim yapmak zorunda kaldığı için, emek, sermaye karşısında daha güçsüz kaldı.

Tarihe bu kısa bakıştan sonra, yapılan hatanın değerlendirilmesine geçelim. Teoride, bilimde hata yapmak olabilir, hatta bir anlamda kaçınılmazdır. Ancak, gerçekler tarafından çürütüldükten uzun zaman sonra dahi yanlışta ısrar etmenin bilimle bir ilgisi olamaz ve nedeninin ortaya konması gerekir.

Dönemlerinin koşulları ışığında bakıldığında anlamak olanaklıdır ama Marks, Engels ve Lenin’in bu noktadaki yanlışları yine de öznelcilik içeriyordu, istekçiydi. Bu hatalar, *tahminsel çözümlemenin* yetersizliğini gösterir. Kaldı ki, bu dev kişiliklerin her üçü de, kendi yanlışları olan aceleci değerlendirmenin bilimsel yanıtlarını yine kendileri yapıtlarında ortaya koymuşlardır. Ve bizler, o çözümlemelerin aceleciliğini ve yanlışlığını, tarihsel pratikten olduğu kadar, onların bilimsel yapıtlarından da öğreniyoruz.

Öte yanda, Lenin sonrasında yapılan hatayı, öncekilerden ayırmak zorunludur. Tarih çürüttüğünde bile, yeniden ve daha ciddi bir değerlendirme yapmayı reddetmek, yalnızca ideolojik yoksulluğu anlatır. Hiçbir şey, yığınların Marksizmin bilimselliğine olan güvenini, ona bağlı olduklarını söyleyenlerin, “nihai son geldi” diye bağrımlarından daha fazla sarsmamıştır.

Aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı, emperyalistler arası savaşın kaçınılmazlığı tezini doğrulamış gözükse de, o zamandan bu yana süren dünya kapitalizminin göreceli siyasal istikrarını açıklayamaz. (Emperyalistler arası rekabet tabii ki yok olmadı. Ancak bu rekabet, yarım yüzyıldır lider kapitalist rakipler arasında askersel bir çatışmaya

³⁰⁶ P. Novoselov, ed., *Komünist Hareketin Sorunları*, s. 41–2.

dönüşmedi. Ve de bu rekabet, günümüz kapitalizminin belirleyici özelliklerinden birisi olmasına rağmen, böyle bir yöne dönüşme işareti de göstermiyor.)

Sömürge sisteminin çöküşünün dünya kapitalizmine getireceği öldürücü sonuçlar çözümülemesi de son derece yanlış çıktı. Her şey bir yana, sömürgecilğin sonu, her emperyalist gücün kendi sömürgesindeki tekeline kırarak, kapitalist yayılma için çok daha geniş olanaklar sundu.

Ve nihayet, “yaşayan sosyalizm”in çözülüşü, kapitalizmin genel krizi teorisini destekleyen temel savlardan birini çökertti. O sav şudur: Sosyalizm, 1917’de ortaya çıkan yeni düzenin giderek büyümesi ve pekişmesiyle, eski sisteme alması, kendine yeterli bir yeni toplumsal düzen olarak gelişmektedir.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde, “bu olgular Lenin’in, kapitalizmin tükenişi tezini tarihin desteklemediğini gösterir” denemez, denmemelidir. Tarihin gidişi, o tezin gösterdiği yönedir. Ne var ki, acil beklentiler yanlış çıkmıştır. Asıl ilginç olanı, birçok komünistin, bugün bile kapitalizmin olanaklarını tükettiği ve dolayısıyla çözülmeye hazır olduğu teorisinde takılı kalmış olmalarıdır.

Geriye dönüp baktığımızda, kapitalizmin sonunun geldiği saptamasının, gerçekleri dile getirmekten çok, özlemleri anlattığını görebiliyoruz.

Fakat bu, kapitalizmin giderek sonul sınırına yaklaşmakta olmadığı demek değildir. Bir dizi yeni üretken güçler yaratan ve yeni bir kapitalist yayılma sürecine yardımcı olan bilimsel teknolojik devrimin kendisi, dünya kapitalist ekonomisinde önemli değişimlere yol açmıştır. Merkezgel ekonomik eğilimler rakip kapitalist merkezleri birbirlerine yaklaştırırken bile, merkezkaç eğilimler ayrılığı körüklemektedir. Üç ana merkez, Batı Avrupa, Japonya ve ABD, yaygın toplumsal başkaldırıları doğurabilecek tehlikeleri içinde barındıran sancılı bir uyum sağlama döneminden geçiyorlar. Aynı zamanda, üçüncü dünyada kapitalist üretimin içine çekilen, giderek büyüyen işçi yığınlarının proleterleşmesi bilinçte de önemli bir etki yaratıyor.

Ancak, tüm bu olgulardan (ve elbette başka olgulardan), kapitalizmin gelişme potansiyelini artık yitirdiği sonucunu çıkarmak son derece yanlış olur. Marksist düşünce, insanlık için, toplumsal süreçlerin bir anlamda teleskopu olmuştur. Bir teleskopun uzaktaki yıldızlar hakkında bilgi edinmemizi sağlaması gibi, Marks’ın toplumsal çözümlemeleri de sosyalizmi ufkuumuza sokmuştur.

Ne var ki, kapitalizm henüz potansiyelinin sonuna gelmemiştir. Bu nedenle, karşılaştığı devresel krizler hala onun büyüme ve yenilenme aracı olarak hizmet görebilmektedir.

Kapitalizmin Sonu ve Oportünizm Teorisi

Sosyalizmin, ancak kapitalizm altında yeterince işlenmiş toprakta yeşereceğini savunan Marksizmin sadık bir savunucusu olarak Lenin, doğaldır ki, teorinin asıl olarak öngördüğü ülkelerde devrimlerin neden gerçekleşmediği sorusunu yanıtlamak zorundaydı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde henüz neden devrimlerin ortaya çıkmadığını ve neden bu ülkelerin işçi sınıflarında devrimci bilincin bu denli geri olduğunu açıklama görevi vardı.

Lenin, nedenlerden biri olarak, işçi sınıfı saflarındaki geri fikirleri gördü. Ve devrimci fikirlerle tamamen karşıt olan bu fikirlerin varlığını, proleter olmayan sınıf güçlerinin etkisine bağladı:

“Her kapitalist ülkede her zaman proletaryayla yan yana, geniş küçük burjuva ve küçük mülk sahibi katmanlar vardır. Kapitalizm küçük üretimden doğdu ve sürekli olarak doğmaya devam ediyor. Çeşitli yeni “orta katmanlar” kapitalizm tarafından yeniden yeniden yaratılıyor. Bu yeni küçük üreticiler, ortaya çıkmalarıyla birlikte, gene kaçınılmaz olarak proletaryanın saflarına itiliyorlar. Bu nedenle, küçük burjuva dünya bakışının yeniden yeniden geniş işçi partilerinde ortaya çıkması çok doğaldır.”³⁰⁷

Ne var ki, endüstri proletaryasının daha büyük olduğu ve daha uzun bir tarihe sahip olduğu ülkelerde devrimci bilincin donukluğuna karşın, Rusya’da devrimci bilincin yükselmesi olgusu, bu alanda yeni bir açıklama gerektiriyordu. Lenin bu görevi, birinciden daha önemli bir fikirle yerine getirdi.

Proletaryanın siyasal yetişkinliği karşısındaki ana engel, işçi sınıfının, yaşam koşulları birbirinden keskin biçimde farklı olan, biri ayrıcalıklı ve daha iyi örgütlenmiş kesim, ötekisi çoğunluğuyla örgütsüz bir proleter yığın olarak bölünmüşlüğü idi. Birincisi (ki özünde bir ‘işçi aristokrasisi’ idi), kazanımlar ve ayrıcalıklar elde edebilmek için kapitalist sınıfla, onun siyasal ve ekonomik amaçları doğrultusunda işbirliği yapıyordu.

Lenin’in çözümlemeleri, dünya işçilerinin sermayenin egemenliğine karşı birleşememesi ile ilgili daha önce yapılan açıklamalar üzerine kurulmuştu. Engels, 1892’de şöyle diyordu:

³⁰⁷ Marksizm ve Revizyonizm, LTY, C. 15, s. 39.

“İngiltere’nin endüstriyel egemenliği sırasında, İngiliz işçi sınıfı bu egemenliğin sağladığı kazanımlardan bir dereceye dek pay alabiliyordu. Bu paylar işçi sınıfı içinde çok eşitsiz bir biçimde dağıtılıyordu: Ayrıcalıklı azınlık çoğunu cebine indiriyordu ama geri kalan koca yığınlar da, en azından geçici bir takım paylar aldılar. Ve işte bu nedenle, Owenizmin (Owenizm) yok oluşundan bu yana İngiltere’de sosyalizm söz konusu olmadı. Bu egemenliğin parçalanmasıyla İngiliz işçi sınıfı bu ayrıcalıklı konumunu kaybedecek; genel olarak kendisini – ayrıcalıklı ve önde gelen azınlık da dahil – yurt dışındaki kardeş işçilerle aynı düzeyde bulacak. Bu nedenle de İngiltere’de yeniden sosyalizm gündeme gelecek.”³⁰⁸

İkinci. Enternasyonal’de revizyonizme karşı yükselen kavga içinde Lenin, Engels’in bu çözümlemesini öne getirdi. 1908’de, “Britanya’da toplumsal devrimin yaklaştığını” söyledi.³⁰⁹ 1911’de Alman işçilerinin bir devrim ordusu olarak birleşmekte olduklarını ve bu ordunun yakın bir zamanda harekete geçeceğini söyledi.³¹⁰ 1912’de, ABD’de yayınlanan bir haftalık sosyalist dergi olan *Akla Çağrı*’nın tirajının bir milyona yaklaşmasını, “Amerika’da yaklaşan devrimin” kanıtı olarak gördü.³¹¹

Birinci Dünya Savaşı, sorunu tümüyle yeni bir kapsam içine oturttu. On milyonlarca proleterin kendi burjuva hükümetleri ve ülkeleri için savaşmaları ve ölmeleri, işçilerin sisteme olan ideolojik bağlılıklarının o güne dek sanıldığından çok daha derin olduğunu gösterdi. Fakat savaş aynı zamanda, kapitalizmin, “burjuva devletlerin, ulusal sınırlarıyla birlikte, eskidikleri” bir noktaya geldiğini de anlattı.³¹²

Lenin artık oportünizmi maddi bir temele sahip uluslararası bir olgu olarak konumlandırıyordu:

“Endüstrinin birçok dallarından birinde, birçok ülkelerden birinde, vb., kapitalistlerce yüksek tekel karlarının elde edilmesi, işçilerin bazı kesimlerini, hatta bir süre için önemli bir azınlığını, tüm ötekilerine karşı rüşvetle, bir endüstrinin ya da ulusun burjuvazisinin yanına çekme ekonomik olanağını vermektedir. Dünyanın paylaşımı için emperyalist uluslar arasındaki çelişkilerin

³⁰⁸ Engels, İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu’na Önsöz, *MESY*, C. 3, s. 450.

³⁰⁹ Enternasyonal Sosyalist Büro Toplantısı, *LTU*, C. 15, s. 237.

³¹⁰ Paul Singer, *LTU*, C. 17, s. 95.

³¹¹ Amerikan İşçilerinin Başarısı, *LTU*, C. 18, s. 335.

³¹² Naše Slovo Editörlerine, *LTU*, C. 21, s. 126.

derinleşmesi bu dürtüyü arttırmaktadır. Emperyalist gelişmenin bazı özellikleri öteki ülkelerden çok önce gözlemlenebildiği için, emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağ kendini ilk ve en açık olarak Büyük Britanya’da gösterdi.”³¹³

Engels’in, İngiltere’nin “endüstri tekeli” rüşvetin kaynağı olarak adlandırması gibi, Lenin de, sömürgeciliği, işçi aristokrasisini satın almak için olanaklar sunan ek bir “süper kar” kaynağı olarak aldı. Lenin’e göre, emperyalizm çağında, proletarya iki uluslararası kampa ayrılmıştır. Bir tanesi, egemen ulus burjuvazisinin masasından – başka şeylerin yanı sıra küçük ulusların çifte sömürsünden kazanılmış – dökülen kırıntılarla bozulmuş olan, ötekisi ise küçük ulusları özgürleştirmeden, yığınları anti şövenist ruhta eğitmeden kendisi de özgürleşemeyecek olan proletarya.

Lenin, işçi sınıfındaki bu nesnel bölünmenin, komünist hareketteki bölünmeyi de ürettiğini söyledi. Oportünizme karşı mücadele, dolayısıyla, “modern sosyalizmin temel sorunu”dur dedi.³¹⁴

Lenin’in oportünizm teorisinde pek çok doğru fikir somutlaşmıştır. Onun fikirleri, “sınıfın birliği” belgileriyle, işçi sınıfındaki derin ayrılıkları örten görüşlerden çok daha gerçekçidir. Gerçeklerden kaçınmadan, bunlara materyalist bir açıklama getirmiştir. Ancak, teorisinde, bu teorinin yararını kısıtlayan bazı sorunlu kavramlar da vardır.

Örneğin, emperyalist ülkelerdeki ayrıcalıklı işçilerin “önemsiz bir azınlık” olduğu ve de kapitalizmin işçi aristokrasisine sağladığı bu ayrıcalıkları, sınıfın daha geniş bölümlerine yayamayacağı görüşü. O zamandan bu yana çokça yayabildiği reddedilemez. İleri teknolojinin, ileri kapitalist gelişmenin, dünyanın şimdilik küçükçe bir bölümünde yer aldığı düşünülürse, başka türlüünü beklemek de yanlış olur. Uluslararası kapsamda, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının *çoğunluğu*, üçüncü dünya ülkelerindeki parçalarına göre ayrıcalıklı bir durumdadır.

Sonuçta şunu söyleyebiliriz ki, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında fark edilen anormallik – *işçi sınıfının devrimci bilincinin, sosyalizme görece en yakın olan ülkelerde en az gelişmiş olması* – o zamandan bu yana dünya siyasal sahnesinde önemli ve değişmeyen bir özelliktir. Oysa, bu anormallik ancak, “kapitalizm yolun sonuna geldi” düşüncesi açısından bir anormalliktir. Yolun sonuna gelmemiş, üretken güçleri muazzam bir

³¹³ Emperyalizm, *LTY*, C. 22, s. 301.

³¹⁴ Emperyalizm ve Sosyalizmde Bölünme, *LTY*, C. 23, s. 105.

tempoyla geliştirmeyi, dolayısıyla işçi sınıfının yaşam koşullarını da (şu ya da bu ölçüde) geliştirmeyi sürdüren bir kapitalizm açısından bu durum hiç bir anormallik taşımaz.

Dahası, anti sömürgeci hareketin başarısının, bu ayrıcalıkların temelini ortadan kaldıracığına olan inanç da gerçekleşmedi. Tam da köleciliğin kaldırılmasının, ABD’de kapitalizmin olağanüstü büyümesine yol açması gibi, sömürgeciliğin kaldırılması da, kapitalizmin dünyaya daha hızlı yayılmasına yol açtı.

Son çözümlemede, oportünizm teorisinin temel zaafı, kapitalizmin yolun sonuna geldiği fikri üzerine temellendirilmiş olmasıdır. “Kapitalizm yolun sonuna geldi, öyle ise neden olmuyor” sorusuna yanıt aramanın ürünü olmasıdır.

Peki, durum gerçekten böyleyse, yani kapitalizm yok olacağı aşamaya henüz gelmemiş, proletarya devrimi gelişmiş kapitalist ülkelerin gündemine pratik bir sorun olarak girmemişse, o ülkeler için oportünizm sözcüğü nasıl bir anlam taşır? Bir komünist, sendika liderlerinin devrimci bakışa sahip olmalarını arzu edebilir, ama, sistem içinde kalarak reform politikaları benimseyenleri, sosyalizmin bir uygulama sorunu olarak ortaya çıkmadığı bir zamanda, “sınıf düşmanının” yandaşları olarak düşünmek yanlışır. Bu reformist kesimler, kendi yaklaşımlarını, dünya komünist hareketinin bütününe, hele de zayıf halkalardaki işçi sınıfına dayatmadıkları sürece.

Son olarak şunu belirtelim ki, oportünizm teorisinde, gelişmiş ülkelerde beklenen devrimlerin neden gerçekleşmediği sorusu, tüm açıklamalara karşın, yanıtsız kalmıştır.

Son çözümlemede, her şey yine kapitalizmin gücünün yanlış değerlendirilmesine çıkmaktadır. Hata, kapitalizmin yaşam çizgisini yanlış okumadaydı. Marks, hiçbir toplumsal düzen, içindeki üretken güçler gelişebileceği en son noktaya dek gelişmeden, ortadan kalkmaz diye yazdığına haklıydı.

Demek ki, 19. yüzyılın ortalarında hem Marks, hem Engels, hatalı bir biçimde, kapitalizmin hızla potansiyelinin sonuna yaklaştığını ve de kapitalizmin bağrında işçi sınıfının yönettiği bir kooperatif toplumsal düzeni oluşturacak maddi koşulların olgunlaştığını düşündüler.

Bu sonuca, endüstri devriminin çocukluk çağında (daha henüz kapitalizm elektriği endüstriye sokmamış, içten patlamalı motor ve kablosuz telgraf geliştirilmemiş vb.) varıldığı düşünülürse, hata daha iyi ortaya çıkar. Britanya’da endüstri devrimi 18. yüzyılın ortalarında

başlamışsa da, o sıralarda Fransa, Almanya ve ABD daha çok gerilerdeydiler. Feodal siyasal ilişkilerin kapitalist gelişmeyi geri tuttuğu Almanya, Doğu Avrupa ve Rusya’da daha burjuva devrimleri gerçekleşmemişti. Proletarya ise, kendini daha yeni yeni sendikalarda örgütlemeye başlıyordu.

Haklı olarak Rus Devrimini, dünya devriminin katalizatörü olarak gören Lenin, kapitalizmin yıkılışındaki gecikmenin nesnel öğelerden çok, öznel öğelere dayandığını, eksik olanın, ana görevi “burjuva işçi liderlerinin” işçilerin üzerindeki etkisini kırarak proletaryanın uluslararası bir öncü partisi olduğu sonucunu çıkardı. Komintern de bu amaçla kurulmuştu.

Ne yazık ki, tam da bu değerlendirme sonucu olması nedeniyle Komintern, kuruluş programı açısından, kapitalizmin potansiyelinin yanlış okunması ve Bolşeviklerin deneyiminin yersiz bir genelleme-siydi.

Devrim beklentileri tümüyle mi temelsizdi? Hayır, tam tersine, devrimin, 20. yüzyılın süregen bir özelliği olduğu asla yadsınamaz. Kapitalist yayılma, yalnızca (ya da öncelikle) alanını genişletmek değildir. Kapitalizmin dünya çapında düzlem olarak yayılması, onun asıl olarak ilk dönemlerini belirler. Daha önemli ve kalıcı yayılma, sömürgeci toprak, doğal kaynaklar ve tarım ilhakının ötesine geçen, derinlemesine yayılma-dır. Daha Lenin’in zamanında, uluslararası sermaye, yeni yüz milyonları kapitalist dünya ekonomisine, hem yeni endüstriyel işgücü, hem de büyüyen bir dünya tüketici pazarı olarak çekmeye başlamıştı.

Evet, devrimin, 20. yüzyılın süregen bir özelliği olduğu asla yadsınamaz. Ne var ki, bu olgu, 19. yüzyılda *burjuva demokratik devrimleri*, şu ya da bu biçimde, Avrupa’nın çoğunluğunu ve başka yerleri sarstığında da geçerliydi.

Bugün, geriye doğru bakışın kolaylığı içinde, 20. yüzyılda değişenin, *devrimin sınıf içeriği, kapsamı ya da tarihsel amaçları* değil gerçekleştiği yer olduğunu görebiliyoruz. Ayrımsız, son 90 yılın devrimleri, – 1917 Bolşevik ayaklanması ve sömürgeciliğe karşı çeşitli ulusal kurtuluş savaşları ve başkaldırıları (bunlar arasında Çin, Vietnam ve Küba devrimleri de) – bazılarının başını işçi sınıfı ya da onun ideolojisi de çekse, sosyalist ilkeler ve ilhamlarla da gerçekleştirilse, aynı şekilde *burjuva demokratik devrimleriydiler*.

Görülüyor ki, bu ilk raundu işçi sınıfı yenilerek kapattı. Marks’ın, “belki ikinci bir kavga gerekir” dediği noktada, köy ve kent küçük burjuvazisi sorununu çözerek bu devrimleri yaşıatma ve sosyalist devrim

yolunda ilerletme noktasında, Sovyetler Birliği ve öteki ülkelerde, en başta komünist partilerinin yanlış yönetimleri nedeniyle, ikinci kavgayı, *dünya ölçeğinde daha hala güçlü* ve ömrünü tamamlamamış burjuvazi kazandı. Maçın galibi ise baştan bellidir.

4. SOSYALİZMDE META İLİŞKİLERİ VE DEĞER YASASI

Toplumun üretim araçlarına el koymasıyla,
meta üretimine son verilir.

F. Engels³¹⁵

Sosyalist toplum, meta üretiminin olmadığı bir toplumdur. Sosyalizmde meta üretimi konusu, Lenin sonrasında günümüze dek en çok çarpıtılan konuların ikincisidir.^α Dolayısıyla, Marksizmin temel kaynaklarından öğrenmedikçe, bu konuda doğru bir anlayışa varma olanağı yoktur.^β

Sovyet teorisi, toplumun tarihsel geriliğinin kendi önüne getirdiği bir “açmaz”ı, teoriyi çarpıtarak “aşmış”tır. Bir yanda, Sovyet sistemine sosyalizm deme zorunluluğu, öte yanda Sovyet toplumunda meta üretiminin varlığı. O zaman, “sosyalizmde meta üretimi olur” demek, sorunu çözer!

Ne var ki, böyle yapmakla sorun çözülmemiştir. Tam tersine, hem gerçekliğin yadsınması, hem de teorinin çarpıtılması, Sovyet sistemini içinden çıkılamaz bir duruma sokmuştur. Bu nedenle, kitabın başından buraya dek, bu konuya ilişkin olarak yaptığımız çok sayıda değerlendirmeye karşın, meta üretimi konusunu ayrı bir bölümde ele almak zorunludur.

³¹⁵ *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*.

^α Birincisi ise, sosyalizmde sınıflar konusudur, ikinci bölümde ele almıştık.

^β Uzun bir dönem, biz de sosyalizmde meta üretimi olabileceğini (her nasılsa ama, pazar ilişkilerinin olamayacağını) düşünüyorduk (örneğin, *Yaşayan Sosyalizm*, 1982).

4.1. Değer Teorisi

Siyasal ekonomi alanında, *Ulusların Zenginliği* kitabının yayınlanmasından önce, ekonomik sorunların incelenmesi, “tanımlayıcı ve sınıflayıcı” düzeyi aşmamıştı.

Ancak, Adam Smit’in çalışması ve Rikardo’nun bu çalışmayı sistemleştirmesinin ardından bu durum aşıldı ve ilk kez siyasal ekonomi, birleştirici bir *nicel ilkeye* sahip olabildi. Bu ilke, siyasal ekonominin, sistemin ana öğeleri arasındaki genel ilişkileri anlatmak üzere, ekonomik sistemin genel dengesi üzerine hipotezler ortaya getirebilmesini sağladı. Siyasal ekonominin bu birleştirici nicel ilkesi, *değer teorisidir*.

Eğer öteki metallerden soyutlanmış bir biçimde belirli bir meta ile ilgileniyorsak, ücret, kar ve rant düzeylerini bağımsız öğeler olarak verili datalar olarak ele alabiliriz. Bunun, çözümlemeye bir zararı olmaz. O zaman, basit bir “üretim maliyeti” (*cost of production*) açıklaması sonucu belirlemeye yeterli olur.

Ne var ki, tüm metallerla ya da büyük meta guruplarıyla ya da kısa değil uzun zaman dilimleriyle ilgileniyorsak, bu basit varsayımlar işe yaramaz. Soyutlanmış bir biçimde bağımsız öğeler olarak ele alınanlar, bu kez artık öyle ele alınamazlar. Bu durumda, ücret, kar ve rant düzeylerini, sabit değerler olarak kullanmak doğru olmaz, çünkü bunlar metallerin değerlerini etkileyeceği gibi, onlar tarafından da etkileneceklerdir.

Bu nedenle, değer teorisinin zorunlu koşulu ve amacı, işlevi, meta değerleri sorununu çözmek olduğu kadar, dağıtım sorununu da (yani işgücünün, sermayenin ve toprağın fiyatını belirlemek) çözmektir. Böyle olmak zorundadır çünkü biri, ötekisi olmadan belirlenemez. Başka bir deyişle, ne dağıtım, ne de meta değişimi “izole sistemler” olarak görülemezler.

Daha genel söylersek, değeri, herhangi bir başka değere göre anlatan bir değer ilkesi yeterli değildir: Belirleyici sabit değerler, kendisi değer olmayan bir nicelikle ilişkiyi anlatmalıdır.

Bu nedenle, Rikardo “arz ve talep” açıklamalarını reddetmiştir ve yine bu nedenle Marks, J.S. Mil’in (Mill) “üretim maliyeti” teorisine değer vermemiştir. Çünkü bu teoriler, değer, yalnızca ilkenin gerekli genellemelerine olanak vermeyen durumlarda bağımsız olarak ele alınabilen niceliklere göre tanımlanmasını aramışlardır. Mil, değer, tanımlamasını verili bir ücret düzeyi ve kar oranına göre aramıştır. Bu

aynı zamanda Rikardo'nun, Maltüs'ün, metaların değerini işgücü değerine göre tanımlamaya çalışmasının uygunsuzluğunu göstermesinin de nedenidir.

Kapital'in o genellikle son derece yanlış yorumlanan başlangıç bölümünde, Marks'ın, metaların değişim değerlerinin ona göre ortaya koyulacağı, kendisi değer olmayan bir niceliğin bulunması zorunluluğuna yaptığı vurgunun anlamı işte buradadır. Marks, Engels'e yazdığı bir mektubunda da, *Kapital*'in en büyük katkısının, işgücüyle emeği ayırması olduğunu söylemiştir. İşgücü, değeri tarafından temsil edilen bir metadır, emek ise insan eyleminin nesnel ortaya konuluşudur ve başka şeylerden bağımsız olarak, bir nicel anlatım yeteneği taşıyan büyüklüktür.

İşte klasik siyaset ekonomisi, bu “değişmez değer”i, maliyet ilişkisinde bulmuştur. Bir metanın değişim değeri, bu metanın normal olarak değiştirildiği öteki metaların miktarıyla belirlenmiştir. Ve bu değişim oranları sistemini belirleyen şeyin de, (belirli bir toplumsal ve teknik düzeyde), söz konusu metaları üretmek için gereken emek miktarı olduğu söylenmiştir. Ünlü “*emek değer teorisi*”ni yaratan çözümleme budur. Rikardo'ya gelene dek bu çözümleme, tam ve berrak bir biçimde ortaya konulamamıştır.

Rikardo ve Marks'ın kullanımlarında emek kavramı nesnel bir olgudur: Emek, belirli büyüklükte bir insan enerjisi harcanmasıdır. Burada belirleyici ilişki, bir değer ilişkisi değil, teknik bir ilişkidir. Emek, her verili teknik ortamda, işgücünün değerinden (yani ücret düzeyinden) bağımsız olarak ve emek üretkenliği düzeyiyle eş anlamlı olarak verili bir büyüklüktür.

İşbölümüyle, rekabetle ve kaynakların mobilitesiyle, hareketliliğiyle tanımlanan her meta değişimi toplumunda, rekabet, bu oranların eşit olacağı biçimde emeğin değişik üretim dallarına dağıtımını sağlar. Dolayısıyla, bu anlayış, toplumdaki dengenin özgül bir anlayışına dayanır. Ve ücretlerin, belirli bir nitelikteki emek için aynı olduğu anlayışına dayanır.

Bu söylediklerimize iki önemli şerh koymak gerekir.

Birincisi, birinci bölümde gördüğümüz gibi, bu, tarım açısından, ancak üretimin marjinal koşulları altında geçerlidir. Yani, o gün kullanılan topraklar içinde en elverişsiz doğal koşullarda yapılan üretim için geçerlidir. İkincisi, bu, değişik üretim dallarında kullanılan emeğin sermayeye oranının her yerde eşit olduğu gibi basitleştirici bir varsayıma dayanır: Marks'ın sözleriyle, “sermayenin organik bileşiminde

eşitlik.” Bu varsayım, değer, somut değişim değerlerine yalnızca *soyut bir yaklaşıklık* olduğu anlamına gelir.

Bunun böyle olması, genellikle, emek değer teorisi için öldürücü bir zayıflık olarak değerlendirilmiştir! Böhm-Bawerk’in (Böhm-Bawerk) Marks’ı eleştirisi de bu noktaya dayanır. Oysa, tüm soyutlamaların gerçekliği ancak yaklaşık olarak verdikleri bilinir. Dolayısıyla, böyle olduğunu söylemek bir eleştiri değildir. Klasik siyasal ekonominin ilgi alanının, toplumun “makro” sorunları olduğu, nedense pek hatırlanmamaktadır.

“İçinde yaşadığımız dünya sisteminin bire bir resmini düşüncede formüle etmek bizim için olanaksızdır ve her zaman da olanaksız kalacaktır. (...) Bu nedenle insanlık kendisini bir çelişkiyle karşı karşıya bulur; bir yanda, dünya sistemini tüm iç bağlantıları içinde derinden öğrenmek zorundadır; ve öte yanda, hem insanın, hem de dünya sisteminin doğası gereği, bu görev hiç bir zaman tamamıyla yerine getirilemez. (...) Her düşünsel imge, nesnel olarak tarihsel aşama ve öznel olarak onu yaratanın fiziksel ve düşünsel yapısı nedeniyle, sınırlıdır ve sınırlı kalacaktır. (...) Bu biçimleri ve ilişkileri en saf durumunda incelemeyi olanaklı kılmak için, bunları içeriklerinden tümüyle soyutlamak, içeriği ilgisiz yok diye bir yana koymak zorunludur.”³¹⁶

Konrad Şimit’e (Conrad Schmith) yazdığı mektupta, Marks’ın değer teorisini tartışırken, Engels şöyle demiştir:

“Bir şeyin algılanması ve onun gerçeği, yan yana iki asimtot gibi, sürekli birbirine yaklaşan ama hiç bir zaman birleşmeyen bir biçimde uzayıp gider. İkisi arasındaki bu farktır ki, kavramın doğrudan ve acil olarak gerçeklik olmasını ve gerçekliğin hemen kendisinin kavramı olmasını engeller. Yine de (...) o (kavram-RY), eğer düşüncenin tüm sonuçlarına kurgular demeyecekseniz, kurgudan daha fazla bir şeydir.”³¹⁷

Hem ne yapacakları, hem de ne işe yaradıkları anlamında, işçinin yabancılaşmış emeğinin, ürünleri üzerindeki etkisi nedir?

Smit ve Rikardo, genel fiyat oranlarını açıklamak için emek değer teorisini kullanmışlardır. Marks bu açıklamayı almıştır ama onun emek

³¹⁶ Engels, *Anti-Dühring*, s. 46–7.

³¹⁷ Engels’den Şimit’e Mektup, 12 Mart 1895, *Seçme Yazışmalar*, s. 527.

değer teorisi, öncelikle, neden malların fiyatları olduğu temel sorunuyla ilgilenmiştir:

Köle sahibi, zor kullanarak kölelerin ürettiklerine el koyar. Feodal bey, serflerin ürettiklerinin bir bölümüne el koymayı hakkı sayar. Yalnızca kapitalist üretim biçiminde, ürünlerin dağıtımı, pazarların ve fiyatların bir işlevidir. Mark bu anormalliği, işçinin üretim araçlarından koparılması ve bunun sonucu olarak emek gücünü satmaya zorlanmasıyla açıklamıştır. Bu koparılışın sonucu olarak, işçilerin ürettiği herşey değişime girer ve de daha işin başında değişim hedeflenerek üretilir. “Değer”, yabancılaştırılmış emeğin tüm ürünlerinin aldığı genel toplumsal biçimdir. Bu şekilde üretilen ürünler, ancak bu yabancılaşmayı anlatacak ve ona katkıda bulunacak biçimde satılabilir (“değişim değerlerine” sahip olabilir) ve hizmete sokulabilir (kullanım değerlerine” sahip olabilir).

Artık Değer

Değerin bu üçüncü cephesi, işçiler tarafından yaratılan değişim ve kullanım değeriyle, kendilerine ücret olarak geri dönen değer arasındaki farktır. Kapitalistlerin bu artık üzerindeki denetimleri, işçiler ve toplumun geri kalan kesimi üzerindeki erklerinin temelini oluşturur.

Marks’ın emek değer teorisi, aynı zamanda, kapitalistler ve işçiler arasında, artık değerın çapı üzerine yürüyen mücadele hakkında da detaylı bilgi verir. Kapitalistler arası rekabet yüzünden işçilerin yerini sürekli olarak makineler almakta, böylece kapitalistlerin, geri kalan işçilerin sırtından giderek çok daha fazla artık değer kazanmalarını sağlamakta ve gerekli kılmaktadır.

Paradoksal bir biçimde, artık değer miktarı, aynı zamanda, kapitalizmin en büyük zayıflığının da kaynağıdır. Ürettikleri malların yalnızca bir bölümü ücret olarak kendilerine geri döndüğü için, işçiler, *tüketiciler olarak*, ürettiklerinin büyük bir bölümünü satın alamazlar. Toplam ürünün sürekli artışının basıncı altındaki kapitalistler de, dönemsel olarak, kendilerine rahatlatma getirecek yeni pazarlar bulamazlar. Bu, insanların çok fazla ürettikleri için çok azla yetinme zorunluluğunu anlatan, kapitalizmin klasik çelişkisini, “aşırı üretim krizi”ni doğurur.

Emek değer teorisinin bu kısa özetinden sonra, sosyalizmde meta üretimi ve değer konusuna başlayabiliriz.

Sosyalizmin ekonomisinde, kapitalist topluma uygulanan biçimler ve kategoriler geçerli midir, geçersiz midir?

Kapitalist ekonomide köşe taşları meta, değer ve fiyat kavramlarıdır. Fakat sosyalizmde, “mülksüzleştiriciler mülksüzleştirilmiştir”, büyük bir ekonomik dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu anlamda, eskiyle yeni birbirine geçmiştir. Hangi eski, hangi yeni biçimler altında sürmektedir, bunu doğru saptayabilmek, sosyalizm için büyük önem taşır.

Sosyalizm döneminin ekonomisini anlamada ilk ciddi adımı attığımızda şu olguyla karşılaşırız: Siyasal ekonominin eski kategorileri, artık bu yeni ekonomik yaşamı anlama olanağı vermemektedir.

Maddi üretimin, tüketim ve genel olarak tüm ekonomik yaşam üzerindeki önceliği ve üstünlüğü doğaldır ki sürer. Toplum, belirli bir dengeli sistem olarak vardır. Bu denge sisteminin yaşaması için gereken maddi koşullar nelerdir? Bunun yanıtını Marks şöyle verir: “Bir ülkenin, bir yıl için demeyeceğim, bir kaç hafta için çalışmayı durdurduğunda öleceğini her çocuk bilir.”³¹⁸ Toplumun varlığı, “toplumsal olarak belirli bir karaktere sahip” olan üretime bağlıdır. Toplum her şeyden önce bir “üretim organizmasıdır” ve ekonomi bir “üretim sürecidir.” Üretimin dinamiği aynı zamanda gereksinimlerin dinamiğini de belirler.³¹⁹

Tarihsel yöntem, “toplum”u, tarihsel olarak ortaya çıkmış belirli biçimleri içinde inceler. Aynı şekilde, toplumsal gelişmenin genel yasalarını da belirli bir toplumsal formasyonun yasaları olarak, somut ortaya çıkışları içinde inceler. Bu nedenle, ekonomik kategoriler, “maddi üretimin gelişmesinin belirli bir düzeyine koşut olan tarihsel üretim ilişkilerinin teorik anlatımlarıdır.”³²⁰

Kapitalizmde toplumsal gereksinimler, hiç olmazsa insanların yaşayacağı, çalışacağı ve üreyeceği bir düzeyde karşılanır. Toplumsal işbölümünün var olduğu bir toplumda bu, sistemin belirli bir iç dengeye sahip olduğunu anlatır. Topluma gerekli miktarlarda kömür, demir, makine, pamuk, ekmek, un, şeker vb., üretilecektir. Tabii, bu gerekli miktarlardan her yöne sapmalar olacak, toplum sürekli bir dalgalanma, daralma, genişleme yaşayacaktır ama genelinde sistem belirli bir dengiyi sürdürecektir.³²¹

“(Her çocuk) bilir ki, değişik gereksinimlere koşut olan ürünler yığını, toplumun toplam emeğinin değişik ve nicel olarak belir-

³¹⁸ Marks’dan Kugelmann’a Mektup, 11 Temmuz 1868.

³¹⁹ *Kapital*, C. 1.

³²⁰ *Felsefenin Sefaleti*.

³²¹ Bakınız: Marks’ın *Felsefenin Sefaleti*’nin önsözünde Engels’in Rodbertüs’e karşı polemiği.

lenmiş miktarlarını ister. Toplumsal emeğin belirli ölçüler içinde dağıtımının bu zorunluluğunun, hiç bir toplumsal üretim biçimi tarafından yok edilemeyeceği, ancak aldığı biçimin değiştirilebileceği çok açıktır. (...) Ve emeğin bu nispi bölüşümün içinde hareket ettiği biçim, toplumsal emeğin karşılıklı bağlantılarının emeğin tekil ürünlerinin özel değişiminde ortaya çıktığı bir toplum biçiminde, tam da bu ürünlerin değişim değeridir.”³²²

Yukarıdaki alıntı, böylece kısa ve özlü bir biçimde değer sorununa, bu temel soruna çözümü vermektedir.

Sistem, dengein en şiddetli çalkantılarla (krizler) karşı karşıya kalmasına rağmen, bir bütün olarak korunur. Dengein şiddetli krizlerle bozulması, bir üst düzeyde yeni bir denge ortaya çıkarır. Kriz, sistemin dalgalanmaya izin verdiği sınırları aşmaz. Değer yasası, basit meta üretimi sisteminin denge yasasıdır. Üretim maliyetleri yasası ise, kapitalist sistemin denge yasasıdır. Pazar fiyatları yasası, bu sistemin dalgalanmalar yasasıdır.

Marks soruyu şöyle formüle etmiştir: Sistemdeki verili denge nasıl ortaya çıkmaktadır? Denge bozulduğunda, nasıl yeniden kurulmaktadır? Bu sorular bizi, denge postülasına götürür. Ve Marks bu soruları şöyle yanıtlamıştır:

“Fakat, hayvan besleyicisi, derici ve ayakkabı yapımcısının birbirinden bağımsız emekleri arasındaki bağı oluşturan nedir? Bu bağı oluşturan olgu, söz konusu ürünlerin metalar olmasıdır. Ancak tüm parça emekçilerinin ortak ürünü, meta halini alır (...) Toplumdaki işbölümü bunların (üretim araçlarının) pek çok bağımsız meta üreticileri arasında dağılımını getirir. Atölyenin içinde, nisbiliğin demir yasası belirli sayıdaki işçileri belirli işlevlerle yükümlü kılarken, atölyenin dışındaki toplumda, üreticileri ve onların üretim araçlarını çeşitli endüstri dalları arasında dağıtmada şans ve kaprisin önemli bir yeri vardır. Doğrudur, değişik üretim alanları sürekli olarak dengeye yönelir: Çünkü bir yanda, her bir meta üreticisi belirli bir toplumsal gereksinimi karşılamak üzere bir kullanım değeri üretmek zorunda iken ve bu gereksinimler de farklı niceliklerde iken, yine de bu farklı oranları kendiliğinden büyüyen düzenli bir sisteme oturtan içsel bir ilişki vardır. Ve öte yanda, toplumun, elindeki iş zamanının ne kadarını hangi meta guruplarına harcayabileceğini son çözümlemede

³²² Dr. Kugelman’a Mektuplar, s. 73–74.

metaların değeri yasası belirler. Fakat çeşitli üretim alanlarının dengeye doğru bu sürekli eğilimi, yalnızca dengenin sürekli bozulmasına karşı bir tepki biçiminde yürür. Atölyenin içinde işbölümünün üzerinde sürekli işlediği *a priori* sistem, toplum çapındaki işbölümü içinde, *a posteriori*, üreticilerin yasa tanımaz kaprisini denetleyen ve pazar fiyatlarındaki barometrik dalgalanmalarda dışa vuran, doğanın dayattığı bir zorunluluk durumunu alır.”³²³

Yukarıdaki alıntı, meta ekonomisi üzerine olan tüm Marksist teoriyi en güzel biçimde özetlemektedir.

4.2. Sosyalizmde Meta Üretimi Olamaz

Birleşmiş bireylerin, toplam üretimi, değişim değeri kapsamında – para kapsamında – denetlemesini varsaymaktan daha yanlış ve saçma bir şey olamaz.

K. Marks.³²⁴

“Sosyalizmde meta üretimi vardır” fikri, *Yaşayan Sosyalizm*’de de³²⁵, biraz daha az kategorik olarak 5. *TKP Programı*’nda da³²⁶, model düzeyinde getirilmiştir. Yani, sosyalizm geri bir ülkede gerçekleştiği için, modelden farklı olarak pratikte meta üretimi vardır denmemiştir.

En ileri kapitalist ülkede bile sosyalizme geçiş, belli bir dönüşüm gerektirir. Bu dönüşüm dönemini bir yana bırakacak olursak, sosyalizmde meta üretiminin olmayacağı, *Gota Programı’nın Eleştirisi*’nde şöyle anlatılmaktadır:

“Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalı kooperatif toplumda, üreticiler ürünlerini değiş-tokuş etmezler. Ürünler için harcanmış emek de, bu ürünlerin değeri olarak, sanki onların sahip olduğu maddi bir nitelik gibi belirmez. Çünkü şimdi,

³²³ *Kapital*, C. 1, s. 354–6.

³²⁴ K. Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth, Penguin, 1973, s. 158–9.

³²⁵ R. Yürükoğlu, *Yaşayan Sosyalizm*, 1982, s. 87–89.

³²⁶ *TKP Beşinci Programı*, s. 63.

kapitalist toplumun tam tersine, bireysel emek artık toplam emeğin, dolaylı değil, doğrudan, ayrılmaz bir parçası olarak vardır. (...)

“Burada karşı karşıya olduğumuz, kendi temelleri üstünde gelişmiş biçimiyle değil, tam tersine, kapitalist toplumdaki biçimiyle bir komünist toplumdur. Dolayısıyla bu toplum, her açıdan (ekonomik, moral ve entellektüel) hala rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini taşır. Buna uygun olarak, bireysel üretici topluma ne vermişse – belirli kesintiler yapıldıktan sonra – toplumdaki o kadarını geri alır. Topluma verdiği, kendi bireysel emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal işgünü, bireysel iş saatlerinin toplamından oluşmaktadır. Bireysel üreticinin bireysel emek zamanı, toplumsal işgününe onun yaptığı katkıdır, onun payıdır. Toplumdan, (ortak fonlar için olan emeğini düşükten sonra) şu kadar emek sağlamış olduğuna ilişkin bir belge alır ve belgeyle, toplumsal tüketim araçları stokundan, aynı emek karşılığı kadar alır. Topluma bir biçimde vermiş olduğu aynı emek miktarını, bir başka biçimde alır.

“Açıktır ki, burada, eşit değerler değışildiğı ölçüde, meta değışimini düzenleyen ilkeyle aynı ilke geçerlidir. İçerik ve biçim değışmiştir, çünkü, değışmiş koşullar altında, kimse emeğinden başka bir şey veremez ve çünkü, öte yandan, bireysel tüketim araçları hariç, hiçbir şey bireylerin sahipliğine geçemez. Ama, tüketim araçlarının bireysel üreticiler arasında dağıtımı söz konusu olduğunda, eşit metaların değışimindeki aynı ilke geçerlidir: Bir biçimdeki belli bir miktar emek, bir başka biçimdeki eşit miktar emekle değışilir.

“Dolayısıyla, buradaki eşit hak, ilke düzeyinde hala burjuva haktır. Ancak, meta değışimindeki eşdeğerlilerin değışimi, yalnızca ortalama olarak var olduğundan, ilke ile pratik artık çatışma içinde değildir.”³²⁷

Alıntıda söylenenlere bir bakalım. Bir kez para yok. Üretici, üretime yaptığı katkı karşılığında, para değil bir belge alıyor. Bu belge, yine de ona katkısı kadar hak tanıdığından, Marks, sosyalizmde ürünlerin, herkese emeğine göre dağıtılmasının, meta dolaşımını düzenleyen ilkeyle aynı olduğunu söylüyor. Ama bu ilkenin de, hem içeriğı, hem biçimi değışmiştir. Bu ilkenin içeriğı de, biçimi de, yani tüm niteliğı

³²⁷ Gota Programının Eleştirisi, *MESY*, C. 3, s. 17–18.

değiştirdiği halde, eşit hak başlı başına bir haksızlık olduğu için, Marks bu, kapitalizmin bıraktığı bir doğum izidir diyor. Yani sosyalizmde dağıtımı, kapitalizmde meta değişimini düzenleyen ilke, içeriği ve biçimi değişmiş olarak düzenliyor.

Nitekim Marks, *Kapital*'de de şöyle yazıyor:

“Toplumsal üretimde para sermaye ortadan kalkmıştır. İşgücü ile üretim araçlarını farklı üretim dallarına toplum dağıtmaktadır. Üreticiler ise, tüketim maddelerinin toplumsal arzından, kendi emek zamanlarına tekabül eden bir miktarı çekme hakkını kendilerine tanıyan bir kağıt makbuz alacaklardır. Bu makbuzlar para değildir. Dolaşıma girmezler.”³²⁸

Burada, herkesin emeği kadar karşılık aldığı sosyalizmden söz edilmektedir ve sosyalizmde meta üretiminin, paranın, vb., olmayacağı, tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde açıklanmaktadır. Ama bunlarla yetinmeyelim, Marksizmin başka fikirlerini de düşünce sürecimize katalım.

Kapital, metanın çözümlenmesini ele alarak başlar çünkü meta, kapitalizmin temel hücrelidir. Böyle olduğu için de, kapitalist üretimin çelişkilerini içerir. (Örneğin, her özel emeğin toplumsal niteliği, yani kapitalizmin çelişkinin önemli bir göstergesi, metada gizlidir ve ancak meta değişimiyle kendini gösterir.) Ne denli kapitalizmin bağrından çıkarsa çıksın, sosyalizm kapitalizm olmadığına göre ve sosyalizmde üretim doğrudan toplumsallaşacağına göre, metanın yalnızca bu özelliği bile, sosyalizmde meta üretimi olamayacağı sonucuna varmak için yeterlidir.

Zaten Marks, *Kapital*'in birinci cildinde, birinci bölümün dördüncü. alt bölümünde de, “meta üretimiyle paralellik taşıyan doğrudan toplumsal üretim”den örnekler vermekte ve sosyalizmde meta üretimi olamaz demektedir.³²⁹ Ayrıca, aynı cildin üçüncü bölümünde Owen'in (Owen) görüşlerini eleştirirken, onun, meta üretimiyle sosyalizmin birbiriyle çeliştiğini anlamadığını ve de toplumsal üretim için getirdiği “emek para”nın, “tiyatro bileti”nden farklı bir şey olmadığını, gerçek para olamayacağını belirtmektedir.³³⁰

Aynı fikri Marks, *Grundrisse*'de daha da açık anlatmaktadır. Sosyalizmde toplumun gereksinimini karşılayacak kadar üretim yapabilmek

³²⁸ *Kapital*, C. 2, s. 362.

³²⁹ *Kapital*, C. 1, s. 80–83.

³³⁰ *Agy.*, s. 97 (dipnot).

için, planlamanın, değişim değeri değil, *zaman planlamasına* dayandığını, bunun en önemli bir ekonomik yasa olduğunu yazmaktadır.³³¹

Başka açılardan da aynı sonuca ulaşırız.

Örneğin, devrim yapılan ülkede önemli büyüklükte bir küçük burjuvazi varsa, bu güç ekonomi dışı yollardan yok edilemeyeceğine göre, bir süre onunla meta ilişkisi yürütmek zorunda kalınacaktır. Ancak bu da sosyalizm olmayacaktır. Bu nedenledir ki, proleter devriminde ve onun halk devrimi varyantında, küçük burjuvaziyi bağlaşıklık olarak yanına alabilirsin ve almalısın da, ama bunun bir faturası vardır. Bu sınıf, uzun bir dönem içinde eriyip yok olana dek, modeldeki sosyalizmi kuramayacaktır.^a Sovyet örneğinde meta üretimi vardı ve olması da kaçınılmazdı.

Marks *Gota Programının Eleştirisi*'nde şöyle yazar:

“Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu ortakçı bir toplumsal düzen içinde, üreticiler ürünlerini değiştirmezler; aynı şekilde, ürünlerin içinde cisimleşmiş bulunan emek, burada bu ürünlerin değeri olarak görünmez (...) çünkü, bundan böyle, bireyin yaptığı işler, kapitalist toplumda olduğunun tersine, dolambaçlı bir yoldan değil, doğrudan doğruya topluluk emeğinin bir bölümü durumuna gelir.”

Gota Programı'nda Marks, olgun komünist toplumdan değil, kapitalist toplumdan henüz çıkmış komünist toplumdan söz ettiğini de açıkça belirtir. Marks, işte bu sosyalist aşamada emekçinin, emeği karşılığında para biçiminde bir ücret değil, şu kadar iş yaptığını gösteren bir kupon alacağını ve bu kuponla stoklardan, çalışmasına eşit miktarda tüketim maddeleri çekeceğini söyler. Dolayısıyla, sosyalist toplumda meta, değer, para ve de fiyat ve ücretler olmayacaktır.

Marks, aynı düşüncüyü *Kapital*'de daha önce formüle etmiş ve bir yıl kadar sonra Engels, *Anti-Dühring*'de yinelemiştir: “Üretim araçlarının toplumsal mülkiyet altına alınması ile meta üretimi son bulur”

Şimdi, bu söylenenlerin sosyalizm dönemiyle olan ilgisine daha yakından bakalım.

Yukarıdaki sayfalarda, toplum yıkılıp yok olmadığı sürece, bir denge vardır demiştik. Bu, uzun bir zaman dilimi için söyleniyorsa, gerçekten de doğrudur. Toplum, denge dışında uzun bir süre yaşayamaz, fakat

³³¹ *Grundrisse*, Pelican Marx Library, s. 171–173.

^a *Yaşayan Sosyalizm*'de öne sürdüğümüz “biçimsel sosyalizm” kavramı bu aşamayı anlatmak için getirilmişti.

“anormal” koşullar altında, yani denge dışında belirli bir süre yaşayabilir. Böyle bir durumda, belirli bir göreceli denge, sistemin bir miktar yıkımı pahasına elde edilir.

Marks soruyu şöyle koymuştur: Belirli bir ekonomik biçim nasıl ortaya çıkabiliyor ve onun ortaya çıkışının, gelişmesinin ve ortadan kalkmasının yasaları nelerdir?

Bu sorunun sosyalizm dönemine uyarlanmış biçimi ise şöyle olmak durumundadır: Belirli bir anda sosyalist toplumun ortaya çıkmasının maddi koşulları nelerdir ve o koşullar altında bu toplum ne kadar sürebilir; üretim nasıl yapılacaktır; denge kurulması olanağı var mıdır; denge durumunda nasıl bir sonuç doğacaktır, denge olmaması durumunda nasıl bir sonuç doğacaktır?

Şimdi, sosyalizm aşamasında siyasal ekonominin bazı temel kavramlarının ne denli geçerli olduklarını görelim. Bu arada şu yargıyı da unutmayalım: “Ekonomik kategoriler, üretimin toplumsal ilişkilerinin teorik anlatımları, soyutlamalarıdır.”

Meta

Bu kategori, her şeyden önce, toplumsal işbölümünün varlığını ve bunun sonucu olarak da ekonomik süreçlerin bilinçli bir düzenleyicisinin yokluğunu varsayar. Bir maddenin meta olabilmesi için, süregen toplumsal ilişkiler ortamı zorunlu değildir ama bu çeşit geçici durumların hiç birinde de meta evrensel bir biçim durumunu alamaz. Meta ancak, rastlantısal değil, sürekli bir toplumsal bağlantı koşullarında evrensel bir kategori olabilir.

Değer, düzenli meta üretimi koşullarında, değişim aracılığıyla, sürekli bir anarşik bağlantı koşullarında ortaya çıkar. Burada da bir denge durumu zorunludur. Değer yasası, anarşik meta üretimi sistemi içindeki denge yasasından başka bir şey değildir. Bu açıdan bakınca, her değişimin meta değişimi olmayacağı ortaya çıkar (örneğin, küçük çocukların oyuncak değişimi gibi).

İşgücünün serbestçe alınıp satılması üzerine kurulu bir sistemin parçası olan meta, tüm söylenenlerden de anlaşıldığına, sosyalizmde var olamaz.

Fiyat

Bu kategori, değer ilişkisinin anlatımıdır. Fakat her zaman değil. Fiyatın değer ilişkisinin anlatımı olduğu durumda, şöyle varyasyonları

seçebiliriz: (a) değer, niceliğin fiyatıyla uyumludur (basit meta üretimi sisteminin duragan dengesi); (b) değer, niceliğin fiyatıyla uyumsuzdur (tipik durum); (c) fiyat, türetilmiş ve metaya uyarlanmış bir büyüklüktür, bu nedenle de değer taşımaz (örneğin, sermayeleşmiş rant olarak, toprak mülkünün değeri). Bu gibi durumlarda, fiyatın değer ilişkisine dayanmadığı durumlarda, fiyatın değerden tamamen ayrıldığı durumlarda, görünürdeki biçimi, gerçek kategorinin yerine koymamak gerekir. Sosyalizm döneminde, işte bu üçüncü biçim geçerli olacaktır.

Ücret

Ücretler içi boş, hayali bir nicelik durumuna gelir. İşçi sınıfı yönetici sınıf olduğunda, ücretli emek ortadan kalkar. Toplumsallaşmış üretimde ücretli emek yoktur. Ücretli emek olmadığı için de, kapitaliste satılan iş gücünün fiyatı olarak ücretler de yok olur. Ücretlerin yalnızca dış kabuğu kalır ve bu kabuk da para sistemiyle birlikte giderek kendini yok etmeye ilerler. Proletarya diktatörlüğü düzeninde “işçi” ücret değil, toplumsal pay alır.

Aynı şekilde *kar* ve *artık değer* kategorileri de yok olur.

Marks’ın ekonomik teorisinin komünist topluma ilişkin sonuçları arasında *en önemlisi* ama en az bilincine varılanı, meta üretiminin, ürünün meta biçiminin, *komünist toplumun her iki aşamasında da yokluğudur*. Marks’ın, *Gota Programı*’nda, sosyalist toplumda dağıtımın yapılan işe göre olacağını söylerken sözünü ettiği “eşdeğerlilerin değişimi”, değer yasasının işlediğini söylemek anlamına gelmez. Değer yasasının maddi içeriğini anlatan eşdeğerli değişim ilkesi, yalnızca sosyalizmde değil, komünizmde de geçerlidir ama onun toplumsal biçimi, artık değer biçimini almaktan çıkar. Marks’ın, komünizmde değer varlığına değinen ünlü tezinin doğru kavranmasına ancak böyle ulaşılır.³³²

Para

Diyelim ki az gelişmiş bir ülkede devrim yaptık. Fakat köylülük var. Her köylü, kendi gereksinimi olan endüstri ürünleri ile değişebilmek için, artık ürünlerini devlete satmaya çalışacaktır. Paraya gerek olacaktır. Daha da öte, özel ticaret de önemli bir düzeyde devam ediyorsa, parayı hemen kaldırmak olanaksızdır.

³³² *Kapital*, C. 3, s. 497.

Öte yanda, devrimin daha başından itibaren para, bir anlamda önemi yitirmeye başlar. Tüm devletleştirilmiş işletmeler, aynen bir büyük işletmenin alt bölümlerinde olduğu gibi, ortak bir sayım merkezine sahip olacak ve karşılıklı “alış” ve “satış”larda paraya gereksinim duymayacaktır. Derece derece parasız bir muhasebe sistemi oturacaktır.

Paralı sisteme en büyük darbe, bütçe defterlerinin kullanıma girmesi ve işçilerin aynı ödenmeye başlamaları ile vurulacaktır. İş defterinde sahibinin ne kadar iş yaptığı kaydedilecek ve bu, devletin ona ne kadar borçlu olduğunu gösterecektir. Defterdeki girişlere göre işçi ambardan mal alacaktır. Böyle bir sistemde, çalışmayanların, para için mal üretmeleri olanaksız olacaktır. Fakat bu yöntemin yaşama geçebilmesi için, devletin, sosyalist toplumun tüm çalışan üyelerinin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde, tüketim maddelerini yığılabilmiş olması gerekir. Yine geliyoruz, sosyalist aşamanın da, kendi ölçüleri içinde bir bolluk toplumu olduğu gerçeğine.

Pazar Kategorilerinin Ortadan Kalkması ve Sovyetler Birliği

Sovyetler Birliğinde meta üretimi vardı. Bu durum, yalnızca devlet sektörü ile kolhozlar arasında değil, devlet sektörünün içinde de geçerliydi. Ancak, Stalin’den başlayarak, dizi dizi Sovyet yazarları, özellikle devlet sektörü içinde de meta üretiminin varlığını şiddetle reddettiler.^a

Sovyetler Birliğinde üretim araçlarının devlet sektörü içinde de meta karakteri taşıdığı fikrine itiraz edenlerin öne sürdükleri fikirlerin bazıları üzerinde durmak yararlıdır.

İlk iddia, planlı ekonominin üretim araçları üretimi alanında, harcanmış emeğin, her zaman ve tüm koşullarda, toplumsal bakımdan zorunlu emeğe denk düştüğüdür.

Bu iddiayı kanıtlamak için, ancak “aşırı üretim olanağı” olduğunda, emek zamanının israf edilebileceği söylenir. Üretilen tüketim maddelerinden bazıları satılamayabilir ama aynı şey üretim araçları için söz konusu olamaz. Şöyle derler:

Sosyalist sektörde “üretim araçlarının aşırı üretimi” olabilir mi? Elbette hayır! Üretim araçları üretimi, plan rakamlarını geçer ya da

^a Bu konuyu beşinci bölümde daha geniş ele alacağız.

planın teknolojik tahminlerini aşarsa, hiçbir şey sosyalist endüstriyi, hemen ya da gelecekte, genişletilmiş yeniden üretimin daha sonraki bir evresine geçmek için, bu artan kısımdan yararlanmaktan alıkoyamaz. Öyleyse, asla “sürümsüz” olmamaları nedeniyle, sosyalist üretim araçları “toplumsal bakımdan zorunlu olmayan” emek içeremezler. Toplumsal emeği doğrudan ve otomatik olarak kristalize ederler ve bunu yapmak için değişimin aracılığına ihtiyaçları yoktur.

Oysa, devlet sektörünce sağlanmış ve devlet sektörüne yönelmiş üretim araçlarının, ya gecikmesi ya da şu ya da bu başka nedenden yararsızlığı nedeniyle satılmaması gibi durumlar, Sovyetler Birliğinde gerçekten sıradan olaylardı. Nitelik yetersizlikleri, yanlış üretimler, çeşitli araçların üretimindeki oransızlıklar, vb. Böyle bir durum, önemli sayılabilecek bir ölçüde ortaya çıktığı zaman, bu, üretimin teknik koşullarındaki gereksinimleri toplumsal tahmin derecesinin henüz güçsüz olduğu anlamına gelir. Oysa, bir üretim aracının üretimi için harcanmış emeğin toplumsal karakterini, *ex ante* ancak toplumsal gereksinimlerin tahmininin yeterince yüksek bir derecesi ve yeterince yüksek bir niteliği oluşturur. Bu toplumsal tahmin düzeyine erişilmedikçe, bir üretim aracının yaklaşık olarak değerine koşut bir fiyatla satılması, olgudur.

Burada “toplumsal bakımdan zorunlu emek” kavramına ilişkin bir temel noktayla yine karşılaşırız: Bir ürünü sağlamak için harcanmış emeğin, *tümüyle* toplumsal bakımdan zorunlu emek olması için, o ürünün “satılması” da yetmez. Ayrıca, belirli bir ürünün üretimi için harcanmış toplam toplumsal emek miktarının, bu ürünün toplumsal yararına koşut olması gerekir. Marks’ın, Kugelman’a yazdığı 11 Temmuz 1868 tarihli mektubunda söylediği budur.

Toplumsal emeğin çeşitli ürünler arasındaki dağılımı, bu dağılımın çeşitli gereksinimlerin görelî önemine ve toplumsal yararına uydu-
rulması, henüz ancak, işleyişi plan hedeflerine ve toplumsal ereklere bağımlı kılınmış da olsa, pazar mekanizmaları aracılığıyla yapılabilir.

Sovyetler Birliğinde üretim araçlarının fabrikalar arasındaki dağılımı, ancak kısmen plan aracılığıyla olabilmıştır. Çoğunlukla, plan belirli kullanım değerlerini (yani şu ya da bu belli üretim aracını) değil, parasal araçları dağıtmıştır. Bu, genel bir tahsistir. Üretim araçlarının somut tahsisine gelince, bu iş çoğunlukla alım ve satım işlemleri aracılığıyla yapılmıştır. Milyonlarca üretim araçlarıyla ilgili milyonlarca basit ekonomik kararlar ve bu kararlardan çıkan üretim ve dağılım işlemleri, para aracılığıyla düzenlenmişlerdir. Bunun nedeni, ekonomik

hesabın, tam anlamıyla henüz ancak üretim birimleri düzeyinde etkili olabilmesidir.

Bunlar olgulardır, nesnel zorunluluklardan doğmuşlardır. Bunları tanımamak, üretken güçlerce erişilmiş gelişme düzeyine uygun düşmeyen örgütlenme ve dolaşım biçimlerini uygulamak, emeğin israfından ve planlamanın ekonomi üzerindeki egemenliğinin azalmasından başka sonuç vermez.

Öyleyse, yine pazar kategorilerinin ortadan kalkma koşullarının karşısındayız. Bu ortadan kalkış, üretim birimlerinin giderek artan bütünleşmesine, yani birimler arasında giderek daha sıkı *organik* ilişkilerin gelişmesine bağlıdır. Bizzat üretim ve yönetimin otomasyonuna bağlı olan böyle bir gelişimin sonuçlarından birisi, kesin tahminler temeli üzerinde, artan sayıdaki üretim araçlarının, bu araçların kullanıcılarına *a priori* tahsis edilebilme olanağıdır.^a

Son bir cümle olarak, kitabımızın temel görüşlerinden birisi durumunda olan bir belirlemeyi yineleyelim: Sosyalizmde meta üretimi olmaz. Bu basit doğruyu, çağımızda dünya devriminin yaşadığı deneyimlere ve Sovyet tarihinden çıkan derslere ilişkin başka bazı basit doğrularla harmanlayınca, çok önemli sonuçlara ulaşılabacaktır.

4.3. Sosyalizmin Başlangıç Döneminde Meta İlişkileri

Meta-para ilişkilerine sosyalizmin ilk dönemlerindeki nesnel gereksinim, sosyalizmin kendi içinden doğmadığı, fakat kapitalizmden devraldığı temel üzerinde geliştiği gerçeğinden kaynaklanır.

Sosyalizm altında da, harcanan emeği ve tüketimi denetleme gereksinimi vardır ve tüm özel mülkiyet kalıntıları tamamen ve sonul olarak yok edilene dek, maddesel ve ruhsal zenginliklerde bolluk düzeyine erişilene dek, bu denetimin ve emekçiye sağlanan maddi özendiricilerin geliştirilmesi önemli görevler olarak sürecektir. Söz konusu noktaya gelene dek, kendiliğinden işleyen süreçler, özellikle emeğin dağılımı ve harcanan emek miktarı üzerindeki denetimin zayıflığında kendilerini belli ederler ki, bu da emeğin *toplumsal olarak zorunlu ortalama emek zamanı* ile ölçülmesini son derece zorlaştırır.

^a Bu konuyu beşinci bölümde daha geniş ele alacağız.

Ekonomide kendiliğinden ilişkilerin son derece karmaşık ve çok aşamalı olması, belli bir maddenin üretimi için çok sayıda üreticinin, farklı işletmelerde ve çoğunlukla farklı ve hatta ilgisiz alanlarda, çalışıyor olması ve canlı ve ölü emeğin sürekli olarak farklı oranlarda birleştirilmesi ve yeniden birleştirilmesi, harcanan emek miktarının dolaysız olarak *emek zamanı* ile ölçülmesini aşırı düzeyde zorlaştırır. Elektronik bilgisayar tekniğindeki yeni gelişmeler, harcanan emek miktarını, doğrudan emek zamanı ile ölçme olasılığını vermektedir.^α Ancak, harcanan emek miktarını doğrudan emek zamanıyla ölçmeye geçiş, yalnızca teknik olanaklarla değil, asıl olarak bütünsel ekonomik gelişmeyle belirlenir. Bilgisayar teknikleri, ancak ekonomik yaşamın tümü rasyonel hale geldiği zaman bu amaç için kullanılabilir.

Meta-para ilişkileri sosyalizmle uzlaşmaz, bu nedenle işleme alanı *kısa sürede* daraltılmak durumundadır (bunun “kısa sürede” gerçekleştirilmesi, yalnızca yeni toplumsal ilişkilerin değil, devletin ve rejimin yaşayabilmesi için de zorunludur) Bunu yapabilmek ise, ülkenin gelişme düzeyine bağlıdır.

Sosyalist toplumda, sınırlı ve değişime uğramış biçimde de olsa, değer yasasının işlediği savı, otuzların sonlarında ve kırkların başlarında yaygınlaştı. Böylece, sosyalist toplumda değer yasası işler diyerek hem teoriyi çarpıttılar, hem de ülkenin o günkü sistemini sosyalist saymış oldular; böylece ikili yanlış yaptılar. Bununla da kalmadı. “Sınırlı ve değişime uğramış biçimde” işler dedikleri için de, değer yasasının, kendi gerçekliği içinde düzgün ve yaygın işlemesi gerektiği bir zamanda ve yerde, değer yasasının işleyişini, gereksiz yere sınırlamaya çalıştılar. Bu da üçüncü büyük yanlış oldu. Kuşkusuz, değer yasasının işleyişi sürekli biçimde sınırlandırılmalıdır fikri, SSCB’de değer yasasının, ekonomik gelişmenin çıkarları yönünde işletilmesini engellemiştir.

Şimdi, buraya dek söylenenleri özetleyelim ve bir soru soralım.

Sosyalizmde başlangıçta meta üretimi sürer. Eşyalar, merkezi plana göre meta olarak üretilir ve para karşılığı, değişim yoluyla tüketime girer. Ekonomik özendiriciler, ekonomik muhasebe, para, kredi, ticaret gibi unsurlar meta üretiminin öğeleridir.

^α Daha bugünden, toplumsal olarak zorunlu emek miktarını belirlemeyi sağlayacak ve bu temelde tüm gerekli ekonomik hesapları, belli hacimdeki üretim için normal bir masraf çerçevesinde gerçekleştirecek bir muhasebeyi, ülkenin her bölgesindeki işyerlerinden gelecek veri yığınına saklama ve değerlendirme işlerini yürütecek bir sistemi gözümüzde canlandırabiliriz.

Sorumuza gelirsek, sosyalizmin başlangıç döneminde (daha açık bir dille, henüz sosyalizm olmayan dönemde) meta üretiminin varlık nedenleri nelerdir?

SSCB’de bu durum, örneğin Stalin’in yaptığı gibi, sosyalist mülkiyetin iki biçiminin (devlet ve kooperatif mülkiyeti) varlığına bağlanmıştır. Bu gerçekten önemli bir nedendir. İki değişik mülkiyet biçimi var oldukça, bunlar arasındaki ekonomik bağlantının doğal yolu meta ilişkileridir. Ancak, bu tek neden değildir. Üretken güçleri hızla geliştirme ve sistemi kendine uygun temeller üzerinde üretme görevi, meta ilişkilerinden devlet sektörü içinde de yararlanmayı zorunlu kılar. Devlet işletmelerinin kar–zarar ilkesine göre çalışması bunu anlatır.

Sosyalist toplumda emeğin içeriğindeki farklılaşmalar henüz ortadan kalkmamıştır. Değişik emek biçimleri ancak belirli bir ölçütle denetlenebilir: Toplumsal olarak zorunlu emek. Bir malın değeri, onun üretimine katılan toplumsal olarak zorunlu ortalama emek miktarı ile belirlenir. Bu da, toplumun ulaştığı ortalama emek üretkenliği ile belirlenir. Ama bu, sonuçta, emek zaman ile ölçmek demektir ki, sosyalizmin olgun aşamasında da, komünizmde de sürer. Öyleyse, meta üretiminin varlığı için bu bir neden değildir. Maddi öz ve toplumsal biçim sorunu.

Sosyalist topluma giderken, başlangıçta değer yasası işler. Üretken güçlerin görece az gelişmişliği ve ekonominin henüz yetersiz iç içe geçmişliği nedeniyle, çalışma ancak değer yasası yoluyla ölçülebilir. Diyelim bir ayakkabı ile bir otomobilin fiyatı ne olacaktır? Bu fiyat hangi ölçütle belirlenecektir? Sovyetler Birliğinde çoğu kez yapıldığı gibi, ekonomik yasaların nesnellliğini unutarak, öznel biçimde 200 ayakkabı bir otomobil eder diyebiliriz. Oysa belki 2000 ayakkabı bir otomobil ediyordur. Değer yasası olmazsa, bu ilk aşamada mallar arasındaki değişim oranı bulunamaz.

Bu başlangıç döneminde meta üretiminin zorunluluğu, paranın zorunluluğunu da belirler. Meta ilişkileri, genelleşmiş bir aracı gerektirir. Para da bir metadır. En başta değer ölçüsü, yani malların içindeki toplumsal olarak zorunlu emek ölçüsüdür.

Değer yasasının işleyişi, toplumsal emek, doğrudan harcanan emek zamanı ile ölçüldüğü zaman, ortadan kalkar. Sosyalizmin kendisini, kendi temelleri üzerinde üretmeye başlamasıyla, yani üretken güçler ve üretim ilişkileriyle birlikte teoride öngörülen aşamaya gelmesiyle, meta–para ilişkileri ortadan kalkar. Üretilen nesneler meta özelliğini yitirirler. O zaman, üretim, yalnızca toplumsal tüketim için üretilen bir emek ürünü olur, alınıp satılan mal olmaktan çıkar. Şunu da ekleyelim

ki, sosyalizmin ilk yıllarındaki meta ilişkileri bile toplumsal mülkiyete dayalı özel bir durum gösterir, planlı ekonomi içinde işler.

Sosyalizm, kapitalizmden komünizme geçiş dönemidir. Bu nedenle de, içinden yükseldiği kapitalizmin çeşitli özelliklerini taşır. Örneğin, kafa emeğiyle kol emeği arasındaki çelişkilerde kendisini dışa vuran işbölümü hala sürmektedir. Bu durum, toplumda çeşitli çıkar farklarının var olduğu anlamına gelir. Çıkar farkları ise, çelişki demektir. Ancak, sosyalizmde bu çelişkiler uzlaşmaz (*antagonist*) çelişkiler değildir, çünkü sınıflar ortadan kalkmıştır. Buharin'in *Dönüşüm Aşamasının Ekonomisi* adlı kitabına yazdığı kenar notlarda Lenin, "antagonizm ve çelişki kesinlikle aynı şeyler değildir, sosyalizmde birincisi yok olur, ikincisi kalır" der. Sosyalizmde sınıflar ve dolayısıyla, uzlaşmaz çelişkiler (*antagonizm*) yok olmuştur ama farklı çıkarlar temelinde aydınlar, bürokrasi ve işçi sınıfı içindeki katmanlar arasında çelişkiler vardır. Sosyalist sistem bu çelişkilerin gelişmeyi hızlandıracak biçimde çözümlenebilmesinin nesnel temelini de yaratır. Ancak, bu nesnel temel kendiliğinden işlemez. Zaman zaman öne çıkacak çelişkilerin zamanında görülüp, doğru bir siyasetle çözülmesi gerekir.

Değer Yasası ve Planlama

Sosyalist devrim, kapitalist sistemden meta-para ilişkilerini devralır. Devrimin ilk yıllarında meta üretimi ve değer yasası, endüstriyi küçük burjuva ekonomiye bağlamada yararlı bir rol oynar.

Sosyalizm altında emek gücü meta değildir ve bu yüzden de artık değer yoktur. Kapitalist meta üretiminin temelini oluşturan özel mülkiyet yok edilmiştir. Tüm emek dolaysız olarak toplumsaldır.

"Zaman tasarrufu ve emek zamanının çeşitli üretim dalları arasında oranlı dağıtımı, kollektif üretimin de temel ekonomik yasası olarak sürer. Hatta, daha da önemli bir yasa durumuna gelir."³³³

Değerler üzerinden yapılan muhasebe karmaşık bir iştir, çünkü yalnızca değer yasasının gereklerini değil, ekonomik yönetimi ilgilendiren öteki ekonomik yasaları da tatmin edebilmesi gerekir. Bu durum, ekonomik gelişmenin temel göstergeleri üzerinde "ikili muhasebe" uygulamalarına yol açmıştır (değerdeki değişimleri yansıtan gerçek

³³³ Marx-Engels, *Arşiv*, C. 4, s. 119, Rusça baskı.

fiyatlar ve üretimin fiziksel biçimi üzerinden ve aynı zamanda, brüt çıktılarının fiziksel hacminin, ulusal gelirin vb., değişim dinamiklerini gösteren sabit fiyatlar üzerinden).

Değer yasası, fiyatlar toplamının, değerler toplamına eşit olmasını ister. Bunun anlamı şudur ki, ancak böyle bir denge var olduğunda, meta üreticileri yeni yaratılmış değeri satabilirler, üretime giren tüm öğeleri yeniden üretebilirler ve üretimi var olan ya da daha genişlemiş ölçekte sürdürebilirler. Özel mülkiyetin egemen olduğu bir toplumda, fiyatlar toplamıyla, değerler toplamı arasındaki eşitlik kendisini rekabet yoluyla ve arz–talep durumuyla yaratır. Sosyalist ekonomide bu eşitliğe üretim maliyetlerini ve meta dolaşımını hesaplayarak ve bunları plan içinde göstererek ulaşılır.

Fiyatlar toplamı, değerler toplamını aşacak olursa, dolaşımda para fazlası oluşur ve fiyatlar merdiveni değişir. Fiyatlar toplamının, değerler toplamının altında kaldığına ise, bu durum, metaların bir bölümünün bedava dağıtıldığı ve üretken kaynakların çarçur edildiği anlamına gelir.

Değer yasası, yalnızca metaların fiyatlarının toplamıyla, değerlerinin toplamının birbirine eşit olmasını istemekle kalmaz, aynı zamanda tüm metaların da, değerleriyle fiyatlarının birbirine denk düşmesini ister. “Rasyonel durum, metaların değerlerine göre satımı ya da değişimidir.”³³⁴

Ne var ki, ancak basit meta ekonomisinde malların değişimi değerlerine göre gerçekleşebilir. Kapitalizmde, değer yasasının öngördüğü, metanın fiyat ve değeri arasındaki denge, ancak genel kuraldan kendiliğinden sapma ve değerın üretim fiyatına dönüştürülmesi yoluyla olanaklı olmaktadır. Rekabet, değer yasasını, üretim maliyeti yasasına dönüştürür. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, değer ve fiyat arasındaki uyumsuzluktur. Sermayenin organik bileşiminin, ortalamanın üzerinde olduğu dallarda, metaların fiyatları değerlerinin üzerindedir. Sermayenin organik bileşiminin, ortalamanın altında olduğu dallarda ise, fiyatlar değerlerinin altına düşer. Üretim fiyatıyla değer arasındaki bu sapma, toplumsal ekonomide ilerici bir rol oynar, çünkü iş sahiplerini emeğin üretkenliğini arttırmaya ve tüm üretim maliyetlerini düşürmeye zorlar.

Fiyat ve değer arasındaki uyumsuzluk, fiyat biçimin özünde aranmalıdır. Bu, Marks tarafından şöyle belirtilmiştir:

“Fiyatla değerin büyüklüğü arasındaki nicel uyumsuzluk ya da birincinin ikinciden saptması olasılığı, fiyat-biçimin kendisinde

³³⁴ *Kapital*, C. 3, s. 184.

gömülüdür. Bu bir bozukluk da değildir. Tam tersine, fiyat-biçimi, içsel yasalarının kendilerini ancak, birbirlerini götüren görünürde yasadız düzensizliklerin bir ortalaması olarak ortaya koyduğu üretim biçimine mükemmel uydurur.”³³⁵

Bu söylenenler şu anlama gelir: Serbest rekabet koşullarında bile, değerlerin genel toplamı (üretim fiyatları), fiyatların genel toplamına eşittir ama bu eşitlik yalnızca sermayenin ortalama organik bileşimini tutturana dallarda üretilen metalar için geçerlidir. Öte yanda, öteki dallarda üretilen metalar, değerlerinin ya altında ya da üstünde satılacaklardır.

Sovyetler Birliğindeki Durum

Sovyetler Birliğinde meta üretimi konusuna, kitabımızın başından bu yana birkaç kez değindik. Asıl olarak da, beşinci bölümde üzerinde duracağız. Ancak konusu gereği, bu bölümde de ele almak ve bir yargıya varmak gerekmektedir.

Önce sosyalist üretim ilişkilerini, Marks’ın *Gota Programının Eleştirisi*’nde anlattıkları çerçevesinde, yeniden bir özetleyelim. Sosyalist üretim ilişkilerinin kuramsal çözümlenmesi tamamlanınca da, Sovyetler Birliğini bu çerçeveye ekleyebiliriz.

Sosyalist toplum, *tüm üretim araçları toplumsallaştırılmış* ve tüm insanların, ortak mülkiyet, ortak amaç ve ortak çalışma koşullarıyla birbirine kenetlenmiş tek bir emek kolektifi olarak davrandığı bir toplumdur. Üretim araçları, emekçilerin mülkündedir. Bu mülkiyetin yönetimi, yönetim organı (devlet) tarafından temsil edilen, kolektifin hakkıdır.

“Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalı kooperatif toplumda, üreticiler ürünlerini değişmedikleri gibi, ürünler için harcanan emek de bu ürünlerin değerini anlatmaz, çünkü artık, kapitalist toplumdakinin tersine, tekil emek dolaylı yapısını yitirmiş, dolaysız olarak toplam emeğin bir parçası durumuna gelmiştir.”³³⁶

Marks’ın bu pasajına işaret eden ve “sosyalist ülkelerde” meta üretiminin varlığını anımsatan pek çok yazar, Marks’ın çalışmalarında o

³³⁵ *Kapital*, C. 1, s. 102.

³³⁶ Gota Programı, *MESY*, C. 3, s. 17.

denli de titiz olmadığını, bazı şeyleri göremediğini ve yarattığının, sosyalizmin soyut bir taslağından başka bir şey olmadığını öne sürmüşlerdir.

Bu doğru değildir. Marks, tüm üretim araçlarının toplumsallaştırıldığı aşamada, yeni düzenin özelliklerini açıkça ve titizlikle tanımlamıştır:

“Köylülüğün, koca bir yığın biçiminde, özel mülk sahibi olarak var olduğu her yerde, hatta, Batı Avrupa kıtasının tüm ülkelerinde olduğu gibi, az ya da çok bir çoğunluğa sahip olduğu yerlerde, İngiltere’de olduğu gibi, tamamen kaybolmadığı ve yerini tarım işçilerine bırakmadığı yerlerde, şunlar olabilir: Ya, Fransa’da bugüne dek yaptığı gibi, her işçi devrimini önler ya da çökertir ya da yönetimdeki proletarya (çünkü topraklı köylü, proletaryanın bir parçası değildir ve konumunun onu proletaryanın bir parçası yaptığı durumlarda bile kendisini öyle hissetmez) onun yaşam koşullarını iyileştirecek önlemler almalı ve böylece, sonunda, onu devrimin yanına kazanmalıdır. Bu önlemler, daha işin en başından, özel mülkiyetten kolektif toprak mülkiyetine geçişi özendirici olmalıdır. *Köylü o noktaya ekonomik araçlar yoluyla gelmelidir.* Bunu yaparken de, örneğin miras ve mülkiyet hakkını kaldırarak, onu antagonize etmekten kaçınılmalıdır. Bu ancak, kapitalist kiracının köylüyü toprağın dışına çıkardığı ve ekicinin tarım işçisi kadar proleterleştiği, ücretli işçi durumuna geldiği ve böylece çıkarları onunla dolaylı değil, dolaysız olarak bütünleştiği durumlarda yapılabilir. Yoksa, hatta toprak sahipliği, büyük toprakların köylüye devredilmesi sırasında genişleyecek parsel miktarıyla güçlendirilmelidir.”³³⁷

Engels de şöyle yazmıştır:

“Proletaryanın saflarına savrulan köylülerin sayısını ne denli sınırlayabilir ve hala köylü iken kendi saflarımıza kazanabilirsek, toplumsal dönüşüm de o denli hızlı ve kolay başarılabacaktır. Bu dönüşüm için kapitalist üretimin her yerde en sonul sonuçlarına dek gelişmesini, en son küçük esnafın, en son küçük köylünün

³³⁷ Bakunin’in ‘Devlet ve Anarşi’ Adlı Kitabı Üzerine Yorumlar, MESY, C. 2, s. 411. (abç)

büyük ölçekli kapitalist üretime kurban olmalarını beklemenin bir yararı yoktur.”³³⁸

Bu alıntı, Marks ve Engels’in sosyalizme geçiş dönemiyle ilgili görüşlerinin hem ne denli gerçekçi, hem de ne denli açık olduğunu ortaya koymaktadır. Dahası, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin yanında, Marks ve Engels, daha üst biçimlere dönüştürülmelerinin koşulları olgunlaşana dek, gönüllü mülkiyet ortaklıkları ve şirket ortaklıkları kurumunun da var olacağını düşünmüşlerdi. (Engels’in, Bebel’e Ocak 1886 tarihli mektubu.)

Marks’ın, uzak geleceğe bakarken bile, nesnel gerçeklikten kopmadığını, *Gota Programı*’nın bir başka bölümünde de görebiliriz. Bu bölümde Marks, sosyalizm altında, çalışmanın karşılığı olan dağıtım ilkesinin üstün geleceğini gösterir.

Şöyle söyler:

“Burada da kuşkusuz, eş değerlerin değişimi söz konusu olduğu sürece, metaların değişimini düzenleyen ilke geçerlidir. Öz ve biçim değişmiştir, çünkü bu farklı koşullarda hiç kimsenin emeğinden başka vereceği bir şeyi yoktur ve çünkü, öte yandan, bireysel tüketim araçları dışında hiçbir şey bireylerin mülkiyetine geçemez. Fakat, ikincinin (tüketim araçlarının–RY) tekil üreticiler arasında dağıtımı bakımından, meta eşdeğerlilerinin değişimini belirleyen aynı ilke geçerlidir: belli miktarda emeğin bir biçimi aynı miktarda emeğin başka bir biçimi ile değiştirilir.”³³⁹

Marks’ın, *Gota Programı*’nda, sosyalist toplumda dağıtımın yapılan işe göre olacağını anlatırken sözünü ettiği “eşdeğerlilerin değişimi”, hiçbir biçimde, değer yasasının işlediği anlamına gelmez. Değer yasasının *maddi özünü* oluşturan eşdeğerli değişim ilkesi, komünizmde bile sürer ama toplumsal biçimi, değer biçimini almaz. Marks’ın bu ünlü cümlesi, dolayısıyla, Marks’ın teorisini çarpıtmak için kullanılmamalıdır.

Marks, toplumun emekçilere dağıttığı ürünlerin meta olmadığını ve toplumsal üretimde yer aldıklarını belgelemek için onlara verilen kartların ise değere sahip olmadığını söyler. Marks *Kapital*’in üçüncü cildinde şöyle yazar:

³³⁸ *Agy.*, s. 471–72.

³³⁹ *Gota Programı*, *MESY*, C. 3, s. 18.

“Kapitalist üretim biçiminin kaldırılmasından sonra ve ama toplumsal üretim hala sürerken, değer belirlenmesi gündemden kalkmaz; şu anlamda ki, emek zamanının düzenlenmesi ve toplumsal emeğin çeşitli üretim grupları arasında dağıtımı ve nihayet bunların hepsini kucaklayan muhasebecilik, her zamankinden çok daha gerekli hale gelir.”³⁴⁰

Engels, toplumsal mülkiyetin egemen olduğu toplumda Dühring’in dağıtım ile ilgili sanılarının yanlışlığını gösterirken, komünde metal para yoluyla meta değişimi fikirleriyle alay eder:

“Değişim metal para yoluyla oluyor ve Bay Dühring bu reformun ‘dünya–tarihsel değeri’ konusunda pek gururlu değil. Fakat, komün ve üyeleri arasındaki alış verişte para, hiç de para değildir, hiçbir şekilde para gibi bir işlev görmez. Yalnızca bir emek belgesi işlevi görür. Marks’ın deyişiyle, o, ‘yalnızca bireyin ortak emekteki payının ve tüketime ayrılmış ortak ürünündeki belirli büyüklükteki hakkının bir kanıtıdır.’ ‘Bir tiyatro biletinden daha fazla ‘para’ değildir.’ Bu nedenle de Veytling’in (Weitling), harcanan emek saatlerinin bir yana, karşılığında alınan geçim araçlarının bir yana işlendiği bir ‘kayıt defteri’ ile değiştirdiği gibi, herhangi bir başka kağıtla da değiştirilebilir. Bir başka deyişle, ekonomik komünün üyeleriyle arasındaki alışverişte, yalnızca Oven’in ‘emek para’sı gibi, yani Bay Dühring’in çok aşağıladığı ama geleceğin ekonomisinde kullanmadan edemediği o ‘hayalet’ gibi bir işlev görür. ‘Üretim zorunluluğu’ görevini yerine getirme ve böylece ‘tüketme hakkı’nı kazanma derecesinin göstergesi olan belge, ister bir kağıt parçası, isterse bir sayaç ya da altın para olsun, bu amaç için hiçbir farkı yoktur.”³⁴¹

Birinci bölümden anımsayacağımız gibi, meta–para ilişkilerinin maddi özünü yansıtan “zaman tasarrufu yasası”nın, komünist üretimin düzenleyicisi olarak çalıştığını Marks, *Siyasal Ekonominin Eleştirisinin Anahatları*’nda ortaya koymuştur.

Bu söylenenlerden can alıcı önemde bir soru ortaya çıkar. Sosyalizmde meta ve değer diye bir şey yoktur, çünkü tüm ürünlerin bir tek sahibi – toplum – vardır ve ortada değişim yapabilecek kimse yoktur

³⁴⁰ *Kapital*, C. 3, s. 851.

³⁴¹ F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 367–68. (abç)

gerçeğine karşın, meta ve değer ve para, vb., *sosyalist ülkelerde* varlığını sürdürmüştür. Çözülmesi gereken çelişki işte budur.

Lenin, NEP ilkelerini ortaya koymadan, yani Marksist ekonomik teorisinin Sovyet Rusya ekonomisine uygulanışında o önemli adımı atmadan önce, RKP'nin 1919'daki Sekizinci Kongresinde onaylanan parti programı şöyle diyordu:

“Şu anda Sovyet yetkililerinin dağıtım alanında karşı karşıya olduğu sorun *ticaretin yerine, adım adım, ülke çapında örgütlenmiş, planlı ürün dağıtımını getirmektir.* (...) Bankaların kamulaştırılmasına yaslanarak RKP, *parasız değişimlerin alanını genişletmek ve paranın kaldırılmasına yolu açmak için bir dizi önlemleri uygulamayı önerir.*” (abç.)

Bu alıntı, proletarya devriminin ardından, sosyalizme Marks'ın teorik düzeyde öngördüğü gibi geçişi anlatır. Ne var ki Lenin, iki yıl sonra, 1921 sonbaharında, pazar ilişkilerinin genişletilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Moskova parti örgütünün yedinci konferansına (1921 Ekim ayı) hazırladığı rapor planında, ürünlerin değişiminin, bir çeşit dolaysız, *ticaret dışı* geçişi öngördüğünü ve bunun da ürünlerin sosyalist değişimine doğru bir adım olduğunu ama Rusya koşullarında yaşamın meta değişimini bir yana attığını ve yerine *alım ve satımı* getirdiğini dile getirmiştir.

Lenin'in, Rusya'nın özel koşulları altında kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında geliştirdiği bu görüş, yaratıcı Marksizmin bir örneğidir. Sosyalizmin temellerinin atıldığı dönemde, meta-para ilişkilerinin kullanılması yönünde getirdiği öneri, devrimini yapmış geri bir ülkede meta üretimi sorununun çözülmesinde, önemli yöntemsel ön koşulların yaratılmasını sağlamıştır. Lenin de, meta üretimiyle sosyalizmin, birbirleriyle hiç mi hiç uyuşmadığı konusunda, Marks ve Engels'le aynı görüşü paylaşmaktaydı. Ancak, Rusya'nın geri koşulları ve geçiş döneminin deneyimi, ona, soyut teoriden yola çıkmak yerine, ülkesinin koşullarına uymayı öğretti.

Dolayısıyla, üretken güçlerin yeterince gelişmediği bir sosyalizme geçiş toplumunda, toplumsallaşmış emeğin az gelişmişliği nedeniyle, meta-para ilişkilerinin *zorunlu olduğu* sonucunu çıkarmak doğrudur. Çünkü, üretken güçlerin gelişmişlik düzeyi ve bu nedenle üretimin toplumsallaşma düzeyi öyledir ki, emek daha henüz tamamen toplumsal değildir.

Üretimin toplumsallaşmasındaki gerilik, toplumsal üretimin planlamasının, henüz üretken güçlerin nesnel gelişmesini yeterince yansıtacak

düzeyde olmadığı gerçeğini de anlatır. Çünkü, *gerçek planlama* olanağı, üretimin toplumsallaşma düzeyine, toplumsal işbölümünün derecesine bağlıdır.

Tüm söylenenlerden çıkan önemli sonuç şudur ki, *Sovyetler Birliği*ndeki dağıtım, zorunlu olarak meta dağıtımı karakterinde olmuştur ve dağıtım pazarlarında satılan tüm tüketim malları da gerçek metaldır.

En önemli sonuç ise şudur: *İşçinin karşısına ürünün bir meta olarak çıkması, yani, ürünün kendisine ait olamaması, üretim araçlarının, üreticiyle ve onun emek gücüyle bütünleşmediği, ayrı durduğu anlamına gelir. Emeklerinin meyveleri üreticilere ait değilse, emeğin araçları ve nesneleri de onlara ait değildir. Böyle bir durumda sosyalist devlet mülkiyeti, devlet kapitalist mülkiyetinin bir çeşididir.*

5. SOSYALİZME HAZIR OLMAYAN TOPLUM ve SOSYALİZM^α

Üretken güçlerle ilişki biçimi arasındaki çelişki, gördüğümüz gibi, geçmiş tarihte çeşitli kez ortaya çıktı. Kendi temelini tehlikeye atsa da, her seferinde devrime büyümedi, ama her şeyi kapsayan çatışmalar, değişik sınıfların çatışmaları, bilinç çelişkileri, fikirlerin savaşı, siyasal mücadele, vb., gibi çeşitli ikincil biçimler aldı. Dar bir bakış açısından, bu ikincil biçimlerin herhangi biri ötekilerden soyutlanabilir ve devrimlerin temeli olarak değerlendirilebilir. Ve de devrimleri başlatan bireyler, kültür düzeylerine ve içinde bulundukları tarihsel gelişme aşamasına bağlı olarak, kendi eylemleri hakkında hayaller sahibi oldukları için bu çok daha da kolaydır.

Bizim görüşümüze göre, tarihteki tüm çatışmaların kaynağı, üretken güçlerle ilişki biçimi arasındaki çelişkidir. Yeri gelmişken, *bir ülkede çatışmalara yol açması için, bu çelişkinin o ülkede sonul sınırına ulaşmış olması zorunlu değildir. Uluslararası ilişkilerin genişlemesinin getirdiği, endüstriyel açıdan daha ileri ülkelerle rekabet, daha az gelişmiş endüstri sahibi ülkelerde de benzeri bir çelişki üretmek için yeterlidir.*

K. Marks, F. Engels³⁴²

5.1. Üretken Güçler ve Üretim İlişkileri

Marks, sosyalizme ve komünizme geçiş sorunlarını anlamayı ve çözümü olanaklı kılan kavramları bizlere sağlamıştır. Ancak bu kavramları onun teorisinin bütününden süzerek çıkarmak ve somut ülkelere uygulanabilmeleri için o ülkelerin koşulları içinde yeniden

^α Bu bölümün yazılmasında asıl olarak Charles Bettelheim'in *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları* adlı kitabından yararlanılmıştır.

³⁴² Alman İdeolojisi, *METY*, C. 5, s. 74-75.(abç)

üretmek gerekir. Çünkü Marks'ın bir soyutlama içinde incelediği kapitalist üretim biçimi ile, somut ülkelerin kapitalizmleri arasında derin farklar olması kaçınılmazdır.

Somut ülkelerin ekonomileri *karmaşık* yapılardır. Bu karmaşıklık yalnızca ülkelerin içsel özelliği değil, aynı zamanda dünya ekonomisinin de bir özelliğidir. Bu nedenle, somut bir ekonomiyi anlamak istiyorsak, onu dünya çapında egemen üretim biçimleriyle olan ilişkileri içinde de incelememiz gerekir. Devrimini yapan her ülkenin komünizme *somut geçiş yolu*, mutlaka kendi koşullarına özgü farklılıklar taşıyacaktır. Yalnızca her ekonominin farklı içsel özellikleri nedeniyle değil, aynı zamanda dünyanın değişmesi nedeniyle de bu böyledir.

Üretken güçleri sosyalizme hazır olmayan topluma, aceleci bir biçimde “sosyalist üretim biçimleri” getirilirse, bu yeni *mülkiyet biçimi* (hukuksal biçim, biçimsel mülkiyet) ile, aslında o ülke için tek gerçek olasılık olan *gerçek sahiplik biçimi* (gerçek ekonomik yetenek) arasında çelişki doğar. Çünkü, mülkiyeti bir kararla toplumsallaştırıyorsunuz ama gerçek sahipliğin henüz ancak sınırlı sayıdaki emekçilerin sahipliği olabilmesi durumu değişmemiştir. Böyle bir durumda, zamanından önce getirilen toplumsal ilişkilerin işleyebilmesi için, o ilişkilere yabancı bazı araçlar kullanılması zorunludur. Bu araçlar, pazar kategorileri ya da yönetsel merkezîyetçiliktir. Yeni toplumsal ilişkilerde, sisteme yabancı araçlara gerek duyulmaması, tüm ekonominin gerçek eşgüdümlü yönetiminin sağlanabilmesi için, üretken güçlerin hem yüksek düzeyde gelişmesi ve bunun sonucu olarak, hem de *yüksek düzeyde tümleşmesi* gerekir.

Kapitalizmin tarihsel gelişme süreci içinde ilginç bir dönem vardır. Bu dönemi Marks, “*sermaye emeği önce tarihsel gelişme tarafından verilmiş teknik koşullar içinde kendine bağımlı kılar. Üretim biçimini birden bire değiştirmez*” diyerek tanımlamıştır.³⁴³

Kapitalizmin bu birinci evresi, *manüfaktür* evresidir. Benzetme yerindeyse manüfaktür, “*kapitalizmin alt aşaması*”nın üretim biçimidir. Manüfaktür evresinde, zanaatkarlığın belirleyici özelliği olan, “işgücüy-le emek aracının birliği” sürmüştür. Bu birlik ancak endüstri devrimiyle, yani üretken güçlerin yüksek bir sıçramasıyla ortadan kalkmıştır. Böylece, gelen yeni mülkiyet biçimiyle, gerçek sahiplik biçimi arasındaki çelişki de ortadan kalkmıştır. İşçinin sermayeye bağımlılığı artık biçimsel değil, gerçek bağımlılık olmuştur.³⁴⁴

³⁴³ *Kapital*, C. 1, s. 53.

³⁴⁴ *Agy*, s. 535.

Ancak, sosyalizme hazır olmayan toplumlara dayatılan “sosyalist” üretim ilişkileri durumunun, yukarıda aktardığımız örnekle uzak yakın bir ilişkisi yoktur. O örnekte, eski toplumdan devralınan üretken güçler, yeni üretim biçiminin alt aşaması için uygundur, yeterlidir. Bu uygunluk nedeniyledir ki, üst aşamaya geçilmesini sağlayacak üretken güçler geliştirilebilmiştir.

Oysa, sosyalizme hazır olmayan toplumlara dayatılan sosyalist üretim biçimi söz konusu olduğunda, durum çok farklıdır. Bu toplumlar, üst aşamaya değil, henüz daha alt aşamaya hazır değildirler. Üretken güçlerle, topluma dayatılan üretim ilişkileri arasında mutlak bir uygun-suzluk vardır.

Komünizmin alt aşamasına, sosyalizme hazır olmayan toplumda aceleci bir biçimde “sosyalist üretim biçimleri” getirildiği zaman, fiili sahiplik biçimiyle, getirilen mülkiyet biçimi arasında keskin bir çelişki doğar. Sosyalizme hazır olmayan üretken güçler düzeyinde getirilmiş “sosyalist mülkiyet biçimleri”, sosyalizmi değil, devrimci erk altında devlet mülkiyetini anlatır. Sovyet teorisinin üstünü örttüğü nokta burasıdır.

Üretken güçlerin gelişme düzeyinin yeterli olmadığı bir durumda, “sosyalist mülkiyet biçimlerinin” getirildiği ama sosyalizme hazır olmayan toplumun *temel çelişkisi*, kurulmak istenen ileri mülkiyet biçimi ile, üretken güçlerin düşük düzeyi arasındaki çelişkidir. Böyle bir durumda, devrimin erkini, gelişmiş üretken güçlere erişilmediği sürece onu sürekli olarak tehdit edecek olan yozlaşma tehlikesine karşı korumak olağanüstü zorlaşır.^α

Öte yanda, kapitalizmin dünya ölçeğinde son hızla yayıldığı ve derinleştiği günümüz koşullarında, sosyalizme hazır olmayan ülkelerde bile ekonominin bazı dalları, gerçek bir toplumsal sahiplik biçiminin ortaya çıkmasına izin verebilir. Özellikle haberleşme, elektrik, kimya, ulaşım, demir-çelik, şeker, çimento gibi bazı sektörler için durum böyledir. İşte ancak bu çeşit bir *tümleşme ülke genelinde egemen olduğunda*, gerçek sahiplik biçimiyle (fiili ekonomik yetenek), mülkiyet biçimi (hukuksal biçim) arasındaki çelişki ortadan kalkar. Ve ancak o zaman komünizmin alt aşamasından (sosyalizm) gerçek anlamda söz edilebilir.

Sosyalist ekonomi, ekonominin tümünü kapsayan bir ölçekte planlıdır. Sosyalist ekonomi, ekonomik birimlerin rolünü, plan direktiflerini uygulayan bağımlı bir role indirgeyecek denli ayrıntılı plan yapabilen bir merkeze sahip olmak demektir. Sosyalizme hazır

^α Bu konu, başlı başına ayrı bir kitabın konusu olabilir.

olmayan toplumlarda ise plan (ne denli ayrıntılı olursa, ülke ekonomisi için o denli kötü olur), üretim birimleri için ancak en genel görevleri saptayabilir. Bu nedenle, istemeseniz de, ekonomik birimlere geniş bir girişim alanı kalır. O zaman da, bu üretim birimleri, basit teknik birimler değil, *gerçek ekonomik özneler* olarak varlıklarını sürdürürler.

Siz yasalar yoluyla istediğiniz mülkiyet değişikliğini getirin, eğer bir ülkede işletmeler, gerçek ekonomik özne iseler, o ülkede *meta üretimi ve değişimi* kaçınılmazdır. O zaman, sosyalizme hazır olmayan ülkede, ne yaparsanız yapın, meta üretiminin önüne geçilemez. Öyleyse, dünyanın gördüğü somut sosyalist ekonomilerin, yani sosyalizme hazır olmayan ülkelerde “*kurulmuş sosyalizmler*”in, Marks ve Engels’in çözümlemelerinin tersine, meta üretimi ve değişimi üzerinde işlemiş olmaları doğaldır. Doğal olmayan, bu durumu açıklamak yerine, meta üretimini sosyalizmin teorik kapsamı içine sokma girişimi olmuştur.^a

Sosyalist ülkelerde meta üretiminin ve pazar kategorilerinin temel nedeni olarak, iki ayrı mülkiyet biçiminin varlığı (devlet mülkiyeti ve tarımda kolhoz mülkiyeti) gösterilmiştir. SSCB’nde *Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*’nda Stalin, Sovyet toplumunda meta ilişkilerinin varlığını, mülkiyetin bu iki biçimine dayanarak açıklamıştır.^b Bu açıklama gerçeğin ancak bir bölümünü açıklayabilir, dolayısıyla yanıltır. Konunun can alıcı yönünü, neden *devlet sektörü içinde de* meta üretiminin sürdüğünü açıklamaz.

Her toplumsal-ekonomik formasyonda, üretken güçler, niteliklerine uygun olarak işlev görürler. Bu nitelikler ve işlev dikkate alınmazsa, onları egemenlik altına almak, gelişmelerini yönetmek olanaksızdır. Sınıflı toplumlarda bu uygunluk, düzenin kuruluş ve yıkılış dönemleri dışında, büyük ölçüde kendiliğinden sağlanır. Sosyalizmde ise bilinçli müdahalenin rolü büyük. Hele sosyalizme hazır olmayan toplumlarda kurulan işleyişte, siyasal ve ekonomik kararlar can alıcı bir önem kazanır.

Marks ve Engels, kapitalist ekonomideki gelişmelerle birlikte, gide-rek daha toplumsallaşmış üretim biçimlerinin ortaya çıktığını, bu

^a Bu çeşit kitapları okuyarak sosyalizmi öğrenen bizler de, meta üretiminin sosyalizmde var olacağına ama komünizmde ortadan kalkacağına inanmıştık. Demek ki, niyetler ne denli devrimci olursa olsun, edinilen bilgiler insanı büyük ölçüde belirlemektedir.

^b Oysa, Lenin, kooperasyondan söz ettiğinde, yalnızca, hatta asıl olarak tarım kooperatiflerini (kolhozlar) değil, alım ve satım kooperatiflerini de, tüm kooperasyon biçimlerini işaret ediyordu. 1928–29 yıllarındaki zor yoluyla kolektifleştirmenin ardından, kooperatifler fikri, kolhozlar fikrine eşitlendi.

değişimi üretken güçlerin artan toplumsal karakterinin dayattığını göstermişlerdir.^α Üretken güçlerin toplumsal karakteri ise, *kullanılan tekniklere göre* belirlenir ve değişir.

Bu çözümlerlerin ışığında Lenin, sosyalizme hazır olmayan bir ülke olan Rusya’da, proletarya diktatörlüğü altında, özel sektörün özellikle *tedrici biçimde* ortadan kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Aynı mantıkla, köylü sorununun da, ancak tüm ekonominin yeniden örgütlenmesiyle, “dağınık, bireysel, küçük meta ekonomisinden, büyük kolektif ekonomiye geçilmesiyle” çözümlenebileceği üzerinde ısrarla durmuştur.

Bununla ilgili olarak aşağıda verdiğimiz alıntı, dikkatle okunması ve üzerinde çok düşünülmesi gereken düşünceler içermektedir. Sovyet deneyinin başarısızlığında, alıntıda söylenenlerin yapılmayışı çok önemli bir rol oynamıştır.

*“Bu geçiş zorunlu olarak çok uzundur. Yasal ve yönetsel önlemlerin aceleciliği ve tedbirsizliği, bu geçişi geciktirmek ve engellemekten başka bir sonuç veremez. Bu geçiş, ancak köylüye tüm tarımsal tekniği iyileştirmeye ve tepeden tırnağa değiştirmeye yetenekli bir yardım götürülerek hızlandırılabilir.”*³⁴⁵

1921’de, aynı vergi üzerine hazırladığı raporda, Lenin aynı fikri şu sözlerle yineler:

“Ekonomik temeli, küçük tarımın ekonomik köklerini üç yılda dönüştürmeyi hayal eden bir komünist, yalnızca bir hayalcidir. (...) Küçük çiftçinin düşünce ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmek, birçok kuşakların işidir. Bu küçük çiftçi sorununu çözebilmenin tek yolu, maddi temel, teknik donanım, tarımda yoğun traktör ve makine kullanımı ve büyük ölçekte elektrikleştirmeden geçer”.³⁴⁶

Lenin bu çözümlerle kalarak, Rusya’daki devrimin *kilit sorunu-na* varır ve konumuz açısından şu can alıcı saptamayı yapar:

^α Üretim ilişkileri ve üretken güçlerin niteliği arasındaki zorunlu uygunluk yasası.

³⁴⁵ Lenin, *Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Siyaset ve Ekonomi*, 1919. (abç)

³⁴⁶ Artık Tahıla El Koyma Sisteminin, Aynı Vergiyle Değiştirilmesi Üzerine Rapor, *LTY*, C. 32, s. 216–17.

“Öteki ülkelerde devrim olmadığı sürece, Rusya’daki sosyalist devrimi ancak köylülükle anlaşıma kurtarabilir.”³⁴⁷

Dikkat edilirse, Lenin burada sosyalizmi kurmaktan değil, siyasal devrimi korumaktan söz etmektedir.

Lenin yukarıdaki çözümlemeyi, devrimin herşeyden önemli pratik göreviyle, köylülükle bağlaşıklığın ne pahasına olursa olsun korunması göreviyle birleştirir ve uzun bir dönem varlığını sürdüreceğine göre, “orta köylülük hoşnut edilmelidir” der. Şöyle sürdürür:

“Köylü nasıl tatmin edilecektir ve onun tatmin edilmesi ne anlama gelir? (...) Küçük çiftçiyi iki şey tatmin eder. Birincisi, küçük özel mülk sahibi için belirli bir değişim özgürlüğü gerekir ve ikincisi, meta ve ürünler elde edebilmesi gerekir. Yoksa, değişecek hiçbir şey olmadığı zaman bu değişim özgürlüğü, alınıp satılacak bir şey olmadığı zaman bu ticaret özgürlüğü neye yarar?”³⁴⁸

Bu demektir ki, meta üretimi ve değişimi sürecektir. Bu da, doğaldır ki, sosyalizm olmayacaktır.

Lenin, kollektif tarımsal üretimin teknik temelleri oluşturulmadığı sürece, bireysel tarımın ve dolayısıyla değişim özgürlüğünün korunma zorunluluğu üzerinde ısrarla durmuştur.³⁴⁹ Çünkü, Rusya koşullarında işçi-köylü bağlaşıklığı proletarya diktatörlüğü açısından yaşamsaldır. Tarımsal üretimin teknik dönüşümü, nesnel koşullar açısından olduğu kadar, üreticilerin alışkanlıkları açısından da uzun zaman ister. Unutmamalı ki, tarım için doğru olan, zanaatkarlık ve küçük endüstriyel üretim için de geçerlidir.

Sovyetler Birliğinde devlet sektörünün örgütlenmesi, çoğunlukla olağan dışı durumlar altında (savaş komünizmi, Almanya’da faşizmin yükselmesi ve savaş tehdidi altında ilk beş yıllık planlar, ikinci dünya savaşı), en ivedi sorunlara yanıt vermeye çalışarak ilerlemiştir. Yapılan yanlışlarda bu durumun da önemli payı vardır. Bunlar, sosyalizme hazır olmayan bir ekonominin önüne dikilecek açmazlara da örnek oluşturlar ve bunu anlamak olanaklıdır. Ancak, asıl vahim sonuç, ortamın zorluklarına yanıt olarak getirilen çözümlerin, yanlış ve keyfi teorilerle gizlenmeye çalışılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum, pratikte yapılan yanlışların geri alınabilmesini de engellemiştir.

³⁴⁷ Agy., s. 215.

³⁴⁸ Agy., s. 217.

³⁴⁹ Bakınız: *Tarım Sorunu Üzerine Tezler*, Komünist Enternasyonalin İkinci Kongresi için hazırlanan metin, 1921.

Örneğin Stalin, sosyalist toplumla ilgili olarak önceleri şöyle yazmıştı:

“(Sovyetler Birliğinde–RY) üretim ilişkileri, üretken güçlerin durumuna tamamen uygundur, çünkü üretim sürecinin toplumsal karakteri üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti tarafından desteklenmiştir.”³⁵⁰

Oysa, *Ekonomik Sorunlar*’da şöyle yazdı:

“Üretken güçlerimiz ve üretim ilişkilerimiz arasında hiçbir çelişki olmadığına inanmak ve bununla avunmak hata olur. Üretim ilişkilerinin gelişmesi, üretken güçlerin gelişmesinden geride kaldığı ve geride kalacağına göre çelişkiler vardır ve mutlaka olacaktır. Yönetici organlar doğru bir siyaset uygularlarsa, bu çelişkiler karşıtlık halinde yozlaşmayacak, toplumun üretim ilişkileri ile üretken güçleri arasında bir çatışma sonucunu vermeyeceklerdir. Yanlış bir siyaset izlersek, (...) o zaman çatışma kaçınılmaz olacak ve üretim ilişkilerimiz, üretken güçlerimizin gelişmesi karşısında ciddi bir engel durumuna gelme tehlikesi gösterecektir.”

Görüldüğü gibi, Stalin her iki alıntıda da yanlışta durmaktadır. Birinci alıntıda, “üretim ilişkileri üretken güçlerin durumuna tamamen uygundur” derken, gerçek bunun tam tersiydi. Üretim araçları, üretim sürecinin toplumsallaşma düzeyi dikkate alınmadan, toplumsal mülkiyete geçirilmişti. Stalin ikinci alıntıda ise, yani ömrünün sonunda, ilk yanlışını geri alır gibi gözükmemektedir ama üretken güçlerin gelişme düzeyi daha ileridedir diyerek aslında ilk yanlışını büyütmemektedir. Sovyetler Birliğinde hiçbir zaman üretken güçler, üretim ilişkilerinin önüne geçememiştir. Sovyetler Birliğinin yaşadığı tarihsel zaaf da zaten budur.

Ekonominin yönetim ve örgütlenme sorunlarının doğru çözümü, sosyalizm yoluna giren ülkede can alıcı bir önem taşır. Ağır endüstriye verilmesi gereken öncelik, böyle sorunlardan birisidir. Sovyetler Birliği, ekonominin Birinci Bölümünün gelişmesi için özel bir çaba göstererek, genişletilmiş yeniden üretimin hızla büyütülmesi gereken, geri bir ülkeydi. Bu yapıldı ama bir büyük yanışa savrularak yapıldı. Bir kez, Birinci Bölüme öncelik ve ağırlık verilmesi demek, İkinci Bölümü, tüketim araçları üretimini yok ya da önemsiz saymak demek değildir. Yapılan tam da bu olmuştur. İkincisi, Birinci Bölüme ağırlık verilirken de, her ekonomik örgütlenmenin temelinde yatması gereken *azami ekonomik etkinlik ilkesi* yok sayılmıştır. Bunun sonucunda da, planlama

³⁵⁰ *Diyaletik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm.*

bürokratik bir nitelik kazanmış, ekonomi yönetsel–emir ekonomisi olmuştur.

Böyle çok örnek sayılabilir. Dolayısıyla, bu sorunların Sovyetler Birliğinde neden yanlış değerlendirmelere ve yanlış çözümlere yol açtığı üzerinde durmak zorunludur. (Yol açmayabilirdi ama açtı.)

Sorunların yanlış değerlendirme ve çözümlemelere götürmesi ancak çok önemli *teorik yanlışlarla* bağlı olabilir. Ve bu yanlış teorik konumlar giderek sınıfsal bir anlam kazanmıştır.

Söz konusu teorik yanlışların en önemlilerinden birisi, *ekonomik yasalar ve sosyalizmde çelişkiler* konusunda yapılmıştır. Bu yanlış, değer yasasının Sovyetler Birliğindeki işleyiş nedenlerinin kavranmasını olanaksızlaştırmıştır.

Stalin, *SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*’nda, sosyalist ekonomide *nesnel* ekonomik yasaların varlığı üzerinde durmuş ve bu yasaların üretim ilişkilerine getirilecek biçimlerle de ilgili olduklarını söylemiştir. Böylece, üretken güçler ile ekonominin örgütlenme biçimleri arasında bir çelişkinin olanaklı olduğu hiç olmazsa “zımnın” kabul edilmiştir. Ama bundan gereken pratik sonuçlar çıkartılmamıştır.

Teorik hatalardan bir başkası, *üretim ilişkileri* ve *mülkiyet* kavramları üzerine getirilen çözümlemelerdir. Marks’a göre, üretim ilişkileri, insanların üretim süreci içinde kendi aralarında kurdukları ilişkilerdir ve üretken güçlerin gelişmesine bağlı olarak değişirler:

“Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar belirli, zorunlu, kendi iradelerinden bağımsız ilişkiler içine girerler. Bu üretim ilişkileri, insanların maddi üretken güçlerinin belli bir gelişme derecesine uygun düşer.”³⁵¹

Üretim ilişkilerinin alacağı biçim, üretken güçlerin gelişme düzeyi tarafından belirlenir. Üretim araçlarının mülkiyeti ise, üretim ilişkilerinin *hukuksal* anlatımından başka bir şey değildir:

“Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuksal ve siyasal bir üstyapının yükseldiği ve kendisine belirli toplumsal bilinç biçimlerinin koşut olduğu gerçek temeli oluşturur. (...) Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun üretken güçleri, var olan üretim ilişkileriyle ya da o zamana dek içlerinde hareket etmiş oldukları ve üretim ilişkilerinin hukuksal

³⁵¹ Marks, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı*.

anlatımından başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileriyle çelişki içine girerler.”³⁵²

Üretken güçler, üretim ilişkileri ve mülkiyet biçimleri arasındaki ilişki, Sovyetler Birliğinde de, Dünya Komünist Hareketi’nde de geneliyle doğru kavranmamıştır. Üretim ilişkileri, üretken güçlerin gelişme düzeyi tarafından belirlenir ve hukuksal anlatımını üretim araçlarının mülkiyet biçiminde bulur. Üretim ilişkileri ile mülkiyet biçimleri arasındaki bu bağlantı üzerinde Marks ısrarla durmuştur.³⁵³

Üretim ilişkilerinin yalnızca hukuksal anlatımı olan bir şey, üretim ilişkilerinin *temeli, özü ya da kendisi* olarak kabul edilirse, yanlış sonuçlara varmak kaçınılmaz olur. Böyle bir yaklaşım, gerçek sosyalist mülkiyetin içeriğinin kavranmasını engeller. Dahası, böyle bir yaklaşım, sosyalizme hazır olmayan toplumda meta değişimi ve değer yasasının işleyişinin nedenlerini anlamayı da engeller.

Mülkiyetin hukuksal biçimini, fiili sahiplikle karıştırma hatasına Lenin de ısrarla karşı çıkmıştır. *Sol Çocuksuluk ve Küçük Burjuva Anlayış* adlı ünlü makalesinde Lenin, devletleştirme hukuksal işlemi, toplumun fiili muhasebeleştirme yeteneğini (üretken güçlerin gelişmesine bağlı olan bu yeteneği) içeren toplumsallaştırmadan ayırır. Lenin, burada, pratikte var olan üretim ilişkilerinin, hukuksal biçimi tam anlamıyla dolduramadıkları zaman, hukuksal biçimin içinin boş kaldığını belirtir.

O zaman, sosyalizm yoluna girmiş ama sosyalizme hazır olmayan ülkede, *ekonominin örgütlenmesi sorununun özü* şöyle belirlenebilir: Bu örgütlenme, ancak üretim araçlarının ve ürünlerin hukuksal kullanım yetkisi (yani mülkiyet), bu araçların ve bu ürünlerin etkin biçimde kullanılma yeteneği ile üst üste düştüğü zaman anlamlı, etkili ve doğru bir örgütlenmedir.

Hukuksal yetki ile fiili yetenek üst üste düşmediği, hukuksal yoldan yaratılmış özne, gerçek bir ekonomik özne olamadığı zaman, gerçek üretim süreciyle, hukuksal yetkiden yararlanarak elde edilmeye çalışılan süreç arasında çelişki doğar. Bu çelişki, ekonomik süreçte verimsizlik

³⁵² Marks, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Katkı*.

³⁵³ Özellikle, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Giriş*. Ayrıca, Vera Zasuliç’e yazdığı ve ilkel toplumdaki kolektif çalışma zorunluluğunun temelinde toprağın ortaklaşa mülkiyetinin değil, tersine, toprağın ortaklaşa mülkiyetinin temelinde ilkel toplumdaki kolektif çalışma zorunluluğunun bulunduğunu belirttiği mektup taslağı. METY, Rusça, C. 27, s. 681. Kaynak: Charles Bettelheim, *Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları*.

getirir, bürokratik aygıtı şişirir. Sonuç, etkisiz yönetimdir. Bir başka deyişle, üretim araçlarının hukuksal kullanım yetkisi, fiili kullanım yeteneğine sahip olmayan bir ekonomik birime verilirse, bu durum, üretken güçler üzerinde toplumsal denetim kurma olanağını ortadan kaldırır.

Hukuksal yetki ile kullanım yeteneğinin üst üste düşmesi için, belirli üretim süreçlerini yönetme hakkının hangi tip ekonomik topluluğa (ya da birime) ait olması gerektiğinin doğru belirlenmesi gerekir. Bu ise, ancak üretim süreçlerinin kullandığı üretken güçlerin niteliğine bakarak yapılabilir.

Bunlar hakkıyla yapılıncı görülecektir ki, eski sosyalist ülkelerdeki devlet mülkiyetindeki çok sayıdaki işletme, fiili kullanım yeteneğine sahip oldukları için, kim ne derse desin, kullandıkları üretim araçlarının ve ürünlerin *fiili sahibi* olma durumundaydılar. Bunun böyle olduğunu anlamak, yalnızca devlet sektörünün verimli örgütlenmesi için değil, değer yasasının oynamak durumunda olduğu rolü anlamak için de önemli idi.

Kollektif mülkiyet (devlet mülkiyeti), sosyalist planlamanın nesnel olanağını sağlar. Ancak, söz konusu kollektif mülkiyet, üretken güçlerdeki gelişmenin çağırdığı ve hatta *zorunlu kıldığı* değil de, keyfi hukuksal kararlar yaratılmış bir kollektif mülkiyetse, sosyalist maya böyle bir olanak sağlamaz. Tersine, sosyalist planlamayı bürokratikleştirir ve hayalileştirir. Bu temel üzerinde, kapitalizmdeki üretim anarşisinin özgül bir tipi (orantısızlık, etkinlik düşüklüğü verimsizlik, vb.) ortaya çıkar.

Marks *Kapital*'de, özel sermaye evresinin, kapitalizmin bile geçici bir evresi olduğunu ve kapitalizmin, sözcüğün dar anlamıyla özel mülkiyeti kendi bağrında kaldırdığını belirtir. Örneğin, hisse senetli şirketler konusunda şöyle yazar:

“Tanımı gereği toplumsal üretim biçimine dayanan ve üretim araçları ve işgücünün toplumsal yoğunlaşmasını koşul koyan sermaye, burada, özel sermayeye karşıt olarak, doğrudan doğruya toplumsal sermaye (doğrudan doğruya birleşmiş bireylerin sermayesi) biçimine bürünür. Toplumsal sermaye işletmeleri, özel işletmelere karşıt olarak, toplumsal işletmeler biçiminde ortaya çıkarlar. İşte bu, kapitalist üretim biçiminin sınırları içinde, özel mülkiyet olarak sermayenin ortadan kalkmasıdır.”³⁵⁴

³⁵⁴ *Kapital*, C. 3, 27. Bölüm.

Marks, hisse senetli şirketlerde, işyeri yönetiminin de üretim araçları mülkiyetinden ayrılmış olduğunun altını çizer:

“Hisse senetli şirketlerde, görev (yönetim görevi–RY), sermaye mülkiyetinden ayrılmıştır. (...) Kapitalist üretimdeki en üstün gelişmenin bu sonucu, sermayenin, birbirinden ayrı üreticilerin özel mülkiyeti olarak değil, birleşmiş üreticilerin mülkiyeti, doğrudan doğruya toplumsal mülkiyet olarak yeniden dönüşümünün zorunlu biçimde üzerinden geçtiği noktadır. Öte yandan, bu sonuç, henüz sermaye mülkiyetine bağlı tüm yeniden üretim süreci görevlerinin, birleşmiş üreticilerin basit görevleri durumuna, toplumsal görevler durumuna dönüşümünün üzerinden geçtiği noktadır.”

Marks burada, üretim ilişkilerinde oluşan değişimleri ortaya koymaktadır. Bu değişimler sonucu, aynı “özel mülkiyet” hukuksal kavramı, basit meta üretiminden başlayıp, özel kapitalist üretim, toplumsal kapitalist üretim ve tekelci kapitalizm olarak birbirini izleyen ve birbirinden farklı ekonomik örgütlenmeleri kapsamıştır. Marks’ın bu söyledikleri unutulursa, kapitalist toplumun bağrında yeni toplumsal düzenin nasıl hazırlandığı; kapitalizmin çeşitli aşamalarındaki özgül çelişkilerin neler olduğu; sosyalizmin kurulduğu ekonomilerin özgül çelişkilerinin neler olduğu anlaşılamaz.

Marks’ın hisse senetli şirketler hakkındaki sözlerine dönelim:

“Bu bizzat kapitalist üretim biçimi içinde, kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılmasıdır, yani kendi kendini yok eden bir çelişkidir. (...) Özel mülkiyet denetimi olmaksızın özel üretim, işte budur. (...)”

“Hisse senetli kapitalist işletmeleri ve kooperatif fabrikaları, üretimin kapitalist biçiminden kollektivist biçimine doğru gidişin biçimleri olarak düşünmek gerekir. Şu farkla ki, çelişki birincilerde olumsuz, ikincilerde olumlu biçimde çözümlenmiştir.”

Bu söylenenlerin önemi ortadadır. Marks’ın, *Kapital*’in üçüncü cildinde getirdiği kategorileri, Engels’in *Erfurt Programı*’nın eleştirisinde aynen kullandığını da hatırlayalım. Engels, kendisine Kautsky tarafından incelenmesi için verilen metnin dördüncü paragrafını eleştirerek şöyle yazar:

“Paragraf dört, ‘temelini bizzat özel kapitalist üretimin karakterinde bulan plan yokluğu’, esaslı bir düzeltme ister. Ben toplum

biçimi olarak, ekonomik evre olarak bir kapitalist üretim biliyorum, bir de bu evre süresince kendini şu ya da bu biçimde gösteren bir olay olarak bir özel kapitalist üretim. Öyleyse, özel kapitalist üretim ne anlama geliyor? Kendi başına, özel girişimci tarafından yapılan üretim mi? Ama bu çeşit bir üretim daha şimdiden giderek bir ayrıca durumuna gelmiyor mu? Hisse senetli şirketlerin kapitalist üretimi, artık özel bir üretim değil, çok sayıda ortaklar hesabına yapılan bir üretimdir. Ve eğer hisse senetli şirketlerden, endüstrinin tüm kollarını egemenliği altına alan ve tekelleştiren tröstlere geçerse, o zaman bu yalnızca özel üretimin sonu değil, plan yokluğunun da sonu olur. ‘Özel’ kaldırılın, o zaman cümle kurtulacaktır.”

Lenin de, Engels’in “plan yokluğunun sona ermesi” sözleri üzerine şöyle der: “Burada modern kapitalizmin, yani emperyalizmin teorik değerlendirmesinde var olan temel noktayı, yani kapitalizmin tekelci kapitalizm durumuna dönüşmesini görüyoruz.”³⁵⁵

Kapitalist üretimdeki anarşi, tekelci kapitalizmin gelişmesi ve kapitalist programlamanın ortaya çıkmasıyla ortadan kalkmamıştır ama derin bir değişikliğe uğramıştır. İşte bu değişiklik, kapitalizmin bağrında sosyalizmin maddi ön koşullarının olgunlaşmasının da kanıtıdır.

Başladığımız yere dönersek, kapitalizmden sosyalizme geçiş sorunlarını anlama açısından, “kollektif mülkiyet” kavramı içinde kalmak yetersizdir. “Kollektif mülkiyet” kavramı, hisse senetli şirket hissedarlarının kollektif mülkiyetini, işçi üretim kooperatiflerini ve üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetini belirtmek için de kullanılabilir. Daha da önemlisi, devletin *sınıf özüne göre* devlet mülkiyeti, Engels’in *Anti-Dühring*’deki formülüyle, “son derece ileri götürülmüş kapitalizm” olabileceği gibi, “üretim araçlarına toplum adına el konması” da olabilir.^a

Şimdi geliyoruz konumuz açısından kilit bir saptamaya: *Üretim araçları üzerinde proleter devlet mülkiyetinin kurulması için aranması gereken ölçüt, bu araçların toplum tarafından denetim altına alınmaya hazır olup olmadığıdır.* Sosyalizme hazır olmayan bir toplumda, aceleci bir biçimde ne varsa devletleştirmek ve ardından bir de “sosyalist plan”

³⁵⁵ *Devlet ve Devrim.*

^a Kollektif mülkiyetin “sosyalist planlamanın nesnel olanağını” verebilmesi için, bunun proleter devletin mülkiyeti olması zorunludur. Ama bu devlet mülkiyetinin, üretken güçlerdeki gerçek gelişmeyi yansıtmaması da zorunludur. Marks ve Engels her zaman bunu veri kabul etmişlerdir.

hazırlamak, bu planın nesnel olanaklara, emekten azami tasarruf gereğine ve toplumsal gereksinimlere uygun düşmesi için yeterli değildir. Tüm sorunların çözümünün bağlı olduğu temel sorun, ekonominin gerçek planlamasını ve planın toplumsal gelişme gereklerine, toplumsal gereksinimlere, etkinlik gereklerine uygun düşmesini sağlayan koşulların yaratılmasıdır.

Şu nokta da çok önemlidir: Üretken güçler değerlendirilirken, işgücünün niteliksizliği (yetişme yetersizliği), kültür ve deney eksikliği vb., dışlanırsa, “üretken güçlerin gelişme düzeyi” kavramı her çeşit içerikten yoksun kalır. İnsan, üretken güçlerin en önemli parçasıdır.

5.2. Devlet Sektörü

Devlet Sektöründe Meta Üretimi

Stalin, *SSCB’nde Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı kitabında, devlet sektörü içinde pazar kategorilerinin sürmesine de bir açıklama getirmiştir. Ona göre, devlet sektöründe bazı ürünler meta olarak üretilir ve bunların ana bölümü kişisel tüketim maddeleridir:

“Gerçek şudur ki, bizde, üretim süreci içindeki işgücü harcamalarını karşılamak bakımından zorunlu tüketim ürünleri, değer yasasının işleyişine bağlı metalar olarak üretilir ve satılırlar. Burada, değer yasası, üretim üzerinde açıkça etkili olur.”

Metaların ikinci kategorisi, dışarıya satılan üretim araçlarıdır. Stalin, dış ticaretin önemli rol oynadığı bir ülke için, hatta tüm üretim araçları devletleştirilmiş bile olsa, meta üretiminin sürüp sürmeyeceği sorusunu sorar ama kendisi bu soruya bir yanıt getirmez. Oysa bu soru can alıcı önemde teorik ve pratik bir sorunu irdelemektedir. Dış ticaretin bu denli ve giderek büyük rol oynadığı bir dünyada, *meta üretiminin ortadan kalkması, sosyalizmin dünya çapında gerçekleşmesini zorunlu kılmaz mı?* Marks da bu nedenle, dünya-tarihsel olmayan, tekil ülkede gerçekleşen sosyalizmin, dış dünya ile her ilişkisinde giderek bozulacağını söylememiş miydi, sosyalizmi ancak aşağı yukarı tüm uygar dünyada birlikte gelebilir olarak değerlendirmemiş miydi?

Stalin, tüketim maddelerinin meta olarak üretildiklerini söylemektedir ama bu ürünlerin *neden* meta olması gerektiğine bir açıklama getirmemektedir. Oysa Marks, *Gota Programı*’nda, sosyalizmde tüketim maddelerinin de *neden meta olmayacağını* açıklamıştır. Stalin’in yapması gereken, tüketim ürünlerinin *neden* Marks’ın öngördüğü gibi kupon karşılığı dağıtılmadığını açıklamaktır.

Dahası, tüketim maddelerinin meta olarak üretilmeleri, devlet sektörü içinde üretim araçlarının neden alınıp satıldıklarını da açıklamaz. Stalin de bu açığı görmüş, bu nedenle ikinci bir açıklama getirmiştir. Kitabının, “Aleksandr İliç Notkin Yoldaşa Yanıt” bölümünde şöyle sorar: “Neden (...) üretim araçlarının değerinden, maliyet fiyatlarından, satış fiyatlarından, vb., söz ediliyor?” Ve şu yanıtı verir:

“İki nedenle: 1. Bu, hesaplar bakımından, hesapların düzenlenmesi, işletmelerin kar ya da zarar durumlarının saptanması, onların incelenmesi ve denetlenmesi bakımından zorunludur. (*Neden zorunludur? Neden başka yollarla olamıyor?—RY*) Ama bu, sorunun yalnızca biçimsel yönüdür. 2. Bu, dış ticaret yararına, üretim araçlarının yabancı devletlere satılabilmesi için zorunludur. Burada, dış ticaret alanında ama yalnızca bu alanda, üretim araçları gerçekten metadır ve gerçekten satılırlar.”

Yanıtın ikinci bölümü, Sovyetler Birliğinde üretim araçlarının neden meta olduğu sorusuna yanıt değildir. Birinci bölümü de hiç doyurucu değildir. *Neden* bu hesaplar pazar kategorileri yardımıyla yapılmak zorundadır, *neden* doğrudan emek zamanı üzerinden yapılamamaktadır?

Sovyetler Birliğinde hesapların pazar kategorileri aracılığıyla yapılması, keyfi bir seçim değil, pazar kategorilerinin reddedilemez varlığı nedeniyle, yaşamın dayattığı bir zorunluluktur. Demek ki, ekonomik gerçekler keyfi olarak değiştirilemiyor. Açıklanması gereken de, pazar kategorilerinin bu varlığıdır.

Sosyalizme hazırlıksız bir ekonomide pazar kategorilerinin kaçınılmaz varlık nedenini anlamak, ileride bunların ortadan kalkma koşullarını anlamak için de zorunludur. Sovyet ekonomisinde, emek zamanı üzerinden muhasebeyi, değer üzerinden muhasebe yerine geçirmede karşılaşılan aşılamaz güçlük neydi? Bu, teknik bir güçlük mü, toplumsal bir güçlük müydü? Bu güçlük, yalnızca iki üretim sektörünün varlığına mı, yoksa, asıl olarak, gereksinimlerin henüz önceden bilinmemesi, büyük bölümünün ancak sonradan, o da kaba bir biçimde öğrenilebilir olmasına mı bağlıydı? Yani, üretken güçlerin geri düzeyine mi bağlıydı?

Sosyalizme hazır olmayan ülkelerde, çeşitli ürünlerin üretimi için toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanı, önceden belirlenemez. Belirlenebilen şey, o da zorlukla, fiilen harcanmış emek zamanıdır. Ama fiilen harcanmış emek zamanı, toplumsal olarak zorunlu emek zamanına eşit olmayabilir. Çünkü toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanı, bir yandan gereksinimlerin doğru değerlendirilmesine, öte yandan da üretim tekniklerinin doğru seçimine bağlıdır.

Meta üretiminin en güçlü nedenlerinden biri, toplumsal olarak zorunlu emek zamanının *a priori* ölçülememesi ise, bu demektir ki, böyle bir durumda, gerçekten ekonomik planlama yapan bir merkez de *olamaz*. Ya da bu ad altında çalışan merkez, gerçek sosyalist planlama yapan değil, ekonomiye bürokratik olarak karışan bir merkez olur. Çünkü gerçek bir planlama, toplumsal gereksinimleri *a priori* belirleme koşullarının ve bu gereksinimlerin toplumsal emek tarafından en iyi karşılanma biçimlerinin oluşmuş olduğu ortamlarda olanaklıdır.

Bu söylediklerimizden şu sonuç çıkar: Toplumun, üretimi gereksinimlere göre düzenlemesini sağlayacak olan, meta üretiminin kalkması değildir. Tersine, meta üretimi (ve dolayısıyla pazar kategorileri) ancak toplum üretimi gereksinimlere göre düzenlemeye yetenekli olduğunda ortadan kalkar. Meta üretiminin sürmesinin temeli, üretimi toplumun gereksinimlerine göre düzenlemeye olanak veren bir ekonomik yapının ortaya çıkamamasındadır. Bunun da altında yatan, *üretken güçlerin yetersiz gelişme düzeyidir*. İşletmelere belirli bir özerklik vermek zorunda kalınmasının ve devlet sektörü içinde meta ilişkilerinin varlık nedeni, işte budur.

Öyleyse, *belirli bir meta değişimi özgürlüğü geçici bir önlem değil, sosyalizme hazır olmayan toplumlar için, tüm bir tarihsel dönemin zorunluluğudur*. Bu meta değişiminin, sosyalist toplumun gelişmesinin çıkarlarına bağımlı kılınması ise can alıcı önem taşıyan bir sorundur.

Üretken güçlerin gelişmesi, giderek üretim süreçlerinin tek bir süreç biçiminde organik tümleşmesine götürdükçe, meta ilişkileri alanı küçülür ve pazar kategorilerinin önemi azalır. Bu evrim ancak belirli bir olgunluğa ulaştığında, ekonominin günlük yönetimi tek bir toplumsal merkeze (gerçek planlama) bağlanabilir. Böyle bir noktaya gelinmediği sürece, planlama, tümleşmeye başlayan yeniden üretim süreçlerinin yönetimini üstlenirken, işletmeler (ekonomik özneler) bunun dışında kalan süreçlerin yönetimini üstlenmelidirler. Bu demektir ki, işletmeler, aynı zamanda hem plan, hem de parasal ilişkiler aracıyla birbirlerine bağlanacaklardır.

Şimdi, yukarıda söylediklerimizden ve de sosyalist ülkeler deneyinden çıkan birkaç önemli sonuç üzerinde duralım.

Birincisi, üretken güçlerdeki gelişmenin ve üretim süreçlerindeki tümleşmenin sosyalizme hazır olmayan ülkelerdeki yetersiz düzeyinde, üretimde harcanan emek, tümüyle “doğrudan toplumsal emeğe” eşit olamaz. Yani plan, üretimin çeşitli kollarında harcanması gereken emek miktarlarını ancak yaklaşık olarak saptayabilir ve çeşitli ürünler için harcanan emeğin ne ölçüde gerçekten toplumsal olarak zorunlu emek olduğunu ancak sonradan bilebilir. Böyle ülkelerde, devlet sektörü içinde de meta ilişkilerinin varlığı, emeğin toplumsallaşmasının henüz ancak pazar kategorileri aracılığıyla gerçekleşebildiğini gösteren kanıttır.

İkincisi, bu söylediğimiz, sosyalizme hazır olmayan ülkelerde, üretken güçlerin yetersiz gelişme düzeyinde, toplumun henüz toplumsal gereksinimlerin durumunu tamamen bilecek durumda olmadığı anlamına gelir. Üretim araçlarının ve ürünlerin önceden dağıtımının doyurucu biçimde yapılmasının olanaksızlığı, ticaretin zorunluluğunu getirir. Devlet sektörü içinde paranın, değer yasasının ve fiyatlar sisteminin önemli rol oynama zorunluluğu (ki sosyalist ülkelerde keyfi, volüntarist yaklaşımlar nedeniyle bu geneliyle ve hakkıyla gerçekleşmemiştir) bu durumun sonucudur.

Üçüncüsü, bunlar aynı zamanda, her üretim biriminin belirli bir hareket özgürlüğü ile donatılma zorunluluğuna işaret eder. Bu hareket özgürlüğü, önceden görülemeyen gelişmeler karşısında hazırlıklı olmak ve dolayısıyla kullanılan kaynaklardan azami yararlanmak için gereklidir. Böyle bir hareket özgürlüğünün zorunluluğu teslim edilmezse, üretim birimlerine yeterli hareket özgürlüğü verilmez ve bunların çalışmaları ayrıntılı biçimde belirlenmek istenirse, bundan büyük bir işgücü ve ürün israfı doğar.^α

Dördüncüsü, meta ilişkilerinin ve pazar kategorilerinin “sosyalist” devlet sektörü içinde bile var olması ve üretim birimlerinin belirli

^α Sosyalist ülkelerde genellikle üretim birimlerine gerekli hareket özgürlüğü verilmemiştir. Somut ortamın istekleriyle uyuşmayan bu dayatma, üretim birimlerinin planı genellikle çiğneyerek, kendi aralarında değişimler yapmalarına yol açmıştır. Ekonomik yasaların nesnelliği, kendine böyle yol açmıştır. Yani işletme menajerlerinin ve bir gurup üst yöneticinin giderek yasadışı yollardan zenginlemesini getiren uygulama, aslında yanlış çözümleme ve uygulamalar sonucunda ortaya çıkan nesnel bir gereksinime yanıttır.

sınırlar içinde hareket özgürlüğüne sahip olması, her üretim biriminin muhasebe özerkliğini ve her birimin oto-finansman olanaklarına sahip olmasını ister. Bu nesnel istemlere uymamak, ekonominin işleyişini engellemekten başka bir sonuç veremez.

Devletleştirme ve Toplumsallaştırma

Yukarıda söylediklerimiz, Marks ve Engels'in, *tüm üretim araçlarının toplumsal mülkiyete geçmesiyle meta üretiminin son bulacağı* yolundaki değerlendirmeleriyle çelişmiyor mu? Marks, tüm üretim araçları toplumsal mülkiyet altına alındığı, bireysel üretim ortadan kalktığı zaman, artık meta üretimi olamaz der, çünkü, meta üretimi bağımsız üreticilere dayanır. Burada bir çelişki yok mudur?

Hayır, hiçbir çelişki yoktur, çünkü, Marks ve Engels, üretim araçlarının toplumsal mülkiyet altına alınması ile meta üretiminin son bulacağını, bu adımı çağıran gelişmeleri sıraladıktan sonra, *bu gelişmelerin doğal ve mantıksal bir sonucu olarak* öne sürmüşlerdir: Modern üretken güçlerin toplumsal karakteri, kaçınılmaz olarak bu üretken güçlere uygun mülkiyet biçimlerinin, yani kollektif mülkiyetin ortaya çıkmasını gerektirir. Hatta kapitalizmin içinde bile, hisse senetli şirketler ve devlet mülkiyeti, böyle toplumsal mülkiyet biçimleridir.^a

Engels, “proleteryanın, devlet gücünü ele geçirdiği zaman (...) her şeyden önce üretim araçlarını devlet mülkiyeti durumuna dönüştürceğini” söyler ve şöyle ekler:

“Üretim araçlarına toplum adına el konması, aynı zamanda onun son karakteristik devlet eylemidir. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere karışımı bir alandan sonra bir başka alanda gereksizleşir ve daha sonra bizzat devlet uykuya girer. Kişilerin hükümeti yerini, şeylerin ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet ‘ilga’ edilmez, ‘ölür’.”³⁵⁶

^a Ama, devlet gerçekte yalnızca egemen sınıfın temsilcisi olduğundan, Engels şöyle der: “Üretken güçlerin sahibi olan devlet (üretken güçlerin toplumsal karakteri ile özel mülkiyet arasındaki) çatışmanın çözüm şekli değildir; ama bu devlet, biçimsel aracı, çözümün kavranabileceği kulpu içinde taşır.” (*Anti-Dühring*)

³⁵⁶ Agy.

Bu söylenenler, her çeşit devletleştirme ile kamulaştırmanın aynı şeyler olmadığını anlatır. Hukuksal bir işlem ve biçim olan devletleştirme (ya da uluslaştırma) ile, toplumsal bir yetenek anlamına gelen kamulaştırma farklı şeylerdir.

Lenin, “*Solun Çocukluğu ve Küçük Burjuva Fikirler Üzerine*”de bu ayrım üzerinde şöyle durmuştur:

“Bu ne karar çokluğu (...) ve ne düşünce yokluğu sevgili ‘sol komünistler’! Şu ‘en kararlı kamulaştırma’ ne demektir? Devletleştirme ya da el koyma konusunda kararlı ya da kararsız olunabilir. Ama ne denli büyük olursa olsun, hiçbir ‘karar’, devletleştirme ve el koymalardan kamulaştırmaya geçişi sağlamaya yetmez. Tüm sorun işte buradadır. (...) ‘Sol komünistler’in düş kırıklıkları ‘güncel durum’un, el koymalardan (ki, bunun için, bir siyaset adamının kararlı olduğunu göstermesi şarttır) kamulaştırmaya (ki başka nitelikte devrimciler ister) geçişin ana çizgisini görmemekten geliyor.

“Dün, ağırlığıyla, en yüksek kararlılıkla burjuvaziyi devletleştirmek, el koymak, yenip bitirmek ve sabotajı yok etmek gerekiyordu. Bugün, muhasebeleştirmeyi başardığımızdan daha çoğunu devletleştirmiş, el koymuş, kırıp dökmüş olduğumuzu görmemek için kör olmak gerekir. Oysa, kamulaştırma basit el koymadan açıkça şu yönden ayrılır ki, el konmuş olan şeyin sayımı ve rasyonel dağıtımı konusunda yetkin olmaksızın yalnızca ‘karar’ ile el konabilir, ama bu yetkinlik olmadıkça kamulaştırılamaz.”

Görüldüğü gibi Lenin, hukuksal biçimle (mülkiyet), toplumsal gelişmeyi ve ilişkileri birbirinden ayırmaktadır. Tarihsel bir gelişmenin sonucu olan kamulaştırma (toplumsallaştırma) yeteneği, insanları ve onların hüner, bilgi ve kültür düzeylerini kapsayan üretken güçlerin gelişmesine bağlıdır. Devletleştirme, ancak üretken güçlerin gelişmesinin, toplum tarafından etkin bir denetimi ve dağıtımı olanaklı kılması oranında, devletin üretim araçları ve ürünler üzerinde gerçek bir kullanım yeteneğine sahip olması oranında, kamulaştırma anlamına gelir. Bu koşullar olmadığında, kamulaştırmadan söz edilemez, yalnızca devletleştirme vardır.

Herhangi bir devletleştirmeden gerçek kamulaştırmaya kadar olan yelpazede, devlet mülkiyetindeki üretim araçlarının da çeşitli kullanım dereceleri olanaklıdır. Ancak kamulaştırma söz konusu olduğunda, toplum, toplumsal emeği, yaptığını bilerek dağıtabilir ve ancak o zaman meta ilişkileri ortadan kalkabilir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, sosya-

lizme hazır olmayan toplumlarda, sosyalizmin gerçek anlamda kurulabilmesi uzun bir süreçtir.

Yinelersek, her devletleştirme, üretim araçlarının *toplumsal yönetimine izin verme anlamında* kamulaştırma değildir.

Sosyalizm, *üretken güçlerin dolaysız toplumsal yönetimidir. Sosyalizmi kurmak, bunu sağlamak demektir. Sosyalizmi kurmak için zorunlu olan da budur.* Üretken güçlerin dolaysız toplumsal yönetimine olanak veren, üretken güçlerin yüksek gelişme düzeyidir. Bu olmadıkça, devlet mülkiyeti içi boş bir hukuksal çerçeve, boş bir çadır olarak kalır. Burada, *üretim ilişkileri ile üretken güçlerin niteliği arasındaki zorunlu uyum yasası* söz konusudur. Bu uyum varsa, üretim ilişkileri, üretken güçlerin gelişmesine engel olmaz. Uyum yoksa, üretken güçlerin gelişimi engellenir, yavaşlar.^a

Bu söylediklerimizden önemli bir sonuç çıkar: Üretken güçleri hızla geliştirme göreviyle karşı karşıya olan, sosyalizme hazır olmadan devrim yapmış toplumlarda, mülkiyet biçimlerini, üretken güçlerin düzeyiyle uyumlu ilerletmek olağanüstü önem taşır. Üretken güçlerin gelişme düzeyinin çağırmadığı, kamulaştırma anlamı taşımayan devletleştirmeler, toplumu bir milim bile sosyalist yapmaz, sosyalist toplumun temel belirleyici özelliği olan ekonomi çapında plan yapımına da olanak vermez. Çünkü, toplumsal planlamayı olanaklı, giderek *zorunlu* kılan şey, üretken güçlerin toplumsallaşan karakteri ve toplumun bu güçleri niteliklerine uygun olarak kullanmak zorunda olmasıdır.

Üretken güçleri niteliklerine uygun kullanmak, önce çeşitli üretken güçlerin gerçek toplumsallaşma derecesini doğru anlamayı, sonra da üretim ilişkilerini ve mülkiyet biçimlerini buna uydurmayı gerektirir. *Toplumsal planlama için koşul, toplumsal karaktere sahip olan üretim*

^a 1982 yılında yayınlanan *Yaşayan Sosyalizm* adlı kitapta, “Sovyetler Birliğinde sosyalizmin kuruluşu döneminde ve hatta bugün bile, üretim ilişkileri, üretken güçlerin düzeyinden ileridedir. Üretim ilişkileri, üretken güçleri ileriye çekmektedir. Bir anlamda, önce çadır kurulmuş ve onun koruyucu şemsiyesi altında, çadırın içi doldurulmaya başlanmıştır” demiştik. (Kitabın Türkçe baskısı elimizde olmadığı için çeviri İngilizcesinden yapılmıştır. Bazı dil farkları olabilir.) Bu değerlendirmeyi yaparken, biçimin (üretim ilişkileri), özden (üretken güçler) göreceli bağımsızlığının istenen amacı sağlayabileceğini, Sovyet komünistlerine de olan inancımızla, düşünüyorduk... Herhalde şimdi, tarihsel deneyimin gösterdiği yönde bu değerlendirmeyi düzeltmek gerekir. Zamanından önce getirilmiş üretim biçiminin, üretken güçlerin gelişmesine etkisinin, uzun dönemde, olumsuz olduğu ortaya çıkmıştır.

ve değişim araçlarının, ama yalnızca böyle araçların, devlet mülkiyeti altına alınmasıdır.

Peki, üretim araçlarının toplumsal karaktere sahip olup olmadıklarını ya da ne derece sahip olduklarını nasıl anlarız?

Bir üretim sürecinin, dolayısıyla bu süreç içindeki üretim araçlarının toplumsal karakteri, başlıca iki çeşit gelişmeye bağlıdır:

Birincisi, her daldaki üretim araçlarının, ekonominin giderek artan sayıdaki kollarından gelmeleri gerekir. Örneğin önceleri tarım sektörünün kullandığı araçlar içinde başka kökenden gelen (ya da hatta bizzat o somut işletme dışından gelen) üretim araçlarının sayısı yok denecek kadar azdı. Ama giderek makineler, yakıtlar, elektrik, gübreler, kimyasal ilaçlar ve besinler, vb., gibi çeşitli kökenlerden gelen araçlar kullanılır oldu. Ekonominin her kolunda ve her üretim biriminde durum aşağı yukarı böyledir ve bu gelişmenin ulaştığı düzey, ufak bir çabayla saptanabilir.

Ekonomide giderek daha toplumsal kökenli üretim araçları kullanılması, işbölümünün derinleşmesi demektir, ekonomik eylemlerin artan uzmanlaşması demektir. *Üretim süreçlerinin artan karşılıklı bağımlılığı* nedeniyle planlamayı hem olanaklı, hem de *zorunlu* kılan, emeğin bu toplumsallaşmasıdır.

İkincisi, birinci gelişmenin öteki yüzüdür, ürünlerin kullanımının giderek toplumsallaşması, yani bir üretim sürecinden çıkan ürünlerin, giderek artan sayıda kullanıcılara hizmet etmesidir. Bu gelişme başlıca iki biçimde ortaya çıkar:

Bir kez, her üretim kolu, dolaysız ya da dolaylı biçimde, artan sayıda başka kollardan girdiler alır. (Bu da, toplumsal işbölümünün derinleşmesinin bir başka görünümüdür.) Dolaylı kullanımlar hesaba katılırsa, bugün, gelişmiş kapitalizm koşullarında, her üretim kolunun aşağı yukarı tüm öteki kollardan girdiler aldığı ve dolayısıyla ekonominin herhangi bir bölümünde ortaya çıkan değişikliklerden etkilendiği görülür.

Sonra, ürünlerin kullanımının giderek toplumsallaşması, bir üretim birimi tarafından gereksinimleri karşılanan topluluğun boyutunu da büyütür. Üretken güçlerin gelişmesiyle bu boyut sürekli olarak büyür.

Üretim araçlarında özel mülkiyeti kaldırma, yerine devlet mülkiyetini getirme, bu üretim araçları, ne ölçüde üretimin çeşitli süreçlerinin artan karşılıklı bağımlılığı içinde kullanılıyorlarsa, ne ölçüde toplumsal işbölümüne tümleşmişlerse, o ölçüde ve ancak o ölçüde zorunlu ve gereklidir.

Üretken güçlerin toplumsal yönetimi için, toplumsal işbölümüne tam anlamıyla tümleşmiş tüm üretim araçlarında devlet mülkiyeti zorunludur.

Toplumsal işbölümüne daha az tümleşmiş ya da ulusal topluluktan daha küçük bir topluluğun gereksinimlerine yanıt veren üretim araçlarının devletleştirilmesi gerekli değildir. Bunlar için zorunlu olan, bunlar üzerinde toplumsal mülkiyetin *daha düşük düzeylerde* kurulmasıdır. Toplumsal mülkiyetin daha düşük düzeyleri, devlet erkinin bölgesel ya da yerel organlarının mülkiyeti ya da daha da düşük bir düzeyde, kooperatif mülkiyetin çeşitli biçimleri olabilir.

Üretken güçlerin toplumsallaşmasının çok güçsüz olduğu durumlarda ise (örneğin, küçük ve orta köylü ve zanaatkar üretiminde), mülkiyetin toplumsal biçimlerine geçişin *hiçbir nesnel ekonomik gerekliliği yoktur*. Geçilirse de, üretken güçlerin gelişmesine, hatta bu üretken güçlerin daha iyi yönetimine ya da daha iyi kullanımına bile yardımcı olmaz. Tersine, kullanım etkinliğinde gerileme görülür.

Mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi üzerine şu nokta da önemlidir: Bilimsel teknolojik devrimin sonuçlarıyla, emek üretkenliğindeki yükselişle, çok büyük bir toplumsal emek miktarını temsil eden üretim araçları, sayıca çok sınırlı bir işçi topluluğu tarafından kullanılabilir olmaktadır. Bunlar da toplumsallaştırma ve sosyalist planlama için *hazır* demektirler.

Lenin'in, bu sorunları, bu konudaki en önemli çalışması olan “*Solun Çocukluğu Üzerine*”de nasıl koyduğuna bakalım.

Daha önceki sayfalarda da gördüğümüz gibi, Lenin, bu metinde devletleştirme ve el koyma ile kamulaştırmayı birbirinden ayırmıştır. Bu ayırım, hukuksal bir kategori ile toplumsal bir gerçeklik arasında yapılan ayırımdır. Sovyetler Birliğinde endüstri devletleştirilmiş ama gerçekten toplumsallaştırılmamıştır. Söz konusu kitapta Lenin'in kafasını kurcalayan şey, ekonominin basit meta üretimi sektörlerine egemen kılınacak yönetim değil, büyük endüstriye egemen kılınacak yönetimdir. Lenin, “*Sovyet iktidarı altında devlet kapitalizmi*” adını verdiği uygulamayı, *büyük endüstri* için önermiştir.

Söz konusu olan, devletin denetimi altında etkili yönetim koşulları yaratarak, büyük işletmelerin kamulaştırılmasını sağlamaktır. O zaman Lenin'in düşündüğü, “on milyonlarca insanın gereksinimlerini karşılamaya yetenekli en önemli işletmelerin” yönetimini geçici olarak (ve “müdür”ün her hareketini gözetim altında tutan işçi komiserleri ya da işçi komitelerinin denetimi altında) “kültürlü kapitalistler”e vermektir.

Sorun, büyük endüstrinin devletleştirme için “olgun” olup olmadığını bilmek değildir, çünkü büyük endüstri bu iş için olgundur. Sorun, devletleştirmenin hangi koşullar altında gerçek bir kamulaştırmaya götüreceğini bilmektir. Lenin'in aynı kitapta dediği gibi:

“İster gerçek olguları tanımadığı, olup biteni görmediği, gerçeğe cepheden bakmasını bilmediği için, isterse kapitalizmden sosyalizme geçişin somut biçim ve evrelerini çözümlemekten, soyut bir ‘kapitalizm’ ve ‘sosyalizm’ çatışmasıyla yetindiği için olsun, kim bunu anlamazsa, bağışlanmaz bir ekonomik hata işler.”

Kapitalizmden sosyalizme geçişin bu somut sorunlarının, her ülkedeki özgül koşullar içinde çözümlenmesi gerekir.

Lenin, o dönem Sovyet ekonomisinin, *kapitalizmden sosyalizme geçiş ekonomisi* karakterini vurgulayarak, Sovyet Cumhuriyetinin “sosyalist cumhuriyet” olarak adlandırılmasının, asla, “yeni ekonomik düzenin sosyalist olduğu” anlamına gelmediğini, yalnızca “Sovyet iktidarının, sosyalizme geçişi sağlamak istediği”ni anlattığını belirtir.

Sovyet ekonomisinin örgütlenme sorunlarını incelediği tüm yazıları, Lenin’in o dönemdeki örgütlenme biçimleri ile üretken güçlerin gelişme düzeyi arasında somut bir uyumun gerçekleşmesini görme kaygısını taşır. Doğrudan Lenin’in elinden çıkmış ve Dokuzuncu Kongrede (1920) kabul edilmiş şu karar son derece önemlidir:

“Endüstrinin bugünkü örgütlenme biçimi geçicidir. İşçi devleti, aynı endüstri dalındaki çeşitli işletmeleri katarak, kapitalist tröstleri devletleştirdi; kapitalizm döneminde tröstleşmemiş işletmeleri de öncekilerin modeline göre kurulmuş tröstlerde topladı. Böylece endüstri, ekonomik açıdan birbirinden ayrı ve yalnızca tepede Yüksek Ekonomi Konseyince birbirine bağlanan, bir dizi güçlü dikey örgütler biçiminde kurulmuş oldu.

“Kapitalist rejimde, tröstleşmiş her işletme, çeşitli gereci, işgücünü, vb., komşu pazarlardan satın alabilirken, bugün aynı işletmeler, kendileri için gerekli olan her şeyi, birleştirilmiş ekonominin merkez organları emriyle elde etmek zorundalar.

“Ne var ki, ülkenin genişliği içinde, belli başlı üretim öğelerinin büyük istikrarsızlık ve belirsizliği, ulaştırmadaki karışıklık, (...) ekonomik istatistiğin henüz olağanüstü muğlak yöntem ve sonuçları, burjuva endüstrisinin kamulaştırılmasındaki birinci dönemin sonucu olan ve kaçınılmaz biçimde (kentlerdeki, illerdeki, rayonlardaki, bölgelerdeki) işletmelerin birbirinden kopmasına neden olan merkeziyetçilik yöntemleri sonucu, ekonomimize onarılmaz zararlar veren korkunç bir bürokrasi ortaya çıktı.”

Lenin’in bu yazdıkları, üretimin örgütlenmesine verilecek özgül biçimlerin, ekonominin somut koşullarına uygun olarak belirlenmesi

gerektiğini bir kez daha doğrular. Ekonominin yönetiminde etkinliğin sağlanabilmesi için, bu özgül biçimlerin, her ülkedeki üretken güçlerin gelişme düzeyine ve özelliklerine ve ülkenin tarihsel, kültürel özelliklerine uydurulmaları gerekir. Bu uyarılama zorunluluğu, ekonomik güçlerle örgütlenme biçimleri arasında gereken sıkı “uygunluk” ile karıştırılmamalıdır.

Teknik ve Ekonomik Tümleşme Perspektifleri. Sosyalizme hazır olmayan bir ülkede gerçekleştirilen devletleştirmelerin ardından getirilen plan, ancak yatırımların üretim kategorilerine dağılımını ve hedeflerini ve bu hedeflerin gerektirdiği belli başlı üretim araçları üretimini belirleyebilir. Bundan sonra, planın toplumsal bakımdan en elverişli koşullar içinde gerçekleşmesini sağlamak için, teslim edilecek malların hacmini, teslim sürelerini ve niteliklerini, işletmelerin kendi aralarında belirlemeleri gerekir. Çünkü, sosyalizme hazır olmayan ülkede yeterli teknik ve ekonomik tümleşme olmaması, üretimin artan karmaşıklığı ve çeşitliliği, işletme sayısının çoğalması, vb., ürünlerin üretim ve dağılımıyla ilgili ayrıntılı merkezi tahmini olanaksızlaştırır. İşte, üretim birimleri arasındaki dolaysız ilişkileri, alım-satım sistemini, bunun sonucunda, bizzat “sosyalist” sektör içinde parasal işlemlerin varlığını zorunlu kılan da bu merkezi tahmin olanaksızlığıdır.

Tümleşmiş bir topluluk içinde, bir uçtaki üretimin hacim ve yapısında oluşan değişim, bütünün öteki bölümleri tarafından sağlanması gerekenler üzerinde hesaplanabilir biçimde yansır. Bunun sonucu olarak, *a priori* hesaplar olanaklı duruma gelir ve artık bu bütünlüklerin çeşitli bölümleri arasında sözleşmelere, alım-satım işlemlerine baş vurmak gerekmez.

Tümleşmenin yalnızca teknik yönleri üzerinde durmak da doğru değildir. Tümleşme, mutlaka maddi olarak kaynaşmış üretim birimlerini içermez. Ürün standardizasyonu, ürünlerin artan karşılıklı bağımlılıkları, otomasyon ve işletme yönetim yöntemlerinin elektronik merkezler aracılığıyla gelişmesi (ve bu elektronik merkezlerin telekomünikasyon yoluyla birleşmesi), tümleşmenin gelişmesinde çok önemli olmaktadır.

Üretim birimlerinin tümleşmeleri (ve böylece “ekonomik özne” olmaktan çıkmaları) hangi yoldan sağlanırsa sağlansın, bu aşamadan sonra, plan, artık yalnızca az sayıdaki tümleşmiş ekonomik topluluklar arasındaki ilişkilerle ilgilenir. Dolayısıyla, toplumsal tahminler giderek daha kesin bir duruma gelir. Pazar kategorileri işte o zaman tamamen kalkabilirler.

Üretken güçlerin toplumsallaşma sürecinin belirli bir aşamasında, çeşitli üretim birimleri arasındaki ilişkiler, artık ancak günü gününe kurulabilen ilişkiler olmaktan çıkar. Üretim birimleri arasında dolaysız ve düzensiz ilişkiler kurulması artık gereksiz, yararsız, hatta olanaksızdır.

Artık bu ilişkilerin bir karar merkezi tarafından (plan ya da o birimlerden daha yüksek bir kademe) önceden belirlenmesi daha doğrudur.

Bu durumda, bir üretim biriminde gerçekleştirilen çalışma, daha çalışma sırasında, genişliği önceden hesaplanmış toplumsal bir gereksinimi karşılama anlamında, *doğrudan toplumsal karakter* alır. Bu böyle olduğu zaman, ürünlerin yönelimi toplumsal olarak önceden belirlenmiş demektir; üretim birimleri de ekonomik karar merkezleri olmaktan çıkar, işbölümünün teknik birimleri durumuna gelirler.

Böyle bir aşama gelmedikçe, çeşitli üretim birimleri, yönelimi ve kullanımı önceden ancak çok sınırlı bilinebilen bir üretimi sürdürürler. Bu durum, üretim birimlerine belirli bir *hareket özgürlüğü* tanınmasını gerektirir. Aslında bu “hareket özgürlüğü”, yetersiz toplumsal öngörüye yanıtta başka bir şey değildir. Sık sık yinelediğimiz gibi, pazar kategorilerinin ve devlet sektörü içinde bile ekonomik öznelerin varlığını zorunlu kılan, bu durumdur.

Pazar Kategorilerinin ve Ekonomik Öznelerin Yok Olmalarına Işık Tutan Üç Örnek

1. *Planlanmış alım ve satım yükümlülükleri*: Ekonomik planın, ekonominin çeşitli dalları ya da çeşitli üretim birimleri tarafından ulaşılması gereken genel üretim hedeflerini saptamakla yetinmediği, ayrıca her işletmenin yerine getirmesi gereken üretim hedeflerinin nicel ve nitel ayrıntısını ve özellikle ürünlerin elde edilme kaynaklarını ve yönelecekleri alanları da saptadığı zaman, planlanmış alım ve satım yükümlülükleri söz konusudur. (Tabii, bunların öznel isteklerle değil, somut gelişmenin çağrısıyla yapılması koşuluyla.)^a

Burada, merkezileşmiş dağıtım, merkezi bir birimin bu ürünlerin en iyi toplumsal kullanımının ne biçimde sağlanacağını değerlendire-

^a Ne ilginçtir ki, işletmeler arası sözleşmeleri, plan yükümlülüklerinin bazı küçük yönlerini somutlaştırma gereci rolüne indirgeyen bu uygulama, Sovyetler Birliğinde çok yaygın kullanılmıştır. Ancak, bu uygulama, koşulların çağıracağı bir gelişme sonucu olmadığından, gerçek bir planlama anlamına gelmemiş ve bürokratik bir “emir-kumanda” ekonomisi yaratmaktan öteye geçememiştir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliğinde bu uygulama, belirli bir özerklikle donatılmış ekonomik öznelerin ve pazar kategorilerinin ortadan kalkmasını haber veren bir örnek anlamı taşımamıştır.

bilmesi sonucunda sağlanır. Birim düzeyinde yapılacak hesaplarla kavranamayacak öğeleri hesaba katmak gerektiği anda, merkezi bir organa olan gereksinim kendini ortaya koyar. Böyle bir durum doğduğu zaman, pazar kategorileri ve üretim birimlerinin göreceli özerkliği, toplumsal gereksinimleri artık anlatamaz ve karşılayamaz olmuşlar demektir. Ürünlerin merkezi dağıtımı söz konusu olduğunda, kaynakların pazar aracılığıyla dağıtımının yerine, teknik-ekonomik dağıtım (ki sosyalist dağıtım budur) geçer.

Bu gelişme, paranın toplumsal yararını yitirmesinin, yani paranın ortadan kalkmasının başlangıcını gösterir. Pazar kategorilerinin ve üretim birimlerinin göreceli özerkliğinin rolü azalır. Böylece, bu iki olgu arasındaki *tarihsel bağlılık* bir kez daha doğrulanır. Bu iki olgunun tarihsel olarak kalkma koşulu, etkin bir tahmini toplumsal hesap *olanak ve zorunluluğunun* ortaya çıkmasıdır. Yani belirli bir dönem içinde sağlanması gereken çeşitli ürünlerin yalnızca toplam miktarları üzerinde değil, ayrıca bu ürünlerin taşıyacağı nitelikler ve en iyi kullanımlarının zamanı ve yeri üzerinde de duran bir hesabın olanak ve zorunluluğunun ortaya çıkması.

2. Bazı üretim kollarının merkezileştirilmiş yönetimi: Dünyanın sosyalist ülkelerinde ekonominin bazı dallarında nispeten yüksek bir toplumsal düzeyde, etkili bir ekonomik hesap olanağı olmuştur ve bugünün devrim kuşağı ülkelerinde de bu hatta daha fazla olacaktır.

Türdeş ürünler sağlayan dallarda, özellikle bu ürünler organik biçimde birbirleriyle bağlı üretim birimlerinden geldikleri zaman, durum böyledir. Örneğin, bir elektrik santralleri şebekesinin merkezi yönetimi.^α Böyle durumlarda, çok sayıda üretim birimi, merkezileşmiş bir yönetim altına girebilir. Teknik ve ekonomik (yönetsel olmayan) bir temel üzerinde oluşan bu merkezi yönetim, pazar kategorilerinin yok olma biçimlerinden biridir.

Ancak bu durum, sosyalizme hazır olmayan ülkelerin *genel* gerçeği içinde, pazar kategorilerinin hemen tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Çünkü henüz genel ekonomik gelişme, talebin, toplumsal olarak tanınmış gereksinimlere tam anlamıyla eşit olmasını sağlayacak düzeye gelmemiştir.

^α Ülkedeki elektrik santralleri arasında kurulan bir şebeke merkezi, çeşitli fabrikaların işleyişini düzenleyen bir yönlendirme merkezi olarak çalışır. Her an her üretim biriminin işleyişi, şebekenin optimal ekonomik yönetimi çerçevesinde, toplumsal olarak tanınmış gereksinimler aracılığıyla, doğrudan belirlenir.

Elektrik fabrikaları topluluğunun merkezi yönetimi, üretim birimlerinin görece özerkliğinin ortadan kalkmasına tek örnek değildir. Örneğin, petrol rafinerileri topluluğunun, su işlerinin ya da vagon ve lokomotif parkının, tren, uçak, gemi ve otobüs işletmeciliğinin, telekomünikasyon şebekesinin tüm ülke ölçeğinde merkezileştirilmiş yönetimleri de, ekonomik özerkliğe sahip olmayan (bu özerklik etkin bir ekonomik yönetim sağlamadığı için) ve bu nedenle de meta değişimine katılmayan çok sayıda teknik birimler yönetiminin örnekleridir. Gereksinimleri olan gereçler ve ürünler bu birimlere, merkezi olarak yapılmış hesaplardan sonra teslim edildikleri ve sağladıkları ürünler aynı biçimde verilen dağıtım direktiflerine bağlı oldukları anda, bu birimler meta değişimi alanı dışına çıkarlar. Artık alım satım değil, ürünlerin dolaşımı söz konusudur.

Doğaldır ki, ürünler bir merkez tarafından bu üretim birimlerine parasız sağlandığı, ama bu merkez tarafından satın alınmaya devam ettiği sürece, aslında yalnızca meta değişiminin yer aldığı düzey değişmiş (yükselmiş) olur. Yine de, böyle bir düzey değişmesi, meta dolaşımı alanını daralttığı için, büyük bir önem taşır.

Meta değişiminin yer aldığı düzeyin yükselmesi, kamulaştırılmış sektör içinde değişime katılanların sayısını (bazen şiddetli biçimde) azaltır. Bu niceliksel değişim belirli bir genişliğe ulaştığı zaman, niteliksel bir önem kazanır. Bu süreç, pazar kategorilerinin toplumsal öneminin azalması sürecidir. Böyle bir düzey yükselmesi, fiilen harcanan emek zamanının, toplumsal gereksinimlerin karşılanması için toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanı ile giderek daha iyi üst üste düşmesini de sağlar.

Belirli bir ürün (ya da ürünler toplamı) bir tek ekonomik öznece sağlandığı ve bu öznenin, kendisine bağlı teknik birimlerin işleyişine gerçekten egemen olması için gerekli nesnel koşullar var olduğu zaman, bu ekonomik özne, kendisine bağlı ya da bağımlı teknik birimlerin üretim kapasitesini optimal biçimde kullanabilir. Bu durumda, fiilen harcanmış emek ile, toplumsal olarak zorunlu emek arasında pratik bakımdan eşitlik ortaya çıkar.

Tek bir ekonomik öznenin, kendisine bağımlı teknik birimleri egemenlik altına alması, bürokratik-yönetimsel “egemenlikte” olduğu gibi biçimsel bir egemenlik olmayacaksa, üretken güçlerde çok yüksek bir gelişme gerektirir.

Sosyalist ülkelerin uygulamasında gözlendiği gibi, *organik olarak birbirlerine bağlanmamış* üretim birimlerinin, yönetsel bir özne tarafından “egemenlik” altına alınmaya çalışılması ise, üretken güçlerin kötü

kullanımını, dolayısıyla israfı getirir. Çünkü bu durumda, ekonomik kararlar, hem bu kararların uygulanacağı koşulların, hem de bunlardan çıkacak sonuçların bilinmediği bir düzeyde alınmak istenmiş ve karanlıkta davranmaya mahkum bir ekonomik örgütlenme kurulmuş olur. Ve getirilen hukuksal ilişkilerin gerçek üretim ilişkilerine uyumsuzluğu nedeniyle, fiili olarak harcanmış emek zamanı, toplumsal olarak zorunlu emek zamanından daha *yüksek* olur.

3. *Ekonomik işleyişlerin dikey tümleşmesi*: Meta ilişkilerinin giderek ortadan kalkmasının üçüncü örneği, dikey tümleşmedir.

Üretken güçlerdeki toplumsallaşmanın, her iş kolunun giderek tüm öteki iş kollarına, ulusal ve uluslararası topluluğa daha çok bağlanmasını getirdiğine daha önce değinmiştik. Böylece her iş kolu, öteki iş kollarıyla giderek daha geniş ve daha çeşitli ilişkiler içine girer. İşbölümünün bu derinleşmesine, her üretim biriminin giderek daha ileri götürülmüş uzmanlaşması eşlik eder.

Bu uzmanlaşma, derecesine ve biçimine göre, birbirine ters iki sonuç verebilir.

Bu sonuçlardan biri, bir ekonomik öznenin, hatta bir tek üretim biriminin (örneğin bir fabrikanın), geniş bir tüketiciler topluluğunun gereksinimlerini karşılayacak duruma gelmesidir. Özellikle donatım malları üretiminde uzmanlaşma, hatta dünya ölçüsünde bir tek üretim biriminin donatım sağlamaya yetebileceği ölçüde ilerletilebilir. Örneğin, bazı elektronik gereçler, rotatifler, lokomotif, uçak, vb., üretiminde durum böyledir.

Uzmanlaşmanın bir başka sonucu ise, bir üretim biriminin artık yalnızca bir tek kullanıcının gereksinimlerini karşılamasıdır. O zaman, birinci birimin işleyişi, ikinci birimin işleyişine tümleşir (sözleşmeye dayalı tipte tümleşme). Artık, birinci birimin üretimini, ikinci birim belirler. Birinci birim, artık gerçek anlamda özerk bir ekonomik özne değildir. Kendini aşan tümleşmiş bir topluluğun bir teknik bölümüdür. Tümleşmiş topluluk bir tek mülk sahibine ait olduğu zaman, akımın alt yanında bulunan birimlerden gelen ürünler artık satılır olmaktan çıkar, kullanıcı bölümde dolaşıma girer. Böylece, pazar kategorilerinin işleyiş alanı daralır.

Dikey tümleşme kapitalist ekonomide büyük bir yaygınlığa sahiptir. Bu süreç hızla tarıma da yayılmış ve tarım ve endüstri arasındaki ilişkileri derinden dönüştürmüştür. Süt, meyve, sebze vb., konserve-ciliğinde durum böyledir. Örneğin, bir konserve fabrikası, çevre tarım alanının büyük bölümünü egemenliği altına alır.

Bu çeşit kapitalist tümleşmelerin aldığı biçimler çok çeşitlidir. Bazen, “ham madde” üreticisi birimler, fabrikaya ait olur. Daha çok rastlanan durum ise, “ham madde”nin bağımsız tarımsal işletmeler tarafından sağlanmasıdır. Bu durumda bile, tarımsal birimlerin *gerçek* yönetimi, endüstri biriminin elindedir. Teslim alacağı ürünün miktarını, niteliğini, teslim tarih ve ritimlerini belirleyen odur.

Tarımsal işletmelerin mülkiyetiyle, bu işletmelerin kendisi için çalıştıkları fabrikanın mülkiyeti arasındaki ayrılma (sözleşmeye dayalı tümleşme), hem bazı teknik gereklerin sonucu olabilir, hem de bağımlılaşmış işletmelere ödenen fiyatlarla oynayarak karları arttırmak için, endüstri sermayesince kullanılan bir yöntemdir.

Böyle organik topluluklar, üretim işlemlerinin tam bir “programlanması”nı olanaklı kılarlar. Sonuçta, biçimi ne olursa olsun, tümleşme, ekonomik öznelerin sayısını ve buna bağlı olarak pazar kategorilerinin eylem alanını giderek daraltan bir süreçtir.

Önemli sorun, işleyişlerin tümleşmesinin sınırlarında ortaya çıkar. Tümleşmiş işleyişler, ancak birbirlerini tamamladıkları ölçüde ekonomik tümleşmedir. Bakılması gereken, tümleşmiş bir işin, tümleşmemiş bir işten *daha küçük* bir toplumsal maliyetle gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Ki, tümleşmeyi nesnel olarak dayatan da bu maliyet düşmesi zorunluluğudur.

Tümleşmiş topluluk, ekonomide, bir görevler tümünün kollektif sorumlusu olur. Bu durumda plan, *üretken güçlerin yönetimi* evresinden, *üretken güçlerin egemenlik altına alınması* evresine geçer. Bu dönüşüm yeterli genişlik kazandığında, planlama, tüketicilerin ve ‘üretken ekonomik tümler’in günlük gereksinimlerinin belirlenmesi ve üretken tümlerden her birine bu gereksinimleri karşılamada somut görevler verilmesi noktasına *gerçekten* gelir. Bu böyle olduğu zaman, üretim ve tüketim arasındaki düzensiz karakter ortadan kalkar.

Üretim araçlarının toplumsallaşması, ekonomik öznelerin sayısı yeterince azaldığı ve bunların işleyişleri toplumsal egemenlik altına koyulabildiği zaman, yani toplum, gereksinimlerin karşılanması açısından, üretken güçlerin tümünü, yaptığını tamamen bilerek kullanabildiği zaman, tamamlanır.

5.3. Ekonomik Özne ve Hukuksal Özne

“Üretim birimi” denen ve gerçek bir ekonomik özneyi oluşturan birimin kapsamı, üretken güçlerin gelişme düzeyine göre değişir. Ekonomik işleyişlerin yeterince bütünleştiği üretim dallarında, hatta tüm üretim dalı tek bir “üretim birimi” olabilir.

Sosyalizme hazır olmayan ülke, üretken güçlerin yetersiz gelişme düzeyi nedeniyle, *ekonomik–toplumsal bir merkezin*, toplumsal üretimin tüm ürünlerini toplum yararına kullanabileceği bir durumdan çok uzaktır. Çeşitli üretim birimlerindeki üretken güçlerin eşitsiz gelişmesi, bu birimlerdeki üretim koşullarının farklılığı, güçsüz tümleşme düzeyi, çevreden merkeze kusurlu bilgi ulaşma koşulları, bilgiyi biriktirme ve işleme sorunları, vb., bu durumun başta gelen nedenleri arasındadır. Bu nedenle, hatta kamu sektörü içinde bile, tüm kararlarda tek bir ekonomik–toplumsal merkezin etkili yönetimi söz konusu olamaz.

Böyle durumlarda, ekonomik özne olması için kurulan ama olamayan hukuksal özne, kendi düzeyinde etkili kararların alınabildiği bir birim olamaz ve kuruluşu toplumsal bakımdan doğrulanmamıştır. Bu hukuksal öznenin yönetimi, kaçınılmaz olarak, genişletilmiş yeniden üretim sürecinin bozulması sonucunu verir. Ekonomik hedeflere ya ulaşamayacak ya da yüksek maliyet ve gecikmelerle ve düşük nitelikle ulaşılabacaktır.

Şimdi, bir soruna daha yakından bakalım: Gerçek ekonomik öznenin belirlenmesi ve buna bağlı olarak, ekonomik özne ile toplumsal organ tarafından alınması gereken kararların ayrılması.

Somut bir ülkede gerçek ekonomik öznenin belirlenmesi, günlük kararların en etkili biçimde hangi düzeyde alınabileceğini saptamak demektir. Bu da ancak somut incelemeyle yapılabilir.

Üretken güçlerin düşük bir toplumsallaşma düzeyinde, ekonomik özne, tek başına bir emekçi (bireysel köylü, zanaatkar, vb.) olabilir. Kooperasyon aşamasında bu halka, az sayıdaki bir emekçiler topluluğudur. Daha yüksek gelişme düzeyinde bu halka, az çok geniş bir işçiler topluluğudur. Modern ekonomide bu topluluk, tek bir ekonomik tüm içinde toplanmış on binlerce işçiyi içine alabilir.

Toplumsallaşmanın düşük düzeylerinde, ekonomik öznenin yer aldığı düzeyin belirlenmesi kolaydır. Sorun asıl toplumsallaşmanın yüksek düzeylerinde ortaya çıkar: Gerçek ekonomik özneler hangi düzeyde yer alacaklardır?

Ekonomik öznenin yer aldığı düzey, üretken güçlerin gelişme derecesine ve alınacak kararların niteliğine göre değişir. Elektrik üretimi örneğini alırsak, bu üretim, her biri kendi “fizik kişiliği”ne sahip birçok fabrika ile yapılıyor olabilir. Ama bu fabrikalar birbirlerine bağlanmış ve bilgileri merkeze hızla ulaştırma ve merkezi direktifleri santrallere hızla iletme sistemi kurulmuşsa, hatta büyük bir ülkedeki elektrik fabrikaları topluluğunun bile tek merkezi yönetimi sağlanır. Bu durumda, *ekonomik özne, yani kendi düzeyinde en etkili ekonomik kararların alınabildiği birim*, elektrik üretimi ve dağıtım iş kolunun tümüdür. Çeşitli santraller, bu ekonomik özne yanında, teknik bölümlerden başka bir şey değildir.

Aynı biçimde, petrol rafinaj endüstrisi de, geniş bir bölge ya da ülke ölçüsünde merkezi biçimde yönetilebilir. Bu durumda da, ekonomik özne belirli bir endüstri kolu ile üst üste düşer.

Bu özelliği göstermeyen alanlarda, gerçek ekonomik öznelerin hangi düzeyde yer aldıklarını somut koşullara bakarak belirlemek zorunludur. Koşullara göre, bu düzey ya bir işletmeye (yani bir fabrikaya) ya da bir fabrikalar topluluğuna denk düşebilir.

Ekonomik özne, çeşitli üretim, dağıtım ve (ya da) tüketim birimleriyle çok sayıda ve düzensiz ilişkilerin düğümlendiği yerdir. Ekonomik seçme yapılmasını gerektiren de, bu ilişkilerin çokluğu ve düzensizliğidir. *Ekonomik özne, henüz tümüyle organik olmayan bir işbölümünün temel halkasıdır.* Bu nedenle günlük ekonomik kararların bu düzeyde alınması ve ekonomik özneyi bu kararları alabilecek hukuksal kişilik ve mali araçlarla donatmak zorunludur.^α

Bir ekonomik özneye, onu hukuksal özne de yapacak yetkiler verilmesi için bakılması gereken nokta, teknik ve ekonomik değişkenlerin sayısıdır. Hukuksal kişilik tanınan ekonomik özne, bu birim düzeyinde hesaplanması gereken tüm değişkenler hakkında karar almayı olanaksızlaştıracak ölçüde büyük olmamalıdır. Öte yanda,

^α Ekonomik özneyi işlevlerinden alıkoyan bir sistemin ağır kusurları, Sovyetler Birliğinde ekonominin sonuçlarının ortaya konmuştur. Sovyet ekonomisinde ekonomik öznelerin işleyişine sürekli bir yönetsel karışım söz konusu olmuştur. Yönetsel karışım, seçimlerin, ekonomik öznenin sahip olduğu bilgilere sahip olmayan ve onun üstlenmesi gereken sorumlulukları fiilen üstlenmeyen bir organ tarafından yapılması demektir. Bu, ekonominin bürokratlaşmasını getirir. Seçimlerin ekonomik öznelerden uzakta yapılması ölçüsünde, plan hazırlığına öznellik karıştırılmış olur ve tutarlı bir genel ekonomi siyasetinin formülasyonu bile büyük engellerle karşılaşır.

gerçekten yeterli bilgi ve karar yetkisi bulundurabilecek denli büyük olmalıdır.^β

Bu söylediklerimiz, her biri, alınacak kararların niteliğine göre ayrı yetkilerle donatılmış ekonomik–hukuksal özneler arasında bir hiyerarşinin zorunluluğunu gösterir. Örneğin, bir otomobil fabrikaları topluluğunun bölgesel yönetimi, ancak bu bölgeye bağlı fabrikaların gereç sağlama vb., sorunları ile ilgilenebilir. Yatırım kararları, yeni modeller, vb., ise, ekonomik ve toplumsal gelişmenin tüm gereklerinin hesaba katılabildiği en yüksek düzeyde alınmalıdır. İşin iç örgütlenmesi, işçi alınması, gereç bakımı, vb., ile ilgili kararların ise, fabrika düzeyinde alınması gerekir.

Ekonomik öznelerde *optimal boyut* sorunu çok önemlidir. Somut durumlarda, ekonomik açıdan optimal büyüklüğün, teknik açıdan optimal büyüklüğe denk düşmemesi gibi durumlar çıkabilir. Dahası, eldeki kadrolar da, belirli bir anda ekonomik öznelerin optimal boyutu üzerinde etkilidir. Bu, “optimal boyut” sorununun son derece önemli bir yönüdür. Ayrıca, bilgileri ulaştırma ve kararları bildirme sürelerinin de dikkate alınması gerekir. Özellikle de, bir sorunun ortaya çıkışı ile, ona getirilecek çözüm arasında geçebilecek süre dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, ekonomik öznelerin boyutları ve iç örgütlenmeleri, kısmen bilgilerin toplanması, aktarılması ve yorumlanması tekniklerine bağlıdır. Bilgi toplama tekniklerindeki ilerlemeler, ekonomik öznelerin boyutu ve toplumsal bakımdan yararlı karar alma düzeyi üzerinde büyük pratik sonuçlar yaratır.

Bu söylediklerimiz de, yine her şeyin üretken güçlerin gelişmesine bağlı olduğu sonucuna çıkar.

^β Bu gereklilik, ekonomik gelişmenin her belirli düzeyinde, *merkez–dışılığın belirli bir düzeyi altına inmenin zararlılığını* da anlatır. Ekonominin *bürokratik yozlaşması*, bir ekonomik özne içinde bazı kararları alma sorumluluğu, hiyerarşi içinde gereksiz yere yükseltildiği zaman ortaya çıkar. Ancak, karar alma sorumluluğu, tüm zorunlu bilgileri hesaba katma açısından yetersiz bir düzeye düşürülürse, bu da *ekonomik dağılma* getirir. Bunların ikisi de etkinlik düşüklüğü demektir.

Ekonomik Özneler ve Planlama

Planlı ekonominin temel özelliği, ekonomik öznelerin tüm işlemlerinin, bir planlama merkezinin kararlarına bağımlı olmasıdır. Böyle bir planlama merkezi, ancak üretken güçlerin tam toplumsallaşmasıyla ortaya çıkar.

Böyle bir durumda, üretken güçlerin planlama merkezi tarafından tam ve dolaysız toplumsal egemenlik altına alınması, meta üretiminin yok olması sonucunu verir ve eski ekonomik özneler arasındaki ilişkileri, bir ekonomik özne içindeki ilişkilere benzer bir duruma dönüştürür.

Sosyalizme hazır olmayan ama devrimini yapmış ülkelerde ise, böyle bir merkez, gerçek anlamda söz konusu olamaz, çünkü üretken güçlerin tümünü, doğrudan egemenlik altına alamaz. Böyle ülkelerde ekonomik öznelerin plana bağımlılığı, ancak “ekonomik araçlar” (pazar kategorileri, fiyat, para, kredi, vb.) kullanılması yoluyla sağlanabilir.

Ne var ki, “ekonomik araçlar”la ilgili kararlar da keyfi alınamazlar ya da böyle olursa, etkisiz kalırlar ya da plan tarafından alınmış öteki kararları bozarlar. Bu nedenle, sosyalizme hazır olmayan ülkelerde, bazı ekonomik kararları alma yetkisinin, gerçek durumu yansıtmaları için, ekonomik öznelerle ait olmaları gerekir. Ekonomik yönetimin rolü, bizzat ekonomik öznelerce üstlenilmesi gereken görevlere yayılırsa, ekonomi bürokratikleşir.

Bu tehlikeye karşı bir önlem olarak, sosyalist ülkelerde bazı kararları alma yetkisi, ekonomik öznelerle değil ama daha alt yönetsel organlara aktarılmıştır. Böyle bir merkez–dışılık, dikey bir yönetsel merkezileşmeden doğan hataların bazılarını kaldırabilir ama günlük yönetim yetkisini ekonomik özneler düzeyine koyan işlevsel bir ekonomik örgütlenme ile yine aynı değildir. Böyle bir merkez–dışılık, merkezle ekonomik özneler arasında perde oluşturan bürokratik aygıtı büyütür. Böyle bir durumda, planlama merkezi, üretim birimlerindeki gerçek ekonomik yaşantının yanlış bir görüntüsünü elde etmeye mahkum kalabilir.

Bir ekonomik öznenin, bir başka ekonomik özne ile ilgili kararları ise, ne yönetsel emir biçiminde, ne de merkezi düzenleme biçiminde olabilir. Çeşitli ekonomik–hukuksal özneleri, sözleşmeye dayanan

ilişkiler birleştirmelidir.^α Örneğin, plan dışında bir borç alma söz konusu olduğu zaman, iki ekonomik özne (borç alan ile borç veren) tarafından alınmış nispeten özerk bir karar vardır.

Parasal ekonominin henüz büyük rol oynadığı, sosyalizme hazır olmayan ülkede, devlet bankasının denetimi, üretim birimlerini merkezin kararlarına bağımlı kılmada, hiyerarşik bir ekonomik-yönetsel aygıttan çok daha etkindir.

Ekonomik öznelerin direktiflere bağımlılığı, planlı ekonominin gereğidir. Toplumsal gelişmenin öncelikleri, planca saptanmış toplumsal gereksinimlere saygı, toplumsal bir tahmin yapılabilen işlemlerin *a priori* düzenlenmesi, tüm bunlar, ekonomik öznelerle direktifler yoluyla gerçekleştirilir. Ancak bu bağımlılık, toplumsal bakımdan zorunlu olanın ötesine geçtiği ve yönetsel ilişkileri planlı ekonomik ilişkilerin yerine geçirme eğilimi gösterdiği zaman, ekonominin bürokratik yozlaşması ve etkinlik düşüşü doğar. Bir hiyerarşi, bu hiyerarşi içindeki yönetici organla ekonomik özneler *organik* bir tüm oluşturmadıkları zaman, “*yönetsel hiyerarşi*”dir.

Getirilen hukuksal kurallar ile somut üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluk belirli bir sınırı aştığı zaman, çeşitli toplumsal organların siyasal otoriteye sundukları ekonomi imgesi iyiden iyiye bozulur. “Bürokratik hayal” oluşur. Bu durum, ekonomik gerçeklik üzerinde ciddi bir egemenlik yokluğu yaratır.

Toplumsal ekonomi *organik* bir dikey tümleşmeden henüz uzakken, yönetsel örgütlenme ne denli güçlü bir hiyerarşiye sahip olursa, “bürokratik hayal” de o denli büyür. Yönetsel aygıt içinde yukarıya çıktıkça, çeşitli bilgiler arasında yapılan seçme, üst organ tarafından özlenen çeşitten olur.

Sosyalizme hazır olmayan bir ülkede, ekonominin yönetsel organlarca yönetiminin, bürokratik serap yaratmasının bir nedeni de şudur: Üretken güçlerin göreceli geri olduğu ve bu nedenle de ekonomik öznelerin sayısının kabarık olduğu bir toplumda, işbölümü, çok yönlü bağlantılar gerektirir. Öte yanda, ekonomiyi yönetsel bölümlere ayırdığınız zaman ise, üretim birimleri, çok yönlü bağlantılar yerine, dikey işleyen ve tek bir merkezden yönetilen bir mekanizmanın parçası olarak çalışırlar. O durumda, hiyerarşik ilişkilerin, dolaysız ekonomik ilişkilerin

^α Ekonomik öznelerin katıldıkları sözleşmeler son derece çeşitlidir: Alım ve satım sözleşmeleri, iş sözleşmeleri (işçi çalıştırmanın hukuksal biçimi), kooperasyon sözleşmeleri, kredi sözleşmeleri, vb.

yerini alması, gerçekliğin egemenlik altına alınması açısından birçok olumsuz sonuçlar verir.^α

Ekonomik özneler arasındaki ilişkilerin, yönetsel merkeziyetçilik nedeniyle yanlış kurulmaları ölçüsünde, ürünlerin fizik miktarlarının ekonomik etkisi, beklenenden tümüyle farklı olur. Çünkü, önemli olan yalnızca belirli miktarlarda girdi ya da çıktıya sahip olmak değildir. Her üretim biriminin, bu ürünleri gerekli olan miktar ve nitelikte ve de istediği anda elde etmesi de en az o denli önemlidir. Durum böyle olmadığında, çeşitli ürünlerin toplam varlığının ekonomik etkisiyle, plan tarafından önceden saptanmış etki arasında hiç bir benzerlik kalmayabilir.

Sosyalizme hazır olmayan toplumlarda, göreceli karar özerkliği ile donatılmış ekonomik öznelerin varlığı, planların hazırlanması ve uygulanması bakımından ortaya birçok sorun çıkarır. Burada bunların bazılarını ele alacağız.

Ekonomik öznelerin çokluğu ortamında yapılan planların durumunu kavramak için, önce, tam ters bir durumu, tek bir ekonomik özne içinde çalışan teknik bölümler durumunu düşünmek gerekir. Bu ikinci durumda, ekonomik öznenin hedefleri saptandıktan sonra, onu oluşturan teknik bölümlerin görevleri ve bu görevlerin gerçekleştirilmesi için zorunlu olan araçlar, hesaplar aracılığıyla geneliyle *a priori* olarak saptanabilir.

Günlük ekonomik kararlar alma durumundaki çok sayıda özne söz konusu olduğunda durum farklıdır. Bu kararlar, ekonomik özneler arasında düzenli ilişkiler gerektirir. Bu durumda, artık ekonomik özneler topluluğu tarafından ulaşılabilecek hedeflerden çıkarma yoluyla sonuca varılamaz. Hem her ekonomik özne tarafından gerçekleştirilebilir, hem de ekonomik bakımdan en optimal olan planlara varmak için, çeşitli ekonomik öznelerin, planların hazırlanmasına aktif olarak katılmaları zorunludur. Merkezi bir plan tasarısı hazırlamak, plan tasarısını, bunu değiştirme durumundaki ekonomik öznelerle “indirmek”, sonra

^α Hiyerarşik ve merkeziyetçi biçimde yönetilen ekonominin Sovyetler Birliğinde en sık yarattığı sonuçlardan birisi, ürünlerin, işletmenin bağlı olduğu merkezden başka yönetsel merkezlere bağlı kullanıcılara yönelmesi nedeniyle, ekonominin çeşitli kolları tarafından üretilen fizik miktarlara, bu ürünlerin niteliklerinden daha çok dikkat gösterilmesi olmuştur. Asıl olarak fizik miktarlarla ilgilenme eğilimi gösterilmiş, bu ürünlerin kullanılacağı koşullarla ya da nitelikle pek ilgilenilmemiştir.

değiştirilmiş tasarıları planlama merkezine “çıkarmak” yönteminin anlamı işte buradadır.

Üretken güçlerin sosyalizmin istediğinden daha güçsüz bir toplumsallaşma derecesinde plan hazırlığı, çeşitli ekonomik öznelerle iletilmiş *basit bir çerçeve* biçimini almak zorundadır. Özneler, bu temel üzerinde, kendi plan tasarılarını hazırlarlar. Sonra bu tasarılar merkeze çıkar. Merkez, gerekli düzenlemeleri yapar.

Daha sonra işletme planının, işletme yönetimini değerlendirmeye ve çalışanların çalışma karşılığının tutarını saptamaya yarayacak olan ölçütler tarafından ciddi biçimde etkilendiğini de akılda tutmak gerekir. Örneğin, işletmeye ya da çalışanlara ödenen primler, işletme planının gerçekleşme ya da aşılma oranına göre veriliyorsa, işletmeden gelecek olan ilk plan taslağının, optimal altı hazırlanmış olması hemen hemen kaçınılmazdır. Ya da bir başka durumda, primlerin bir bölümü, planca öngörülenden daha düşük maliyet elde edilmesi üzerinden veriliyorsa, işletme, plan taslağının hazırlanması sırasında, maliyet fiyatlarını, erişilebilecek olandan daha yüksek değerlendirme eğiliminde olacaktır.^a

Bu söylediklerimiz, her ekonomik özneye verilmesi zorunlu olan davranış özgürlüğünün, ekonomik öznenin çıkarı ile genel çıkar arasında *çatışma* yaratabilecek nitelikte olduğunu gösterir. Ekonomik öznelerden kaynaklanan girişim ya da önerilerin, genel toplumsal çıkarla ne ölçüde üst üste düştüğünü denetlemek, siyasal otoriteye düşer. Ama bu, kolay bir görev değildir.

Çok sayıda ekonomik öznenin varlığı, plan tahminlerinin kesinlik derecesini azaltır. Bir öznenin eyleminin, kısmen başka öznelerin eylemleri tarafından belirlenmesi ölçüsünde, her ekonomik öznenin gelecekteki eyleminin tüm yönlerini ayrıntılı olarak belirlemeye çalışmak boşunadır.^b

Ekonomik öznenin hareket özgürlüğü, ortaya “fiyatlar siyaseti” ile ilgili önemli sorunlar çıkarır. Belirli bir mal çeşidinin üretiminin karlılığı ile, karşıladığı toplumsal gereksinim arasında çatışma çıkabilir. İşletmeler, en karlı ama toplumsal bakımdan o denli zorunlu olmayan çeşidin üretimine eğilim gösterebilirler. Genellikle bu çelişki, sosyalizme hazır olmayan toplumda değer yasasının işleyişi ile çatışan hatalı ve dayatmacı bir fiyat belirlemenin sonucu olarak ortaya çıkar.

^a Bunlar, Sovyet deneyinin tartışılmaz sonuçlarıdır.

^b Sovyetler Birliğinde sorun çıkaran yaklaşım, çeşitli ekonomik özneler arasında tüm hedeflerin *a priori* kesin bir dağıtımının yapılmasıydı. Oysa, o koşullarda, bu çeşit bir dağıtımın, optimal dağıtım olma şansı yoktu.

Ekonomik özneler arasındaki sözleşmeye dayanan ilişkiler, ancak devlet sektöründe aracı ve nihai ürünlerin stok yönetimiyle yükümlü ticari birimler kurulmuşsa, gereken esnekliğe sahip olabilir. Her ekonomik özne, yapacağı alımların zamanını ve bu alımların özelliklerini kendisi kararlaştıracaksa, üretimin sürekliliği için, ürünlerde yeterli miktarda stok var olması zorunludur. Öte yanda, toplumsal birikimin verimli kullanımı için, stokların gereksinimlerden fazla olmaması da zorunludur. Bu durum, ortaya “stokların doğru yönetimi” sorununu çıkarır. Ekonomik sistemin etkin günlük işleyişini, geniş ölçüde, bu sorunun çözümü belirler.

Toplumsal stokların optimal yönetimi sorununun çözümü için, elektronik hesaplama ve programlama yöntemlerinin kullanılması zorunludur.

Burada bir kez daha yineleyelim ki, *ekonomik özneler, kökü üretken güçlerin gelişme düzeyinde yatan nesnel bir durum ise, devlet sektörünü oluşturan ekonomik özneler arasında değişim yapılması zorunludur.*

Üretken güçlerin toplumsal niteliğindeki ilerlemeyle birlikte, artan sayıda üretim birimi, ürünlerin önceden yapılmış plan uyarınca, meta değişimi olmadan aralarında dolaşabildiği basit teknik birimler durumuna gelir. Ekonomik öznelerin sayısı yeterince azaldığı, işleyiş koşulları, bu öznelerin başka ekonomik öznelerce sağlanan gereksinimlerinin yeterli kesinlikle öngörülmesini olanaklı kılacak derecede düzen altına alındığı zaman, ürünlerin bir ekonomik öznenen bir başka özneye geçişi, toplumsal bakımdan örgütlenmiş biçimde ve önceden yapılmış bir plana göre gerçekleşir. O andan başlayarak, ekonomik özneler, toplumsal işbölümünün egemenlik altına alınmış parçaları durumunu alır, özne niteliğini yitirirler.^α

Ekonomik öznelerin işleyiş koşullarının düzgün belirlenmesi için, bu öznelerin üretim aracı kullanımlarının ve elde edilen ürünü kullanım haklarının *ekonomik temellerinin* ne olduğunun iyi anlaşılması gerekir.

Örneğin, SSCB’de kolhozlar, ürettikleri ürünlerin sahibi oldukları halde, üretim araçları üzerinde (toprak ve makineler) yalnızca kullanım

^α Sovyetler Birliğinin ulaşabildiği gelişme düzeyi, işgücünün en etkin dağılımının, fiilen elde edilecek ürünlerin gerçek miktarlarının ve bu ürünlerin kesin dağılımının toplu plan çerçevesinde öngörülmesini olanaklı kılmamıştır. Bu nedenle, ekonomik öznelere girişim alanı bırakılması zorunlu olmuştur. Dolayısıyla, Marks’ın, “*toplumsal çalışmanın birbirine bağlanması*” dediği olgu, kendini yalnızca plan aracılığıyla değil, ürünlerin değişimi yoluyla da göstermiştir. (“*Toplumsal çalışmanın birbirine bağlanması*” deyimini Marks, Kugelmann’a Temmuz 1868 tarihli mektubunda kullanmıştır).

hakkına sahiptiler. Devlet işletmeleri de, aynı biçimde, kendilerine verilmiş üretim araçları üzerinde kullanım hakkına sahiptiler. Ancak, bu kullanım hakkının sonuçları, kolhozların kullanım hakkının sonuçlarından çok daha sınırlıydı çünkü bu işletmeler devlete aitti ve bunların toplumsal işbölümüyle tümleşmesi, kolhoz tümleşmesinden daha ileriye idi.

Kooperatiflerin (Sovyet örneğinde kolhozların) ve devlet işletmelerinin “kullanım” haklarının niteliği ve genişliği rasgele saptanamaz. Kullanım hakkı, üretim araçları üzerindeki hukuksal yetkiyle, bu üretim araçlarını pratik kullanım yeteneğini üst üste düşürecek biçimde saptanmalıdır.

Sovyetler Birliğinde devlet, işletmelerin tamamına yakınının sahibi olduğu halde, koşullar gereği, bu işletmelerin kendileri, bazı hukuksal yetkilerden ve bu yetkilere uygun düşen fiili kullanım yeteneğinden yararlanma durumunda olmuşlardır. Ve de bu fiili kullanım yeteneğinden yararlanmaları ölçüsünde, üretim araçlarının ve ürünlerin bir anlamda fiilen “sahibi” olmuşlardır. Böylece, *mülkiyet hakkının birliği* bozulmuştur.

Daha önce de değindiğimiz gibi, bu birlik, daha kapitalizmde hisse senetli şirketlerle bozulmaya başlamıştır. Hisse sahipleri, şirketin kolektif sahipleri değildirler ama şirket de, kendi üretim araçlarının “sahibi”dir. Hisse sahipleri genel kurulu, yapılacak işlerin ana hatlarını belirledikten sonra, üretim araçlarının kullanımı direktörün sorumluluğu altına girer ve bu araçlar alım-satım konusu bile olur. Bu durumda, üretken güçlerin toplumsal karakteri, mülkiyetin özel karakteri tarafından koyulan sınırların ancak bir kısmını parçalar. Bu parçalanma, tüm topluluk yararına değil, küçük bir sayıdaki en güçlü hisse sahipleri yararına olur.

Ekonomik kategoriler düzeyinde varmış olduğumuz bir sonucu, burada, hukuksal kategoriler düzeyinde yeniden elde ediyoruz: Devlet sektörü içindeki pazar kategorilerinin varlığı basit bir “muhasabe oyunu”nu yansıtmaz. Ekonomik öznelerle tanınan kullanım hakkı, devir ve edinme yetkisi, kısacası *bağımlı mülkiyet biçimlerini* oluşturan haklar, bizzat ekonomik öznelerin bu zorunlu görelî özerkliğinden kaynaklanır.

Dolayısıyla, sosyalizme hazır olmayan toplumda para, devlet sektörü içinde, Stalin’in iddia ettiği gibi, yalnızca bir hesap birimi değildir, gerçek bir ekonomik rol oynar. Çünkü, ekonomik öznelerin ürünlerini sürmelerini ya da ürün sağlamalarını sağlar. Gereçler ve gereksinimler arasında bir *a priori* denge (birkaç ayrıcalık durum dışında) henüz olanaklı olmadığından, işletmelere girişim alanı tanınması zorunludur.

İşte, alım ve satım yapılmasına yarayan paranın kullanılmasını zorunlu kılan da budur.^α

Dağıtım ilişki ve biçimleri de, üretimin örgütlenmesi tarafından belirlenir. Marks, *Siyasal Ekonominin Eleştirisine Giriş*’te şöyle der:

“Dağıtımın örgütlenmesi tamamen üretimin örgütlenmesi tarafından belirlenir. Dağıtım, yalnızca nesnesi bakımından değil – çünkü ancak üretim sonuçları dağıtılabilir – ama özel biçimi, insanların dağıtımına katılma biçimi bakımından da, üretimin bir ürünüdür.”

Sosyalizme hazır olmayan ülkelerde, dağıtımın pazar kategorileri (para ve ücretler) aracılığıyla yapılmasının nedeni budur. Bu ülkelerde, dağıtımın pazar kategorileri aracılığıyla yapılması, bu ülkelerin henüz *sosyalist bir ekonomiye sahip olmadıklarının* kanıtıdır.

5.4. Fiyatlar ve Emek Zamanı Üzerinden Hesaplar

Yukarıdaki tartışma bir başka düzeyde daha ele alınabilir. Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ekonomilerde, ekonomik hesaplar emek zamanı üzerinden değil, fiyatlar üzerinden yapılmıştır.

Devlet sektörü dışına çıkmayan üretim araçları söz konusu olduğunda, pek çok Sovyet yazarı, bunların “gerçek meta” olmadıklarını, pazar işlemlerinin yalnızca “dış biçimleri”nin korunduğunu yazmışlardır. Bu açıklama, sorunu yanıtlamaz. Çünkü fiyatların, alım ve satımların varlığı ile, emek zamanı üzerinden muhasebenin olanaksızlığını birleştiren bağıntıyı açıklamaz.

Bu olgunun tek olanaklı açıklaması, üretim araçlarının üretimi için fiilen harcanmış emek zamanının, henüz tamamen toplumsal bakımdan zorunlu, yani çeşitli ürünlerin toplumsal yararına orantılı bir zaman olmadığıdır. İşte bu nedenle, fiilen harcanmış emek zamanına sıkı sıkıya orantılı olamayan fiyatlar üzerinden, hem hesaplama yapmak, hem de ödeme yapmak zorunda kalınmıştır.

Söz konusu ülkelerde fiyatlar, aynı zamanda hem değeri, hem de toplumsal yararı anlatmıştır. Ekonomik öznel düzeyinde, hesaplara

^α Sosyalist ekonomilerde, para yalnızca muhasebe ile ilgili bir rol değil, gerçek bir rol oynadığından, birbirine paralel olarak, bir maddi plan ve bir de mali plan var olmuştur. Oysa, devlet sektörü içinde pazar kategorilerinin ortadan kalkmasıyla, mali plan da ortadan kalkar ve yalnızca maddi planlama kalır.

temel olmuştur. Pazarın güncel durumunu yansıtmakla kalmayıp, hem değeri, hem de toplumsal yararı hesaba kattığı ölçüde, toplumsal denetim altındaki pazarın işlemesine temel olmuştur.

Belirli bir ürünün (tüketim nesnesi ya da üretim aracı) üretimi için, bu ürünün toplumsal gereksiniminin gerektirdiğinden daha çok ya da daha az toplumsal emek kullanılabilmesi nedeniyle, bu ülkelerde fiyatlar değerden ayrılabilmişlerdir. Fiilen harcanmış zaman ile toplumsal açıdan gerekli zaman arasındaki bu olası ayrılık, ya bir ürüne olan toplumsal gereksinimi *ex ante* ölçmenin olanaksızlığından ya da, şu ya da bu ürün kategorisinin elde edilmesi için zorunlu birim emek miktarının önceden belirlenmesinin olanaksızlığından ortaya çıkar.

Öyleyse, bir yandan gereksinimlerin, bir yandan da bu gereksinimlerin karşılanması için zorunlu üretim araçlarının ve bu araçların en uygun kullanım koşullarının yeterince kesin tahmininin olanaksızlığı ölçüsünde, değerlerden az ya da çok farklı olan fiyatlar üzerinden hesap zorunlu olmuştur. Bundan, fiyat hesabı ile maliyet hesabının iki farklı şey oldukları çıkar. Pazar kategorilerinin ekonomik ve toplumsal temeli, çeşitli üretken işleyişler arasındaki karşılıklı bağımlılığın kesin biçimde önceden belirlenememesi ve bunun sonucunda, ekonomik öznelerin “nispeten bağımsız üreticiler” gibi davranmak zorunda olmaları olgusundadır.

Oysa Engels şöyle der:

“Dolaysız üleşim gibi dolaysız toplumsal üretim de, her çeşit meta değişimini, öyleyse ürünlerin metalar durumuna (...) ve bunun sonucunda, değer durumuna dönüşümünü dıştalar.

“Kuşkusuz, her kullanım nesnesini yeniden üretmek için, ne denli emek gerektiğini, toplum o zaman da bilmek zorunda olacaktır. Toplum, üretim planını, çalışma güçlerinin özel bir bölümünü oluşturan üretim araçlarına göre hazırlamak durumunda kalacaktır. Demek ki, planı, üretimleri için zorunlu emek miktarlarına göre kendi aralarında tartılmış çeşitli kullanım nesnelerinin yararlı etkileri belirleyecektir. İnsanlar, her şeyi, ünlü ‘değer’ işe karışmadan, çok basit bir biçimde düzenleyip yoluna koyacaklardır.”³⁵⁷

Sosyalizme hazır olmayan ekonomilerde ise, fiyatların işe karışması kaçınılmazdır. Fiyatlar bu zorunlu rollerini, ancak “keyfi olarak” saptanmadıkları, üretimin toplumsal koşullarını anlattıkları oranda yerine getirebilirler. Sosyalizmin kuruluş gereklerine uygun bir fiyat sistemi,

³⁵⁷ *Anti-Dühring*.

işletmelerin düzgün günlük yönetimi ve tahmini ekonomik planlama için zorunludur. Oysa sosyalist ülkelerde fiyatlarla ilgili kararların çoğu günü birlik alınmıştır, genel bir teorik anlayışı yansıtmamıştır.

Yetersizliklerin ana yönü, yaklaşımın ampirikliğindedir. *Kapital*'in temel kavramları, teorik değil, ampirik kavramlar olarak ele alınmıştır. Bunun sonucunda, *Kapital*'in kavramlarından hareketle sosyalizme geçiş sorunlarını çözmeye yeterli bir teori üretilmemiştir.

Örneğin, Sovyet yaklaşımı, *toplumsal olarak zorunlu emek zamanı-nı*, ampirik olarak saptanan emek zamanı ile aynı kabul etmiştir. Oysa, bu iki kavram birbirinden tümüyle farklı şeyleri anlatır.

Toplumsal açıdan zorunlu emek zamanı, ampirik olarak saptanan emek zamanından çok daha karmaşık bir kavramdır. Çünkü emeği, üretilen nesnelerin, toplumsal gereksinimlerle karşılaştırılmış miktarlarına aktarır. Toplumsal gereksinimler kavramı ise, “insan gereksinimleri” gibi ampirik bir kavram değil, özgün anlamı olan teorik bir kavramdır.

Sosyalizme geçiş toplumunda verili bir fiyat sistemi olmadığında zorunlu olan, genişletilmiş yeniden–üretim düzenlenmesine ve toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesine elverişli ve toplumsal emekte azami kullanım sağlayan yaklaşımların üretilmesidir. Toplumun gelişme gereklerine uygun düşen bir fiyat sisteminin kurulmasını sağlayacak olan, işte bu yaklaşımlardır.

Bu yola girilmezse, er ya da geç, “pazar fiyatının yeniden kurulması”na özenilir. Çünkü, fiyat sistemi uygulamasının çıkardığı sorunları teorik olarak çözemezsen, kolayca bu sorunların pazar mekanizmaları tarafından çözümlenmesini isteme yoluna gidersin. Ne var ki, pazar fiyatları, planlı bir ekonomik gelişme gereklerine uygun düşen fiyatlar değildir. Pazar fiyatları, planlama ile, sosyalist üretim biçiminin gelişmesi ile çelişirler.

Pazar fiyatının yeniden kurulması ise, kendiliğinden işleyen “düzenleyici büyüklükler”in ortaya konması yönünde yalnızca ilk adımdır. Çünkü bu fiyatlar, yalnızca tüketim ürünlerinin değil, üretim araçlarının ve işgücünün de gerçek pazarları var olduğu zaman beklenen etkileri yaratırlar. Oysa, bu çeşit üretim ilişkileri, üretken güçlerin gelişmesine giderek daha çok engel olurlar. Bu yol, tekelci yapılarla, devlet kapitalizminin bir bileşimine çıkar.

Söz konusu olan büyük bir görevdir ama *Kapital* ampirik değil, teorik okunduğunda yol açılır. Yol, özellikle Marks'ın fiyatlar üzerine söyledikleriyle açılmıştır. Birinci cildin üçüncü bölümünde, Marks şöyle yazar:

“Fiyat biçim yalnızca fiyat ve değer büyüklüğü arasında, yani bu sonuncu ile onun para anlatımı arasında niceliksel bir farklılık olanağına yer vermekle kalmaz, para her ne kadar metaların değer biçiminden başka bir şey değilse de, fiyatın değeri anlatmaktan tamamen çıkması biçiminde, mutlak bir çelişkiyi de saklayabilir. (...) Öyleyse, bir şey, bir değere sahip olmaksızın, biçimsel olarak bir fiyata sahip olabilir. Fiyat, burada, matematikteki bazı büyüklükler gibi, hayali bir anlatım durumuna gelir. Öte yanda, örneğin üzerinde hiçbir insan emeği gerçekleşmediği için hiçbir değere sahip olmayan işlenmemiş toprak fiyatı gibi, hayali fiyat biçimi, bunlar dolaylı ilişkiler de olsa, yine de gerçek değer ilişkilerini saklayabilir.”

Bu alıntıda, değer teorisinden hareketle, meta üretimi yapılan çeşitli üretim biçimlerine uygulanabilecek bir fiyatlar teorisinin geliştirilmesi için, sağlam ip uçları vardır.

Bu arada, şu gerçeği unutmamak gerekir ki, devletin fiyatlar üzerindeki etkisi, sosyalizme hazır olmayan geçiş ekonomilerinde, kapitalizmde olduğundan çok daha derindir.

Kapitalist üretim biçiminde, gerçek ve biçimsel sahiplik ilişkileri arasında uygunluk vardır. Hem artık değer yaratımı ile bunun sahipliği süreçleri arasında ve hem de üretim araçlarının mülkiyeti ile emek sürecinin yönetimi arasında uygunluk vardır. Bu ikili uygunluk, ekonomik birimin görelî özerkliği sonucunu verir. Bu da, toplumun öteki organlarının, ekonomik birim üzerinde ancak dolaylı biçimde etkili olabilmelerini getirir. Sosyalizme hazır olmayan geçiş ekonomileri böyle değildir. Bu ekonomiler, çeşitli toplumsal ilişkiler arasındaki *uygunsuzluk* biçimleriyle tanımlandıklarından, bu ekonomilerin sosyalizme doğru yürüyebilmesi, siyasal organın ekonomik birimler üzerinde egemenliğini gerektirir. Ancak, bu egemenliğin de, olanakların sınırlarını zorlamadan, üretken güçlerle uygunluk içinde yürütülmesi gerekir.

Sosyalizme hazır olmayan geçiş ülkelerinde, mülkiyetin toplumsal karakteri ile, henüz doğrudan ve tamamen toplumsal olmayan gerçek sahiplik biçimi arasında uygunsuzluk vardır. Bu çelişki kendisini, devletin sahibi olduğu üretim araçlarının zilyedi olan ayrı ekonomik öznelerin varlığıyla gösterir.

Teorik düzeyde, mülkiyet ve zilyedliğin bu ayrı durumu, birbiriyle ilişki içinde, iki kavramlar topluluğunun geliştirilmesini gerektirir. Bir yanda, devlet mülkiyetinin üretim ilişkileri ögesi olarak rolünü, yani ekonominin planlı karakterini anlatan kavramlar. Öte yanda, bu ekonomilerin henüz “parasal” karakterini anlatan, yani değer ve onun

değişmiş biçimleriyle, özellikle fiyatlarla ilgili kavramlar. Ve doğaldır ki, bu kavramların kapitalist ekonomiyi konu alan kavramlardan farklı olmaları gerekir.

Birinci kavramlar topluluğu, planlama alanında işlev görür. Değişim değerini ve soyut emeği değil, kullanım değerini ilişki durumuna getirir, temel kategorisi somut emektir. Bu topluluğun kavramları, planlama kategorilerine koşuttur. Bu kavramların, parasal olmayan bir ekonomik hesabın, fiyat sistemini kullanmayan ve çeşitli üretimler için toplumsal açıdan zorunlu emek zamanının doğrudan belirlenmesini olanaklı kılan, “dolaysız” bir ekonomik hesabın giderek yolunu açması gerekir. (Henüz o hesabı yapacak duruma gelinmemiştir.)

Marks, *Grundrisse*’de, büyük endüstrinin gelişmesinin, değer ve emek zamanını birleştiren bağı giderek silerek, değer biçimin içeriğini ortadan kaldırmaya yöneldiğini belirtir. Şöyle der:

“Dolaysız biçimi altında, emek, servetin büyük kaynağı olmaktan çıktığı andan itibaren, emek zamanı, servetin ölçüsü olmaktan çıkar ve kullanım değeri ölçüsü olmaktan da çıkması gerekir (...) Bu nedenle, değişim değeri üzerine kurulu üretim çöker.”

Burada “dolaysız biçimi altında emek”den kasıt, bir nesnenin üretimine doğrudan katılan emektir. Endüstrinin gelişmesiyle birlikte, yaratılan zenginlikler, bu dolaysız emeğe giderek daha az ama genel bilim düzeyi ve teknolojiadaki ilerlemelere, bilimin üretime uygulanmasına giderek daha çok bağlı bir hale gelirler.

Sosyalizme hazır olmayan ülke, üretken güçlerin böyle bir gelişme derecesine erişmemiştir ama üretim ilişkileri buna hazırlanmıştır. Bu nedenle, planların hazırlanması sırasında, esas itibarıyla değişim değerleri üzerinden değil, kullanım değerleri ve somut emek üzerinden işlem yapmak gerekir. Planlama ve toplumsal hesap düzeyinde, değişim değeri anlamdan yoksundur.

İkinci kavramlar topluluğu, sosyalizme hazır olmayan geçiş ekonomisinin parasal karakterini anlatır. Parasal ekonomik hesapların, ekonominin günlük yönetimine uygun düşen ekonomik hesapların yapılabileceği bir fiyat sisteminin kurulmasını, bu kavramlar topluluğu sağlayacaktır. Bu kavramlar topluluğu, değer ve soyut emek kategorileriyle çalışır.

Bu iki kavramlar topluluğunun yaratılması, sosyalizme hazır olmayan ekonomiyi karakterize eden uygunsuzluk (mülkiyet ilişkileri ile gerçek sahiplik ilişkilerinin uygunsuzluğu) tarafından zorunlu kılınmıştır. Bu yaratım, ancak, iki kavramlar topluluğunun kendine özgü

eklemlenme biçimi de ortaya koyulduğunda, tamamlanır. Geçiş ekonomisini egemenlik altına almak, ancak böylece olanaklı olur.

Demek ki, ekonomik hesap ikiliğinin (kullanım değeri ile somut emek zamanı üzerinden dolaysız ekonomik hesap; para, fiyat ve soyut emek üzerinden dolaylı ekonomik hesap) kökeninde, üretim ilişkilerinin kendine özgü ikili biçimi bulunur. Planlı ekonomilerde, fiyatlar ve fiyatların rolü sorunu, ancak bu ikilik göz önünde tutularak tutarlı bir biçimde çözülebilir.

Sosyalizme hazır olmayan geçiş ekonomilerinin işleyişini açıklamayı ve egemenlik altına almayı sağlayan teorik kavramlar üretilmezse, üretim planlaması ile ilgili olduğu kadar, fiyat siyaseti ve fiyatlar üzerinden hesaba ve fiyatların etkisine verilebilecek yerle de ilgili olarak, büyük yanlışlara düşülmesi kaçınılmazdır. Bu alanlarda yapılan yanlışlar, başka toplumsal ve siyasal öğelerle birleşirse, planlı ekonominin yok olması ve pazar ekonomisinin yeniden ortaya çıkması sonucunu da verebilir.

Tam da bu sözünü ettiğimiz biçimde, Sovyetler Birliğinde, değer içinde gerçek üretim ilişkilerini değil, yalnızca bir hesap kolaylığını gören formülasyonlar, hatta devlet işletmeleri arasındaki ilişkilerde bile, giderek daha özerk pazar ilişkilerinin ortaya çıkma tehlikesinin küçümsemesine katkıda bulunabilmişlerdir.^α

Şimdi, buraya dek söylenenleri toparlayarak bazı sonuçlar çıkarmaya çalışalım.

Birincisi, fiyatlar sorunu, bir başka üretim biçiminin özgül teorik kavramlarına dayanarak kurulmuş “formüller”den hareket edilerek çözümlenemez.

İkincisi, bir fiyat siyaseti hazırlamak ve çeşitli ürünlerin fiyatlarını saptamak söz konusu olduğu zaman, çözümlenmesi gereken sorun, yalnızca fiyatları saptama “kural”larının belirlenmesi değildir. Bu sorun, gerçekte, fiyat sisteminin uyması gereken nesnel yasaların çıkarılmasına dayanır. Bu yasalar, yalnızca fiyatların “düzenleyici büyüklükler”ini belirleyen yasalar değil, ayrıca ve onlar kadar, hem bu “düzenleyici büyüklükler”e göre fiyatların sapmalarını ve hem de, hatta, “hayali fiyatlar”ı belirleyen yasalardır. Nesnel üretim koşulları, plan hedefleri ve fiyatlar yapısı arasında uygunluk bulunması gerektiği anlamında, sosyalist planlı ekonomi gerekliliklerine ancak belli bir fiyatlar yapısı koşuttur. Bundan, fiyatlar yapısının plan hedeflerine zorunlu bağımlılığı sonucu çıkar.

^α Örneğin, Stalin’in, *Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı kitabındaki ve bizim de önceki sayfalarda ele aldığımız yaklaşımı.

Üçüncüsü, fiyatlar sorunu, kendi içinde bir sorun olarak alınırsa çözülemez. Doyurucu bir çözüm, zorunlu olarak, toplumsal ilişkilerin belli bir anda var olan durumunun ve gelişmesi istenen ilişkilerin çözümlenmesinden geçer. Bu üretim ilişkileri, bir yapı oluşturur. Fiyat sistemi bu yapının, özellikle siyasal düzeyce zorlanan dönüşümlerin bir sonucudur.

Teorik kavramlar üretildikten sonradır ki, fiyat sisteminin somut olarak hazırlanmasını sağlayan teknik kavramlar üretilebilir.

Geçiş toplumlarındaki üretim ilişkilerinin temel yönü, başlıca üretim araçlarının toplumsal mülkiyetidir. İşte bu toplumsal mülkiyet sayesinde, değişim değerini değil, kullanım değerini göz önünde tutan bir plan yapmak olanaklıdır.

Bununla birlikte, geçiş toplumlarında üretim ilişkileri bütünü, mülkiyet ilişkileri ile gerçek sahiplik ilişkileri arasındaki uygunsuzluktan doğan bir temel çelişkinin varlığı ile belirlenir. Değer-biçimin ortaya çıkmasına ve bir fiyat sisteminin işlemesi zorunluluğuna neden olan, böyle bir yapıdır. Buradaki fiyat sisteminin başlıca görevi, siyasal mercilerden gelen karışmanın etkisiz, hatta zararlı olduğu alanlarda, ekonomik kararları yönetmektir.

Sosyalizme hazır olmayan geçiş toplumunun temel gelişme sorunları, doğrudan bir “ekonomik hesap” a değil, siyasal ve ekonomik merkezce yapılan “stratejik hesap” a bağlıdır. Yatırım ve üretim planları, fiyatların saptanması üzerinde önceliğe sahiptir, çünkü bu planlar her çeşit fiyat sisteminden bağımsız olarak yapılır. Buna karşılık, üretim ve yatırım planının türevsel bir ürünü olarak, belirli bir dönem için, “anlamlı” bir fiyat sistemi kurulabilir.

Bu noktaya gelindiğinde de, teknikler ve yöntemler önemlidir. Bu teknikler ve yöntemlerin geliştirilmesi ve kullanılmasının karşılaştığı güçlüklerden önemli bir bölümü, elde bulunan teknik gereçlerin, büyük ölçekteki hesaplara çıkardıkları sınırlamalara ilgilidir.^a

^a Bu hesaplar, kısa süre içinde, on binlerce zamandaş denklemin çözümünü gerektirir. Önceleri, bu olanaklı değildi. Örneğin, 1956’da, elde bulunan çözüm kodlarıyla, doğrusal programlar biçimi altında, 60 kadar denklem ve 100 kadar değişkenli problem çözülebiliyordu ve çözüm on saatlik bir süre alıyordu. 1960’da, 500 denklem içeren problemler kolaylıkla işlenir oldu ve çeşitli yakın olanakların kabul edilir koşullar içinde incelenmesini sağlayan zincirleme hesaplara geçildi. 1967’de, 8.000’e kadar denklemlili problemler işlenebilir oldu. 1970’ler sonrasında, ayrıştırma algoritmaları yoluyla, 20.000 denklem içeren problemlerin çözümü olanaklı oldu. O noktada da durmayan

Fiyatların, yalnızca belirli bir anda çeşitli üretimlere ayrılmış dolaysız fiili emek harcamalarını değil, dolaylı potansiyel emek harcamalarını da anlatmaları gerekir.

Geçiş toplumu koşulları içinde, birbirinden ayrı iki hesap düzeyi vardır: toplumsal ölçüde yapılan hesaplar (ilke olarak, yalnızca fizik miktarlar üzerinden yapılır) ve ekonomik özneler düzeyinde yapılan hesaplar (fiyatlar üzerinden yapılan hesaplardır).

Hesapların bu ikiliği (gerçek fiyatların saptanmasını içerdiği ölçüde), mülkiyet ilişkileri ile sahiplik ilişkileri arasındaki uygunsuzluğun karşılığıdır. Geçiş ekonomisi koşulları içinde, bu uygunsuzluk, taşıyıcısı olduğu çelişki uygun bir biçimde ele alınmadığı zaman, toplum bakımından “karlılık” ile ekonomik özneler bakımından “karlılık” arasında çelişki doğurur.

Ekonomik hesabın ikiliği, iki karar düzeyinin varlığına koşuttur. Bu karar düzeyleri zamanda da farklı yer alırlar. Dolaysız ekonomik hesap, geleceğe yönelen kararlarla, dolaylı ekonomik hesap (bir fiyat sistemi yardımıyla yapılan) cari kararlarla, yani güne yönelen ve ekonomik öznelerin yönetimine koşut kararlarla ilgilidir.

Bu ikiliğin ortadan kalkması, üretim ilişkilerinde uzun bir dönüşüm süreci ve üretken güçlerde, ya emek süreçlerinin toplumsal tümleşmesine ya da emek süreçlerinin toplumsal egemenlik altına alınabilir bir eklenmesine ulaşmayı getiren büyük bir yükselme gerektirir. Böyle bir dönüşümün öncülleri, bazen ekonominin koca kollarını (elektrik, petrol, doğal gaz üretimi, demir yolu ulaştırması, vb.) kapsayan geniş ekonomik öznelerin kurulması ve artan sayıdaki ekonomik öznenin işlemlerini “gerçek zaman” üzerinden kavrayabilen hesap merkezlerinin kurulması sayesinde kendi aralarında bağlanmasıyla, görülür bir hale gelirler.

Sosyalizme hazır olmayan toplum, toplumsal gereksinimleri hesaplamak ve bu gereksinimleri doyuracak nesneleri üretmede harcanan toplumsal olarak zorunlu emek zamanını belirlemek için, bu harcamayı değer birimleri ile ölçer.

Değer, karmaşık emeğin basit emeğe indirgenmesiyle, içindeki tüm farklılıklar kaldırılmış soyut, evrensel emekten başka bir şey değildir. Değerin büyüklüğü, toplumsal olarak zorunlu ortalama emek zamanı ile

ilerlemeler sayesinde, bir ekonominin tümünü kapsayan problemlerin, yeteri kadar somut biçimde işlenebileceği an yaklaşmaktadır.

ölçülür. Değer kendisini ancak *iki* metanın (bu iki metanın değişim sürecinde) korelasyonu çerçevesinde ortaya koyabilir. Bunların birinde değer kendisini göreceli (rölatif) bir biçimde, ötekisinde ise eşdeğer (para) biçimde ortaya koyar. İkinci meta, birincinin değerini yansıtır. Bu korelasyon, her iki metada da nesnelleşmiş, toplumsal olarak zorunlu emek zamanını kesin bir ölçümle tartmaz; yalnızca iki metanın da toplumsal olarak zorunlu emek zamanına eşit miktarlarda sahip olduklarını ve ikinci metanın, birincisinin değerini temsil ettiğini gösterir.

Sosyalizme hazır olmayan toplumda, devrimin ardından gelen düzende, değer yasası işler, para ve fiyatlar vardır. Ancak, bu dönemde bile bunların işleyişi kendiliğindenliğe, “piyasa”ya bırakılamaz. Bırakılırsa, tez elden kapitalizme dönüş kaçınılmazdır. Dolayısıyla, sosyalizme geçiş döneminde *fiyatlar* konusu, çok önemli bir konudur.

Altın (ya da para), değerın evrensel eşdeğer biçimidir. Para, evrensel emek zamanının nesnelleşmesidir. Bu nedenle de, herhangi bir metanın fiyatı, geneliyle, onun üretiminde harcanan toplumsal olarak zorunlu emek zamanını anlatır. Fakat, çeşitli nedenlerle de, fiyatlar değerlerden farklılaşabilirler, hatta çoğunlukla farklılaşırlar.

Her ekonomide metalar, değerlerine göre değişime girmelidir. Sosyalizme geçiş toplumunda da, her maddenin üretimi için harcanan toplumsal emek tam olarak bilinmeli ve değişimde eşdeğerlilik kesin bir biçimde gözetilmelidir. Dolayısıyla, para birimleri ve dolayısıyla da fiyatlar, harcanan toplumsal emeği ölçmenin araçları olduğuna göre, sosyalizmi amaçlayan bir toplumda fiyat oluşumu sorunu, büyük bir önem kazanır.

Sosyalizme geçiş sürecindeki bir toplumda da, gerek duyulan *önemli* metaların üretim ve dağıtım hedefleri merkezi olarak belirlenir, yani fiyat oluşumu kendiliğindenliğe bırakılamaz. Üretimin doğası, merkezi fiyat belirlemeyi varsayar ve gerektirir. Merkezi fiyat belirleme, metaların fiyatlarının olabildiğince değerlerine koşut olmasını ve değişimin eşdeğerli olmasını sağlamaya çalışır.

Fiyatlar kendiliğinden oluştuğunda, koordine bir ekonomik yönetimden söz etmek olanaksızdır. Fiyatların değerlerden kendiliğindenlik içindeki kopuşu o denli büyük olabilir ki, değişimin eşdeğerliliğini toplumsal ölçekte bozabilir ve üretimin olağan gidişini yolundan saptırabilir. Bu durumda da ekonomi, alelade bir kendiliğinden meta üretimi düzeyine düşer.

Kağıt para, yalnızca altın paranın simgesel anlatımıdır ve kendi başına bir değere sahip değildir. Bu nedenle de, fiyatların kağıt para olarak nominal anlatımı, dolaşımdaki kağıt para ile altın para rezervleri arasında

doğru ilişkinin korunmasına bağlıdır. Bu ikisi arasındaki farklılık göz ardı edildiğinde, kağıt para kendi başına bir anlam taşırmış gibi ele alındığında, fiyatları belirleme keyfileşir ve nesnel maddi temelini yitirir.

Tüm toplumsal ürünün fiyatlarının toplamı, onun toplam değeri ile üst üste düşmelidir. Ancak, çeşitli nedenler ve amaçlarla, fiyatlar değerlerden bilinçli olarak saptırılabilir. Toplumsal üretimin herhangi bir dalına ya da bölgesine emek akışını özendirmek ya da herhangi bir metanın tüketimini arttırmak ya da azaltmak için vb., fiyatlar değerlerin altında ya da üzerinde saptanabilir. Fakat bu, genel ortak çıkarlar için ve toplumsal üretimin tekil dallarında ve bölgelerinde, belli metalar için ve sınırlı sürelerle yapılmalıdır.

Toplum, toplumsal emeği değerle anlatma yöntemini ve bununla bağlı olarak değer yasasını, keyfi biçimde bir yana atamaz. Bunu yapabilmesi için, önce değişik mülkiyet biçimlerini, *ekonomik araçlarla* ortadan kaldırmak ve üretimin tüm dallarında (tarım da dahil) kapitalizm altında olabilen en yüksek emek üretkenliğinden çok daha yükseğini sağlayacak bir üretken güçler gelişmesine erişmek zorundadır. Ancak bunun için de, önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, toplumsal devrimin, tek ülkenin sınırlarını aşması ve metropol ülkelere ulaşması zorunludur.

Böyle koşullar altında, kuşkusuz, emek zamanının düzenlenmesi ve toplumsal emeğin dağılımı için bir aracıya gerek kalmayacak ve bunlar, içerdikleri emek miktarına göre (bilgisayar teknolojisinin de yardımıyla) belirlenecektir.

5.5. Sonuç: Mülkiyet ve Bağımlılık

Sosyalizme hazır olmayan geçiş ülkelerinde, ekonomi, tek bir çalışma topluluğu olarak işlemez. Bu ekonomik durumun hukuksal anlatımı, her üretim biriminin kendi üretim araçlarının ve kendi ürünlerinin “sahibi” (zilyedi) olmasıdır. Bu “mülkiyet”, proleter devletin daha geniş mülkiyetine bağımlı bir “mülkiyet”tir, öyle olmalıdır.

Bu gerçeğin tanınmaması, üretim birimleri arasında, nesnel gereklere uygun düşmeyen ilişkilerin kurulmasına neden olur. Yönetsel planlama, “emir-kumanda planlaması”, toplumun gelecekteki gelişmesini karakterize eden sosyalist planlama ile özdeş sanılır.

Ekonomik öznelere, kendi üretim araçları üzerinde belirli bir bağımlı “mülkiyet” biçiminin (ya da, belirli bir kullanım hakkının) tanınması-

nın, devlet mülkiyetinin “yadsınması” sonucunu vereceğini düşünmek yanlıştır. Ekonomik öznelerin *bağımlı* özneler olmaları, özellikle birikim ve tüketim fonlarının plan tarafından belirlenmesinde kendini gösterir. Bu fonların tutarı ve belli başlı kullanımları, pazar tarafından değil, merkez tarafından belirlenecektir.

Yatırım fonlarının dağılımı (yatırımların faaliyet kollarına dağılımı, belli başlı üretim tekniklerinin, belli başlı kuruluş yerlerinin seçimi, vb.), toplumsal olarak belirlenmiş hedeflere göre yapılır. Yatırımların düzeyinde olduğu kadar, ulaşılabilecek hedeflerde de, toplumsal bakımdan yapılan seçimler arasında uygunluk bulunması gerekir. Bu uygunlukların ve araçların en uygun toplumsal kullanımının *a priori* araştırılması, planlamanın temel görevidir. Bu biçimde, giderek kar yasasına değil, toplumsal öncelik ve hedeflere bağlı bir ekonomi gelişir.

Üretim üzerinde gerçekten olanaklı olan toplumsal denetim derecesine göre, planlama değişik roller oynayabilir. Pazar güçleri ile plan güçleri arasındaki ilişkiler, üretken güçlerin gelişmesi ve örgütlenme düzeyinde olduğu kadar, bilinç, vb., düzeyinde de, bu büyümeye eşlik eden dönüşümlerle birlikte, zaman boyunca değişir.

Sosyalizmi hedefleyen bir toplumda, üretim üzerindeki toplumsal denetimin asıl olarak *tüketim düzeyinde*, yani toplumsal gereksinimlerin doyurumu düzeyinde yapılması gerekir. Bu nedenle, sosyalist topluma ilişkin olarak çok sık duyduğumuz, *üreticilerce* denetim kurulmasını isteyen öneriler, üretimin kendi amacına, yani toplumsal gereksinimlere uymasını geciktirmekten başka bir sonuç vermez.

Yeni toplumda, üretken güçlerin gelişmesiyle birlikte, tüketime ve emek süreci dışı eylemlere ayrılan zaman artacak, üretime ayrılan zaman azalacaktır. Üretim üzerindeki toplumsal denetimin, tüketicinin örgütlenme düzeyindeki gelişmeleri yansıtması gerektiğini bu da ortaya koyar.

Bu söylediğimiz, her ekonomik birimin işçilerine, kendileriyle ilgili kararlar için danışılmasını, onların üretim biriminin planıyla ilgili önerilerde bulunabilmelerini dışlamaz.

Dahası, devlet sektörü içindeki üretim birimleri üzerinde üreticilerin yapmaları gereken denetim, yalnızca bu üretim birimlerinde çalışan sınırlı gruplara değil, *üreticilerin tümüne* düşen bir iştir. Üreticilerin tümünün, devlet sektöründeki üretim birimlerinin tümü üzerindeki bu denetimi, aynı anda hem bir *tüketici denetimi* anlamına gelir, hem de *siyasal demokrasi* sorununu ortaya getirir. Devletin demokratik işleyişi, plan hedeflerini ve bunların gerçekleşme araçlarını toplumun genel çıkarlarına bağımlı kılacak gerçek bir planlamanın, olmazsa olmaz koşuludur.

Şimdi, bu konuyu, “demokrasi ve devlet” konusunu ele alalım.

6. SOSYALİZMDE DEVLET ve DEMOKRASİ

Tüm bu çelişkilerin gömülü olduğu ve kendisi de ailedeki doğal işbölümüne ve toplumun birbirlerinin karşısında duran tekil ailelere bölünmüşlüğüne dayanan işbölümü, aynı zamanda, emek ve sonuçlarının ve dolayısıyla, ilk biçimini, çekirdeğini çocukların ve kadının kocanın köleleri olduğu ailede gördüğümüz mülkiyetin, hem niceliksel ve hem de niteliksel olarak dağıtımını, hem de eşitsiz dağıtımını öngörür. Ailedeki bu üzeri örtülü kölelik, hala çok kaba olmakla birlikte, mülkiyetin ilk biçimidir, fakat daha bu aşamada bile, modern ekonomistlerin başkalarının emek gücünü kullanma yetkisi olarak niteledikleri tanımlamalarına tamamen uymaktadır. Ne de olsa işbölümü ve özel mülkiyet birbiriyle özdeş anlatımlardır: birinde eylemin kendisi söz konusu iken, diğerinde eylemin sonucu anlatılmaktadır.

1. Dahası, işbölümü, tekil bireylerin ya da tekil ailelerin çıkarlarıyla, birbiriyle ilişkide bulunan tüm bireylerin ortak çıkarları arasında çelişkiyi de anlatır. Gerçekten de, bu ortak çıkar, hayali bir ‘genel çıkarlar’ kavramından öte, işi aralarında paylaştan bireylerin karşılıklı bağımlılığından doğan bir gerçekliğin anlatımıdır.

Tam da bu özel ve ortak çıkarlar arasındaki çelişki içinden, ortak çıkarlar, devlet olarak bağimsız bir biçime bürünürler.

K. Marks³⁵⁸

Devlet ve bürokrasi konusu, hem genel olarak sosyolojinin, hem de tarihsel materyalizmin karmaşık konularından birisidir. Marksizm açısından buna eklenen bir zorluk da, Marksçı devlet teorisinin henüz tamamlanmamış olmasıdır.^α Yine de, getirildiği genel çerçeve içinde

³⁵⁸ Alman İdeolojisi, *METU*, C. 5, s. 46.

^α Buna ilerideki sayfalarda değineceğiz.

bile, Marksizmin devlet teorisi, rakiplerine oranla, tarihsel ve güncel gerçekleri en iyi yansıtan ve geleceği aydınlatan bir teoridir.

Bu bölümdeki amacımız, Marksizmin devlet teorisini kapsamlı bir biçimde ele almak değil, yalnızca konumuzu ilgilendiren yönlerine değinmektir.

6.1. Proletarya Diktatörlüğü Tarihsel Bir Eğilimdir

Yalnızca, sınıf savaşımının tanınmasını, proletarya diktatörlüğünün tanınmasına uzatan Marksisttir. (...)

Bu, gerçek Marksist anlayışı sorgulamada denek taşıdır.

Lenin³⁵⁹

Marks, *Gota Programı*'nda, proletarya diktatörlüğünün toplumların tarihinde tuttuğu yeri ve özel işlevini açıklamış ve şöyle demiştir:

“Devlet komünist toplumda ne gibi bir dönüşüm geçirecektir? Bir başka deyişle, orada devletin bugünkü işlevlerinin benzeri olan ne gibi toplumsal işlevler varlıklarını sürdürecektir? Bu soruya ancak bilimsel bir yanıt verilebilir. Halk sözcüğü ile devlet sözcüğünü bin türlü birleştirerek, soruna bir pire zıplaması denli yaklaşılamaz.

“Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinin ötekine devrimci dönüşüm dönemi yatar. Ayrıca bunun karşılığı olan bir siyasal geçiş dönemi de vardır ki, bunda devlet, *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka hiçbir şey olamaz.”

Sosyalizm aşamasında devlet, yani proletarya diktatörlüğü, neden keyfi bir istem değil, insan iradesinden bağımsız nesnel bir tarihsel eğilimdir? Daha iyi bir anlatımla, kapitalist toplumda yürümekte olan sınıf mücadelesi, neden başka bir varığa değil de, kaçınılmaz olarak proletarya diktatörlüğüne varacaktır? Bu anlamda, neden nesnel bir tarihsel eğilimdir?

³⁵⁹ Devlet ve Devrim, *LTY*, C. 25, s. 411.

Şöyle başlayalım. Ekonomik işleyişlerdeki toplumsal *işbölümü* ile üretim araçlarının özel mülkiyeti arasında yakın bir nedensellik bağı vardır. İşbölümü, insanlar arası mülkiyeti yaratan ilişkidir. Mülkiyet, işbölümünün yarattığı bir sonuçtur.

Toplumsal işbölümünün ve onun en önemli sonucu olan kafa-kol emeği ayrımının, devletin ortaya çıkışı açısından en önemli biçimi kent-kır ayrımı olmuştur. Kentlerin gelişmeye başlaması yönetim, polis, vergi gibi öğeleri gerektirmiştir. Bunlar toplumda siyasetin belirmesi, devletin ortaya çıkması demektir.

Devlet, en başta sınıfsal ilişkileri “düzenlemek”, baskı altında tutmak için vardır. “Devlet sınıf ilişkilerinin uzlaşmazlığının ürünü ve belirtisidir. Sınıf ilişkilerinin nesnel olarak uzlaştırılamadığı yerde, zamanda ve ölçüde devlet ortaya çıkar.”³⁶⁰

Alman İdeolojisi, ortak çıkarla birey çıkarı arasındaki çelişkiyi ve bunun ardından geleni şöyle anlatır:

“Bireyler *yalnızca* özgül çıkarları peşinde koştukları için ve bu özgül çıkarlar onlar açısından ortak çıkarlarıyla üst üste düşmediği için, bu ortak çıkar onlara ‘yabancı’ ve onlardan ‘bağımsız’, özgül ve ayrı bir ‘genel’ çıkar olarak dayatılır. (...) Ortak ve hayali ortak çıkarlara *gerçekten* sürekli olarak ters düşen bu özgül çıkarların kendi aralarındaki *pratikteki* savaşım, hayali ‘genel’ çıkarın, devlet biçiminde pratikte araya girmesini ve onları gemlemesini gerektirir.”

Devlet, tarihte tekil çıkarlarla ortak çıkarın çelişkiye düştüğü anda belirmiştir. Marks ve Engels bu gelişmeyi şöyle belirtiyorlar:

“Özgül ile ortak çıkarlar arasındaki bu çelişkinin içinden ortak çıkar, gerçek bireysel ve kollektif çıkarlardan kopuk ve hayali bir topluluk olarak *devlet* diye bağımsız bir biçime bürünür. Ne var ki, bu hayali topluluk her zaman, her aile kümesinde, her kabile kümesinde var olan gerçek bağlara – kan bağı, dil bağı, daha büyük çapta işbölümü, vb. çıkarlara – ve ileride göreceğimiz gibi, özellikle de işbölümünün daha o sıralarda ima ettiği ve bu tür insan yığınlarının ayrışarak birinin tüm ötekilerin üzerinde egemenlik kurduğu sınıflara dayanır. Dolayısıyla devlet içindeki tüm savaşım, demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, oy hakkı için savaşım, vb., vb., gerçekte değişik sınıfların

³⁶⁰ Lenin, *Devlet ve Devrim*, Bilim ve Sosyalizm yayınları, s. 15.

birbirleriyle gerçek savaşlarının hayali biçimlerinden – ki genel çıkar ortak çıkarların hayali biçimidir – başka bir şey değildir.”³⁶¹

Üretim ilişkilerine egemenliği yoluyla üretken güçlerin dağılımını denetleyen sınıf, üst yapıda da egemen olur. Dolayısıyla, üst yapıdaki sınıf egemenliğinin özü, ortaya çıktığı siyasal biçim ne olursa olsun, yönetici sınıfın diktatörlüğüdür. *Devlet demek, diktatörlük demektir.* Sınıfların varlığını kabul eden, bu gerçeği de kabul etmek zorundadır, çünkü biri ötekinin mantıksal sonucudur.

Demokrasi, bir devlet biçimidir. Dolayısıyla, demokratik biçimli bir devletin de özü diktatörlüktür. Hangi biçimi alırsa alsın, her sınıfın devleti bir diktatörlüktür. Burjuva demokrasisi burjuvazinin diktatörlüğü, proletarya demokrasisi proletaryanın diktatörlüğüdür. Biri azınlığın çoğunluk üzerindeki diktatörlüğü, ötekisi çoğunluğun azınlık üzerindeki diktatörlüğüdür.

Burjuva ideolojisi devletin sınıflar üstü olduğuna bizi inandırmaya çalışır. Burjuva ideolojisinde, bir sınıfın egemenliği altındaki devlet fikri yerine, kişilerin ya da kişilerden oluşmuş gurupların özel çıkarlarına karşı, toplum çıkarını güden ve toplumun gücü olan bir devlet kavramı vardır.

Burjuva ideolojisi, diktatörlükle demokrasiyi, devlet örgütlenmesinin birbirini dışlayan iki biçimi olarak ele alır. Demokratik devlet, diktatörlük olamaz çünkü erkin kaynağının toplumsal egemenlik olduğu, hükümetlerin halkın çoğunluğunun isteklerini temsil ettiği, “anayasal” bir devlettir der. Böyle diyerek, burjuva ideolojisi aslında akıllı bir hile yapmış, hukuku kendi kendisinin kaynağı olarak göstermiş olur. Burjuva ideolojisi için hukuk nereden gelmektedir? Demokrasiden gelmektedir. Peki demokrasi nereden gelmektedir? Yasalardan, yani hukuktan!

Marksist devlet teorisi açısından, her demokrasi bir sınıf diktatörlüğüdür, çünkü her devlet, hangi biçim altında olursa olsun (demokrasi, tek parti diktası, askersel cunta, krallık, vb.) bir sınıf diktatörlüğüdür. Bu anlayış, devlet ile sınıf mücadelesi arasındaki doğrudan ilişkiyi elde tutmayı sağlar, ki bu da devlet konusunda doğru bir çözümleme yapabilmenin tek yoludur.

Devleti tanımlamada neden “diktatörlük” gibi “sevimsiz” bir kavram kullanılmıştır? Lenin bu soruyu son derece açık yanıtlamıştır (sorun bu yanıtı doğru anlayabilmektedir):

³⁶¹ *Alman İdeolojisi.*

“Diktatörlük, doğrudan güce dayanan ve hiçbir yasayla sınırlanmayan yönetimdir. (...)

“Bu basit doğru (...) her Marksist için tartışılmaz bir şeydir.”³⁶²

Lenin, “diktatörlük (...) hiçbir yasa ile sınırlanmamıştır” diyor. Bu demek midir ki, devlet erki, hiçbir yasa, hiçbir örgütlü yasal sistem olmadan var olabilir? Doğaldır ki, bu anlama gelmez. Tam tersine, şu anlama gelir: Her devlet, toplum üzerindeki erkini bir yasalar sistemi aracılığıyla kurar ama işte bu yasalar onun erkinin temeli değildir. Devlet erkinin temeli, yalnızca ve yalnızca sınıflar arasındaki güç ilişkisinde yatar.

Bu noktada, her dönemde yaygın rastlanan bir itirazı ele alabiliriz. Bu itiraza göre Lenin’in devlet tanımı “çok dar”dır, çünkü devlet erkini, yalnızca devletin baskıcı işlevleri ile eşitlemektedir.

Lenin’in tanımında can alıcı öge, polis, ordu ya da mahkemeler tarafından uygulanan baskı değildir. Lenin’in tanımındaki can alıcı öge, devletin sınıflar arasındaki güç ilişkisine dayanması, toplumun çıkarlarına ve isteklerine dayanmamasıdır. Bu güç ilişkisinin kendisi, özünde şiddettir, hiçbir yasa ile sınırlanmamıştır. Çünkü yasalar ve yasal sistem, ancak toplumsal güçlerin ilişkisi temelinde ve onlardan sonra ortaya çıkar. Bu güç ilişkisinin değişimi, gelişimi içinde yasalar ve hukuk sistemi de değişir ve gelişir. Dolayısıyla, yasalar ve hukuk sistemi, yani yasallık, bu şiddete dayalı güç dengesini sorguya çekmez, tam tersine, meşrulaştırır.

Marksizmin devlet–diktatörlük tanımına bu karşı çıkış özellikle saçmadır, çünkü söz konusu şiddet için söylenebilecek tek bir doğru varsa, o da yasaların üzerinde olmadığıdır. Tam tersine, şiddet yasaları kullanır, yasalar tarafından örgütlenir. Örneğin, kapitalizmde, fabrika kapatılması, lokavt, işçilerin sokağa atılması, “yasal” sayılmayan gösterilere polisin saldırmaması, vb., bunların hepsi son derece yasal uygulamalardır. Ama grev kırıcılarını cezalandırmak ya da grev kırıcılarının fabrikaya girmesini engellemek, destek grevi, fabrika işgali, gecekondu yıkımına karşı direnmek, siyasal gösteri, vb., bunların hepsi düzen için tehlikelidir ve dolayısıyla, yasalara “ters”tir. Bu nedenle de, yasalarda bunlara karşı pek çok önlem getirilmiştir: Çalışma hakkını engelleme, mülkiyet haklarına saldırı, toplum düzenini tehdit, vb. Evet, devlet yani sınıf diktatörlüğü, hukuka bağlı değildir, kendisi hukuku yaratır! Önemli olan, devlet erki, yasalar ve baskı arasındaki nesnel ilişkiyi doğru anlayabilmektir.

³⁶² Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky, *LTY*, C. 28, s. 236.

Sınıflar arasındaki güç ilişkisi, kurumlaşmış, örgütlenmiş baskı olmadan sürdürülemez. Fakat, hiçbir güç ilişkisi yalnızca baskıya dayanılarak da sürdürülemez. Sınıflar arasındaki tarihsel güç ilişkisi, ancak ve ancak, sınıf mücadelesinin tüm biçimlerine dayanılarak sürdürülür. Özellikle de, ekonomik güç ilişkilerine dayanarak. Sonra, ideolojik güç ilişkilerine dayanarak. Burada da burjuvazinin bir avantajı vardır. Devlet aygıtının günlük işleyişinde burjuva ideolojisi her saat, her saniye yeniden materyalize olur.

Bu nedenle, Lenin'in tanımı, hiçbir şekilde dar değildir, devletin yalnızca baskıcı yönünü ele almamıştır. Tam tersine bu tanım, devlet erkinin tüm yönlerinin (baskıcı ve baskıcı olmayan yönlerinin) sınıf egemenliği ilişkileri tarafından belirlendiğini göstermeyi hedefler. Üretim toplumsal ilişkileri, sömürü ve antagonizm ilişkileri olduğu için, bu ilişkilerin yeniden üretiminde özel bir organa, yani devlete gereksinim vardır.

Bunun karşısında, devletin, sınıf belirlemesinin dışında durduğunu söylemek, devletin bir toplum hizmeti yaptığını söylemek, egemen sınıfın çıkarlarından önce toplumun tümünün çıkarlarını temsil ettiğini söylemek, şu sonuca çıkar: “Sömürücüler ve sömürülenlerin çıkarları ortaktır. Dolayısıyla, toplumsal ilişkiler alanını, ezenlerle ezilenlerin mücadelesi belirlemez.”

Bırakın sömürücülerle sömürülen sınıfların çıkarlarının ortak olmasını, aslında burjuvazinin kendi içinde bile ortak çıkarlardan söz edilemez. Burjuvazi, sınıf olarak, *bir tek* ortak çıkara sahiptir, ücretli emek sömürüsünün sürmesi. Bu tek ortak çıkar dışında, her şey burjuvaziye böler.

Farklı sınıfların farklı çıkarlara sahip olduklarını akıldan çıkarmadığımızda, Marks ve Engels'in devlet erki üzerine söylediklerinin neyi anlatmak istediğini görmek kolaydır: *Devlet erki yalnızca tek bir sınıfa ait olabilir*, çünkü devletin kökleri, tam da bu sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkide yatmaktadır. Ya ücretli emeğin sömürüsü sürecektir, ya ücretli emek ortadan kalkacaktır, üçüncü bir yol yoktur. Bu iki tarihsel eğilimi birbiriyle uzlaştırmanın olanağı yoktur. Devletin, sınıf mücadelesinin uzlaşmaz yapısı sonucunda ortaya çıktığı ve bu mücadelede yönetici sınıfın en önemli görevi olduğu gerçeği, devleti algılamada anahtardır. Devletin varlığı, sınıf mücadelesinin varlığına bağlıdır. Hatta, devletin, “genel toplumsal işlevleri yerine getirdiği” durumlarda bile varlığı, yine sınıf mücadelesinin varlığına bağlıdır. Çünkü bu genel işlevler de, yönetici sınıfın çıkarlarına bağımlıdırlar, egemen sınıfın egemenliğinin araçları haline gelmişlerdir.

Toplumda var olan ortak çıkarın çarpık ve hayali bir yansıması olan “genel çıkar”ı temsil eden devlet, var olan işbölümünü ve onun sonucu olan mülkiyet ilişkilerini, yani egemen sınıfın üstünlüklerini korur. Dolayısıyla devlet, *Anti-Dühring*’deki anlatımıyla “toplumun bir bütün olarak resmi temsilcisidir, görülebilir bir örgütlenmede somutlanışıdır” ancak, yine aynı nedenle ve yine *Anti-Dühring*’in anlatımıyla, “her dönemde üretimin dış koşullarının korunması için sömürücü sınıfın örgütüdür.”(abç)

Son çözümlemede, devlet, bürokrasi ya da teknokrasi gibi belirli bir katmanın ya da bir sınıfın bir bölümünün erki değildir. Devlet, her zaman *bir sınıfın* erkidir. Devlet erki, sınıf kavgasının ürünü olduğundan, yalnızca yönetici sınıfın aracıdır. Bu nedenle Marks ve Engels devleti, “*yönetici sınıfın diktatörlüğü*” olarak adlandırmışlardır.

Diktatörlük, yani devlet erki, mutlak güçtür, paylaşamaz.

Marks, Engels ve Lenin, devletin varlığının sınıf uzlaşmazlığıyla bağlı olduğunu ve de sınıfların kalkmasıyla “devletin yok olması”nın tek bir tarihsel sürecin birbirinden ayrılamaz iki yönü olduğunu söylemişlerdir. Bu demektir ki, proletarya diktatörlüğü ancak, türdeş toplum anlamında sınıfların yok oluşu sürecinde ve o oranda ortadan kalkacaktır. Çünkü, tarihsel olarak, sınıflar, uzlaşmaz toplumsal ilişkilerin sonucundan başka bir şey değildir. Bu ilişkilerle birlikte ortaya çıkar, değişir, dönüşür ve o ilişkilerle birlikte ortadan kalkarlar. Devlet de bu uzlaşmaz ilişkileri bir düzen içinde tutmak için vardır.

Önceki bölümlerde ele aldığımız bir noktaya burada yeniden ve kısaca değinmekte yarar vardır, çünkü bu nokta Sovyetik teorinin en fazla çarpıttığı konulardan birisini ilgilendirmektedir.

Marks, Engels ve Lenin, devletin varlığının *sınıf uzlaşmazlığıyla* bağlı olduğunu söyledikleri yerlerde sınıfı, *tarihsel yeri* içinde ele alırlar. Devleti, sınıfları ve onlara tarihsel olarak ön gelen kafa-kol emeği ayrımını ve kent-kır ayrımını da *yaratan* işbölümünün ortadan kalkışıyla bağlarlar. İşbölümünün, kafa-kol emeği ayrımının, kır-kent ayrımının ve bu anlamda sınıfların ortadan kalkması, devletin de yok olmasını getirecektir. Bunu böyle anlamazsak, yine Marks, Engels ve Lenin’in pek çok yerde, “sınıfların sosyalizmde ortadan kalkacağından” söz etmelerinde, yukarıdaki cümleyle bir çelişki buluruz. Çünkü, sosyalizmde sınıflar ortadan kalkmaktadır ama devletin varlığı sürmektedir.

Bu “çelişki” gibi gözüken değerlendirmelerin çözümü şuradadır: Tarihsel bakıldığında, tüm öteki değişimleri de içeren sınıfların ortadan

kalkması olgusu, devletin de sonunu getirir. Ama iş pratik adımlara geldiğinde ya da sürecin somutunda, burjuvazinin ortadan kaldırılması (olanaklıysa, o da zora başvurmada) kısa bir süre alır. Küçük burjuvazinin ortadan kaldırılması ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak uzunca ya da uzun bir tarihsel dönemi kaplar ve ama böylece sınıflar kalkmış olur. Ancak, kır-kent ayrımı ve en önemlisi kafa-kol emeği ayrımı ve dolayısıyla devletin varlığı sürer. Bunların da ortadan kalkmasını sağlayacak düzeyde bir üretken güçler gelişmesini sağlamak ise, proletarya diktatörlüğünün, sosyalizmin var oluş nedenidir. Kafa-kol emeği ayrımının ortadan kalkmasıyla *türdeş topluma*, gerçek anlamında sınıfsız topluma varılacaktır.

Kaldığımız yere dönersek, Marks ve Engels, 1848 devrimleri ve Paris Komünü deneyi gibi sınırlı ve kısa deneyler dışında, proletarya diktatörlüğünün gerçek ve somut sorunlarını pratikte inceleme olanağı bulamadılar. Proletarya diktatörlüğünün gerçek deneyiyle, hem de geri bir ülkede, ilk kez Lenin karşı karşıya kaldı. Ancak, Lenin'in çözümlemesinin nesnesini de, Rusya'da gelişmeye başladığı biçimiyle proletarya diktatörlüğünün çelişkileri oluşturdu. İşte bu olgu unutulursa, Lenin'in düşünceleri bitmiş bir teori olarak algılanabilir, ki öyle değildir. Öte yanda, Lenin'in yazdıkları, yalnızca sürekli değişen durumların bir yansıması olarak ele alınırsa, zaman geçtikçe ve koşullar değiştikçe hiçbir çözümleyiciliği kalmayan bir saptama olarak algılanır. Oysa Lenin'in somut çözümlemeleri, şu iki yönü de, genel tarihsel eğilimleri yakalayabilme çabasını ve bu eğilimlere uygun teorik kavramı formüle etme çabasını birlikte taşır.

Proletarya diktatörlüğü teorisi, üç temel fikir gurubu çevresinde toplanabilir, ki bunları Lenin devrim döneminde defalarca sınavdan geçirmiştir.

Birinci grup fikir, devlet erkiyle ilgilidir. Yukarıda değindiğimiz gibi, *devlet erki her zaman tek bir sınıfın siyasal erkidir*. Bu tek sınıf, devlet erkini, toplumun yönetici sınıfı olduğu için elinde tutar. Marks ve Lenin, her devlet erki bir "sınıf diktatörlüğü"dür derken bunu kastediyorlardı. Bu tezin sonucu şudur: Burjuvazinin devlet erkinin olası tek tarihsel almaşığı, proletaryanın devlet erkidir. Burjuvazi devlet erkini paylaşmadığı gibi, proletarya da paylaşamaz. Ve devlet erkini bu mutlak elde tutuş, somut biçimleri ne olursa olsun, tüm proletarya diktatörlüğü biçimlerinin özüdür.

İkinci temel fikir gurubu, devlet aygıtıyla ilgilidir. *Yönetici sınıfın devlet erki,"devlet aygıtı"nın işleminde ortaya çıkar*. Bu devlet aygıtının da özü, can alıcı parçası, baskı aygıtıdır: Bunlar bir yanda

ordu, polis ve yasal aygıt, öte yanda devlet yönetimi yani bürokrasidir. Bu tezin de sonucu şudur: Var olan devlet aygıtını yıkmadan, proletarya devrimi başarıya ulaşamaz. Çünkü devlet aygıtı, burjuvazinin devlet erkinin nesnel biçim alışıdır.

Üçüncü temel fikir gurubu ise sosyalizm ve komünizmle ilgilidir: Proletarya diktatörlüğü, “sosyalizme geçiş”in bir biçimi değildir, sosyalizmin ta kendisidir.

Marks, *Manifesto*’da ve *Gota Programı*’nda şöyle bir çerçeve çizer: Sosyalizm, proletarya diktatörlüğünden başka bir şey değildir. Önce sosyalizm kurulacak, sonra da komünizm kurulacak değildir. Elde edilmesi uzun bir tarihsel süreci kapsayacak olan tek bir hedef vardır: Komünizm. Sosyalizm, işçi sınıfının uğrunda savaştığı, kendi içinde bir hedef değildir. İşçi sınıfı, nesnel bir eğilim olarak, komünizm için savaşılmaktadır. Sosyalizm de onun bir aracıdır.

Bu tezin de çok önemli bir sonucu vardır: Bir sosyalizm teorisi, ancak komünizm bakış açısından geliştirilebilir.

Şimdi bu söylediklerimize daha yakından bakalım.

Proletarya diktatörlüğü kavramının, erki ele geçirmenin koşulları ve biçimleriyle uzak yakın bir ilgisi yoktur. Proletarya diktatörlüğü belirli hükümet biçimlerini ve kurumları anlatmaz, komünizme geçiş döneminin devletidir. Sosyalizme geçişin “olası yollarından biri” değildir.

Proletarya diktatörlüğünü bir “siyasal rejim” olarak ele almak, konuyu tümüyle saptırmak, yanlış yollara sürmektir. Proletarya diktatörlüğü o zaman işçi sınıfının siyasal erkinin özel bir biçimi durumuna gelmiş olur. Bu da, proletarya diktatörlüğü bir hükümet biçimidir demekle aynı şeydir.

Bu söyleme göre, sosyalizme geçiş, ya diktatöryal biçimler altında ya da demokratik biçim altında algılanabilir. Hangisinin olacağı koşullara, özellikle de ülkede kapitalizmin gelişme derecesine bağlı olur.

Oysa, proleter devriminin başarıya ulaşmasıyla kurulan proletarya diktatörlüğü, iktidarı ele alış yolunun dayattığı bir sorun *değildir*. Bu nedenle, “ihtilal, iç savaş yoluyla gelen işçi devleti diktatörlük olmak zorundadır ama barışçı yollarla kurulacak devletin diktatörlük olması gerekmez” gibi görüşler anlamsızdır.

Diktatörlük konusunda Kautski, sömürücüler her zaman toplumun küçük bir azınlığı olduğundan, diktatörlük onlar için zorunludur ama proletarya toplumun çoğunluğu olduğundan, onun yönetimi demokrasiyle uzlaşmaz bir biçim almak zorunda değildir demiştir. Böylece, demokrasiyle diktatörlüğü, hükümet biçimleri (rıza ya da baskıya dayanan hükümetler) olarak ele almıştır.

Bunun karşısında, Marksizm ise şöyle söyler: Burjuva devleti de çok çeşitli biçimler alabilir ama bunların hepsinin özü aynıdır. Tarihte görülmüş ve görülecek tüm devletler, ne biçim alırlarsa alsınlar, son çözümlemede egemen sınıfın diktatörlüğüdür. Kapitalizmden komünizme geçiş süreci de, mutlaka, siyasal biçimlerinde büyük bir çeşitlilik gösterecektir ama devletin özü her zaman aynı kalacaktır: Proletarya diktatörlüğü.

Proletarya diktatörlüğünün, hükümet biçimleriyle bir ilgisi yoktur. Can alıcı nokta işte budur. Proletarya diktatörlüğü, biçimsel, yasal ve anayasal kavramlarla, belirli bir kurumlar sistemi olarak tanımlanmamalıdır.

Proletarya diktatörlüğünü kurabilmede ilk adım olarak kapitalist devleti yerle bir etme zorunluluğunu ele alalım. Proletarya diktatörlüğünü yalnızca şiddete ve baskıya dayalı bir hükümet biçimiyle özdeşleştirmek ne denli yanlışsa, kapitalist devleti yerle bir etme sürecini, belirli kurumlara yönelmiş bir dizi şiddet içeren darbelerle özdeşleştirmek de o denli yanlıştır. Devlet aygıtını kırıp parçalamak, burjuva devlet aygıtına o inanılmaz direnme gücünü sağlayan toplumsal ilişkiler sistemini kırıp parçalamak olarak anlaşılmalıdır.

Devlet erkini elinde tutan, sınıfın şu ya da bu katmanı değil, burjuvazinin tümüdür. Bunu söyleyen Marks, Engels ve Lenin'dir ve bunu söylemeleri, o dönemde tekелci sermayenin ortaya çıkmamış olması nedeniyle de değildir (ki çıkmıştır). Bu, devleti açıklayan genel bir tanımlamadır, devlet her zaman bir sınıfın yönetiminin aracıdır. Gelişmesinin *her aşamasında*, burjuvazi içinde egemen bir katman var olmuştur ama devlet yine de her zaman, tek bir sınıfın egemenlik aracı olarak tanımlanmıştır.

Neden Marks ve Lenin, kapitalist sınıfın bir bütün olarak devlet erkini elinde tuttuğunda bu denli ısrarlı olmuşlardır? Çünkü:

1. Devlet, sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkilerin hem bir ürünü ve hem de bir aracıdır.
2. Bu çelişki hiçbir zaman esas olarak siyasal bir çelişki değildir, kapitalist üretim ilişkisini tanımlamada baş rolü oynayan bir çelişkidir.
3. Bu üretim ilişkisi öncelikle sömürü açısından tanımlanır.
4. Ve de üretim ilişkisinin öznelere (tümüyle) sınıflardır. Tüm burjuvazi sömürücü sınıftır. Dolayısıyla, kapitalist birikim süreci, burjuvazinin tüm katmanlarının, işçi sınıfının sömürüsü yoluyla birleştikleri tek bir süreçtir. Artık değer dağıtım süreci büyük ölçüde tekелci sermayeyi kayırsa da ve hatta bu nedenle burjuvazi içinde önemli çelişkiler doğsa da, bu gerçek değişmez.

Toplumdaki ortak çıkarı hayali-çarpık biçimde temsil eden devlet, egemen sınıfın üstünlüklerini korur. Toplumun tümünün resmi temsilcisidir ama her dönemde bir sınıfın diktatörlüğüdür.

Komünizmin alt aşaması olan sosyalizmde devlet varlığını sürdürür:

“Devletin tamamen eriyip gitmesinin ekonomik temeli, komünizmin, kafa ile kol emeği arasındaki antitezin yok olduğu, dolayısıyla çağdaş toplumsal eşitsizliğin ana kaynaklarından birinin yok olduğu denli yüksek bir gelişme aşamasına ulaşmasıdır.”³⁶³

Proletarya diktatörlüğü kavramı, Marksist sınıf kavgası teorisinin önemli bir parçasıdır. Bu kavramın “eskimesinin”, “modasının geçmesinin” olanağı yoktur, çünkü o, insanlığı kapitalizmden, sosyalizm denen geçiş dönemi yoluyla komünizme götürecek olan *tarihsel eğilimdir*. Belirli yollarla, yöntemlerle, modellerle ilgili değildir. Proletarya diktatörlüğü, bir taktik ya da strateji de değildir. O bir gerçekliktir. *Sonucu olduğu sınıf kavgasının kendisi kadar nesneldir*.

Peki, bu nasıl bir gerçekliktir, nasıl bir nesnelliktir? Bir tarihsel eğilim anlamında gerçekliktir, sonu gelmez dönüşümlere uğrayan bir nesnelliktir. Bir eğilim engellerle karşılaştı diye, verili koşullar altında yönünün değişmesi gerekti diye, yok olmaz. Tam tersine, bir eğilim olması zaten bunu anlatır. Eğilim böyle bir süreç içinde varlığını sürdürür, gelişir ve güçlenir.

Bu noktayı iyi anlayabilmek için, proletarya diktatörlüğünü, içinde yeşerip büyüdüğü koşulların tümü içinde ele almalıyız. Proletarya diktatörlüğü, *kapitalizmin içinde*, kapitalizmle kavga içinde gelişmeye başlayan bir eğilimdir. Dolayısıyla, bu eğilim, utkan devrimlerden *çok önce* kendini gösterir. İşte bu nedenle Marks ve daha sonra da Lenin, komünizm bir ideal değil, geleceğin soyut bir modeli değil, kapitalist toplumun çelişkilerinde var olan gerçek bir eğilimdir demişlerdir.

Komünizm hangi anlamda kapitalist toplumun içinde var olan gerçek bir eğilimdir? İki anlamda. Birincisi, üretken güçlerin ve üretimin toplumsallaşması eğilimi anlamında (ekonomik alan). Kapitalist birikim bu eğilimi sürekli olarak geliştirir. İkincisi, işçi sınıfının sınıf kavgası anlamında (siyasal alan). Bu kavga işçi sınıfının kendisini devrimci bir sınıf olarak örgütlemesini sağlar.

Kapitalizmin tüm gelişme süreci içinde bu iki eğilim sürekli olarak birbirini etkiler, ancak, iki ayrı eğilim olarak, birbirini dışlayan eğilimler olarak kalırlar. Bu iki eğilimin birbiriyle kaynaşmaya başlaması,

³⁶³ Devlet ve Devrim, LTY, C. 25, s. 473.

ekonomik ve siyasal alanın birbiri içine geçmesi ve tekleşmesi için, işçi sınıfının devleti ele geçirmesi gerekir.

Proletarya diktatörlüğü döneminde, devrimin ardından, ikinci eğilimin egemenliği altında, bu iki eğilim birleşmeye ve birbirlerini değiştirmeye başlarlar. Uzun bir mücadelenin sonunda, üretimin toplumsallaşması kapitalist biçim almayı terk eder. Ancak, bunun için, can alıcı önemde bir temel bir koşul vardır. Üretimin toplumsallaşması, kapitalist biçimini, komünist emek biçimlerinin ve *toplumun işçilerce doğrudan yönetiminin gerçekleşmesi oranında* terk eder. Demek ki, bu iki biçimin kaynaşması birdenbire, kendiliğinden ve çelişkisiz olmaz. İşte bu nedenle, proletarya diktatörlüğünün tarihi, bu çelişkinin çözümünün tarihidir.

6.2. Proletarya Diktatörlüğünün Oluşumu ve Ortadan Kalkışı

Proletarya diktatörlüğü demek, eski toplumun güçlerine ve geleneklerine karşı sürekli bir mücadele – kanlı ve kansız, şiddetli ve barışçıl, askeri ve ekonomik, eğitsel ve yönetsel – vermek demektir.

Milyonların ve on milyonların alışkanlığının gücü, en dehşetli güçtür.

Lenin³⁶⁴

Devlet, sınıflar arasında güçler dengesi üzerine kuruludur ama bu güçler dengesiyle aynı şey değildir. Devlet özel bir aygıttır. Devlet aygıtının olmadığı yerde, devlet gücü, devlet erki de yoktur. Bir sınıfın güçler dengesindeki üstünlüğü, bir sınıf tarafından elde tutulan erk, devlet aygıtında maddeleşir, nesnel biçim kazanır.

Bir sınıfın devlet erki, devlet aygıtıdır, devlet aygıtının pratik işleyiştir, devlet aygıtı içindeki bireylerin düşünce ve iradelerinden bağımsız olan bu toplumsal ilişkiler bütünüdür.

İşçi sınıfının erki gerçekten ve tam anlamıyla eline alması sorunu, iktidarı “zaptetme”yle çözülmez. Bu sorun, tüm proletarya diktatörlüğü dönemi boyunca yeniden ve yeniden ortaya çıkar. Bu nedenle,

³⁶⁴ Sol Komünizm – Bir Çocukluk Hastalığı, *LTY*, C. 31, s. 44.

devrimin, burjuva devlet aygıtından farklı bir aygıt, yani sürekli kendini güçlendiren bir aygıt değil, giderek ufalan ve yok olan bir aygıt yaratamamasının getireceği sonuçlar açıktır: Bozulma, gerileme, yozlaşma. Böyle bir durumda proletarya diktatörlüğü, kendi karşısına, işçi sınıfı üzerinde burjuva devlet aygıtının diktatörlüğüne dönüşür.

Devlet aygıtı, devlet erkini var eden maddi örgütlenmedir. Bu aygıt aynı zamanda hem yönetici sınıfın aygıtıdır, hem de tek bir sınıfın egemenliği altında tüm toplumun aygıtıdır. İşte bu çifte örgütsel işlev, devlet aygıtının tarihsel yararının altında yatan ögedir. Ama aynı zamanda, bu çifte örgütsel işlev, devletin yapısıyla ilgili hayalleri de besleyen kaynaktır.

Devlet aygıtı yönetici sınıfın erk aygıtıdır, erkidir demek ne anlama gelir? Şu anlama gelir ki, bu aygıt (ordu, bürokrasi, yasal ve ideolojik aygıtlar) olmadan yönetici sınıf, sınıf çıkarlarını uyumlaştırmayı ve öteki sınıflara karşı birleşik bir siyaset izlemeyi hiçbir biçimde başaramaz. Doğaldır ki, bu uyumlaştırma ve birleştirme, ki siyasal sistemde devlet erkinin merkezileşmesi biçimini alır, egemen sınıfın değişik katmanlarının bile özgürce uyduğu bir antlaşma sonucu ortaya çıkmaz. Nesnel güç ilişkilerinin sonucudur.

Devlet aygıtının ikinci yönü de son derece önemlidir. Tüm toplumun, şöyle ya da böyle, devlet aygıtı içinde örgütlenmesi, sömürünün yeniden üretiminin gereksinimleriyle bağlıdır. Devlet, yönetici sınıfın dışı kapalı bir örgütü olsaydı, bu, o sınıfın toplum karşısında kısa sürede soyutlanmasını getirirdi.

Bu çerçevede, burjuvazi çağının devletini belirleyen özellik nedir? Marks'a, burjuva devlet, eski yönetici sınıflardan miras kalan devlet aygıtının sürekli "mükemmelleştirilmesidir" dedirten nedir? Bu iki sorunun da yanıtı şuradadır: Burjuva devlet, bu iki işlevi (hem yönetici sınıfın, hem de tüm toplumun aygıtı olma) birleştirmeyi, kendinden önceki devlet biçimlerinden çok daha iyi ve daha tam olarak sağlamıştır. Burjuvazinin, metaların üretimi ve dolaşımındaki doğrudan ve içsel rolü nedeniyle, kendisini kapalı bir toplumsal "kast" olarak örgütlemesine gerek yoktur. Tam tersine, kendisini bireysel mobilitateye açık bir sınıf olarak örgütlemek zorundadır.

Bu söylediklerimiz bizi, Lenin'in sık sık yinelediği önemli bir noktaya getirir: Belirli bir üretim biçimi üzerinde biçimlenen her tarihsel çağ, eğilim olarak *belirli bir devleti*, yani devletin bir genel biçimini öne getirir. Bir yönetici sınıf, her çeşit devlet aygıtını kullanamaz. Yürüyen sınıf kavgasına uyan, tarihsel olarak zorunlu devlet biçimleri içinde örgütlenmek zorundadır. Örneğin, burjuvazinin sınıf yönetimini örgütlemeye,

feodal–dinsel devlet tipi örgütlenme işe yaramaz. Aynı durum, proletarya diktatörlüğü için de geçerlidir. O da, düzenli orduyu, burjuva tipi yargı sistemini, özel polis güçlerini, parlamenter sistemi, halk denetimi dışındaki bürokrasiyi ya da burjuva eğitim sistemini kullanamaz.

Bazen şöyle görüşlere rastlanmaktadır: 19. yüzyıldan bu yana devlet bürokrasisinde önemli bir büyüme vardır ve bu bürokrasinin büyük çoğunluğu düşük ücretlerle çalışmaktadır. Bu nedenle, bugün devlet aygıtının devrimden yana tutum alma olasılığı vardır... Böyle görüşlerin savunucuları, bürokrasideki bu büyümenin, devlet içindeki işbölümünde muazzam bir genişlemenin sonucunda ortaya çıktığını unutmaktadırlar. Bu işbölümü, kurumlardan, uygulamalardan ve ideolojik “alışkanlık”lardan oluşmuş maddi toplumsal ilişkilerdir. Devrimin gerçek ve kalıcı olması isteniyorsa, bu ilişkilerin uzun, zor ve inatçı bir mücadeleyle kırılması zorunludur. Proleter devriminin temel sorunu, emekçiler içinden hükümete ya da üst bürokratik görevlere insanlar yetiştirmek değil, emekçileri kendi kendilerini yönetebilecekleri bir düzeye yükseltmektir.

Lenin, bu gerçeklerden gerekli sonuçları çıkartmış ve şöyle sormuştur: Proleter devrimi nasıl bir devlete gereksinim duyar? Parlamenter cumhuriyetin en gelişkin tarihsel biçimi olduğu, burjuva tipi devlete değil. Yeni bir devlete, “Komün tipi, Sovyet tipi ya da belki bir üçüncü tipe.” Lenin şunu da her zaman söylemiştir ki, Sovyet devriminin geliştirdiği kurumlar bir “model” devlet oluşturmazlar. Bunlar yalnızca, proleter devrimlerinin yeni tip devleti üretme eğiliminin, geri bir ülkede dışa vurumlarıdır. Sovyetlerin önemi de işte buradadır, bu eğilimin gerçekliğini kanıtlamasındadır.

“Yıkılması Gereken” Nedir

Proletarya diktatörlüğü, burjuva devlet aygıtının yıkılması anlamına gelir. Ancak, bu aygıtın değişik parçaları aynı biçimde, aynı yöntemlerle ve aynı hızda yıkılamaz.

Devlet aygıtının can alıcı parçası baskı aygıtıdır. Bu nedenle, her devrimin bu baskı aygıtına saldırması mutlak bir öncelik taşır. Bunun için de, daha *devrim öncesinde*, emekçi halkın kavgaya çıktığı her gerçek devrimci durumun sağladığı nesnel olanakları değerlendirmek gerekir.

Devrimin *hem koşulu, hem de ilk sonucu* olarak baskı aygıtının hemen ve hızla yıkılması en önemli halkadır. Çünkü, açık ve keskin

sınıf kavgası anlarında, burjuva devleti ve sınıf erki baskı aygıtına dayanır, onun sayesinde varlığını sürdürür.

Devlet aygıtının can alıcı parçasının, özünün baskı aygıtı olduğunu göstermek, ne tüm devleti bu baskı aygıtına indirgemektir, ne bu baskı aygıtı tek başına var olabilir demektir. Ne de, devletin tüm bölümlerinin aynı biçimde yıkılabileceği anlamına gelir. Devlet aygıtının yıkılması, sonunda bu aygıttan bir tek taşın yerinde kalmayacağı uzun ve çetin bir süreçtir. Fakat, tüm devlet aygıtının yıkılması ve yerini toplumun maddi ve kültürel yaşamının yeni siyasal biçimlerinin alması, bir anda gerçekleştirilemez, ancak başlayabilir. Bu iş “kararname”yle ya da hep şiddet kullanımıyla da yürütülemez.

Lenin daha 1916’da, bir gurup “solcu”nun mekanik anlayışına karşı şöyle diyordu:

“Genelinde kapitalizm ve özel olarak da emperyalizm – her ne kadar, aynı zamanda, yığınlardaki demokratik istemleri ortaya çıkarıyor, demokratik örgütlenmeleri yaratıyor, emperyalizmin demokrasiyi inkarıyla yığınların demokrasiye susamışlığı arasındaki karşıtlığı azdırıyorsa da – demokrasiyi bir hayale dönüştürmüştür.

“Kapitalizm ve emperyalizm yalnızca ekonomik devrimlerle alaşağı edilebilirler. Demokratik dönüşümlerle alaşağı edilemezler. (...) Ama demokrasi mücadelesinde yetişmemiş bir proletarya, ekonomik devrimi gerçekleştiremez. Kapitalizm, bankalara el koymadan, üretim araçlarında özel mülkiyeti kaldırmadan yok edilemez. Ancak, bu devrimci önlemler, tüm halkı üretim araçlarının demokratik yönetimi için örgütlemeyen, (...) tüm emekçi halk yığını, proletaryayı, yarı proleterleri ve küçük köylüleri, safların ve güçlerin demokratik örgütlenmesine, devlet işlerine katmadan gerçekleştirilemez. (...) Emperyalizme karşı, sosyalist başkaldırının uyanması ve büyümesi demokratik direnişle ve hareketlilikle ayrılmaz biçimde bağlıdır. Sosyalizm, her devletin erimesine, yani her demokrasinin de erimesine yol açar. Ancak sosyalizm yalnızca proletarya diktatörlüğü eliyle yürütülebilir. Proletarya diktatörlüğü, burjuvaziye – yani toplumun azınlığına – karşı şiddetle, tam gelişmiş demokrasiyi – yani gerçekten eşit ve gerçekten tüm nüfus yığınının, tüm devlet

işlerine ve kapitalizmi ortadan kaldırmanın tüm karmaşık sorunlarına evrensel katılımı – birleştirir.”³⁶⁵

Lenin, *Devlet ve Devrim*’de, bürokrasiyle ilgili olarak da şöyle demiştir:

“Bürokrasiyi hemen, her yerde ve tümüyle ortadan kaldırmak olanaksızdır. Bir ütopyadır. Ama eski bürokratik aygıtı hemen parçalamak ve hemen, giderek tüm bürokrasiyi ortadan kaldırmayı olanaklı kılacak bir yenisini kurmaya başlamak – bu ütopya değildir, bu (...) devrimci proletaryanın doğrudan ve acil görevidir.”³⁶⁶

“Biz ütopyacı değiliz. Biliyoruz ki bir nitelişiz işçi ya da bir ahçı hemen devlet yönetmeye başlayamaz. (...) Ancak (...) yalnızca zenginlerin ya da zengin ailelerden seçilmiş görevlilerin devleti yönetebileceği, devletin günlük olağan işlerini yürütebileceği önyargısının hemen kaldırılmasını istiyoruz. Sınıf bilinçli işçilere ve askerlere devlet yönetimi işinde eğitim verilmesini istiyoruz. Ve bu eğitim hemen başlamalıdır. Yani, tüm emekçi halkın, tüm yoksulların bu iş için eğitiminin bir başlangıcı hemen yapılmalıdır.”³⁶⁷

Lenin bu soruna 1920’de, Rus Devriminin evrensel geçerliliği olan yönlerini ele alırken, yeniden döner. Devlet aygıtının yıkılması sürecinin, devrimden önce başlayarak, devrim sonrasında proletarya diktatörlüğü altında devam eden uzun bir sınıf kavgası olduğunu söyler. “Solcu” düşünce ise şöyledir: Burjuva kurumlarının “derhal” kaldırılması ve yerine gökten düşer gibi “saf” proleter kurumlarının konulması! Bu proleter kurumlarının (Sovyetlerin, İşçi Konseylerinin, İşçi Denetimlerinin, vb.) konulmasıyla da kapitalizmden sosyalizme hızla geçilebilecektir! Oysa bu, pratikte hiçbir geçerliliği olmayan bir ham hayaldir.

Aşağıda verdiğimiz alıntılar Lenin’in düşüncesinin diyalektik özünü iyi ortaya koymaktadır.

“Hepsi olmasa bile, pek çok devrimlerin deneyimi gösteriyor ki, devrim sırasında, gerici parlamento dışındaki yığın eylemiyle, devrime sempatisi olan (ya da daha da iyisi doğrudan destekleyen) içeriden muhalefetin birbirine bağlanmasının, devrimlere (...) büyük yararı vardır. (...) Genelde ‘sol’lar bu konuda, hiçbir gerçek devrimde yer almamış, hiçbir zaman

³⁶⁵ P. Kyeovski’ye (Y. Piyatakof) Yanıt, *LTY*, C. 23, s. 24–26.

³⁶⁶ *Devlet ve Devrim*, *LTY*, C. 25, s. 430.

³⁶⁷ Bolşevikler Devlet Erkini Elde Tutabilirler mi?, *LTY*, C. 26, s. 113–14.

devrimler tarihi konusunda düşünmemiş ya da bir gerici kuruluşun öznel ‘reddedilişi’yle, bir dolu nesnel faktörün ortak işlemesiyle meydana gelen gerçek yıkımını safça birbirine karıştıran devrim doktrinerleri gibi tartışılır.”³⁶⁸

“Bu mektubun yazarı (Lenin, *İskoçya İşçileri Konseyi* adına Glazgov’dan^α yazan Galaher’dan^β gelen mektuba değiniyor–RY), proletaryanın amaçlarına ulaşmasını sağlamada kullanacağı aracın, parlamento değil, yalnızca işçilerin Sovyetleri olduğunu tamamen anlamıştır. (...) Ama parlamentoya Sovyet yanlısı siyasetçileri sokmadan, parlamentoyu kendi içinden dağıtmadan, Sovyetlerin önünde duran parlamento dağıtma görevinin başarısı için parlamento içinde çalışmadan, Sovyetlerin parlamento yenmelerinin olanaklı olup olmayacağını sormuyor bile – sormak aklına gelmiyor.”³⁶⁹

Lenin burada yalnızca Avrupalı komünistlere değil, Rus komünistlerine de seslenmektedir:

“Sevgili boykotçular ve anti parlamenterler, siz kendinizin ‘çok devrimci’ olduğunu düşünüyorsunuz ama gerçekte siz, işçi sınıfı hareketi içindeki burjuva etkilere karşı savaşımın göreceli küçük zorluklarından korkuyorsunuz. Oysa, sizin başarınız, yani burjuvazinin alaşağı edilmesi ve proletaryanın iktidarı ele geçirmesi, tam da bu zorlukları daha genişleterek, çok çok genişleterek, yaratacaktır. (...)”

“Sovyet düzeni altında sizin proletarya partiniz ve bizimki, çok daha yüksek sayıda burjuva entellektüel tarafından istilaya uğrayacaktır. Sovyetlere, mahkemelere ve yönetime sızacaklardır. Çünkü komünizm, kapitalizmin yarattığı insan malzemesinin yardımı olmadan kurulamaz ve burjuva entellektüelleri kovulamaz, ortadan kaldırılamazlar. Onlar kazanılmalı, yeniden şekillendirilmeli, asimile edilmeli ve yeniden eğitilmelidirler. (...)”

“Anti parlamenterlerin gururla, kibirle, hafife alarak ve çocukça ellerinin tersiyle bir yana attıkları bu aynı sorunlar, Sovyet düzeni

³⁶⁸ Sol Komünizm, *LTU*, C. 31, s. 62.

^α Glasgow.

^β Gallacher.

³⁶⁹ *Agy*, s. 80.

altında – Sovyet ‘savunucuları’ arasında, Sovyet yönetimi içinde, Sovyetlerin içinde yeniden çıkmaya başlıyor”³⁷⁰

Lenin’in 1920’lerde yaptığı bu dikkate değer değerlendirmelerde birkaç çarpıcı yön vardır. Lenin burada, devrim için sonuç belirleyici olan ve o günlere dek ancak soyut olarak ilgilendiği bir sorunu ilk kez somut biçimleri içinde tanımaktadır. Bugün geriye dönüp baktığımızda anlıyoruz ki, bu formülasyonların pek çoğunun yalnızca tanımlayıcı bir nitelikte olması (Lenin’in daha öteye gitmeye ne zamanı, ne de nesnel olasılığı olmamıştı), vahim sonuçlara yol açmıştır. Bu formülasyonlardan bazılarının ruhunu reddederek ama sözcüklerine yaslanarak ve de başka bazı önermeleri görmezden gelerek, Stalin, proletarya diktatörlüğünün siyasal sorunlarını çözmede, “yönetsel yöntemler”i uygulamaya sokmuştur. Ve doğal olarak, Lenin’in de öngördüğü gibi, böylesi yöntemler söz konusu tarihsel sorunu çözmemiştir.

Lenin’in sözleri göstermektedir ki, Sovyet kurumları içinde parlamentarizmin ve bürokratizmin yeniden hortlaması sorunu, bir başka deyişle, burjuva devlet aygıtının yıkılmaya karşı direnişi sorunu, bireylerle bağlı bir sorun değildir. Burjuva aydınlarını toplama kamplarına gönderme, eski toplumun mikroplarına karşı “aşılı” işçileri onların yerine getirme vb., bu soruna çözüm değildir. Çelişki, sorun, sistemin kendi içinden yükselmektedir. *Bu sorun bireyleri değil yığınları, yığınların içinde oldukları pratikleri ilgilendirmektedir.* Yığınların, bu pratikleri değiştirebilmek için, bu pratikleri anlamaları ve denetimleri altına almaları gerekir. Yani sorun, yığınların içinde oldukları toplumsal ilişkileri ilgilendirmektedir.

Sovyetler Birliğinde ortaya çıkan gelişmelerden sonra artık iyice anlaşılmıştır ki, bu sorunun kaynağı, *kafa ve kol emeği arasındaki ayrımdadır.* Kafa ve kol emeği arasındaki çelişki, teknoloji ve “insan malzemesi” ile birlikte, sosyalizm tarafından devralınmakta ve “burjuva” devlet aygıtına o olağanüstü direnme gücünü sağlayan toplumsal ilişkiler sisteminin (işbölümünün) maddi tabanı olmaktadır. İşte bu nedenle, bu işbölümünün kendini dışa vurduğu her biçime karşı mücadele (Lenin’in sözleriyle, “şiddet yoluyla ve barışçıl, askersel ve ekonomik, eğitsel ve yönetsel”), üretimin içinde ve dışında mücadele, emekçi halkı en sonunda baskıdan, ezgiden kurtaracak olan devrimci dönüşümlerin anahtarıdır.

³⁷⁰ Agy., s. 114–15.

Sınıf kavgasını tanımak yetmez, bu tanımayı, “proletarya diktatörlüğünü tanımaya da uzatmak gerekir” derken Marks, her komüniste günlük çalışmalarını değerlendirmeleri için bir ölçü vermektedir. Devrimden çok önce başlayan bu günlük çalışmalar, burjuva devlet aygıtından çok farklı olan yeni tip siyasal pratiğin de ilk adımlarıdır, böyle anlaşılmalı ve bu anlayışla yürütülmelidir. Bunlar olmadan devlet aygıtı hiç bir biçimde yıkılamaz.

Proletarya Diktatörlüğü ve Sınıf Bağlaşıklığı

Marksizm, her çeşit önceden hazırlanmış model düşüncesini reddeder. Siyasal ve ekonomik bir program öne sürmeyle, gelecek olayların tahmin edilmesi arasında bir ilişki kurmayı reddeder. Çünkü her program, sınıf mücadelesi tarafından değiştirilir ve dönüştürülür. Öte yanda Marksizm, başarı kazanma şansı olan tek stratejinin, en başından itibaren sonul amacı, yani sınıfların ve devletlerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen strateji olduğunu gösterir.

Sınıf bağlaşıklıkları sorunu, somut çözümleme isteyen bir sorundur. Gerçekten de bu sorun, kapitalizmin tüm dönemleri içinde, yaşanan dönemin kendine özgü koşulları içinde, farklı farklı görünümeler altında ortaya çıkmıştır. Bu nedenle proletarya diktatörlüğünü, onun şu ya da bu sınıf bağlaşıklığı içinde ortaya çıkmış somut biçimiyle özdeşleştirmek yanlıştır. Örneğin, 1917 devrimini olanaklı kılan köylüyle bağlaşıklık biçimiyle, proletarya diktatörlüğü kavramını özdeş tutmamak gerekir. 1917 devrimini yaratan bu sınıf bağlaşıklığı, *sonraki yıllarda çözülmeye başlayınca da* sınıf mücadelesinin azmasını ve Marksizmden sapmayı hazırlamıştır.

Marks’ın ve Lenin’in yazılarında proletarya diktatörlüğü sorunu, sınıf bağlaşıklığı sorunundan ayrı tutulmamıştır, çünkü birinin gerçekleşmesi için gereken somut koşullar, ötekinin de gerçekleşmesinin somut koşullarıdır. Bu nedenle, proletarya diktatörlüğünü, sınıf bağlaşıklıklarına karşı gibi ele almak da yanlıştır.

Rusya örneğinde, kapitalist gelişme, öteki üretim biçimlerini henüz yok edememişti. Bu nedenle de, işçi sınıfıyla köylülüğün bağlaşıklığı, temel sorun olarak sahneye çıkmıştı. Köylülük, kendine özgü çıkarlarıyla,

kendine özgü ideolojisiyle ve kendi siyasal güçleriyle ayrı ve çok büyük bir sınıftı.^α

Toplumda bir ara sınıfın önemli yer tutması, sınıf bağlaşıklığında “uzlaşmalar” kavramına yol açar. Bu durumda sorun, bağlaşıklık yapacak sınıfların vermeleri gereken ödünler nelerdir, anlaşılabilmek için hangi çıkarlar feda edilmelidir ve bu anlaşma nasıl garanti altına alınır sorunu durumuna gelir.

Lenin önemli bir noktaya işaret etmiştir. Emperyalizm, işçi sınıfı içindeki bölünmeleri yeniden yeniden üretir ve azdırır. Ne sendikalarda, ne de siyasal alanda bölünmelerin giderilememesi, buna bir örnektir. Bu olgu, basit bir ideolojik etkilenmeye indirgenemez. İşgücünün yeniden üretiminin ve proletaryanın örgütlenme biçimlerinin koşullarını ilgilendirdiği ölçüde, doğrudan doğruya devletin işlevi sorusuna götürür.

Çeşitli ülkelerde yayınlanan kitaplara bir göz atıldığında kolayca anlaşılmaktadır ki, çok sayıda komünist yazar, devlet konusunda burjuva sosyolojik çerçeveye hapis kalmışlardır. Onları asıl olarak ilgilendiren, yönetici sınıfla, “onun” devleti arasındaki ilişki olmuştur. Burjuvazinin iç çelişkileri nelerdir? Burjuvazinin hangi kesimi devlete “egemen”dir? Devlet, yönetici sınıfın birliğini nasıl korumaktadır? Burjuvazinin iç çelişkileri derinleştğinde devlet nasıl krize girer?... Böyle sorular sorarak, her devletin bir sınıf devleti olduğu yolundaki Marksçı konuma sadık kaldıklarını düşünmektedirler. Aslında, konuyu saptırmaktadırlar. Konu, devlet ve yönetici sınıf ve onun değişik kesimleriyle sınırlanırsa, *temel bileşken* yok olur. Devletin işçi sınıfıyla olan içsel ilişkisi (bu nedenle de sömürüyle, sömürünün koşullarının yeniden üretimiyle olan ilişkisi) yok olur. Oysa, devletin ve onun tarihsel dönüşümlerinin özgül biçimlerinin rolünü anlamada bu bileşken temeldir.

Marks’ın şu sözleri, dediğimizi anlamada yardımcı olacaktır:

“Tekil burjuva öteki burjuvalarla ne denli çok mücadele ederse etsin, bir sınıf olarak burjuvanın çıkarı ortaktır. Ve ülke içinde proletaryaya karşı yöneltilmiş bu çıkar ortaklığı, ülke dışında da öteki ulusların burjuvasına karşı yöneltilmiştir. Bunu burjuva kendi ulusallığı olarak adlandırır.”³⁷¹

^α Bu özellik bugünün Türkiye’inde bile bulunamaz. Türkiye’de toplumsal yapı başka bir karmaşıklık gösterir. Dolayısıyla, Türkiye’de sınıf bağlaşıklıkları sorunu, bu yeni çeşit karmaşıklığın siyasal göstergesi olarak ortaya gelir.

³⁷¹ Fredrih List’in ‘*Das Nationale Sistem der Politischen Ökonomi*’ Adlı Kitabı Üzerine Bir Yazı Taslağı, *METY*, C. 4, s. 281.

Devleti, onun sömürülen sınıfla ilişkisi içinde incelemedikçe, devletin egemen sınıfın birliğini sağlamadaki işlevi anlaşılamaz. Yönetici sınıfın devleti, konuya yönetici sınıf açısından bakarak anlaşılamaz. Ancak sömürülen sınıf açısından bakarak anlaşılabılır. Devletin temel işlevi, işçilerin sınıf birliğini engellemektir. Ve bu, devletin kendi çelişkilerinin de temelidir. İşte bu nedenle, olası her yoldan devlete saldırmadıkça, egemen sınıfın çelişkilerinden yararlanılamaz ve onun sınıf bağlaşıklıkları parçalanamaz. Var olan devletin çerçevesi içinde, işçi sınıfının birliği ya da tüm emekçilerin işçi sınıfı çevresindeki birliği sağlanamaz. Bu birlikler ancak var olan devlete karşı mücadele içinde yaratılabilir.

Sosyalizmden Komünizme Geçişte Yığın Çizgisi

Sosyalist ülkelerin çöküşünü anlayabilmede, Marks'ın çözümlemelerinin tarihsel kaderini, yani bu teorinin başına gelenleri, değerlendirmek özellikle yardımcı olacaktır. Olan şudur: Sovyetik “aşamalar” teorisi içinde, bu çözümlemeler, tüm diyalektik kapsamından koparılarak, dualar gibi sürekli yinelenmiştir.

Her komünist şunu kabul eder ki, sosyalizmden “sonra” komünizm gelecektir ve bu nedenle sosyalizm kendi içinde bir amaç değildir. Oysa Marks'ın, sosyalizmle komünizm arasındaki farkı tanımlarken, anlatım kolaylığı açısından, vurguyu üretime değil dağıtımına vuran iki eski ütöpik sosyalizm belgisini kullanmış olması, komünizmin sorunlarını bir çeşit altın çağa ertelemeye kullanılmıştır.^α Sosyalist üretim biçiminin ve komünist üretim biçiminin “genel yasaları” dedikleri, çoğu anlamsız “yasaları” tanımlamada kullanılmıştır. Marks'ın bu anti diyalektik, mekanik ve evrimci yorumlanması içinde sosyalizm ve komünizm, ikincisi ancak birincisi tamamlandığında başlayacak olan, birbirini izleyen aşamalar durumuna gelmiştir. İşte böyle bir anlayış içinde proletarya diktatörlüğü, bir “sosyalizme geçiş yolu” olarak tanımlanabilmiştir.

Oysa, Lenin'in de söylediği gibi, bu geçiş özellikleriyle belirlenmiş tüm bir tarihsel dönemin zorunluluğu, yalnızca Marksistlere değil, gelişme teorisiyle belli düzeyde ilgilenmiş herhangi bir okumuş insana da açık olmalıdır.

Söz konusu “geçiş özellikleri” nelerdir? Kapitalizmle komünizm arasındaki mücadeleyi ilgilendiren özelliklerdir.

^α Marks'ın görüşlerini bilenler için, onun vurguyu dağıtımına yapmadığı açıktır. Çünkü, dağıtımın kendisi, bizzat üretim tarafından, “dağıtılacak ne kadar şey olduğu” tarafından belirlenir.

Lenin, geçiş aşamasını, bir mücadele aşaması, kapitalist üretim biçiminin hala yaşayan öğeleriyle komünist üretim ilişkilerinin yükselen öğeleri arasındaki çelişki ve mücadele aşaması olarak tanımlamıştır. Böyle tanımlayarak, mücadelenin süreç içinde sürekli olarak biçim değiştirmesi gerektiğini de anlatmıştır. Böylece, “sınıflar yok, öyleyse sınıf kavgası da yok” (!) diyen açmazdan kurtulmanın anahtarını vermiştir.

Devrim sonrası yazıları incelendiğinde, Lenin’in, sorunu yavaş yavaş çözmekte olduğu görülür. Sorunun olağanüstü karmaşıklığı yalnızca Rusya’nın özgül koşullarından kaynaklanmamaktaydı. Asıl olarak sosyalist devrimin kendi doğasından kaynaklanmaktaydı.

Lenin bu soruna, NEP üzerine konuştuğunda şöyle değinir:

“Komünist rekabetten söz ettiğim zaman, aklımda olan komünist sempati değildi, toplumsal sistemlerin ve ekonomik biçimlerin gelişmesiydi. Bu rekabet değildir, kapitalizmle komünizm arasında son değilse bile, neredeyse son, vahim, şiddetli, ölüm kalım savaşıdır. (...)

“Bu, iki birbirine uzlaşmazca düşman iki sınıfın arasındaki mücadeleden yine bir başka biçimdir. Bu, burjuvaziyle proletarya arasında mücadelenin bir başka biçimidir.”³⁷²

Bu mücadelede “silahlı saldırıya maruz değiliz” ama “yine de, kapitalist topluma karşı mücadele, yüz defa daha şiddetli ve tehlikeli duruma girmiştir, çünkü dostu düşmandan her zaman ayıramamaktayız.”³⁷³ Sınıf mücadelesinin yeni biçimleri doğmaktadır. Bu yeni ortamda, eskiden olduğu gibi, kapitalistlerin siyasal iktidarına saldırma olanağı yoktur (“Yeterince siyasal iktidarımız var!”). Kapitalistlerin ekonomik iktidarına da saldırma olanağı yoktur (“Rusya’nın proleter devletin elindeki ekonomik iktidar, komünizme geçmeye yeterlidir!”). *Artık saldırılması gereken, meta üretiminde, devlet aygıtında maddeleşen kapitalist ilişkilerin kendisidir.* Bu durumda, birlik ve mücadelenin kopmaz birlikteliği içinde, *proletarya diktatörlüğünün yığın çizgisi* büyük önem kazanır, çünkü komünizm, komünist olmayanların eliyle kurulacaktır:

³⁷² RKP(B) Merkez Komitesinin Siyasal Raporu, RKP(B)’nin On Birinci Kongresi, *LTU*, C. 33, s. 287–89.

³⁷³ *Agy.*

“Komünist toplumu yalnızca komünistler eliyle kurma fikri çocukçadır, mutlak olarak çocukçadır. Biz komünistler, okyanusta bir damlayız.”³⁷⁴

Peki, komünistler bu yığın çizgisini ortaya koymayı başaramazlarsa ne olur? O zaman, öncü değil artçı olurlar. Lenin hiçbir zaman kendisini aldatmamıştır. Burada da, bekleyen tehlikeyi gördüğünü son yazıları ortaya koymaktadır. Böyle bir yığın çizgisi yaratılamadığında olacak olan, tarihin şaşırtıcı yollarından, yeniden burjuva devlete varmak olacaktı.

Proletarya Diktatörlüğünün Ortadan Kalkışı

Önce Lenin’in proletarya diktatörlüğünün ortadan kalkışına ilişkin görüşlerine bakalım. Birinci alıntı *Büyük Başlangıç* adlı makaleden:

“Latince bilimsel–tarihsel–felsefi bir terim olan ‘proletarya diktatörlüğü’nü daha basit bir dile çevirirsek şu anlama gelir:

“Sermayenin boyunduruğunu kırma savaşımında, bunu fiilen gerçekleştirmede, utkuyu koruma ve güçlendirme savaşımında, yeni sosyalist toplum sistemini yaratma çalışmasında ve *sınıfların tümünden kaldırılması için yürütülen* tüm savaşımında, yalnızca belli bir sınıf, yani kent işçileri ve genel olarak fabrika, endüstri işçileri, tüm emekçi ve sömürülen halk yığınının öncülük etme yeteneğine sahiptir. (...)”

“Proletarya diktatörlüğü de sınıf savaşımının sürdüğü bir dönemdir. Sınıflar var olduğu sürece kaçınılmaz olan sınıf savaşımı bu dönemde biçim değiştirir ve sermayenin yıkılmasından hemen sonraki dönemde özellikle keskindir ve özellikle özgüdür. Proletarya siyasal erki ele geçirdikten sonra sınıf savaşımını durdurmaz. Sınıflar kaldırılana dek sürdürür. Tabii değişik koşullar altında, değişik biçimde ve değişik araçlarla.”

Bu alıntı, kendi başına değerlendirildiğinde, sosyalizm sanki sınıflı bir toplummuş izlenimi verebilmektedir. Oysa bu “sınıf kavgası”, önce gerçekten var olan sınıflara karşı, daha sonra ise devlette, bürokraside, aydınlarda, eğitim sisteminde, toplumsal değer yargılarında ve tüm

³⁷⁴ Agy.

toplumsal ilişkilerde (yani işbölümünde) süren eski sınıf ayrımlarına karşı yürütülen bir “sınıf kavgası”dır.^a

Şimdi, bir başka alıntıda bu söylediklerimizin doğruluğunu izleyelim. İkinci alıntı *Devlet ve Devrim*’den:

“Devlet var olduğu sürece, özgürlük yoktur. Özgürlük olduğu zaman devlet olmayacaktır.

“Devletin tamamen eriyip gitmesinin ekonomik temeli, komünizmin, kafa ile kol emeği arasındaki antitezin yok olacağı, dolayısıyla çağdaş toplumsal eşitsizliğin ana kaynaklarından birinin yok olacağı denli yüksek bir gelişme aşamasına ulaşmasıdır. Üstelik bu kaynak, hiçbir biçimde sırf üretim araçlarının kamu mülkiyetine dönüştürülmesiyle, sırf kapitalistlerin mülksüzleştirilmesiyle anında kaldırılabilir bir kaynak değildir.”(abç)

Bu alıntıdan kolayca anlaşılacağı gibi, devletin ortadan kalkmasının ekonomik temeli, üretken güçlerdeki gelişmenin, kafa–kol emeği ayrımının ortadan kalkmasına izin verecek bir düzeye yükselmesidir. Kafa–kol emeği çelişkisi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve sınıfların kaldırılmasıyla çözülmez.

Yine Lenin’in söylediklerinden anlaşıldığı gibi, proletarya diktatörlüğü kapitalizmden komünizme geçiş döneminin *tümünü* kapsar. Bu dönemde de sınıf mücadelesi sürer ama artık bu, ülke içindeki sınıfların ortadan kalktığı bir ortamın, çok değişik bir “sınıf mücadelesi”dir. Bireyler arası ilişkilerin, toplumsal işbölümü yoluyla maddeleşmiş ilişkiler durumunu aldığı ve bunların “düzenleme”, baskı gerektirdiği gerçeğini kimse ortadan kaldıramaz. Bunlar ancak bireylerin yeniden maddesel güçleri ve ilişkileri kendi egemenlikleri altına almaları ve *bugünkü biçimiyle işbölümünü* ortadan kaldırmalarıyla, yani komünizmde gerçekleşecektir.

Ülke içinde toplumsal işbölümü ve dolayısıyla kafa–kol emeği ayrımı sürdükçe, çalışma yaşamın başta gelen zevki durumuna gelmedikçe, devlete (yani baskı rolüne) gereksinim vardır. “Herkes çalışması kadar” demek, “çalışmayan aç kalır” demektir ve bu çalışma zorunluluğu, *zora dayalı emek* değil midir? Hak kavramının sürmesi bu zoru anlatmaz mı?

^a Tabii, burada işin dış burjuvaziyle, emperyalizmle bağlı çok önemli bir yönü daha vardır. Sınıf kavgasının ve dolayısıyla devletin, ortadan kalkmasının bu uluslararası yönüne yedinci bölümde değineceğiz.

Devleti yalnızca karşıt sınıflara karşı baskı olarak ele almak da ilkel bir anlayıştır. Bu, özünde ve son çözümlemede, genelleme olarak böyledir. Oysa devlet, tüm topluma, toplumun tüm bireylerine karşı bir soyutlamadır. Tüm bireylerin ve sınıfların üzerinde duran, hayali bir “ortak rıza”dır. Dolayısıyla, devlet kendine egemen olan sınıfın bireylerine karşı da zorlamayı temsil eder. Marks’ın şu cümlelerini anımsayalım:

“Yönetimin amacı ve iyi niyeti ile olanakları ve araçları arasındaki çelişki kendi kendini ortadan kaldırmadan, devlet tarafından ortadan kaldırılamaz çünkü devletin kendisi bu çelişkinin üstüne oturur. Devlet, kamu ve özel yaşam arasındaki, genel çıkarlar ve özel çıkarlar arasındaki çelişki üstüne oturmuştur.”³⁷⁵

6.3. Proletarya Diktatörlüğünün Temel Yönü – Demokrasi

Bu, eski toplumun çöküşünden sonra yeni bir siyasal iktidarın içinden yükseleceği yeni bir sınıf egemenliği mi demektir?

Hayır.

İşçi sınıfının kurtuluşunun koşulu tüm sınıfların ortadan kalkmasıdır. (...) İşçi sınıfı, kendi gelişme sürecinde, eski sivil toplumun yerine, sınıfları ve onların çelişkilerini dışlayan bir birlik getirecektir ve sözcüğün doğru anlamıyla siyasal iktidar artık olmayacaktır. Çünkü siyasal iktidar tam da sivil toplum içindeki çelişkinin resmi anlatımıdır.

K. Marks³⁷⁶

Yeni tip bir devlet olarak proletarya diktatörlüğünün temel yönü, komünist topluma tüm geçiş süreci içinde değişmeden var olacak ve devrimci rol oynamayı sürdürecektir belirli kurumların yaratılması değildir. Tüm devrimlerin deneyi bunun böyle olmadığını kanıtlar. Söz konusu kurumlar, belirli tarihsel koşullar altında, devlete özel bir “siyasal biçim” sağlarlar. Fakat tüm bu biçimlerin siyasal tabanı ve temel yönü, yığinsal işçi demokrasisidir. Bu demokrasi kararnameyle gelmez, asıl

³⁷⁵ Prusyalının Yazısı Üzerine Eleştirel Marjinal Notlar, *METY*, C. 3, s. 198.

³⁷⁶ Felsefenin Sefaleti, *METY*, C. 6, s. 134–212.

olarak kurumlarla da bağlı değildir. Ancak yığınlar siyasal yaşama katılırlarsa kazanılabilir. Bu nokta, Marksist proletarya diktatörlüğü teorisinin *özüdür*. Devletin baskı aygıtı açısından da *özüdür*. Artık baskı aygıtı, “silahlanmış halk”ın kendisidir.

Bu söylediğimizi en güzel Sovyet devrimi kanıtlar. Devrimde bir nokta geldi, iç ve dış düşmanlar bağlaşıklığının görülmedik şiddette saldırısı altında ve komünistlerin (özellikle köylülüğe karşı) yaptıkları hatalar sonucunda yığın hareketi zayıflamaya ve sönmeye başladı. Bu gelişmeyle birlikte, yığın örgütlerinin de içi boşalmaya ve bu örgütler yığınları denetlemede kullanılan bürokratik aygıtlara dönüşmeye başladı. İşte o andan başlayarak, devlet düzeyinde karşı devrimci eğilimler gelişmeye başladı.

Lenin’in “demokrasiyi küçümsediği”, demokratik kurumların değerini görmediği yollu oldukça yaygın bir anti komünist görüş vardır. Genel olarak Stalin olgusunu, yani Sovyetler Birliğinde proleter demokrasisinin yıkılmasını açıklamada da bu görüşten yararlanılır. Bu nedenle, bu noktaya daha yakından bakmak gerekir.

Lenin, proleter demokrasisi her çeşit burjuva demokrasisinden ölçülemeyecek denli daha gerçek bir demokrasidir derken, aralarındaki farkın yapısal bir fark olduğunu vurguluyordu. Bu fark, azınlık sınıfın iktidarını gerçekleştiren ve dolayısıyla yığınların devlet üzerindeki her çeşit etkinliğini engelleyen biçimlerle, çoğunluk sınıfın iktidarını gerçekleştiren ve bu nedenle yığınların devlet üzerinde sürekli etkinliğini gerektiren biçimler arasındaki farktır.

Bu bağlamda, Sovyet devriminin dersleri, devrimci yığın demokrasisinin gelişmesinin dayandığı ama hiçbir şekilde tam olarak çözümlenmemiş, iki çok önemli pratik soruna bizi getirir.

1. Birinci sorun, proletarya ile küçük burjuvazi (aydınlar, üreticiler ve memurlar) arasındaki bağlaşıklık sorunudur. Bu bağlaşıklık ancak küçük burjuvaziyi burjuva hegemonyasından kurtararak, proleter hegemonyasına bağlayacak bir mücadeleyle sağlanabilir. İşçi sınıfı, küçük burjuva yığınlarını kendisiyle birlikte yürütemezse, proletarya diktatörlüğü de söz konusu olamaz.

Bir başka deyişle, proleter devrimi aynı zamanda bir halk devrimi olmazsa, proletarya diktatörlüğü de söz konusu olamaz. Bu noktada, Marks’tan ve Paris Komünü’nden öğrendiğimiz önemli bir dersi anımsayalım. Marks, devletin askersel-bürokratik aygıtının yıkılmasının her gerçek halk devriminin *ön koşulu* olduğunu söylemiyor muydu? Aynı biçimde, devrimin gerçek bir halk devrimi olması da, devletin askersel-bürokratik aygıtının yıkılabilmesinin *ön koşuludur*.

Proletarya diktatörlüğü, işçi sınıfıyla küçük burjuvazi arasında bağlaşıklık kurmadıkça, yani proletarya hegemonyasını halk yığınlarına yaymadıkça, burjuva devletinın yığın tabanını çözmede başarılı olamaz. Bu bağlaşıklığın parçalanmasının devrim için taşıdığı ölümcül tehlike ise, sosyalizmin günümüzde yaşadığı tarihsel yenilginin çok yönünü açıklamaya yardımcıdır.

Devrimci sınıf bağlaşıklığının ekonomik temelleri tüm kapitalist ülkelerde vardır. Fakat, kapitalizm gelişmesini sürdürdüğü sürece, büyük sermayenin hegemonyasının temelleri de var olmayı sürdürür. Bu nedenle, sermayenin yalıtlanması, işçi sınıfının tüm emekçilerle bağlaşıklığı otomatik bir süreç değildir. Pratik mücadeleye bağlıdır.

2. Yığın demokrasisinin bu algılanış biçiminde, birinci sorunun yanıtını da belirleyen ikinci ve değişik bir sorun daha yatar. Bu sorun, proletaryanın yığın örgütleri sorunudur. Sovyet devriminin erki ele geçirebilmesini sağlayan olgu, işçi-köylü-askerin görülmedik boyuttaki yığın hareketi ve bu hareketin gereksinim duyduğu örgüt biçimini Rus gelenekleri içinde bulabilmiş olmasıdır: *Sovyetler*. Demek ki, Sovyetler, ikili bir karaktere sahiptir: Sovyetler, bir yanıyla yeni tip devletin tohumlarıdır, öteki yanıyla da yığınların doğrudan örgütlenmesidir. Dolayısıyla, Sovyetler, tüm öteki devletlerden farklı olarak, siyasal eylemi, en genel sorunlar düzeyinde, uzmanların ya da temsilcilerin işi olmaktan, yığınların kendilerinin işi olmaya dönüştürür. İşte bu nedenle, Ekim Devrimi, burjuva devletini hem “aşağıdan” hem “yukardan” yıkma işine girişebilmiştir.

Zaman ilerler, koşullar ve sorunlar değişir, bir dönem devrimci rol oynamış kurumlar bu rollerini sürdüremez olur. Bu geride kalışın önemli bir nedeni, Sovyetler örneğinde görüldüğü gibi, bu kurumların işlevlerinin yalnızca bir devlet-yönetiş işleve indirgenmesidir. Burada, komünistler için can alıcı önem taşıyan bir ilkenin uygulanma biçimi söz konusudur. Bu ilke nasıl uygulanmalı ki, parti ile devletin aynışmasına varılsın, tam tersine, devlet işlemlerinin yığınlarca giderek genişleyen bir denetimine yol açılsın?

Bir yanda şu olgu vardır: Proletarya diktatörlüğü döneminde, yani ekonomiyi örgütleme işlevlerinin uzmanlarca yürütülmek durumunda olduğu bir aşamada, var olan işbölümünü durmadan yeniden üreten merkezileşmiş devlet aygıtı uzun bir süre yaşamak zorundadır.

Fakat aynı zamanda, yığınların kendi deneyimleri temelinde, sürekli olarak, devletin yönetim tekeli daraltma, bu işlevleri halk yığınlarına devretme yollarını arama ve bulma görevi de vardır. Lenin’in devrim sonrası tüm çalışmaları, bu görevi yerine getirmeye yönelmiştir.

İşte bu çelişkide, bu sorunda, Sovyet devriminin sırlarının kapısını açacak anahtarı buluruz.

Bir örnek vereceğim. Lenin'in, 1919'un sonundan, 1921'in başına dek geçen kısa bir süre içinde, sendikalar sorununda tutumunu değiştirmesi. Lenin, bu kısa sürede, "sendikaların hükümetleştirilmesi", yani sendikaların devletin içine girmeleri ve ekonomiyi yöneten organlar olmaları (asıl olarak da işgücü dağılımını ve üretim disiplini garanti altına almaları) belgisinden, "sendikaların devletten bağımsızlığı" belgisine geçmiştir. Çünkü görmüştür ki, sosyalizm altında da sendikalar, işçilerin çıkarlarını, hatta proleter devlete karşı bile savunmak durumundadırlar.

Tabii, bu değişim, NEP'e geçişle açıklanmaya çalışılabilir. NEP altında, kapitalizme belli bir özgürlük verilmesi, sendikaların işçilerin istekleri doğrultusunda mücadele etmeleri biçimindeki eski rollerine dönmelerini gerekli kılmıştır. Ne var ki, Lenin'in konumuna yakından bakılırsa, bu konumda süregelen bir eğilimin varlığı seçilecektir. Lenin için, sendikaları devlet aygıtının parçası olmaya dönüştürmek de, yığınları devlet işlerinde örgütlemeye sendikaları kullanma anlamı taşımaktaydı. Böylece, hem devlet siyasetinin yığınlara daha başarılı aktarılacağını, hem de yığınların iktidarı kullanmaya gerçekten çekilebileceğini düşünmüştü. Ve de bu düşünce, proletaryanın toplum içinde çok küçük bir azınlık olduğu, bilinçli proleterlerin ise onun içinde de bir damla gibi kaldığı bir ortamda biçimlenmişti. Lenin'in yaklaşımının bu olduğunu, öne sürdüğü belgi açıklar: "Sendikalar komünizm okullarıdır." Bir süre sonra da, Troçki'nin askersel tutumu karşısında şunları söylemiştir:

"Biz, kendi payımıza, işçi örgütlerini, işçileri kendi devletlerine karşı korumada ve onların devleti korumalarını sağlamada kullanmalıyız (...) devletin alacağı önlemlerle, büyük çapta örgütlenmiş proletaryanın maddi ve ruhsal çıkarlarını, bu aynı devlet gücüne karşı, koruyabilmeliyiz."³⁷⁷

Demek ki sorun, "bürokratik deformasyon"a karşı, onun ta köklerine vurabilecek tek silahı harekete geçirmektir. O silah, yığınların girişimi, kültürü ve örgütlenmesi, siyaseti gerçekten kendilerinin yapabilmeleri için siyaset üzerinde gerçek bir denetim kurabilmeleridir. Bu amaç, Lenin'in, "İşçi-Köylü Denetimi"ni yeniden canlandırma yönündeki son çabalarının da amacıdır. "İşçi-Köylü Denetimi", emekçi halkın doğrudan temsilcilerinden oluşacak ve yönetsel aygıtı sürekli olarak

³⁷⁷ Sendikalar Üzerine, *LTU*, C. 32, s. 25.

denetleyecek organlar olacaktı. Bu öneri, her şeyden önce, partinin kendisini yeni bir devlet organı olmaya dönüştürme eğilimine karşı çıkmanın aracıydı. Çünkü “bürokratik deformasyon”, basit bir kaza değildir, geri Çarlıktan miras kalmış, ileri kapitalizm koşullarında yok olur diye açıklanacak bir şey değildir. Değişik derecelerde, değişik biçimlerde tüm devletlerde, devletin içerdiği işbölümünde vardır. Bu çelişki, devlet denen aygıtın içinde yer alır.

Şimdi, iki görünür çelişkiye bakabiliriz.

Birincisi, “eski devlet aygıtını yok etme” hedefi, yalnızca olumsuzundan, yalnızca “yıkma” içeren bir hedef gibi görünmektedir. Oysa gerçekte bu hedef, tarihsel olarak *görülmemiş bir yaratıcılık ve örgütlenme, yapıcılık* çabasını anlatır. Çünkü “eski devlet aygıtını yok etme” hedefini gerçekleştirebilmenin kaynağı, yığınların kendisidir, yığınların devlet yönetimini üstlenmesidir.

İkincisi, proletarya diktatörlüğü, yalnızca bir devlet aygıtının bir başkasıyla yer değiştirmesi değildir. Yeni bir devlet aygıtının kurulması ve ama aynı anda *devlet aygıtının yok olması sürecinin başlaması* olarak tanımlanmalıdır. Bu ikinci yön, aynı zamanda birincinin de anlamını belirler.

Soyut bir biçimde öne sürüldüğü sürece, “eski devlet aygıtının yok edilmesi” fikri, keyfi yorumlara açıktır. Böyle bir yaklaşım ise, proletarya diktatörlüğünü yaratan gerçek çelişkileri görmezden gelmek olur. *Proletarya diktatörlüğünün iki yönünü (burjuva devlet aygıtının “yıkılması” ve devletin “yok olması”) birbirinden ayırmaktan şiddetle kaçınmalıyız.*

Bu iki yön birbirinden ayrı tutulduğu sürece, ikisi de anlaşılmaz ve çözülemez olur. Lenin’in ünlü tanımlamasını anımsarsak, proletarya diktatörlüğü, hem proletaryanın kendisini yönetici sınıf olarak örgütlediği devlettir, hem de aynı zamanda daha en başından “*devlet olmayan*” devlettir. Proletarya diktatörlüğünün iki yönü birbirinden ayrı tutulduğu sürece, işte bu tanım, içinden çıkılmaz bir muamma durumuna gelir. Daha ilk andan “yok olma” sürecine girmeyen, yani somut yollarını ve araçlarını deneyimle öğrenerek, siyasal liderliği yığınlara parça parça, adım adım devretmeyen bir devlet, hiçbir zaman yeni tip devlet olma şansına sahip olamaz. Ancak ve ancak, giderek eski devletin hortlaması olur.

Bu anlamda, proletarya diktatörlüğü kavramının kendisi, çelişkili bir gerçekliktir. Ve bu çelişkili gerçeklik, proletaryanın sosyalist toplumdaki “yönetici sınıf” durumu kadar çelişkilidir. Bu ikili gerçekliğin birlikte yol alması, tüm sosyalist devrimler deneyinin de gösterdiği gibi, olanaksız değildir belki, ama son derece zordur. Hele geri ve az gelişmiş ülkelerde.

Genel anlatımı içinde devletin varlığı, sınıfların ve sınıf kavgasının varlığına bağlıdır. Kapitalizmle başlayarak ve ondan sonra artık her devlet aygıtı, her zaman burjuva karakterlidir. Onu işçilerin ele geçirerek burjuvaziye karşı kullanmaları durumunda bile. Proletarya diktatörlüğünü belirleyen, onu burjuva karakterli bir devlet olmaktan çıkaran, giderek güçlenmesi değil, yok olması yönünde işlemesine izin verilmesi gereken tarihsel eğilimdir.

Lenin, proletarya diktatörlüğünün demokrasiyi “sınırlarının sonuna dek” ilerletmesi, yani artık devletin var olmayacağı noktaya dek ilerletmesi gerektiğini söyler. Lenin, proleter demokrasisi konusunda da liberal hayallere düşmemiştir. Marks ve Engels’in izinden giderek, demokrasinin bir devlet biçimi olduğunu ve de hiçbir demokrasinin özgürlük demek olmadığını söylemiştir. Özgürlük ancak devletin yok olmasıyla, yani ancak komünizmle eşitlenebilir. Öte yanda komünizm, daha en baştan sosyalizmin içinde aktif bir eğilim olarak yer almıştır. Proleter devrimi de daha en baştan komünist toplumsal biçimlerin (özellikle de yığınların örgütlenmesi ve siyasal katılımı anlamında) gelişmesini ister ve getirir. Zaten bu olmazsa, burjuva devletinden proleter devletine geçmenin de olanağı olmaz. Lenin, *Manifesto*’nun ünlü fikirlerini yineleyerek şöyle demiştir:

“Demokrasi olmadan sosyalizm olanaksızdır, çünkü: 1) Proletarya, demokrasi uğrunda savaşım vermek yoluyla sosyalist devrim için hazırlanmazsa sosyalist devrimi yerine getiremez, 2) Utkan sosyalizm, tam bir demokrasi uygulanmadan etkisini güçlendiremez ve insanlığı devletin sönüp gitmesi aşamasına götüremez.”³⁷⁸

“Sosyalizm ancak, burjuvaziye, yani nüfusun azınlığına karşı şiddeti, demokrasinin tam gelişmesiyle, yani, nüfusun *tüm* yığınının tüm devlet işlerine ve kapitalizmi yok etmenin karmaşık sorunlarına, gerçekten katılımını birleştiren proletarya diktatörlüğü *yoluyla* uygulanabilir.”³⁷⁹

Dahası:

“Tabanda yaratıcı hareketlilik yeni kamu yaşamının temel ögesidir. (...) Sosyalizm tepeden buyurulamaz. Onun ruhu, mekanik

³⁷⁸ Emperyalist Ekonomizmin Bir Karikatürü, *LTY*, C. 23, s. 74.

³⁷⁹ Agy., s. 25.

bürokratik yanaşmaları reddeder. Yaşanan, yaratıcı sosyalizm yığınların kendi ürünüdür.”³⁸⁰

Lenin sosyalizm ve demokrasi sorununu böyle ele almıştır.^α Öyleyse, Lenin’in demokrasinin değerini “küçümsediği” iddiası koca bir yalandır.

Marks, Engels ve Lenin, sosyalizmin ekonomik alanda en gelişmiş üretken güçleri varsaydığını vurgularken, siyasal düzeyde de, yönetimde, yani devlette, yığınsal katılıma dayalı en geniş demokratikliği varsaydığını söylediler. Lenin’in 1919’da yazdığı ve partinin Sekizinci Kongresinde kabul edilen programa temel oluşturan *RKP(B) Program Taslağı* yazısı, demokrasiyi, halkın büyük çoğunluğunun (emekçi halkın) “devlet yönetimine fiili katılımı” olarak tanımladı.³⁸¹

Demokrasi konusundaki bu anlayış, *Komünist Manifestosu*’ndan bu yana, sosyalizm teorisinin en önemli köşe taşlarından biri olmuştur. Ve bu köşe taşı, Marksist devlet teorisinin “temel noktası” ile doğrudan bağlıdır: Devrim, burjuva devletini, Marks’ın deyimiyle, “korkunç bürokrasisiyle toplumun (...) vücudunu saran ve nefes almasını önleyen bu korkunç asalak varlığı” yıkıp, yerle bir etmek zorundadır.

Bu açıdan bakınca, şunu diyebiliriz: Sosyalizm altında demokrasi sorunu, devleti yönetmenin bürokratik biçimini (yani ayrıcalıklı bir azınlığın yönetimini) kaldırıp, yerine karşıtını, yani önce çoğunluğun, daha sonra tüm halkın yönetimini geçirmenin yollarını ve araçlarını bulma sorunudur. Öyleyse, bu sorun, *devletin sönmesi sorunuyla* özdeştir.

Bunun birkaç yılın işi olmadığı açıktır. Özellikle Rusya gibi geri bir ülkede, halkın çoğunluğunu devlet işini üstlenebilecek düzeye yükseltmek nesiller alacaktı. Bu ise, koca bir tarihsel dönemi kapsayan eğitim ve hazırlık anlamına geliyordu.

Bolşevikler, devrimden sonra yığınların devlet yönetimine katılmalarını sağlayacak organın Sovyetler olduğuna işaret ettiler. Lenin, Sovyetler için, “yeni tip demokrasi” dedi.

Devrimden sonra Bolşevikler, Sovyetlerin yanı sıra, çok sayıda yığın örgütü kurulmasında da başı çektiler. Bu genel yığın örgütleri, en başta sendikalar olmak üzere, parti dışı işçi ve köylü konferanslarından, kooperatiflerden, gençlik ve kadın örgütlerinden, pulculuk ya da satranç

³⁸⁰ Sol Sosyalist Devrimcilerin Bir Sorusuna Yanıt, *LTY*, C. 26, s. 288.

^α Lenin’in gerçekten nasıl bir demokrat olduğunu, ilerideki sayfalarda, onun, devletin örgütlenme biçimleri üzerine ve “sosyalizmde çok partililik” konusunda söylediklerini okurken bir kez daha göreceğiz.

³⁸¹ RKP(B)’nin Program Taslağı, *LTY*, C. 29, s. 107.

derneklerine dek kapsıyordu. Devlet örgütü olmayan bu örgütlerin ikili işlevi vardı: Bir yanda var olan devlet organlarının çalışmalarına katılmak üzere temsilciler göndermek, öte yanda tüm üyelerini, bu örgütlerin belli bir süre sonra devlet organlarının işlevlerini üstlenerek, kendi alanlarında onların yerini almalarını sağlayacak bir düzeye yükseltmek.

Devlet organı olmadan devlet yönetimine katılım biçimindeki bu ikili işlevin yanı sıra, yığın örgütlerinin bir genel siyasal görevi daha vardı: Yığınları Sovyet erkinden yana kazanmak. Bu çalışmada başarının ön koşulu, onların yığınlarla bağlı olmalarıydı. Lenin'in, bu yığın örgütleri açısından "karmaşık bir transmisyon sistemi" olarak söz etmesi bu anlamdadır.

"Emekçiler arasında yoldaşça disiplini geliştirmeye ve güçlendirmeye, her alanda girişimlerini ve sorumluluk duygularını kamçılamaya özel önem vermek. (...) Kapitalizmi ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin egemenliğinde oluşan alışkanlıkları tamamen yenmenin en önemli, belki de tek yolu budur. Bu amaca, ancak yığınları yeniden eğitmeye yönelik yavaş ve ardıcıl bir çalışmayla ulaşılabilir. (...) Emekçi halkın sendikalarda daha da geniş örgütlenmesi için çalışmak, bu açıdan aşırı öneme sahiptir."³⁸²

Sosyalizmde devlet mülkiyeti, önceki duruma oranla büyük bir değişikliği ortaya getirir. Kapitalizmin genel karakteristiği olan, ekonomik alanla (emek alanı), siyasal alan arasındaki ayrılık ortadan kalkar. Böylece bir yanda, emek örgütlenmesi ve emek ilişkileri sorunları doğrudan siyasal sorunlar durumuna dönüşür. Öte yanda, yığın hareketi, devrimci yığın demokrasisi, emeği ve üretimi devrimcileştirici araçlar durumuna gelir.

Sosyalizm, yani proletarya diktatörlüğü dönemi, *aktif yığın demokrasisinin* görülmedik biçimde genişlemesiyle tanımlanır. Sosyalizm, bu yeni yığınsal siyasal pratiğin varlığı ve gelişmişliği oranında var olabilir ve gelişebilir.

³⁸² RKP(B)'nin Program Taslağı, *LTU*, C. 29, s. 112–113.

Sosyalizm – Demokrasi İlişkisi

Komünizmin ilk aşamasında demokrasinin tam anlamıyla giderek genişleyen biçimde uygulanması, toplumun bu aşamadan ileriye, komünizmin üst aşamasına yürüyebilmesi için zorunlu koşuldur.

R.Yürükoğlu.³⁸³

İşçi sınıfı çağımızda demokrasinin tek tutarlı ve ardıcıl savunucusudur. Devrimden önce yığınların siyasal yaşama en doğrudan ve aktif katılımını, yığın denetimini sağlayacak demokratik işleyişleri savunur. Devrimin kendisi bu açıdan zaten en demokratik bir olgudur. Yığınların otoritesi, eski devlet otoritesini yıkar geçer. Aynı anlayışın komünizme geçiş sürecine uygulanışı aktif yığın demokrasisidir. Bu demokrasinin olabildiğince gelişmesiyle komünizmin üst aşamasına yaklaştıkça, devlet dolayısıyla demokrasi gereksizleşir, söner gider.

Emine Engin.³⁸⁴

Burjuva ve proleter demokrasisi, bunların ikisi de sınıf diktatörlüğüdür ama birincisi azınlığın çoğunluk üzerindeki diktatörlüğü olduğundan temelinden anti demokratiktir. Burjuva demokrasisi, ortaçağla karşılaş-tırıldığında büyük bir tarihsel adımdır ama kapitalizm altında her zaman sınırlı, sahte ve ikiye bölünmüştür. Üst sınıf için bir cennet ama alt sınıflar için aldatmaca ve aşağılamadır. Onun proleter karşıtı ise gerçekten demok-ratiktir çünkü, “sömürülen çoğunluğun çıkarları için sömürücü azınlığa vurur.”³⁸⁵

Lenin, “demokratik cumhuriyeti kapitalizm için en iyi siyasal kabuk” olarak görür.³⁸⁶

Demokrasi bir devlet örgütlenmesi biçimidir doğrusundan hareketle Lenin, bu biçimin vazgeçilmez yapılarını da koymuştur:

³⁸³ R. Yürükoğlu, *Yaşayan Sosyalizm*, Ocak 1982.

³⁸⁴ Emine Engin, *Önsöz, Yaşayan Sosyalizm*, Ocak 1982.

³⁸⁵ Sovyet Hükümetinin Acil Görevleri, *LTU*, C. 27.

³⁸⁶ Devlet ve Devrim.

“Demokrasi çoğunluğun yönetimidir. Yalnızca genel, doğrudan ve eşit seçimlere demokratik denebilir. Yalnızca tüm nüfusun genel oy hakkı temelinde seçtiği komiteler demokratik komitelerdir.”³⁸⁷

“Demokrasinin *tam* gelişmesi, *tüm* nüfus yığınının *tüm devlet* işlerine ve kapitalizmi kaldırmanın tüm karmaşık sorunlarına gerçekten eşit ve gerçekten evrensel katılımıdır.”³⁸⁸

Yukarıdaki tanımlardan proletarya diktatörlüğü ile demokrasinin *aynı* şeyler olmadığı ama mantıksal gelişmeleri içinde birbirini çağıran kavramlar olduğu ortaya çıkar. Tutarlı bir demokrasi, yani çoğunluğun yönetimi, ezilen çoğunluğun devleti olan proletarya diktatörlüğünü gerektirir. Ezilen çoğunluğun devleti olan proletarya diktatörlüğü, çoğunluğun yönetimi demek olan demokrasiyi gerektirir. Bu nedenle, proletarya devletin en uygun siyasal biçimi *yığınsal demokrasidir*. Demokrasinin giderek artık kendisinin ortadan kalkacağı en uç sınıra genişletilerek uygulanmasıdır. Dolayısıyla, çoğunluk devleti olarak proletarya diktatörlüğü *özünde*, en demokratik burjuva diktatörlüğünden bin kat daha demokratiktir.

Ancak, proletarya diktatörlüğünün özündeki demokratiklik, kendisini, kurumlar, işleyişler ve biçimlerle ortaya koymazsa, yaşamın her alanında çoğunluğun gerçekten yönetimi sağlanmazsa, orada demokrasi yoktur ve proletarya diktatörlüğünden söz etmek de giderek güçleşir.

Sosyalizmde Demokrasi Neden Gereklidir

Bir kez sosyalizm, başlangıç evrelerinde sınıflı bir toplumdur. Demokrasi ise sınıf savaşımının daha özgür, daha açık, daha geniş örgütlenmesi demektir. Var olan çeşitli sınıf ve katmanların özel çıkarları ancak sosyalist demokrasi yoluyla ortaya konabilir.

İkincisi, sosyalizmde devlet mülkiyeti, işgücüyle üretim araçları arasındaki ayrımı *tam olarak* yok etmemiştir. Sosyalizmde toplumun ve üretimin örgütlenmesi ve yönetimi hala uzmanlık işidir. Dolayısıyla üreten – yöneten ayrımı giderek azalsa da sürmektedir. Devlet bürokratikleştiği, işçi sınıfının aktif denetiminden çıktığı ölçüde, işgücü – üretim aracı bütünleşmesi biçimselleşir. Bunun önlemi, emekçi halkın devlet işlerine gerçekten sahip olmasıdır. Bürokrasinin ayrıcalıklı bir

³⁸⁷ Kadetler ve Tarım Sorunu, *LTY*, C. 18, s. 282.

³⁸⁸ Kiyevski’ye Yanıt, *LTY*, C. 23, s. 25.

kesim durumunu almaması, devletin işçi yığınlarından soyutlanmaması için sosyalist demokrasi gerekir.

Üçüncüsü, üretim araçlarının proleter devlet mülkiyetine geçmesi tarihte ilk kez emek alanıyla siyaset alanını birbirine bağlamıştır. Emek alanında, ekonomide gelişme de, siyaset alanında gelişme de artık birbirlerine doğrudan bağlanmıştır. Ve ikisi de gelişebilmek için artık halkın aktif katılımına bakmaktadır.

Bu söylenenler nedeniyle, komünizmin ilk aşamasında demokrasinin tam anlamıyla, giderek genişleyen biçimde uygulanması, toplumun bu aşamadan ileriye, komünizmin üst aşamasına yürüyebilmesi için *zorunlu* koşuldur. Lenin bunun için şöyle demektedir:

“Sovyet devleti *aracılığıyla*, giderek artan sayıda vatandaşı ve sonunda tek tek *her* vatandaşı devleti yönetmenin yükünden kendi paylarına düşeni doğrudan ve *her gün* sırtlamaya çekerek, devletin yavaş yavaş kaldırılmasına geçiş.”³⁸⁹

Sosyalizmde Demokrasi (Çoğunluğun Yönetimi) Nasıl Sağlanır

En başta, emekçiyi çeşitli oyunlarla yönetimden uzak tutan ve onu ezmede araç olan burjuva devletini dağıtıp yerine proletarya devletini kurarak sağlanır. Çoğunluğun devletini kurmak başlı başına dünyanın en demokratik kazanımıdır.

Ancak iş bununla bitmez. Ulaşılmak istenen, çoğunluk adına bürokrasinin değil, çoğunluğun kendi yönetimini sağlamak olduğu için, eski devlet bürokrasisine karşı her cephede savaş açılır. Yalnızca eskisini yok etmek için değil, yenisinin de halka karşı dönmesini engellemek için.

Bu amaçla en başta, Paris Komünü’nün ve ilk yıllarında Sovyet iktidarının uyguladığı iki önlem özellikle önemlidir: (1) tüm görevlilerin (yönetmelik, hukuksal ve eğitimsel) istendiğinde seçmenler tarafından geri çekilebilmeleri koşuluyla, ilgili herkesin genel oy hakkına dayalı seçimi. (2) devlet görevlilerinin işçilerle aynı ücreti alması.

Bunlarla ve daha başka çeşitli yollardan devlet bürokrasisi, “toplumun efendisi” olmaktan çıkarılıp, “toplumun hizmetkârı” yapılır.

Yargı sisteminde demokratikleşme, (1) halk temsilcilerinin (jüri, vb., yollarla) mahkemelere katılması, (2) yargıçların halk tarafından seçilmesiyle sağlanır.

³⁸⁹ Program Taslağının Kaba Anahatları, *LTY*, C. 27, s. 156.

Orduda demokratikleşme, eski ordunun dağıtılması ve halk ordusunun örgütlenmesiyle ve bu ordunun halkın dışında bir güç olmamasının önlemlerinin alınmasıyla sağlanır.

Devlet organlarına tek dereceli seçim de demokrasinin önemli bir ögesidir.

Bunlar yanında, insanlık tarihinin kazanımları olan tüm demokratik haklar, örneğin düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, inanç özgürlüğü vb., hiçbir burjuva devletin sağlayamayacağı ölçüde emekçi halkın eline verilir. Böylece, demokrasi, her alanda *azınlık görüşlerin de çoğunluk haline gelebilmesinin* olanaklarını yaratır. Bu olanağa yer vermeyen, farklı görüşlerin ortaya getirilebileceği platformları olmayan, tartışmayı kurumlaştırmamış bir demokrasi, en azından güdük bir demokrasi olur.

Böylece anlaşılıyor ki, proletarya diktatörlüğü, hem çoğunluğun çıkarlarını temsil ettiği için, hem tüm kapsamıyla demokrasiyi varsaydığı için en demokratik burjuva devletinden bin kat daha demokratiktir.

Ancak, her alanda olduğu gibi, bu alanda da teori-pratik farklarını dikkate almak gerekir. “Rusya’da, ülkenin çok geri ve küçük burjuva karakterinden dolayı, proletarya diktatörlüğünün bazı özellikleri kaçınılmaz olarak gelişmiş ülkelerde olacağından farklı olacaktır” diyor Lenin.³⁹⁰

Toplumsal örgütlenmelere büyük önem vermek gerekir. On binlerce, yüz binlerce örgütlenme gerekir. Bu toplumsal örgütlenmelerin, devlet işleyişlerinin giderek artan miktarını kendi üstlerine almaları ve toplumsal yaşamın her alanında giderek daha fazla yer tutmaları gerekir. Sosyalist demokrasi ancak böyle sağlanır ve geliştirilir. Ancak böylece, kağıt üzerindeki güzel maddeler, haklar, yığınların aktif denetimiyle, yaşama geçebilir. *Sivil toplum, ekonomik gelişme ve kültürel gelişme*, bu üçü birlikte ancak proleter demokrasisini isteyen düzeye ulaşırabilir.

Sosyalizm–demokrasi ilişkisi özünde oldukça yalın bir ilişkidir. Proletarya diktatörlüğü, çoğunluğun çıkarlarını savunan devlettir. Demokrasi, çoğunluğun yönetimi demek olan devlet biçimidir. Sosyalizm, çoğunluğun çıkarları ve yönetebilmesi için en başta üretim araçlarından özel mülkiyeti kaldırmak demektir. Proletarya diktatörlüğünün tarihsel açıdan tek geçerli biçimi ancak ‘aktif yığın demokrasisi’ olabilir. Öte yanda, tam ve tutarlı uygulanacaksa demokrasi proletarya diktatörlüğünü ve sosyalizmi gerektirir. Sosyalizmin komünizme ilerleyebilmesi için

³⁹⁰ Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Siyaset, *LTY*, C. 30, s. 108.

proleter diktatörlüğü ve onun demokrasisi zorunludur. Dolayısıyla, demokrasi ile sosyalizm arasındaki ilişki teorik olarak bir sorun getirmemektedir.

Oysa, devletle, onun biçimlerinden biri olan demokrasi arasındaki ilişki, somut durumlarda oldukça karmaşık biçimde belirir. Her somut devlet, içinde yer aldığı sınıflar dengesine, sınıf kavgasının boyutuna ve biçimine göre değişik oranlarda değişik toplumsal içerikler alır. Her somut demokrasi de aynı nedenlerle değişik anayasal biçimler, değişik örgütlenmeler, değişik hukuk çerçeveleriyle örülüdür. İki ülke de burjuva demokrasisidir, fakat anayasal çerçevesi, hukuk sistemi birbirinden çok farklı olabilir. Devlet–demokrasi–sosyalizm ilişkisi her somut ülke için, özgül koşulların karmaşasında kendine özgü biçimini alır. Aynı özlü devlet çok farklı biçimlerde örgütlenebileceği için, teorik düzeyde bir sorun yaratmayan sosyalizm ve demokrasi ilişkisi, somut düzeyde çeşitli sorunlar yaratabilir.

Tüm özgül biçimlenmeler, demokrasi–sosyalizm denkleminde nasıl bir yer tuttuklarının anlaşılabilmesi için somut inceleme gerektirir. Buna gözü kesmeyenler için en kolay yol, somut bir ülkedeki somut biçimlenmeyi anlamaya çalışırken ortaya genel doğruları sürüp kendinden memnun olmaktır: “Burjuva demokrasisi, burjuvazinin diktatörlüğüdür. Proletarya diktatörlüğü burjuvazinin en demokratik devletinden bin kat daha demokratiktir.” Böyle bir tutum, somut sorunlara yanıt getirmez.

Örneğin, nasıl olur da sömürücü azınlığın diktatörlüğü olan burjuva demokrasisi, seçimler yoluyla diktatörlüğünü sürdürebilir? Bu soruya, beyin yıkama vb., gibi çeşitli yanıtlar verilir. Burjuva propagandasının, toplumun egemen ideolojisi olan burjuva ideolojisinin tuttuğu önemli yer yadsınamaz. Ancak soruya asıl olarak bununla yanıt verilemez. Koca bir tarih boyunca insanlar bu aldatmacayı nasıl yutarlar? Yalnızca propaganda demek, toplumu koyun yerine koymak olur. Bu soru, devlet denen aygıtın nasıl bir toplumsal tabana oturduğu ve nasıl işlediğine götürür bizi. Ama bundan önce, sosyalizm – demokrasi ilişkisinin tarihte geçirdiği evreleri kısaca görelim.

Sosyalizm – Demokrasi İlişkisinin Evrimi

Sosyalizm ile demokrasi arasındaki ilişki teorik düzeyde son derece yalın ve kolay anlaşılacak bir ilişkidir. Ancak, tarihsel gelişme içinde bu ilişki zaman zaman bilinçlere farklı yansımaları getiren çerçevelerde ortaya çıkmıştır. Sosyalizmle demokrasinin ilişkisinin somutta

yaratabileceği farklı algılamalara örnek olarak bu farklı dönemleri kısaca görmekte yarar vardır.

Birinci aşama, Marks ve Engels'in yaşadıkları, işçi hareketinin doğuş dönemidir. En basit demokratik haklar için kavga verildiği dönemdir. Bu nedenle, daha sonra doğacak bir dizi sorun henüz doğmamıştır. Sosyalizm–demokrasi ilişkisi, herkesin kolayca anladığı bir ilişki durumundadır.

Marks ve Engels, bu dönemde, asıl olarak kapitalizmi anlama ve sosyalizmi bilimsel olarak ortaya koyma görevini üstlendiler. Bu nedenle, sosyalist demokrasi konusunda, sorunun özüyle ilgilendiler. Bu bile bugün yolumuzu aydınlatan ışıktır. Yaşamlarının son dönemlerinde *Kapital*'e devlet üzerine bir dördüncü bölüm koymayı düşünmüş olmaları, eksik kalan yönü gördüklerini göstermektedir.

İkinci aşama, Avrupa kapitalizminin emperyalizme büyüdüğü aşamadır. Bu dönemde emperyalistleşmenin sağladığı olanaklar temelde ve işçi sınıfının savaşımlı sonucunda, Avrupa'da demokratik uygulamalar genişledi. Bu genişleyen demokratik haklar üzerinde, işçi hareketinde belli başlı iki eğilim belirdi. Birincisi, İkinci. Enternasyonal partilerinin temsil ettiği eğilimdir. Bunların demokrasiye bağlılığı, giderek düzene bağlılığa dönüştü ve sosyalizmin önüne fren oldu. İkinci eğilimi temsil eden Bolşevikler, devlet, demokrasi ve proletarya diktatörlüğü kavramlarını yeniden Marks'a uygun, yaşama uygun bir biçimde yerine oturtular.

Lenin bu sorunla siyasal kavganın içinde, onun gerektirdiği kadar ilgilenmek durumundaydı. Yaşamının sonunda *Devlet ve Devrim*'i yeniden ve genişleterek yazmayı istedi ve kitabın planı üzerinde çalıştı ama yine ölüm bu görevin yerine getirilmesine engel oldu.

Yaşamlarının son yıllarında Marks ve Lenin'in devlet konusunu kapsamlı ele almak istemeleri, bunun gerekliliğine işaret etmeleri, daha sonra geleceklere üstlenilmesi gereken görevi gösteriyordu: Marksizmin devlet teorisini geliştirmek. Bugüne dek bu görev Marksizme yaraşır biçimde yerine getirilmemiştir.

Üçüncü aşama, Komintern partileri dönemi diyebileceğimiz, bir önceki dönemde başlayan, demokrasi ve sosyalizm arasındaki açıklığın büyüdüğü bir aşamadır. Bu dönem, Lenin'in ölümünden, faşizmin yükselişine kadar olan dönemi kapsar. Batıda demokratik kazanımlarda yer yer gerileme ortaya çıkmaya başlıyor. Aynı zamanda sosyalist devlette de giderek otoriter bir yapı kurulmaktadır.

Bu gelişmeler karşısında Komintern yanlış bir tutuma kayıyor. Bir yanda, demokrasi konusunda iyice genel doğrularla yetiniyor. Öte

yanda, Sovyetler Birliğinde giderek otoriterleşen sistemin özürücü bir savunusunu yapıyor. Oysa, olağanüstü zor koşullar altındaki Sovyetler Birliğinin durumu, dünya işçilerine açıkça ve güzelce anlatılabilirdi. Komintern'in, Sovyetler Birliğinde demokrasinin kısılmasının zorunlu yönlerini ve ama o gün ve ertesi gün de düzeltilmesi gereken uygulamaları göstermeyişinin, her yapılıcı onaylayışının, sosyalizmle demokrasinin arasının iyice açılmasında önemli payı olmuştur. Böyle olunca, sosyal demokrat partiler, işçi sınıfını toparlayan partiler olmaya devam ettiler.

Dördüncü aşama, büyük bir belanın içinden güzel bir şeyin çıkma şansının doğduğu faşizm dönemidir. Yaşam, sosyalizmle demokrasi arasında açılan arayı bu dönemde kendisi kapattı. Demokratik görevler birdenbire her şeyi o denli kapsadı ki, aynen Marks'ın dönemindeki gibi, komünist partileri en temel haklar için savaşımaya başladı. Dolayısıyla, işçi sınıfının bilincinde sosyalizmle demokrasi yeniden yakınlaştı, hatta birleşti.

Bunu yaşam sağladı ama komünist partileri buna amatörce uydular. Kısa bir süre öncesine dek "burjuva demokrasisi aldatmacadır" derken, birdenbire faşizme karşı burjuva demokrasisini savunmaya başladılar. Komintern sağa doğru büyük bir hat kayması yaşadı. Tabii ki, demokratik savaşım yürütmek gerekiyordu, ama demokrasiyi savunmakla, burjuva demokrasisini savunmak eşitlenmemeliydi.

Sonuç olarak, bu dönemde partilerin yanlışları bir yana, özel koşullara sahip birkaç komünist partisi de bir yana, komünist partileri ilk kez gerçek yığınsal partiler oldular. Bu da, işçi sınıfının kalbini kazanmada demokrasi savaşının önemini tarihsel olarak vurgulayan, altı çizilecek bir noktadır.

Beşinci aşama, soğuk savaş dönemidir. Bu dönem hem demokrasi, hem sosyalizm için çok kötü bir dönem oldu. Sosyalist ülkeler işçi sınıfıyla, batıdaki işçi sınıfı arasında duvar örüldü.

Soğuk savaş sosyalist sistemi geri devşirme stratejisi izlediği, sosyalist sisteme şiddetle saldırdığı için sosyalist sistem savunmaya geçti. Bu nesnel bir durumdan kaynaklanıyordu ama sonucu, sosyalist ülkelerin demokratikleşmesinin önünün kesilmesi oldu. Böylece, bu ülkelerde, en başta kendi ekonomik zorlukları nedeniyle, anti demokratik, otoriter, totaliter, donuk bir yapı kurumlaştı.

Batıda komünist partiler büyük güç yitirdiler. Bunun önemli bir nedeni, demokrasi ve var olan sosyalizm arasındaki *çelişkiler* konusunda tutarlı bir yanıtları olmamasıydı. Dünya burjuvazisi, işçi sınıfına dönüp "bu ne biçim demokrasi" diyerek, sosyalizmle demokrasi

arasında ortaya çıkmış ayrıma bıçağı sokup çevirmeye başladı. Komünist partiler bunun karşısında tutarlı bir tez geliştiremedi.

Altıncı aşama, soğuk savaş sonrası dönemdir. Bu dönemin en büyük gerçeği bilimsel teknolojik devrimdir. Bilimsel teknolojik devrim sayesinde emperyalizm yeni olanaklara kavuştu. Bu olanaklar temelinde ve işçi sınıfının zorlamasıyla Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da demokrasi uygulaması genişledi. Sosyalist ülkelerde ise demokrasi açısından bir gelişme olmadı ama halkların demokrasi istemi ve bu yöndeki basıncı şiddetlendi. Sistem yavaştan çözülmeye başladı.

Bu dönem, işçi hareketi tarihinde ilk kez sosyalizm–demokrasi ilişkisinin gerçekten tartışılmaya başlandığı dönem oldu. Bunun, çeşitli nedenlerin birleşmesiyle ortaya çıkan ana nedeni şudur: Batıda demokrasi uygulamasında genişleme var, sosyalist ülkelerde genişleme yok. Bu çelişki, dünyada komünistleri demokrasiye karşı göstermede, işçi sınıfının dünya çapındaki birliğini bozmada en önemli ideolojik silah olarak kullanıldı.

Bunun sonucunda Avrupa komünist partileri öyle bir noktaya geldiler ki, demokrasi ile sosyalizm ilişkisini ele alıp çözmezlerse, değil gelişmeleri, yaşamaları tehlikeye girmişti. *Avrupa’da komünizm tehlikeye girmişti.*^a Kimsenin reddedemeyeceği biçimde var olan çelişkiyi açıklayamazlarsa, gelişmiş kapitalist ülkelerde komünizmin yaşama şansı yoktu. Bu o denli güçlü bir ideolojik silahtı.

Bu nedenle işçi sınıfı tarihinde ilk kez demokrasi–sosyalizm konusu Batı Avrupa’nın yuro–komünist partileri eliyle ciddi biçimde gündeme geldi. İtalyan, İspanyol, Fransız partileri eliyle dünya işçi sınıfı bu tartışmanın içine girmeye zorlandı. Tarihsel olarak bu partilerin katkısı budur.

Yedinci aşama, Sovyetler Birliğinin çözülmesiyle içine girdiğimiz bugünkü aşamadır. Komünist partiler, var olan sosyalizmle demokrasi arasındaki çelişkiyi belki tam olarak açıklayamadılar ama sosyalist sistemin, daha doğrusu “sosyalist” olarak adlandırdığımız sistemin çöküşü, bu çelişkiyi kendisi ortadan kaldırdı.

Şimdi önümüzde, sosyalizmle demokrasinin ayrılmazlığını, tam uygulanacaklarsa birbirlerine zorunlu olduklarını gösterebilmek için büyük bir fırsat var. Ancak, bu fırsatı düzgün değerlendirebilmek için, yaşanan “sosyalizm” deneyinin doğru algılanması ve tarihte tuttuğu yerin ona göre gösterilmesi zorunludur.

Bu kısa özetten sonra bir noktayı vurgulamak isteriz: Her aşamada demokratik savaşımın komünist partilerine büyük canlılık kazandırdığı

^a Biz bu fikri 1982’de, *Sosyalizm ve Demokrasi* adlı kitapta belirtmiştik.

tarihsel gelişmelere baktığımızda reddedilemez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Özle Biçim İlişkisi: Bürokratik Deformasyon

Diktatörlük devletin özüdür, demokrasi devletin biçimidir. Her devlet bir diktatörlüktür ama her diktatörlüğün biçimi farklı olabilir. Burjuva devletin özü burjuva diktatörlüğüdür. Bu öz, demokrasi olarak da, çıplak diktatörlük olarak da biçimlenebilir. Proletarya devletinde de aynı şey geçerlidir. Proletarya devleti de özünde proleter diktatörlüğüdür ama demokrasi de, çıplak diktatörlük de olabilir.

Sosyalizm dönemi, devrimden komünizme uzanan bir devrimci dönüşüm dönemidir. Bu dönemin belirleyici özelliği sömürünün, üretim araçlarının özel mülkiyetinin, meta üretiminin ve sınıfların ortadan kaldırılmış olması, fakat kafayla kol emeği arasındaki ayrımın kalkmamış oluşudur. Dolayısıyla devlet bürokrasisi hala bir *uzmanlık* dalıdır. Böyle olduğu için sosyalizm dediğimiz bu devrimci dönüşüm döneminin önemli kavgası, hala bir uzmanlık dalı olan devleti yönetmenin halktan soyutlanması ya da soyutlanmaması, halkın iradesine bağlı kılınması ya da kılınmaması kavgasıdır. Komünizmin ilk aşamasının önemli çelişkisi budur. Hala bir yöneten kesim, bürokrasi var olmak zorundadır. Ama devlet işçi sınıfının devletidir. Sorun, o uzman kesimi, devleti, işçi sınıfının, çoğunluğun iradesine bağlı kılmak sorunudur.

Öz olarak proletarya diktatörlüğü ile biçim olarak demokrasinin uygulanması arasında bir açıklığın ortaya çıkması demek, devletin proletaryanın girişimi dışına çıkması demektir. Uzmanlık dalı olmaya devam eden devlet işleyişinin, proletaryanın yeterince ağırlığını koymadığı bir biçimde yürümesi demektir. Proletarya diktatörlüğü çoğunluğun çıkarlarını temsil eder, demokrasi de çoğunluğun yönetimidir. Çoğunluğun devlet işlerine aktif katılımı olmadığı zaman, devlet çoğunluğun elinden yukarıya doğru süzölmüş olur. Bunun adı *bürokratik deformasyondur*.

Bürokratik deformasyon mantıksal sonucuna yürüdüğünde, tarihin kendine özgü garip yollarından kapitalizme geri dönülür. Sosyalizmden kapitalizme geri dönülmez diye bir şey olmadığını tarih de göstermiştir. Komünizme dek kapitalizme geri dönülebilir. Üretim araçlarının

toplumsal mülkiyet altında olması, yeni bir kapitalist sınıfın ortaya çıkmasına engel değildir.^α

Devlet işleyişinde işçi denetiminin giderek azaldığı bir proletarya diktatörlüğü düşünelim. Devlet yönetmek hala uzmanlık işi olduğundan, işçilerden ayrı olarak var olan yönetici kesim iyice kopuyor. Bu kesim kağıt üstünde üretim araçlarının mülkiyetine sahip değildir. Yani *hukuksal* bir ilişki olarak mülkiyet hakkına sahip değildir, fakat *kullanım hakkı* fiilen onların elindedir. Bu koşullar altında yönetici kesim giderek kapitalist sınıfa dönüşebilir.^{β, γ}

Bürokratik deformasyon mantıksal sonucuna yürürse, benzer bir gelişme sosyalizmde olur. (Olduğunu da gördük.) “Üretim araçlarının mülkiyetine kimse sahip değildir, buradan sömürücü bir sınıf çıkamaz” gibi düşüncelerin yanlışlığı ortaya çıktı. İşçi sınıfından kopmuş bir yöneten kesimin var olması demek, üretim araçlarının mülkiyeti hukuksal olarak nerede olursa olsun, zilyetliğinin bir başka yana gitmiş olması demektir. Buradan kapitalist sınıf doğabilir.

Böyle bir şey olası olduğu için, yalnızca öze bakarak, “proletarya diktatörlüğü çoğunluğun çıkarlarını savunur” diyerek, biçimi arama gereği duymadan “proletarya diktatörlüğü en demokratik burjuva devletinden bin kez daha demokratiktir” demek yeterli olmaz. Öz ile biçimi mutlaka birlikte düşünmek gerekir. Lenin, proletarya diktatörlüğü en demokratik burjuva devletinden bin kez daha demokratiktir dediği her yerde bu ikisini birlikte düşünerek konuşmuştur. O tarihlerde proleter devletinin iki alanda da burjuva devletinden daha demokratik olduğunu göstermiştir. Yalnızca özle sonuca varılmaz, çünkü çoğunluğun yönetimi yaşama geçmiyorsa, çoğunluğun çıkarlarını güden proletarya diktatörlüğünün özü zedeleniyor demektir. Bunu mantıksal sonucuna ulaştırdığımız zaman, proletarya diktatörlüğü kalmaz.

Biçimle özü ancak düşünce kolaylığı için ayırırız ama fazla da ayıramayız, hele uzun süreli hiç ayıramayız. “Bu proletarya diktatörlüğüdür, ne yaparsa çoğunluğun çıkarınadır, çoğunluğun çıkarına olan da daha demokratiktir” mantığı ancak bir karikatür yaratır. Mutlaka demokratik

^α *Sosyalizm ve Demokrasi*, 1982.

^β *Agy*.

^γ Tarihsel bir paralel kurarak Osmanlı toplumunu hatırlarsak, kağıt üstünde köylünün ya da tımarlı sipahinin toprakta mülkiyet hakkı yoktu. Bunlar yalnızca kullanım hakkına (zilyetlik) sahiptiler. Bu zilyetlik, yeniden üretim süreci içinde giderek mülkiyet hakkına yaklaştı ve sonunda mülkiyet hakkı olarak yasaya da girdi.

işleyişler, demokratik biçime sahiplik gerekir. Devleti ortadan kaldırma aşaması gelmediği için kendi üstünde bir yönetici kesim tutmak zorunda olduğu bu tarihsel dönemde, işçi sınıfının bu yönetim kadrosunu çepeçevre sarabilmesinin koşullarını yaratmak gerekir.

Biçimin olmadığı yerde öz ne anlama gelir? *Demokratik işleyişlerin olmadığı yerde proletarya diktatörlüğü ne anlama gelir?*

Çeşitli anlamlara gelebilir. Her somut durumda, sınıf güçlerinin yarattığı dengeye bakmak gerekir. Bunun en alt sınırı, çoğunluğun yararına çalışan ama otoriter bir devlettir. Hala “proletarya diktatörlüğü vardır” diyebileceğimiz en son sınırı ise, bürokratik deformasyondur. (Bunun da ilerisine geçildiğinde, proletarya diktatörlüğü kalmaz.) İkisi de proletarya “devleti”dir, ikisi de belli bir bürokratik deformasyonu anlatır. Ancak birisi hala halkın çıkarlarının sözcüsüdür ve onun gönüllü desteğini alabilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, proletarya diktatörlüğü kendine en uygun devlet biçimi olan *aktif yığın demokrasisine uzun süreli sahip olamazsa, kendi varlığı tehlikeye girer*. Ve ancak böyle bir aktif yığın demokrasi-sine sahip olursa komünizmin üst aşamasına doğru ilerleyebilir. Devletin sınıf egemenliği sorunu, devletin fiili yönetimi sorunuyla karıştırılmamalıdır. Lenin, “sınıfın yönetici sınıf durumuna gelmesi, onun hemen yönetebilir duruma gelmesi anlamına gelmez” der.³⁹¹

Özellikle sosyalizme henüz hazır olmayan toplumlarda, komünizme devrimci dönüşüm aşamasının en önemli toplumsal çelişkilerinden birisi, belki de en önemlisi budur. *İşçi sınıfı yönetici sınıftır, fakat yönetmeye hazır değildir*. Kendi üzerinde, kendi adına yönetmesi gereken bir kesimi kabul etmek zorundadır. Bu bürokrasiyi ne denli denetleyebildiği sorusunun yanıtı, onun, düzenini ne denli koruyabileceğini ve komünizme ne denli ilerleyeceğini belirleyecektir. Bu kesimi ne denli denetleyebildiği de, demokrasinin ne denli uygulandığıyla eş anlamlıdır.

İşte, aktif yığın demokrasisi, sınıf diktatörlüğü ilkesinin bürokrasi tarafından çarpıtılmasının önüne geçer ve devletin, işçi sınıfının hem günlük, hem de uzun erimli çıkarlarını bir an olsun gözden kaçırmamasını sağlar.³⁹²

³⁹¹ Merkez Komitesinin Raporu, RKP(B)'nin 9. Kongresi, *LTY*, C. 30, s. 457.

³⁹² Bela Biszku, *Sosyalist Kuruculuk Döneminde Devlet Gücünün Rolü, İktidar, Özgürlük, Demokrasi*, Corvina Press, Budapeşte, 1978, İng.

Sosyalizmde Parti

Dünyanın her yerindeki komünistler arasında, Marksizm–Leninizmin, sosyalizmde çok partililiği reddettiği, tek partili rejimi kabul ettiği yönünde yaygın bir kanı vardır. Ne var ki, bu yanlışın nedeni, ne Marks ve Engels’dir, ne de Lenin’dir. Yanlışın kaynağı, doğaldır ki, Lenin sonrası yöneticilerin, var olan fiili durumu teoriye uydurma çabalarıdır. Biz de bu yaygın yanlışla nedeniyle, bu bölümde Lenin’den çok sayıda alıntıya başvuracağız.

Lenin, devrim öncesinde de, sonrasında da, daha doğru bir anlatımla tüm yaşamı boyunca, proletaryanın devlet düzenini, *çok partili siyasal sistem* olarak tasarlamıştır. Örneğin, 1917 Temmuz olaylarından sonra bir ara, Lenin, devrimin barışçıl gelişme olanağından söz eder. Ayaklanma olmadan iktidarın Sovyetlere geçebileceğini söyler. Kısa bir süre için doğan bu olanak gerçekleşmez ama bu arada Lenin şöyle bir şey söyler:

“Devrimin kesinlikle tartışılmayacak, olayların tümüyle kanıtlandığı bir dersi varsa, o da Rusya’da iç savaşı olanaksız kılacak tek şeyin Bolşeviklerle Sosyalist Devrimcilerin ve Menşeviklerin bağlaşıklığı, tüm iktidarın derhal Sovyetlere geçirilmesi olduğudur. (...)

“Tüm iktidar Sovyetlere geçirilirse devrimin barışçıl gelişmesi olanaklı ve olasıdır. Sovyetler tümüyle demokratikleştirilir, askerlere 500’e bir temsilci verilirken işçilere 1000’e bir temsilci verilmesi gibi ‘küçük hırsızlıklar’ ve demokratik ilkelerin çiğnenmesi yok edilirse, *Sovyetler içinde partilerin iktidar mücadelesi barışçıl olarak yürüyebilir.*”³⁹³

“Tüm iktidara el koyarak Sovyetler bugün hala (...) devrimin barışçıl gelişmesini, sayıların halk tarafından barışçıl seçimini ve *partilerin Sovyetler içerisinde barışçıl mücadelesini sağlayabilir. Çeşitli partilerin programları pratikte sınanabilir ve iktidar bir partiden ötekine barışçıl yoldan geçebilir.*”³⁹⁴

Devrimden sonra hükümete katılacak partiler sorununda da aynı tutumu gözlemekteyiz. Sağ SR’ler (Sosyalist Devrimciler) ve Menşevikler

³⁹³ Rus Devrimi ve İç Savaş, LTY, C. 26, s. 37.(abç)

³⁹⁴ Devrimin Görevleri, LTY, C. 26, s. 67–68.(abç)

daha devrimden hemen sonraki bir iki gün içinde, en yüksek iktidar organı olarak Sovyetleri değil, Kurucu Meclisi tanıdıklarını bildirerek Sovyet Kongresini terkederler. Sovyet Kongresinin yetkilendirdiği Bolşevik hükümetini, iktidarı gaspetmekle, meşru olmamakla suçlarlar. Kısacası, Sovyetlerin iradesini tanımazlar. Bunun karşısında Partinin tutumunu belirleyen ve Lenin'in kaleme aldığı MK kararında şöyle denir:

“Merkez Komitesi Bolşevik hükümetini yadsımanın Sovyet iktidarı belgisine ihanet etmek olduğunu bildirir. Çünkü İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi, Kongreden kimseyi dışlamadan, iktidarı bu hükümete teslim etmiştir. (...)

“Merkez Komitesi, kimseyi İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresinden dışlamamış olup, hala çıkıp gidenlerin geri gelmesine izin vermeye ve çıkıp gidenlerle *Sovyetler içinde bir koalisyon yapmaya* tümüyle hazır olduğunu bildirir. Dolayısıyla, *Bolşeviklerin kimseyle iktidarı paylaşmayı istemedikleri yönündeki tüm sözler kesinlikle sahtedir.*

“Merkez Komitesi, şu anki hükümet kurulduğu gün, kurulmadan birkaç saat önce, Sol Sosyalist Devrimcilerden üç temsilciyi kendi toplantısına katılmaya davet ettiğini ve hükümete katılmalarını resmen önerdiğini bildirir. Sol Sosyalist Devrimcilerin bunu reddetmesi (...) onlarla anlaşmaya varılamamış oluşunun tüm sorumluluğunu Sol Sosyalist Devrimcilere yükler.”³⁹⁵

Aynı bildiri, Sovyet hükümetine ortak olmanın ölçütünü, koşulunu da koyar:

“Sovyet iktidarı ilkesinden, yani son kongrede sağlanan çoğunluk iktidarından yana sınıksız duruyoruz. Sovyetlerdeki azınlıkla iktidarı paylaşmayı kabul ettik ve hala ediyoruz, yeter ki o azınlık çoğunluğa bağlılıkla ve namuslu bir biçimde uymaya ve tüm İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresinin onayladığı, sosyalizme doğru yavaş fakat sağlam ve şaşmaz adımları içeren programı uygulamayı yükümlensin.”³⁹⁶

Görüldüğü gibi, farklı partilerin varlığının da değil, “*hükümeti paylaşmanın*” tek ölçütü, mecliste çoğunluğu kazanmak ya da çoğunluğu kazanmış partinin hükümet programını kabul etmektir. (Şu noktaya

³⁹⁵ LTY, C. 26, s. 277–278. (abç)

³⁹⁶ RSDİP(B) Merkez Komitesinden, LTY, C. 26, s. 307.

dikkat çekelim ki, söz konusu olan bir *zorunlu* koalisyon değildir. Bolşeviklerin mecliste çoğunluğu vardır. Dolayısıyla, çoğunluk partisinin hükümet programının kabulü istenebilir. Batıdaki uygulama da bundan farklı değildir.) Burada, daha sonra sosyalist ülkelerde “parti”lere *yaşam hakkı tanımak* için zorunlu koşulan, komünist partisinin programını kabul etmek yoktur. Bileşimi ve dolayısıyla hükümet programları seçimler yoluyla değişebilecek olan Sovyet hükümetinin iradesini benimsemek vardır. Sosyalizme nasıl varılacağı konusunda her partinin bir görüşü olabilir. Bunlar, Lenin’in belirttiği gibi, proletarya diktatörlüğünün, Sovyetlerin içinde yaşamda sınanabilir.

Ele aldığımız örnekler, Lenin’in, proletarya diktatörlüğü altında çok partili bir sistemin var olacağını ve bu partilerin, demokratik işleyiş içinde iktidara gelebileceklerini düşündüğünü kanıtlamaya yeterlidir.

Ancak, Lenin’in ilkeselliğini kavrayamamış olanlar, şöyle bir düşünceye kapılabilirler: “Evet ama Lenin’in çok partililiği kabulü hep olaylarla bağlı. Güç dengelerine göre hareket ediyor. Oysa gönlü tek partidedir.”

İnanmak istemeyeni inandırmak güçtür ama Lenin’in gönlünün tek partide olmadığını gösterebilmek için bir de olaylardan bağımsız, ideal demokratik işleyişleri tartıştığı yazılara bakalım.

Lenin geri çağırma hakkını savunurken şöyle diyor:

“Bu ülkede çeşitli partiler iktidara geldi. İktidar bir partiden ötekine son geçtiğinde devrim, oldukça fırtınalı bir devrim olmuştu. Oysa geri çağırma hakkı olmuş olsaydı, basit bir oylama yetecekti. (...)

“Geri çağırma hakkı, devlet iktidarı olarak, zor kullanım fikrinin en iyi somutlanması olarak Sovyetlere tanınmalıdır. O zaman bir partiden başka bir partiye iktidarın transferi barışçıl bir biçimde, sırf yeniden seçme yoluyla gerçekleşebilecektir.”³⁹⁷

Lenin nispi temsil sistemini savunuyor ve şöyle diyor:

“Biz, gerçekten en demokratik sistem olan nispi temsil sistemine sahibiz.”³⁹⁸

³⁹⁷ Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesinin 21 Kasım 1917 Tarihli Toplantısında Sunulan Geri Çağırma Hakkı Üzerine Rapor, *LTU*, C. 26, s. 339–340.

³⁹⁸ *Agy.*, s. 339. (abç)

“Nispi temsil sistemi çoğunluk sisteminden daha demokratiktir. (...) *Nispi temsil sistemi parti sisteminin ve örgütlü partiler arasında seçimler yapılmasının kabulüne dayanır.*”³⁹⁹

Lenin Neden Çok Partililiği Bir Gerekliklik Olarak Görmektedir

Rusya’nın tarihi, o gün için bu çok partililik sorununu, asıl olarak köylülüğün varlığı ve aşırı ağırlığıyla bağlamıştır. Rusya’da çok partililik sorunu, en başta, işçi sınıfının köy küçük burjuvazisi ve onun partileriyle ilişkisi ve bağlaşıklığı kapsamında gündeme gelmiştir. (Çok doğal olarak bu sorun, başka ülkelerde başka kapsamlarda gelebilir, gelecektir.)

Lenin, Rusya gibi bir köylü ülkesinde köylülükle bağlaşıklık kurmadan, proletarya diktatörlüğünün kurulamayacağını, kurulsa da uzun ömürlü olamayacağını görüyordu. Onun açısından temel sorun, bu iki sınıf arasındaki ilişkinin somut biçimlerini bulmaktır. İşte Lenin, partiler sorununu bu çerçevede ele aldı.

RKP(B) 10. Kongresi’nde Lenin şöyle diyor:

“Hala önümüzde duran ve kaçınılmaz olarak daha yıllarca duracak olan ana sorun, bu iki sınıf arasında düzgün, sınıfları kaldırmak açısından düzgün ilişkiler kurmaktır. (...) Bu anlaşma devrimimizin ilk döneminde nasıl somutlanacaktır? Proletarya diktatörlüğü köylü nüfusunun muazzam ağırlığı altında nasıl sürdürüldü ve güçlendirildi? Anlaşmamızın ana itici gücü, ana belirleyici etkeni İç Savaş oldu. (...) Bu durum korkunç güçlüklerimizi katıyla artırdı ama öte yandan bağlaşıklık formülünü nasıl uygulayacağımız üstüne kafa patlatmaktan bizi kurtardı. Çünkü bunu ve gerçekleşmesinin koşullarını belirleyen şey, bize hiç tercih hakkı bırakmayacak biçimde savaş koşullarıydı.”⁴⁰⁰

Lenin Komintern’in Üçüncü Kongresinde bu fikri daha da açıyor:

“Şimdi artık proletaryanın Rusya’daki bu son kapitalist sınıfla kurması gereken ilişki sorununa pratik bir çözüm bulmamız gerekmektedir. Tüm Marksistlerin teoride bu soruna doğru ve hazır bir çözümleri vardır. Ancak teori ve pratik farklı şeylerdir

³⁹⁹ Geri Çağırma Hakkı Üzerine Kararname Taslağı, LTY, C. 26, s. 336.

⁴⁰⁰ Aynı Vergi Üzerine Rapor, RKP(B)’in Onuncu Tüm Rusya Konferansı, LTY, C. 32, s. 404–405.

ve de bu sorunun pratik çözümü hiç de teorik çözümüyle aynı değildir. (...)

“Proletarya ile köylülük arasındaki bağlaşıklıklaı gerçekleştirmeye çalıştık ve de ilk aşaması askersel bir bağlaşıklık oldu. (...) Ekonomik bağlaşıklık olmadan, askersel bağlaşıklık olamaz.”⁴⁰¹

Doğaldır ki, bir sorunun teorik çözümüyle, pratik çözümü arasında koşullara göre farklılık doğabilir, farklı yoldan yürünebilir. Ancak, teorisin, toplumsal gerçekliğin gerçek bilimsel kurgusu olabildiği durumlarda ortaya getirilen farklılaşma, “pratik çözüm”, sorunu çözmez, yalnızca günü kurtarır ve gerçek çözümü daha sonraya bırakır. (Ya da teorisinin o bölümü artık yaşamı düzgün yansıtmıyordu; o durumda da teorisinin o bölümü atılır ve pratikteki uygulama, teori durumuna yükseltilir.)

İç savaşta pratik çözüm, askersel “bağlaşıklıklaı”, köylüye karşı baskı ve şiddetle sınırlı kaldı. Bu durum, gerçek bir askersel bağlaşıklıklaı da yansıtmıyordu. Yoğun şiddete dayalı bir geçici uygulamaydı. Mutlaka bir noktada teorik çözümün önerisine, yani ekonomik bağlaşıklığa geçmek zorunluydu. Bu gerçeği yukarıdaki alıntı da, son cümlesiyle doğrulamaktadır.

İşçiyle köylü arasındaki ekonomik bağlaşıklık biçimindeki teorik çözümün siyasal plandaki yansıması, çok partili Sovyet sistemidir. Proletarya diktatörlüğü yerinden oynamadan, partilerin seçimle gidip gelebildiği bir siyasal bağlaşıklıktır. Buna Rusya’nın somut koşulları, sınıf savaşının gidişi, yani iç savaş, izin vermedi. Ama denenmedi değil.

Devrimin ilk aylarında Sol SR partisiyle girişilen kısa ömürlü bir hükümet ortaklığı, tam da, orta köylülikle bağlaşıklıklaı, siyasal bir biçim altında güçlendirme girişimiydi. Lenin bu siyasal bağlaşıklıklaının temelini şöyle açıklıyordu:

“Konuşmamda Bolşevik işçiler ile birçok köylünün şu anda güvendiği Sol Sosyalist Devrimciler arasındaki bağlaşıklık sorununa değinerek, bu bağlaşıklıklaının namuslu bir koalisyon, namuslu bir bağlaşıklık olabileceğini, çünkü ücretli işçiler ile emekçi ve sömürölen köylüler arasında radikal bir çıkar farkı olmadığını savundum. (...) Dolayısıyla, proletarya ile emekçi ve

⁴⁰¹ RKP’nin Taktikleri Üzerine Rapor, Komünist Enternasyonal’in Üçüncü Kongresi, *LTU*, C. 32, s. 484–485.

sömürülen köylülük arasında, namuslu bir koalisyonun olanağı ve gerekliliği vardır.”⁴⁰²

Sonraki dönemlerde de zaman zaman bağlaşıklığın siyasal biçimleri arandı. Çeşitli zamanlarda Menşevik ve SR partilerine karşı farklı tutumlar izlendi. Bu tutum farklarını güç dengelerine bağlamaya çalışanlar yanlış yaparlar. Bu partiler güçsüz oldukları zaman tepelerine binilmiş, güçlü oldukları zaman geri çekililmiş değildir. Devrim tehlikeye düştükçe küçük burjuva partileri yalpalamış, karşı devrimci burjuvaziyle saf tutmuş, onun için üstlerine gidilmiştir. Devrimin, tehlikelerin üstesinden geldiği dönemlerde özgürlük tanınmıştır. Bu özgürlüğün ne ölçüde tanınacağını, yine o günkü sınıf savaşımı belirlemiştir.

Örnekleyelim. 1918 sonu–1919 başında küçük burjuva demokratlarından Sovyet iktidarına karşı olumlu yönde tutum değişikliği geldiğinde Lenin bunu değerlendirmek gerektiğini söylüyor:

“Şimdi taktiğimizi tanımlamak gerekmektedir. Aramızda barışmanın olamayacağı, küçük burjuvazinin bize karşı olduğu ve sağlam tutumun teröre başvurmayı gerektirdiği zamanlardan kalma devrimci savaşımımızın belgilerini mekanik bir biçimde uygulamaya çalışmak büyük bir hata olur. (...) Bu insanların bize doğru kaydığı bu dönemde onlara sırtımızı çevirmemeliyiz.”⁴⁰³

Rusya’da koşullar, siyasal düzeyde partiler eliyle yürüyecek bağlaşıklıklara izin vermedi. Bir yanda sayısal olarak güçsüz, iç savaşta gücünü daha da tüketmiş proletarya. Öte yanda uluslararası burjuvazi ve devrimden sonra hırsı on kat artmış Rus egemen sınıfları. Arada, yapısı gereği güce tapan dev gibi küçük burjuvazi. Bu güçler dengesi altında, Rusya koşullarında Sovyet hükümeti görevini ancak işçi sınıfının en bilinçli, en ileri kesimi, Komünist Partisi yürütebilirdi. Devlet de, yalnızca özünde değil, *biçiminde de* diktatörlük olmuştu.

Rusya’da Ekim 1917 devrimiyle Sovyetler, proletarya devleti olarak ortaya çıktı. Sovyetlerin, komünist partisiyle bir ilgisi yoktu. Lenin, Sovyet iktidarının, “kararname ya da parti kararıyla kurulmadığını, çünkü *partiler üstü* olduğunu”⁴⁰⁴ yazılarında belirtmiştir.

⁴⁰² İşçilerle Çalışan ve Sömürülen Köylüler Arasında Bağlaşıklık, LTY, C. 26, s. 333.

⁴⁰³ Proletaryanın Küçük Burjuva Demokratlarına Tutumu Üzerine Rapor, 27 Kasım 1918, LTY, C. 28, s. 210–211, 213.

⁴⁰⁴ Notlara Yanıtlar, Tüm Rusya Demiryolcuları Olağanüstü Kongresi, LTY, C. 26, s. 497.

Lenin, devrimden önce de, sonra da, proletaryanın devletini tek partiyle eşitlemedi. Tersine, Sovyet düzenini çok partili sistem olarak tasarladı. Siyasal partilerin varlık sürdürmesi için aranan tek ölçüt, devrimin kurduğu proleter devlet düzenini kabul etmektir. 1921'den sonra Sovyetler Birliğinde zorunlu olarak tek parti sistemine geçildiğinde kapatılan partiler işte bu ilkeyi çiğnemişlerdir.

Sovyetler Birliği için o koşullarda tek parti sistemi bir zorunluluk olmuştur. Ancak bunun zararını gördüğü de kesindir.

Lenin'in teorisinde de, olabildiğince pratiğinde de çok partili sosyalist demokrasi vardır. Partileri yasaklayarak sınıf savaşını kaldıramazsak, bu sınıf savaşının demokratik biçimler altında yürümesi, "daha açık, daha namuslu, daha geniş" yürümesi, tam da sınıf kavgalarını sonul olarak ortadan kaldırmayı hızlandırır, kolaylaştırır.

Sosyalizmin var olabilmesi ve ardından komünizmin üst aşamasına ulaşma yolunda, komünist partisinin ve onun izleyeceği siyasetin büyük bir önemi vardır ama parti, işçi sınıfının yeni düzeni örgütlemadaki büyük aracı olan devletle özdeş değildir. Parti, önderlik rolünün tüm önemine karşın, sınıfın küçük bir *parçasından* başka bir şey değildir. Partiler devletin izleyeceği siyaseti belirler, devlet uygular. Devlet katlarındaki partililer bu işleyişi kolaylaştırır, çabuklaştırır, yaşama daha tam, daha etkin geçmesini sağlarlar.

Lenin, devlet ile partinin özdeş olmadığını vurgulamıştır. Ama devrimden sonraki yıllarda, devlet ile parti iç içe girdi. Tek parti olgusu, parti ve hükümet yönetimlerinin birleşmesini hem zorladı, hem de bu yönde büyük bir kolaylık sağladı. Lenin bundan yakınlıkla şöyle diyor:

"Hepimiz aynı düşüncedeyiz ki Parti aygıtı Sovyet hükümeti aygıtından ayrılmalıdır.

"Bu korkunç zor bir iştir. Yeterince insan yoktur."⁴⁰⁵

Eninde sonunda, her devrimin can alıcı sorusu, erki elinde tutan siyasal gücün kimliğidir. Rusya gerçeklerinin dayatmasıyla geline nokta Lenin, kapitalizmden *komünizmin alt aşamasına* geçiş sürecinde, proletarya diktatörlüğünün, ancak ve ancak merkezi disiplinli bir komünist partisi eliyle olanaklı olduğunu görmüştür.⁴⁰⁶ "Umman" gibi köylü yığınları içinde, son derece küçük bir işçi sınıfı. Rusya koşullarında işçi sınıfının gücü sayısından değil, siyasal bilincinden

⁴⁰⁵ RKP(B) Merkez Komitesinin Siyasal Raporu Üzerine Kapanış Konuşması, RKP(B)'in 11. Kongresi, *LTY*, C. 33, s. 314–15.

⁴⁰⁶ Sol Komünizm – Bir Çocukluk Hastalığı, *LTY*, C. 31, s. 43–45.

gelmekteydi. Bu bilinci koruyabilmek, geliştirebilmek ve devrimi başarılı sonucuna ulaştırabilmek için, disiplinli bir komünist partisinin varlığı zorunluydu.

Başlangıçta böyle olması kaçınılmazdı ama ülkenin koşulları ve sınıflar arası dengeler değiştikçe, bu durumun da mutlaka değiştirilmesi gerekirdi. Ne var ki, o tarihlere gelindiğinde de parti, pek de şaşılma-yacak nedenlerle, elindeki olanakları “daraltacak” bir çözümü ortaya getirme iradesini gösteremedi.

Stalin’le birlikte, devletle parti giderek artan ölçüde ve bu teorik model durumuna getirilerek, birbirine karıştı. “tüm iktidar sovyetlere” belgisi, “tüm iktidar partiye” belgisine dönüştü. Stalin bunu çok açık söyledi:

“Proletarya diktatörlüğü topraklarında (...) partinin yol gösterici yönlendirmesi olmadan, Sovyetlerimiz ve öteki yığın örgütlerimiz bir tek önemli siyasal ya da örgütsel sorunda karar sahibi olamaz. Bu anlamda, proletarya diktatörlüğü onun öncü müfrezesinin, partisinin ‘diktatörlüğüdür’ denilebilir.”⁴⁰⁷

İşte bu yaşanan olguda, sosyalizme ekonomik, toplumsal ve kültürel açılardan hazır olmayan bir ülkede, kaçınılması olanaksız tuzaklardan birisidir.

İşçi Devletinde Yasama – Yürütme

İşçi devletinde yasama–yürütme konusu, kendi açımdan uzun yıllar tam çözemediğim, yerine oturtamadığım sorunlu bir konu olmuştur. Ancak, buna gelmeden önce, Marksist klasiklerin konuyu nasıl ele aldığını görelim.

Marks’ın konuyla ilgili en özlü ve iyi bilinen anlatımlarından biri, aşağıdaki alıntılardır.

“Komün, parlamenter değil, *aynı zamanda* hem yürütmeci, hem yasamacı, çalışan bir organ olmak zorundaydı.”⁴⁰⁸

“Parlamentarizm, tartışma ile yaşar. Nasıl olsun da tartışmayı yasaklasın? Burada her çıkar, her toplumsal kurum genel fikirlere

⁴⁰⁷ Stalin, *Leninizmin Sorunları*.

⁴⁰⁸ Fransa’da İç Savaş, MESY, C. 2, s. 220. (abç)

dönüştürülür, fikirler olarak tartışılır (...) Platformdaki hatiplerin mücadelesi, basındaki kalemlerin mücadelesini uyandırır. Parlamentodaki tartışma kulübü, salonlardaki ve birahanelerdeki tartışma kulüpleriyle zorunlu olarak tamamlanır. Sürekli olarak kamuoyuna seslenen temsilciler, kamuoyuna, gerçek düşüncelerini dilekçelerle dile getirme hakkı verirler. Parlamenter rejim, her şeyi çoğunlukların kararına bırakır. Nasıl olacak da, parlamentonun dışındaki büyük çoğunluklar karar vermek istemeyecek?”⁴⁰⁹

Burjuva düzende, yasamayı temsil eden parlamento bir tartışma kulübüdür. Yasama organına seçimle gelmiş delegeler parlamentoda gevezelik yaparken, yürütme kendi işini başka yerlerde götürmektedir. Hedef, yasama organını tartışma kulübü olmaktan çıkarmaktır.

Marks, yürütme, bir ulusun *heterenomisini*, yani kendi kendini yönetim demek olan *otonominin* tam tersini temsil eder, der. Ordunun, bürokrasinin, vb., de yürütmeye bağlı olmasıyla, yaşamda parlamento moral bir “otorite”ye indirgenir.

“Komün, parlamenter değil, aynı zamanda hem yürütme, hem yasamacı, çalışan bir organ olmak zorundaydı” cümlesinin bir tek anlamı vardır: komün parlamenter değildir, çünkü yasama ile yürütmeyi tek organda birleştirmiştir.

Yasama organını tartışma kulübü olmaktan çıkarmak ve halkın otonomisini gerçekleştirmek nasıl sağlanacaktır? Yürütme ile yasamayı tek bir organda, yasama işlevinin altında birleştirerek.

Marks’ın getirdiği önlemlere göre, yasamayı erkin kaynağı olarak gerçekten çalıştırmak gerekir. Zaten Marks, çalıştırmak sözcüğünün anlamını da açıklamıştır: Parlamenter değil, çalışan, yani, hem yasamacı, hem yürütme. Yani yürütmeden de doğrudan onlar sorumlu olacaklardır.

Kapitalizmde yasamanın üstünlüğü, burjuva yönetimin ilk dönemlerinde vardı. Burjuvazi, aristokrasiye üstünlüğü böyle sağlamıştı. *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* ve özellikle de *18. Brümiyer* kitapları, yasamanın üstünlüğünü kabul eden burjuva cumhuriyetin, sınıf mücadelesi yükseldikçe, nasıl meşruti kralığa benzediğinin birer anlatımıdır.

Yasama–yürütme birliğini ya da ayrılığını daha iyi anlayabilmek için, güçler ayrımı, yani, yasama–yürütme–yargının birbirinden ayrı güçler olarak örgütlenmesi gerektiğini savunan teorinin ana mimarı olan Monteskiyö’den (Montesquieu) başlamamız gerekiyor.

⁴⁰⁹ Lui Bonapart’ın 18. Brümiyeri, *MESY*, C. 1, s. 436.

Monteskiyö ve Güçler Ayrımı Teorisi.

Güçler ayrımı, tarihsel olarak, burjuvazinin aristokraziyle egemenlik yarışında, egemenliğin paylaşımı sorunundan doğmuştur.⁴¹⁰ Daha sonra, burjuvazinin çeşitli fraksiyonları arasındaki paylaşımı anlatmıştır.⁴¹¹

Marks, güçler ayrımı için, “anayasal ahmaklık” der ve burjuvazinin devleti karmaşıklıştırıp esrarençizleştirmesinden söz eder.⁴¹² Lenin de Marks ile aynı yorumları getirir.⁴¹³

Yasaların Ruhu adlı kitabında⁴¹⁴ Monteskiyö, şöyle diyor:

“Yasama ve yürütme güçleri, aynı insanda ya da yetkililerden oluşan aynı organda birleşirse, özgürlük olamaz, çünkü, aynı kral ya da senato, zalim yasalar çıkarırsa, yasaları zalim bir biçimde uygularsa diye endişeler doğabilir.”⁴¹⁵

Ne var ki, yürütme ya da yasama, tek başına da zalimlik yapabilir. Yürütme için örnek vermeye bile gerek yoktur. Yasama içinse, örneğin, Marks, Fransa’da Yasama Meclisinde çoğunluk oluşturan birleşik kralcılarının “*yasama diktatörlüğü*”nden söz eder.⁴¹⁶ (Bu alıntının söz konusu ettiği dönem – 1849 – bir iç savaş dönemidir ve devlet, yasama eliyle, biçiminde de diktatörlük demek olan olağanüstü devlete dönüşmüştür.)

Monteskiyö, yukarıdaki sözlerinden az önce, siyasal özgürlük, “erk suiistimal edilmediği sürece vardır.”⁴¹⁷ der ve daha sonra da şöyle söyler:

“Asillerden ya da halktan, aynı kişi ya da aynı organ, o üç gücü birden kullanırsa, her şeyin sonu olur.”⁴¹⁸

“Üç güç”ten kasıt, yasama, yürütme ve yargıdır.

Monteskiyö, on sekizinci yüzyılda, 1689–1755 yılları arasında yaşamış. Güçler ayrımı teorisini İngiltere’den esinlenerek yazmış. Bu teoriyi içeren, *Yasaların Ruhu* adlı kitabı, 1748’de Cenevre’de yayınlanmış,

⁴¹⁰ Alman İdeolojisi, *MESY*, C. 1, s. 47.

⁴¹¹ *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri ve 18. Brümier*.

⁴¹² Fransa Cumhuriyeti Anayasası, *METY*, C. 10, s. 570.

⁴¹³ Devlet ve Devrim, *LTY*, C. 25, s. 427–429.

⁴¹⁴ *Britannica Ansiklopedisi*, Batı Dünyasının Büyük Kitapları serisi, no:38.

⁴¹⁵ *Agy.*, s. 70.

⁴¹⁶ Fransa’da Sınıf Mücadeleleri, *MESY*, C. 1, s. 261.

⁴¹⁷ *Britannica serisi*, s. 69.

⁴¹⁸ *Agy.*, s. 70.

çünkü Fransa’da yayınlamaya yanaşan çıkmamış ve zaten yayımlandıktan sonra da çok tepki toplamış. Kitap, neden İngiltere’den esinlenerek yazılmış? Neden Fransa’da tepki toplamış?

İngiltere, burjuva devrimini 1648 yılında yaşadı. Hemen ardından, burjuvazi ile aristokrasi, devleti aralarında paylaştılar ve devrimin kapsamını kendi ortak çıkarlarıyla sınırladılar. Devletin, çeşitli sınıflar ya da kesimler arasında paylaşımının “gerekliliği” İngiltere pratiğinde yansımıştı. Nitekim Mark ve Engels de, “yönetimin paylaşıldığı zamanlarda ve ülkelerde, güçler ayrımı doktrininin egemen görüş olduğu ve ‘ebedi yasa’ gibi sunulduğu ortaya çıkıyor”⁴¹⁹ diyorlar. Yani güçler ayrımı, burjuvaziyle aristokrasinin devleti paylaşımından doğmuştur.

Oysa, Monteskiyö’nün kitabının yayımlandığı sıralarda Fransa’da, tarihin en “terörist” burjuva devriminin koşulları oluşuyordu. Uzlaşmanın ortamı ve olanağı yoktu. Bu yüzden, Monteskiyö’nün “güçler ayrımı” teorisi kimsenin hoşuna gitmedi. Krallık, ben neden pay verecekmişim diye, cumhuriyetçiler de, biz pay değil, hepsini istiyoruz diye, bu teoriye karşı çıktılar.

1789 devrimi ve Fransa’nın ondan sonraki 80 yıllık tarihi, konumuz açısından son derece öğreticidir. Devrim oluyor, toplum kaynıyor, krala “bağlı” ulusal meclis, kendini ulusal kurucu meclis olarak ilan ediyor. *Britanika* (Britannica) Ansiklopedisi bile açıkça yazıyor ki, bu meclis krala bayrak açıp kendini kurucu meclis olarak ilan ediyor ama bunu yaparken içindekilerin çoğunluğu, silahlı halkın korkusundan titriyor. Kurucu meclis, iki yıl içinde, güçler ayrımına dayanan bir anayasa hazırlıyor. Yasamaya üstünlük tanıyan, yürütmeyi ona bağımlı kılan, oy hakkını ise yalnızca belli miktarda vergi ödeyenlere tanıyan bir anayasal monarşi ortaya çıkıyor. Yani burjuvazi, yürütmeyi aristokrasiye verip onu kendine bağlıyor, halktan korkusunu da oy hakkını sınırlayarak yansıtıyor.

Bu monarşi, uygulamalarıyla, anti feodal dönüşümleri yavaşlatmaya, daraltmaya, insan hakları konusunda geri adımlar atmaya çalışıyor. Halk yeniden sokağa dökülüyor ve uzun bir kavga başlıyor. Burjuvazinin reformcu kanadının kralcılarla uzlaşma isteği yüzünden bu kavga, 1794’te, burjuva devriminin halk tabanına dayanan asıl devrimci kanadını oluşturan, Montanyarların ve Jakobenlerin giyotine gitmeleriyle, karşı devrimle son buluyor. Ondan sonra, devrimler, darbeler Fransa’da birbirini izliyor. Birkaç kez cumhuriyet, birkaç kez monarşi

⁴¹⁹ Foyerbah Üzerine Tezler, MESY, C. 1, s. 47.

vb., geliyor. Bu süreç başlı başına çok öğretici, *Britanika*’nın olayı verişini daha da öğreticidir:

“Fransız Devrimi ve onun Napolyon’la son bulması, modern devrimlerin tarihinde en çarpıcı bölümdür. O, bu olağanüstü konumunu, kuşkusuz, feodal ayrıcalıklarına cansiperane yapışarak her türlü uzlaşmayı reddeden aristokrasinin inatçılığına ve öteki uçta da köylü yığınların amansızlığına borçludur. Burjuvazi, aristokrasinin yıkılmasını istememişti, uzlaşmanın reddedilmesi ve karşı devrim, onu eski düzeni yıkma yolundan yürümeye itti.”⁴²⁰

İşte, güçler ayrımı, burjuvazinin aristokrasiye yaptığı bu uzlaşma çağrısıydı. On dokuzuncu yüzyıl içinde bu ayrım, doğal olarak, giderek, burjuvazi ile feodallerin devleti paylaşımı çerçevesinden çıkmış, burjuvazinin çeşitli kesimlerinin aralarında paylaşımına kaymıştır. Marks, parlamenter cumhuriyet için, “yönetim anonim şirketi” demektedir.⁴²¹

Devleti aristokratlarla paylaşımdan kaynaklanan, ama sonra burjuva toplumun koşullarına uyarlanan güçler ayrımı, devletin halktan kopukluğu temelinde ve halkın iradesine bağlanmasını kesinkes engelleme emelindedir. Bu nedenle, *dikey*, yani aşağıdan yukarı değil, *yatay* “denetim ve denge” araçları (yasama – yürütme – yargı) kullanır.

Marks, burjuva devletin en ideal biçimini, 1842 Fransa’sı örneğinde, şöyle tanımlar:

“Merkezileşmenin sıkıntısını çektiği çelişki yadsınamaz; fakat burada tarihsel ve rasyonel hakkını da vermek gerek! Merkezilik – ki burada haklılık nedeni geliyor – her devletin özü, canıdır. Her devlet zorunlu olarak merkeziyetçiliği ister; katıksız monarşiden cumhuriyete kadar her devlet merkeziyetçidir; Rusya ne kadarsa Amerika da o kadar. Federal devletten gelişmiş merkezi devlete kadar, hiçbir devlet merkeziyetçi olmadan yapamaz; devlet var olmaya devam ettikçe, her devletin bir merkezi olacak, her kişi yurttaşlık işlevlerini merkezilik sayesinde sürdürebilecektir. Bu merkezilik altında, *komünal yönetim altında*, bireyleri ve örgütleri ilgilendiren herşey özgür bırakılabilir ve hatta bırakılmalıdır da, çünkü, merkezilik tek bir odakta yoğunlaştığı, burada herşey tek bir bütün oluşturduğu için, işleyişi zorunlu olarak genel olmalı, yetkisi ve otoritesi genel geçerliliği

⁴²⁰ Britannica ana C. 7, s. 661–662.

⁴²¹ Fransa’da İç Savaş, *MESY*, C. 2, s. 218.

olan herşeyi kapsamalı, fakat, şu ya da bu bireyi ilgilendiren herşeyi de özgür bırakmalıdır. *Bu, merkezi devlet otoritesinin yasa çıkarmak, yürütmeyi denetlemek, devlet görevlilerini atamak, vb., hakkına sahip olduğunu anlatır; ama bu aynı zamanda, yargı yetkisinin hiçbir surette merkezle bağlı olmaması, halkın ellerinde olması – jürili mahkemeler – anlamına da gelir ve daha önce de söylendiği gibi, komünal işler, vb., merkezin yetki alanına girmez.*⁴²²

Çağımızda, Monteskiyö'nün formüle ettiği biçimiyle güçler ayrımını bulabilmek umutsuz bir hayaldir. Hepsi, güçler ayrımının, yukarıdaki sayfalarda belirtilen işlevine uygun, şöyle ya da böyle bir mekanizma oturtmuşlardır. Bu mekanizma içinde de yürütmeyi yasamadan kopartmış ve canavarlaştırmışlardır.

Proletarya Diktatörlüğü Güçlerin Birliğidir

Devlet konusunda Marks ve Engels, *Manifesto*'da, iki çok önemli hedef koymuşlardır: Birisi, demokrasi mücadelesini kazanmak, ötekisi, ege-men sınıf olarak örgütlenmektir.⁴²³

Bundan sonraki yıllar içinde, Marks ve Engels, Fransa, Almanya, İngiltere ve hatta ABD pratiğini yakından izlemişlerdir. Örneğin Marks 1851'de, Fransa'nın 1848 Anayasasını incelemiştir. Anayasanın bir maddesinde “*güçler ayrımı, özgür yönetimin birincil koşuludur*” denmektedir. Bunu Marks şöyle değerlendirmiştir:

“Burada eski anayasal ahmaklık yine var. ‘Özgür yönetim’in koşulu, güçlerin ayrımı değil, birliğidir.’⁴²⁴

Demek ki, güçlerin birliği, Paris Komünü'nden ta yirmi yıl önce, Marks'ın kafasında oluşmuş bir fikirdir. Zaten, Lenin'in de belirttiği gibi, güçler ayrımı, parlamentarizm demektir.⁴²⁵ İşçi devleti parlamenter değildir.

Bir başka yan da, özellikle Fransa'da, güçler ayrımı temelinde yaşanan pratiğin gösterdiği. Başarısız olmuş her devrim, burjuva devletin dışlarını sivrilmesi sonucunu doğurmuş ve onun, sermayenin

⁴²² F.Engels, Merkezileşme ve Özgürlük, *METY*, 1842, C. 2, s. 358–59.(abç)

⁴²³ Komünist Manifesto, *MESY*, C. 1, s. 126.

⁴²⁴ Fransa Cumhuriyeti Anayasası, *METY*, C. 10, s. 570.

⁴²⁵ *LTY*, C. 27, s. 154; C. 29, s. 108.

emek üzerinde baskı makinesi olduğunu sergilemiştir. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nin ardından, 18. Brumiyer'i yazdığında, Marks, bu durumun öğrettiği dersi teorik çözümlemeye katmaktadır: Kıtada (yani Avrupa'nın İngiltere dışında kalan bölümünde), devrimin devlet aygıtını parçalaması gereklidir.⁴²⁶

Nitekim Paris Komünü'nün hemen ardından, aynı düşünceyi Marks, Kugelman'a yazdığı mektupta dile getirmiş ve Kıtadaki her gerçek halk devriminin böyle bir görevi olduğunu belirtmiştir.⁴²⁷ Bu düşünce, ayrıca, Marks'ın *Fransa'da İç Savaş* kitabında ve Marks ve Engels'in 1872'de *Manifesto*'ya yazdıkları son ortak önsözde de dile getirilmiştir.

Bu önsözde, *Manifesto*'da yazılanların bazı ayrıntılarının değiştiğine işaret ediliyor, *Fransa'da İç Savaş* kitabına atıf yapılarak, şöyle deniyor: Paris Komünü, işçi sınıfının, hazır devleti ele geçirip kendi amaçlarına uygun olarak yeniden biçimlendirmesinin olanaksız olduğunu göstermiştir.⁴²⁸ Demek ki *Manifesto*, proletaryanın burjuva devlet aygıtını olduğu gibi ele geçirip kendine göre biçimlendirmesine de kapıyı açık bırakıyordu. Ama pratikte yaşananlar, Kıta için bunu değiştirdi. Peki, ya başka ülkeler için ne oldu? Yine 1872'de, Marks bunu şöyle yanıtlıyor:

“Çeşitli ülkelerin kurumları, töreleri ve gelenekleri için bırakmamız gereken payı biliyoruz ve emekçi halkın hedefe barışçıl yoldan ulaşabileceği, Amerika, İngiltere (...) gibi ülkeler olduğunu yadsımıyoruz. Bu doğruysa, o zaman şunu da kabul etmeliyiz ki, kıta ülkelerinin çoğunda, zor, devrimlerimizin manivelası olmak durumunda kalacaktır. (...)”

“Ordusu, polisi, hakimleri olmayan krallar, eğer erklerini moral etkinlik ve otorite yoluyla elde tutmaya indirgenmiş olsalardı, devrimin yürüyüşü önünde, ancak zayıf engeller oluşturlardı.”⁴²⁹

Söylemeye bile gerek yok ki, İngiltere, Amerika gibi ülkelerde de daha sonra durum değişmiştir ve bunun böyle olduğu, hem Engels, hem Lenin tarafından dile getirilmiştir.

Asıl önemli olan, Marks'ın sözlerinden çıkan şu genel sonuçtur:

Yürütme, canavarlaşmış mı, canavarlaşmamış mı, yasamaya bağlı mı kalmış, yoksa onun tepesine mi çıkmış? Bu sorular, kurulacak

⁴²⁶ Lui Bonapart'ın 18. Brumiyeri, *MESY*, C. 1, s. 477.

⁴²⁷ Marks'dan Kugelman'a Mektup, 12 Nisan 1871, *MESY*, C. 2, s. 420.

⁴²⁸ Manifesto, *MESY*, C. 1, s. 99.

⁴²⁹ Heyg Kongresi, *MESY*, C. 2, s. 293.

devletin niteliğini değil, devrimin gerçekleşme yolunu belirler. Ortaya çıkan yapının ana planı değişmez. Her iki durumda da güçlerin ayrımına değil, Marks'ın Paris Komünü'nden 20 yıl önce savunduğu, birliğine dayalı bir yapı belirir.

Paris Komünü, Marks'ın iki fikrini birden doğrulamıştır. Biri, yeni devlette özgür yönetimin koşulunun, güçlerin birliği olduğu fikri. Ötekisi de, canavarlaşmış bir yürütmenin olduğu ülkelerde – ki günümüzde tüm kapitalist ülkelerde bu böyledir – devleti, erke gelmeden önce parçalamanın gerekli olduğu fikri.

Paris Komünü, emeğin ekonomik kurtuluşunu yaşama geçireceğimiz *siyasal biçimi* gösteren devrimci pratiğin ta kendisiydi. (Ancak, o gün için uzun süre başarıyla yürütülebilmesinin olanağı yoktu. Bu düşüncemizi biraz ileride açmaya çalışacağız.)

Burjuva demokrasisi, bol “edebiyat” örtüsü altında, ama güçleri yürütmenin altında birleştirir. Çıplak burjuva diktatörlüğü olan faşizm de bunu açıktan ve edebiyatsız olarak yapar. Komün ise, tüm güçleri halkın elinde birleştirdi. Marks'ın deyimiyle Komün, “halkın halk tarafından yönetimi”ydi.⁴³⁰ Komün, dar bir belediye deneyimi değildi. Marks, onu feodal komünlere benzeterek, belediye deneyimi diye yorumlayanları eleştirdi⁴³¹ ve biçim açısından onun, “gerçek bir ulusal yönetim” olduğunu söyledi.⁴³² Proletarya diktatörlüğü modelinde güçler ayrımı olmaz, olursa da bu durum aktif yığın demokrasisiyle çelişir. Proletarya diktatörlüğü, halktan kopuk burjuva devletinde güçler ayrımının, ancak yatay getirebildiği denetim ve denge mekanizmalarının dikeyini, yani aşağıdan yukarıya işleyenini getirebilir ve Paris Komünü'yle getirmiştir.^a

⁴³⁰ Fransa'da İç Savaş, *MESY*, C. 2, s. 227.

⁴³¹ *Agy.*, s. 221–222.

⁴³² *Agy.*, s. 226.

^a Bu paragrafla bir özeleştiriyi yaptığımı söylemeliyim. Bölümün başında değindiğim sorunu 1980'lerin sonlarında henüz yerli yerine oturtamadığımdan ve dolayısıyla tüm güçleri tek elde toplamak bana son derece tehlikeli bir çıplak diktatörlük görüldüğünden, Paris Komünü'nü, ülke çapında uygulanamaz, uygulanmaması gereken bir belediye deneyimi olarak değerlendiriyordum. Bu yanılıgyı, en açık biçimiyle, Gülen Erdilek'in, *İşçinin Sesi* 396. sayısında (1990) yayınlanan, “*Sosyalizmde Devlet ve Parti İlişkisi – Bir Gövdede İki Kafa*” adlı yazının, benim ısrarımla giren ilgili bölümlerinde bulabilirsiniz.

Marks'ın burjuva parlamentosuna itirazı (bu itirazlardan işçi devletinin nasıl örgütlenmesi gerektiği üzerine düşüncesi ortaya çıkar) iki noktadadır:

1. Egemenliği temsil eden yasama organı, tartışma kulübü olmuştur. Yürütme yasamayı yutmuştur. Fiili güçler, ordu, polis, vb., her şey yürütmenin elinde toplanmıştır.
2. Parlamento çoğunluk esasına göre çalışmaktadır ama ülke nüfusunun isteklerini, düşüncelerini yalnızca parlamentodaki 300–400 kişi temsil edemez.

Marks, Komün deneyinden sonuçlar çıkararak, her adımda yasamanın etkin olması gerektiğini, yasamanın da üzerinde halkın etkin olması gerektiğini söylemiştir. Yasama organı, kapitalizmdeki tartışma kulübü rolünden çıkartılmalı ve çalışan bir organ yapılmalıdır. Bu organ, yasaların uygulanmasında aktif rol almalı ve de uygulamayı denetlemelidir. Marks'ın getirdiği, “yasama ve yürütmenin aynı organda kaynaşması” budur.

Marks'ın ikinci amacı, parlamenter demokrasinin taşıdığı zaafı aşmaktır. Parlamenta 300–400 kişi seçiliyor ve halk yürütme yetkilerini bu insanlara belli bir süre için devrediyor. Bunların yaptığı her şey, “halkın kendi kendisini yönetmesi” anlamına geliyor. Peki, bu 300 kişinin dışındaki milyonlar, kendilerini ilgilendiren konularda karar verme sürecine katılmak istemezler mi? Tarihsel süreç içinde seçim ilkesinin gelmesi bir gelişmedir. Krallıkla karşılaştırılırsa burjuva parlamentosu çok ileridir, ama gidilecek yola bakıldığında sınırlıdır. Neden halkın kendisi karar vermesin? Öyleyse, yasamayı da halka bağımlı kılacak bir işleyiş kurulmalıdır.

Ve Marks, bu iki noktaya önlemler getirir:

1. Yasama organı oyuncak olmaktan çıkarılmalı, çalışan bir organ durumuna getirilmelidir.
2. Devlet işlerini, seçimle de gelmiş olsa yalnızca 300–400 kişi değil, halkın kendisi yönlendirmelidir. (Bunun en iyi önlemi, Komün'ün bir kazanımı olan, halkın seçimle gelmiş delegeleri geri çağırma hakkına sahip olması ve yargıçların, üst bürokratların da seçimle gelmeleridir.)

Sosyalizme Hazır Olmayan Toplumda Proletarya Diktatörlüğü.

Bölümün başında, “işçi devletinde yasama–yürütme konusu, kendi açımdan, uzun yıllar çözemediğim, yerine oturtamadığım sorunlu bir konu olmuştur” demiştim. Şimdi bunu açalım.

1917 sonrası komünist kuşakların önünde, proletarya diktatörlüğünün işleyişini ve sonuçlarını görebilmek için bakılacak somut bir yer vardı: Sovyetler Birliği. Ancak, tüm Sovyet sevgimize karşın, ülkeye bakınca gördüklerimiz (hem de aynı sevgi nedeniyle, yıllar yılı bilinç altı bir refleksle görmezden geldiğimiz) pek iç açıcı değildi. Toplumun hiçbir kesimi için demokratik uygulamalar ve özgürlükler söz konusu değildi. Ayrıcalıklı parti–devlet bürokrasisi için bile. Çünkü, kim olursa olsun, onun da üstünde “amir”i vardı. Haksızlıklara karşı baş vurulacak bir yer de yoktu. Yargı, tam anlamıyla, siyasal kadroların emir eriydi. Yüce Sovyet ve yerel Cumhuriyet Sovyetleri de tümüyle yürütmenin kapı kuluydu. “Yürütme”nin, yani hükümetin “yürüttüğü”, herhalde yalnızca devletin olanaklarıydı. Gerçek yürütme, SBKP MK Politik Bürosuydu. Gulag’lara, çalışma kamplarına, hatta akıl hastanelerine gönderilmek için, ajan, sabotör, anti komünist eylemci, vb., olmak gerekmiyordu. Sistemin bozukluklarını yüksek sesle ve ısrarla söylemek yeterliydi.

Bu tabloya baktıkça, acaba sorumlusu “güçlerin birliği” midir diye düşünüyordum. Yasamayla yürütmeyi birleştirmek, tüm gerçek güçler yürütmenin elinde olduğundan, tüm yetkileri yürütmede toplama sonucunu mu veriyordu? Tüm güçler bir merkezde toplandığında da, yargının oyuncaklaşması kaçınılmaz oluyordu.

Güçlerin birliği doktrininin, uygulamanın çıplak diktatörlüğe kaymaması için getirdiği, bugüne dek yaratılmış ve yarınlarda yaratılacak tüm silahlardan daha güçlü bir silahı vardı: *Geri çağırma hakkı*. Ama neredeydi bu silah? Sovyetler Birliği büyük ülke, bir yerlere gizlenmişti herhalde!

Oysa, sorunun, güçlerin birliği doktrininden değil, Sovyetler Birliğindeki durumdan kaynaklandığını anlamak gerekirdi.

Lenin, “yürütmenin yasamadan ayrılığı olarak parlamentarizmin kaldırılması, yürütme ve yasamanın birliği, yönetimle yasamanın birleşmesi”⁴³³ demişti. Onun döneminde, devrimin coşkusuyla ve onun

⁴³³ Program Taslağı Üzerine Kaba Plan, RKP(B)’in Yedinci Kongresi, LTY, C. 27, s. 154.

kişiliğinin de katkısıyla, emekçi halk hızla Sovyetler içinde örgütlen-
diğinden ve siyasete ağırlık koymaya başladığından, durum gerçekten o
yöne gidiyor görünüyordu.

Ancak, ölümünün ardından gelen süreç, yürütmenin yasama karşı-
sında kesin üstünlüğünü ve bunun da kişi egemenliğine dönüşümünü
getirdi. Komünist Partisi, ülkede tüm güçleri fiilen elinde tutan tek odak
olarak, yasamayı ve yürütmeyi Merkez Komitesinin, o da Genel Sekre-
terin eline verdi. Ve özgürlüklerin işlemediği, bürokratik, anti demok-
ratik, otoriter bir sistem ortaya çıktı.^α Sanki Marks'ın *18 Brümiyer*'de
şu söyledikleri bir başka tarihsel kesitte ve bir başka sınıf için yeniden
yaşanıyordu:

“*C'est le triomphe complet et définitif du Socialisme!*” (Bu
sosyalizmin tam ve sonul zaferidir–RY) Guizo (Guizot) İki
Aralığı işte böyle açıkladı. Ama, parlamenter cumhuriyetin
alaşığı edilmesi, içinde proleter devriminin başarısının tohumunu
taşıyorsa da, onun ilk ve belirgin sonucu *Bonapart'ın parlamento
üzerindeki, yürütmenin yasama üzerindeki, konuşmasız gücün
konuşmanın gücü üzerindeki zaferi* olmuştur. Parlamentoda ulus
kendi genel iradesini yasallaştırdı. Başka bir deyişle, egemen
sınıfın yasasını kendi genel iradesi yaptı. (...) Yürütme, yasama-
nın tersine, ulusun özerkliğini değil, bir iradeye bağımlılığını
anlatır. Fransa böylece bir sınıfın despotizminden kaçarken bir
bireyin despotizmi altına, daha da kötüsü, otoritesi olmayan bir
bireyin otoritesi altına düşmüş görünüyor.”⁴³⁴

Demek ki, tüm ülkede halkın devlet işleyişleri içinde örgütlenmesi,
yürütmeyle yasamanın birliğinin, yani güçlerin birliğinin, çıplak dikta-
törlüğe dönüşmesi önünde bir engel değildir. Hatta, Sovyetler Birliği
örneğinde olduğu gibi, bazı durumlarda bu dönüşümü hızlandırabilir ya
da kolaylaştırabilir.

Sovyetler Birliğinde biçimlenen bu sistemi rastlantılarla açıklayama-
yacağımıza göre, bu kötü sonuçlardan uzak durabilmek için, düşüncem
beni, Paris gibi bir küçük belediye dışında, ülkeler düzeyinde, güçlerin
birliği anlayışını, güçler ayrılığı anlayışına çok yakınlaşan bir biçimde
yorumlamaya götürüyordu. Öyle ya diyordum, yasamayı ve yürütmeyi
üstlenen aynı organdır gibi anlamak, konuyu dar sınırlarda görmek,

^α 1974–76 arası Moskova'da yaşadığım iki yıl bu dediklerimi bana yüzlerce
kitaptan daha güçlü kanıtlamıştır.

⁴³⁴ Lui Bonapart'ın 18. Brümiyeri, *MESY*, C. 1, s. 476.

Marks'ın koyuşunu sözlük anlamıyla sınırlamak demektir. Gerçekten de, yasama ve yürütmenin aynı organda birleşmesi, tarihte hep diktatörlüklerin tanımı olmuştur. Faşizmde de, her türlü çıplak diktatörlükte de, yasama-yürütme-yargı birleşmişti.

Sorun Marksist teorinin değil, sosyalizmi eksik ve yanlış bilmemden dolayı, benim sorunumdur. Sorun ve dolayısıyla endişelerim, sosyalizmin tek ülkede ve onu çağıran, onu gerektiren üretken güçler ortaya çıkmadan kurulamayacağı doğrusunu, düşüncemin merkezine oturtmaktan kaynaklanıyordu.

Üretken güçler içinde en önemlisi de *insandır*. Sosyalizme uygun üretken güçler (teknoloji ve gereçler anlamında) çevreni içinde nesiller nesiller boyu yaşayarak eğitilmeyen bir toplum, sosyalizmi gerçek anlamda kuramaz.

Sosyalizmde, toplumdaki farklı istemleri partiler aracılığıyla yansıtan, sürekli çalışan, yasaların yaşama geçmesinde görev alan, onların uygulanmasını denetleyen bir yasama organı ve seçimleri kazanan partinin kurduğu, sürekli çalışan bir yürütme organı olacaktır. Lenin, *Devlet ve Devrim*'de şöyle demişti:

“Parlamentarizmden çıkış yolu, elbette ‘temsili kurumların ve seçim ilkesinin kaldırılması’ değil, temsili kurumların göstermelik kurumlar olmaktan çıkarılıp ‘iş gören’ kurullar haline dönüş-türülmesidir.”⁴³⁵

Ve Paris Komünü örneğine dönerek şunları eklemişti:

‘Komün burjuva toplumun yiyici ve kokuşmuş parlamentarizmi yerine, parlamenterlerin bizzat çalışmak zorunda olduğu, kendi yasalarını bizzat kendilerinin yürürlüğe koymak zorunda olduğu, somutta elde edilen sonuçları sınama işini kendilerinin üstlendiği ve kendi seçmenlerine doğrudan hesap verdiği için, fikir ve tartışma özgürlüğünün aldatmaya dönüşmediği kurumları getirir. Temsili kurumlar varlığını sürdürecektir, fakat burada özel bir sistem olarak, yasama ve yürütmeyi ayıran bir iş bölümü anlamında, özel ayrıcalıklara sahip temsilciler olarak parlamentarizme *yer yoktur*. Demokrasiyi, hatta proleter demokrasisini temsili kurumlardan kopuk düşünemeyiz ama eğer burjuvaziye yönelttiğimiz eleştiriler sözde kalmayacaksa, burjuvaziye alaşağı etme isteğimiz (...) yalnızca seçmenleri tavlama için ‘seçim’

⁴³⁵ Devlet ve Devrim, LTY, C. 25, s. 428.

kandırmacaları değilse, bu isteğimizde ciddi ve samimi isek, parlamentarizmsiz demokrasiyi düşünebiliriz ve düşünmek *zorundayız.*”⁴³⁶

Önemli olan, çalışan ve yasaların uygulanmasında görev yapan yasanın, yürütme önünde üstünlüğünü ve halkın da yasama önünde üstünlüğünü, dört yılda bir seçimle değil, sürekli olarak sağlayabilmektir. Bunun için, *aktif yığın demokrasisinin* işletilmesi gerekir. *Geri çağırma hakkı* ise, aktif yığın demokrasisinin temelidir.

Sosyalizme hazır olmayan toplumda ise, ne insan ve ne de üretken güçlerin geri kalan bölümü, sosyalizmi kurabilecek bir gelişmişlik düzeyinde değildir. Bu nedenle, böyle bir toplumda kurulan proletarya diktatörlüğü de, tüm özellikleriyle, kurumları ve işleyişleriyle, *gerçek proletarya diktatörlüğü yapılanmasından önemli farklılıklar taşımak zorundadır.* Öyleyse, sosyalizme hazır olmayan toplumda kurulan işçi devleti, gerçek bir proletarya diktatörlüğü olmayacaktır, onun çok daha geri ve ödüllü bir varyantı olacaktır.

Bu demektir ki, sosyalizme hazır olmayan toplumun devleti, mutlaka, yıkılan düzenden kalan bazı denetim ve denge mekanizmalarını geçici olarak kullanmak zorundadır.

Bunları yapmazsa ne olur? Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, işçinin olduğu varsayılan devlet, işçinin tepesinde çıplak bir diktatörlük olur.

Buraya dek söylenenlerin sonuçlarını toparlamaya çalışırsak, sosyalizme hazır olmayan toplumda kurulan proletarya diktatörlüğü, konumuzla ilgili olarak başlıca *iki* alanda, hem kapitalizmin ve hem de sosyalizmin devletinden yaratıcı farklılıklar göstermek zorundadır.

İnsanı sosyalizme hazır olmayan toplumda, kapitalizmin hiç yapamayacağı bir şey olan geri çağırma hakkı tanınmalı ama ona belirli kısıtlamalar ya da ara düzeyler getirilmelidir. Yoksa, insan malzemesi yeterince ileri olmayan bir toplumda, geri çağırma hakkı tüm kapsamıyla uygulanırsa, demagogları, şarlatanları, halk dalkavuklarını (ve tabii ki, diktatörleri) başa getirmenin en kestirme yolu olur.^α

Aynı nedenlerle, sosyalizme hazır olmayan toplumda, güçlerin birliği, yasama-yürütme birliği kurulmalı ama farklı kurulmalı, yürütmenin yasamayı yutmasının önüne geçilmeli, yargının bağımsızlığı çeşitli ek yöntemlerle güvence altına alınmalıdır.

⁴³⁶ Agy., s. 429.

^α Az gelişmiş ülkelerdeki “başkanlık” sistemi uygulamalarının, “halk oyu” ile başa geçen diktatörlere yol açması da aynı nedenledir.

7. DÜNYA DEVRİMİ

Komünist devrim yalnızca ulusal bir devrim olmayacak (...)
Bu, dünya çapında bir devrimdir ve dolayısıyla kapsamı da
dünya çapında olacaktır.
F. Engels⁴³⁷

7.1. Dünya Devriminin Marksist Anlayışı

Sosyalizmin, kapitalizmin yerini bir *dünya devrimiyle* alacağı, tek bir ülkenin sınırları içinde komünizmin olduğu kadar, sosyalizmin de kurulamayacağı düşüncesi, Marksizmin *en temel* hükmüdür. Sovyetler Birliğinin çöküşüyle birlikte, tüm dünya çapında komünistlerin girdikleri bu yeni değerlendirme döneminde, Lenin'in ölümünün ardından giderek unutturulan bu fikrin yeniden ele alınmasının da zamanıdır.^α

Tek Ülkede Sosyalizm Olmaz

Sosyalist devrimin ulusal bir devrim olmayacağı, olamayacağı Marks ve Engels tarafından her zaman ısrarla öne sürülmüştür. Çünkü kapitalizm, dünya ölçeğinde entegre ve organik bir sistem olmuş ve proletaryayı, görevi *insanlığı* özgürleştirmek olan *uluslararası* bir sınıf yapmıştır. Marks ve Engels'e göre, sosyalizm mücadelesinin uluslararası karakteri, kapitalizmin doğasından kaynaklanır: Tüm ülkelerin proletaryaları tek ve aynı çıkar, tek ve aynı düşman, tek ve aynı kavgaya sahiptirler.

⁴³⁷ Komünizmin İlkeleri, *METY*, C. 6, s. 351.

^α Marksizmin bu temel hükmü Lenin sonrası komünist kuşaklara öğretilmediği için de, bu kuşaklar, “tek ülkede sosyalizm olmaz” düşüncesini, Troçki'nin bir hezeyanı olarak öğrenmişlerdir.

Marks ve Engels, yaşamları boyunca bu temel önermeyi sık sık ve artan bir inançla yinelediler. Engels, *Komünizmin İlkeleri* adlı yapıtında şöyle yazdı:

“Soru 19: Böyle bir devrimin tek bir ülkede gerçekleşmesi olası mıdır?

“Yanıt: Hayır. Geniş ölçekli endüstri, *daha şimdiden* dünya pazarını yaratarak, tüm dünya halklarını, özellikle de uygar halkları, öylesi birbirine bağladı ki, bu halkların her biri bir ötekinde olanlara göbekten bağlıdır. Dahası, tüm uygar ülkelerde geniş ölçekli endüstri toplumsal gelişmeyi öylesine eşitledi ki, burjuvazi ve proletarya toplumun iki belirleyici sınıfı ve aralarındaki savaş da günün ana mücadelesi oldu. *Komünist devrim bu nedenle yalnızca ulusal bir devrim olmayacak; tüm uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya’da, eş zamanlı gerçekleşecek bir devrim olacaktır.* Bu ülkelerin her birinde ülkenin endüstrisinin gelişmişlik düzeyi, zenginlikleri ve üretken güçlerinin çapının büyüklüğü oranında daha hızlı ya da daha yavaş gelişecektir. Bu nedenle de, Almanya’da en yavaş ve zor, İngiltere’de ise en hızlı ve kolay olacaktır. Ayrıca, öteki dünya ülkeleri üzerinde de önemli etkileri olacak ve daha önceki gelişme biçimlerini tümüyle değiştirecek ve muazzam hızlandıracaktır. *Bu, dünya çapında bir devrimdir ve dolayısıyla kapsamı da dünya çapında olacaktır.*”⁴³⁸

Bu nedenle, Marks ve Engels için, sosyalist devrim, ancak ve ancak bir dünya devrimi olarak gerçekleşebilirdi. Marks ve Engels, sosyalizmin, ancak kapitalist dünyanın başta gelen ülkelerinde eş zamanlı bir devrimle zafere ulaşabileceği düşüncesine her zaman bağlı kaldılar. “Komünist devrim (...) ulusal olmayacak; tüm uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya’da eş zamanlı gerçekleşecek bir devrim olacaktır” derken de, sosyalizmi amaçlayan siyasal devrimi ve sosyalizmi kastettikleri açıktır çünkü kapitalist üretim ilişkileri bir anda ve “aynı anda bir devrimle” komünizme dönüştürülemez.

Onları, *iki önemli neden* bu sonuca götürmüştü. Birincisi, yalnızca uygar ülkeler – bununla en gelişmiş kapitalist ülkeleri kastetmekteydiler – sosyalizm için maddi koşulların (o dönemler için) belirli bir *minimum* düzeyde olgunlaştığı ülkelerdi. Bunların ekonomileri, daha o zaman-

⁴³⁸ Komünizmin İlkeleri, METY, C. 6, s. 351–52. (abç)

larda bile, büyük ölçüde iç içe geçmeye, birbirlerine bağlanmaya, birbirlerine bağımlılaşmaya başlamıştı. Bu nedenle, bu ülkelerin birisinde ortaya çıkacak devrimci bir gelişme, tüm öteki ülkeleri kaçınılmaz olarak derinden etkileyecek, onların ekonomilerini de içinden çıkılmaz bir krize sürükleyecekti. İkincisi, burjuvazinin uluslararası karakteri düşünüldüğünde, devrim yalnızca bir ülkede iktidarı ele geçirirse, öteki kapitalist hükümetlerin devrimi bastırmak için birleşecekleri kesindi.

Söz konusu iki nedenin önemi, bugün, hem de bin kat daha artmıştır. Tek ülkede komünizm değil, sosyalizm de olanaklı değildir. Bu gerçek bizi, Marks'ın düşüncelerinin ne denli derin anlam taşıdığını kavramaya götürmelidir.

Marks ve Engels'in, sosyalizme hiç olmazsa başı çeken ülkelerin aşağı yukarı birlikte yaşayacakları bir süreçle geçilecektir yolundaki saptamalarına karşı, komünistlerin büyük çoğunluğu, Lenin'in ölümünden bu yana, "*Marks bu noktada yanlış çıktı*" diyerek itiraz ettiler. Oysa, kapitalist ve yaşamış "sosyalist" ekonomilerin hangi yönünü alırsanız alın, bu saptamanın doğruluğuna çıkar. Tek ülkede sosyalizm kurulamaz ve dünya ölçeğinde sosyalizmin kurulabilmesi için, ileri kapitalist ülkelerden *sistemi değiştirmeye yetecek sayıda ülkenin birlikte sosyalizme geçmesi zorunludur*. Marks yanlış çıkmamıştır.

Bu demek değildir ki, tek tek ülkelerde devrim olmaz ve bayrağına sosyalizmi yazmaz, eksikleri, bozuklukları ve farklılıklarıyla da olsa proletarya diktatörlüğünün *bir çeşidini* kurmaz ve sosyalizme doğru adımlar atmaz. Bunların hepsi olur, oldu, olacaktır. Ama bunlar, tarihsel anlamda, zaman kazanma operasyonudur, orta alanda top döndürmedir. Bu tekil devrimlere, ta Marks'ın işaret ettiği o yeterlilik noktası gelene dek yeni devrimlerin eklenmesi zorunludur. Hem de Etyopya, Mozambik gibi ülkelerde değil, kapitalizmin gelişmiş olduğu ülkelerde.

Zaman zaman çıkan *erken* (o ülkeler için) fırsatlar değerlendirilip tek tek ülkelerde işçi devletleri kurulabilir (kurulduktan sonra da yaşatılabilir) ama sosyalizme dünya çapında topluca geçileceği gerçeği değişmez. Çünkü, üretken güçlerin *tam toplumsallaşması* dendiğinde, sorun, bir ülkenin sınırları içinde ele alınamaz. Yani dünya çapında öyle bir gelişme düzeyi gereklidir ki, bir ülkeler bütününe organik entegrasyonu söz konusudur. Marks'ın öngörüsünün doğru olduğunu yirminci yüzyılın tüm gelişmeleri kanıtlamıştır. *Tek ülkede sosyalizme yürüyüş olur, sosyalizm olmaz, komünizm hiç olamaz*. Neden?

Birincisi, Marks ve Engels, yalnızca komünizmi değil, sosyalizmi de, paranın kalkacağı, meta üretiminin ve değişiminin yok olacağı bir

toplum olarak değerlendirdiler. Öte yanda, dünyada hiçbir ülke dış ticaret yapmadan ekonomik yaşantısını sürdüremez. Kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada, ülke içinde sosyalizm, dışarıyla dış ticaret! Bunlar nasıl bir araya gelebilir? Ülke içinde meta üretimi ve değişimi yok, para kullanımdan kalkmış ama dışarıdan mal alıyor, dışarıya mal satıyor! Dolayısıyla, dışarıyla her ilişki, ülke içinde kurmaya çalıştığın düzeni dinamitler. Demek ki, tek ülkede sosyalizm olamaz. Sosyalizme doğru yürünebilir, bazı alanlarda sosyalist dönüşümler gerçekleştirilebilir ama gerçek anlamda sosyalizm kurulamaz.

Marks, “toplum devrim” derken, hayal kurmamıştır, siyasal düzeyde de konuşmamıştır. Son derece bilimsel, ekonomik bir gerçekten yola çıkmıştır. Paranın, meta üretiminin olmadığı bir toplum kurmaya çalışacak, yani başında da para olacak, meta üretimi olacak ve giderek artan bir yoğunlukta ticaret ilişkisi olacak. Bu birbirini dışlayan olgular ancak kapitalizmin bir sistem olarak üstünlüğünü yeni düzene kaptırdığı zaman bir araya gelebilir. Marks’ın dediği de budur.

Marks ve Engels, *Alman İdeolojisi*’nde, komünizmin ve sosyalizmin nesnel temeli olarak üretken güçlerin gelişmesinin nasıl dünya çapında bir gelişme istediğini, dolayısıyla sosyalizmin ancak nasıl dünya çapında gerçekleşebileceğini çok güzel açıklamışlardır. Bu son derece önemli düşünceleri birlikte okuyalım:

“Bu “yabancılaşma” ancak iki pratik koşul varsa kaldırılabilir. ‘Tahammül edilemez’ bir güç, yani insanların ona karşı devrim yapacağı bir güç olabilmesi için, büyük yığınları ‘mülksüz’ bırakmış olması ve aynı zamanda, varolan dünyanın zenginlik ve kültürünün çelişkilerini meydana çıkarmış olması gerekir. Her iki koşul da üretken güçlerde büyük bir artışı, üretken güçlerin yüksek derecede gelişmiş olmasını varsayar. Öte yandan, üretken güçlerin bu gelişmesi (ki bu insanların yerel varoluşları yerine, dünya-tarihsel varoluşlarında ortaya çıkan gerçek ampirik var oluşlarını anlatır) mutlak gerekli pratik koşuldur. Çünkü bu olmadan yalnızca yoksunluk, yoksulluk genelleşmiş olur ve de yoksullukla birlikte gereksinimler için savaşım yeniden başlar, tüm kirli işleyiş zorunlu olarak geri gelir. Daha da öte, bir yandan tüm uluslarda aynı anda ‘mülksüz’ yığınlar olgusunu (evrensel rekabet) yaratan, böylece her ulusu öteki ulusların devrimlerine bağımlı yapan ve öte yanda dünya-tarihsel ampirik olarak evrensel bireyleri yerel bireylerin yerine koyan insanlar arasındaki evrensel ilişki, ancak üretken güçlerin bu evrensel gelişmesiyle kurulabilir. Bu olmazsa, birincisi, komünizm ancak yerel bir olgu

olarak var olabilir. İkincisi, ilişki güçlerinin kendisi, evrensel, dolayısıyla ‘tahammül edilemez’ güçler olarak gelişmiş olamazlar, hurafelerle çevrili yerli malı ‘koşullar’ olarak kalırlar. Üçüncüsü, ilişkinin her genişlemesi, yerel komünizmi ortadan kaldırmaz. Ampirik olarak komünizm ancak egemen halkların ‘hep birlikte’ ve aynı anda bir eylemi olarak olanaklıdır, ki bu üretken güçlerin evrensel gelişmesini ve onlarla bağlı olarak dünya ilişkisini varsayar.

“Üstelik *işçiden başka hiçbir şey olmayan işçiler yığını (...)* dünya pazarını varsayar. Bu nedenle proletarya, ancak *dünya-tarihsel* olarak var olabilir. Aynen onun eyleminin, komünizmin, ancak ‘dünya-tarihsel’ bir varoluşa sahip olabileceği gibi. Bireylerin dünya-tarihsel varoluşu, yani bireylerin varoluşunun dünya tarihiyle doğrudan bağlı olması.

“Bizim için komünizm, yerleştirilecek bir düzen, gerçeğin kendisini uyarlaması gereken bir ideal değildir. Biz komünizm diye bugünkü durumu kaldırıp atan gerçek harekete diyoruz. Bu hareketin koşulları, bugün var olan temelden çıkar.”⁴³⁹

“Halihazırda gösterdik ki, ilişkilerin bireylerden bağımsız duruma geldiği, bireyselliğin şansa bağımlı olduğu ve bireylerin kişisel ilişkilerinin genel sınıf ilişkilerine boyun eğdiği, vb., bu düzenin ortadan kalkışı, son çözümlemede *işbölümünün ortadan kalkmasıyla* belirlenir. Aynı zamanda gösterdik ki, işbölümünün ortadan kalkması, ilişkinin ve üretken güçlerin, özel mülkiyetin ve işbölümünün *bunlar önünde engel oluşturacakları derecede evrenselliğe gelişmesiyle* belirlenir. Daha da gösterdik ki, *özel mülkiyet ancak bireylerin çok yönlü gelişmesi koşuluyla ortadan kaldırılabilir; çünkü ilişkinin var olan biçimi ve var olan üretken güçler her şeyi kucaklayıcıdır ve ancak çok yönlü gelişmiş bireyler bunları kendilerine maledebilirler, yani onları kendi yaşamlarının serbest görünümlerine dönüştürebilirler. (...) Son olarak gösterdik ki, özel mülkiyetin ve işbölümünün ortadan kalkmasının kendisi, bireylerin modern üretken güçler ve dünyasal ilişki temelinde yaratılmış birliğidir.*”⁴⁴⁰

⁴³⁹ Alman İdeolojisi, METY, C. 5, s. 48–49. (abç)

⁴⁴⁰ Agy, s. 438–39.(abç)

Yukarıdaki alıntıda açıkça belirtildiği gibi, üretken güçlerin yüksek düzeyde gelişmesi, dünya çapında insanlar arasındaki evrensel ilişkiler için koşuldur, “yerel bireylerin yerine, *dünya–tarihsel*, ampirik olarak evrensel bireylerin” geçmesi için koşuldur. “Bu olmadan komünizm ancak yerel bir olgu olarak yaşayabilir” ama, “ilişkinin her genişlemesi, yerel komünizmi ortadan kaldırır,” *bu demektir ki yaşayamaz*.

Sosyalizmde meta üretimi olmayacağı konusu üzerinde durmuştuk. Yukarıdaki alıntıda, Marks–Engels, komünizmin ilk aşamasını da katarak konuşuyorlar ve “karşılıklı ilişkideki her genişleme, yerel komünizmi eritir” diyorlar. Kapitalizmle ne ilişkisidir bu? Meta ilişkisi. Sosyalizmin değil ama komünizmin ancak dünya ölçeğinde kurulabileceği üzerinde, Stalin’i dışarıda tutarsak, bir tartışma olmadığına göre, bir ülkede komünizmin kurulduğu bir dönemde (sosyalizmin değil), öteki tüm ülkelerde (alıntıdan öyle anlaşılıyor) meta üretiminin sürmesi söz konusu olamaz. Öyleyse, alıntıdaki “komünizm”, Marks ve Engels’in sık sık yaptıkları gibi, iki aşamayı birlikte kastetmektedir.^α Sosyalizmin kapitalizmle meta ilişkisi, sosyalizmi eritir. Dolayısıyla, *komünizmin ilk aşaması olan sosyalizm de dünya–tarihseldir*. Başka bir deyişle, *tek ülkede sosyalizm olamaz*.^β

Konunun önemini dikkate alarak, Marks ve Engels’den, buraya dek söylediklerimizi irdeleyen birkaç alıntı daha okumakta büyük yarar olacaktır.

“Tarihte şu da aynı şekilde ampirik olarak kesin bir gerçektir ki, tekil bireyler, eylemlerinin *dünya–tarihsel* eyleme büyümesiyle birlikte, giderek kendilerine yabancı bir gücün, (...) giderek çok daha devleşen ve de sonuçta *dünya pazarı* demek olan gücün esiri olmuşlardır. Ama, aynı şekilde ampirik olarak belirlenmiştir ki, komünist devrimle yürürlükteki toplumsal yapının alaşağı edilmesi (...) ve bununla eş anlamlı olan özel mülkiyetin kaldırılmasıyla, bu Alman teorisyenlerini çok şaşırtan güç de eriyip yok olacak; ve sonra her tekil bireyin kurtuluşu, *tarihin dünya tarihine dönüşmesi oranında* gerçekleşecektir. Yukarıda söylenenlerin ışığında şurası açıktır ki, bireyin gerçek entellektüel zenginliği

^α Çünkü komünizmin ancak dünyasal olabileceği ve dolayısıyla dışarıyla meta değişimi gibi bir şeyin olmayacağı üzerinde, Stalin’in düşünceleri dışında, bir tartışma yoktur. Stalin’in görüşlerini ise ilerideki sayfalarda ele alacağız.

^β Lenin’in de bu görüşün savunucusu olduğunu ileride göreceğiz.

tümüyle onun *gerçek ilişkilerinin* zenginliğine bağlıdır. Yalnızca bu, tekil bireyleri çeşitli ulusal ve yerel engellerden kurtaracak, tüm dünyadaki üretimle (entellektüel üretim de dahil) nesnel bağlantıya sokacak ve onların yerkürenin bu çok yönlü üretiminden (insanoğlunun yarattığı) haz duyma yeteneğini kazanmalarını olanaklı kılacaktır. Her yönlü bağımlılık, insanların *dünya-tarihsel* işbirliğinin bu ilk doğal biçimi, komünist devrim tarafından, insanın insan üstündeki eyleminden doğan ve şimdiye dek insanoğlunu kendilerine yabancı güçler olarak dehşete düşürmüş ve yönetmiş olan bu güçlerin denetimi ve bilinçli bir şekilde insana hizmet eder hale getirilmesine dönüştürülecektir.”⁴⁴¹

“Şimdi öyle bir noktaya gelinmiştir ki, bireyler yalnızca kendi eylemlerini elde etmek için değil, aynı zamanda salt var oluşlarını garanti altına almak için, var olan üretken güçlerin bütününe el koymalıdır.

“Bu el koyuş, önce mülk edinilen nesnece, yani eksiksiz gelişmiş ve *ancak evrensel ilişkiler çerçevesinde var olan üretken güçlerce* belirlenecektir. Bu nedenle, yalnızca bu yönüyle bile, bu el koyuş üretken güçlere ve ilişkilere tekabül eden bir *evrensel* yapıya sahip olmalıdır. Bu güçlere el koymanın kendisi, bireysel kapasitelerin, üretimin maddi gereçlerine tekabül eden gelişmesinden başka bir şey değildir. Üretim gereçlerinin tümüne el koymak, tam da bu nedenle, bireylerdeki kapasitelerin bütününün gelişmesidir.

“Bu el koyuş bir de el koyan kişilerce belirlenir. Yalnızca kendi için eylemden tümüyle mahrum bırakılmış günümüz proletaryası, üretken güçlerin tümüne el koyuşun ve onun anlattığı, kapasiteler bütününün gelişiminin anlatımı olan, eksiksiz ve sınırlanmamış bireysel eylemi başarma konumundadır. Bundan önceki tüm devrimci el koyuşlar sınırlıydı; bireysel eylemleri kaba üretim araçlarınca ve karşılıklı ilişkilerin sınırlılığıyla kısıtlanmış bireyler bu kaba üretim araçlarına el koydular ve böylece yeni bir sınırlılık düzeyine varmaktan öte bir şey başaramadılar. Üretim araçları kendi mülkleri haline geldi ama hala işbölümüne ve kendi üretim araçlarına bağımlı kaldılar. Bugüne kadar olan tüm

⁴⁴¹ Alman İdeolojisi, *METY*, C. 5, s. 51.(abc)

el koyuşlarda insan yığını daima tek bir üretim aracına esir kaldı; proletaryanın el koyuşunda ise, üretim aracı yığını her tekil bireyin hizmetine girmeli ve herkesin malı olmalıdır. *Modern evrensel ilişki, bütünün denetimine girmedikçe bireylerin denetiminde de olamaz.*

“Bu sahipleniş ayrıca, izlenmesi gereken yaşama geçiş biçimiyle de belirlenir. Bu ancak, proletaryanın doğası icabı yalnızca *evrensel* olabilecek bir birlik ve bir yandan, bir önceki üretim biçiminin ve ilişkilerin ve toplumsal örgütlenişin erkinin alaşağı edildiği, öte yandan, el koyuşun başarısının koşulu olarak proletaryanın evrensel karakterinin ve enerjisinin gelişmesini ve böylece toplumdaki daha önceki yerinin getirdiği tüm kalınlardan kurtuluşunu getiren devrim yoluyla yaşama geçirilebilir.

“Yalnızca bu aşamada bireysel eylem bireyin eksiksiz bireye yükselmesi ve tüm doğal sınırlamaların atılmasına tekabül eden bir nesnel yaşamla üst üste düşer. (...) Üretken güçlerin tümüne birleşmiş bireylerin el koymasıyla özel mülkiyet sona erer.”⁴⁴²

Bir konu daha açık nasıl anlatılabilir? Bu anlatılanları bir de bugünün gerçekleriyle birlikte düşünelim. Dünya ekonomisinin vardığı *küreselleşmeyi* düşünelim. Dünya kapitalizmi bugün gerçekten küresel değil midir? Bu küresel güç yerinde dururken, orada burada bir başka düzen (hem de meta ilişkisi ve sömürünün olmadığı bir düzen) kura-bilmenin olanağı var mıdır? Hayır, komünizm de, sosyalizm de, *sosyalist devrim de evrenseldir. Tek ülkede sosyalizm olamaz.*

Lenin Ne Dedi, Stalin Ne Yaptı

Lenin’in ardından yazılan Sovyet kitapları, dünya komünist hareketine çok yanlış bir fikir aşılamıştır. Buna göre, Marks ve Engels’in, “sosyalist devrim dünya–tarihseldir, tek ülkede sosyalizm olmaz” görüşü yanlış çıkmıştır ve de Lenin teorisinin bu “yanlışını” düzeltmiş ve tek ülkede de sosyalizmin kurulabileceğini göstermiştir. Bu söylenenler, Lenin’in ölümünün ardından başlayan iktidar kavgaları içinde, taraflardan birini güçlendirmek için öne sürülmüş büyük bir tahrifattır. Şimdi, bunu görelim.

⁴⁴² Agy., s. 87. (abç)

Lenin, 1917 devrimi öncesinde Rusya ile Almanya'nın aynı sıralarda çalkalanmasını, dünya ölçeğinden bakıldığında, *bir yumurtada iki civcive* benzetiyordu. Biri sosyalizm için ekonomik olgunluğu, öteki, işçi sınıfının siyasal mücadelesini temsil ediyor diyor⁴⁴³. Civcivin biri kabuğu kırıp çıkabiliyor, öteki çıkamıyor. Alman civcivi de kabuğunu kırabilirdi. Kırabilseydi, Marks–Engels'in öngörüsü harfiyle gerçekleşecekti. Kırma çabasının ortaya çıkması bile, onların ne kadar doğru öngörülerde bulunduklarını kanıtlar. Ancak, Alman civcivinin kabuğunu kıramaması, hem siyasal devrimlerin toplumsal devrime yönelmesine engel oldu, hem de Sovyet deneyinin bilinen sonla noktalanmasında büyük bir etken oldu.

Ekim Devrimi zafere ulaştıktan sonra, Bolşevikler, birkaç yıl dünya devrimini beklediler ve buna göre davrandılar. Baktılar ki, dışarıdan bir süre destek gelmeyecek, tutumlarını değiştirdiler. Lenin'in NEP (yeni ekonomik siyaset) konusunda dediklerini, ne Troçki, ne Stalin doğru anlamamışlardır.

Marks'ın mantığıyla, yirmici yüzyıl toplumsal devriminin, ancak gelişmiş kapitalist arazi üzerinde başarılı olabileceğine değinmiştik. Bu düşünceye göre, metropollerde devrim olursa, sosyalizmin maddi koşullarının kendi içinde tam, hatta hiç olgunlaşmadığı ülkelerde bile, sosyalizm, daha kısa zamanda ve daha kolay kurulabilirdi. Peki, proleter devriminin siyasal koşullarının, sosyalizmin maddi koşullarından çok daha önde gittiği bir ülkede devrim gerçekleştiyse ve ardı da gelmediyse ne yapılacaktır?

Böyle bir durum için söylenmesi gereken ilk şey, “sosyalizmi kuruyorum, kurdum” diye bir iddiada bulunmamak gereğidir. Çünkü, sosyalizmi kuramazsın.

Yapabileceğin şeyler de kısıtlıdır: Bir yandan, temelin elverdiği ölçüde sosyalizme doğru adım atmak, öte yandan ve asıl olarak, kapitalizmi de kullanarak, o temeli geliştirmek için çalışmak. Bunların yanı sıra, devrimin toplumsal özünden çok, *örgütsel başlangıç* oluşunu öne çıkarmak, proletaryanın iktidarını korumak ve kazanılmış devrimi feda etmeden dünya devrimine destek olmak.

Daha henüz Avrupa'da devrimin beklendiği evrede, 1918–1919'da yazdığı yazılarda, Lenin, dünya kapitalistlerine ve Rusya küçük köylüsüne birçok ödün verilmesi gerektiğini belirtir.^α Rusya'da

⁴⁴³ Ayni Vergi, *LTY*, C. 32, s. 334.

^α Bu yazılar içinde en önemli ve dikkate değer olanı şudur: Sovyet Hükümeti'nin Acil Görevleri, *LTY*, C. 27, s. 235–277.

sosyalizmin ancak ilk adımlarını atabildiğini, birincisi, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verildiğini, ikincisi, devletin büyük işletmelerde üretimi planlayabildiğini, işgücünü bu işletmelere paylaştırabildiğini ve bunların ürünlerini dağıtabildiğini söyler.⁴⁴⁴

Lenin'in tanımladığı bu ilk adımlar, doğal olarak, oldukça dardı. Bolşevikler, dünya devriminin bu adımları genişleteceğine umut bağlamışlardı.

Bu aşamada, devlet işletmeleri köylülerle meta değişimi yaparak, onları devlet kapitalizmi yöntemleriyle ilerletip sosyalizme katacak düşüncesi vardı. Yani belli bir sosyalizme geçiş dönemi ve bu geçişte meta üretimi ve ilgili kategorilerinin olacağı daha baştan biliniyordu. Ancak, NEP'le özünde aynı olan bu program, *cepheden saldırı çerçevesinde taktik bir geri çekiliş* anlamı taşıyordu. Kısa dönemli bir geri çekilişti. Avrupa devriminden destek gelecekti. Devrimini yapmış Avrupa proletaryasının desteğiyle tarımda büyük dönüşümler gerçekleştirilecekti...

Ekim devrimi sonrası, 1918'de, kırdaki sınıf mücadelesi alevlenmiş, bunun sonucunda hem aşırı yoksul ve hem de zengin kesimler törpülenmiş, bunlar yerine, geniş bir küçük burjuva orta köylü kesim ortaya çıkmıştı. Avrupa devriminden destek gelene dek, bu kesimle ilişkiler, kaçınılmaz olarak meta değişimi çerçevesinde yürütülecekti. Ama bu bir türlü gerçekleşmedi. Bir de, karşı devrimin saldırısı üstüne bindirdi. İç savaş sırasında, Sovyet devleti, köylünün ürününü elinden zorla almak durumunda kaldı. *Savaş komünizmi* denen bu dönemde, meta değişimi de rafa kaldırıldı.

İç savaş sırasında uygulanan bu *savaş komünizmi politikaları*, ortalığı iyice karıştırdı, tehlikeli bir durum doğdu: Köylüler arasında büyük bir hoşnutsuzluk birikti ve bu hoşnutsuzluk karşı devrimcilere taban yarattı.

Bir yandan bu gelişmeler, öte yandan dünya devriminin gecikeceği gözlenince, Lenin, her zamanki netliği içinde, *yeni ekonomi siyaseti* demek olan NEP'i getirdi ve iç savaştan önce uygulanmaya başlanan siyasetin yenilgiye uğramış olduğunu açıkça belirtti.⁴⁴⁵

Sovyet kitaplarına göre NEP, *her açıdan*, Savaş Komünizmi öncesinde uygulanan ekonomi siyasetinin bir devamıdır. Oysa, Lenin, bunun böyle olmadığını açıkça söylemiştir. İlk siyaset, taktik geri çekilmeler

⁴⁴⁴ Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Siyaset, *LTY*, C. 30, s. 108.

⁴⁴⁵ Yeni Ekonomik Siyaset Üzerine Rapor, RKP'nin Moskova Bölgesi Yedinci Konferansı, *LTY*, C. 33, s. 83–108.

taşıyan, cepheden saldırıydı. NEP ise *stratejik bir geri çekilme* olarak getiriliyordu.⁴⁴⁶

Öte yanda, hangi çerçevenin parçası olarak öne sürülmüş olursa olsun, taktik ya da stratejik, önerilen ekonomik program iki dönem için de *aynı* programdır ve ülkenin *o somut gelişme aşamasındaki acil* gereksinimlerine yanıttır. İki program da aynı ekonomik programdır, yalnızca değişik siyasal çerçeveler içine oturmuştur.

Siyasal çerçevelerin değişmesinin en önemli nedeni, Avrupa’da devrim beklentisinin gerçekleşmemesi ise, öteki önemli bir nedeni de, Lenin’in kendi sözleriyle, “sosyalizm anlayışlarının değişmesi”dir.^a Geri bir ülkede, öteki zorunlu koşulları bir an için unutsak bile, sosyalizm kuruluşunun uzun bir tarihsel dönemi kapsayacağının anlaşılmasıdır.

Lenin, kapitalizme cepheden saldırı, sosyalist üretim ve dağıtım ilkelerini hızla yaşama geçirme çabamız yenilgiye uğramıştır diyordu. Yenilgi, onu kabul etme, ondan mantıksal sonuçlar çıkarma korkusu kadar tehlikeli değildir diyordu. 1921’de, belli oldu ki yenildik, şimdi, var olan kapitalist ilişkiler temelinde bir şeyler yapmak üzere geri çekilmeliyiz diyordu.⁴⁴⁷ “Komünizm ve ticaret. Garip geliyor.” Ne var ki, ana halka ticarettir, tüm gücümüzle bunu yakalamalıyız; bu durumda altın büyük önem kazanıyor; dünya devrimi zafere ulaştığı zaman, tuvaletleri altından yaparız diyordu.⁴⁴⁸

Devrim sonrası Sovyet ülkesinde, sosyalizmin ekonomik ve toplumsal temeli yoktu. Eldeki kullanılabilecek tek anahtar, köylülükle meta değişimiydi.⁴⁴⁹ Dünya devrimi gerçekleşmediği sürece, ancak köylülükle anlaşma, devrimin yaşamasını sağlayabilirdi.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Yeni Ekonomik Siyaset ve Siyasal Eğitim Birimlerinin Görevleri, *LTY*, C. 33, s. 63.

^a Lenin burada, Savaş Komünizminin, köylüyle olan meta değişimini, dolayısıyla aradaki para ilişkisini de (zorla) kaldırarak, bir çeşit “doğrudan” ilişki kurulmuş olduğu yönündeki, o sıralarda çok yaygın olan düşünceye gönderme yapmaktadır.

⁴⁴⁷ Yeni Ekonomik Siyaset Üzerine Rapor, *LTY*, C. 33, s. 83–108.

⁴⁴⁸ Şimdi ve Sosyalizmin Tam Zaferinden Sonra Altının Önemi, *LTY*, C. 33, s. 109–116.

⁴⁴⁹ Aynı Vergi Broşürünün Planı, *LTY*, C. 32, s. 325.

⁴⁵⁰ Artık Tahıla El Koyma Sisteminin Aynı Vergiyle Değiştirilmesi Üzerine Rapor, RKP(B)’in 10. Kongresi, *LTY*, C. 32, s. 215.

Lenin, devrimden sonra endüstri ve ticarete yapılan devletleştirmelerde aşırıya gidildiğini de eleştirdi.⁴⁵¹ Şimdi, serbest ticareti getirerek, yani kapitalizmin gelişmesini teşvik ederek, ekonomide büyük ağırlık taşıyan küçük meta üretimini, devlet kapitalizminin denetimine vermiyoruz; işçi sınıfı devlete sıkı sıkıya bağlı olduğu sürece, bunun bir tehlikesi yoktur, tam tersine, bu, bugünkü durumumuza göre büyük bir ilerleme oluşturur dedi.⁴⁵²

Bu bağlamda, Lenin'in, Komintern'in 1921 yılında toplanan Üçüncü Kongresinde söylediği şu sözler de büyük önem taşır:

“Yabancı sermayeye, dış burjuvaziye ödünler vermemeliyiz. Devlet tekelinden kesinlikle çıkarmadan, maden ocaklarını, ormanları yabancı kapitalistlere kiralayacağız ve onlardan mamul mallar, makineler, vb., alacağız. (...)”

“Dünyada yalnız değiliz. *Kapitalist devletler sistemi içinde yaşıyoruz* (...) Bir yanda sömürge ülkeler var ama onlar bize henüz yardım edemezler. Öte yanda kapitalist ülkeler var ama onlar bizim düşmanımızdırlar. Sonuç belli bir dengedir, evet doğrudur, çok zavallı bir dengedir. (...) Ya tüm burjuvaziye karşı derhal bir zafer kazanacağız ya da haraç vereceğiz.

“Açıkça kabul ediyoruz ve gerçeği gizlemiyoruz. Devlet kapitalizmi sisteminde ödün, kapitalizme haraç vermek demektir. Ama zaman kazanıyoruz. *Zaman kazanmak*, (...) bizim yabancı yoldaşlarımız devrimlerini hazırlarken, *her şeyi kazanmak demektir*.”⁴⁵³

Bu sözü unutmayalım. *Zaman kazanmak, her şeyi kazanmak demektir*. Şöyle şahane sosyalizm kurduk, böyle muazzam bir devletimiz var, vb., değil. Yalnızca zaman kazanmak!

Şu sözleri de unutmayalım. *Kapitalist devletler sistemi içinde yaşıyoruz*. SSCB kuruldu, artık iki ayrı sistem, iki ayrı pazar vardır demiyor. İkinci Dünya Savaşı sonrası birkaç Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin SSCB sistemine katılması, bu anlamda ciddi bir farklılık getirmez. Çünkü o ülkeler ancak SSCB'nin birer küçük bölgesi kadardır.

Lenin bunları böyle açık açık söylerken, elbette ekonomik-toplumsal formasyon olarak sosyalizmi de çok uzaklarda görüyordu:

⁴⁵¹ Agy., s. 219.

⁴⁵² Aynı Vergi, Yeni Siyasetin Önemi ve Koşulları, LTY, C. 32, s. 329–65.

⁴⁵³ RKP'nin Taktikleri Üzerine Rapor, Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresi, LTY, C. 32, s. 491–492. (abç)

“İşlerin Rusya’daki durumuyla, sosyalizme hemen geçiş olabilir mi? Evet, *belli ölçülerde* olabilir, ama bir koşulla. (...) Bu elektrikleştirmedir. Çok sayıda elektrik santrali inşa edersek (...) ve tüm köylere elektrik götürürsek, yeterince elektrik motoru ve başka makineler elde edebilirsek, pederşahi ekonomiyle sosyalizm arasında geçiş aşamalarına ya da ara bağlantılara hiç ihtiyacımız kalmaz ya da az ihtiyacımız kalır. Ama, çok iyi biliyoruz ki, bu ‘bir’ koşulun ilk aşamasını tamamlamak bile en az on yıl alacaktır. Bu süre, yalnızca, Britanya, Almanya ya da ABD gibi ülkelerde proleter devrimleri zafere ulaşırsa, önemli ölçüde kısaltılabilir.”⁴⁵⁴

Görüldüğü gibi Lenin, sosyalizme geçiş bir koşulla ve onunla da *belli ölçülerde* olabilir diyor. O bir koşulun ilk aşaması bile en az on yıl sürer diye de zaman veriyor. Lenin, bu dediklerine, “unuttuğumuz bir şey var” diye, daha sonra kooperatifçiliği de ekliyor. Ama, bunun için gerekli burjuva kültürümüz bile yok, A’dan Z’ye bir kültür devrimi gerekiyor, diyerek, bunun ilk adımları için de en iyi durumda 10–20 yıl zaman biçiyor.⁴⁵⁵

Yine de, yukarıdaki alıntı zamandan ve mekandan ve Lenin’in yirmi yıllık çizgisinden koparılarak ele alınırsa, son çözümlemede Lenin’in, Rusya’da tek başına sosyalizmin kurulabileceğini kabul ettiği söylenebilir. Ancak, bu büyük bir yanılgı olur.

Lenin’in genel, süregen çizgisi hakkında, kitapta zaman zaman verdiğimiz alıntılar sağlam bir fikir verir. En az bunun kadar önemli olan, o günleri iyi anlamaktır. Yığınlar, devrimin coşkusuyla ve kısa sürede sosyalizmi kurarak kurtulacağız inancıyla ayakta. Bu inanç somuttur, atılacak her adımda, söylenecek her sözde hesaba katılması gereken *nesnel* bir öğedir. Buna “kafadan” karşı çıkmak, devrimi en kes tirmeden yıkıma götürebilir. Dahası, “sosyalizmi yarın kurarız” inancı, partide de aşırı yaygın ve güçlüdür. Öyle ki, savaş komünizmi döneminin zorunlu olarak zorba uygulamalarını, köylünün ürününü Kızıl ordu eliyle para vermeden zorla almaları, “para kalktı, meta değişimi kalktı, işte sosyalizm!” diye alkışlayanlar arasında partinin en üst düzey

⁴⁵⁴ Ayni Vergi, *LTY*, C. 32, s. 350. (abç)

⁴⁵⁵ Kooperasyon Üzerine, *LTY*, C. 33, s. 467–475.

teorisyenleri yer almaktadır. Yine o sıralarda çıkan bir Merkez Komitesi bildirisi, artık genel tuvaletlerin altından yapılacağını söylemektedir.^α

İşte, Lenin'in bu alıntısı böyle bir ortamda yazılmıştır. “Parmak ayı gösterirken, budalalar aya değil parmağa bakar” derler. Biz de o duruma düşmemeli ve Lenin'in söylediklerinin nereye çıktığını görebilmeliyiz, parmağına değil, işaret ettiği yere bakabilmeliyiz.

Ekim devriminin dördüncü yıldönümünde yaptığı konuşmada, “sosyalist devrime doğru ilerliyoruz” diyen ve “ilerliyoruz”un da altını çizen Lenin, proleter devletin, devlet kapitalizmiyle sosyalizme yol açmaya çalıştığını, kurnaz bir işadama, toptancı tüccar vb., olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵⁶ Nitekim, devlet işletmeleri karlılık temeline örgütlenmişlerdir.⁴⁵⁷

Lenin'in düşüncesine göre, Sovyetler Birliğine, ekonomik ve toplumsal açılardan modeldeki anlamıyla sosyalist diyebilmek için, gerçekte dünya devrimi gerekiyordu:

“Bu özgül durumda, ikisi de küçük burjuva nitelikte olan iki yanlış düşmemek için elimizden gelen çabayı harcamamız gerektiği açık değil midir? Bir yandan, ekonomik ‘güçlerimiz’le siyasal gücümüz arasında bir fark olduğuna göre, buradan “kalkarak”, iktidarı almamalıydık demek, öldürücü bir yanlış olurdu. Böyle bir tez, ancak (...) tam sosyalizmin, tüm ülkelerin proleterlerinin devrimci işbirliğiyle – kendi içinde ele alındığında her biri tek yanlılıktan ve çeşitli tutarsızlıklardan muzdarip olacak – bir dizi girişimlerle yaratılacağını unutan (...) biri tarafından savunabilir.

“Öte yandan, ‘pırıltilı’ devrimci ruha kapılabilen ama geçişin en zor aşamalarını hesaba katan, ardıcıl, düşünceli ve amaçlı devrimci çalışma yürütmekten aciz (...) laf ebelerine alanı boş bırakmak da apaçık bir yanlış olurdu.”⁴⁵⁸

İşte, Sovyetler Birliğinde meta üretiminin olması, Lenin'in sözünü ettiği tutarsızlıklardan, tek yanlılıklardan çok önemli biriydi ve sosyalizmi kurmayı engelleyen bu gibi tutarsızlıklardan ancak dünya

^α Yukarıdaki bir Lenin alıntısında, “altından tuvaletler” hakkında söylenenler, havadan söylenmiş bir teşbih değildir, işte o bildiride yazılanları geri alma anlamı taşımaktadır.

⁴⁵⁶ Ekim Devriminin Dördüncü Yıldönümü, *LTY*, C. 33, s. 51–59.

⁴⁵⁷ Yeni Ekonomik Siyaset Altında Sendikaların Rolü ve İşlevleri, *LTY*, C. 33, s. 185.

⁴⁵⁸ Aynı Vergi, *LTY*, C. 32, s. 339–340.

devrimiyle kurtulunabilirdi. Nitekim, Lenin, “sermaye uluslararası bir güçtür”, “tek bir ülkede tam yenilgiye uğratılamaz” diye de açıkça söyledi.⁴⁵⁹ Demek ki, Marks ve Engels’in ardından Lenin de, tek ülkede sosyalizmin kurulamayacağını savunmuştur. *Kim demiş “tek ülkede sosyalizm olmaz” fikrinin, Troçki’nin fikri olduğunu?*

Lenin, NEP’i, dünya devrimi gerçekleşene dek, stratejik bir geri çekilme olarak düşünmüştü. Önce kapitalizmi geliştirelim, Alman devlet kapitalizmi örneğinden öğrenelim, yabancı sermayeyi de getirelim diyordu. Ve Lenin, bunu kadroların iyi anlayamamasından çok endişe duyuyordu.⁴⁶⁰

Gerçekten de, Rus komünistleri bunu anlayamadılar. Şimdi ne acı ki, Sovyetler Birliğinin başarısızlığından ders çıkararak, bizim iyi anlamamız ve işçi sınıfına anlatmamız gerekiyor.^a

Bu noktada bir parantez açalım.

Lenin’in yazılarında, “kapitalizmden sosyalizme geçiş” kavramına sık sık rastlanır. Sovyet kitaplarının yaygın özelliği olan oportünizme (oportünist “aşamalar” teorisi) karşı duyduğumuz tepki nedeniyle, biz bunu da hep, hararetli tartışmalar arasında olağan bir dil sürçmesi olarak yorumlardık. Oysa Lenin bilerek konuşuyormuş. Sovyetler gibi bir ülke, sosyalizme ancak bütün bir çağ boyunca ve “özel önlemlerle” geçebilir demek istiyormuş.

Yine Lenin’in yazılarında, *köylülük kaldığı sürece sosyalizm olmaz* fikri çok açık yer alır. Örneğin, 1920’de bir konuşmasında, “işçiler ve köylüler kaldığı sürece sosyalizme ulaşılmamıştır” der.⁴⁶¹ Çünkü, köylü olduğu sürece, meta üretimi ve onun kategorilerinden kurtulmanın olanağı yoktur. Bizler, Stalin’in sayesinde, bu basit gerçeği unuttuk, köylüyü zorla kolhozlara tıkmakla, köylü olmaktan çıkardığımızı sandık. Sosyalizmin maddi ön koşullarının olgunlaştığı ülkelerde ise, burjuvazi, daralmıştır ve kapitalizmin sınıfı olarak yenilenmiş bir küçük burjuvazi ve dev bir işçi sınıfı vardır. Devrimden sonra, kısa bir süre

⁴⁵⁹ Dikim İşçilerinin 4. Tüm Rusya Kongresinde Yapılan Konuşma, 1921, *LTY*, C. 32, s. 113.

⁴⁶⁰ Yeni Ekonomik Siyaset Üzerine Rapor, *LTY*, C. 33, s. 84.

^a Günümüz koşullarında Türkiye’de devrimin, Ekim Devrimi’ne göre konumu ve koşulları farklıdır, ama yine de dünya devrimine dek, sosyalizmi uygulayamayacağımızı, farklı ölçülerde de olsa benzeri bir yol izlemek zorunda kalacağımızı şimdiden bilmeliyiz.

⁴⁶¹ Üçüncü Tüm Rusya Sendikalar Kongresinde Yapılan Konuşma, 7 Nisan 1920, *LTY*, C. 30, s. 506.

içinde burjuvaziyi ve biraz daha uzunca bir sürede küçük burjuvaziyi eritebilme olanağı vardır.

Konumuza dönersek, Lenin sosyalizme geçişin ilk koşulunun ilk adımına bile en az on yıl zaman biçmişti. Sosyalizmin, ancak dünya proleterlerinin devrimci işbirliğiyle kurulabileceğini söylemişti. NEP'in stratejik bir geri çekilme olduğunu belirtmişti. Devletleştirmede aşırıya kaçtık, bizim için, bugün özünde en devrimci iş, kapitalizmi geliştirmek ve bunu devlet kapitalizmi kanalına akıtarak denetlemek, demişti. Ama ne oldu?

Aradan on beş yıl geçti geçmedi, pratiği düzgün bir bilimsel süzgeçten geçirmeden, pratiğin fotoğraflarını teori diye sunmasıyla ve ideolojik mücadelede savrulmalarıyla ünlü Stalin, 1936'da sosyalizmin sonul zaferini ilan etti. Devlet işletmeleri için NEP'in getirdiği kapitalist karlılığa "sosyalist" sıfatını, komünizm kavramına devleti, sosyalizme de meta üretimini ekledi. Hem de tek dünya pazarını reddederek!

Bunlar, kağıt üzerinde kalsa pek önemli değildir. Öyle olmuyor, dönüp pratiği berbat ediyor. Özellikle Sovyetler Birliğinde, işçi sınıfının gücü, sayısından çok, bilincinden geliyordu. Meta üretimine serbestlik tanınırken, işçi sınıfının bu gücüne güveniliyordu. Meta üretimini sosyalizmin teorisine katmak, en azından, işçi sınıfının bilincini bulandırdı, bu üretimin ne belalar yaratabileceğine ilişkin uyanıklığını baltaladı. *Küçük burjuva komünizminin teorik temellerini attı.*

Evet, hem dünya tersinden ya da düzünden, komünizme daha da yaklaştığı, hem de küçük burjuvazi işçi sınıfına artık daha çok umut bağladığı için, günümüzde "küçük burjuva komünizmi" diye bir kavram da belirmiştir. Küçük burjuvaziyle birlikte komünizmin kapısına dek gidileceğini öne süren, bunu pratikte de deneyen ve işçi sınıfını bu düzeye çeken Stalin, ne yazık ki, bu anlayışın önderidir.

Stalin, bu olgunun hem önderi, ama hem de kurbanı olmuştur.

Biz de, uzun yıllar, sosyalizm modeline meta üretimini kattığımız için, Sovyetler Birliğinde hep yalnızca bürokrasiyi suçladık. Meta üretimine hiç dikkat vermedik. Sosyalizmin çözülmesinin ekonomik kökünün, meta üretiminin ve değişiminin tarihçesinde aranması gerektiğini anlayamadık.

Bunun yanı sıra, başta da söylediğimiz gibi, Marks'ın eş zamanlı dünya devrimi anlayışı, tek ülkede başlayan ve zaman içinde yayılan devrim olasılığıyla hiçbir şekilde çelişmez. Tam tersine Marks, kapitalizmin işleyişi içinde metropol ülkelerin kendi çelişkilerini öteki ülkelere, özellikle de orta kuşak ülkelere ihraç ettiklerini, bu nedenle de, devrimlerin buralarda başlamasının daha olası olduğunu söyler.

Siyasal olayların gelişimine göre zaman içinde Polonya, İtalya, Macaristan, İspanya, Almanya ve Rusya'yı “son kavga”nın *başlayabileceği* (sonuna ulaşacağı değil) ülkeler olarak tanımlamıştır.^α

Geçerken önemli bir noktaya değinelim. 1871 Paris Komünü'nün başarısızlığından sonraki yazıları, *Manifesto*'daki acillik duygusundan uzaktır ama Marks ve Engels, dünya devrimi anlayışından hiçbir zaman vazgeçmediler. Dünya devrimi hakkındaki görüşlerini hiç değiştirmediler. Bu nedenle, *dünya çapında birleşik devrimci hareket* kavramı da, Marksizmin merkezi bir özelliği, ama 1940'lardan başlayarak giderek unutturulan özelliğidir.

Daha sonra Lenin de, Rus deneyiminin ışığı altında ve Marks'dan aldığı, “zayıf halka” kavramı temelinde, aynı düşünceleri savundu. Sosyalist (siyasal) devrimin önce birkaç, hatta tek bir ülkede, hem de tam gelişmemiş bir kapitalist ülkede zafere ulaşmasının olanaklı olduğunu söyledi. Hatta, devrimin, kapitalizmin daha zayıf olduğu, dolayısıyla daha oturmamış olduğu bir ülkede başlaması daha olasıydı. Ancak bu “sosyalist devrim”, *siyasal devrim* anlamında, işçi sınıfının iktidara el koyması anlamında bir devrimdi. Lenin, bu kavramı, hiçbir şekilde, tek ülkede sosyalizmin kurulması anlamında, *toplumsal devrim* anlamında kullanmıyordu. Sosyalizm için maddi olanaklardan yoksun bir ülkedeki “toplumsal ruha sahip siyasal devrim”in, toplumsal devrime dönüşebilmesi, ancak bu devrimin “dünya işçi sınıfı devrimi”ni ateşlemesi ve onun bir parçası durumuna gelmesiyle olanaklı idi.

Bu dediğimizin doğruluğunu, 1921'de kaleme alınan aşağıdaki alıntidan daha iyi anlatacak bir kanıt sanırım zor bulunur:

“Yüksek derecede gelişmiş kapitalist ülkeler, uzun on yıllar içinde biçimlenmiş bir tarımsal ücretli işçi sınıfına sahiptir. Ancak bu sınıf, sosyalizme doğrudan geçişi toplumsal, ekonomik ve siyasal olarak destekleyebilir. Ancak bu sınıfın yeterince geliştiği ülkelerde, ülke çapında özel geçiş önlemlerine gerek kalmadan, kapitalizmden sosyalizme doğrudan geçiş olanaklıdır. (...) Rusya'da durum böyle değildir, çünkü burada endüstri işçileri azınlıktadır ve küçük köylüler büyük bir çoğunluktur. Böyle bir ülkede, *sosyalist devrim ancak iki koşulla zafer kazanabilir.*

^α Bu devrimler ne komünizme, ne sosyalizme geçebilecek devrimler değildi. Tek şansları, bu devrimlerin ileri ülkelerde sosyalist devrimleri ateşlemeleri ve onlara yaslanarak sosyalizme yürüyebilmelerinde yatıyordu.

Birincisi, bu devrime, bir ya da birkaç ileri ülkede gerçekleşecek sosyalist devrim zamanında destek verirse. (...)

“İkinci koşul, proletaryayla, (...) köylü nüfusunun çoğunluğu arasındaki anlaşmadır.”⁴⁶²

Ne yazık ki, Lenin’in ölümünden sonra, Stalin’in yazdıklarıyla, o günden bugüne Lenin’in bu vargısı unutturuldu ve Marks’ın vardığı sonucun, “emperyalizm çağında değiştiği” söylendi. Oysa Lenin’in de vardığı sonuç, Marks’ın sosyalist devrimi bir dünya–tarihsel süreç olarak değerlendirmesini ve de dünya–tarihsel bir süreç olarak sosyalist devrimin ancak ileri kapitalist ülkelerin birinde ya da birkaçında ortaya çıkacak devrimlerle gerçekleşebileceği yargısını onaylıyor ve pratik kanıtıyla da güçlendiriyordu.

Birincisi, yukarıda değindiğimiz gibi, Marks ve Engels de, siyasal devrim anlamında, işçi sınıfının erki ele geçirmesi anlamında, sosyalist devrimin az gelişmiş bir kapitalist ülkede gerçekleşebileceğini hiçbir zaman reddetmediler. Bu bağlamda, Marks ve Engels’in şu düşünceleri büyük önem taşır:

“Bir ülkede çatışmalara yol açması için, bu çelişkinin (üretim güçleri–üretim ilişkisi çelişkisi–RY) o ülkede sınırlarının sonuna dayanmış olması gerekmez. Uluslararası ilişkilerin genişlemesiyle gelen, endüstriyel açıdan daha gelişmiş ülkelerle rekabet, daha az gelişmiş endüstriye sahip ülkelerde de benzer çelişkiyi üretmeye yeterlidir.”⁴⁶³

Böyle bir oluşum, böyle bir devrim, *dünya–tarihsel bir süreç olarak sosyalist devrimin başladığı anlamına gelmez*. O an gelene dek bu devrim zaman kazanmak, üretken güçleri geliştirmek, sosyalizme doğru uzun bir yola girmek zorundadır. Ama sosyalizmi kuramaz. Marks’ın anladığı anlamda sosyalist devrimler gerçekleştiğinde de, bu kez “az gelişmiş bir sosyalist ülke” olarak, ötekilerin yardımlaşmasıyla gerçek sosyalizm örgütlenmelerine yönelir.

İkincisi, Lenin de, ileri kapitalist ülkelerde devrimler gerçekleşmeden Rusya’da sosyalizmin kurulabileceğini düşünmemiştir.

⁴⁶² Artık Tahıl El Koyma Sisteminin Aynı Vergiyle Değiştirilmesi Üzerine Rapor, RKP(B)’in Onuncu Kongresi, *LTU*, C. 32, s. 214–15.

⁴⁶³ Alman İdeolojisi, *METU*, C. 5, s. 74–5.

Marks'ın 1883'te ölümünü izleyen on yıllarda komünistler arasında, başta Lenin olmak üzere, dünya devriminin Marks'ın döneminden daha zamanlı olduğunu öne süren sesler yükseldi.

Lenin'in İkinci Enternasyonal eleştirisi, böyle bir anlayış temelinde ve Rusya'da olgunlaşmakta olan devrim koşullarından etkilenecek biçimleniyordu. Lenin, Rusya'da yaklaşan devrimde, işçi sınıfının iktidarı alabileceğini görmüştü. Ancak, acaba iktidarı elinde tutabilecek miydi? Ve böylesi bir ekonomik gerilik altında, sosyalizmi kurabilecek miydi? Lenin, bu ve benzeri soruların, ancak Rus devrimi, başka yerlerdeki işçi sınıflarını (hiç değilse Almanya ve bir ya da iki gelişmiş kapitalist ülkede daha) ayaklandıran zincirleme bir oluşuma yol açarsa olumlusundan yanıtlanabileceğini söyledi. Daha 1905'te, *“biz Rus siyasal devrimini, Avrupa'daki sosyalist devrime başlangıç yapacağız”* diye yazmıştı.⁴⁶⁴

Dünya Devrimi – Kesintisiz Devrim^α

Şimdi, dünya komünist yazınında çok tartışılan bir konuyu, “kesintili–kesintisiz devrim” konusunu görelim.

Marks–Engels,

- siyasal devrimin, kapitalist sistem içindeki zayıf halka bir ülkede başlamasını,
- bu siyasal devrimin, başta metropoller olmak üzere, coğrafi açıdan kapitalist sistemi *kısa sürede* kapsamasını,
- yeni sistemin dünyayı peşine takıp sosyalizme sürüklemesini,
- bu oluşumların, zayıf halkadaki siyasal devrimin toplumsal devrime (sosyalizmi kurmaya) ilerleyebilmesini sağlamasını,
- dünya sosyalizminin durmaksızın komünizme yürümesini,
- kesintisiz devrim olarak adlandırmışlardır.

Demek ki, kesintisiz devrim, hem nitelik, hem coğrafi olarak durmadan yol alacak, önce kapitalist sistemi, sonra dünyayı kucaklayacak, dünyayla birlikte sosyalizme, oradan komünizme varacak bir

⁴⁶⁴ Proletarya ve Köylülüğün Devrimci Demokratik Diktatörlüğü, *LTY*, C. 8, s. 303.

^α Bu bölümde, Emine Engin'in yayınlanmamış çalışmasından önemli ölçüde yararlandık.

süreci anlatmaktadır. O günün koşullarında kesintisiz devrim, Fransa ya da Almanya'dan başlayacak, kısa süre içinde İngiltere'yi de kucaklayacak, böylece tüm Avrupa'yı etkisi altına alacak ve dünyada başarının yolu da ancak o zaman açılacaktı.

Bu söylenenlerde, birbiriyle bağlı üç temel fikir vardır:

1. Devrimin zayıf halkalardan başlayacağı;
2. Bu devrimin, kapitalizmin metropollerinde devrimi ateşleyeceği;
3. Oradan da dünyaya yayılacağı ve zayıf halkadaki devrimi de sosyalizme ilerleteceği.

Devrimin zayıf halkalardan başlayacağını, Marks, şu sözlerle dile getirmiştir:

“Şiddetli patlamalar, doğal olarak burjuva gövdenin kalbinden çok, uç noktalarından olur, çünkü kalbinde uyarılma yapma olanağı, uç noktalardan daha fazladır.”⁴⁶⁵

Devrimin İngiltere'yi ve oradan tüm Avrupa'yı kucaklayarak başarılı olacağı konusu da şöyle geçer: Fransa'daki 1848 proleter devriminden söz ederken Marks, *bu ülkede işçi sınıfının görevleri yerine getirilmez, yalnızca ilan edilir* der, dünya devriminin Fransa'da “*amacını değil, ancak örgütsel başlangıcını*” bulabileceğini ve bu nedenle de İngiliz proletaryası hemen öne itilmezse, uzun ömürlü olamayacağını söyler.⁴⁶⁶ Bu devrimin yenilgisine ilişkin olarak da şöyle der:

“Yeni Fransız devrimi, bundan böyle kendi ulusal toprağını bırakmak ve Avrupa arazisini fethetmek zorundadır. On dokuzuncu yüzyılın toplumsal devrimi, ancak bu arazi üzerinde başarılabilir.”⁴⁶⁷

Gerçekte hedefin, yalnızca Avrupa değil tüm dünya olduğuna gelince, proletarya ancak “dünya-tarihsel olarak” var olabilir ve “komünizm, ancak, egemen halkların ‘hep birlikte’ ve aynı anda eylemi olarak olanaklıdır.”⁴⁶⁸ Kapitalistleşmiş halklar Avrupa'da yaşamaktadır. Hep birlikte onlar, sosyalist toplumsal devrimi gerçekleştirdince, tüm dünyayı da peşlerinden sürükleyeceklerdir.

⁴⁶⁵ Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, MESY, C. 1, s. 289.

⁴⁶⁶ Agy., s. 271–272.

⁴⁶⁷ Agy., s. 227.

⁴⁶⁸ Foyerbah Üzerine Tezler, MESY, C. 1, s. 37.

Marks, yukarıda söylenenleri, bir başka yerde de şöyle dile getirmiştir:

“Devrimci girişim herhalde Fransa’dan gelecek ama yalnızca İngiltere ciddi bir ekonomik devrimin kaldıracı işlevini görebilir. O, köylülerin artık olmadığı ve toprak sahipliğinin az ellerde yoğunlaştığı tek ülkedir. Nüfusun büyük çoğunluğunun ücretli emekçilerden oluştuğu tek ülkedir. Sınıf mücadelesinin ve işçi sınıfının sendikalarda örgütlenmesinin belli derecede olgunluk ve genellik kazandığı tek ülkedir. Dünya pazarındaki egemenliği nedeniyle, ekonomik işlerdeki her devriminin tüm dünyayı hemen etkileyeceği tek ülkedir. Toprak sahipliğinin ve kapitalizmin klasik örneği İngiltere’deyse, öte yandan, onların yıkılması için maddi koşullar da en olgun buradadır. (...)

“İngiltere, ötekiler gibi bir ülke olarak, basitinden ele alınmaz. O sermayenin metropolü olarak ele alınmalıdır.”⁴⁶⁹

Görüldüğü gibi, devrimci girişim zayıf halkadan gelecektir ama toplumsal devrimin kaldıracı, sermayenin metropolü İngiltere olmak zorundadır ve devrim bu yoldan dünyaya da kısa sürede yayılacaktır.^a

O zamanlar, burjuva devrimini yapmış ama hala bir tarım ülkesi olan Fransa orta kuşağa, burjuva devrimini yapmamış ama kör topal kapitalistleşmiş olan Almanya ise alt–orta kuşağa benzetilebilir. Benzetilebilir diyoruz, çünkü bu kuşaklar, çok daha geri ülkeleri kendi girdabına çekebilen emperyalist sistemin değil, kapitalist sistemin kuşaklarıydı. Bu nedenle de Marks–Engels, bu Avrupa ülkelerinin hepsi için uygar ülkeler deyimini kullanıyorlardı.

Uygarlık, kafa emeğiyle kol emeğinin birbirinden ayrılmasıyla doğmuş, kafa emeğinin üretimde ve toplumun örgütlenmesinde oynadığı rolün artmasıyla gelişmiştir. Onun tersi olan barbarlık, gereksinimleri, kafayı kullanıp, üretimi ve toplumu iyi bir örgütlenmeye kavuşturarak gidermek yerine, kol gücünü kullanıp, ekonomi dışı zorla, savaşla, ganimet toplayarak gidermektir. Marks ve Engels, burjuva

⁴⁶⁹ Gizli Haberleşme, *MESY*, C. 2, s. 174–175.

^a Marks–Engels’in Sovyet baskısı kitaplarında bu fikri ararsanız, konu endeksinde, ‘tüm ileri kapitalist ülkelerde proleter devriminin eş zamanlı olması’ başlığı altında bulursunuz. Sanki, Fransa ve Almanya, doğuştan ileri kapitalist ülkelerdi ya da tüm dünya ülkeleri kapitalist ülkelerdi! (E. Engin, Yayınlanmamış çalışma.)

uygarlığının, savaşlardaki, sömürgelerdeki vb. tutumuyla, özünde hala barbarlık taşıdığını söylemişlerdir.⁴⁷⁰ Ama, o gün, yine de en gelişkin sistem olan kapitalizme “uygar” demişlerdir.

Kapitalist sistem, üretken güçlerin belirli bir gelişme düzeyine dayanır. Emperyalist sistem ise, üretken güçleri gelişmemiş ülkeleri bile kapitalist üretim ilişkileri ağına alır, uygar olmayanı da barındırır. Dolayısıyla, uygarlık, bu sistemin asıl gelişmiş kuşağında yoğunlaşır ama buradan da giderek yayılır. Yani biz, Marks–Engels’in o zaman tüm kapitalist sisteme dedikleri gibi, emperyalist sistemin tümüne birden henüz uygar diyemeyiz.

Kaldığımız yere dönersek, Paris Komünü’nün ardından, Fransa’da proleter devrimleri dizisi yenilgiyle son buldu. Almanya’da burjuva devrimi, tepeden devrim olarak, yani evrimci yoldan gerçekleştiğinden, mücadele içinde proleter devrimine dönüştürülemedi ama dev bir parti doğdu. Öte yanda, Rusya’da feodalizm çözülüyor, kapitalizm geliyor ve Çarlıkla çelişiyordu. Dolayısıyla, Marks ve Engels, gözlerini, Avrupa gericiliğinin jandarması olan Rusya’ya çevirdiler. Hatta Marks, Rusça bile öğrendi.

Rusya çok önemliydi, çünkü Çarlığı yıkacak bir devrim, Avrupa’da proleter devrimlerini ateşleyebilir, Avrupa’da kurulacak sosyalizmin yardımıyla, işçi hareketinin hızla geliştiği Rusya da sosyalizme ilerleyebilirdi. Aynı zamanda bu, bir başka endişeye karşı da tampon olacaktı: Kapitalizm, dünya pazarını kurmuş, artık dünyayı hızla hareketlendiriyordu. Avrupa’nın tümü sosyalist olsa bile, hareketlenen dünya onu boğabilirdi. Oysa, Rusya da kervana katılırsa, boğulamayacak güçte bir sosyalizm doğabilir ve dünyayı etkisi altına alabilirdi.

Bu öngörü doğru çıktı ama çeşitli tarihsel etkenlerle zamanlama açısından geciktiğinden, nefesi, öngörülen ölçüde başarıya yetmedi. 1905 devrimi zafere varmadı. Bu arada, eskiden yalnızca İngiltere metropolken, metropoller kuşağı, güçleri oranında dünyayı paylaştı, kapitalizm dünyaya yayıldı, emperyalizme dönüştü. Aynen Marks ve Engels’in yaklaşımıyla, artık dünya emperyalist sisteminin uç noktaları ya da zayıf halkaları söz konusuydu.

Dünya devriminin gerçekleşme rotasında hiçbir değişiklik yoktu. Zayıf halkalardan başlayıp, metropollere ulaşacaktı. Ve de başarıyla sosyalist devrime açılabilmesi için metropollerini kucaklaması yine

⁴⁷⁰ Hindistan’daki İngiliz Yönetiminin Gelecekteki Sonuçları, *MESY*, C. 1, s. 498.

zorunluydu. Marks, Avrupa'yı kastederek, "on dokuzuncu yüzyılın toplumsal devrimi, ancak bu arazi üzerinde başarılabilir" diyordu.

Yirminci yüzyılın toplumsal devrimi de ancak Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya arazisi üzerinde başarılı olabilirdi. Gel gelelim, bu durumda kesintisiz gerçekleşebilir miydi?

Gerçekleşebilirdi ve gerçekleşebilir ve ancak böyle gerçekleşebilir. Emperyalizm, bugün artık dünyayı öyle bir sarmış, birbirine üretim düzeyinde öyle bağımlılaştırmıştır ki, başka türlü düşünülemez. (Son örnek, 1997–8 Doğu Asya krizinin açılımı, tek ülkeden kalkarak tüm kıtayı sarması ve ardından Rusya, Avrupa ve Brezilya'ya sıçrayarak bir dünya krizine dönüşmesidir.)

Ancak, bir başka anlamda "kesintili" olma olasılığı da gündeme girmişti. Sistem yayılmış, büyümüş, değişkenler çoğalmıştı. Devrim, sistem Avrupa'yla sınırlı olduğu zamanki gibi kapı komşusuna sıçramayacak, birçok zayıf halkayı dolaşabilecekti. Marks'ın zamanında kapitalizm, çağımızdaki kadar gelişip yayılmamış, metropoller bu kadar çoğalmamış olduğu için, devrim kesintisiz olmazsa, zayıf halkada da yaşayamıyordu. Devrimin "örgütsel başlangıcı"yla, amaca ilerlemesi arasında hiçbir kesinti olmaması gerekiyordu. Çağımızda ise, zayıf halkadaki devrimin yaşama şansı vardı.

Demek ki, kesintisiz devrim, çağımızda ama ancak bu anlamda "kesintili" de olabilecek, öyle olursa da, eski dönemden daha uzun bir süreye yayılacaktı. Bu böyle olduğu zaman, siyasal devrimin başarılmasıyla, toplumsal devrime dönüşmesi arasına uzun bir dönem giriyor ve o dönem içinde sosyalizmi, siyasal devrimini yapmış ülkelerde aramak zaten mantık dışı kalıyor. Troçki bunu anlayamazken, Lenin anlıyor.

Siyasal devrim, zayıf halkalardan başlıyor. Proletarya diktatörlüğü, ekonomik olarak zayıf bir temel üzerinde kuruluyor. Bu demektir ki, hem içeride geniş bir küçük burjuva sınıfı olacaktır, hem de kapitalist sistemle tek dünya pazarında ticaret yapılacaktır. Başarının ölçütü, sosyalizmi kurmak değil, proletaryanın iktidarını korumak ve sosyalist toplumsal devrime doğru, olabildiğince adım atmaktır. Dünya devriminin, Marks ve Engels'in deyimiyle, "örgütsel başlangıcı"nı yapmaktır.

Dünya Devrimi ve Sömürgeler Sorunu

Lenin'in dünya devrimi teorisine en yaratıcı katkısı, buna sömürge ve yarı sömürge dünyayı katarak genişletmesiydi. Daha önceki sosyalistler, sömürge karşıtı hareketin önemini küçümsemişlerdi. Örneğin, Roza

Lüksemburg, kendi kaderini belirleme ilkesini sınıf kavgasından bir sapma ve dolayısıyla, işçileri ulusal sınırlarla bölmeye yönelik bir burjuva çabası olarak görmüştü. Lüksemburg'un asıl karşı çıktığı, Avrupa'daki ulusal ayrılıkçı hareketler olsa da, bunlarla sömürgelerdeki hareketler arasında bir ayırım yapamamış ve ikincileri tümüyle görmezden gelmişti.⁴⁷¹

Lenin'in Lüksemburg'a yanıtı, Komintern'in ulusal ve sömürge sorunlarıyla ilişkili ilkelerinin teorik temelini oluşturdu:

“Roza Lüksemburg en önemli şeyi gözden kaçırmış – burjuva demokratik reformların çoktan tamamlandığı ülkelerle, tamamlanmayanlar arasındaki fark (...) Doğu Avrupa ve Asya'da burjuva demokratik devrimleri 1905'e dek başlamadı. (...) Ayrılma hakkını destekleyerek, ezilen ulusların burjuva ulusçuluğunu desteklediğimiz söyleniyor. (...) Ezilen ulusun burjuvazisi ezenle savaştığı sürece biz her zaman, her durumda ve herkesten daha güçlü olarak bundan yanayız. (...) Ama ezilen ulusun burjuvazisi kendi burjuva ulusçuluğundan yana durursa, biz karşısında dururuz.”⁴⁷²

Lenin sömürgelerdeki özgürlük hareketlerinin asıl önemini, ezilen halklarla ileri kapitalist ülkelerdeki devrimci proletaryayı bağlayacak daha geniş bir devrimci süreç için can alıcı önemde bir bileşen olmasında gördü.

Bolşevikler iktidara geldiğinde, Lenin başka bir önemli teorik atılım daha yaptı:

“Tüm dünyaya yaklaşan sosyalist devrim yalnızca ya da başlıca, her ülkede proletaryanın kendi burjuvazisine karşı kavgası olmayacaktır. Hayır, emperyalizmin ezdiği tüm sömürgelerin, tüm bağımlı ülkelerin, uluslararası emperyalizme karşı kavgası olacaktır.”⁴⁷³

Bu söylenenler, daha önceki sömürge karşıtı harekete genel destek beyanlarının çok ötesindeydi. Sömürgeciliğe karşı savaşımı, kapitalizme karşı savaşımın önemli bir gücü yapan yeni bir anlayışın doğuşunu göstermekteydi. Bu tutum komünistlere, sömürge karşıtı harekette

⁴⁷¹ Ulusların Kendi Kaderlerini Belirleme Hakkı, *LTY*, C. 20, s. 404.

Lüksemburg'un, *Ulusal Sorun ve Otonomi* adlı yazısından.

⁴⁷² *Agy.*, s. 405–6, 411–12.

⁴⁷³ Doğu Halklarının Komünist Örgütlerinin İkinci Tüm Rusya Kongresinde Konuşma, 1919, *LTY*, C. 30, s. 159.

önemli ve bazı durumlarda da sonuç belirleyici bir rol oynama olanağı verdi.

Ancak, çok doğru olarak dünya devriminin, emperyalizmin ezdiği halkları da içine aldığını göstermek, kendi başına, “kurtuluş”un gerçek içeriğinin ne olacağı sorusunu yanıtlıyamazdı. Ne sömürge karşıtı burjuva hareketler, ne de oportünist ve revizyonist sosyalistler, sömürgelerdeki kurtuluşu sosyalist bir çerçevede görmediler. Birinciler yabancı egemenliğinden kurtulmuş yerli bir kapitalizm ararken, ötekiler de sömürgelerde sosyalizmin maddi koşullarının var olmadığı fikrinden öteye geçemediler.

Burada da Lenin, alışılmıştan ayrılan ama çok önceleri Marks ve Engels tarafından getirilmiş bir fikri yineleyerek, yeni bir adım attı:

“Şimdi kurtuluş yolunda olan geri kalmış ulusların kapitalist ekonomik gelişme düzeyinden geçmelerinin kaçınılmaz olduğu tezini doğru kabul etmek durumunda mıyız? (...) Geri kalmış ülkeler, *gelişmiş ülkeler proletaryasının yardımıyla*, kapitalist aşamadan geçmeden Sovyet sistemine ve bazı gelişme aşamaları yoluyla da komünizme geçebilirler.”⁴⁷⁴

Görüldüğü gibi, Lenin, bu yeni önermeyi^a de kapitalist merkezlerde gelişecek sosyalist devrimle bağlamaya özel bir dikkat göstermişti. Lenin’in bu devrimci görüşleri, Üçüncü Enternasyonal’e kabul edilmiş yeni komünist partilerinin, ülkelerinin özgürlük kavgalarının önderi olmalarında (Çin ve Vietnam’da olduğu gibi) başta gelen belirleyici etkenlerden biri oldu.

Yine de, yeni siyasal gerçekleri ortaya çıkaran bu koyuşlarla, bunlardan üretilen genel *amaçlar* arasında bir ayırım yapmak zorunludur. Geri dönüp bakıldığında açıkça görülür ki, ulusal kurtuluş hareketlerinin başarısı asıl olarak sömürge sistemini yıkmak olmuştur. Sömürge sisteminin yıkılması ise, sanıldığıının tersine, dünya kapitalizminin, emperyalizmin krize girmesi ve de hatta yıkılması gibi bir

⁴⁷⁴ LTY, C. 30, s. 244.

^a Yukarıda da değindiğimiz gibi, aslında bu önerme hiç de yeni değildir. Zafer kazanmış gelişmiş ülke proletaryasına dayanarak tarihsel gelişme sürecinin çeşitli aşamalarının atlanabileceğini Marks özellikle vurgulamıştır. Bunun için de Rus köy komünlerini, “Mir”leri örnek göstermiş, bunların kapitalizmi yaşamadan sosyalizme atlayabileceğini söylemiştir. Biz bu önermenin “yeni”liğini, Lenin’in dönemindeki egemen fikirler karşısında öne sürmekteyiz.

sonuç getirmemiştir. Tam tersine, sömürgeciliğin yıkılması, bu ülkelerde kapitalist gelişmeyi alabildiğince hızlandırmış ve bu ülkeleri dünya kapitalist ekonomisine entegre etmiştir. Dahası, ulusal kurtuluş hareketleriyle, emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfı mücadeleleri arasında düşünülen organik bağlanma da gerçekleşmemiştir. Çünkü, buralarda beklenen devrimler gerçekleşmemiştir.

Devletin Ortadan Kalkışının Uluslararası Çerçevesi ve Tek Ülkede Komünizm^a

Tek ülkede sosyalizmin olamayacağını, önceki sayfalarda ele almıştık.

Tek ülkede sosyalizm olamazsa, sosyalizmle ilgili tüm konuları dünyasal bir çerçevede ele almak zorunluluğu vardır. Böyle bakıldığında, tek ülkenin sınırları içinde, zaten devletin kalkabileceği bir aşamaya gelinemeyeceği açıktır. Ne var ki, hepimiz bunları pek dikkat vermeden, gerçek anlamlarını pek düşünmeden okuyoruz. Sonra da, sosyalizmden konuşmaya başladığımızda, sürekli olarak tekil ülkeler için konuşuyoruz: “Fabrikaları devletleştirdik, burjuvazi kalktı. Küçük burjuvaziyi de işçileştirdik ya da kooperatifleştirdik, sınıflar kalktı. Bu durumda devlet kalkacak mı, kalkmayacak mı” diye sorduğumuz zaman ama, uluslararası çerçeveyi unutmuş oluyoruz.

Marksçı anlayışa göre tek ülkede sosyalizm de, komünizm de kurulamaz ve dünya çapında komünizmi kurma aşamasına gelmeden, yani işbölümünü, tüm türevleriyle birlikte tarihe gömmeden, devlet de kaldırılamaz. Demek ki, *devlet tek ülkede kaldırılamaz*.

Bunun karşısında, Stalin’in komünizm konusundaki görüşü ise değişti: Dünyada emperyalizmin varlığı koşullarında, *tek ülke içinde, yalnızca sosyalizme değil, komünizme de geçilebilir* ama ülke içinde hiç bir işlevi kalmadığı halde, emperyalist saldırganlığa karşı, devletin varlığı sürer. Yani komünist toplumun bu üst evresinde de devlet var olabilir...

Bununla başlayalım.

^a Bu bölüm için, 1982 yılında yayınlanan *Yaşayan Sosyalizm* adlı kitabımızdan yararlanılmıştır.

Stalin, tek ülkede komünizme geçilebileceği ve ama devletin de süreceği yönündeki görüşünü, 1939'da toplanan On Sekizinci. Parti Kongresi'nde okuduğu raporda ortaya atmış ve şöyle demiştir:

“İleriye, komünizme doğru gidiyoruz. Devletimiz komünizm döneminde de kalacak mıdır?

“Eğer kapitalist kuşatma eritilmemişse ve yabancı askersel saldırı tehlikesi yok olmamışsa, evet, kalacaktır.

Görüldüğü gibi, Stalin'in yukarıdaki sözlerinde üç vahim yanlış birlikte yer almaktadır:

1. Tek ülkede sosyalizm olabilir;
2. Tek ülkede komünizm olabilir;
3. Komünizm kurulduğu halde, devlet var olabilir.

Stalin'in son yıllarında, “Sovyetler Birliğinin hızla komünizme yaklaştığı” (ve kısa süre sonra varacağı) propagandası iyice ortalığı sarmıştır. Ardından gelen Hruşçof dönemi, Stalin'i iyisiyle kötüsüyle, doğrusuyla yanlışıyla “reddederken”, hatta tarihten silerken, bu görüşü almış, bu yoldaki propagandayı görülmedik boyutlara çıkarmıştır. “Yirmi yıl içinde komünizme varacağız” görüşü, kongre raporlarında ya da propagandada kalmamış, 1961'de kabul edilen parti programına yazılmıştır. Bu programın ilgili bölümünü okumakta yarar vardır:

“İçinde bulunduğumuz on yıl (1961–1970) zarfında Sovyetler Birliği, (...) adam başına istihsal bakımından kapitalizmin en kuvvetli ve en zengin memleketi Amerika Birleşik Devletleri'ni geçecek, emekçilerin maddi refahı ve kültürel–teknik seviyesi önemli derecede yükselecek, herkesin maddi ihtiyaçları giderilecek, bütün kolhoz ve sovhozlar yüksek verimli ve yüksek gelirli işletmelere çevrilecek, Sovyet insanların elverişli mesken ihtiyaçları genel olarak tatmin edilecek, ağır beden emeği ortadan kalkacak, SSCB en kısa işgünü uygulayan memleket olacaktır.

“İkinci on yıllığın (1971–1980) sonlarında komünizmin bütün halka maddi kültürel nimetler bolluğu sağlayacak maddi–teknik temeli atılmış olacak, Sovyet cemiyeti ihtiyaçlarına göre paylaşırma prensibinin hayata geçirilmesine tamamen yaklaşacak ve tek genel halk mülkiyetine tedricen geçiş sağlanacaktır. Böylelikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde komünist

cemiyet genel hatlarıyla kurulmuş olacaktır. Komünist cemiyetin tamamen kurulması işi daha sonraki devrede sona erdirilecektir. (s. 56–57)

“Önümüzdeki 10 yıl zarfında (endüstri ürünlerinin hacmi–R.Y.) aşağı yukarı iki buçuk defa arttırılacak ve ABD’nin sanayi istihsalı seviyesi geçilecektir.

“Yirmi yıl zarfında en az altı defa arttırılacak ve ABD’nin sanayi istihsalinin şimdiki genel hacmi çok geride bırakılacaktır.

“Bu amaçla, 10 yılda sanayide emek verimliliği iki defadan fazla, 20 yılda ise dört–dört buçuk defa arttırılmalıdır. Yirmi yıl sonra, Sovyet sanayiinde emek verimliliği, Amerika’daki emek verimliliğinin şimdiki seviyesini iki defa geçecek, SSCB’de işgününün kısaltılması sebebiyle de, saat başına istihsal bakımından, Amerika çok daha geride bırakılacaktır. (s.59)

“Köy ahalisi kültür ve yaşayış koşulları bakımından şehir ahalisiyle denkleşecektir.

“Şehir ile köy arasındaki sosyal–ekonomik ve kültürel yaşayış farklarının ortadan kaldırılması, komünizmin kurulmasının en büyük sonuçlarından biri olacaktır. (s.74)

“*Parti resmen ilan eder: Sovyet insanların şimdiki nesli komünizmde yaşayacaktır.* (s.123)”⁴⁷⁵

Tek ülkede komünizmin var olabileceğini ve varlığını sürdürebileceğini, hem de devletin ortadan kalkmayacağını söyleyebilmek için, ya ekonomik–toplumsal–tarihsel bir aşama olarak komünizmin neleri gerektirdiğini yeterince anlamamış olmak ya da bilinçli bir çarpıtma içinde olmak gerekmez mi?

Dünyada devrim yoluyla kurulacak olan proletarya diktatörlükleri, ekonomik üstünlük temelinde yükselen dünya güç dengesi, sosyalizm lehine kesin olarak değişmeden, tek başlarına sosyalizmi kuramazlar. Bu “proletarya “devletleri” yalnızca kesimsel başarılardır ve kaldı ki, kendileri de *gerçek anlamda proletarya diktatörlükleri değillerdir.* (O nedenle tırnak içinde yazdık.) Ne zaman ki, dünyanın ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkiler ağı, sosyalist ülkelerin lehine bir ağırlığa dönüşür, işte o zaman bu, kesimsel değil kesin, bütünsel sonuç

⁴⁷⁵ *SBKP Programı*, Türkçe, Sosyalist ülke basımı, 1961.

olacaktır. İşte bu süreç, *dünya proletarya diktatörlüğünün oluşması* sürecidir.

Ancak dünya proletarya diktatörlüğünün oluşması, *sosyalizmin sonul zaferi* anlamına gelir. Dünya proletarya diktatörlüğü, sosyalizmin her alanda emperyalizme üstün geldiği, geri dönüşsüz egemenlik anıdır. Tam da bu nedenle, dünya proletarya diktatörlüğü, dünyasal anlamda proletarya diktatörlüğünün (tarihsel olarak devletin bu en son biçiminin) giderek yok olup gitmesi sürecinde *sonun başlangıcı* olacaktır. Bu aşamadan önce hiçbir ülkede devletin kalkmasından söz edilemez.

Dünya proletarya diktatörlüğünün kurulması yeni bir tarihsel çağı açacaktır. Kapitalist–emperyalizmin bir sistem olarak çöktüğü, savaş tehlikesinin ekonomik kaynağının ortadan kalktığı, insanlığın bayrağına “herkese gereksinimi kadar” ilkesinin yazılmaya başlanacağı bir çağ. Ordular, silahlar, baskı aygıtları, emeğin zorunlu yapısı, sınırlar bu çağda kalkacaktır. Üretken güçler, kapitalizm altında kimsenin düşünemeyeceği boyutlarda gelişecektir. Çünkü üretim güçlerinin değerlendirilmesinde devlet sınırlarının egoist, kör engeli ortadan kalkacak, dünya ölçüsünde ekonomik yarar belirleyici olacaktır.

Dolayısıyla, *tek ülkede sosyalizm olamaz, komünizm hiç olamaz. Ve tek ülkede devlet de ortadan kalkamaz.*

7.2. Dünya Devrimi Yeniden Tanımlanıyor

Bu bölümde, aslında İkinci ve Üçüncü Ciltleri (“*Sovyetler Birliği Neden Yıkıldı*” ve “*Günümüzde Dünya ve Türkiye*”) ilgilendiren konulara da değinmekteyiz. Belki, burası yeri değil denebilir ancak “dünya devrimi” konusunun iç bütünlüğü açısından bunun yararlı olacağını düşünüyoruz.

Dünya Devrimi Beklemede: Tek Ülkede Sosyalizm

1921’de, “dünya çapında zafer çok yakın ve kolay”⁴⁷⁶ dedikten üç yıl sonra, Lenin, bazı zor olguları göğüslemek durumunda kaldı: Avrupa devrimi yakın bir umut olmaktan çıkmıştı ve Rusya da kendi başına *doğrudan* sosyalist ekonomiyi kurmaya geçemeyecekti.

⁴⁷⁶ Burjuvazi Dönekleri Nasıl Kullanır (1919), *LTY*, C. 30, s. 33.

Bu durum, sosyalizm konusunda Marksizmin temel doğrusunu yineleyen bir Komintern kararında (1922) şöyle özetlenmişti:

“Dördüncü Dünya kongresi tüm ülkelerin proleterlerine hatırlatır ki, proletarya devrimi hiçbir zaman tek bir ülkede *tamamen* zafere ulaşamaz; enternasyonal olarak, bir dünya devrimi olarak zafere ulaşmak zorundadır.”⁴⁷⁷

Bunun sonucu olarak Lenin, NEP’i, işçi–köylü bağlaşıklığı temelinde komünist gözetimli bir “devlet kapitalizmi” sistemini, yeniden ve bu kez *stratejik* bir hat olarak, yani uzun erimli bir politika olarak başlattı. Avrupa’da devrim olasılığının geriye kayması, köylülükle işçi sınıfının sağlam bağlaşıklığını, Rusya’daki devrimi yaşatabilmenin *temel koşulu* yapmıştı. Köylüleri devrime güvenilir bir dost yapmak için de ön koşul, kırdaki özel mülkiyetin korunması ve (kapitalist) *hafif endüstrinin* geliştirilmesi idi.

Lenin 1924’te, dünya devriminin ilerlediğini ama bunun “beklediğimiz gibi düz bir çizgide olmadığı”nı⁴⁷⁸ söyleyerek öldü. Lenin’in ölümünden yalnızca birkaç ay sonra ise Stalin, Bolşevik kavramlardan radikal bir ayrılığı ortaya getirdi:

“Daha önceleri, tek ülkede devrimin zaferinin, tüm ülkelerin ya da gelişmiş ülkelerin çoğunun proleterlerinin, burjuvaziye karşı zafer için ortak eylemini gerektireceği varsayımıyla, olanaksız olduğu düşünülmüştü. Artık bu görüş olgularla uyuşmuyor. Şimdi böyle bir zaferin olanaklı olduğundan hareket etmeliyiz. Çünkü emperyalizm altında çeşitli kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsiz ve spazmodik karakteri, emperyalizmin içinde önlenemez savaflara yol açacak felaket koşullarının gelişmesi, dünyanın tüm ülkelerinde devrimci hareketin büyümesi, tüm bunlar yalnızca tekil ülkelerde proletaryanın zaferinin olanağına değil, aynı zamanda zorunluluğuna da yolu açıyor.”⁴⁷⁹

Alıntıda sözü edilen “eşitsiz ve spazmodik gelişme” yalnızca emperyalizmin değil, asıl olarak kapitalizmin bir özelliğidir. Marks ve Engels’in yaşadıkları dönemde de kapitalizm, ülkelerin eşitsiz ve

⁴⁷⁷ Aktaran Claudin, *Komünist Hareket*, C. 1, s. 71.

⁴⁷⁸ Komünist Enternasyonal’ın Üçüncü Kongresine Rus Komünist Partisi’nin Taktikleri Üzerine Rapor, 5 Temmuz 1921, *LTJ*, C. 32, s. 480.

⁴⁷⁹ Stalin, *Leninizmin Temelleri, Leninizmin Sorunları*, Moskova, s. 44.

spazmodik gelişmesiyle karakterize olmaktaydı. Buradan tek ülkede sosyalizmin zafere ulaşılabilceği varsayımına varılamaz.

Bir yıl sonra, On Dördüncü SBKP konferansında bir kararla bu tutum daha da ileri götürüldü:

“Leninizm, sosyalizmin *sonul zaferinin*, *burjuva ilişkilerin yeniden kurulmasına karşı tam garanti anlamında*, ancak enter-nasyonal çapta olanaklı olduğunu öğretir. (...) Ama bundan, Rusya gibi geri kalmış bir ülkede, teknik ve ekonomik olarak daha gelişmiş ülkelerin ‘devlet yardımı’ olmadan *tam bir sosyalist toplum* kurmanın olanaksız olduğu sonucu çıkmaz.”⁴⁸⁰

Bu metindeki, “sosyalizmin sonul zaferi” ve “tam sosyalist toplum” arasındaki farkı, Lenin’in yazılarında bulamazsınız!^a Çünkü, “tam sosyalist toplum”un kurulması, “sosyalizmin sonul zaferi”nden başka bir şeyi anlatmaz.

Stalin–Troçki Tartışması.

“Tek ülkede sosyalizm” tartışması, iki tarafın da Leninci mirası taşıma iddiası altında yürütüldüyse de, hem Stalin hem Troçki, Lenin’den önemli ölçüde ayrıldılar. Lenin, Sovyetlerin uzun bir dönem tek başına kalacağını kavrayınca, Rusya’da, gelecek sosyalist toplumun maddi koşullarını yaratırken, proletarya iktidarını koruyacak bir strateji aramış ve bulmuştu.

Troçki ise şöyle dedi:

“Ulusal ve uluslararası alanda güçlerin özgül bir dağılımı, proletaryanın önce Rusya gibi geri kalmış bir ülkede iktidarı ele

⁴⁸⁰ Agy., s. 197.

^a Stalin kendisini haklı göstermek için Lenin’in başka söylediklerini de tahrif etmiştir. Örneğin Roy Medvedyef, Sovyet basımı *Lenin Toplu Yapıtları*’na göre, (C. 27, s. 95), Komünist Partisinin 1918’deki yedinci kongresinde Lenin’in “devrimimizin, yalnız kaldığı sürece, *sonul zafer* için kuşkusuz hiçbir umudu yoktur” dediğine, ancak kongrenin stenografik notlarında “sonul” sözcüğünün bulunmadığına, onun daha sonradan eklendiğine işaret etmektedir.

Stalin, Troçki ile olan, tek ülkede sosyalizmi inşa etmenin olanağı üzerine tartışmasında bu “sonul zafer” cümlesine büyük önem yüklemiştir. Böylelikle, kendi teorisinin, daha önce Lenin tarafından geliştirilen dünya devrimi görüşleriyle tutarlı olduğunu savunmuştur.

geçirmesine olanak verebilir. Ama aynı güçler dağılımı, ileri ülkelerde proletaryanın az çok hızlı bir zaferi olmadan, Rusya'daki işçi hükümetinin yaşayamayacağını da önceden kanıtlar. Kendi başına kaldığında Sovyet rejimi ya çökmek ya da çürümek zorundadır. (...) 1917'den 1923'e kadar bu sorun üzerine Bolşevik liderlerce yapılmış tüm beyanlar (...) tek sonuca götürür: Batıda bir devrim olmadan, Bolşevizm ya içerdeki karşı devrim ya da dış müdahaleyle ya da her ikisinin bileşimiyle yok edilecektir.”⁴⁸¹

Troçki'nin tezi, Bolşevikler devrimi gerçekleştirseler de, Batıda yeni sosyalist devrimler olmadan, bu erki elde tutamazlar biçimindeydi. (Sosyalizmi kuramazlar denseseydi, doğru olurdu ama “erki elde tutamazlar” demiştir.) En iyisinden, bir “deforme olmuş işçi devleti”ni yönetebilirlerdi, o da belirli bir süre için. Böyle önemsiz bir ödülle doyum almak ise, birbirinden ayrılmayan hem Rus, hem de dünya devrimine büyük bir ihanet olurdu. Öyleyse, Rus komünistlerinin temel görevi, Sovyet gücünü, Batıda olgunlaşmakta olan devrimleri büyütmede kullanmaktı.

Troçki, görüşlerini desteklemek için Lenin'den birçok alıntı gösterebiliyordu. Öyle bile olsa, Lenin hiçbir zaman görüşlerini kategorik bir mutlak düzeyine yükseltmemişti ve hele hiçbir zaman “erki elde tutamazlar” dememişti.

Stalin de, Lenin'den, tam tersi bir durum yansıtır gibi görünen başka alıntılar veriyordu. Örneğin, Lenin'in 1905'de yazdığı bir yazıdaki şu paragrafı kullanmıştı:

“Sosyalizmin zaferi önce birkaç ya da hatta tek bir kapitalist ülkede olanaklıdır. Bu ülkenin muzaffer proletaryası, kapitalistleri mülksüzleştirip, *sosyalist üretimi örgütledikten* sonra, dünyanın geri kalanına, kapitalist dünyaya karşı durup öteki ülkelerin ezilmişlerini kendi davasına çekecek, bu ülkelerde kapitalistlere karşı ayaklanmalar çıkaracak ve gerek olduğunda hatta silahlı güçlerle sömürücü sınıflara ve devletlerine karşı çıkacaktır.”⁴⁸²

Stalin, Troçki'yle tartışmasında bu pasajdan büyük ölçüde yararlandı. *Leninizmin Sorunları*'nda buradan alıntı yaparak, “sosyalist üretimi örgütledikten sonra” sözcüklerini italikle vermiş, bunu

⁴⁸¹ Irving Howe, (ed), *Stalinizm ve Bolşevizm*, Troçki, Ana Yazılar, s. 362.

⁴⁸² Stalin, *Leninizmin Sorunları*, STY, C. 8, s. 73. (Bakınız: Avrupa Birleşik Devletleri Belgisi, LTY, C. 21, s. 342.)

kullanarak Lenin'in açıkça tek bir ülke için "sosyalist toplumu kurmayı tamamlama"nın olanaklı olduğunu ifade ettiğini iddia etmiştir.^a Oysa, bu alıntıyı kendi kapsamı içinde okuduğumuzda Lenin'in söylemek istediğinin farklı olduğu ortaya çıkar: Lenin tek ülkede sosyalizmin zaferinin olanaklı olduğundan söz ederken, gelişmiş kapitalist ülkelerden birini, en olası olarak da Almanya, Fransa ya da İngiltere'yi düşünmektedir. Söz konusu yazısını da, "Avrupa Birleşik Devletleri" fikrini eleştirmek için yazmıştır.

Bunun yanı sıra, Stalin, bel kırıan hızda bir endüstrileşme ve tarımda zora dayalı bir kollektivizasyonu, "sosyalizmin kuruluşu" olarak adlandırarak, teoriyi de bulandırmıştır. Böyle yaparak, savaş komünizmi döneminin ilkel kavramlarına geri dönmüş ve bunun sonucu olarak da, Sovyet ekonomik yaşamının her yanına, mutlak ve doğrudan devlet denetimini yerleştirmiştir. Endüstrileşmeyi hızlandırmak için muazzam bir çabanın sarf edilmesi gerekliliği, teorik olarak fazlaca düşünmeden 5-6 yıl içinde her yönüyle sosyalist bir devlet kurma çabası, çok büyük doğa ve insan kaynaklarının israfına yol açmış, Sovyet tarımını kalıcı olarak zayıflatmıştır.

Böylece sosyalizmi "inşa etme" kararı yalnızca dünya devrimi anlayışından değil, sosyalizm tanımından da çok önemli bir sapışı temsil etmiştir. Bununla, Sovyetler Birliğinin korunması, dünya komünist hareketinin ortak ve temel görevi haline gelmiştir. Bu yeni tutumu, Troçki'nin, dünya devrimini, Sovyetlerin dış siyasetinin diplomatik gereksinimlerine bağımlı kılmakla suçlaması doğrudur.

Lenin'in 1921'de uygulamaya koyduğu NEP'in anlamı ise, "zaman kazanacağız ve zaman kazanmak her şeyi kazanmak anlamına gelir" olan, devlet kapitalizmiydi.

Lenin NEP'i, sosyalist biçimlerin kapitalist biçimlerle rekabet altında sınanacağı uzun dönemli bir siyaset olarak görüyordu. Daha önce de aktardığımız gibi, 1923'de Lenin, "sosyalizm üzerine olan tüm bakışımızda radikal bir değişim olmuştur" demişti.⁴⁸³ Lenin artık Rusya'da

^a Burada ilginç bir noktayı eklemek gerekir. Stalin, 1926'da yazdığı *Leninizmin Sorunları*'nda, tek ülkede, hem de çok geri bir tek ülkede sosyalizmin kurulabileceğini söylemektedir. Oysa, 1924'de yazdığı *Leninizmin Temelleri*'nde tam tersini, en az birkaç ileri kapitalist ülkede devrimler gerçekleşmeden ve bu ülkelerin utkan işçi sınıflarının yardımları olmadan, tek ülkede sosyalizmin kurulamayacağını savunmuştur.

⁴⁸³ Kooperasyon Üzerine, *LTU*, C. 33, s. 474.

sosyalizme geçişten, “tüm bir tarihsel dönemi” kapsayacak diye söz ediyordu.

Stalin, proleter devriminin ileri ülkelerde zaferinden önce, Sovyetler Birliğinde sosyalizmin kurulabilmesinin teorik açıklamalarını Lenin’de bulduğunu öne sürüyordu. Ama bu, sosyalist ekonomiyi her yönüyle ve son *hızla* kurma yaklaşımı, Lenin’in, sosyalizme geçişin doğası ve sosyalist kuruculuğun karakteri üzerine görüşleriyle ortak hiç bir yan taşımıyordu.

Şunu söylemeliyiz ki, Troçki’nin, “tek ülkede sosyalizm” teorisini eleştirisinin, özellikle de bu çabanın ister istemez bürokratik çürümeye yol açacağı öngörüsünün, devrim deneyimleri hazinesinde değerli bir yeri vardır. Ancak aynı şey, siyasal sonuçlandırması için söylenemez: Sovyet devletine açık tek yolun, kapitalizme karşı bir dünya devrimine öncülük etmek olduğu görüşü. Bu görüşün altında yatan saptama olarak, Batı proletaryasının devrime hazır olduğunu düşünmesi yanlıştı ve yeni Sovyet devletini Batıyla kazanma şansı hiç olmayan bir çatışmaya sokma önerisi daha da yanlıştı.

Komintern: “Yeni Tip”te Bir Enternasyonal

Komünistlerin ve işçilerin uluslararası bir güç olarak, dünya çapında birleşik devrimci örgütlenmeleri, Marks ve Engels’in dünya devrimi fikrinin doğrudan sonucuydu. 1864’te Marks, 1876’ya dek süren *Uluslararası İşçi Birliğini* (Birinci Enternasyonal) kurdu. 1889’da kurulan İkinci Enternasyonal, bugün hala, sosyalist partilerin gevşek bir birliği olarak yaşamaktadır. Bu iki Enternasyonal de, dünya işçi sınıfının eylemini eşgüdümlemek ve yönlendirmek amacıyla kurulmuşlardı.

Marks çok doğru olarak şöyle diyordu: “İşçi sınıflarının uluslararası eylemi hiçbir şekilde Uluslararası İşçi Birliğinin varlığına bağlı değildir.”⁴⁸⁴ Çünkü uluslararası bir sınıf olarak proletaryanın eylemini yaratan bu örgütlenme değil, bu örgütlenmeyi zorunlu kılan ve yaratan işçi sınıfının uluslararası eylemiydi. Bu cümlenin ardından da, Marks, Uluslararası İşçi Birliğinin, proletaryanın uluslararası eyleminde “merkezi organ” oluşturmada ilk deneme olduğunu yazıyordu.

Dünya devrimini gerçekleştirmek üzere birlik içinde hareket eden, devrime rehberlik eden ve sonunda iktidarı dünya proletaryası adına

⁴⁸⁴ Gota Programı, *MESY*, Tek Cilt, s. 323.

eline alacak partilerin uluslararası birliği fikri, 1920’de Üçüncü Enternasyonal (Komintern) ile, bugüne dek görülen en gelişkin ve olgun biçimini kazandı.

Komintern’in 1943’te dağıtılmasının ardından, işçi sınıfının dünyasal eyleminin “merkezi organı” fikri de geri devşirilmeye başladı. İkinci Dünya Savaşından sonra Stalin, yeni “sosyalist kampın” ülkeleri ve Batı Avrupa’nın büyük komünist partileri arasında eşgüdüm sağlamak üzere KOMİNFÖRM’u (Komünist Enformasyon Bürosu) kurdu. Ardından komünist partileri, ‘Uluslararası Komünist Hareket’ olarak bir araya geldiler. Zaman içinde SBKP’ne bağımlı partiler topluluğuna dönüştüler.

Üçüncü Enternasyonal’e dönersek, dünya devrimi fikrine her zaman bağlı kalan Bolşevikler, iktidarı aldıktan birkaç ay sonra, başka ülkelerde de olgunlaşmakta olan devrimi desteklemek için ellerindeki tüm olanakları kullanma niyetlerini açıkladılar:

“İşçi sınıfı devriminin savaş halindeki tüm ülkelerde inatla olgunlaşmakta olduğundan şüphesi olmayan Kongre, Rus sosyalist proletaryasının tüm ülkelerdeki proletaryanın kardeş devrimci hareketini, bütün gücüyle ve elindeki tüm olanaklarla destekleyeceğini ilan eder.”⁴⁸⁵

Dünya devrimi üzerine tüm teorik düşünceler, sonunda pratik siyaset ve örgüt sorunlarına varır. 1914’te patlak veren savaşta, sosyalist partiler kendi hükümetlerine destek verince, İkinci Enternasyonal’in yaşama olanağı kalmamıştı. Bunun üzerine Lenin Üçüncü Enternasyonal’in kurulması istemini öne getirdi.⁴⁸⁶ Savaş barışçıl dönemi kapatmış, dünya devriminin saati çalmıştı. Yeni dünyasal örgütün kurulması iyice acılaşmıştı:

“Kapitalist hükümetlere karşı devrimci bir saldırı için proletaryanın güçlerinin örgütlenmesi, tüm ülkelerin burjuvalarına karşı siyasal erki almak için sivil savaşın örgütlenmesi, sosyalizmin zaferi için görev Üçüncü Enternasyonale düşmektedir.”⁴⁸⁷

Rusya işçi sınıfı 1917’de iktidarı aldı. Ancak, başlıca kapitalist ülkelerde toplumsal ortam devrim için olgunlaşmış olsa bile, temel bir

⁴⁸⁵ Rus Komünist Partisinin Yedinci Kongresi, Mart 1918, *LTY*, C. 27, s. 119.

⁴⁸⁶ Sosyal Şovenizme Karşı Mücadele Üzerine, 1915, *LTY*, C. 21, s. 199–203.

⁴⁸⁷ *Agy.*, s. 401.

koşul eksikti: “Avrupa’nın en büyük şanssızlığı ve en büyük tehlike, devrimci bir partinin olmamasıdır.”⁴⁸⁸

Devrimin hemen ardından, Lenin’in isteğiyle, Bolşevikler yeni bir Enternasyonal yaratmak için toplandılar. Komintern’in bu acele kuruluşunun ikili amacı vardı. Birincisi, Bolşevik kavganın geleceğinin, devrimin en az bir ya da birkaç Avrupa ülkesine yayılmasına bağlı olduğu görüşünden kaynaklanmış bir eylemdi. İkincisi, Komintern’in kuruluşu yalnızca Devrimci Rusya’nın gereksinimlerine indirgenemez. Tüm Bolşevik liderler ideoloji, mantık ve inanç olarak kendilerini dünya devrimine adanmışlardı. Düşüncelerinin temelinde enternasyonalist bakış açısı vardı.

Böylece 1919 Martında, “*devrim için dünya partisi*” doğdu. Fazla bir temsil yeteneği yoktu. Bolşeviklerden sonra devrimci gurupların en kalabalığı ve etkisi, Alman Spartakistlerdi. Onlar da, yeni bir enternasyonel için zamanlamanın doğru olduğuna inanmamışlardı.

Spartakistlerin çekinceleri, birbirine yakından bağlı iki önemli nedene dayanıyordu. Birincisi, “Komünist Enternasyonal ancak Avrupa’nın tüm ülkelerini kavramakta olan devrimci yığın hareketi sürecinde, komünist partiler oluştuğunda kurulmalı” idi.⁴⁸⁹ İkincisi, Spartakist lider Roza Lüksemburg tarafından birçok kez açıklanan bir kaygıydı: Eğer yeni partiler konumlarını asıl olarak kendi siyasal oluşumlarına değil de Komintern’e borçlu olurlarsa, kaçınılmaz olarak katı bir biçimde Bolşevik modeline dönüşeceklerdi.

Bu söylenenlerin doğruluğuna rağmen, Lenin, en hızlı biçimde Komintern’in kurulmasında ısrarlıydı. Bir kez, Sovyet iktidarı kuşatma altındaydı. İkincisi, Avrupa’da devrimci an gelmişti ve onu örgütleyebilecek ve liderlik yapabilecek yeni siyasal güçlerin öne çıkmasını bekliyordu. Partilerin olağan yollardan güçlenmelerini beklemeye zaman yoktu.

Yeni kurulan Komintern, Lenin’in emperyalizm, dünya proletarya devrimi, yeni tip öncü parti, proletarya diktatörlüğü, oportünizm ve onunla mücadele üzerine tezlerini tümüyle ve tüm ülkelerin partileri için benimsedi. Devrimci hareketin ideolojik ve siyasal komuta merkezi olabilmek için Komintern, Lenin’in öncü parti ilkelerini yalnızca partiler için değil, tüm enternasyonel için kabul etti. Komintern kuralları şöyle diyordu:

⁴⁸⁸ Proleter Devrimi ve Dönem Kautski, *LTY*, C. 28, s. 113.

⁴⁸⁹ Aktaran F. Claudin, Komintern’den Kominform’a Komünist Hareket, *Monthly Review*, 1975, C. 1, s. 104.

“Komünist Enternasyonal, ülkelerin partilerinin bireysel bölümler oluşturduğu, evrensel bir komünist partiyi temsil etmelidir.”⁴⁹⁰

Böylece, merkezîyetçilik yalnızca her parti için değil, Komintern için de zorunlu oldu. Bu, tüm partilerin Komintern’in tüm kararlarını uygulamak zorunda olduğu ve uygulanmaya konulan kararlarla uyumsuzluğunu toplum önünde gösteremeyeceği anlamına geliyordu. Komintern’in demokratik merkezîyetçiliği, pratik yaşamda, Enternasyonal içinde Sovyet egemenliğini garanti altına alıyordu. Çünkü Komintern’in gerçek ve fiili güç tabanı Sovyet Rusya idi. İlk kez dünya sosyalist hareketine işçi sınıfı partisinin iktidarda olduğu bir ülke katılmıştı.

Komintern’in kuruluş biçimi ve işleyişi, Lenin’in dönemi için doğuydu. Avrupa devrime gidiyordu ve bir savaş örgütü yaratılması gerekliydi. Yaklaşan devrimi karşılamanın başka bir olanağı yoktu.

Rusya’nın ve Avrupa’nın o *günkü* koşullarına göre temellendirilmiş olan ilkeler ve yaklaşımlar, ortam değiştikçe Komintern’i sektir ve dogmatik bir çizgiye oturttu. Avrupa’da proletarya devrimi, nesnel ve öznel nedenlerle, gerçekleşmemişti.

Şanssızlık şu oldu ki, Lenin’in ölümü aşağı yukarı Avrupa’daki devrimci dalganın geri çekilmesine denk geldi. Ardından göreceli barışçıl bir dönem geldiğinde, bunu anlayıp, “*dünya partisi*”ni, bu savaş ordusunu, siyasal partilerin birliğine dönüştürmek gerekiyordu. Bu yapılamadı.

Böyle olunca bu çeşit örgütlenme, önüne gelen her siyasal ve ideolojik sorunu etkiledi ve bozdu. Komintern rutin olarak tüm karşıt görüşleri burjuvaziye yamayan “karşı devrimci” görüşler olarak suçladı. Komintern’in kuruluş koşulları, Lüksemburg’un uyardığı Sovyet egemenliğini getirmişti.

Stalin’in Anlayışı

Lenin’in ölümünün ardından da dünya devrimi düşüncesi komünist saflarda değişmez bir temel olarak varlığını sürdürdü ama giderek teorisinin kendisi büyük bir değişim geçirdi.

Marks ve Engels için, dünya devrimi, sosyalist devrim, önde gelen kapitalist ülkelerde aşağı yukarı aynı anda gerçekleşen bir devrim

⁴⁹⁰ Komintern’in Ağustos 1920 tarihli İkinci Kongresinde kabul edildi. Kaynak: Boris Leibson, *Komünistlerin Enternasyonal Birliği*, Novosti, 1981, s. 17.

olacaktı. Bunun yanı sıra, Marks, Engels ve Lenin, bir siyasal devrimin, emperyalizmin zayıf halkalarında başlama olanağının çok daha yüksek olduğunu da gördüler ve böyle bir devrimin, ileri ülkeler devrimini tutuşturabileceğini söylediler. Yani, sosyalist devrimin eş zamanlı bir devrim olacağı görüşünü hep korudular.

Lenin'in ölümünden sonra, Bolşevikler bir ikilemele karşı karşıya kaldılar. Rusya gibi bir ülkede sosyalizmi kendi başlarına kuramayacaklarına göre, Rusya'daki yeni güç temelini, Avrupa'da devrimleri desteklemek için mi kullanmalıydılar? Yoksa, SSCB'de devrimci erki korumaya mı yoğunlaşmalıydılar? Bunlardan birincisi, Troçki'nin konumunu yansıtan ve sonu hezimetle noktalanacağı o gün bile açık olan bir yanıtı. İkincisi, koşulları daha doğru yansıtan bir yanıtı ama Stalin yanıtı böyle vermemiş, "biraz" değiştirerek vermiştir: SSCB'de sosyalizmi kurmaya yoğunlaşmak gerekir.

Stalin, bu girilen yeni yolun sonunda, "dünya sosyalist sistemi"nin, buna gitgide daha çok ülkenin katılmasıyla devamlı olarak yayılması diye bir strateji oluşturdu. Artık Sovyetler Birliği dünya devriminin "temel dayanağı" olmuştu. (Ve bu yanlış da değildi. Sovyet ülkesi gerçekten dünya devrimci güçlerinin ana dayanağı idi. Yanlış olan bu doğruyu kullanış biçimi ve getirilen yeni stratejidi.)

Stalin bu düşünceye, "bugüne dek uluslararası proletaryanın ünitelerinden biri olan Rusya proletaryası, bundan böyle dünya proletaryasının öncüsü olmuştur" dediği 1921'de yönelmişti.⁴⁹¹ Açıkça söylenmiş olsun ya da olmasın, bu, Komintern'in yapısı ve siyasal dinamikleri içinde apaçık ortada olan bir görüştü.

Stalin'in dünya devrimini bu yeni algılayış biçimi, komünist hareketin ideolojik var oluş nedenine yeni bir biçim verdi. Amaç hala dünya sosyalizmiydi ama artık teori siyasete kurban edilmiş ve strateji ve siyasetinin SBKP tarafından belirlendiği komünist hareket, gerçek güç ilişkileriyle uyumlu bir çizgiye getirilmişti.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Kızıl Ordu Doğu Avrupa'da komünist devletlerin kurulmasına yardım etti.^α Aynı zamanda, Komünist

⁴⁹¹ Roy Medvedyef, *Sosyalist Demokrasi Üzerine*, New York, 1975, s. 190. Medvedev bu görüşün Sovyetler Birliğinde 1947'ye dek açıkça kullanılmadığına işaret etmektedir.

^α Yugoslavya ve Arnavutluk'ta komünist partiler iktidara, Moskova'dan siyasal ve ekonomik destek alsalar da, asıl olarak Nazi karşıtı rollerinin gücüyle geldiler. Bunun sonucunda da, bu ülkeler Sovyetler Birliğinden en bağımsız olanlardı.

partiler Asya’da da iktidara geliyorlardı. En büyük gelişme, 1949’da, Çin’deki komünist zaferdi. Buna ek olarak, Sovyetler Birliğinin İkinci Dünya Savaşının son günlerinde Japonya’ya karşı savaşa girmesi, Kore’nin kuzey bölümünde komünistlerin iktidara gelmesine yardımcı oldu. Vietnam’da da komünistler, sömürge karşıtı mücadelenin öncülüğüne yükseldiler.

Böylelikle Stalin’in dünya devrimi için yeni teorisi pratikte kanıtlanmakta imiş gibi göründü. Batı proletaryası göreceli olarak hareketsiz kalırken, Doğu Avrupa ve Batı Asya’nın bazı bölümleri doğrudan Sovyetler Birliğiyle bağlandılar. Sosyalizmin geleceği, artık Sovyetler Birliğine sınırdaş ülkelere ve de iktidara geldiğinde “sosyalist kampa” yakın bağlar kuracak komünist yönetimli ulusal bağımsızlık hareketlerinin yer aldığı üçüncü dünya ülkelerine bağlanmıştı.

Dünya şimdi iki çatışan sistemden oluşuyordu. Soğuk savaş da, iki dünya sistemi tezini doğrular gözüküyordu.

Faşizme Karşı Birleşik Cephe ve Komintern’in Sonu:

Hitler’in iktidara gelmesi ve Nazi düzeninin hızlı ve kesin biçimde yerleşmesi, İkinci ve Üçüncü Enternasyonalin birçok liderinin hat değişikliği yapmayı ciddi olarak düşünmesine yol açtı.

İlk açıklamalardan biri, Şubat 1933’de, İşçi ve Sosyalist Enternasyonal (İSE) tarafından yayınlanan, “Üçüncü Enternasyonalde, onlar da hazır oldukları zaman, ortak düşmana (faşizme) karşı anlaşmaya” hazır olduklarını anlatan bildiriydi. İSE’in tek koşulu karşılıklı saldırıların bitirilmesi idi. Aynı yıl, Fransız Sosyalist Partisi de, “iki parti arasındaki aşağılayıcı polemiklere son verilmesi durumunda” komünistlerle eylem birliği için hazır olduğunu belirtti.⁴⁹²

SBKP’den ilk işaret Mayıs 1934’te, *Pravda*’da yayınlanan, sosyalist liderlerle siyasal birliğin uygunluğunu dile getiren bir makalede geldi. Ve komünist hareket 1935’te Komintern’in Yedinci Kongresinde uygulamaya koyduğu *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* siyasetiyle sonuçlanan büyük bir hat değişimine başladı.

“Sosyal faşist” ve “sosyal emperyalist” suçlamalarından, sosyalist ve sosyal demokrat partilerle işbirliğine bu dönüşü yaparken Komintern, “Avrupa’da değişen koşulları”, özellikle de Almanya’da faşizmin iktidara gelişini gerekçe gösterdi. Hitler’in, Alman yeniden doğuşunun anahtarı olarak yayılmayı gördüğünü, bu yayılmanın doğrultusunun da

⁴⁹² Aktaran Claudin, *Komünist Hareket*, C. 1, s. 171.

doğuya, yani Doğu Avrupa ve SSCB'ye yöneleceğini belirtti. Zaten Fransa ve İngiltere hükümetleri de, Sovyetler Birliğini yıkacak bir Doğu yürüyüşüne hoşgörüyü bakacaklarını açık etmişlerdi.

“Tabandan birleşik cephe” ve “sosyal faşizm” aşağılaması gibi sol taktikler, Avrupa'nın yeni siyasal gerçekleri karşısında komünistlerin zararına işliyordu. Buna karşılık Faşizme Karşı Birleşik Cephe, “yukarıda”, komünist ve sosyal demokrat liderler düzeyinde, birbirlerine karşı sekte saldırıların kesileceği bir açık işbirliğiyle birlik oluşturacaktı. Yeni siyaset, Avrupa ve Kuzey Amerika'da siyasal iklimin değişmesine yardımcı oldu.

Faşizme Karşı Birleşik Cephe, Stalin yıllarında komünist hareketin en göze çarpan siyasal başarılarından birisiydi. Komünistler anti faşist hareketin öncüleri oldular. FKBC, Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD arasında Hitler'in yenilgisini getiren büyük bağlaşıklığın da temellerini attı.

Yeni siyasetin başarısının bir kurbanı, 1943'de dağıtılan Komintern'in kendisi oldu. Bu olay büyük çoğunlukla, pragmatik olarak, Sovyetlerin ABD ve İngiltere'yi savaş dönemi ittifaklarına bağlı olduğuna inandırmak için aldığı bir önlem gibi görülmüşse de, bundan daha derin bir tarihsel anlamı vardı. Komintern'in sonu, Sovyetler Birliğinin, hem kendi savunması, hem de kapitalizmden sosyalizme geçiş süreci açısından, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki proleter devrimlerine güvendiği ve bunları desteklediği görüşünü terk ettiğinin işareti taşıyor.

Hruşçof ve Barış İçinde Yan Yana Yaşama:

Stalin'den sonraki liderleri en çok sıkıştıran sorun, ABD'yle askersel alanda bir çatışmayı nasıl önleyecekleri sorunuydu. Silahlanma yarışı azdıkça, ev yokluğundan ve tüketim maddeleri kıtlığından bunalmış halk üzerindeki ve sivil ekonomi üzerindeki artan baskılar nedeniyle, bir siyaset değişikliği yapmak gerekliliği giderek belirginleşiyordu.

Siyaset ve teoride büyük değişiklikleri getiren ilk adımlar 1954-55'deki “buzların erimesi” idi. Kore ve Hind Çin'e barış getiren 1954 Cenevre Konferansında, Batıya karşı tahrik etmeyici bir konum alan Moskova çok önemli bir rol oynadı. Vietnamlı komünistler daha sonraları ABD ile anlaşma sağlanması için ödünler vermeleri yolunda Sovyetlerin yoğun baskıları altında kaldıklarını belirtmişlerdir.

Yeni Sovyet liderleri için Batıya karşı uygulanan siyasetleri değiştirmek zorunlu olmuştu. ABD'nin dünya kapitalist sisteminde eş görülmekle hegemonyası ve tüm önemli kapitalist ülkeleri sıkı bir

bağlaşıklıkta birleştirmedeki başarısı, Stalin'in emperyalist ülkeler arasında yeni bir dünya savaşı beklentilerini yanlış çıkarmıştı. Ama en az bunun kadar önemlisi, nükleer bir savaş tehlikesiydi.

Hruşçof böyle bir savaşın sosyalizmin geleceğini olumsuz etkileyeceğine dikkat çekti:

“Hiç kuşku olamaz ki bir dünya nükleer savaşı (...) kapitalist sistemin, savaşları besleyen bu sistemin sonunu getirecektir. Ancak sosyalist ülkeler ve tüm dünya çapında sosyalizm davası bir dünya nükleer felaketinden yararlı çıkacak mıdır? (...) Marksist-Leninistler, dünya kültürünün merkezlerinin yıkıntıları üzerinde, nükleer atıklarla kirlenmiş, işe yaramazlaşmış topraklarda komünist bir uygarlık kurmayı öneremezler.”⁴⁹³

Bir yanda nükleer silahların geleneksel askersel doktrine etkisinin kavranması, öte yanda uzaydaki başarıları, Sovyetler Birliğini, dış siyasette ciddi bir yenilik ve teoride dev bir değişiklik önermeye cesaretlendirdi. Barış içinde bir arada yaşamanın, sosyalist ülkelerin dış siyasetlerinin temel yönü durumuna geldiği açıklandı. Bu değişimin önemini vurgulamak için Sovyetler, kapitalizmden sosyalizme geçişte silahlı mücadelenin kaçınılmazlığı üstüne tezlerin eskidiğini ve barışçıl dönüşümün, özellikle de sistemin en çok geliştiği Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’da, kesin bir olanak durumuna geldiğini söylediler. Bu önermeler, nükleer çağın gerçeklerine bir “teorik uyarlanma”nın başlangıcını anlatıyordu.

Hruşçof’un, gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizmden sosyalizme barışçıl geçiş olanağı açıklaması, tam da Bernstein’den beri komünist kuşakların ideolojik mücadele verdikleri sapkın düşünceydi. Uluslararası komünist hareket büyük bir kargaşaya düştü. Tezin tümü, Batıya, SBKP’nin kapitalist merkezlerde silahlı mücadele stratejilerine destek vermeyeceğini anlatmaya yönelikti. Hatta öyle ileri gittiler ki, Sovyetler Birliğinin, kapitalizmin dünya ekonomisine egemenliği sürerken bile komünist bir toplum olabileceğini iddia ettiler. (Bu fikir, önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Stalin’le başlar). Hruşçof’un getirdiği değişiklik, dünya devriminin klasik anlayışını tam anlamıyla çökertti. Yeni çizgi komünist partilerinde çoğunluğu sağladı ama hemen hepsi de bölünmeler yaşadı.

⁴⁹³ Demokratik Alman Cumhuriyeti Sosyalist Birlik Partisi’nin Altıncı Kongresindeki konuşma, 16 Ocak 1963.

Evet, ABD ile ilişkilerde, Sovyetler Birliği zayıf bir konumda idi. Yalnızca nükleer silah yeteneğinde bir uçurum söz konusu değildi. SSCB ekonomik olarak da kapitalist ülkelerin İkinci Dünya Savaşı öncesi düzeyindeydi ve de Sovyet ekonomisinin 1970 ve 80’lerde özelliği olacak teknolojik geri kalışın da işaretlerini göstermeye başlamıştı. Sovyetler yeni askeri teknolojiyi kullanıma sokmada Batıyı az çok yakalıyorlarsa da, 1940–50’lerin yeni endüstriyel–bilimsel gelişmelerini sivil üretime sokmakta çok daha az başarılıydılar. Bunlar teoriyi sulandırmanın gerekçeleri olmak yerine, tehlikeyi savuşturacak pratik önlemlerin nedeni olmalıydı. Ama öyle olmadı.

SSCB, kapitalist dünyada şaşkınlıkla izlenen bir endüstriyel ve bilimsel kapasite sergileyerek uzayın sınırlarını ilk delen ülke olmuştu. Bunun sonucu olarak Sovyet liderleri ABD’nin de barış içinde beraberlik üzerine kurulu bir ilişkiyi geliştirmeye gereksinimi olduğunu gördüler.

Bu dönem boyunca liderler, Stalin’in, “sosyalist kampın” sürekli genişlemesiyle ortaya çıkacak dünya sosyalizmi perspektifini terk etmediler. Onlar için barış içinde yan yana yaşama, ABD ile gerilimi azaltıp sosyalist ülkelerinin sistemlerini pekiştirmeleri ve kapitalizmin iç çelişkileri derinleşirken ilerleyebilecekleri bir stratejiydi. Aslında bu, Stalin’in stratejisinin daha işlenmiş ve incelmış bir biçimiydi. Barış içinde bir arada yaşama, Sovyet siyasetini stratejik zayıflığı olduğu yerlerde güçlendirirken, uygun fırsatlar kendini gösterdiğinde, sosyalist genişleme için “devrimci yükümlülüğü” yardıma çağırabileceklerdi.

“Dünya Devrimci Süreci”

1950’lerin sonuna doğru Sovyet teorisi, dünya devrimi için kurduğu senaryoyu ilerletti: Üç öğeden kurulu bir “dünya devrimci süreci” (sosyalist kamp, kapitalist ülkeler işçi sınıfı hareketi ve üçüncü dünyada ulusal kurtuluş hareketleri) oluşturdu. Bu yapı içinde “liderlik rolü”, uluslararası işçi sınıfının ve onun en büyük kazanımı olan sosyalist ülkeler topluluğunun üzerindiydi. Bu çerçeve, Stalin’in dünya devrimi anlayışı olan, sosyalist sistemin sürekli yayılmasıyla sosyalizmin giderek tüm dünyaya yerleşeceği düşüncesi üzerine kuruluydu.

Dünya devrimci süreci teorisi üç bileşken belirtiyordu ama son çözümlemede bir dördüncü bileşen vardı ve bu en önemlisiydi: Dünya Komünist Hareketi.

“Devrimci güçlerin birliği, amaca yönelik, bugünün en aktif siyasal gücünün, örneğin uluslararası komünist hareketin bilinçli eylemleriyle başarılabilir.”⁴⁹⁴

Dünya Komünist Hareketi içinde de liderlik, sosyalist ülkeler komünist partilerindeydi (o da özünde SBKP demek oluyordu):

“Sosyalist ülkelerin komünist ve işçi partileri uluslararası komünist hareketin ileri birliğini oluşturuyorlar. Onların liderliği altında tüm insanlık için yeni toplumun prototipi yaratılıyor.”⁴⁹⁵

Yeni teorinin ana desteği olan değerlendirmeye göre dünya güç dengelerindeki değişikliklerin sonucu olarak nesnel bir dünya devrimci değişim süreci ortaya çıkmıştı:

“Asıl içeriği, Büyük Ekim Devrimiyle başlatılmış kapitalizmden sosyalizme geçiş olan zamanımız, iki karşıt sosyal sistemin arasındaki mücadele zamanıdır, sosyalist devrimlerin ve ulusal bağımsızlık devrimlerinin zamanıdır, emperyalizmin çöküşü zamanıdır, sömürgeciliğin ortadan kaldırılışının, sosyalist yola daha fazla halkların katıldığı dünya çapında sosyalizmin ve komünizmin zaferinin zamanıdır.”⁴⁹⁶

Yeni teorinin pratik siyasal amaçları şunlardı:

1. Sovyetler Birliğine nefes alacak alan sağlamak ve genişleyen “sosyalist kamp”taki kazanımları sağlamlaştırmak için, Batıyla devletler düzeyinde barış içinde beraberlik ilişkileri geliştirmek;
2. Sömürgeciliğe kurtulan ülkeleri, ABD ile doğrudan çatışmaya girmeden, kapitalist olmayan yoldan, Sovyet yörüngesine getirmek.

Şimdi, “dünya devrimci süreci” anlayışının üç temel ögesine daha yakından bakalım.

⁴⁹⁴ Fund, s. 83.

⁴⁹⁵ Boris Ponomarev, *Lenin ve Dünya Devrimci Süreci*, s. 73.

⁴⁹⁶ Komünist ve İşçi Partileri Temsilcileri Toplantısı (1960) bildirgesinden. Fund, s. 68.

Sosyalist Temel Direk

Eğer uzun erimli siyasal ve ekonomik yapısal bozuklukları dikkate almazsak, 1960'da sosyalizmin bir on yıl önce olduğundan daha güçlü olduğu doğrudur.

1950'ler Sovyetler Birliği ve "sosyalist kamp" için görülmeye değer ekonomik büyüme hızları zamanıydı. Savaş sonrası ekonominin hızlı yeniden imarı, yönetsel-emir sistemi için uygun bir işti. Ve de *Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Meclisi*'nin (Comecon) kuruluşuyla da blok, planlama, üretim ve ticareti birlikte düzenleme ve bütünlemeye başladı.

Siyasal olarak, 1950'lerde Doğu Almanya, Polonya ve Macaristan'da protestolar ve başkaldırıları yaratan Doğu Avrupa'daki huzursuzluklar yerini daha ılımlı bir iklime bıraktı. Yugoslavya ile iyi ilişkiler tüm Doğu Avrupa'daki gerilimi azalttı. Ve Komintern'in dağılmasının ardından bir tür resmi olmayan Dünya Komünist Partileri birliği biçimlendi.

Bu gelişmeler altında Brejniev, "kardeş sosyalist ülkeler, uluslararası kapitalist işbölümüne etkili bir alternatif geliştirdiler"⁴⁹⁷ dedi. Aynı şekilde 1970'lerin başlarında SSCB, ABD ile yaklaşık bir nükleer eşitlik yakalamayı başardı.

Moskova, Doğu Avrupa'da komünist düzeni tehdit eden hareketlere karşı hem askeri müdahale tehdidini, hem de gerçek müdahaleyi her zaman kullanmıştı. Fakat, 1968'de Çekoslovakya'nın istilası, "sosyalist birliğin" teori ve pratiğinde önemli bir yenilik getirdi: "*Brejniev doktrini*". Brejniev doktrini Sovyetler Birliğine, her sosyalist ülkenin iç işlerine karışma hakkını verdi. Bu, Sovyet Marksizminin, Sovyet sistemine dayalı "tek bir model" tanıdığını gösterdi. Böylelikle, sistemi Moskova'nın kabul etmeyeceği bir biçime sokmak, "sosyalist yoldan uzaklaşmak ve kapitalizmi yeniden yerleştirmek çabası"nın kanıtı oluyordu.

Ölümünden sonra yayınlanan otobiyografisinde, görevinden atılmış Çekoslovak Başkanı Aleksandır Dubçek, Kremlin'de ülkesinin reformlarını Brejniev'e savunmaya çalıştığı bir konuşmayı aktarır. "Brejniev'in yanıtı, 'Çekoslovakya'nın Sovyet güvenlik alanı içinde olduğu ve Sovyetler Birliğinin hiçbir şekilde bundan vazgeçmeye niyeti olmadığı' idi. Sovyet Politbürosunun Prag Baharıyla ilgili en büyük endişesi bizim bağımsızlığa eğilimimizdi; konuşmalarımı önceden

⁴⁹⁷ Brejniev, SBKP'nin 25. Kongresine Rapor, s. 12.

okunması için ona göndermiyordum, personel değişiklikleri için onun fikrini almıyordum. Buna tahammül edemezlerdi.”⁴⁹⁸

Yeni doktrinin ne içerdiği, 1979’da, Sovyet askerinin İkinci Dünya Savaşından beri ilk kez Varşova Anlaşması ülkelerinin sınırlarının dışında, Afganistan’a gönderilmesiyle anlaşıldı. Moskova’nın hareketi, sosyalist sistemi askeri güçle yaymaya doğru yeni bir hevesi gösteriyordu. Sovyetlerin cesareti, askeri gücünün büyüdüğünü hissetmesinden kaynaklanıyordu.

Aynı şekilde, Sovyetler Birliğinin Vietnam’daki gücü, Lindın Consın’ın (Lyndon Johnson) ne Kuzey Vietnam’ı istilaya, ne de nükleer silah kullanmaya yer vermeyen “sınırlı savaş” kararı almasında önemli bir faktördü. Amerika’nın Hindişin’deki yenilgisi, nükleer silah kullanmadan Vaşington’un (Washington) da eski sömürgeciler gibi başarısızlığa uğrayacağını gösterdi. Yerinde bir adlandırmayla, “karşılıklı garantili yıkım” tezi, Sovyetlerle eşitliğin, nükleer silahları nasıl kuşkulu bir seçenek durumuna soktuğunu gösterdi.

Daha sonra İran’da Şah’ın düşüşü ve birçok üçüncü dünya ülkesinde Sovyet destekli bağımsızlık mücadelelerinin başarısı (Angola, Mozambik, Gine-Bissau, Etyopya, Nikaragua, Grenada, Afganistan ve Zimbabve) SSCB’nin dünya devrimci sürecini sırtlanıp taşıma yeteneğinde olduğunu düşündürdü. Bu “devrimci dalga”nın bir sonucu olarak, barış içinde bir arada yaşama kavramı içinde, Moskova’dan yönetilen sosyalist genişleme daha aktif bir rol üstlendi.

Üçüncü Dünya

1960’daki ilk formülasyonunda, Komünist Hareket, dünya devrimci sürecinin üç önemli ögesini şu sırayla dizmişti: “Sosyalizmi ve komünizmi kuran halklar, kapitalist ülkeler işçi sınıfının devrimci hareketi ve ezilmiş halkların ulusal kurtuluş mücadelesi.”⁴⁹⁹

Brejniyef’in, 1976 yılında, Yirmi Beşinci Kongreye sunduğu rapor bu süreçte önemli bir değişiklik getirdi. Sıralamada, “yaşayan sosyalizm” hala birinciydi. Ancak şimdi, “bağımsızlığını kazanmış ülkeler için yeni ufuklar açan ulusal kurtuluş hareketleri” ikinci sıradaydı. Üçüncü sırada ise, artık “devrimci hareket” olarak adlandırılmayan, “çalışan halkın sınıf mücadelesi” vardı.

⁴⁹⁸ Alexandır Dubçek, *Umut En Son Ölüyor*, New York, 1993, s. 212.

⁴⁹⁹ 1960 Bildirgesi, *Fund*, s. 78.

Bu yer değiştirme, önemli teorik ve siyasal bir değişimdi. Bir yanıyla da, emperyalist hegemonyaya karşı başarılı kavgaların nerede yer aldığını anlatan, dünyadaki gerçek siyasal dinamiklerin yansıması idi.

1950’lerde, sömürge sistemi çökmeye başlayınca, acil bir siyasal soru gündeme gelmişti. Yeni bağımsızlık kazanan ülkeler, hangi yoldan gideceklerdi? Bu soruya teorik yanıt, daha sonra “sosyalist yönelimli yol” diye adlandırılan, “kapitalist olmayan gelişme yolu” teziydi. Bu teze göre, gelişmemiş ülkeler, dünya sosyalist ülkeler topluluğuna dayanarak, kapitalizmi atlayabilirler ya da bu süreci önemli ölçüde kısaltabilirlerdi.⁵⁰⁰

Bu yeni bağımsız devletlerin siyasal sistemi, Sovyet benzeri biçimlenecekti. Bu devletler, “burjuva demokrasisini”, “burjuva parlamentarizmini, siyasal partiler çoğulculuğunu” da reddedeceklerdi.⁵⁰¹ Ve tabii, bu programı uygulamak için öncü bir parti zorunluydu.

Bu senaryo birçok üçüncü dünya ülkesi hükümetlerine birçok nedenle çekici geldi: Mali kaynak sıkıntısı çeken hükümetlere Sovyet yardımını getirdi, kapitalistlerle pazarlık gücü verdi. Çoğu darbeyle iktidara gelen tek parti askeri rejimlerine meşruluk kazandırdı.

Üçüncü dünyanın büyük bir bölümünün sosyalist sistemle bağlaşıklık kurması emperyalizmi ekonomik olarak çökertecek ve gelişmiş ülkelerde işçilerin radikalleşmesinin dürtüsünü sağlayacaktı.

Bu teorik kurgudaki zayıf nokta, bu ülkelerin hiçbirinde sosyalist üretim ilişkileri için yeterli bir temel olmamasıydı. Bu ülkeler 1917 Rusya’sının endüstrileşme düzeyinden bile geriydiler. Evet, teori dikkatle “sosyalist yönelim”in sosyalizm olmadığını belirtiyordu. Fakat pratikte, kapitalist gelişmenin durdurulması aynı anlama çıktı, çünkü bu program, tam da bu ülkelerin geri kalmışlığı yenebilmelerinde gerekli olan ekonomik süreçlere müdahale programıydı.

Bu teorik değişim, büyük bir Sovyet ekonomik ve siyasal saldırısının başlangıcının habercisi oldu. Yaygın yardım (genellikle Batıninkinden çok daha az faizle verilen), alıcıların devlet sektörü ekonomilerini geliştirmeye yoğunlaşmıştı. Bu, “sosyalist kamp”ın yayılmasını, dünyanın sosyalizme geçişi olarak gören stratejinin bir parçasıydı.

⁵⁰⁰ Kosolopov, *Sosyalist Teorinin Sorunları*, s. 19.

⁵⁰¹ Chirkin ve Yudin, *Sosyalist–Yönelimli Devlet*, Moskova, 1983, s. 59–60.

Kapitalist Ülkelerde Sınıf Mücadelesi

Hiçbir dünya devrimi teorisi dünya devrimi üçlemesinin artık geriye itilen üçüncü direğini tamamen kaldıramazdı. Ancak, sosyalist sistem partileri, pratik bir konu olarak kapitalist merkezlerde işçi sınıfının devrimci bir güç olduğu anlayışını çoktan terk etmişti.

Bu yenilik, dünya komünist hareketini, gelişmiş kapitalist ülkelerde sürekli olarak büyüyen “devrimci bilinç”i selamlamaktan alıkoymuyordu. Böylece, İngiltere, Almanya ve ABD’de işçi sınıfının düşmanları büyük başarılar kazanırken bile, “kapitalist ülkelerde sınıf mücadelesi, sosyo-siyasal krizlerin tüm sistemi en temeline değin sarstığı, tekelci kapitalizmin düzenini tehdit ettiği yeni bir aşamaya girmiştir” diyebiliyorlardı.⁵⁰²

Reeganizm (Reagan) ve Taçerizmin (Thatcher) baskısıyla yılmayan bir başka Sovyet değerlendirmesi de, emperyalist ülkelerde “kapitalizmden sosyalizme geçiş için öznel koşulların oluştuğu, işçi sınıfının bilincinin ve örgütlenmesinin büyümesinden, yığınsal devrimci eyleme hazırlığından görülebilir” diyebiliyordu.⁵⁰³ İki yıl sonra, yetkili bir çalışma, komünist partilerinin belgelerini, “ileri kapitalist ülkelerde sosyalist dönüşümün çok yakın” olduğunu göstermek amacıyla alıntılıyordu.⁵⁰⁴

Bu çeşit değerlendirmelerin ciddiye alınması olanaksızdı. O “yüksek” sınıf mücadelelerinin betimlenmesi, grevler ve komünist partilerinin parlamentolardaki kazanımları gibi olaylara odaklanmıştı. Kaldı ki, bunlar bile abartılıydı. Grevler, “eşi görülmemiş grev dalgalarına” dönüşüyor ve sendikalarda ve toplumun öteki bölümlerinde, sürekli olarak ne oldukları belirsiz “sola kayış”lar keşfediliyordu.⁵⁰⁵

Böylesi sürekli ve abartılı bir iyimserlik, ideolojik körlüğe verilebilir. Belki liderliğin orta ve alt düzeylerinde durum gerçekten de öyleydi. Ama siyaset formüle etmekten sorumlu olanlar arasında böyle aşırılıklar, yalnızca teorisizliğin ürünü olamazdı. Parti liderleri, moral bozucu bir ortamda, devrimci ideallerin ışığını parlak tutmak gereksinimi duyuyorlardı. Gerçekte ise, Sovyet stratejistleri, kapitalist ülkelerde bir devrim beklentisini çoktan düşünce sistemlerinden çıkarmışlardı.

⁵⁰² P. Novoselov, ed., *Komünist Hareketin Sorunları*, Moskova, 1980, s. 42.

⁵⁰³ Trepelkov, *Kapitalizmin Genel Krizi*, s. 16.

⁵⁰⁴ *Fund*, s. 221.

⁵⁰⁵ Brejnev, *SBKP’nin 25. Kongresine Rapor*, s. 34.

“Dünya Devrimci Süreci” Teorisinin Değerlendirilmesi

“Dünya devrimci süreci” teorisinin bir genel değerlendirmesini yapmak gerekirse, öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, dünya devrimci süreci teorisi ne yazık ki, sosyalizm amacına ve dünyasal gerçeklere duyarlı bir strateji olarak hizmet edememiştir.^a

Evet, bu teori, ilk uygulanmaya sokulduğunda belirli yararlar sağlamıştı. Örneğin, dünya kapitalizminin can damarına doğrudan, eşgüdümlü bir saldırıyı, bir nükleer gösteriye dönüşebilecek olan saldırıyı durdurmuştu. Kapitalist ülkelerdeki işçilerin devrim için hazır olduğu ya da üçüncü dünyanın yeni bağımsız ülkelerinin hızla sosyalizmi kuracağını da iddia etmemişti. Ve “sosyalist kampı” uluslararası sınıf mücadelesinin temel direği olarak yerleştirmek, öteki siyasal aktörlere güvenmekten çok daha gerçekçiydi.

^a 1981 yılında yayınlanan *TKP İkinci Konferansı Kararları* adlı kitapçıkta yer alan “Dünya Devrimi ve TKP” başlıklı kararda şunları yazmışız:

“Bugün iki dünya sistemi vardır ama bir tek dünya pazarı vardır. Kapitalist sektör de, sosyalist sektör de onun parçalarıdır. Tek bir dünya pazarının parçaları olan ülkeler birbirleriyle ekonomik ilişkilere girmeden yaşayamaz.

“Emperyalizmi bir çırpıda ekonomik olarak geçmek olanaksızdır. Emperyalizm yarışa eşitsiz başlamış, dünyayı sömürerek hala da eşitsiz koşturmaktadır. Sonra barış dönemleri kapitalizmin de nefes aldığı dönemlerdir.

“Eşitsiz gelişme, kapitalizmin her barışçıl dönemini aynı zamanda yeni paylaşımların “zorunlu” olduğu bir noktaya vardırır. Emperyalizm dünyada ağırlıkta oldukça, barış dönemi savaşa hazırlık dönemidir. Bu nedenle, varlığı ve gücüyle dünya savaşının önünde engel olmasına karşın, sosyalist sistem savunmasına büyük önem vermek zorundadır. Bu da, sosyalist ekonominin gelişmesini yavaşlatmaktadır.

“Kapitalist emperyalizm, çelişkilerle dolu bunalımlı yapısına rağmen, üretim güçlerini büyük adımlarla geliştirme yeteneğini göstermiştir. Emperyalizmin, bir dizi devrimle vurmadan, *salt sosyalist sistemin ekonomik güçlenmesi sonucu, evrim yoluyla çökeceğini düşünmek, dünya devrimi hedefini geri çekmektir*. Kapitalist ülkeler komünist partilerinin görevlerini pasifist bir barış savaşımı ve reformist siyasetlerle sınırlandırmak demektir. Dünya sosyalist sistemi ile kapitalist ülkeler işçi sınıfının proleter enternasyonalist birliğini, genel demokratik içerikli bir uluslararası dayanışma düzeyine indirmek demektir. Emperyalist ülkelerde nesnel temeli çok güçlü olan oportünizmin büyümesine yolu açmak demektir.” (s. 119–120) (abc)

Yeni siyaset bir süre için başarılı da oldu. Vietnam’a verilen destek, Küba’ya yapılan yardım ve sağlanan koruma, Hindistan, Mısır, Cezayir gibi ülkelere sağlanan sermaye ve uzmanlık, öteki süper gücün karşısında Sovyetler Birliğini giderek Üçüncü Dünyanın şampiyonu haline getirdi.

Ancak, düşünsel varsayımlarıyla dünya devrimci süreci teorisi, aslında kaygan kum üzerine döşenmişti. Bu nedenle, üzerine döşendiği iyimser değerlendirmelerle, dünya gerçekleri arasındaki büyük uçurumda yitip gitti.

SSCB Yüğü Taşıyamazdı

Yanlış tahminlerin en zararlısı Sovyetler Birliğinin gücüyle ilgili olandı. ABD ve bağlaşıklarının birleşik ekonomik ve askersel gücü, sosyalist ülkeler topluluğundan çok daha üstündü. 1980’lerin başlangıcında NATO ülkelerinin toplam ekonomik göstergeleri (bunlar nicel göstergelerdi, nitelikte durum daha da kötüydü), SSCB’nden 2.5 kat daha yüksekti. Ve de SSCB çok daha küçük bir ekonomik altyapıyla, ulusal gelirinin ABD’den iki katı fazla yüzdesini askeri amaçlara harcıyordu. Üstelik ABD’nin tersine Sovyetler Birliği, bağlaşıklarından herhangi bir önemli yardıma da güvenemezdi.

Dolayısıyla, zaman ilerledikçe, iki sistemin, iki blokun ve iki süper gücün gerçek güçleri ve zayıflıkları ve bunlar arasındaki gerçek güç dengeleri net bir biçimde ortaya çıkmaya ve kendini kabul ettirmeye başladı.

Umutsuzca yoksul ve yoğun nüfuslu, son derece geri ve az kaynaklı ülkelerin ulusal bağımsızlık hareketlerini kucaklayan bir sürecin temel direği ve bankeri olmanın da büyük bir bedeli oldu.

Gelişmiş Amerikan silahlarıyla ve 500 bin ABD askeriyle karşı karşıya gelindiği Vietnam savaşı sırasında Sovyetler Birliği tarafından sağlanan maddi yardım muazzamdı. Aynı şekilde, birçok üçüncü dünya ülkesini yakın ilişkilere çekmek için Sovyetler Birliği kendisini masraflı, elverişsiz ticaret anlaşmaları, geri ödenme şansı çok az borç ve büyük silah “satışları” içine soktu.

Aynı zamanda “sosyalist kamp”ın çoğuna da yardım edilmesi gerekiyordu. Tüm bunlara bir de ABD ile askersel eşitliği sağlamak için büyüyen harcama yükü ve Sovyet ekonomisinin çok az büyüdüğü bir duraklama dönemi de eklenince maliyet astronomik oldu. Kısacası, yapılan yardımlar ve harcamalar, Sovyetlerin gerçek yeteneğinden çok daha yüksekti.

Sonuç olarak Reagan yönetiminde ABD, 1980’lerin karşı saldırısına başladığında Sovyet ekonomisinde var olan gerginlik kopma noktasına yaklaşıyordu. SSCB, ulusal bağımsızlık hareketleri, üçüncü dünya ve “sosyalist kamp”ın öteki bağlaşıklarına desteğini ve de aynı zamanda ABD ile silahlanma yarışını ve içerde de zararına çalışan fabrika ve çiftliklere destek vermeyi sürdüremeyecekti.

Tehlike işaretleri her yerdeydi. 1960’ların 1970’lerin “devrimci dalga”sı hızla geriliyordu. Afganistan, Angola, Etyopya ve Kamboçya’daki masraflı iç savaşlar, Sovyet kaynaklarını kurutuyordu. Küba ve Vietnam’a yapılan dev ekonomik yardımlar da giderek büyüyordu. Bazı üçüncü dünya bağlaşıkları, yardım için ABD’ye dönerek bağılılıklarını değiştiriyorlardı. Nikaragua ve El Salvador’un, sosyalizmi Orta Amerika’da yayacakları umudu hızla kayboluyordu. Sovyet ekonomik dertlerine eklenerek, 1970’lerin ortalarından beri düşen petrol fiyatları, Moskova’nın döviz kaynaklarını azaltıyordu. Ve bu son derece zor durumun üzerine bir karaltı gibi çöken, ABD’nin geçen yirmi yıldaki kayıplarını geri almasının ardından gelecek, yeni bir yoğun silahlanma yarışı (yıldız savaşları projesi) tehdidi vardı.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin, Sovyet dış siyaset krizini en azından hafifletmek ve ülkeyi, içine düştüğü ekonomik durgunluktan çıkarmak için Mihail Gorbaçov’a dönmesi, dünya devrimci sürecine “temel direk” rolünün de artık dayanılmaz bir yük olduğunun nesnel yansımasıydı.

“Kapitalist Olmayan Gelişme” İçin Daha Saat Çalmamıştı

1960 toplantısı ardından, Sovyet teorisyenleri, “kapitalist olmayan gelişme” düşüncesinin kaynağının Marks, Engels ve Lenin’in yazılarında olduğunu göstermek için çalışmaya koyuldular.

Bu çabayı yeniden gözden geçirmenin, yalnızca teorik sorumsuzluğu göstermenin dışında gereği vardır. Marks, Engels ve Lenin’in yazdıkları üzerine yapılan yorumlar, Sovyet anlayışının materyalist olmayan yorumlarla nasıl bulandırılmış olduğunu göstermeye yardım edecektir.

Yazılarına bakıldığında, Marks ve Engels’in “kapitalist olmayan gelişme”yi bir olanak olarak gördükleri yerlerde bunu her zaman *iki temel koşula* bağladıkları görülür. Birincisi bu yalnızca, ağırlıklı olarak kapitalizm öncesi toplumlarda yaşayan halklara uygulanabilir (yani, kapitalist ilişkilerin yeni ortaya çıktığı, oldukça düşük ekonomik gelişme düzeyindeki ülkelere); ve ikincisi, bunun için dünya kapitalizminin asıl merkezlerinde sosyalizme geçilmiş olması gerekir. Engels şöyle yazar:

“Proletarya bir kez kazansın ve üretim araçları Batı Avrupa ulusları arasında ortak mülkiyete geçsin, kapitalist üretimle bir başlangıç yapmayı henüz becerebilmiş ülkelerin ve kabile kurumlarının ya da bunların kalıntılarının henüz sürdüğü yerlerin, ortak mülkiyet sahipliği kalıntıları ve buna tekabül eden töreleri, bizim Batı Avrupa’da yaptığımız mücadelelerden ve zahmetlerden kendilerini koruyarak, sosyalist topluma ilerleyişlerini önemli ölçüde kısaltacak güçlü bir olanak olarak kullanabilmeleri yalnızca olanaklı değil aynı zamanda kaçınılmazdır. Ama bunun zorunlu bir koşulu şimdiye kadarki kapitalist Batının örneği ve aktif desteğidir. Yalnızca kapitalist ekonomi kendi evinde ve (kapitalizmin) esas ülkelerinde yenildiğinde, gecikmiş ülkeler onların örneğinden ‘nasıl yapıldığını’, modern endüstrinin üretken güçlerinin toplumsal mülkiyet altında tüm toplum için nasıl çalıştırıldığını gördüklerinde, ancak ondan sonra gecikmiş ülkeler bu kısaltılmış gelişme sürecine başlayacaklardır. Ama başarıları kesin olacaktır.”⁵⁰⁶

Lenin de aynı düşüncededir:

“Geri kalmış ülkeler için kapitalist ekonomik gelişmenin kaçınılmaz olduğu savını doğru olarak mı kabul edeceğiz? (...) Biz bunu olumsuzundan yanıtladık. Eğer zafer kazanmış proletarya (onların) aralarında sistemli bir propaganda yürütürse ve Sovyet hükümeti elindeki tüm olanaklarla yardımlarına gelirse, bu durumda geri kalmış halkların kaçınılmaz olarak gelişmenin kapitalist evresinden geçmeleri gerektiğini farz etmek yanlış olacaktır. (...) İleri ülkelerin proletaryasının yardımıyla geri kalmış ülkeler, kapitalist evreden geçmelerine gerek kalmadan Sovyet sistemine ve bazı evrelerle komünizme ulaşabilirler.”⁵⁰⁷

Marks ve Engels gibi, Lenin de ülkelerin kapitalizmi atlaması için gerekli ön koşulun, kapitalizmin üretim ve teknolojiye zirveye ulaştığı ülkelerde sosyalizmin zaferi olduğunu vurgulamıştı.

Gerçek şu ki, 1950’ler sonrası komünist kuşakların öğrendiği “kapitalist olmayan gelişme” teorisi Stalin’e, Marks, Engels ya da Lenin’den daha çok şey borçludur. Tıpkı 1929’un “Büyük Dönüş”ünde, SSCB’de *sosyalist bir toplum kurmak için gereken nesnel koşulları*

⁵⁰⁶ Rusya’nın Toplumsal İlişkileri Üzerine, MESY, C. 2, s. 403–5.

⁵⁰⁷ Ulusal ve Sömürge Sorunlar Komisyonunun Raporu, Komünist Enternasyonalin İkinci Kongresi, LTY, C. 31, s. 244.

yaratmada “sosyalizmin kullanılmasının” düşünüldüğü gibi, “kapitalist olmayan gelişmenin” de üçüncü dünya ülkeleri için aynı rolü oynaması düşünülmüştü.

Bütün bunlarda altı çizilmesi gereken olgu, kapitalist olmayan gelişme yolunun, “sosyalist kampın sürekli genişlemesiyle dünyanın sosyalizme geçişi” kavramından kaynaklandığıdır.

Sürecin “aşamalı” ve “denetimli” doğasına ilişkin yapılmış tüm nitelendirmeler, denetimsiz siyasal gücün baskısı altında, uygulamada çabukça güverteden aşağı yuvarlanmıştır.

“Kapitalist olmayan gelişme”nin asıl sonucu, bu yola girmiş ülkelerin genel ekonomik gelişmesini yarı yolda kesmek oldu. Tüm üçüncü dünya ülkelerinin, endüstrilerini ve ekonomik yapılarını geliştirmek için yabancı sermaye yatırımlarına gereksinimleri vardı. Oysa, “sosyalist yönelimli” hiçbir ülkede, Sovyetler Birliği, yabancı sermayenin kovulmasıyla açılan boşluğu yeterince doldurma olanağına sahip değildi. Sovyet yardımı ve yatırımı, kapitalizmin kaynakları, becerileri ve esnekliğiyle boy ölçüşemedi. Sonuç olarak, “kapitalist olmayan” ülkelerdeki endüstrileşme, Batı sermayesinin yatırıldığı yerlerde olduğundan geri kaldı.

Tabii, emperyalist sermayenin üçüncü dünyaya derinliğine girmesi, yüz milyonlarca insan için büyük altüst oluşlar ve yeni sömürü biçimleri üretti. Ancak, Avrupa, Japonya ya da Kuzey Amerika sermayesinin, sonsuza dek bu ülkelere egemen olacağı düşünülemez. Aslında, daha şimdiden bazı yeni endüstrileşmiş ülkelerin, ileride dünya ekonomisini bugün yönetenlere ciddi rakip olacaklarının işaretleri görülmektedir.

SSCB, söz konusu ülkelerde sosyalizmin nesnel temelini yerleştirmeye gerekecek kaynaklara sahip değildi. Bunda, Sovyetler Birliğinin üçüncü dünyaya ve ulusal bağımsızlık hareketlerine yardım harcamaları, yerel sosyal harcamalar ve yığılan bütçe açığı da önemli bir faktördü. Ve de bu durum, dünyada Sovyet etkisi arttıkça, Moskova’yı, ekonomik kapasitesinin çok üzerinde bir yük ve dev mali zorluklarla karşı karşıya bıraktı.

Sosyalizmi, ona hazır olmayan ülkelere dayatmaya çalışmanın sonuçlarından biri, siyasal baskı sistemine ve tek merkezden yönetilen toplumsal denetime yol açmasıydı. Endüstriyel gelişmenin düşük düzeyi emeğin toplumsallaşmasına olanak vermezse, geri kalmış tarım, kollektivizasyona uygun olmazsa, geniş ölçekli üretim olmadığından merkezi planlama üretim üzerinde bir engel haline dönüşürse ve halk ideolojik olarak sosyalizme hazır değilse, devlet erki kalıcı olarak güçsüz, oynak ve tehlikededir ve kimseye de güvenilemez.

Sovyetler Birliğinin dünya çapında anti emperyalist hareketleri ve hükümetleri desteklemek ve cesaretlendirmekten başka bir seçiminin olmadığı söylenebilir. Emperyalizmin amacı, ne olursa olsun sosyalizmi yıkmaktı ve bu yüzden SSCB yapabildiği her yoldan düşmanını zayıflatmaya çalışmalıydı. En “risksiz” strateji, ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmeden, yeni bağımsız ülkelere kapitalist sistemin dışında bir seçenek sunmaktı.

Ama sonuç öyle olmadı. Sonunda güçsüz düşen Sovyetler Birliğinin kendisi oldu. Bu bir taktik hatası değildi. Yanlış bir sosyalizm anlayışı ve dünya güç dengelerini derinden yanlış değerlendirme üzerine kurulmuş bir stratejinin başarısızlığıydı. Son çözümlemede, “iki dünya sistemi” teorisinin kum üzerine kurulduğunu gösterdi.

Lenin, 1918 yılında yazdığı bir makalede şöyle diyordu:

“Dünya devriminin çıkarları, (...) Sovyet iktidarının bu devrime yardım etmesini ama *kendi gücüyle uygun* yardım biçimini seçmesini gerektiriyor.”⁵⁰⁸

Ardından, 1921’de toplanan RKP(B)’nin Onuncu Tüm Rusya Konferansında yaptığı konuşmada yukarıdaki fikri, “yardım”ın ana biçimini somutlayarak geliştirmişti:

“Biz şimdi uluslararası devrime ana etkimizi ekonomik siyasetimiz yoluyla yapıyoruz. (...) Bu alanda savaşım artık küresel olmuştur.”⁵⁰⁹

Yukarıdaki alıntılarda açıkça görüldüğü gibi, Lenin soruna “uluslararası ölçekte”, dünya devriminin çıkarları açısından yaklaşmaktadır. *Sovyetler Birliğinin dünyadaki başta gelen rolü ve görevi, uluslararası devrime yardımcı olmaktır.* Bunu yapabilmek için elindeki en güçlü araç da, ekonomik gelişmesiydi. Sovyetler Birliği, dünya devrimine doğrudan da yardım edebilirdi ve koşulları oluştuğunda etmeliydi de ama bunun sınırı *Sovyet iktidarının kendi gücüne uygun yardım biçimini seçmesiydi.*

⁵⁰⁸ Garip ve Canavarca, *LTY*, C. 27, s. 72.

⁵⁰⁹ Konferans Kapanış Konuşması, RKP(B)’in Onuncu Tüm Rusya Konferansı, *LTY*, C. 32, s. 437.

7.3. Kapitalist Ülkeler İşçi Sınıfı İçin Tek Geçerli Strateji

Dünya kapitalist ekonomisi, sömürüye, zora dayalı *organik* bir hiyerarşidir. Bu hiyerarşinin değişik yerlerindeki ülke toplulukları, emperyalist sömürü sistemi içinde değişik rollere sahiptir.

Günümüzde kapitalizm, üretken güçleri, 19. yüzyıl endüstri devriminde olduğundan çok daha büyük bir değişime uğratarak devrimcileştirmektedir. Bilimsel teknolojik devrimin doğrudan bir sonucu olarak, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası uyarınca, dünya kapitalist ekonomik sisteminde büyük değişimler olmaktadır. Uluslararası işbölümünde, uluslararası üretimin ve ticaretin yapısında ve coğrafyasal dağılımında, sermayenin ve işgücünün bölgesel yer alımında önemli yenilikler ortaya çıkmaktadır.

Bilimsel ve teknolojik buluşlar, emek yoğun üretimi, ekonomik büyümenin motoru olmaktan çıkarmıştır. Bunun sonucunda, ileri kapitalist ülkelerde endüstri proletaryasının üretim sürecinde oynadığı rol daralmaktadır. Bazı ülkelerde ise, endüstri işçilerinin sayısında mutlak azalma vardır.

Günümüzde kapitalizm, teknolojiye süregelen devrimler nedeniyle, dünya kapitalist ekonomisinde büyük değişimler yaratmış, küreselleşmeyi bambaşka bir düzeye yükseltmiştir.

Dünya devrimindeki “gecikme”nin, dünyada ortaya çıkan olağanüstü değişimlerin ve Sovyetler Birliğinin de çözülmesinin altında yatan temel etken, bilimsel-teknolojik devrimdir.^α

Yeni teknolojiler yalnızca üretim süreçlerinde değişim yaratmakla kalmamakta, toplumsal-ekonomik işleyişleri de etkilemektedir. Yeni gereksinimler ve istemler doğmakta, üretimin ve hizmet sektörünün yapısı değişmektedir. Endüstriyel işletmelerin örgütsel yapısında da ciddi bir değişim vardır.

^α 1982’de yayınlanan *Kankun Konferansı ve Düşündürdükleri* adlı bir broşürde, bilimsel-teknolojik devrimle de bağlı olarak şöyle yazmıştık (Broşürün yazıldığı tarihte Sovyetler Birliğinin çökmemiş olduğunu hatırlayalım): “Kendi ülke halklarına ileri kapitalist ülkelerin olanaklarını sağlayamadıkları için ve sağlayamadıkları sürece sosyalizm ciddi bir likidasyon tehlikesiyle karşı karşıyadır.”

İletişimdeki ilerleme, geniş bir alanda (alış-veriş, enformasyon, eğitim, pazarlar ve ticaret, kentlerde yaşama vb.) büyük bir değişikliğin öncüsüdür. Bu gerçekten insancıl, özgürleştirici bir teknolojidir.

Elektronik ve bilgi işleme (bilgisayar, telekomünikasyon, yazılımlar ve sistemler), biyo-teknoloji ve genetik mühendisliği, yeni maddeler, yeni ve yenilenebilir enerji teknolojileri, teknolojik gelişmenin yeni ve sürekli yenilenen bir aşamasını temsil etmekte ve ekonomik işleyişlerin giderek genişleyen bölümüne yayılmaktadır. Bu gelişmeler, asıl olarak ileri kapitalist ekonomilerde gerçekleşmektedir.

Ekonomik ilişkilerde en önemli değişikliklerden birisi, az gelişmiş ülkelerle, dünya kapitalizminin merkezleri arasındaki ilişkide ortaya çıkmıştır. Geçmişte doğal kaynaklar sunucusu olan az gelişmiş ülkelerde 1970'lerden başlayarak, kapitalizmin yayılması hızlandı. Bilgisayarlama, ulaşım, enformasyon ve haberleşmede gerçekleşen devrimlerin yardımıyla, uluslararası sermaye, endüstriyel kapasitesinin giderek büyüyen bir bölümünü, dünyanın bu bölgelerine kaydırmaya başladı. Bu süreçte, bazı az gelişmiş ülkeler ekonomik güç merkezleri oldular. Bu ülkeler, yalnızca endüstriyel üretimin yeni merkezleri olmakla kalmıyor, hızla büyüyen tüketici pazarlarıyla da dünya ticaretinde giderek artan bir öneme sahip oluyorlar. Dünya kapitalizminin merkezlerinde işçi sınıfının endüstriyel bölümü küçülürken, yeni endüstrileşmekte olan ülkelere büyüyor.

Yeni teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere etkisi, üretim faktörü kaynakları, endüstriyel ve teknolojik gelişme düzeyiyle yakından bağlıdır. Mikro-elektronik teknolojilerin geniş ölçüde emildiği Güneydoğu Asya'nın ihracat yönelimli ekonomilerinden, yeni gelişmelerin aşağı yukarı hiç girmediği Afrika ülkelerine dek bu alanda geniş bir çeşitlilik vardır.

Dünya kapitalizminde, az gelişmiş ülkelerin temel ihracatı olan ürünler ve minerallerin, örneğin bakır, demir, çelik, şeker, pamuk, kauçuk gibi maddelerin yerini sentetik maddeler almaktadır.

Üretim yeteneğinde ve ticarete global göreceli avantaj yapısı değişmekte ve az gelişmiş ülkelerin temel avantajı olan *ucuz emek* avantajının önemi azalmaktadır.

Yeni teknolojiler, işgücünü üretim dışına itmekte, nitelikli işçiyi bile üretimde işe yaramazlaştırmaktadır.

Endüstrileşmiş ülkelerle, yenilenme hızına ayak uyduramayan az gelişmiş ülkeler arasındaki bağlar giderek gevşemektedir. Teknolojik uçurum büyümesini sürdürürse, bu durum, söz konusu az gelişmiş

ülkelerin toplumsal–ekonomik çevrenine ve siyasal koşullarına çok olumsuz bir etki yapacaktır.

Bilimsel–Teknolojik Devrimin Toplumsal Gelişme Açısından Sonuçları

Bilimsel–teknolojik devrimin toplumsal gelişme açısından belli başlı sonuçları şöyledir:

Birincisi, toplumsal üretimde insanların harcaması gereken zaman azalıyor. Ancak kapitalizm altında bunun pratik sonucu işgününün kısalması değil, tersine artık değer kitlesinin büyümesi olmaktadır. Böyle olmasına rağmen, tarihsel bir eğilim olarak sınıf kavgasıyla işgünü de yavaş yavaş kısalıyor.

İkincisi, üretimde işçiye gereksinim azalırken, makinelere artıyor. Bunun da sonucunda işgününün kısalması gerekirken, tersine, işsizlik büyüyor. Üretken güçlerin gelişmesi, en önemli üretken güç olan insana karşı çalışıyor!

Üçüncüsü, emek sürecinde kafa emeği oranı yükseliyor. Bir yanda kafa emeğiyle çalışanların oranı artıyor. Öte yanda eskiden üretim süreci dışında duran çeşitli entellektüel uğraşlar “üretken emek” içine giriyor.

Bu üç sonuç, harcanması gereken emek zamanının azalması, harcanması gereken emek miktarının azalması ve emeğin niteliğinin değişmesi, tarihsel bir gidiş olarak bazı kavramlara işaret ediyor: Marks’ın ölümsüz yapıtlarında sınıfsız toplumu tanımlarken sözü edilen “üretimin en az enerji harcanarak yapılması (...) insan yapısına layık üretim” ve “gerçek özgürlük dönemi.” Bilimsel–teknolojik devrimin, üretken güçlerdeki gelişmenin zorladığı ve nesnel olarak götürdüğü yön, sınıfsız toplumdur.

Dördüncüsü, üretimin toplumsal niteliğinin artması, *mülkiyetin toplumsal temelinin genişlemesini* zorluyor. Öyle ki, ileri kapitalist ülkelerde “özel mülkiyet” yerine, “kollektif kapitalist mülkiyet” ya da yalnızca “kapitalist mülkiyet” demek daha doğru oluyor. Bu isteğe devrim yoluyla yanıt verilmediği sürece, kapitalizm bu isteği kendi sınırları içinde karşılamaya çalışıyor.

Beşincisi, üretim o denli karmaşıklaşıyor ve büyüyor ki, hiçbir ülkenin kaynakları üretime tek başına yetmiyor, hiçbir ülkenin pazarı kendi üretimini ememiyor. Bunun sonucunda, artık ülke çapında değil, *dünya çapında üretim ve dağıtım planlaması* gerekiyor. Buna bağlı

olarak, sınırlar giderek gericileşiyor, üretken güçlerin önünde engel oluşturuyor.

Dünya kapitalist ekonomisinde 1970'lerden bu yana belirginleşen *yapısal değişimin* en önemli özelliği, üretim ve dolaşımın hızla *küreselleşmesi*, uluslarüstü tekellerin rolünün artmasıdır.

Ekonominin küreselleşmesinin önemli bir göstergesi, dünyada üretilen tüm mal ve hizmetlerin giderek daha büyük bölümünün uluslararası ticarete girmesidir. Bu durum, ekonomilerin iç içe geçmişliğini de artırıyor. Uluslararası ticaret, ulusal devletlerin faaliyet alanı olmaktan çıkıyor ve giderek artan bölümü tekellerin mal ve değer akımı biçimini alıyor. Tekellerin dünya çapında yürüttüğü planlama, üretim, dağıtım ve tüketim süreci ile karşı karşıyayız.

Uluslarüstü tekellerin birbirleriyle ilişkileri de o denli iç içe geçmiştir ki, karar alma merkezlerinin sayısı uluslarüstü tekel sayısından *çok daha* azdır.

Giderek artan küreselleşme sonucunda, kapitalizmde merkezci eğilim güç kazanıyor. Bu durum, merkezkaç eğilimleri yok etmiyor, özellikle az gelişmiş ülke burjuvazisiyle emperyalist burjuvazi arasındaki çelişkiler derinleşiyor. Fakat, *bugün dünyada hiçbir burjuvazi, emperyalizmden bağımsız yaşayamaz*. Dünya ölçeğinde sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi olmazsa, az gelişmiş ülkelerde üretim ancak *giderek küçülen* boyutlarda sürdürülebilir.

Günümüzde, ulusal çerçevedeki kapitalizmin iflasını belgeleyen ve gelecek açısından büyük önem taşıyan bir yenilik vardır. Dünyanın çeşitli yerlerinde bölgesel birleşmeler ve daha önemlisi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü (OECD), Nükleer Enerji Ajansı (NEA), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Dünya Bankası gibi çok sayıda uluslarüstü kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar, dünya ekonomisini kollektif olarak düzenleyen örgütlerdir. Bunlar, *emperyalist dünya kurumlarıdır*.

Dünya kapitalist ekonomisinin genel gidişine kendisini çok daha hızlı uyarlayan finans kapitalle, ulusal devlet (iç pazarın istemleri) arasındaki uyumsuzluk giderek vurgu kazanmaktadır. Uluslarüstü tekel-lerle ulusal devlet arasındaki çelişki derinleşmektedir. Bu gelişme, sınırların giderek *gerici* bir rol oynadığını, üretim sürecinin giderek *dünya çapında* örgütlenmek istediğini bir kez daha gösteriyor.

Buraya dek söylenenlerden şu genel sonuç çıkar: Değişik ülkeler sermaye guruplarının birliğini temsil eden uluslarüstü tekellerin güçlenmesi, uluslarüstü finans oligarşilerinin gelişmesi, bunların dünya çapındaki işlemlerini düzenleyen uluslarüstü kurumların ortaya çıkışı, uluslarüstü tekeller arasında endüstriler, ülkeler ve kıtalar için kavganın keskinleşmesi anlamına geliyor. *Emperyalistler arasında dünya ekonomik olarak yeniden paylaşıyor.*

Mekanik Emekten Elektroniğe:

İçinde yaşadığımız *bilgi çağı*, makineler çağının sonu anlamına gelmektedir. Bu çağın içeriği, mekanikten elektroniğe sıçramadır. Elektronik ve modern üretim emeği ortadan kaldırdığından, değer yasası temelinde işleyen hiçbir toplumsal formasyon bu üretken teknolojiyi tam anlamıyla kullanamaz. (Sosyalizm ise, ancak böyle bir teknoloji temelinde kurulabilir.)

Üretken güçlerin bir nitelikten ötekine sıçraması, yeni üretken enerji biçimlerine geçiş demektir. Yeni üretken enerji biçiminin öğelerinin verili bir tarihsel zamana girişiyle, “*toplumsal devrim çağı*” başlar. Elektroniğin gelişmesi, dünyayı tam da böyle bir dönemin eşiğine getirmektedir. Elektronik, toplumu polarize olmaya ve sosyalizme sıçrama için kendini hazırlamaya itiyor. Elektroniğe doğru bu giderek hızlanan geçiş, anlatılamaz derecede zenginlik yaratırken, aynı zamanda anlatılamaz derecede sefalet yaratıyor. Giderek daha fazla işçi kalıcı olarak işsizleşiyor ve mutlak zenginlik ile mutlak yoksulluğun arası açılıyor.

Dünya tarihinde içinde bulunduğumuz dönem, ancak, elektronik gerçeğiyle ve modern üretken enerjinin bütünüyle birlikte ele alındığında anlaşılabilir. Giderek daha çok toplumda görülmeye başlanan toplumsal kutuplaşma ve yıkım, komünizme yükselmeye hazırlanan *dünyanın son antagonist aşamasıdır.*

İşçi Sınıfının Dünya Stratejisi

Günümüzde işçi sınıfı için dünya ölçeğindeki tek geçerli strateji, bilimsel–teknolojik devrim üzerine kurulu stratejidir. Bilimsel–teknolojik devrimin yayılmasını sağlayacak, kapitalist sistemin açmazlarını savaşa çözmesine karşı duracak ve halkları bilimsel teknolojik devrimden sosyalist devrime ulaştıracak bir strateji.

Üretken güçler her zaman belirleyici olanıdır, üretim ilişkileri hiçbir zaman onları kalıcı biçimde durduramaz. Kalıcı olarak durdurduğu noktaya gelindiğinde o sistem tüm olanaklarını tüketmiş demektir ve sistem olarak çöker. Bugün kapitalizm bu noktaya gelmemiştir. *Kapitalizmin sonuna varılmamıştır.* Kapitalizm üretken güçleri devrimcileştirme kapasitesini sürdürdüğü sürece, dünya kapitalist sistemini baş aşağı etme beklentileri olgun değildir. Başka bir deyişle, *dünya devrimindeki gecikme öznel değil nesnel nedenlerden dolayıdır.*

Kapitalizm kaçınılmaz olarak dönem dönem bunalıma girer. Bu aynı zamanda gelişmesinin yoludur. Kapitalizmin girdiği bunalımlardan devrimci yönde yararlanılmazsa, bunun sonucu, sistemi kendiliğinden gelişmesine bırakmaktır. Kendiliğindenliğe bırakılan hiçbir sistem de, tüm gelişme olanaklarını yitirmeden yıkılmaz. O zaman da emperyalizmin kaçınılmaz olarak gideceği yol, dünya pazarını alabildiğine derinleştirmek, komünizmi alabildiğine yakınlaştırmaktan başka bir şey değildir. Burada komünistlere düşen görev, tarihe bilinçli müdahaledir.

Uluslararası İşçi ve Komünist Hareketi

Tarihin gidişini kestirme, bilinçli bir gidişe çevirme görevi önündeki önemli bir engel dünya komünist hareketinin durumudur.

Uzun bir dönem bir bütün olarak sağa kayan Dünya Komünist Hareketi, uluslararası karşı devrim dalgasına dayanamadı, çözüldü. Bu çözülüş karşısında, dünya devriminin genel ve temel çıkarlarının önüne parçaların dar ve kısa erimli çıkarlarını geçiren oportünizme karşı savaş daha büyük önem kazandı.

Bu savaşımın maddi güce dönüşmesi ve somut sonuç elde etmesi, dünya devriminin genel çıkarı doğrultusundaki devrimlerin başarısıyla doğrudan bağlıdır. Önemli bir zayıf halka olan Türkiye'nin komünistleri oportünizme karşı savaşın emperyalizme ve burjuvaziye karşı savaştan ayrılmayacağını bilinciyle çalışmalıdırlar.

Sovyetler Birliğinin çözülmesiyle bir devir kapanmıştır. on dokuzuncu yüzyılda başlayan sosyalizmin birinci evresi, sosyal demokrat partiler kendi emperyalizmlerinin suç ortağı durumuna girdikleri için 1914 yılında sona erdi. Bunu izleyen sosyalizmin ikinci evresi de, uzun bir hastalığın ardından sosyalist sistemle birlikte çöktü.

Bugün sosyalizmin üçüncü evresinin eşiğindeyiz. Bu yeni dönem, sermayenin uluslararasılığına karşı savaşma yeteneğine sahip bir enter-nasyonalizmi gerektirmekte olup, küresel bir sosyalizm perspektifini dayatmaktadır.

Günümüzde, uluslarüstü tekellere karşı ulusal ölçekte örgütlenme ve eylemin yetersizliği açıkça görülmektedir. Tüm dünyada işçilerin *savaşım programı* uluslararasılaşmıştır.

Bugün dünya kapitalist ekonomisinde ortaya çıkan değişimlere, müfrezelerin kesimsel çıkarlarını değil, sınıfın dünya çapındaki genel çıkarlarını yansıtan ORTAK devrimci yanıt gereklidir. Dünya işçisinin ideolojik, siyasal ve örgütsel *birliği* gereklidir. Bu düzeyde ulusçuluğun her çeşidinin şiddetle ezilmesi gereklidir. Bunun ötesinde, başarı olanağı yoktur.

“Yaşayan sosyalizm”in çöküşü, dünyanın her yerinde komünist hareketin krizini derinleştirmiştir. (Söz konusu kriz, Sovyetler Birliğinin çöküşüyle başlamamıştır.) Ancak, Sovyet sosyalizm anlayışının voluntarist-totaliter yöndeki temel kavramsal hatalarının anlaşılması ölçüsünde, bu çöküşe yas tutmaya gerek yoktur. “Yaşayan sosyalizm”in siyasal örgütlenmelerinin ve ideolojik kurgularının çöküşü, sosyalizm davasını uzun dönemde ilerletecektir, çünkü bu çöküş, gerçeğe dayalı toplumsal gelişme sürecinin önündeki engeli kaldırmıştır.

Bilimsel–teknolojik devrimin belki de en önemli sonucu, her ülkenin içinde yer almak zorunda olduğu tek bir dünya ekonomisini iyice ortaya çıkarmasıdır. Gelecek sosyalizm, dünyadan soyutlanmamak zorundadır.

EKLER

EK 1

TKP Merkez Komitesi Durum Değerlendirmesi – Şubat 1990

1. Dünya sosyalist sistemi hızlı bir çöküş, dünya komünist hareketi hızlı bir çözülme içindedir. Bu durum, asıl olarak Sovyetler Birliğiyle bağlıdır. Sovyetler Birliğindeki durum ise bir yönüyle devrimin içinde yer aldığı nesnel koşullarla, bir yönüyle devrimden sonra partinin yaptığı hatalarla bağlıdır.
2. Rusya’da devrim, sosyalizm için minimum bir taban üzerinde gelişti. Bunun getirdiği tarihsel bir açmaz vardı. Böyle bir üretim güçleri tabanında kurulacak toplumun, başkalarını da sömürmeden, ekonomik yarışmayla emperyalizmi geçmesi olanaksızdı.
3. Sovyetler Birliğinin ekonomik yarışma içinde emperyalizmi geçmesi bir yana, halkına ileri kapitalist ülkelerdekine benzer bir yaşam düzeyi sunamadıkça emperyalizm karşısında tutunabilmesi, likidasyon tehlikesini atlatabilmesi son derece zordu.
4. Zorun başaramayışı ikinci noktayla bağlıdır: Parti arka arkaya hatalar yaptı. Sovyetler Birliğinin büyük görevi, dünyadaki devrim oluşumlarına her yoldan yardım etmektir. Oysa Sovyetler Birliğinin tek misyonu, Lenin öldükten sonra giderek artan biçimde emperyalizmi barış içinde ekonomik yönden geçmeye kaydırıldı. Hatta, tarih vererek, “çelik ve süt üretiminde ABD’yi geçtiğimizde” ya da “1980’de komünizme varacağız” dendi. Dünya devrimci gelişmesinin kanalı yanlış yöne çevrildi.
5. Hatalar yaptıkça partinin getirdiği önlemler Marksizmin daha da dışına düştü. Ekonomide sosyalizm adına yapılan zorlamalar,

sosyalist ülkeler arasındaki ulusçu çekişmeler, Komekon'un daha başından sosyalist entegrasyonun değil, ulusçu ayrılıkçılığın organı yapılması: Sovyetler Birliği dışında küçük ülkeler olan sosyalist ülkelerin hepsi ayrı çelik endüstrisine, elektronik endüstrisine vb. sahip olmak için boğuştu. Birbirlerine karşı gümrük duvarları koymak için didindiler. Dünya burjuvazisinin bile geride bırakmaya başladığı bir noktada debelenip durdular.

6. Aktif yığın demokrasisinin olmayışı, işçi sınıfının kendi devletinde siyasal erkte yer tutmayışı, kendi düzeni içinde çıplak diktatörlük altında yaşaması ise sonuç belirleyici önem taşıdı. Proletaryanın aktif yığın demokrasisinin uygulanmayışı hem tarihsel yetersizlikleri aşmayı, hem bürokrasiyi dizgin altında tutmayı engelledi. Son tahlilde, sosyalist üretim biçiminin temel ekonomik yasasının işleyebilmesini de engelledi.
7. İşlenen hatalar, yapılan haksızlıklar tabii ki ödenecekti. Bu Marksizmin iflası değil, Marksizmi uygulamayanların iflasıdır. Ancak bugün emperyalizmle işbirliği içinde, kimisinde açık, kimisinde üstü başka görüntülerle örtülmüş şekilde gelen de karşı devrimdir. Faturayı yönetenler değil, sosyalist ülkeler işçi sınıfı ödemektedir.
8. Bunun tüm dünya açısından sonuçları olacaktır. Dünyada karşı devrim ve gericilik dönemine girilmiştir.
9. Sovyetler Birliğinin, sosyalist sistemin yerinden oynamasıyla genel dünya dengesi bozuldu. Emperyalizmin de dengesi bozuldu. Emperyalistler arası rekabet hızla yükselmektedir.
10. Emperyalistler arası rekabetin keskinleşmesi asıl olarak emperyalizm açısından ana düşmanın ortadan çekilmesi nedeniyledir.
11. Büyük çöküşün etkileri bilinçlere tam sindiği zaman zararın boyutları daha iyi ortaya çıkacaktır. Ancak şimdiden şu açıktır ki, ideolojik saldırı aşırı yoğunlaşmıştır ve daha da yoğunlaşacaktır. Ortalama insanın kafası çok şartlanacaktır. Yıkılan Marksizmden sapanlardır ama şimdi basın araçları dünyanın her yerinde, "sosyalizmin işlemediği anlaşıldı" diye bağırıyor. Bu beyin yıkamanın etkisinin olmayacağını düşünmeyelim. Tüm dünyada devrimci hareket büyük bir bunalım yaşayacaktır. (...)
12. Dünya çapında ortaya çıkan her dönem gibi bugün gelişmekte olduğuna işaret ettiğimiz karşı devrim ve gericilik dönemi de

yalnızca bir eğilimdir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal açılardan ülkeler arası büyük farklılıklar taşıyan dünyada gelişen karşı devrim ve gericilik, bir ülkedeki karşı devrim gibi tek renkli ve her şeye egemen olamaz. Bu nedenle de, bir ülkede ortaya çıkan faşizm gibi bir dönem değildir.(...)

13. Bugün dünya çapında bir eğilim olan karşı devrim ve gericiliğin taşıdığı özellikler de oldukça farklıdır.
14. En başta, gelişmekte olan somut bir devrimci patlamayı ezmeyi değil, sosyalist ülkelerin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısını değiştirerek, bu ülkelerde daha önce olmuş devrimleri ezmeyi amaçlamaktadır. Sosyalist ülkelerde üretim araçları üzerinde uzun bir süredir “işçi sınıfı adına” kullanım hakkına sahip olan bürokrasiyi, emekçiyi hakir gören bu katmanı, yaratacağı yeni kesimlerle destekleyerek, sömürücü bir sınıf durumuna getirmeyi amaçlamaktadır.
15. Sonra bu karşı devrimin, emperyalizmin de olağanüstü yardımıyla, oldukça denetimli, evrimci ve zamana yayılan bir gelişimi vardır. Tam da bu nedenle, çeşitli aşamalarında durdurulabilir.
16. Öte yanda, dünya kapitalizmi birkaç yıldır yavaş ama kararlı bir gidişle genel sistemsel bir bunalımın (resesyon) içine girmektedir.
17. Bu ülkelere yatırılmak zorunda olan her birim para bu bunalımı da yakınlaştıracı etki yapacaktır.
18. Önümüzdeki dönemde dünyasal gelişmeleri bu iki eksen içinde (*a.* sosyalist sistemin çöküşü ve karşı devrim, *b.* dünya kapitalizminin girmekte olduğu bunalım) belirlenecektir.

EK 2

Rant Teorisi

Marks, mutlak rant teorisinde başlangıç noktası olarak, kapitalist tarımı karakterize eden iki temel olguyu alır: En önemli üretim koşulu olarak toprağın özel mülkiyetinin tekeli ve ikincisi, tarımda sermayenin organik bileşiminin endüstriye oranla düşük olması. İkinci olgu, üretken güçlerin ve emek üretkenliğinin gelişmişliği açısından kapitalist tarımın, endüstrinin gerisinde kaldığı anlamına gelir. Tarımda sermayenin organik bileşiminin düşük olması, orada üretilen artık değer, bir bütün olarak kapitalist üretimdeki ortalama kar düzeyini aşması ve bunun sonucunda, tarımsal ürünlerin piyasa değerinin, bunların üretiminin toplumsal fiyatından daha yüksek olması sonucunu doğurur.

Toprağın özel mülkiyeti, tarımda elde edilen ekstra artık değer, bir bütün olarak kapitalist sınıfın denetimi altına girmesini ve böylece ortalama karı yükseltmesini engeller. Kapitalist üretimin bir dalı olan tarım, genel kar oranı oluşumuna katılmaz ve tarımsal ürünler, kendi üretim fiyatları üzerinden değil, kendi piyasa değerleri üzerinden satılırlar. Topraktaki özel mülkiyet tekeli, tarım sektörünü, değişik üretim dalları arasında işleyen rekabet sürecine katılmaktan korur. Ancak, bu rekabet hemen o alanın dibinde kıran kırana sürmektedir. Bu şu anlama gelir ki, piyasa değeri ile üretimin toplumsal fiyatı arasındaki fark hiç bir biçimde tarım kapitalistine yaramaz. Eğer yarasaydı, tarım kapitalistleri, bir bütün olarak kapitalist sınıf karşısında avantajlı bir konumda olurlardı. Ancak, değişik dallar arası rekabet buna izin vermez. İşte bu nedenle, ekstra artık değer, tümü, mutlak rant olarak, toprak sahiplerinin denetimine girer ve ancak bu işlem, bir üretim dalı olarak tarımın gerçekten bir tekel konumu taşımasını olanaklı kılar.

Buradan da görülüyor ki, Marks, mutlak rant teorisini, doğrudan doğruya ortalama kar ve üretim fiyatı teorisinden, özellikle de bu teorisinin dayandığı temel olgudan, yani değer ile üretim fiyatı arasındaki farktan çıkartmıştır.

Mutlak rant, topraktaki özel mülkiyet tekeline ve endüstriye oranla tarımın daha düşük emek üretkenliğine sahip olmasından kaynaklanır. Diferansiyel rant ise, toprağı kapitalist işleme tekeline (ve yüksek üretkenliğe sahip iyi toprakların sınırlılığında ve bu sınırlılık içinde, tarımsal ürünlere olan toplumsal talebi, var olan üretim fiyatı düzeyinde karşılayamamasından) kaynaklanır. Bu koşullar altında, tarımsal ürünlerin piyasa değerini ve toplumsal üretim fiyatını belirleyen, en verimsiz toprakların ürünlerinin tekil değeri ve tekil üretim fiyatı olur. Bunun sonucunda, daha verimli alanları işleyen kapitalistler, bir artık kar (ekstra artık değer) elde ederler. Bu artık kar, toplumsal ve tekil üretim fiyatları arasındaki farka eşittir. İşte bu artık kar, toprağın özel mülkiyeti koşullarında, toprak sahipleri tarafından el koyulan, diferansiyel rantı oluşturur.

Marks, mutlak rant ile diferansiyel rant arasındaki temel farkı şöyle açıklar: Mutlak rant, endüstri ile kıyaslandığında ekonominin bir dalı olarak tarımın düşük verimliliğinden kaynaklanır. Oysa diferansiyel rant, aynı üretim dalında (tarımda) yatırılan bazı sermayelerin daha yüksek verimliliğini yansıtır.

Marks'ın toprak rant teorisi esas olarak tarımdaki iki çeşit tekel arasındaki farka dayanır: Bunlar, toprağın özel mülkiyet tekeli ve toprağın kapitalist işletme tekeli.

Marks'ın, kapitalist tarımdaki iki farklı tekeli birbirinden ayırması büyük önem taşır. Ancak böylece mutlak rantla diferansiyel rant arasında kesin bir ayrım çizgisi çekilebilir. Yine ancak böylece, iki rant çeşidi içinde kendini ortaya koyan üretim ilişkilerinin karakteri saptanabilir: Diferansiyel rantın kapitalist karakteri ve mutlak rantın feodal karakteri.^a

Mutlak rant ile diferansiyel rant, toprağın özel mülkiyetine dayandıkları ölçüde, kapitalist üretim biçiminin bir "zorunlu ürünüdür."⁵¹⁰ Kapitalizmde toprağın özel mülkiyetini tümüyle yok etmek olanaksızdır. Toprak mülkiyeti ulusal mülkiyet olsaydı, kapitalist üretimin temeli tümüyle yok olurdu.

^a Lenin, toprağın millileştirilmesi programını bu teorik temel üzerinde geliştirmiştir.

⁵¹⁰ *Artık Değer Teorileri*, 3. bölüm, s. 360.

Diferansiyel rant, mülkiyetin kapitalist biçimlerine dayanır. Mutlak rant ise tarım ve endüstrideki emek verimliliği arasındaki ilişkiyle yakından bağlıdır. Tarıma oranla endüstrideki daha hızlı gelişme “tarihsel bir olgudur”. İlk çağ ve orta çağda tarım endüstriden daha verimliydi. Çünkü orada doğanın kurduğu makine, yani toprak söz konusuydu ve makineli üretim ise henüz doğmamıştı. Büyük ölçekli makineli üretimin geliştiği dönemde endüstri sektörü tarımdan daha hızlı büyüdü. Gelecekte ise diyor Marks, tarımdaki sermaye yoğunlaşmasının artması ve kimya, jeoloji ve fizyolojinin gelişmesi oranında, “tarımın verimliliği”, “endüstridekine oranla daha hızlı artmak” zorundadır. Tarımın verimliliği endüstridekine eşit olsaydı, bunun sonucunda tarımdaki sermayenin organik bileşimi endüstridekiyle aynı düzeyde olurdu ve mutlak rant ortadan kalkardı. Dolayısıyla, toprak rantı, “sermayenin bir dereceye kadar eşitlenebilen ve hatta tarımın gelişmesi oranında tümüyle yok olabilecek olan organik parçalarındaki tarihsel farktan” kaynaklanmaktadır

Rant teorisini geliştirdikten sonra Marks, kapitalist tarımda var olan iki çeşit tekelin aslında kapitalist üretimin *tümünde* geçerli olduğunu gösterir. Ancak, bu iki çeşit tekel, yalnızca tarımda kalıcı olarak kurulmuşlardır. Bu nedenle de, elde ettikleri, artık kardan farklı olarak, rant biçimini alır.

Piyasa değeri ve üretimin toplumsal fiyatı, ikisi de çeşitli dalların içindeki ve dallar arası kapitalist rekabetin sonucudur. Fakat bu rekabet, üretim araçlarının kapitalist sahipliğinin tekeli koşulları altında (toprağın işlenmesinin kapitalist tekeli koşullarında) işlemektedir. Bu nedenle, aynı anda piyasada olan aynı çeşit ürünler, aynı piyasa değerine, aynı toplumsal üretim fiyatına ve bunların sonucunda, aynı piyasa fiyatına sahip olmak zorundadırlar. Tüm üretim dallarının ürünlerinin toplumsal üretim fiyatları, bu ürünlerin toplam piyasa değerine eşittir. Üretimin toplumsal fiyatı, tüm kapitalist sınıfın bir ortalama kar elde etmesini garantiler. Hangi kapitalistler gurubu piyasayı denetleyerek bir artık kar elde ederse etsin, piyasa değerinin ve üretimin toplumsal fiyatının düzeyi belirlenmiştir.

Bunlar kapitalist tekelin sonuçlarıdır ve şunları anlatırlar: (1) Üretim araçlarının sahipliğinin tekeli. (2) Kapitalist sınıf içinde belirli gurupların pazar üzerinde egemenlik kuran tekel konumları. Bu ikinci çeşit tekelin (kapitalist işlemenin tekeli) karakteristik özelliği şudur ki, belirli tekel kapitalistlere ya da kapitalistler guruplarına bağlanmış değildir. Teorik olarak tüm kapitalistlerin aynı derecede fırsatı ve şansı vardır. Hepsinin de belirli bir süre için tekel olma ve artık kar elde etme

şansları vardır. Bunun tek istisnası tarımdır. Tarımda toprak sahiplerinin tekelci konumu ve toprak sahipleri üzerinden tüm tarım kapitalistlerinin ve daha iyi alanları işleyen kapitalistler gurubunun tekelci konumu, kapitalist tarımın özellikleri ve doğal koşullar tarafından saptanmıştır. Bu nedenle, tarımda kapitalist tekelin iki çeşidi kalıcı bir yapı taşır. Bu nedenle de, kapitalist tekeli genel biçimi içinde incelemenin en iyi araçlarıdır.

Marks, tekelin en başta, ortalama karın yanı sıra belirli bir tekelci artık karı da içeren tekel fiyatında yansıdığını gösterir. Tarımda bu tekelci artık karın rant biçiminde saptandığını ve bu nedenle toprak rantının tekelci artık karın özel bir durumu olduğunu, tarımsal ürünlerin fiyatının ise, rantı (mutlak ya da diferansiyel rantı) içerdiği anda tekel fiyatı olduğunu söyler.

Tarımsal ürünlerin fiyatının tekelci karakteri, topraktaki özel sahiplik tekelinin sonucudur. Aslında yalnızca toprak mülkiyetinin tekelci oluşu tarafından koparılan bir fiyattır ve bu anlamda tekel fiyatı olarak, endüstriyel ürünlerin fiyatından ayrılır.

Topraktaki tekelci mülkiyetten kaynaklanarak tarımsal ürünler, endüstriyel ürünlerden farklı olarak, toplumsal üretim fiyatı üzerinden değil, piyasa değeri üzerinden satılırlar. Toprağın özel sahipliğinin tekeli, tarımsal ürünlerin değerinin üretim fiyatlarına dönüşmesini önler ve böylece tarımsal ürünlerin fiyatlarının suni olarak tekelci yüksek düzeyde kalmalarını sağlar. Marks, bir ekstra artık değer (artık kar) biçimi olarak toprak rantının özel doğasını şu cümlelerle anlatır: “Toprak rantının kendisi nasıl açıklanırsa açıklansın, endüstriyle olan önemli farkı yine de şuradadır ki, (tarımda) fazla artık değer daha ucuz üretim sonucudur, endüstride ise daha pahalı üretimin sonucudur.” Topraktaki özel mülkiyet tekeli ve mutlak rant, toprağın millileştirilmesi yoluyla kaldırılmış olsa, tarımsal ürünlerin fiyatları düşer ve ama endüstriyel ürünlerin üretim fiyatları, ortalama kar oranı artmış olacağı için, artardı.

Ortalama kar oranı yükselirdi çünkü toprağın özel mülkiyet tekeli kaldırıldıktan sonra tarım kapitalistlerinin elde ettikleri kar kapitalist sınıfın “komünal fon”una akardı. Tarımda kar oranı, sermayenin düşük organik bileşimi nedeniyle, ortalama kar oranından daha yüksek olduğundan, onun kar eşitleme sürecine katılımı, ortalama kar oranını kaçınılmaz olarak yükseltirdi.

Ancak, topraktaki özel mülkiyet tekeli kaldırarak, mutlak rantı yok etmek ve de tarımsal ürünlerin fiyatlarını onların üretim fiyatları düzeyine düşürmek, tarımsal ürünlerin fiyatlarının tekelci karakterinin

ortadan kaldırıldığı anlamına gelmez. Geride hala toprağı kapitalist işlemenin tekeli kalmıştır. Ve bu tekelin bir sonucu olarak, hala diferansiyel rant kalmıştır. Yani, yalnızca diferansiyel rantı içerdiği zaman bile, tarımsal ürünlerin fiyatı, hala tekel fiyatıdır.

Kapitalist rekabet koşullarının getirdiğı sonuç, en kötü toprakların üretim fiyatlarının, belirleyici üretim fiyatları olmasıdır. Bu durum, “sahte toplumsal değer”i, yani, toprağın işlenmesinin kapitalist tekeli tarafından yapay olarak şişirilen piyasa değeri, “toplumun, tüketici olarak tarım ürünlerine yüksek ödeme yapması”⁵¹¹ olarak bir toplumsal üretim fiyatı yaratır. “Sahte toplumsal değer” bir tekel fiyatıdır.

Tarımsal ürünlere ödenen fiyatların tekelci karakterini, kapitalist üretim biçimi içinde ortadan kaldırmanın olanağı yoktur. Toprağın burjuva millileştirilmesi yalnızca diferansiyel rantın toprak sahibinin kesesinden burjuva devletin kesesine geçmesini getirir ama tarımsal ürünlerin fiyatları değışmez.

Marks’ın, *Artık Değer Teorileri*’nde geliştirdiğı tekel fiyatı teorisinin temel sorunsalı, tekel fiyatı ile değer arasındaki ilişkidir. Özellikle de, nasıl tekel fiyatı ile üretim fiyatı ve değer arasında bir ayırım yapmak zorunluysa, piyasa tekel fiyatıyla piyasa değerine ya da üretimin toplumsal fiyatına eşit düşen tekel fiyatı arasında da bir ayırım yapmak zorunludur.

Marks, aynı zamanda “gerçek tekel fiyatı” olarak da adlandırdığı piyasa tekel fiyatını, yalnızca ödeme gücüyle desteklenen talebin düzeyiyle sınırlı fiyat olarak tanımlar.

Değerden hiçbir hesaba gelmez biçimde farklılaşabilen piyasa tekel fiyatlarının tersine, tarımsal ürünlerin mutlak rantı içine alan tekel fiyatı, bunların piyasa değerlerine (tekelci piyasa değeri) eşittir. Yani, bu fiyatlar ürünlerin yalnızca toplumsal üretim fiyatlarını aşar. (Fakat bu durumda, üretimin toplumsal fiyatı da, en kötü topraktaki maliyet fiyatı tarafından belirlendiğı ölçüde, tekelci üretim fiyatıdır.)

Marks, tarımsal ürünlerin tekel fiyatının neden kural olarak bunların değerinin üstüne çıkamayacağını açıklar. Değer, bu fiyatın doğrudan temelidir. Kapitalizm öncesi dönemde (on üçüncü yüzyıla dek), metalar değerleri üzerinden değışime girdiler. O dönemde, toprak mülkiyetinin özel sahipliğı de vardı. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle, fiyat oluşumunda temel bir değışiklik ortaya çıktı. Piyasa fiyatları bundan böyle değeri merkez alarak onun çevresinde dalgalanmayı bıraktılar, üretim fiyatını merkez alarak onun çevresinde dalgalanmaya başladılar.

⁵¹¹ *Kapital*, C. 3, s. 646.

Fakat tarımda, toprağın özel mülkiyeti, fiyat oluşumundaki bu değişikliğe engel oldu. Ve değer, tarımsal ürünlerin fiyatlarının doğrudan temeli olmaya devam etti. “Dolayısıyla, rantın tekelden çıktığını düşünenler, tekelin toprak sahibine metaların fiyatlarını değerlerinin üstüne çıkarma olanağı verdiği inananlarla yanlıştır. Tersine, (tekel-RY), metaların değerlerini onların ortalama fiyatlarının üzerinde tutmaya, metaları değerlerinin üzerinde değil, değerlerinde satmaya olanak verir.”

Tekel fiyatıyla değer arasındaki ilişkiyi açıklamada, burjuva siyasi ekonomistlerinin daha on dokuzuncu yüzyılın başlarında formüle ettikleri tez önemlidir: “Ürünün fiyatını belirleyen toprağın rantı değil, rantı belirleyen bu ürünün fiyatıdır.” Dolayısıyla, tekeli artık karın bir biçimi olarak rant, tarımsal ürünlerin değerine dayalıdır, bu değere eklenen bir parça değildir.

Toprağın tekeli sahipliği, sermayenin tarıma özgürce sızmasını engelleyen bir duvardır. Ancak, hiçbir tekel de mutlak değildir. Bir örnek olarak, toprak sahibinin aynı zamanda bir kapitalist çiftçi olduğunu düşünelim. Bu durumda, tarımsal ürünün fiyatını, üretim fiyatı düzeyine düşürmek olanaklıdır. Genelde, toprak sahibinin mutlak rantın tamamını kapitalist çiftçiden alıp alamayacağı ya da ne kadarını alabileceği, toprak sahibiyle kapitalist arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıkar.

Marks bir örnek daha verir: “Yeterli bir fiyat üzerinden arzın çok fazla olduğu, dolayısıyla toprak sahiplerinin sermayelerin eşitlenmesine engel olamadıkları durumlarda”, mutlak rant yok olur. Bu durumda, hukuksal açıdan sürdüğü halde, ekonomik açıdan toprak sahipliği yoktur!

Bu örneklerle Marks, topraktaki özel mülkiyet tekelinin altının oyulmasına varan rekabeti, tarımla öteki üretim dalları arasındaki rekabeti anlatır... Kapitalist sınıf içindeki rekabetçi mücadele, toprağı kapitalist işletme tekelinin de altını oyabilir. Marks, tarımda üretim fiyatını en kötü alanların üretim fiyatının belirlediğini söylerken, toprağı kapitalist işleme tekelinin % 100 etkin olduğunu varsayar. Yani, tüm toprakların ürünlerinin toplamının, toplam talebi karşılaması gerekir. Sorun diferansiyel rantın teorik tanımı olunca, diferansiyel rant ancak pazar koşullarında tam olarak realize olabildiğinden, pazar ilişkilerini dışarıda bırakarak düşünmek tümüyle doğru ve de zorunludur.

Artık değer Teorileri’nde Marks, tarımsal ürünlerin piyasa değerinin hareket yasasını da formüle eder. Bu yasaya göre piyasa değeri, pazarın durumuna göre geniş sınırlar içinde farklılık gösterebilir: Toprağın en

verimsiz bölümünün ürününün tekil değerinden, en verimli bölümlerin ürününün tekil değerine kadar.

Marks kapitalist üretimin bir dalı olarak tarımın, ürününü üretim fiyatına değil ama değerine satma ayrıcalığına sahip olduğunu gösterir. Ama bu ayrıcalık, “aynı üretim alanı içindeki farklı değerlerde üretilmiş ürünlere (...) hiçbir şekilde uygulanmaz.” Tarımın kendi içinde fiyat düzeyi en verimli alanların toplam ürününün herhangi bir bölümünün pazara çıkmasıyla belirlenir. Daha iyi alanların verimliliğine göre, daha kötü alanlar ya kendi ürünlerinin tekil değeri ile tekil üretim fiyatı arasındaki farkın belli bir bölümünü elde edebilirler ya da daha verimli alanların rekabeti o denli yoğundur ki, bu geri alanlar ortalama karı bile elde edemezler.

Dolayısıyla, tarımın içindeki rekabet, toprak rantının yalnızca kapitalist çiftçinin karından bir kesinti haline gelmesi etkisini de yaratır. Çünkü kapitalist çiftçi, bir yanda da, tarım işçilerinin ücretlerinden kesinti yaparak rekabet gücünü arttırmaya çalışır.

Bu yolla Marks, daha verimli alanların, ürün miktarının bir artuk yaratabilecek ve fiyatı zorla indirebilecek düzeyde olduğunu varsayarsak, piyasada belirleyici bir rolü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tarımda rekabetin şöyle bir etkisi olur ki, toprak rantı, tarım işçilerinin ücretlerini indirerek rekabetçi bir konumda kalmaya çalışan kapitalist çiftçinin karından yalnızca bir kesinti olur.

EK 3

Manifesto'da Kapitalizmden Komünizme Geçiş Süreci

Marks ve Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*'nda dile getirdikleri düşüncelerle, sosyalizm döneminin tarihsel işlevinin, toplumu, sınıfsız topluma, komünizme hazırlamak olduğunu çok açık bir biçimde ortaya koymuşlardır.

Toplumun sosyalizm aşamasında, tüm üretim araçları adım adım devletin elinde toplanacaktır. Bunlarla devlet, komünizmin istediği üretken güçleri geliştirecektir. Tüm üretim araçlarının devletin eline geçmesi süreci içinde, sınıflar da adım adım ortadan kalkacaktır.

Bu gelişmelerin ardından, türdeş toplum anlamında “sınıf” farklarının ortadan kalkmasıyla devlet de ölüp gidecek ve komünizm gelecektir.

Bu söylediklerimizi, *Komünist Manifestosu*'nun güçlü satırlarında okuyalım. Bu alıntıdaki maddeler, *Komünizmin İlkeleri*'ndeki maddelerden sayıca daha azdır, hem de daha oturmuş, daha olgunlaşmış belirlemeler içermektedir:

“İşçi sınıfı devriminin ilk adımı proletaryayı yönetici sınıf konumuna yükseltmek, demokrasi savaşını kazanmaktır.

“Proletarya, siyasal üstünlüğünü kullanarak *adım adım* tüm serayeyi burjuvaziden söküp alacak, tüm üretim araçlarını devletin, yani yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın ellerinde toplayacak ve üretken güçlerin tümünü olabilecek en çabuk biçimde arttıracaktır.

“Tabii ilk başlarda bu, mülkiyet hakkına, burjuva üretim koşullarına despotça saldırı yöntemlerinden başka şekilde gerçekleştirilemez. Bu yöntemler ekonomik olarak yetersiz ya da savunulamaz

gözükürler; ancak zaman içinde kendilerini aşarlar, eski toplumsal düzene yeni saldırıları zorunlu kılarlar ve de üretim biçiminin baştan aşağı devrimcileştirilmesinde kaçınılmaz bir yöntemdirler.

“Tabii bu önlemler farklı ülkelerde farklı farklı olacaktır.

“Yine de, en ileri ülkelerde, aşağıda sayılanlar genel olarak uygulanabilir olacaktır:

1. Toprakta mülkiyetin kaldırılması ve tüm toprak rantlarının kamu amaçlarına uygulanması.
2. Ağır ve gelirle birlikte giderek artan gelir vergisi.
3. Tüm veraset haklarının kaldırılması.
4. Tüm göçmenlerin ve isyancıların mülklerine el konulması.
5. Devlet sermayeli ve tekel oluşturan ulusal bir banka aracılığıyla kredilerin devlet elinde toplanması.
6. İletişim ve ulaşım araçlarının devlet elinde toplanması.
7. Devletin elindeki fabrikaların ve üretim araçlarının genişletilmesi; boş arazilerin işlenmesi ve de ortak bir plan çerçevesinde genel olarak toprağın zenginleştirilmesi.
8. Herkese çalışma zorunluluğunun eşit uygulanması. Endüstriyel orduların kurulması, özellikle de tarımda.
9. Tarım ve manüfaktür endüstrilerinin birleştirilmesi; toplum nüfusunu ülke çapında daha eşit biçimde dağıtarak kent ve kırsal arasındaki farkın kaldırılması.
10. Tüm çocuklara devlet okullarında bedava eğitim. Bugün olduğu gibi çocukların fabrikada çalışmasının kaldırılması. Eğitimle endüstriyel üretimin birleştirilmesi, vb.

“Zaman içinde sınıf farkları ortadan kalktığında ve tüm üretim bir bütün olarak toplumun ellerinde toplandığında, kamu erki siyasal karakterini yitirecektir. Gerçek anlamıyla siyasal erk, bir sınıfın bir ötekini ezmek için örgütlü gücünden ibarettir. Eğer proletarya, burjuvaziyle olan mücadelesinde durum gereği, bir devrim aracılığıyla kendisini bir sınıf olarak örgütlerse, yönetici sınıf konumuna gelirse ve de bu sıfatla eski üretim koşullarını zor yoluyla kaldırıp atarsa, o zaman bu koşullarla birlikte sınıf çelişkilerinin ve genel olarak da sınıfların varlık koşullarını ortadan kaldırmış olacak ve böylece kendisinin de sınıf olarak üstünlüğüne son vermiş olacaktır.

“Sınıfları ve sınıf çelişkileriyle eski burjuva toplumunun yerine, bireyin özgür gelişmesinin herkesin özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir topluma sahip olacağız.”⁵¹²

⁵¹² Komünist Manifesto, *METU*, C. 6, s. 498–506. (abç)

EK 4

Ekonomik Yasaların Kendini Ortaya Koyuş Biçimi

Bir olgunun yasa olup olmadığını soruşturmada başvuru genel biçimsel ölçüt, o olgunun tutarlılıkla kendini yinelemesidir. Bu, ekonomik yasalar için de geçerlidir. Fakat, ekonomik yasalar, Marks'ın anlatımıyla, “ancak son derece karmaşık ve yaklaşık biçimde üste çıkan eğilimler olarak, aralıksız dalgalanmaların asla yakalanamaz ortalaması olarak” çalışır.⁵¹³

Engels de aynı fikri şöyle anlatır ve bu durumu iki nedene bağlar:

“Genel olarak ekonomik yasalara gelince, hiçbirinin yaklaşıklık, eğilim, ortalama dışında bir gerçekliği yoktur, hiçbirisi acil gerçeklik değildir. Bu bir yanıyla bu yasaların işleyişlerinin başka yasaların aynı andaki işleyişleriyle çatışmasından ama bir yanıyla da kavram olarak kendi niteliklerinden kaynaklanır.”⁵¹⁴

İkinci nedenden başlayalım.

Ekonomik yasalar, toplumun, maddi zenginlikleri üretimi ve dağıtım sürecindeki insan ilişkilerini yönetir. İnsan ilişkileri, doğadaki şeyler–olgular arası ilişkilerden farklıdır. Doğadaki nesnelerin yapısı, olgular arası iç bağlar, iç nedensellikler, karşılıklı etkileşme ve çatışmalar çözümlenebildiği ölçüde, maddenin hareketi kesinlikle öngörülebilir. Maddenin hareketinin bu varoluş boyutuna “nesnel diyalektik alanı” denir. Nesnel diyalektik alanın yasaları doğa yasalarıdır ve işleyişleri kesindir.

Ancak maddenin hareketi, gelişmesinin belli bir aşamasında, nesnel diyalektiğin “durağan ve mutlak” alanından çıkarak, çok daha dinamik

⁵¹³ *Kapital*, C. 3, s. 161.

⁵¹⁴ Engels, *Conrad Schmidt'e Mektup*, 12 Mart 1895.

olan “öznel diyalektik alan”a girer. Nedir özne alanı çok daha dinamik kılan unsur? Bilinç, bilinçli insan eylemi. Maddenin hareketi gelişmenin belli bir aşamasında insan toplumuna evrimleşiyor, insan-bilinç doğuyor ve böylece maddenin hareketi niteliksel bir zıplama yaparak keşfedilmeyi bekleyen muhteşem bir özgürlük alanına açılıyor: Özne diyalektik alanı.

Özne diyalektik alanı bilinçli insan eylemi alanıdır. Bilinçli insan eyleminin, kendi maddi yaşamını, toplumu, dünyayı değiştirerek doğayı egemenliği altına alacağı muhteşem özgürlüğe doğru koştuğu sınıf savaşları alanıdır.

Özne diyalektik alanda işleyen yasalar, toplum yasalarıdır. Toplum yasaları, düşünen, karar alan, gelişmeyi şu ya da bu yöne doğru itebilen, yani olayların gelişimine müdahale edebilen insanın eyleminden geçerek kendini gösterdiği için, doğa yasaları gibi acil bir kesinlik taşımaz. Bunların kesinliği ancak uzun dönemde ortaya çıkan bir kesinliktir. Toplum yasaları gelişmenin genel yönünü belirler ama onu işletecek (ya da işlemesi önüne engeller koyacak) olan bilinçli insan eylemidir.

Şimdi Engels’in sözlerine dönelim. Engels, ekonomik yasaların hiç biri acil gerçeklik değildir demiş ve düşüncesini desteklemek için iki neden vermişti. İkinciyle başladık ve ekonomik yasaların toplumsal niteliğini anladık. Aslında böylece birinci nedeni, yani “bu yasaların işleyişlerinin başka yasaların aynı andaki işleyişleriyle çatışması”nı da büyük ölçüde çözümlemiş olduk. Çünkü, toplum yasalarının işlemesi her şeyden önce farklı ekonomik çıkarlarla harekete geçen toplumsal güçlerin birbirleriyle çatışması demektir.

Engels, bu sözleriyle, toplumsal düzeyde işlerin nasıl gelişeceğini, tarihsel determinizmin kendini gösterebileceği denli geniş bir tarihsel dönem içinde anlatıyor.

Dünyadaki sosyalizm deneylerinin girdiği çıkmazları çözümlememize yardımcı olması açısından, Engels’in bu geniş ufuklu anlatımından şu basitleştirilmiş önermeyi çıkaralım: Sosyalizmin tüm nimetlerinin tam olarak açığa çıkabilmesi için, yığınlar, kendi toplumsal örgütlenmelerini kendi özgür eylemleriyle yaratmalıdırlar.

Yığınların eylemli olarak ekonominin işleyişine, bu temelde yükselen toplumun örgütlenişine, yani siyasete katılması fikri, sosyalizmin, mutlaka kapitalizmin görüp görebileceğinden çok daha üstün bir demokrasi içinde serpilip gelişebileceği fikrini çağırır. Bu saptama, bizi, sosyalizm ile demokrasi arasındaki derin bağa götürür.

Şimdiye dek anlattıklarımızdan şöyle bir yöntemsel toparlama yapalım:

1. Sosyalizmin ekonomik yasalarının nefes almaya başlayıp toplum dokularına işleyebilmesi için yığınların eylemi zorunludur. Bu sağlanmadıkça, sosyalizmin yasallıklarının işlemeye başlaması bile olanaklı değildir.

2. Yasallıklar işlemeye başladığında da, bilinçli yığınsal katılımın nesnel ortamını besler. Böylece yığınların daha bilinçli ve aktif katılımı, yasallıklarını daha bir güçle ve derinlikle işlemesini getirir.

Rıza Yürükoğlu
(İsmail Nihat Akseymen)
4/11/1945 - 11/12/2001

Sovyetler Birliğinin çöküşü ve ardından dünya komünist partilerinde yaşanan kriz, Marksistler için önemli teorik sorular ortaya çıkardı.

Başarılı gider görünen "sosyalist kuruculuk" sonunda neden başarısız oldu? Yanlışlık "Leninci parti"de mi, Marksizmin sosyalizm üzerine fikirlerinde mi, yoksa bu fikirlerin uygulanış biçiminde miydi? Çözüm üretilemeyen sorunlar, sosyalizmin henüz zamanı gelmemiş bir düşünce olması ya da geri bir ülkede uygulanmaya çalışılması anlamında, asıl olarak nesnel miydi, yoksa komünist topluma geçiş sürecini anlayıştaki teorik yetersizlikten kaynaklanarak, asıl olarak öznel miydi?

Sovyetler Birliğinde sosyalizmin çözülüşünün nedenlerini anlamak, kendi ülkemizde nasıl bir sosyalizm amaçladığımızı ve iktidarda hangi adımları atacağımızı ortaya koyabilmek için de zorunludur. Bu da çok önemlidir çünkü, yaşanan büyük yenilgiden sonra tekerlemelerle kendimize karşı da, işçi sınıfına karşı da inandırıcı olamayacağımız açıktır.

Üç kitap olarak hazırlanan "Sosyalizm" ve son makaleleri, Yürükoğlu yoldaşın Türkiye işçi sınıfına ve komünist hareketine önerdiği programın teorik arka plan çalışmasıdır.

Bir başka deyişle bütün bu çalışmalar gelip programla hayata müdahale kılavuzluğuna yükselmiştir.

Onun için "Program" ve "Programatik Tezler"i kitap dizisine "Sonsöz" olarak aldık.

ISBN 975-335-034-1

9 789753 350341